अप्रकाशिता उपनिषदः

अडयार्पुस्तकालयस्थपण्डितैः

संपादिताः

डाक्टर्-चि-कुञ्जन्राजमहाशयैः प्रत्यवेक्षिताः

अडयार्पुस्तकालयार्थे

प्रकटीकृताश्च

१९३३

ॐ नमो

ब्रह्मादिभ्यो

ब्रह्मविद्यासंप्रदायकर्तृभ्यो

वंशऋषिभ्यो

नमो गुरुभ्यः

DEDICATED TO

Brahma and the Rishis

The Great Teachers

Who handed down Brahmavidya

through generations

UN-PUBLISHED UPANISHADS

अप्रकाशिता उपनिषदः

UN-PUBLISHED UPANISHADS

EDITED BY

THE PANDITS OF ADYAR LIBRARY

UNDER THE SUPERVISION OF

DR C KUNHAN RAJA

HON DIRECTOR OF ADYAR LIBRARY

PUBLISHED FOR THE ADYAR LIBRARY

(THEOSOPHICAL SOCIETY)

1933

PREFACE

This volume contains seventy-one Upaniṣads, that are not included in the well-known one hundred and eight Upaniṣads The Adyar Library has already published all the ninety-eight Minor Upaniṣads with the commentary of Upaniṣad Brahmayogin It was felt advisable that these works, which have come down under the name of Upaniṣads, should be published in the same series Manuscripts of many of these Upaniṣads are rare, and very few of them have been printed till now This edition is based upon the manuscripts that are collected in the Adyar Library Manuscripts that are collected in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, have also been consulted wherever possible, I take this opportunity to thank the Curator of that Library for the facilities afforded for such consultation The manuscripts of the Adyar Library which have been utilised for this edition are described in the Descriptive Catalogue of the Library prepared by Dr F O Schrader As this edition has no pretence to being a "critical edition," I do not enter into any minute discussion about the manuscripts and other details I must confess that some of the Upaniṣads that

are included in this edition are so very corrupt in the form in which it is presented that they are quite unintelligible, perhaps some may say that they should not have been printed at all Since other manuscripts are not available, I thought I may as well include them in this edition in this form, so that scholars may know that there is such an Upanisad In printing the Upanisads, the same plan of division has been adopted as in the case of the well-known Minor Upaniṣads, *i e*, the division into Yoga, Sāmānyavedānta, Vaisnava, S'aiva and S'ākta It is hoped that this edition, in spite of all its defects, will be of some interest and use for scholars and students of the history of Hindu religion and thought

ADYAR — C KUNHAN RAJA,

3rd February, 1933 — *Hon Director*

विषयविभागेनोपनिषदां सङ्ख्या

संपुटेऽस्मिन्नन्तर्गतानामुपनिषदामकारादिक्रमसूची

३. वैष्णव—उपनिषदः

४. शैव-उपनिषदः

५. शाक्त-उपनिषदः

ॐ

१. योग-उपनिषदः

योगराजोपनिषत्

योगराजं प्रवक्ष्यामि योगिनां योगसिद्धये ।
मन्त्रयोगो लयश्चैव राजयोगो हठस्तथा ॥ १ ॥
योगश्चतुर्विधः प्रोक्तो योगिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ।
आसनं प्राणसंरोधो ध्यानं चैव समाधिकः ॥ २ ॥
एतच्चतुष्टयं विद्धि सर्वयोगेषु सम्मतम् ।
ब्रह्मविष्णुशिवादीनां मन्त्रं जाप्यं विशारदैः ॥ ३ ॥
साध्यते मन्त्रयोगस्तु वत्सराजादिभिर्यथा ।
कृष्णद्वैपायनाद्यैस्तु साधितो लयसंज्ञितः ॥ ४ ॥
नवस्वेव हि चक्रेषु लयं कृत्वा महात्मभिः ।
प्रथमं ब्रह्मचक्रं स्यात् त्रिरावृत्तं भगाकृति ॥ ५ ॥
अपाने मूलकन्दाख्यं कामरूपं च तज्जगुः ।
तदेव वह्निकुण्डं स्यात् तत्त्वकुण्डलिनी तथा ॥ ६ ॥

ता जीवरूपिणीं ध्यायेज्ज्योतिष्ठ मुक्तिहेतवे ।
स्वाधिष्ठान द्वितीय स्याच्चक्र तन्मध्यग विदु ॥ ७ ॥
पश्चिमाभिमुख लिङ्ग प्रवालाङ्कुरसन्निभम ।
तत्रोड्डीयाणपीठेषु त ध्यात्वाकर्षयेज्जगत् ॥ ८ ॥
तृतीय नाभिचक्र स्यात्तन्मध्ये तु जगत् स्थितम् ।
पञ्चावर्ता मध्यशक्ति चिन्तयेद्विद्युदाकृति ॥ ९ ॥
ता ध्यात्वा सर्वसिद्धीना भाजन जायते बुध ।
चतुर्थ हृदये चक्र विज्ञेय तदधोमुखम् ॥ १० ॥
ज्योतीरूप च तन्मध्ये हस ध्यायेत् प्रयत्नत ।
त ध्यायतो जगत् सर्व वश्य स्यान्नात्र सशय ॥ ११ ॥
पञ्चम कण्ठचक्र स्यात् तत्र वामे इडा भवेत् ।
दक्षिणे पिङ्गला ज्ञेया सुषुम्ना मध्यत स्थिता ॥ १२ ॥
तत्र ध्यात्वा शुचि ज्योति सिद्धीना भाजन भवेत् ।
षष्ठ च तालुकाचक्र घण्टिकास्थानमुच्यते ॥ १३ ॥
दशमद्वारमार्गं तद्राजदन्त च तज्जगु ।
तत्र शून्ये लय कृत्वा मुक्तो भवति निश्चितम् ॥ १४ ॥
भ्रूचक्र सप्तम विद्याद्बिन्दुस्थान च तद्विदु ।
भ्रुवोर्मध्ये वर्तुल च ध्यात्वा ज्योति प्रमुच्यते ॥ १५ ॥
अष्टम ब्रह्मरन्ध्र स्यात् परं निर्वाणसूचकम् ।
त ध्यात्वा सूतिकाग्राम धूमाकार विमुच्यते ॥ १६ ॥
तच्च जालन्धर ज्ञेय मोक्षद नीलचेतसम् ।
नवम व्योमचक्र स्यादश्रै. षोडशभिर्युतम् ॥ १७ ॥

सविद्वयाच्च तन्मध्ये शक्तिरुद्धा स्थिता परा ।
तत्र पूर्णा गिरो पीठे शक्तिं ध्यात्वा विमुच्यते ॥ १८ ॥
एतेषां नवचक्राणामेकैकं ध्यायतो मुने ।
सिद्धयो मुक्तिसहिताः करस्थाः स्युर्दिने दिने ॥ १९ ॥
एको दण्डद्वयं मध्ये पश्यति ज्ञानचक्षुषा ।
कदम्बगोलकाकारं ब्रह्मलोकं व्रजन्ति ते ॥ २० ॥
ऊर्ध्वशक्तिनिपातेन अधःशक्तेर्निकुञ्चनात् ।
मध्यशक्तिप्रबोधेन जायते परमं सुखं
जायते परमं सुखम् । इति ॥ २१ ॥

इति योगराजोपनिषत् समाप्ता

२. सामान्यवेदान्त-उपनिषदः

अद्वैतोपनिषत्

ॐ अद्वैतपुरुषस्य न द्वितीयो भेदोऽस्ति। स्थिरजगममध्ये अद्वैत ब्रह्म प्रकाशितम्। सर्वलोकमध्ये ब्रह्म द्विधारूप विचरति। चैतन्यचित्तेजस अन्तरात्मा। मध्ये कैवल्यात्मा। एकैक यथा रवितेज रविर्भवेत् तथा अखण्डितब्रह्म मायाजगत्त्रय अवस्थात्रय परमात्मन एक भवति। या बुद्धिर्गर्भमध्ये सा बुद्धिर्बाल्यावस्था न भवति। या बुद्धिर्बाल्यावस्था भवति सा बुद्धिर्यौवनावस्था न भवति। या बुद्धिर्यौवनावस्था सा बुद्धिर्यूनावस्था न भवति। जरावस्था कालसप्रीकामेवधर्मक्रीयते कारण तत्त्वज्ञान भवति। ज्ञानप्रबोधो यस्मिन्मध्ये मायामोह परित्यज्य सर्वकर्मविनिर्मुक्त स शब्दातीतोऽपि जायते। अथेतोऽपि अद्वैतपुरुषस्य पूर्ण ब्रह्म प्रतिभासितम्। यथा नदी जायते सागर एकोऽपि सागरप्रतिभासित तथा ब्रह्म सर्वान्तरात्मा मध्ये प्रकाशितम्। नाप्रस सपुट सत्त्वरजस्तमोगुणरहित तत्त्व चेति। यथा योगी वायुनिरोधन उक्ताचरणगुरुराछिनोति किल्बिषम्। सर्वदिव्यदेहमध्ये परमात्मा प्रकाशित विनिर्मुक्तभवसागर स्वर्गे देवमध्ये उत्तमस्वल्पस्य बुद्धिप्रकाश अस्मिन्मध्ये मायामोह परित्यजेत्। प्रकाशमध्ये

माया करोति । तेलम य यथा यथा मक्षिका एकदेहिमध्य ब्रह्म दशधा रूप विचरति । चक्षु प्राणमनोबुद्धिपञ्चेन्द्रियाणि पञ्चतत्त्वानि तथा घटघट-मध्ये बहुचन्द्रोऽपि दृश्यते प्रकाशित सर्वलोकमध्ये ब्रह्मणो रूप विचरति तथा घटघटमध्ये बहुचन्द्रोऽपि दृश्यते । अद्वैत कथित येन पुरुषोऽमूढो भवति । देवासुरमुनिमनुष्याणा अध ऊर्ध्वं चतुर्दिशम । सुवर्णायुदेवादाव्य-रहितरसकारो दृश्यते रसकाराकारमध्ये भवति निराकार अकारउकार-मध्य ब्रह्म परिपूर्ण सत्यमसत्य वेदवाक्य वेदशास्त्रप्रतिभासित कैवल्य द्वैताद्वैतरहित सनामय आनन्दमयतत्त्वमयतेजोमयसर्वमय विष्णुवृक्ष-फल उत्पन्न परमहंसपूर्णोऽपि जायते । ज्ञान माता विज्ञान पिता सगुणब्रह्म निर्गुणब्रह्मार्पित अष्टमी च निर्गुणावस्था ब्रह्म शरीरज्ञानलहरी ब्रह्मण । ब्रह्मणो यज्ञोपवीतमसनिष्ट गर्भारम्भे समसर्ववैराग्यप्रभावेन सन्तोषलाभ-समस्तगुणोऽपि जायते । परमहंसपुरुषस्य द्वितीय भेद यथा जलरहित भिन्न प्राणप्रीतयते । त्रितीयवस्तुरहित अखण्डित वस्तु मध्ये प्रविष्ट अर्धस्थाने अर्धसूत्रस्थान आत्मा दृश्यते आत्मव्यापक ब्रह्मज्ञानविज्ञानम् ॥

इति अद्वैतोपनिषत् समाप्ता

आचमनोपनिषत्

ॐ आचमनविधि व्याख्यास्याम । शुद्धे पाणिपादौ प्रक्षाल्य प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा बद्धशिखो यज्ञोपवीती । ब्राह्मणस्य दक्षिणे हस्ते पञ्च तीर्थानि भवन्ति । अङ्गुल्यग्रे दैवतीय कनिष्ठिकामूले आर्षिक तीर्थ

[अङ्गुष्ठतर्जन्योर्मध्ये] पैतृक तीर्थं अङ्गुष्ठमूले ब्रह्मतीर्थं मध्ये अग्नितीर्थम् । न तिष्ठन्न हसन् न बुद्बुदैर्न च लोमै गोकर्णाकृतिवत् कृत्वा माषमग्नजल पिबेत् । तेन त्रिराचामेत् । प्रथम य पिबेदृग्वेद प्रीणातु । द्वितीय य पिबेद्यजुर्वेद प्रीणातु । तृतीय य पिबेत् सामवेद प्रीणातु । लोमाधरोष्ठमथर्ववेद प्रीणातु । मुखमग्नितृप्त सर्व प्रोक्षति । य पादौ प्रोक्षति यश्चक्षुषी यश्चन्द्रमादित्यौ यन्नाभि तेन पृथिवी यस्ततस्तेन विष्णु॰ । यच्छिरस्तेन रुद्र । मूर्ध्नि शतकुबेर । सर्वदेवत्यास्ते प्रीणन्तु । य एव वेद । इत्युपनिषत् ॥

इत्याचमनोपनिषत् समाप्ता

आत्मपूजोपनिषत्

ॐ तस्य निश्चिन्तनं ध्यानम् । सर्वकर्मनिराकरणमावाहनम् । निश्चलज्ञानमासनम् । समुन्मनीभाव पाद्यम् । सदामनस्कमर्घ्यम् । सदादीप्तिराचमनीयम् । वराकृतप्राप्ति स्नानम् । सर्वात्मकत्व दृश्यविलयो गन्ध । दृगविशिष्टात्मान अक्षता । चिदादीप्ति पुष्पम् । सूर्यात्मकत्व दीप । परिपूर्णचन्द्रामृतरसैकीकरण नैवेद्यम् । निश्चलत्व प्रदक्षिणम् । सोऽहभावो नमस्कार । परमेश्वरस्तुतिर्मौनम् । सदासन्तोषो विसर्जनम् । एव परिपूर्णराजयोगिन सर्वात्मकपूजोपचार स्यात् । सर्वात्मकत्व आत्माधारो भवति । सर्वनिरामयपरिपूर्णोऽहमस्मीति मुमुक्षूणा मोक्षैकसिद्धिर्भवति ॥ इत्युपनिषत् ॥

इत्यात्मपूजोपनिषत् समाप्ता

आर्षेयोपनिषत्

ॐ ऋषयो वै ब्रह्मोद्यमाह्वयितवा ऊचु परस्परमिवानुब्रुवाणा । तेषा विश्वामित्रो विजितीयमिव मन्यमान उवाच । यदेतदन्तरे द्यावापृथिवी अनश्नुवदिव सर्वमश्नवद्यदिदमाकाशमिवेतश्चेतश्च स्तनयन्ति विद्योतमाना इवावस्फूर्जयमाना इव तद्ब्रह्मेति । तस्योपव्याख्यानम् । यदिदमग्निभिर्ज्वलयन्ति पांसयन्त्यद्भिरभिप्लावयन्ति वध्रीभिरभिग्रथ्नति वरत्राभिरभिव्नत्ययोघनैर्वि-र्यन्ति सूचीभि निखानयन्ति शङ्कुभिरभितृन्दन्ति पट्टीशिकाभिरभिलिम्पन्ति मत्स्नया नर्णुवन्ति वासोभि कृष्णति फलिभिर्नैहैव शक्नुवत इति नास्येशामहे ननमर्नार्यामहे ॥

तद्ध ह जमदग्निर्नानुमेने आर्तमिव वा एष तन्मेने यदिदमन्तरेणैन-दुपयन्ति पर्यासे इवप दिवस्पृथिव्योरिति । स होवाच अन्तरिक्ष वा एतद्यदिदमित्यन्यथापव्याख्येय इति । महिमान त्वमुष्येह पश्यामीति यदिद-मस्मिन्नन्वायत्तमिति । स यदिदमेतस्मिन्नन्वायत्त वेदाथ तथोपास्तेऽन्वायत्तो हैवास्मिन भवति । तत्तदविद्वानेवास्मिन्नन्वायत्तमुपास्ते वीवपद्यत् आर्ति-मृच्छति । तस्मात्त्वमवोपारंसीति ॥

तमित्तर पप्रच्छ । कतमत त्वमनार्त मन्यस इति । त होवाच । यदिदमिति द्यावापृथिव्योरनारम्भमिव नोपयन्ति नाभिचक्षते नाश्नुवन्ति । तस्योपव्याख्यानम । यदिदमितश्चेतश्चाण्डकोशा उदयन्ति नापद्यन्त इव न विस्रसन्त इव न स्खलन्तीव न पर्यावर्तन्त इव । न ह वा एनत्केचिदु-पधावन्ता विन्दन्ति नाभिपश्यन्ति । यदिदमेक इदप एवाहुस्तम एके ज्योति-रेकऽवकाशमेके परम व्योमैक आत्मानमेक इति ॥

तद्ध ह भरद्वाजो नानुमेने । यदिह सर्वे वेत्थेत्थेति ब्रूदिरे नास्य तद्रूप पर्याप्तमिति । स होवाच । आर्तमिवेद ते विज्ञानमपि स्विदेनद्वोद-

स्योरेव पर्यायेणोपवन्वीमहि यदिदमित्थेत्थोपव्याख्यास्याम इति । महिमान त्वेवास्योपासे । यदिदमत्रान्वायत्तमिति । स यदिदमत्रान्वायत्त वेदाथ तथैवोपास्तेऽत्रैवान्वायत्तो भवति । स य इहान्वायत्तमिदमविद्वानेवैतदुपास्ते पापीयान् भवत्यार्तिमार्च्छत्यवम्रियते यदेवमेतदन्वायत्तमुपास्ते सर्वमायुरेति वसीयान् भवति । स य एतदेनमुपास्ते ॥

तमितर पप्रच्छ । कतमत् त्वमनार्त मन्यस इति । स होवाच । यदेतस्मिन् मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते बभ्रम्यमाणमिव चाकश्यमानमिव जाज्वल्यमानमिव देदीप्यमानमिव लेलिहान तदेव मे ब्रह्म । तस्योपव्याख्यान यदिदमद्धैव परा परावतोऽभिपद्यते सपन्नमेवैतत् समितमेव यथोपयातमात्मैवा-भिचक्षत इति । य एतदभिपद्येव गृह्णीयादथो विस्फुरन्तीव धावन्तीवोत्प्लवतीवो-पश्लिष्यतीव न हैवाभिपद्यन्ते । तदिदमन्तिके दवीयो नेदीय इव दूरतो न वा अस्य महिमान कश्चिदेतीति ॥

तदु ह न मेने गौतमो यदिदमार्तमिव स्तिमितमिव पर्यायेण पश्यन्तीवेम मोघ सविदाना इति । य इमे पुण्ड्रा सुह्मा कुलुम्भा दरदा बर्बरा इति । न ह वा असविदाना एव द्रागिवाभि तत्पद्यन्त इति । महिमान त्वेवास्योपासे । य एतदस्मिन्नन्तरे हिरण्मय पुरुषो हिरण्यवर्णो हिरण्यश्मश्रुरानखाग्रेभ्यो दीप्यमान इव । स य एवमेन-मुपास्तेऽतीव सर्वभूतानि तिष्ठति सर्वमायुरेति वसीयान् भवति । न ह वा एष परमतीवोदेति । यस्त्वेन परमतीवोद्यन्त पश्यन्नुपास्ते पापीयान् भवति वीवपद्यत आर्तिमृच्छति । यस्त्वेन परमनूद्यन्त वेदाथ तथोपास्ते पर ज्योति-रुपसपद्यते सर्वमायुरेति वसीयान् भवति । स य एवमेनमुपास्ते ॥

तमितर पप्रच्छ । कतमत् त्वमनार्त मन्यस इति । त होवाच । विस्फुरतीरिवेमा लेलायन्तीरिव सजिहाना इव नेदीयसितमा इव दवीय

स्मितमा एव दवीयस्मितमा इव नेदीयस्मितमा एवेति । यदपि बहुधाचक्षीरन्न किञ्च प्रतिपद्यत इति तन्मे ब्रूहीति ॥

तद्ध ह वसिष्ठो नानुमेने । यदिमा विस्फूर्जयत एवाभिपद्यन्ते वीवयन्ति मिथु चरति विचक्षतेऽकाण्ड इवेमा न ह वै परमित्था कश्चनाश्नोत्य-सविदान इव । अप ये सविद्रन तदेतदन्तर्विचक्षत इति । महिम्न पश्येमा विजान इति । स य एवमिमा महिम्न एवास्य पश्यन्नुपास्ते महिम्न एवाश्नोति सर्वमायुरेति वसीयान भवति । यस्त्विमा अवयर्तीरिवोपास्ते न परा सपद्यमाना नो एव परेति पापीयान् भवति वीवपद्यते प्रमीयते । अथ य इमा परा सपद्यमाना एवोपास्ते परैव संपद्यते सर्वमायुरेति वसीयान् भवति ॥

तमितर पप्रच्छ । कतमत त्वमनार्त मन्यस इति । महाविज्ञानमिव प्रतिपदेनाध्यवसायमिव यदेतदित्येत्येत्यभिपश्यति । अथ नेति नेत्येतदित्ये-त्यति । स वा अयमात्मा अनन्तोऽजरोऽपारो न वा अरं बाह्यो नान्तर सर्वविद्वारूपो विरस प्रसरणोऽन्तर्ज्योतिर्विश्वभुक सर्वस्य वशी सर्वस्येशान सर्वमभिक्षिपन्न तमश्नोति कश्चन ॥

परोवरीयासमभिप्रणुत्यमन्तर्जुषाण भुवनानि विश्वा ।
यमश्नवन्न कुशिकासो अग्नि वैश्वानरमृतजात गमध्यर्यो ॥ १ ॥
भरेभरेषु तमुपह्वयाम प्रसासहि यु ससिन्द्र वरेण्यम ।
सत्वासा । ह । सवस जनाना पुरुहूतमृग्मिण विश्ववेदसम् ॥ २ ॥
अहिन्न तमर्णवे शयान वावृहाण तवसा परेण ॥ ३ ॥

तद्ध ह प्रतिपादिरे । न वाभिवाध्येवोपससीयु । नमोऽग्नये । नम इन्द्राय । नम प्रजापतये । नमो ब्रह्मणे । नमो ब्रह्मणे ॥

इत्यार्षेयोपनिषत् समाप्ता

———

इतिहासोपनिषत्

ॐ वृषादर्विकुलꣳ ह वै शिबिकुल बभूव। तस्यायमितिहास कुल-विद्या बभूव। तद्यो ह स्मेममधीते स ह स्मै राजा भवति। स किंचित्प्राप्यान्तर्हित। सोऽब्रवीत्। यो मामितिहास ग्राहयेत्। वरमस्मै दद्यामिति। ततो ब्राह्मण सयोग सयुयुजे। तमादित्यात् पुरुषो भास्करवर्णो निष्क्रम्य स एन ग्राहयाञ्चकार। तमपृच्छत्। कोऽसीति वा वृषादर्विरिति। तस्माद्य इममितिहासमधीते। आदित्यलोके स कामचारो भवति। तस्माद्य इममितिहासमुपनीतो माणवको गृह्णीयात्। गृहीत्वाऽथ ब्राह्मणाञ्छ्रावयेत्। मेधावी भवेत्। वर्षशत च जीवेत्। षडङ्ग च वेदमवाप्नुयात्। तस्माद्य इममितिहास पठन् पितृभ्य उदकाञ्जलि दद्यात्। अपूपकूला नद्य सर्पिष्पायसकर्दमा उपतिष्ठेरन्। तम्माद्य इममितिहास पठन् पितृभ्य श्राद्ध दद्यात्। तद्यथा स्थूलया गयाश्राद्ध कृत भवेत्। स्वधा सह पितॄणाम्। एवमस्य पितॄणामनन्ता तृप्तिर्भवति। य एव वेद। सोऽयमितिहास धन्य पुण्य पुत्रीय पशव्य आयुष्य स्वर्ग्य। सार्वकालिकसर्वभय-प्रमोक्षण। नाधिभ्यो भय भवति। न चोरेभ्य। न रक्षोभ्य। नाध्वनि प्रमीयते। नाप्सु प्रमीयते। नाग्नौ प्रमीयते। नाप्सु न शस्त्रेण वध्यते। नानपत्य प्रमीयते। साय प्रयुञ्जानो दिवसकृत पाप नाशयति। प्रात प्रयुञ्जानो रात्रिकृत पाप नाशयति। सायप्रात प्रयुञ्जान पापोऽपापो भवति। पापभाजो हि श्रोतृणामनसूयावता पापाꣳश्चापक्रामन्ति। एकशत चान्ये साधव आगमा। एतावती परिभाषा। अत ऊर्ध्वं विद्यात्।

जिह्वा रस विजानाति हृदय वेदयत् प्रियम्।
चक्षुर्दिष्ट साक्षिभागो मनसा साधु पश्यति ॥

मनसा वाच नयति चक्षुषा मीयने जगत् ।
भूतस्य कर्णौ श्रोतारावन्न प्राणेन समितम् ॥
अन्न प्राणो वृषादर्वि पर्जन्यो दत्तवान्महत् ।
अग्निश्च हव्यवाहनस्तदिद गाव इद्धवि ॥
वित्त बन्धु प्रजातन्तु कर्मरूप बृहत्सखा ।
प्रज्ञा प्रतिष्ठा तन्तूनामिष्टापूर्ते परायणम् ॥
सत्य वदन्त्यनृतमुद्वहन्ति क्षीर पिबन्ति मधु न पिबन्ति ।
सोम पिबन्त्यमृतेन सार्ध मृत्यो परस्तादमृता भवन्ति ॥
ये ब्राह्मणा ब्रह्मचर्यं चरन्त्यथो खल्वाहुर्वेदसमितोऽयमितिहास ॥
धर्म चरति नाधर्म सत्य वदति नानृतम् ।
दीर्घं पश्यति मा ह्रस्व परं पश्यति माऽपरम् ॥
ऋचो ह यो वेद स वेद देवान् यजूषि यो वेद स वेद यज्ञम् ।
सामानि यो वेद स वेद सर्व यो मानस वेद स वेद ब्रह्म ॥

य क्रौद्धव्येन क्रुद्धस्तिष्ठति सोऽतिवाच च दीक्षयति । योऽतिवाचं नयति स वै सर्वं द्विज खलु मानस वेदेति न श्रुतम् ॥

तपोऽवधि परमा ब्राह्मणस्य श्रद्धा माता पितरसत्यमाहु ।
योग आत्मा चरणमस्य बन्धुर्दम प्रतिष्ठा विदुषो न भूमिम् ॥
दु ख जन्म जरा दु ख दु ख मृत्यु पुन पुन ।
ससारमण्डल दु ख पच्यन्ते यत्र जन्तव ॥
यो ब्राह्मण पापकृत् मन्त्रकृच्च स जीवति ।
ब्रह्मण्यो ब्रह्मकृच्छश्वत् ब्रह्मलोके महीयते ॥
तृणानि हीच्छन्ति कुशत्वमेव वृक्षा यूपत्व पशवश्च गोत्वम् ।
सर्वा प्रजा ब्राह्मणत्व नरेन्द्र न ब्राह्मणत्वात् परमस्ति किञ्चित् ॥

शताहावशतशर शतशकऋजीषिणाम् ।
शत ब्रह्म तपस्विना कूपोऽरण्यस्य तिष्ठति ॥
ऋतेनापिहिता गुहा श्रुतेनापिहिता गुहा ।
स्मृतेनापिहिता गुहा शमेनापिहिता गुहा ॥
दमेनापिहिता गुहा सत्येनापिहिता गुहा ।
आत्मनापिहिता गुहा ब्रह्मणापिहिता गुहा ॥
ब्रह्मन्निधि मनसा वेदयन्त पश्यन्तो गुह्यमपर परं च ।
अनध्वगा अध्वसु पारयिष्णव ब्राह्मणास्तु सदृशा सूर्येण ॥
य च्छ्राद्धानि कुरुतेऽसगतानि न देवयानेन पथा स याति ।
परिमुक्त पिप्पल बन्धनादिव स्वर्गाल्लोकाच्च्यवतेऽश्राद्धमित्र ॥

यो यज्ञस्य प्रसाधन तन्तुर्देवेष्वाहुत । तमाहुतमशीमहि । नावेदविन्मनुतेद बृहन्तम् । सर्वानुभुमात्मान॑सपराये । एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य । न कर्मणा वर्धते नो कनीयान् । तस्यैवात्मा पदवित्त विदित्वा । न कर्मणा लिप्यते पापकेन ॥

अग्निहोत्र बलीवृद्धा काले चातिथिरागत ।
बालाश्च कुलवृद्धाश्च निर्दहन्त्यवमानिता ॥
सभोजनी नाम पिशाचभिक्षा नैषा पितॄन् गच्छति नोत देवान् ।
इहैव सा चरति क्षीणपुण्या शालान्तरे गौरिव नष्टवत्सा ॥
शूद्राया सृजते रेत श्राद्ध भुक्त्वाऽथ यो द्विज ।
स शूद्रयोनिसञ्छिन्न रेतसा सिञ्चते पितॄन् ॥
य काममोहित शूद्र्या पुत्रमुत्पाद्यते द्विज ।
यावदुत्पाद्यते भूमौ तावत्तिष्ठेत् सुदारुणे ॥

अश्रोत्रिय ब्राह्मण भोजयानस्य षोडश श्राद्धानि पितरो न भुञ्जते ।
ततो निराशा पितरो भवन्ति सेन्द्रा स्म देवा प्रहरन्ति वज्रम् ॥

यावत खलु पिण्डान् स प्राश्नन्ति हविषो नृच ।
तावत शूलान् ग्रसति प्राप्य वैवस्वत यमम् ॥

छिन्दन्ति दातृहस्त च जिह्वाग्रमितरस्य च ।
मन्त्रपूत तु यच्छ्राद्धममन्त्राय प्रयच्छति ॥

नियुक्तस्तु यति श्राद्ध देवे वा मासमुत्सृजेत् ।
यावन्ति पशुरोमाणि तावन्नरकमृच्छति ॥

यथेरिणे बीजमुप्त नरेन्द्र नास्य वप्ता लभते बीजभागम् ।
एव श्राद्धमप्रतिष्ठित विनश्यति ॥

श्राद्ध दत्त्वा च भुक्त्वा च सङ्गम न समाचरेत् ।
पितरस्तस्य तन्मास भवन्ते रेतभोजना ॥

श्राद्ध दत्त्वा च भुक्त्वा च सपङ्क्ति सहभोजनम् ।
षण्मासान् पितरोऽश्नन्ति कर्तुरुच्छिष्टभोजनम् ॥

श्राद्ध भुक्त्वा पुन श्राद्ध भुञ्जीयाल्लोभमोहित ।
नष्ट भवति तच्छ्राद्ध रौरव नरक व्रजेत् ॥

श्राद्ध दत्त्वा च भुक्त्वा च भारमुद्वहते द्विज ।
पितरस्तस्य तन्मास भवन्ते भारपीडिता ॥

श्राद्ध दत्त्वा च भुक्त्वा च अध्वान योऽधिगच्छति ।
पितरस्तस्य तन्मास भवन्ते पासुभोजना ॥

अनग्निकस्य वेदोऽग्निर्वेदहीनोऽप्यनग्निक ।
साग्निकोऽप्यनधीत. स्यात् स एषोऽनग्निक. स्मृत. ॥

स्त्रीशूद्रबालिशादिभ्य उच्छिष्ट न प्रदापयेत् ।
यदि दद्यात् प्रमादेन न तद्गच्छति तान् पितॄन् ॥
आहिताग्नि सदा पात्रं सदा पात्र तु वेदवित् ।
पात्राणामुत्तम पात्र शूद्रान्न यस्य नोदरे ॥
पुनर्भोजनमध्वान भाराध्ययनसङ्गमम् ।
दान प्रतिग्रह होम श्राद्धभुक्त्वाष्ट वर्जयेत् ॥
दन्तधावनताम्बूल नखकेशनिकृन्तनम् ।
कर्ता चैव तु पूर्वेद्युर्भोक्ता चैव परेऽहनि ॥
दन्तधावनताम्बूल क्षौराभ्यङ्गनभोजनम् ।
रत्यौषधपरान्न च श्राद्धकर्ता विवर्जयेत् ॥
श्राद्धकर्ता परश्राद्ध यस्तु भुञ्जीत लोलुप ।
नष्ट भवति तच्छ्राद्ध रौरवं नरक व्रजेत् ॥
निमन्त्रितेऽध्वानगते पुनर्भुक्त्वा तु वायसम् ।
करोति कर्म यत् गृध्र ग्रामसूकरसङ्गमात् ॥
प्रतिग्रहेषु दारिद्र्य दान निष्फलमेव च ।
होमे तु कुष्ठरोगी स्यात् स्वाध्यायैर्मृत्युमाप्नुयात् ॥
यस्यानृचस्तु भुङ्क्ते तस्य विद्धि ब्रह्मैव वित्त पुरुषस्य केवलम् ।
धर्म स्वधाया चरते ददाति च सत्य रस स्वादुतमो रसानाम् ।
सत्य श्रैष्ठ्य व्याहृतीना तथैव प्रज्ञान सत्तम जीवनानाम् ॥
ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति मूर्खो मन्त्र विवर्जयेत् ।
ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि हूयते ॥
य शत च सहस्राणा सहस्र श्राद्ध आचरेत् ।
एकस्मान्मन्त्रवित् पूत सर्वमर्हति ब्राह्मण ॥

ब्राह्मणाना सहस्रेषु भुक्त्वा तु नव सप्त च ।
भवन्ति ज्ञायिके भूत्वा ध्यायिके च न सशयेत् ॥
कुक्षौ तिष्ठति यस्यान्नं वेदाभ्यासेन जीर्यते ।
कुल तारयते तेषा दशपूर्वा दशापराम् ॥

ब्राह्मणो द्विपदा वर । चतुष्पदा गौरुत्तमा । लोहाना काञ्चन वरम् । तिलेषु तैल दधिनीव सर्पि । यदापस्स्रोतस्सरण्योरिवाग्नि । एवमात्मात्मनि जायते ॥

सत्येनैनं मनसा साधु पश्यति सत्येनैन मनसा वाच नयति ॥
प्राङ्मुखाश्च सुरा हव्य पितरश्चाप्युदङ्मुखा ।
प्रतिगृह्णन्ति सबाधमग्निना ब्राह्मणेन च ॥
वेदाध्यायीति यो विप्र सतत ब्राह्मण स्थित ।
साचार साग्निहोत्री च सोऽग्निर्वै कव्यवाहन ॥

विकिर प्रकिर दद्याद्विकिर ह वै प्रकिर भुञ्जीत । तृप्तिरूपाणि दर्शयन् ॥

परिश्रिने त्वेव दद्याद्ध्लीका हि पितर स्मृता ।
क्रव्यादा पितरस्सर्वे तिलज्योतिर्घृतप्रिया ॥

देशकालपात्रमन्त्राष्टशौचेप्सा कृष्णपक्षक्षयोत्सवा ॥

उच्छिष्ट शिवनिर्माल्य वमन मृतकर्पटम् ।
श्राद्धे सप्त पवित्राणि दौहित्र कुतपस्तिला ॥
त्रीणि श्राद्धे पवित्राणि दौहित्र कुतपस्तिला ।
त्रीणि चात्र प्रशसन्ति शौचमक्रोधमत्सरा ॥
दिवसस्याष्टमे भागे यदा मन्दायते रवि. ।
स काल कुतपो नाम पितॄणा दत्तमक्षयम् ॥

आरभ्य कुतपे श्राद्ध कुर्यादारोहण बुध ।
विधिज्ञा विधिमास्थाय रौहिर्णी नैव लङ्घयेत् ॥
रौहिर्णी लङ्घयेद्यस्तु ज्ञानादज्ञानतोऽपि वा ।
आसुर तद्भवेच्छ्राद्ध पितॄणा नोपतिष्ठते ॥
यातुधानाश्च रक्षासि पिशाचा असुरास्तथा ।
एते हरन्ति वै श्राद्ध दैव यत्र निवर्तयेत् ॥
राक्षस भवति श्राद्ध दैव यत्र निवर्तयेत् ।
तत्र रक्षासि पैशाचा न च विद्वेष्टि यो जन ॥
पुरो देवा प्रपद्यन्ते पश्चाद्दैव विसर्जयेत् ।
पक्षैस्तु कुक्कुटो हन्ति निकर्षेण तु सूकर ।
आगत गतया श्वान चक्षुषा वृषळीपति ॥
यस्य देश न जानाति नामगोत्रे त्रिपूरुषम् ।
कन्यादान पितृश्राद्ध नमस्कार च वर्जयेत् ॥
यस्य वेदश्च वेदी च विच्छिद्येते त्रिपूरुषम् ।
स वै दुर्ब्राह्मणो नाम सर्वकर्मबहिष्कृत ॥
अष्टवर्षा भवेत् कन्या नववर्षा तु रोहिणी ।
दशवर्षा भवेत् गौरी ह्यत ऊर्ध्वं रजस्वला ॥
पितृगेहेषु या कन्या रज पश्यत्यसस्कृता ।
सा कन्या वृषळी नाम तत्पतिर्वृषळीपति ॥
वृषळीपतिभुक्तानि श्राद्धानि च हवींषि च ।
पितरो न प्रतिगृह्णन्ति दाता स्वर्ग न गच्छति ॥
महिषीत्युच्यने भार्या भगेनोपार्जित धनम् ।
तद्द्रव्यमुपजीवन् य स वै माहिषिक स्मृत ॥

समर्घं धनमुद्धृत्य महार्घं य प्रयच्छति ।
स वै वार्धुषिको नाम ब्रह्मवादिषु गर्हित· ॥
अग्रे माहिषिक दृष्ट्वा मध्ये तु वृषळीपतिम् ।
अन्ते वार्धुषिक दृष्ट्वा निराशा पितरो गता ॥
श्वित्री कुष्ठी तथा चैव कुनखी श्यावदन्तक ।
रोगी हीनातिरिक्ताङ्ग काण पगु पुनर्भव ॥
अवकीर्णी कुण्डगोळावायुधी परदारग ।
भृतकाध्यापक क्लीब कन्यादूष्यभिशस्तक ॥
मित्रध्रुक् पिशुनश्चैव विक्रयी वेदनिन्दक ।
मातापितृगुरुत्यागी कुण्डाशी वृषळात्मज ॥
परपूर्वापरस्तेन शूद्रज श्राद्धकर्मणि ।
रजस्स्त्रीसगमी चैव परोपद्रवकारिण ॥
देवब्राह्मणघाती च तेषा द्रव्यापहारिण ।
एते गुणा न वक्तव्या श्राद्धकर्मबहिष्कृता ॥
भ्रातन्वा भोजयेच्छ्राद्ध पुत्र वाऽपि गुणान्वितम् ।
आत्मा च वाऽपि भुञ्जीत न विप्र वेदवर्जितम् ॥
नेभ्य श्राद्ध तु दत्त चेत्तच्छ्राद्ध निष्फल भवेत् ।
निराशा पितरस्तस्य यान्ति देवा सहर्षिभि ॥
मदमोहेन य शूद्र्या पुत्रमुत्पाद्यते द्विज ।
यावत्तिष्ठेत् स वै भूमौ तावत्तिष्ठेत् सुदारुणे ॥
क्षीर वा दधि वा तैल तक्रमाज्य मधूनि च ।
एतेषा विक्रयी विप्रो रौरव नरक व्रजेत् ॥

यावदुष्ण भवत्यन्न तावद्भुञ्जीत वाग्यत ।
पितरस्तावदश्नन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणा ॥
हविर्गुणा न वक्तव्या पितरो यावदर्पिता ।
तृप्तैस्तु पितृभि पश्चाद्वक्तव्य शोभन हवि ॥
य इमा देवीमिह वेद सर्वे
सर्वेषु भूतेषु प्रतिष्ठितानाम् ।
सती नैन पश्यन्ति हृदय न शोका
न पुत्रदारा पशुचोदमाहितम् ॥
अपा रसो मधुनस्सर्पिषश्च क्षीरस्य चान्नस्य च सस्थितस्य ।
एते रसाना सरमेन श्राद्ध प्राप्नुवन्ति वाग्यताना सयुतानाम्

उदेहि सूर्य वर वृणीष्वेति राजोवाच पञ्चेमानि रत्नानि गौर्मेऽज दुह्यति । हविर्मेऽजस्र विलहति । त्विषिर्मेऽजस्र पिनष्टि । रथो मे सर्वान समुद्रान् सयाति । आदित्यवर्णे इमे मणिकुण्डले इति । अथो ह्येवमेवैषामे वृणीष्वेति । ब्राह्मण उवाच । यावत्सपृच्छसीति भार्यो समपृच्छत् हविर्गृहाणेति भार्योवाच । पुत्र समपृच्छत् । रथ गृहाणेति पुत्र उवाच कन्या समपृच्छत् । मणिकुण्डले इति कन्योवाच । दासीं समपृच्छत । दृष गृहाणेति दास्युवाच । अनुपेत्योवाच हविर्भार्या रथ पुत्र कन्या मणिकुण्ड दासी दृषदमिच्छति । गामह शिबिसप्तमे इति । सर्वाण्येवमेवैन ददामीर्ी होवाच वृषादर्विस्तदिदमितिहासो ब्रह्मादित्य पुरोगाय । पुरोग काश्यपाय काश्यपो भरद्वाजाय । भरद्वाज बहुभि अनेकमहाराजाय । तत प्रच्य

धनपतेर्द्विज ब्राह्मणकुले जातस्म भवति ॥

सप्तजन्मकृतात्पापान्मुच्यते यस्तु पर्वभि ।
कन्यागते यदा सूर्ये तिष्ठन्ति पितरो गृहे ॥

दिने दिने गयातुल्य भरण्या गयपञ्चके ।
दशतुल्य व्यतीपाते पक्षमध्ये तु विशति ॥
द्वादश्या शतमित्याहुरमावास्या सहस्रकम् ।
आश्वयुक्छुक्लपक्षस्य द्वितीयामयुत फलम् ॥
अन्नेन वाऽथवा येन शाकमूलफलेन वा ।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कुर्याच्छ्राद्ध महालयम् ॥
शून्या प्रेतपुरी तत्र यावद्वृश्चिकदर्शनात् ।
वृश्चिका दर्शन यान्ति निराशा पितरो गता ॥
तत स्वभवनं यान्ति शाप दत्वा सुदारुणम् ।
अहोवन्नवाच्यमिति केचित् पितरो वदन्ति ॥
अपुत्राश्चैवापशवो लोके सन्ति च निन्दिता ।
रौरवे नरके घोरे यावदाभूतसम्प्लवात् ॥
एष्टव्या बहव पुत्रा यद्येकोऽपि गया व्रजेत् ।
यजेत वाऽश्वमेध वा लील वा वृषमुत्सृजेत् ॥
श्वेत खुरविषाणाभ्या मुखे पुच्छे च पाण्डुरम् ।
रोहितो यस्तु वर्णेन स लीलो वृष उच्यते ॥
गौरीं वा वरयेत् कन्या चरेद्वा श्रवणे न्ति जपति ॥

अथ सहिताया फलमवाप्नोतीत्याह भगवान् ब्रह्मा । अष्टौ ब्राह्मणान् सम्यक् ग्राहयेन्मेधावी भवेत् । वर्षशत च जीवेत । षडङ्ग च वेदमवाप्नुयात् ॥

वृद्धो वसूनि पुरोवाच पुत्रेभ्य परम निधिम् ।
एतद्वो धनमार्याणा मन्त्राश्चैव व्रतानि च ॥

नमो नमश्च मन्त्राश्च व्रतानि च नमो नम ।
एतत् सकल ब्रह्मप्रणवस्तुति काण्वशाखे पारयेति ॥

इति इतिहासोपनिषत् सपूर्णा

श्राद्धकाले विशेषेण पितॄणा दत्तमक्षयम् ।
मनोजव आयमानो आया तरत्परम् ॥
दिव सुपर्ण गत्वा या सोम व महत् ।
सुपर्णोऽसि गरुत्मान् दिव गच्छ सुव पत ॥
यस्तिलज्योतिस्त्रिशत् वृषादर्विसुव पत ॥

चतुर्वेदोपनिषत्

ॐ अथातो महोपनिषदमेव तदाहु । एको ह वै नारायण आसीत् । न ब्रह्मा न ईशानो नापो नाग्नि न वायु नेमे द्यावापृथिवी न नक्षत्राणि न सूर्य । स एकाकी नर एव । तस्य ध्यानान्तस्थस्य ललाटात् स्वेदोऽपतत् । ता इमा आप । ता एते नो हिरण्यमयमन्नम् । तत्र ब्रह्मा चतुर्मुखोऽजायत । स ध्यातपूर्वामुखो भूत्वा भूरिति व्याहृति गायत्र छन्द ऋग्वेद । पश्चिमामुखो भूत्वा भूरिति व्याहृतिस्त्रैष्टुभ छन्द यजुर्वेद । उत्तरामुखो भूत्वा भुवरिति व्याहृतिर्जागत छन्द सामवेद । दक्षिणामुखो भूत्वा जनदिति व्याहृतिरानुष्टुभ छन्दोऽथर्ववेद ॥

सहस्रशीर्ष देव सहस्राक्ष विश्वसभवम् ।
विश्वत परम नित्य विश्व नारायण हरिम् ॥
विश्वमेवेद पुरुष त विश्वमुपजीवति ।
ऋषि विश्वेश्वर देव समुद्रे त विश्वरूपिणम् ॥

पद्मकोशप्रतीकाश लम्बत्याकोशसन्निभम् ।
हृदये चाप्यधोमुख सतस्यत्यैशीत्कराभिश्च ॥
तस्य मध्ये महानग्निर्विश्वार्चिर्विश्वतोमुख ।
तस्य मध्ये वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थिता ॥
तस्या शिखाया मध्ये परमात्मा व्यवस्थित ।
स ब्रह्मा स ईशान सोऽक्षर परम स्वराट् ॥

य इमा महोपनिषद ब्राह्मणोऽधीते अश्रोत्रिय श्रोत्रियो भवति । अनुपनीत उपनीतो भवति । सोऽग्निपूतो भवति । स वायुपूतो भवति । स सूर्यपूतो भवति । स सोमपूतो भवति । स सत्यपूतो भवति । स सर्वेदेवैर्ज्ञातो भवति । स सर्वेषु तीर्थेषु स्नातो भवति । तेन सर्वै क्रतुभिरिष्ट भवति । गायत्र्या षष्टिसहस्राणि जप्तानि भवन्ति । इतिहासपुराणाना सहस्राणि जप्तानि भवन्ति । प्रणवानामयुत जप्त भवति । आचक्षुष पङ्क्ति पुनाति । आसप्तमात् पुरुष पुनाति । जाप्येन अमृतत्त्व च गच्छति अमृतत्व च गच्छति इत्याह भगवान् हिरण्यगर्भ ॥

देवा ह वै स्वर्ग लोकमायस्ते देवा रुद्रमपृच्छस्ते देवा ऊर्ध्वबाहवो रुद्र स्तुवन्ति । भूस्त्वादिर्मध्य भुवस्ते स्वस्ते शीर्ष विश्वरूपोऽसि ब्रह्मैकस्त्व द्विधा त्रिधा शान्तिस्त्व हुतमहुत दत्तमदत्त सर्वमसर्वं विश्वमविश्व कृतमकृत परमपर परायण च त्वम् । अपाम सोमममृता अभूमागन्म ज्योतिरविदाम देवा नमस्याम धूर्तेरमृत मृत मर्त्यं च सोमसूर्यपूर्वजगदधीत वा यदक्षर प्राजापत्य सौम्य सूक्ष्म ग्राह ग्राहेण भाव भावेन सौम्य सौम्येन सूक्ष्म सूक्ष्मेण ग्रसति तस्मै महाग्रासाय नम ॥

इति चतुर्वेदोपनिषत् सपूर्णा

चाक्षुषोपनिषत्

ॐ अथातश्चाक्षुषीं पठितसिद्धविद्या चक्षूरोगहरा व्याख्यास्याम । यच्चक्षूरोगा सर्वतो नश्यति । चाक्षुषी दीप्तिर्भविष्यतीति । तस्याश्चाक्षुषी-विद्याया अहिर्बुध्न्य ऋषि । गायत्री छन्द । सूर्यो देवता । चक्षूरोगनिवृत्तये जपे विनियोग । ॐ चक्षु चक्षु चक्षु तेज स्थिरो भव । मा पाहि पाहि । त्वरित चक्षूरोगान् शमय शमय । मम जातरूप तेजो दर्शय दर्शय । यथाऽह अन्धो न स्या तथा कल्पय कल्पय । कल्याण कुरु कुरु । यानि मम पूर्वजन्मोपार्जितानि चक्षु प्रतिरोधकदुष्कृतानि सर्वाणि निर्मूलय निर्मूलय । ॐ नम चक्षुस्तेजोदात्रे दिव्याय भास्कराय । ॐ नम करुणाकराया-मृताय । ॐ नम सूर्याय । ॐ नमो भगवते सूर्यायाक्षितेजसे नम । खेचराय नम । महते नम । रजसे नम । तमसे नम । असतो मा सद्गमय । तमसो मा ज्योतिर्गमय । मृत्योर्मा अमृत गमय । उष्णो भगवाञ्छुचिरूप । हसो भगवान् शुचिरप्रतिरूप । य इमा चक्षुष्मतीविद्या ब्राह्मणो नित्यमधीते न तस्याक्षिरोगो भवति । न तस्य कुले अन्धो भवति । अष्टौ ब्राह्मणान् ग्राहयित्वा विद्यासिद्धिर्भवति ॥

ॐ विश्वरूप घृणिन जातवेदस
हिरण्मय पुरुष ज्योतिरूप तपन्तम् ।
विश्वस्य योनिं प्रतपन्तमुग्र
पुर प्रजानामुदयत्येष सूर्य ॥

ॐ नमो भगवते आदित्याय अहोवाहिन्यहोवाहिनी स्वाहा । ॐ वय सुपर्णा उपसेदुरिन्द्र प्रियमेधा ऋषयो नाधमाना । अपध्वान्तमूर्णुहि पूर्द्धि चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेव बद्धान् । पुण्डरीकाक्षाय नम । पुष्करेक्षणाय

नम । अमलेक्षणाय नम । कमलेक्षणाय नम । विश्वरूपाय नम । महाविष्णवे नम ॥

इति चाक्षुषोपनिषत् सपूर्णा

[अस्या उपनिषद "चक्षुरुपनिषत्, चक्षूरोगोपनिषत्, नेत्रोपनिषत्" इति नामान्तराणि वर्तन्ते ।]

छागलेयोपनिषत्

ॐ ऋषयो वै सरस्वत्या सत्रमासत । तेऽथ कवषमैलूष दास्या पुत्र इति दीक्षाया आच्छिदन् । ते होचु । अप वा एतदृग्यजुषादप साम्न इति । स होवाच । भगवन्तो यदिद सत्रमाध्वै यदृचोऽधीध्वै यद्यजूषि यत्सामानि कस्याय महिमेति । ने होचुर्ब्राह्मणा वाव स्मस्तेषामेवमिति ॥

स होवाच । यदिदमिच्छाचिदिच्छाचिदीक्षध्वै किं तद्येन ब्राह्मण इति । ते होचुर्यदिदमृग्यजुषैरेवोपवत्वन्नो जुहुवुर्यद्वैनमुपाघ्रासिषुर्यदुपानेषतैतद्ब्राह्मणा इति । स हाविदूर एव शवशयितमात्रेयमच्छावदमुपदर्शयन्नुवाच । यदिदमृग्यजुषैरुपवत्व जुहोपाघ्रासीदथोपानेष्ट नैतदत्यगादिति । कि तदिति होचु ॥

स होवाच । नैमिषेऽमी शुनका सत्रमासत । तेषामात्रेयोऽच्छावद सर्वाण्येवावर्तयद्याज्या यदनुवाक्या यत्प्रातरनुवाको यत्प्रउग यदाज्य यन्मरुत्वतीयमित्यथ यन्महावीरसभरणानि यदग्नेरभिवर्तनानि यद्राजाभिक्रयणानि यदभिषावित्राणि यदौपयामानि यदुपमन्त्रणान्यथ यत्त्रिवृत्पञ्चदश सप्तदश एकविंश इति । क्वास्य तदगादिति । तेहामुहन् । अथैने सर्व एवोपसमेत्योचुरुप नो नयस्वेम एव त इति । स ह स्मयमान उवाच ।

सपश्यध्वा एव मा प्रमदत । न होत्तमानधम उपनेतेति । ते होचुर्मैव स्मोपनथा गतिस्तु त्वमिदिति ॥

स होवाच । कुरुक्षेत्र एवोपसमेत्य ये बालिशास्तानुपाध्वै । ते व इद प्रवक्ष्यन्तीति । ते ह तत एवोपसमेत्य कुरुक्षेत्रमुपजग्मु । ते ह बालिशानेवोपासदन् । तानिम उपसीदत एव विदाचक्रुरिति कामुका इति । ते होचुर्यत्किमिव बालिशानुपासदत महाशाला वै महाश्रोत्रिया वर्षीयास सन्त यन्महाशाला महाश्रोत्रिया वर्षीयास कुरुक्षेत्रमध्यासत इति । ते हान्योन्यस्याभिसमीक्षामासु । ते हापश्यन्न हास्मान्मिथुचिदेवासाववोचद्बा-लिशानेव चैतान्विचक्षनेति । ते होचुर्नमस्यानतीव वचो ऽचयिष्यथ यदन्त-र्नोऽसाविह प्राहेयात् । यथैव तु स्मोपसन्ना अथानसूयवो यथोपश्रद्धिन इति ॥

ते होचु । किं वा अस्मत्प्रतीच्छथेति । ते होचु । नैमिषेऽमी शुनका सत्रमासत । तेषामात्रेयोऽच्छावद सर्वाण्येवावर्तयत् । यद्याज्या यदनुवाक्या यत्प्रातरनुवाको यत्प्रउग यदाज्य यन्मरुत्वतीयमित्यथ यन्महा-वीरसभरणानि यदग्नेरभिवर्तनानि यद्राजाभिक्रयणानि यदभिषावित्राणि यदौपयामानि यदुपमन्त्रणान्यथ यत्त्रिवृत्पचदश सप्तदश एकविश इति । क्वास्य तदगाद्यदयं शवशयितमशयिष्टेति । ते होचुर्नहासवत्सरवासिनामनुब्रूयादिति खलु न पूर्वेऽन्वशिषन् । यत्सवत्सर वत्स्यथाथ वेदिष्यथेति । ते ह सवत्सरमूषु ॥

ततो ह बालिशा ऊचुरवात्त वा सवत्सरमिमे ब्राह्मणा । हन्तैषामनुब्रवामेति । ते ह गृहीत्वैवैनान् पथोऽभिसमीयु । ते ह संक्रीडत एव कूबरिणो रथकट्यामविन्दन् । ते होचु सपश्यध्वमिति । किं हीति । कूबरिणमेव सौम्या इति । तथेति । कथमिवेति । यथैवोपसृत्वरो वार्धि-स्तिर्यगुल्ललन्तीभिरिव वीचिभि शफाभिरेवोपस्कन्दन्नुत्प्लवेदेव हैवैषोभि-सृत्वराणामेव धुर्याणा चक्रमतामरीणामुत्प्लवतीति । यथैवासौ प्रतिसृत्वरेण

मम समेव क्रीडेदेव हैष सक्रीडतीति । यथैवासावितश्चेतोऽमुतश्चामुतश्च सम्प्रद्रवत इवोपशुष्यत इवोपस्कन्दमभिमृद्नात्यभिपातयेदेव हैष इतश्चेतश्चामुतश्च सम्प्रद्रवत इवोपशुष्यत इवोपस्कन्दमभिमृद्नात्यभिपातयति । यथैवासौ राजान वा राजपुरुष वा निलयन प्रायेदेव हैवैष यन्ता निलयन प्रापयतीति । त होचुरर्पाद साधीय इति । साधीय इति होचु । ते ह तस्यैव पन्थानमनुप्रातिष्ठन्नन्त ह मायाहन्यवोपसपादयामासु ॥

त यदावसायाश्वास्तक्षापोह्यापागादथ बालिशा व्यलिप्ट। अहीदृशत्। कथमिवेति । त होचुर्यथैत काष्ठभारमानद्धमनुपश्यामस्तथैवावशो भूस्थ स्पन्दते। नेङ्गते न विवर्तन न च वीत इति । ते ह बालिशा ऊचुर्यदयमीदृगभूत् किमस्यापागादिति । नक्षैवेति । तथैवैतत् सौम्या इति । आत्मा वा अस्य प्रचोदयिता करणान्यश्वा शिरा नद्धयोऽस्थीन्युपग्रहा असृगाञ्जन कर्म प्रतोदो वास्य क्वाणन त्वगुपानह इति । स यथा प्रचोदयित्रापोज्झितो नेङ्गत्त्र रुक्वार्तव हैष प्राज्ञनात्मनापोज्झितो न ब्रूते न चैत्यपि न श्वसत्यपि पूयत्यपि श्वान उपधावन्त्यपि काका पतन्त्यपि गृध्रा आस्कन्दन्नपि शिवा जिघत्सन्तीति । ते तत एव द्वागिव व्यज्ञासिषु । ते ह पादयोरेवाभिमर्श्य बालिशानूचु । न ह वाव नस्तद्येन निष्कुर्म इममेवेत्यञ्जलि कृत्वोपास्थिषतेत्याह भगवान् छागलेयस्त इमे श्लोका —

यथैतत्करणस्तदणापोज्झितो नेङ्गते मनाक् ।
परित्यक्ताऽयमात्मा नस्तद्वद्देहो विरोचन ॥ १ ॥
यदस्य प्रथयश्चाका युगमक्षो वरत्रिका ।
प्रतोदश्चर्मकील   ॥ २ ॥

एतावानेवोपलब्ध

U 4

तुरीयोपनिषत्

* * * * * * * *

कलातीतश्चेति । तत्र चत्वार । अकारश्चायुतावयवान्वित । उकार· शतावयवान्वित । मकार सहस्रावयवान्वित । अर्धमात्रप्रणवोऽनन्तावयवान्वित । सगुणो विराट्प्रणव । संहारो निर्गुणप्रणव । उभयात्मक उत्पत्तिप्रणव । यथार्थकथनोमित्युच्चार्योभिमानोत्पत्तिप्रणव । सर्वोपसंहारेण संहारप्रणव । उभयात्मकत्वात् विराट्प्रणव । उत्पत्तिप्रणवो दीर्घप्लुत-विराट् । प्लुतप्लुत्युपसंहार । विराट्प्रणव षोडशमात्रान्वितः । षट्त्रिंशत्त-त्वायुत । षोडशमात्रात्मक कथमित्युच्यते । अकार प्रथम । द्वितीय उकार । मकारस्तृतीय । अर्धमात्रा चतुर्थ । नाद पञ्चम । बिन्दु षष्ठ । कला सप्तम । शक्तिरष्टमी । शान्तिर्नवमी । समाना दशमी । आत्मनैकादश । मनोन्मना द्वादश । वैखरी त्रयोदश । मध्यमा चतुर्दश । पश्यन्ती पञ्चदश । परा षोडश । इति षोडशमात्रात्मक प्रणव । षोडश-मात्रा जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तितुरीयावस्थाभेदैरेकैकमात्राचातुर्विध्यमेत्य । षोडश-मात्राश्चतुष्षष्टिभेदमेत्य । पुनश्चतुष्षष्टिमात्रा प्रकृतिपुरुषद्वैविध्यमापाद्याष्टा-विंशत्युत्तरभेदमात्रास्वरूपमासाद्य सगुणनिर्गुणत्वमेत्य एकोपि ब्रह्म प्रणव ॥

सर्वाधार परं ज्योतिरेष सर्वेश्वरो विभु ।
सर्वदेवमय सर्वप्रपञ्चाधारगर्भित ।
सर्वाक्षरमय काल सदसद्भक्तिवर्जित ॥ इति ।

य एव वेदेत्युपनिषत् ॥

इति तुरीयोपनिषत् समाप्ता

द्वयोपनिषत्

ॐ अथात श्रीमद्द्वयोत्पत्ति । वाक्यो द्वितीय । षट्पदान्यष्टादश ।
ाक्षराणि । पञ्चदशाक्षर पूर्वम् । दशाक्षर परम् । पूर्वो नारायण
ादिसिद्धो मन्त्ररत्न मदाचार्यमूल ।

आचार्यो वेदसपन्नो विष्णुभक्तो विमत्सर ।
मन्त्रज्ञो मन्त्रभक्तश्च सदामन्त्राश्रय शुचि ॥
गुरुभक्तिसमायुक्त पुराणज्ञो विशेषवित् ।
एव लक्षणसपन्नो गुरुरित्यभिधीयते ॥
आचिनोति हि शास्त्रार्थानाचारस्थापनादपि ।
स्वयमाचरते यस्तु तस्मादाचार्य उच्यते ॥
गुशब्दस्त्वन्धकार स्यात् रुशब्दस्तन्निरोधक ।
अन्धकारनिरोधित्वाद्गुरुरित्यभिधीयते ॥
गुरुरेव पर ब्रह्म गुरुरेव परा गति ।
गुरुरेव परा विद्या गुरुरेव पर धनम् ॥
गुरुरेव पर काम गुरुरेव परायण ।
यस्मात्तदुपदेष्टासौ तस्माद्गुरुतरो गुरु ॥

यस्सकृदुच्चारण संसारविमोचनो भवति । सर्वपुरुषार्थसिद्धिर्भवति ।
नरावर्तते न च पुनरावर्तते इति । य एव वेदेत्युपनिषत् ॥

इति द्वयोपनिषत् समाप्ता

निरुक्तोपनिषत्

* * * * * *

स यद्यनुरुध्यते तद्भवति । यदि धर्मोऽनुरुध्यते तदेवोद्भवति । यदि ज्ञानमनुरुध्यते तदमृतो भवति । यदि काममनुरुध्यते सचरता इमा योनिं सदध्यात्तदिदमत्र मन श्लेष्मरेतस सभवति । श्लेष्मणो रस । रसाच्छोणितम् । शोणितान्मासम् । मासान्मेद । मेदस स्नावा । स्नावोऽस्थीनि । अस्थिभ्यो मज्जा । मज्जातो रेत । तदिद योनौ रेत सिक्त पुरुष सभवति । शुक्रातिरेके पुमान् भवति । शोणितातिरेके स्त्री भवति । द्वाभ्या समेन नपुसको भवति । शुक्रभिन्नेन यमो भवति । शुक्रशोणित-सयोगान्मातृपितृसयोगाच्च कथमिद शरीर पर सयम्यते । सौम्यो भवत्येकरात्रोषित कलल भवति । पञ्चरात्राद्बुद्बुद । सप्तरात्रात् पेशी । द्विसप्तरात्रादर्बुद । पचविशतिरात्रस्थितो योनौ घनो भवति । मास-मात्रात् कठिनो भवति । द्विमासाभ्यन्तरे शिर सपद्यते । मासत्रयेण ग्रीवाव्यादेश । मासचतुष्केण त्वग्व्यादेश । पञ्चमे मासे नखरोमव्यादेश । षष्ठे मुखनासिकाक्षिश्रोत्र च सभवति । सप्तमे चलनसमर्थो भवति । अष्टमे बुद्ध्याध्यवस्यते । नवमे सर्वाङ्गसपूर्णो भवति ॥

मृतश्चाह पुनर्जातो जातश्चाह पुनर्मृत ।
नानायोनिसहस्राणि मया यान्युषितानि वै ॥
आहारा विविधा भुक्ता पीता नानाविधा स्तना ।
मातरो विविधा दृष्टा पितर सुहृदस्तथा ॥
अवाङ्मुख पीड्यमानो जन्तुश्चैव समन्वित ।
साख्य योग समभ्यस्ये पुरुष पञ्चविशकम् ॥ इति ॥

ततश्च दशमे मासे प्रजायते । जातश्च वायुना स्पृष्टो न स्मरति जन्म मरणम् । अन्ते च शुभाशुभं कर्मैतच्छरीरस्य प्रामाण्यम् ॥

इति निरुक्तोपनिषदि विंशतितमाध्यायः

अष्टोत्तरं सन्धिशतमष्टाकपालं शिरः संपद्यते । षोडश वपापलानि । नव स्नायुशतानि । सप्तशतं पुरुषस्य मर्माणि । अर्धचतस्रो रोमाणि कोटयः । हृदयं ह्यष्टकपलानि । द्वादशकपलानि जिह्वा । वृषणो ह्यष्टसुपर्णो । तत उपस्थ-गुदयोर्न्यतन्मूत्रपुरीषं कस्मादाहारपानसिक्तत्वादनुपचति । कर्मणा अन्योन्यं जायत इति । तं विद्याकर्मणी समन्वारभेते पूर्वप्रज्ञा च । महत्यज्ञानतमसि मग्नो जरामरणक्षुत्पिपासाशोकक्रोधद्रोहलोभमोहमदभयमत्सरहर्षविषादेर्ष्या-सूयात्मकैर्द्वन्द्वैरभिभूयमानः सोऽस्मादार्जवं जर्वाभावनान्ते निर्मुच्यते । सोऽस्मा-दान्ते महाभूमिकावते शरीरान्निमिषमात्रे प्रक्रम्य प्रकृतिभिरभिपरीत्य तैजसं शरीरं कृत्वा कर्मणानुरूपं फलमनुभूय तस्य संक्षये पुनरिमं लोकं प्रतिपद्यते ॥

इति निरुक्तोपनिषदि एकविंशोऽध्यायः

इति निरुक्तोपनिषत् समाप्ता

पिण्डोपनिषत्

ॐ देवता ऋषयः सर्वे ब्रह्माणमिदमब्रुवन् ।
मृतस्य दीयते पिण्डः कथं गृह्णन्त्यचेतसः ॥
भिन्ने पञ्चात्मके देहे गते पञ्चसु पञ्चधा ।
हंसस्त्यक्त्वा गतो देहं कस्मिन् स्थाने व्यवस्थितः ॥

त्र्यह वसति तोयेषु त्र्यह वसति चाग्निषु ।
त्र्यहमाकाशगो भूत्वा दिनमेकन्तु वायुग ॥
प्रथमेन तु पिण्डेन कलाना तस्य सम्भव ।
द्वितीयेन तु पिण्डेन मासत्वक्छोणितोद्भव ॥
तृतीयेन तु पिण्डेन मतिस्तस्याभिजायते ।
चतुर्थेन तु पिण्डेन अस्थि मज्जा प्रजायते ॥
पञ्चमेन तु पिण्डेन हस्ताङ्गुल्य शिरो मुखम् ।
षष्ठेन कृतपिण्डेन हृत्कण्ठ तालु जायते ॥
सप्तमेन तु पिण्डेन दीर्घमायु प्रजायते ।
अष्टमेन तु पिण्डेन वाच पुष्यति वीर्यवान् ॥
नवमेन तु पिण्डेन सर्वेन्द्रियसमाहृति ।
दशमेन तु पिण्डेन भावन प्लावन तथा ।
पिण्डे पिण्डे शरीरस्य पिण्डदानेन सम्भव ॥

इति पिण्डोपनिषत् समाप्ता

प्रणवोपनिषत्

ॐ सह नाववतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहै । तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै । ॐ शान्ति शान्ति शान्ति ॥

पुरस्ताद्ब्रह्मणस्तस्य विष्णोरद्भुतकर्मण ।
रहस्य ब्रह्मविद्याया धृताग्नि सम्प्रचक्षते ॥

ओमित्येकाक्षर ब्रह्म यदुक्त ब्रह्मवादिभि ।
शरीर तस्य वक्ष्यामि स्थानकालत्रय तथा ॥
तत्र देवास्त्रय प्रोक्ता लोका वेदास्त्रयोऽग्नय ।
तिस्रो मात्रार्धमात्रा च प्रत्यक्षस्य शिवस्य तत् ॥
ऋग्वेदो गार्हपत्य च पृथिवी ब्रह्म एव च ।
अकारस्य शरीर तु व्याख्यात ब्रह्मवादिभि ॥
यजुर्वेदोऽन्तरिक्ष च दक्षिणाग्निस्तथैव च ।
विष्णुश्च भगवान् देव उकार परिकीर्तित ॥
सामवेदस्तथा द्यौश्चाहवनीयस्तथैव च ।
ईश्वर परमो देवो मकार परिकीर्तित ॥
सूर्यमण्डलमाभाति ह्यकारश्चन्द्रमध्यग ।
उकारश्चन्द्रसकाशस्तस्य मध्ये व्यवस्थित ॥
मकारश्चाग्निसकाशो विधूमो विद्युतोपम ।
तिस्रो मात्रास्तथा ज्ञेया सोमसूर्याग्नितेजस ॥
शिखा च दीपसकाशा यस्मिन्नु परिवर्तने ।
अर्धमात्रा तथा ज्ञेया प्रणवस्योपरि स्थिता ॥
पद्मसूत्रनिभा सूक्ष्मा शिखाभा दृश्यते परा ।
नासादिसूर्यसकाशा सूर्य हित्वा तथापरम् ॥
द्विसप्ततिसहस्राणि नाडिभिस्त्वा तु मूर्धनि ।
वरद सर्वभूताना सर्व व्याप्यैव तिष्ठति ॥
कास्यघण्टानिनाद स्याद्यदा लिप्यति शान्तये ।
ओङ्कारस्तु तथा योज्य श्रुतये सर्वमिच्छति ॥

यस्मिन् स लीयते शब्दस्तत्पर ब्रह्म गीयते ।
सोऽमृतत्वाय कल्पते सोऽमृतत्वाय कल्पते ॥ इति ॥

इति प्रणवोपनिषत् समाप्ता

प्रणवोपनिषत्

ब्रह्म ह वै ब्रह्माण पुष्करे पुष्करे ससृजे । स खलु ब्रह्मा सृष्ट-श्चिन्तामापेदे । केनाहमेकेनाक्षरेण सर्वांश्च कामान् सर्वांश्च लोकान् सर्वांश्च देवान् सर्वांश्च वेदान् सर्वांश्च यज्ञान् सर्वांश्च शब्दान् सर्वांश्च व्युष्टी· सर्वाणि च भूतानि स्थावरजङ्गमान्यनुभवेयमिति । स ब्रह्मचर्यमचरत् । स ओमित्येतदक्षरमपश्यत् । विवर्ण चतुर्मात्र सर्वव्यापि सर्वविभ्वयातयाम-ब्रह्म ब्राह्मीं व्याहृतिं ब्रह्मदैवत तथा सर्वांश्च कामान् सर्वांश्च लोकान् सर्वांश्च देवान् सर्वांश्च वेदान् सर्वांश्च यज्ञान् सर्वांश्च शब्दान् सर्वांश्च व्युष्टी सर्वाणि च भूतानि स्थावरजङ्गमान्यन्वभवत् । तस्य प्रथमेन वर्णेनापस्नेहश्चान्वभवत् । तस्य द्वितीयेन वर्णेन तेजो ज्योतींष्यन्वभवत् । तस्य प्रथमया स्वरमात्रया पृथिवीमग्निमोषधिवनस्पतीनृग्वेद भूरिति व्याहृतिर्गायत्रं छन्दस्त्रिवृत स्तोम प्राचीं दिश वसन्तमृतु वाचमध्यात्म जिह्वा रसमितीन्द्रि-याण्यन्वभवत् । तस्य द्वितीयया स्वरमात्रयान्तरिक्ष वायु यजुर्वेद भुव इति व्याहृतिं त्रैष्टुभ छन्द पञ्चदश स्तोम प्रतीचीं दिश ग्रीष्ममृतुं प्राणमध्यात्म नासिके गन्धघ्राणमितीन्द्रियाण्यन्वभवत् । तस्य तृतीयया स्वरमात्रया दिवमादित्य सामवेद स्वरितिव्याहृतिं जागत छन्द. सप्तदशं

स्तोममुदीचीं दिश वर्षर्तुं ज्योतिरध्यात्म चक्षुषी दर्शनमितीन्द्रियाण्यन्व-
भवत् । तस्य वकारमात्रया यश्चन्द्रमसमथर्ववेद नक्षत्राण्योमिति स्वमात्मान
जनदित्यगिरसामानुष्टुभ छन्द एकविंश स्तोम दक्षिणा दिश शरदमृतु
मनोऽध्यात्म ज्ञान ज्ञेयमितीन्द्रियाण्यन्वभवत् । तस्य मकारश्रुत्येति-
हासपुराण वाकोवाक्यगाथानाराशसीरुपनिषदोनुशासमानानामिति वृधत्कर-
द्रुहन्महत्तच्छमोमिति व्याहृती स्वरशम्यनानातन्त्रीस्वरनृत्यगीतवादित्राण्य-
न्वभवच्चैत्ररथ दैवत वैद्युत ज्योतिर्बार्हत छन्दस्तृणवत्त्रयस्त्रिंशस्तोमौ ध्रुवामूर्ध्वा
दिश हेमन्तशिशिरावृतू श्रोत्रमध्यात्म शब्दश्रवणमितीन्द्रियाण्यन्वभवत् ।
सैषैकाक्षर ऋग्ब्रह्मणस्तपसोऽग्रे प्रादुर्बभूव । ब्रह्म वेदस्याथर्वण शुक्रमत एव
मन्त्रा प्रादुर्बभूवु । स तु खलु मन्त्राणा तपसा शुश्रूषानध्यायाध्ययनेन
यदून च वरिष्ठ च यातयाम च करोति । तथाप्यथर्वण तेजसा
प्रत्याप्याययेन्मन्त्राश्च मामभिमुखीभवेयुर्गर्भा इव मातरमभिजिघासु परस्ता-
दोङ्कारप्रयुक्तयैतयैव तदृचा प्रत्याप्याययेदेष यज्ञस्य पुरस्ताद्युज्यत एषा
पश्चात् सर्वत एतया यज्ञस्तपते तदप्येतदृचोक्त—“या पुरस्ताद्युजत
ऋचोऽक्षरे परमे व्योमन्निति”। तदेतदक्षर ब्राह्मणो य काममिच्छेत्
त्रिरात्रोपोषित प्राङ्मुखो वाग्यतो बर्हिष्युपविश्य सहस्र ऋच आवर्तयेत्
सिध्यन्त्यस्यार्था सर्वकर्माणि चेति ब्राह्मणम् ॥

वसोर्द्धाराणामिन्द्रनगर तदसुरा पर्यवारयन्त । ते देवा भीता
आसन् । क इमानसुरान् हनिष्यतीति । तमोङ्कार ब्रह्मण पुत्र ज्येष्ठ
ददृशुस्ते तमब्रुवन् । भवता मुख्येनेमानसुरान् जयेमेति । स होवाच कि
मे प्रतीवाहो भविष्यतीति । वर वृणीष्वेति । वृण इति । स वरमवृणीत ।
“न मामनीरयित्वा ब्राह्मणा ब्रह्म वदेयुर्यदि वदेयुरब्रह्म तत्स्यात्” इति ।
तथेति ते देवा देवयजनस्योत्तरार्धेऽसुरै सयत्ता आसस्तानोङ्कारेणाग्नीध्रीया

देवा असुरान् पराभावयन्त । तद्यत्पराभावयन्त तस्मादोङ्कार पूर्वमुच्चार्यते । यो ह वा एतमोङ्कार न वेदावश्य स्यादित्यथ य एव वेद ब्रह्मवश स्यादिति तस्मादोङ्कार ऋग्भवति यजुषि यजु साम्नि साम सूत्रे सूत्र ब्राह्मणे ब्राह्मण श्लोके श्लोक प्रणवे प्रणव इति ब्राह्मणम् ॥

ओकारं पृच्छाम को धातु कि प्रातिपदिक कि नामाख्यात कि लिङ्ग कि च वचन का विभक्ति क प्रत्यय क स्वर उपसर्गो निपात किं वै व्याकरण को विकार को विकारी कतिमात्र· कतिवर्ण कत्यक्षर कतिपद क सयोग कि स्थानानुप्रदानकरण शिक्षका किमुच्चारयन्ति कि छन्द को वर्ण इति पूर्वे प्रश्ना । अथोत्तरे मन्त्रा । कल्पो ब्राह्मण ऋग् यजु साम । कस्माद्ब्रह्मवादिन ओङ्कारमादित कुर्वन्ति । कि दैवत कि ज्योतिष कि निरुक्त कि स्थान का प्रकृति· किमध्यात्ममिति षट्त्रिशत्प्रश्ना पूर्वोत्तराणा त्रयो वर्गा द्वादश एकाशतैरोङ्कार व्याख्यास्याम ॥

इन्द्र प्रजापतिमपृच्छत् भगवन्नभ्यस्तूय पृच्छामीति । पृच्छ वत्सेत्यब्रवीत् । किमयमोङ्कार कस्य पुत्र कि चैतच्छन्द कि चैतद्वर्णः कि चैतद्ब्रह्मा ब्रह्म सपद्यत । तस्माद्वैतमोङ्कार पूर्वमालोभस्वरितोदात्त एकाक्षर ओङ्कार ऋग्वेदे त्रैस्वर्योदात्त एकाक्षर ओङ्कारो यजुर्वेदे दीर्घप्लुतोदात्त एकाक्षर ओङ्कार सामवेदे ह्रस्वोदात्त एकाक्षर उकारोऽथर्ववेदेऽनुदात्तोदात्तद्विपद अ उ इत्यर्धचतस्रो मात्रा मकारे व्यञ्जनमित्याहु । या सा प्रथमा मात्रा ब्रह्मदैवत्या रक्ता वर्णेन यस्ता ध्यायते नित्य स गच्छेद्ब्राह्म पदम् । या सा द्वितीया मात्रा विष्णुदैवत्या कृष्णा वर्णेन यस्ता ध्यायते नित्य स गच्छेद्वैष्णव पदम् । या सा तृतीया मात्रा ईशानदैवत्या कपिला वर्णेन यस्ता ध्यायते नित्य स गच्छेदैशान पदम् । या सार्धचतुर्थी मात्रा

सर्वदैवत्या व्यक्तीभूता ख विचरति शुद्धस्फटिकसन्निभा वर्णेन यस्ता 'ध्यायने नित्य स गच्छेत् पदमनामकम्। ओङ्कारस्योत्पत्ति विप्रो यो न जानाति तत्पुनरुपनयन तस्माद्ब्राह्मणवचनमादर्तव्यम्। यथा लातव्यो गोत्रो ब्राह्मण । पुत्रो गायत्र छन्द शुक्लो वर्ण । पुसो वत्सो रुद्रो देवता। ओङ्कारो वेदाना उत्तरोपनिषद व्याख्यास्याम । को धातुरित्यात्तेर्धातुरवति-मप्येके । रूपसामान्याद्यर्थसामान्यान्यन्यदीयस्तस्मादापेरोङ्कार सर्वमाप्नो-तीत्यर्थ । कृदन्तमर्थवत्प्रातिपदिकमदर्शन प्रत्ययस्य नाम सपद्यते। निपातेषु चैन वैय्याकरणा उक्षत्त समामनन्ति। तदव्ययीभूतमन्वर्थवाची शब्दो न व्येति कदाचनेति।

सदृश त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु।
वचनेषु च सर्वेषु यत्न व्येति तदव्ययम् ॥

को विकारी च्यवते प्रकारणमाप्नोतिराकारपकारौ विकार्यौ आदित ओकारो विक्रियते। द्वितीयो मकार एव द्विवर्ण एकाक्षर ओमित्योङ्कारो निर्वृत्त । कतिमात्र इत्यादेस्तिस्रो मात्रा अभ्याधाने हि प्लवते। मकारश्चतुर्थी कि स्थानमित्युभावोष्ठौ स्थानमाधानकरणी च द्वि स्थान सन्ध्यक्षरमवर्णलेश कण्ठ्यो यथोक्तशेष पूर्वो विवृत्तकरणस्थितश्च द्वितीय स्पृष्टकरणस्थितश्च। नाय योगे विद्युत आख्यातोपसर्गानुदात्त स्वरितलिङ्गविभक्तिवचनानि च सच्छिन्नाध्यायिन आचार्या पूर्वे बभूवु । श्रवणादेव प्रतिपद्यन्ते। न कारण प्रयच्छन्त्यथापरपक्षीयाणा कवि पञ्चाल-चण्ड परिपृच्छको बभूवाबु पृथगुद्गीथदोषान् भवन्तो ब्रुवन्त्विति। तद्वाच्युपलक्षयेत् वर्णाक्षरपदाङ्कशो विभक्त्यामृषिनिषेवितामिति वाच स्तुवन्ति। तस्मात् कारण ब्रूमो वर्णानामयमिद भविष्यतीति षटङ्ग-विदस्तत्तथाधीमहि। कि छन्द इति। गायत्र हि छन्दो गायत्री वै

देवानामेकाक्षरा श्वेतवर्णा च व्याख्याता । द्वौ द्वादशकौ वर्गावेतद्वै व्याकरणं धात्वर्थवचन शैक्ष छन्दो वचन चाथोत्तरौ द्वौ द्वादशकौ वर्गौ वेदरहस्यिकी (?) व्याख्याता मन्त्रकल्पो ब्राह्मणमृग्यजु सामाथर्वाण्येषा व्याहृतिश्चतुर्णां वेदानामानुपूर्व्येण । ॐ भूर्भुवस्सुवरिति व्याहृतय ॥

असमीक्ष्य प्रवाल्हितानि श्रूयन्ते द्वापरादावृषीणामेकदेशो दोषयतीह चिन्तामापेदे । त्रिभि सोम पातव्य समाप्तमिव भवति । तस्मादृग्य- जुस्सामान्यपक्रान्ततेजास्यासस्तत्र महर्षय परिदेवयाञ्चक्रिरे । महच्छोकभयं प्राप्ता स्मो न चैतत्सर्वं समभिहित ते वय भगवन्तमेवोपधावाम । सर्वेषामेव शर्म भवानिति । ते तथेत्युक्त्वा तूष्णीमतिष्ठन्नानुपसन्नेभ्य इत्युपोपसीदामेति नीचैर्बभूवु । स एभ्य उपनीय प्रोवाच । मामिकामेव व्याहृतिमादित कृणुध्वमित्येव मामका अधीयन्ते । नर्ते भृग्वङ्गिरोविद्भ्य सोम पातव्य ऋत्विज पराभवन्ति । यजमानो रजसापध्वस्यति श्रुतिश्चापध्वस्तापतिष्ठ- तीत्येवमेवोत्तरोत्तराद्योगाल्लोक तोक प्रशाध्वमित्येव प्रतापो न पराभविष्य- तीति । तथाह भगवन्निति प्रतिपेदिरे आप्याययस्ते तथा वीतशोकभया बभूवु । तस्माद्ब्रह्मवादिन ओङ्कारमादित कुर्वन्ति ॥

किं दैवतमित्यृचामग्निर्दैवत तदेव ज्योतिर्गायत्र छन्द पृथिवी स्थान ‘ अग्निमीडे पुरोहित यज्ञस्य देवमृत्विजम् । होतारं रत्नधातमम् । ” इत्येवमादि कृत्वा ऋग्वेदमधीयते । यजुषा वायुर्दैवत तदेव ज्योतिस्त्रैष्टुभ छन्दोऽन्तरिक्ष स्थान “इषे त्वोर्जे त्वा वायव स्थोपायव स्थ देवो व सविता प्रार्पयतु श्रेष्ठतमाय कर्मणे” इत्येवमादि कृत्वा यजुर्वेदमधीयते । साम्नामादित्यो दैवत तदेव ज्योतिर्जागत छन्दो द्यौ स्थान “अग्न आयाहि वीतये गृणानो हव्यदातये । निहोता सत्सि बर्हिषि । ” इत्यवमादि कृत्वा सामवेदमधीयते । अथर्वणा चन्द्रमा दैवत तदेव ज्योति सर्वाणि छन्दास्याप· स्थान “ शन्नो

देवीरभिष्टये" इत्येवमादि कृत्वा अथर्ववेदमधीयते । अद्भ्य स्थावरजङ्गमो भूतग्राम सभवति । तस्मात् सर्वमापोमय भूत सर्व भृग्वङ्गिरोमय अन्तरैते त्रयो वेदा भृगूनङ्गिरस श्रिता इत्यबिति प्रकृतिरपामोङ्कारेण चैतस्माद्व्यास ॥

इति प्रणवोपनिषत् समाप्ता

बाष्कलमन्त्रोपनिषत्

मेधातिथि काण्वमिन्द्रो जहार द्या मेषभूयोपगतो विदान ।
तमन्य इत्तमन परिप्राट् पद एन नियुयुजे परस्मिन् ॥ १ ॥
को ह स्मैष भवसि व्यवायो नावायो म इह शश्वदस्ति ।
सुशेवमिच्चक्रमसि प्रपश्यन्नित्था न कश्चोरणमाचचक्षे ॥ २ ॥
नेमामम्पृक्षदिदुदस्यमान को अद्धामूमभिचङ्क्रमीति ।
तदिच्छाधि यो असि सर्ववित्तमो न त्वाश्नवद्ब्रह्म रिषा मयस्वि ॥
इन्द्रो नृचक्षा वृषभस्तुराषाट् प्रसासहिस्तपसा मा विचक्षे ।
स इद्देवो ऋतमन्वयन्त प्रभीमकर्मा तवसोऽपविद्धात् ॥ ४ ॥
कुहेव मावशमितो नयातै कुहेव ते चित्रतमप्रतिष्ठा ।
कुहाचिदेष स्वपिता पिता नो यो न वेद न हृत हरन्तम् ॥५॥
प्रत्यङ्ङवाङ्प्राडितरौ च नेह नाहमेनाननुपतस्थिरद्धा ।
न मामिमे नूनमित्था पथो विदुर्ये मा न यन्ति मिथु चाकशाना ॥
पर स्मियानो अविवरस्य शूक कि सीमिच्छरण मन्यमान ।
न ह त्वाहमप्रणीय स्वविष्ठामित्था जहामि शपमानमिन्नु ॥ ७ ॥
अहमस्मि जरितॄणामु दावा अहमाशिरमहमिद दधन्वान् ।
अह विश्वा भुवना विचक्षन्नह देवानामासन्नवोऽद ॥ ८ ॥

मम प्रतिष्ठा भुव आण्डकोशा वि चैमि स च हि नु यो विरश्पी ।
अह न्वहि पर्वते शिश्रियाणमुग्रो न्वह तवसावस्युरद्धा ॥ ९ ॥
प्रवङ्क्षणा अभिद पर्वताना यत्सीमिन्द्रो अकरोदनीकै ।
को अद्धा वेद क इह प्रवोचत् को अश्वदभिमाति विजघ्नुष ॥
को मे अवो दाशुषो विष्वगूतीरित्था ददश्रे भुवनाधि विश्वा ।
रूप रूप जनुषा बोभवीमि मायाभिरेको अभिचाकशान ॥११॥
विश्व विचक्षे यमयन्नभीको नेशे मे कश्च महिमानमन्य ।
अह द्यावापृथिवी आततानो बिभर्मि धर्ममवसे जनानाम् ॥१२॥
अहमु ह प्रवति यज्ञियामिया
अह वेद भुवनस्य नाभिम् ।
आपि पिता सूरहमस्य विष्वड्
अह दिव्या आन्तरिक्ष्यास्तुका वहम् ॥ १३ ॥
अह वेदानामुत यज्ञानामह छन्दसामविद रयीणाम् ।
अह पचामि सरस परस्य यदिदेतीव सरिरस्य मध्ये ॥ १४ ॥
अहमिन्नु परमो जातवेदा यमध्वर्युरभिलोक पृणैधीत् ।
यमन्वाह नभसो न पक्षी काष्ठा भिन्दन् गोभिरितोऽमुतश्च ॥१५॥
अहमु यन्नपतता रथेन द्विषडारेण प्रधिनैकचक्र ।
अहमिन्नु दिद्युतानो दिवे दिवे तन्व पुपुष्यानमृत वहामि ॥१६॥
अह दिश प्रदिश आदिशश्च विष्वक् पुनान पर्येमि लोकम् ।
अह विश्वा ओषधीर्गर्भ आधा याभिरिद धिनुयुर्दाशुष प्रजा ॥
अह चरामि भुवनस्य मध्ये पुनरुच्चावच व्यश्नुवान ।
यो मा वेद निहित गुहा चित् स इदित्था बोभवीदाशयध्यै ॥१८॥

अहं पञ्चधा दशधा चैकधा च सहस्रधा नेकधा चासमत्र ।
मया ततमितीदमश्नुने तदन्यथासद्यदि मे असद्विदु ॥ १९ ॥
न मामश्नोति जरिता न कश्चन न मामश्नोति परि गोभिराभि ।
न मऽनाश्वानुत दाश्वानजग्रभीत सर्व इन्मामुपयन्ति विश्वत ॥
क शरारु क सृमर क नूरण सर्वमिदं त्वत्त्वदितो वहामि ।
यन्मदिमं बिभ्यति तन्म एक नं मे अक्षन्नहमुताननुक्षम् ॥२१॥
यत्तप्यथा बहुधा मे पुरा चित्तन्नु भुवेऽहमुरणो बोभुवे ।
ऋतस्य पन्थामसि हि प्रपन्नोऽयम स म सत्यमिदेकमेहि ॥२२॥
अहं ज्योतिरहमृत विनद्धिरहं जातं जनि जनिष्यमाणम् ।
अहं त्वमहमहं त्वभिन्नु त्वमह चक्ष्व विचिकित्सीर्मे ऋज्वा ॥२३॥
विश्वशास्ता विवरणो विश्वरूपो रुद्र प्रणीती तमन प्रजापति ।
हंसो विशोको अजर पुराण ऋतीयमानो अहमस्मि नाम ॥२४॥
अहमस्मि जरिता सर्वतोमुख पर्यारण परमेष्ठी नृचक्षा ।
अहं विष्वट्टहमस्मि प्रसत्वानहमेकोऽस्मि यदिदं नु किं च ॥

इति बाष्कलमन्त्रोपनिषत् समाप्ता

बाष्कलमन्त्रोपनिषत्

(सवृत्तिका)

मेधातिथिं काण्वमिन्द्रो जहार इत्याद्या बाष्कलाना मन्त्रोपनिषत ।
तस्याश्श्रेयमल्पाक्षरा वृत्तिरारभ्यते । मेधातिथिनामानमृषिं कण्वस्य पुत्र

सामवेदब्राह्मणप्रसिद्धमिन्द्र जहार । **द्या मेषभूयोपगतो विदानः** । मेषभूयं मेषभावम् । भुव क्यप् । उपगत प्राप्त । सामवेदब्राह्मणप्रसिद्धाख्यायिक । द्या स्वर्गलोकान् प्रतीति विवक्षित जहार हृतवान् । विदान ज्ञानी ॥ **तमन्य इत्तमनं परिप्राट्** । त इन्द्र अन्य मेधातिथि इदिति निरर्थको निपात । तमन हरणेन ग्लानिपदम् । परिपृच्छतीति परिप्राट् । मेधातिथि **पद एन नियुयुजे परस्मिन्** ॥ १ ॥ परस्मिन् पदे ज्ञेये तत्स्वरूपे पदार्थे नियुयुजे नियुक्तवान् । विलक्षणमेषीभूतेन्द्रकर्तृकविलक्षणक्रियादर्शनात् आपाततो विलक्षण परो देव कश्चिन्न तु मेष इति तात्विकतत्स्वरूपज्ञानाय वक्ष्यमाणप्रश्नेन पर पद ज्ञेय स्वस्वरूप कथयेति प्रश्नेन नियोजितवानित्यर्थ । प्रश्नमेवाह श्रुति । **को ह स्मैष भवसि व्यवायः** । ह इति पूर्ववृत्तावद्योतको निपात । स्मेति निरर्थकम् । एष प्रत्यक्ष । व्यवायो ज्ञेय । व्यवपूर्व-स्यैतेर्घञि रूपम् । कच्चित् ज्ञातु योग्यस्त्वमसि । **नावायो म इह शश्वदस्ति** । मे मम शश्वदिति ध्रुवार्थे आवायो ज्ञान नास्ति कस्त्वमिति । दृश्यमाने मेषस्वरूपे कथमेव सशय इति चेत् । तत्राह । **सुशेवमिच्चंक्रमसि** । शोभनमेव चक्रमण करोषि । **प्रपश्यन् इत्था न कश्चोरणमाचचक्षे** ॥ २ ॥ इत्था न । इत्थमिव । नकार इवार्थे । को वा इत्थ क्रममाण प्रपश्यन् उरण मेष आचचक्षे । उक्तवान् । दृष्टवान् वा । इत्थ क्रममाण उरणो न केनचिद्दृष्ट इति भाव क्रमेण वैलक्षण्यमेवाह । **नेमामस्पृक्षदिदुदस्यमानः** । इमा पृथिवीं उदस्यमान । इत् एवार्थे । कूर्दन्नेव न अस्पृक्षत् न स्पृशतीति लकारव्यत्यय । नैतावता वैलक्षण्यमत आह । **को अद्धामूमभिचङ्क्रमीति** । अद्धा साक्षात् । अनेनैव शरीरेण । अमू द्याम् । क अभिचङ्क्रमीति अभिक्रामति । प्रश्नमुपसहरति । **तदिन्च्छाधि यो असि सर्ववित्तमः** । तत् तस्मात् शाधि । इदित्यनर्थकम् । शिक्षय यस्त्व सर्ववित्तम सर्वज्ञतम

असि तत्स्वरूपं कथयेति भावः । अकथनेऽनिष्टं संभाव्यते । तन्मा भवत्वि-
त्याह । **न त्वाश्नवद्ब्रह्म रिपा मयास्त्रि** ॥ ३ ॥ मयस्वि तेजस्वि ब्रह्म ब्राह्मण्यं
रिपा क्रोधेन त्वा त्वां न अश्नवत् न अश्नोति न व्याप्नोत् । अस्मदीय-
क्रोधव्यापारविषयो मा भूदित्यभिप्रायः । कुतस्तवैव बलमत आह । **इन्द्रो
नृचक्षा वृषभस्तुराषाट्** । इन्द्रः परमेश्वरः नृचक्षाः सर्वजगत्कर्मसाक्षी वृषभः
कामप्रदस्तुराषाट् तुरं परबलं सहते अभिभवतीति सहे छन्दसीति ण्विः ।
प्रसासहिस्तपसा मा विचष्टे । प्रसासहिः प्रसहनशीलः । तपसा उपलक्षणे
तृतीया । मा मां विचष्टे पश्यति । अतः सत्यमकथयत ईश्वराद्भयमप्याह ।
स इद्देवो ऋतमन्वयन्त्सम् । इत एवार्थे । स इत स एव देवः ऋतं सत्यं
अनु लक्षीकृत्य अयन्त अगच्छन्त सत्येन यथा अगच्छन्त सत्यमब्रुवाणमिति
यावत् । **प्रभीमकर्मा तवसोऽपविद्धात्** ॥ ४ ॥ अपविद्धात् क्षिप्तात् तवसो
वज्रात् प्रभीः प्रकृष्टभयं मा अकः कार्षीत् । प्रष्टव्यमाह । **कुहेव
मात्वगमितो नयासे** । कुहेव कुत्रेव मा मां अवश इतः अस्मात् स्थानात्
नयात् नयसि । किं च । **कुहेव ते चित्रतमप्रतिष्ठा** । स्पष्टम् ।
ईदृक्पृष्टः कायवाङ्मनोभिर्निषेवितमीश्वरं स्मरति । **कुहाचिदेष स्वपिता पिता
नः** । एष मानसप्रत्यक्षो नः पिता ईश्वरः कुहाचित् कुत्र स्वपिता स्वपिति ।
यो न वेद न हत हरन्तम् ॥ ५ ॥ यः हतं मां न वेद न वा हरन्तं
त्वदत्यन्तम् । किं च इतरेऽप्यानन्दमनिषेविता देवा न मत्सहाया इत्याह ।
प्रत्यङ्ङत्राऽप्राजिनरा च नेह । पञ्चसु दिक्षु तत्र तत्र वर्तमाना प्राणपञ्चका-
धिष्ठातारो देवा स्थयन्त । इतरा चत्यन्तषु । सर्वत्र सप्तम्यर्थो बोध्यः ।
वर्तमाना इति च शेषः । तत्र देवा अपि किं नेह सन्ति । पक्षान्तरमाह ।
नाहमेतानानुपतस्थिवद्धा । एतान् देवान् । अद्धा सत्येन । अहं नोपतस्थि
नोपस्थितो इति न । अपि तु उपस्थातैव । किं च । **न मामिमे नूनमित्था**

पथो विदुः। नूनं निश्चितोऽयमर्थः। इमे देवा मा इत्था इत्थभूतं **न विदु**। **ये मा न यन्ति मिथु चाकशानाः** ॥ ६ ॥ ये पथो मार्गात् मा मां न नयन्ति। कीदृशा मिथु मिथः चाकशाना भासमाना। अतः परमिन्द्रस्य मेषवेषधारिणः प्रतिवचनमुपक्रमते। **परः स्मियानो अविवरस्य शूकम्**। परः इन्द्रः स्मियानः हसन् अस्य मेधातिथेः शूकं शङ्कां अविवः विवृतवान्। **किं सीमिन्छरणं मन्यमानः**। सीमिति निरर्थको निपातः। इत् प्रश्ने। किं शरणं रक्षकं मन्यमानः असीति शेषः। इत्थभूतस्त्वं किं शरणं मन्यसे इत्यर्थः। पुनरिन्द्र आह—**न ह त्वाहमप्रणीय स्वविष्ठामित्था जहामि शपमानमिन्नु** ॥ ७ ॥ हेत्यैतिह्यार्थः। त्वा त्वां स्वविष्ठां स्वस्थानं अप्रणीय अप्रापय्य इत्था इत्थभूतं अज्ञानपङ्कनिमग्नं न जहामि शपमानमिन्नु शपमानमपि। तथा च त्वामज्ञानपङ्कादुद्धृत्य स्वस्थानमात्म-स्वरूपं यावन्न प्रापयामि तावन्न त्वा मुञ्चामीति फलितोऽर्थः। तदिच्छाधियो असि सर्ववित्तम इत्यस्योत्तरमाह। **अहमस्मि जरितृणामु दावा**। अहं उ इति निश्चये। जरितृणां यजमानानां "जरिता वै यजमानः" इति श्रुतेः। दावा दाता फलस्येति शेषः। अस्मि भवामि। यागादिफल-प्रदोऽहमेव। **अहमाशिरम्**। सोमसंस्कारकं पयः तदप्यहमेव। **अहमिदं दधग्वान्**। इदं हविः दधग्वान् दाहकः। एतस्य हविषो दाहकश्चाहमेवेत्यर्थः। किं च। **अहं विश्वा भुवना विचक्षन्नहं देवानामासन्नवोऽदः** ॥ ८ ॥ विश्वा भुवनानि विश्वेषां भुवनानां विचक्षन् साक्षी सन्नहं देवानां आसन् आस्ये अवः अन्नाद्यं अदः ददामि। कुहेव ते चित्रतमप्रतिष्ठा इत्यस्योत्तरमाह। **मम प्रतिष्ठा भुव आण्डकोशाः**। भुवः उत्पादकस्य मम आण्डकोशा ब्रह्माण्डानि प्रतिष्ठा 'तत्सृष्ट्वा" इति श्रुतेः। **वि चैमि सं च हि नु यो विरप्शी**। योऽहं व्येमि वियुक्तो भवामि समेमि सङ्गतश्च भवामि

ससारेऽस्मिन् विरप्शी विविध रपति शब्द करोतीति विरप्शी रपधातो रिगनिन्। शब्दवान् वेदप्रवक्तेति यावत्। **अह न्वहि पर्वते शिश्रियाणम्।** नु इति निश्चये। अहमेव नान्य । अहि वृत्रासुर पर्वते शिश्रियाण पर्वताश्रित अहनम्। **उग्रो न्वहं तवसावस्युरद्धा ॥ ९ ॥** उग्र क्रूरकर्मा नु निश्चित अहमेव। तवसा वज्रेण अद्धा निश्चितम्। अवस्यु अन्नेच्छु । ऐश्वर्येच्छुरिति यावत्। सोऽप्यहमेव। **प्रवङ्क्षणानभिदं पर्वतानाम्।** प्रवङ्क्षणान् पक्षान् पर्वताना अभिद भेदितवानस्मि। **यत्सीमिन्द्रो अकरोदनीकैः।** यत् पुरुषसाध्य कर्मेन्द्र अनीकै अकरोत्तत् अहमेवाकरवमिति वाक्यशेष । सीमिति निरर्थको निपात । **को अद्धा वेद क इह प्रवोचत्।** अद्धा सत्य मम स्वरूपमिति शेष । को वेद क वेत्ता। को वा प्रवक्ता। **को अश्नवदभिमातिं विजघ्नुष ॥ १० ॥** कि च अभिमाति अरिसैन्य विजघ्नुष हतवतो मम मामित्यर्थ । क अश्नवत् क अश्नोत्। मयि व्यापकता कर्तु न कोऽपि समर्थ इत्यर्थ । **को मे अवो दाशुषो विश्वगूतीरित्था ददर्श भुवनाधि विश्वा।** अवोऽन्न दाशुषो दत्तवत मे ऊती शक्ती विश्वा भुवनान्यधि। अधिरीश्वर इति कर्मप्रवचनीयता। सर्वेषु भुवनेषु क ददर्श क ददर्श। कि च। **रूपंरूपं जनुषा बोभवीमि।** जनुषा शरीरग्रहणेन रूपरूप अनेकरूप बोभवीमि भवामि शुद्धस्य तव कथ शरीरग्रहणमत आह। **मायाभिरेको अभिचाकशानः ॥ ११ ॥** अनेकाभिर्विचित्रशक्तिभिर्मायाभि एकोऽपि अभित चाकशान भासमान मायाप्रतिबिम्बित इति यावत्। कि च। **विश्वं विचक्षे यमयन्नभीक।** अभीको निर्भय विश्व यमयन्। अन्तर्यामिस्वरूपेण अधितिष्ठन्। विचक्षे पश्यामि। कि च। **नेशे मे कश्च महिमानमन्यः।** महिमान प्राप्तुमिति शेष । स्पष्टम्। कि च। **अहं द्यावापृथिवी आततानो बिभर्मि धर्ममवसे जनानाम् ॥ १२ ॥**

द्यावापृथिवी आततानस्तन्वन्नह जनाना अवसे जनाना अवितु धर्मे महावीरं यज्ञशिरो बिभर्मि । इदमुपलक्षणम् । कर्ममार्गप्रवर्तनेनापि लोकरक्षक इति फलितोऽर्थ । "आहुत्याप्यायते सोम " इत्यादिस्मृते । **अहमु ह प्रवर्ति यज्ञियामियाम्** । अह उ ह यज्ञिया प्रवति यज्ञसबन्धिन काममहमियाम् । कर्मफलप्रदोऽप्यहमेवेति भाव । **अहं वेद भुवनस्य नाभिम्** । त्रैलोक्य-वर्तिपदार्थमात्र नाभिपदेनोपलक्ष्यते । **आपिः पिता सूरहमस्य विश्वङ्** । आपि पितामह पिता जनक सूर्माता अहमेव अस्य विश्वस्य । किं च । **अहं दिव्या आन्तरिक्ष्यास्तुका वहं** ॥ १३ ॥ दिव्या आन्तरिक्ष्याश्च तुका बिन्दून् अह वह वहामि । लकारव्यत्यय अडागमाभावश्च छान्दस । वृष्टिकर्ताप्यहमेवेत्यर्थ । **अहं वेदानामुत यज्ञानामहं छन्दसामविदं रयीणाम्** । सर्वत्र कर्मणि षष्ठी अविद वेद्मि । **अहं पचामि सरसः परस्य यदिदेतीव सरिरस्य मध्ये** ॥ १४ ॥ परस्य सरस समुद्रस्य मध्ये यत इत् उदर्थे । उदेतीव । उदय बडबानलस्वरूपेण उदय प्राप्नोतीति यावत् । तत् बडबानलस्वरूप तेज अहमेव सन् सरिरस्य सलिलस्य कर्मणि षष्ठी सलिल-महमेव पचामि । **अहमिन्नु परमो जातवेदा यमध्वर्युरभिलोकम्पृणैधीत्** । अहमिन्नु परम पवित्रतमो जातवेदा अग्नि य जातवेदम अध्वर्यु अभिलोकं-पृणा लोकम्पृणामिष्टकाममभि लक्षीकृत्य अध्वर्यु ऐधीत् समिद्ध चकार । **यमन्वाह नभसो न पक्षी काष्ठा भिन्दन् गोभिरितोऽमुतश्च** ॥ १५ ॥ यमध्वर्युमनु लक्ष्यीकृत्य नभसो न पक्षी नभस पक्षीव नकार इवार्थे गोभिर्वाग्भि । इत अमुतश्च काष्ठा दिश भिन्दन् अन्वाह शसति । होतेति शेष । **अहमु यन्नपतता रथेन द्विषडारेण प्रधिनैकचक्रः** । अह उ । द्विषडारेण द्वादशारेण द्वादशमासात्मकेन सवत्सररूपेण अन्तरिक्षेऽपि अपतता रथेन प्रधिना चक्रधारया उपलक्षितेन यन् गच्छन् य सोऽहमेवेत्यन्वय ।

कीदृशोऽह एकचक्र । न खल्वन्योऽहमिव एकेन चक्रेण याति । एव सूर्यरूपेण प्रस्तुत्य चन्द्ररूपेण स्तौति । **अहमिन्नु दिद्युतानो दिवेदिवे तन्वं पुपुष्यानमृतं वहामि ॥ १६ ॥** अहमेव दिवेदिवे प्रतिदिन तन्व शरीर पुपुष्यान् पोषयन् अमृत वहामि प्रापयामि प्रजाभ्य इति शेष । कीदृश दिद्युतान प्रकाशमान । अथ वायुरूपेण स्तौति । **अहं दिशः प्रदिश आदिशश्च विष्वक् पुनानः पर्येमि लोकम् ।** स्पष्टम् । अथ पृथिवीरूपेण स्तौति । **अह विश्वा ओपधीर्गर्भे आधां याभिरिदं पिनुयुर्दाशुषः प्रजाः ॥ १७ ॥** विश्वा सर्वा ओषधी अन्नानि । आधा दध । दाशुष यजमानस्य प्रजा याभिरोषधीभि इद विश्व पिनुयु प्रीणयन्ति । अथ सकलजीवरूपतामाह । **अहं चरामि भुवनस्य मध्ये पुनरुच्चावचं व्यश्नुवानः ।** उच्चावच ऊर्ध्वमधश्च । आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तजीवरूपोऽहमेवेति भाव । **यो मा वेद निहित गुहा चित्स इदित्था वोभवीत्याशयध्यै ॥१८॥** यो मा मा गुहा गुहायामन्त करण निहित हृत्कमलान्तर्वर्तिनमेतद्रूपमेतेन वेद उपास्ते स इत्था इत्थ आशय ध्यै आशयितु आशय कर्तु वोभवीति भवति । इत्थमाशया यज्ञानां सत्तुल्यो भवतीति यावत । चिदिति निरर्थकम । **अहं पश्चया दशधा चैकधा च सहस्रधा नेकधा चासमत्र ।** अत्र विश्वस्मिन । शेष स्पष्टम । **शयः ततमिर्नीदमश्नुते ऽन्यथाससद्यदि मे असद्विद् ॥ १९ ॥** सर्वा ततमिद विश्वमिति । (अमु अमु प्रकार) अश्नुत प्राप्नोति । तत तत्तत सम्यक्तम । अन्यथा असत अन्यथा स्यात । यदि एव कदापि स्यादिति शेष । नहि न असद्विद् । स्पष्टम । **न मामश्नोति जरिता कश्चन न माश्नोति परि गोभिरश्वैः ।** कश्चित जरिता यजमान मा न अश्नाति न प्राप्नोति । ' न कर्मणा न प्रजया धनेन '' इति श्रुत । आभिर्गोभिरश्वैरभि वेदगिरि यावत । न मा परि

अश्नोति परिप्राप्नोति । परीति सामस्त्यार्थम् । तथा च "नायमात्मा प्रवचनेन लभ्य " इति श्रुतिममानार्थमेतत् । **न मेऽनाश्वानुत दाश्वानजग्रभीत् सर्व इन्मामुपयन्ति विश्वतः ॥ २० ॥** मे मा कर्मणि षष्ठी । अनाश्वान् अनशनव्रती न अजग्रभीत् । न गृह्णाति । दाश्वान् दाता । दानानाशकयोरपि "यज्ञेन दानेन तपसानाशकेन" इति श्रुत्या लोकप्राप्ति हेतुत्वस्यैवोक्ते । न चाहमेकस्मिन्नेव लोके नियत । अतो ज्ञानिन सर्व एव इदेवार्थे मा विश्वत विश्वस्मिन्नुपयन्ति उपगच्छन्ति । **क्व शरारुः क्व सृमरः क्व नूरणः सर्वमिदं त्वत्त्वदितो वहामि ।** शरारु व्याघ्रादि सृमर वृकश्च क्वेति क्वचित् प्रत्येक उरण मेष सर्वमिद त्वत् त्वत् त्वच्छब्द अन्यपर्याय । अन्यदन्यच्च इत अनया दिशा अनेन सृष्टिप्रकारेण तसिल सर्वविभक्तिकत्वोक्ते । वहामि । सर्वमपीति भाव । अतश्च पुनरप्याह । **यन्मदिमे बिभ्यति तन्म एकम् ।** यत् मत् मत्त इमे व्याघ्रादयो बिभ्यति भय प्राप्नुवन्ति । व्याघ्रादिभ्यो भूयासो बिभ्यति । व्याघ्रादयोऽपि बहुभ्यो बिभ्यति । यस्माच्च व्याघ्रादयो बिभ्यति सोऽहमेव । तदेतदाह । तन्म एव तत्सर्वमपि मे मम एकमेव । एवमैक्ये स्वस्य तदपेक्षया विशेषमाह । **मे ते अक्षन्नहमु ताननुक्षम् ॥ २१ ॥** ते मे मा न अक्षन् न भक्षयन्ति अदेर्घस्लुपधालोप । उ इति अनर्थकम् । अहमु तान् अनुक्ष भक्षयामि अडागमाभाव छान्दस । **यत्तप्यथा बहुधा मे पुरा चित् ।** यत् बहुधा मे मदर्थ पुरा पूर्व तप्यथा तप्तवानसि । चिदित्यनर्थकम् । **तन्नु भुवेऽह उरणो बोभुवे ।** तत् तस्मादेव हेतो नु निश्चयेन । भुवे भवाय सत्तायै ज्ञानेन तवैव सत्स्वस्वरूपावाप्तय इति यावत् । उरणो मेष । बोभुवे अभवम् । अत परमुपसहरन्नाह । **ऋतस्य पन्थामसि हि मपन्नोऽयसे स मे सत्यमिदेकमेहि ॥ २२ ॥** अयसे प्राप्तये ब्रह्मण इति शेष । ऋतस्य

सत्यस्य पन्था पन्थानं प्रपन्नोऽसि । स त्वं मे मम एक सत्यमित् सत्यमेव । न त्वन्यत किमपि सांसारिकं ऐहिकं प्राप्नुहि । पुन शुद्धं स्वस्वरूपमाह । **अहं ज्योतिरहममृतं विनर्द्धिः** । नर्द्धिः बन्धनम् । तद्रहितम् । स्पष्टम् । स्वविवर्तत्वेन विश्वस्य स्वाभेदमाह । **अहं जातं जनि जनिष्यमाणम्** । जनि जायमानम् । स्पष्टम । मेधातिथे स्वाभेदमुपदर्शयन्नाह । **अहं त्वमहमहं त्वमिन्नु त्वमहं चक्ष्व** । अहं त्वमेव । अहं दृश्यमानश्चेत् प्रतिबिम्बवत् त्वम । तर्हि कदाचित मम मिथ्याभूतत्वं प्रतिबिम्बवत् स्यादत आह । अहं चाहमेव । न प्रतिबिम्बवन्मिथ्याभूत इत्यर्थ । तर्हि तवैव प्रतिबिम्बवन्मिथ्याभूतत्वं कदाचित् स्यादत आह । त्वमिन्नु त्वमहं चक्ष्व । त्वमपि त्वमेव अहं चेति चक्ष्व जानीहि । **विचिकित्सीर्मे ऋज्वा ॥ २३ ॥** ऋज्वा ऋजु साम्प्रत न तथाऽपक्ककषायोऽब्रह्मज्ञश्चेति मा विचिकित्सीर्मा मा संशयं कार्षी । कुत सन्देहे सन् । मा इत्यत्र ऋत्यक इति ह्रस्व । **विश्वशास्ता विधरणो विश्वरूपो रुद्रः प्रणीती तमनः प्रजापतिः** । विधरण जगद्धारकत्वात । प्रणीती जगत्प्रणेतृत्वात् अन्तर्यामिस्वरूपणीति भाव । तमन शमन । यमस्वरूपत्वात । स्पष्टम् । **हंसो विशोको अजरः पुराणो ऋतीयमानो अहमस्मि नाम ॥ २४ ॥** हंसो विवेककत्वसामान्यात ऋतीयमानत्वं सर्वत्र घृणावत्त्वेन निर्लेपत्वम् । ऋति मात्रा घृणार्थ प्रसिद्ध । ऋतेरीयङिनेर्वा ल्युट् । **अहमस्मि जरिता सर्वतोमुखः पर्यरणः परमेष्ठी नृचक्षाः** । जरिता यजमान इति व्याख्यात प्राक् । पर्यरण व्यापक । नृचक्षा साक्षी । **अहं विष्वङ्ङहमस्मि प्रसत्वानहमेको अस्मि यदिदं नु किञ्च ॥ २५ ॥** विष्वङ व्यापकत्वात प्रसत्वान साक्षी । स्पष्टम । इति बाष्कलमन्त्रोपनिषत ।

इति बाष्कलमन्त्रोपनिषत सवृत्तिका समाप्ता

मठाम्नायोपनिषत्

ॐ ऊर्ध्वाम्नायगुरूपदेशभुवनाकारसिंहासनसिद्धाचारवन्दित समस्त-वेदवेदान्तसारनिर्माण परात्पर निरञ्जनज्ञानार्थषट्चक्रजाग्रतीमय परावाचा परात्पर सर्वसाक्षिधृत चिन्मय ज्योतिर्लिङ्ग निराकार गळित पूर्णप्रभाशोभितं शान्त चन्द्रोदयनिभ भज मनस्तच्छ्रीगुरुचैतन्य प्रणमामि ॥

अखण्डमण्डलाकार व्याप्त येन चराचरम् ।
तत्पद दर्शित येन तस्मै श्रीगुरवे नम ॥

ॐ प्रथमे पश्चिमाम्नाय शारदामठ कीटवारिसप्रदाय तीर्थाश्रमपद द्वारकाक्षेत्र सिद्धेश्वरो देव भद्रकाळी देवी ब्रह्मस्वरूपाचार्य गङ्गागोमतीतीर्थ स्वरूपब्रह्मचारी सामवेदप्रपठन "तत्त्वमसि" इत्यादिवाक्य-विचार नित्यानित्यविवेकेनात्मनोपास्ति आत्मतीर्थे आत्मोद्धारार्थे साक्षात्कारार्थे सन्यासग्रहण करिष्ये । ॐ नमो नारायणायेति ॥

ॐ द्वितीये पूर्वाम्नाय गोवर्धनमठ भोगवारिसप्रदाय वनारण्ये पुरुषोत्तम क्षेत्र जगन्नाथ विमला देवी भद्रपद्मपादाचार्य महोदधितीर्थे प्रकाशब्रह्मचारी ऋग्वेदप्रपठन तमेवैक्य जानथ "प्रज्ञानमानन्द ब्रह्म" इत्यादिवाक्यविचार नित्यानित्यविवेकेनात्मनोपास्ति आत्मतीर्थे आत्मोद्धारार्थे साक्षात्कारार्थे सन्यासग्रहण करिष्ये । ॐ नमो नारायणायेति ॥

ॐ तृतीये उत्तराम्नाय ज्योतिर्मठ आनन्दवारिसप्रदाय गिरिपर्वत-सागरपदानि बदरिकाश्रमक्षेत्र नारायणो देवता पूर्णगिरी देवी त्रोटकाचार्य अलकनन्दातीर्थे आनन्दब्रह्मचारी अथर्वणवेदपठन तमेवैक्य जानथ "अयमात्मा ब्रह्म" इत्यादिवाक्यविचार नित्यानित्यविवेकेनात्मनोपास्ति आत्मतीर्थे आत्मोद्धारार्थे साक्षात्कारार्थे सन्यासग्रहण करिष्ये । ॐ नमो नारायणायेति ॥

ॐ चतुर्थे दक्षिणाम्नाय श्रृङ्गेरीमठ भूरिवारिसप्रदाय सरस्वतीभारतीपुरी चेतिपदानि रामेश्वरक्षेत्र आदिवराहो देवता कामाक्षी देवी श्रृङ्गी ऋषि पृथ्वीधराचार्य तुङ्गभद्रातीर्थे चैतन्यब्रह्मचारी यजुर्वेदप्रपठन तमेवैक्य जानथ "अह ब्रह्मास्मि" इत्यादिवाक्यविचार नित्यानित्यविवेकेनात्मनोपास्ति आत्मतीर्थे आत्मोद्धारार्थे साक्षात्कारार्थे सन्यासग्रहण करिष्ये । ॐ नमो नारायणायेति ॥

ॐ पञ्चमे ऊर्ध्वाम्नाय सुमेरुमठ काशीसप्रदाय जनकयाज्ञवल्क्यादिशुकवामदेवादिजीवन्मुक्ता एतत्सनकसनन्दनकपिलनारदादिब्रह्मनिष्ठा नित्यब्रह्मचारी कैलासक्षेत्र मानससरोवर तीर्थ निरञ्जनो देवता माया देवी ईश्वराचार्य अनन्तब्रह्मचारी शुकदेववामदेवादिजीवन्मुक्ताना सुसवेदप्रपठनं परोरजसेसावदो "सज्ञानमनन्त ब्रह्म" इत्यादिवाक्यविचार नित्यानित्यविवेकेनात्मनोपास्ति आत्मतीर्थे आत्मोद्धारार्थे साक्षात्कारार्थे सन्यासग्रहण करिष्ये । ॐ नमो नारायणायेति ॥

ॐ षष्ठे आत्माम्नाय परमात्मा मठ सत्यसुसप्रदाय नाभिकुण्डलिक्षेत्र त्रिकुटी तीर्थे हसो देवी परमहसो देवता अजपासोहमहामन्त्र ब्रह्मविष्णुमहेश्वराद्या जीवब्रह्मचारी हसविद उपास्ति उपाधिभेदसन्यासार्थे ज्ञानसन्यासग्रहण करिष्ये । ॐ नमो नारायणायेति ॥

ॐ सप्तमे जम्बूद्वीप सम्यग्ज्ञान शिखा न सूत्र वेद्यवेदक श्रद्धा नदी विमलातीर्थे आत्मलिङ्गशान्त्यर्थे विचार नित्यानित्यविवेकेन आत्मनोपास्ति आत्मतीर्थे आत्मोद्धारार्थे साक्षात्कारार्थे सन्यासग्रहण करिष्ये । ॐ नमो नारायणायेति ॥

इति श्रीमत्परमहसपरिव्राजकाचार्यश्रीमच्छङ्कराचार्यविरचिता मठाम्नायोपनिषत् समाप्ता

विश्रामोपनिषत्

ॐ पूर्वदले श्वेतवर्णे यदा विश्राम्यते मन ।
तदा धैर्यमुदार च धर्मकीर्तिमतिर्भवेत् ॥
अग्निदले रक्तवर्णे यदा विश्राम्यते मन ।
तदा क्रोधश्च कामश्च मन्द बुद्धिर्मतिर्भवेत् ॥
कृष्णवर्णे दक्षिणदले यदा विश्राम्यते मन ।
निद्रालस्यभय देवि मत्सरे च मतिर्भवेत् ॥
नैर्ऋतदले नीलवर्णे यदा विश्राम्यते मन ।
तदा क्रोधश्च कामश्च मनोभिन्नमतिर्भवेत् ॥
पश्चिमदले कपिलवर्णे यदा विश्राम्यते मन ।
तदा हास्यविनोदौ च उत्साहे च मतिर्भवेत् ॥
श्यामवर्णे वायुदले यदा विश्राम्यते मन ।
तदा चिन्तोच्चाटन च वैराग्ये च मतिर्भवेत् ॥
पीतवर्णोत्तरदले यदा विश्राम्यते मन ।
तदा शृगारभोगौ च कल्पनाया मतिर्भवेत् ॥
गौरवर्णेशानदले यदा विश्राम्यते मन ।
तदा कृमात्मान धर्मकीर्तिमतिर्भवेत् ॥
सन्धौ सन्धौ मिश्रिताना यदा विश्राम्यते मन ।
तदा देहो गृह राज्य निर्दोषा च मतिर्भवेत् ॥
श्यामवर्णे मध्यदले यदा विश्राम्यते मन ।
तदा सर्वगुण ज्ञान चैतन्य च मतिर्भवेत् ॥

यस्य स्मरणमात्रेण सर्वपापै प्रमुच्यते ।
ये पठन्ति सदा भक्त्या सायुज्यपदमाप्नुयु ॥

इति विश्रामोपनिषत् सम्पूर्णा

शौनकोपनिषत्

ॐ देवासुरा सयत्ता आसन् । तेषामिन्द्रो न प्रत्यपद्यत । ते ह वसूनेव प्रातस्सवनेषु पुरोधाय व्यजिगीषन्त । ते ह तृतेषु नाराशंसेषु ऋषीणा यज्ञवास्त्वभ्यायन् हनिष्याम वा एतद्रो यद्देवान्न पराभावयिष्यथेति । ते ह बिभ्यत एव स्तोकानुदकल्पयन् विजेष्यन्त्ये वावैतानन्विति । ते ह तत एवार्तिमार्च्छंस्तानन्वितरान पराभावयन् । ततो हेन्द्रोऽपश्यत् । स ह गायत्रीमेव प्रतिसन्दिदेश । सा होवाच । बिभर्मि वा एतदेतेभ्यो यथैत-त्परावृतन्निति । स प्रणवमेवास्या पुरोगमकरोदेष वाव ते गोप्यायेति । सा होवाच । यदेष पुरोगा उदेष मे भागधेयी स्यादिति । स होवाच । न ह वावैष त्वद्भागधेयी भवति । महान्वा अस्य महिमा न ह वा महीयासो भागकल्पमिमप्याभजन्तीति । विश्वमित्तु समन्वालभ वमिति । सेनान्यास्तु प्रथमजानाप्याययिष्यसीत्योमिति होवाच । स होवाच यत्प्रथम नाभ्यकीर्तयो नामग्राहमश्व नानुवत्स्य इति । नामग्राहमेतेन सर्वमभिपद्यन्त । सर्वं वा एष सर्वमश्नोतीति । अक्षर वा एष । तस्मादोमित्यनुजानन्ति । ओ-मिति प्रतिपद्यन्त ओमित्यभ्याददन ओमित्यभिनिधापयन्ति । तदेतदक्षर जैत्रमभित्वर सर्वाणि भूतान्यभ्यात्तं यदनकर्मक नानावर्ण नानारूप नानाशब्द नानागन्ध नानारस नानास्पर्शमिति । अथो खल्वाहुरिन्द्रो वा

चैतदक्षरम् । सर्वाणि ह वा इमानि भूतान्येतदक्षरमन्वायत्तानि सर्वे वेदा सर्वे यज्ञा इत्यथ खल्विन्द्रमन्वायत्तमिति ॥

स मद्रेणैवान्वाभक्तो विदिद्युतेऽङ्गसैव भ्रातृव्यानपहनानीति । तस्मान्मन्द्र प्रात सवनमभवद्यद्गायत्र तद्गायत्री तद्गायत्र यद्वसव तद्वसव्यम् । स ह प्रणव उवाच । यदह सर्वे भवानि यद्गायत्री वै पुरोगा तत्किं मे स्यादिति । गायत्रमन्वेव गायत्रीमन्वेव त्वा सर्वरूपमिम कृत्वा हिंकुर्वन्ति । स हापश्यन्नैतदङ्गसैव सर्वा रूपाण्येवमभिचक्षीरन्निति । स हान्तत एवात्मानमुपसहृत्य तावदेवाग्राहयत । स विश्रृङ्ग एवाभवत् । तस्माद्विश्रृङ्गमेवैत-दिहानुद्रवन्ति । तदाहुर्यद्वा एतस्य वीर्यं यच्छुक्र यज्ज्योतिर्यदमृत यदजर्यं तदवरमिति । तस्मात्तत एवातो ज्योतिरमृतमजर्य प्रतिपद्यन्ते । ततो हासु-रा पराभवन् । स एष इन्द्र सर्वे यद्गायत्री उद्गीथो वसव प्रातस्सवनमिति । तदाहु । सर्वं वा एतदिन्द्रो यज्जगद्यथैवेति ॥

ततो हासुरा पुनरेवोदयन्ति । ते ह माध्यदिनस्यैव सवनस्य पवमानेषु यज्ञवास्त्वभ्यायन् । तेषा जरितारो बिभ्यत एव वस-तीवरीरुपाकल्पयन् । ते ह ताभिरेव जिघासन् । तेषामिन्द्रो रुद्रानेव सेनान्योऽक । ते हाक्षीयन्त । स ह त्रिष्टुभमेव प्रतिसंददत् । साब्रवीत् । बिभेमि वा एतदेतेभ्यो यथौजीयासो बलीयास इमे पराभवन्निति । स ह प्रणवमेवोवाच पुरोगायमेवारभस्वेति । सोऽब्रवीत् । किं मेऽत स्यादिति । यदह स त्व ममैव रूपेण न्यूखयिष्यन्ति त्वामिति । स हापश्यत् । सर्वं एव न्यूखयन्तो मामभिचक्षीरन्निति । स ह सर्वमेवात्मानमुपसहृत्य श्रृग एवागूहयत् । स ह विश्रृङ्ग एवाभवत् । तस्मादित्थैव न्यूखयन्ति । ततो हासुरा पराभावयन् । तस्माद्रुद्रानेव माध्यदिनं सवन त्रैष्टुभं चेति ॥

ते हासुरा पुनरेवोदपतिष्यन्त । ते ह तृतीयस्येह सवनस्य पवमानेषु यज्ञवास्त्वभ्यायन् । तेषामिमे बिभ्यत एवाशू नुपाकल्पयन् । ते ह तैरेव देवानपाजिघासन् । तेषामिन्द्रो जगतीमेव प्रतिसदिदेश । साब्रवीत् बिभेमि वा एतदेतेभ्यो यथौजीयासो बलीयास इमे परावृतन्निति । तस्या इन्द्र प्रणवमेव पुरोगामकरोत् । स होवाच । किं मेऽत्र स्यादिति । स होवाचेन्द्रो यत्त्वामुद्गीथेनोपावनेष्यन्ते तेनैव ते कल्पयिष्यन्तीति । सेनान्यो हि तर्ह्यादित्यानकल्पयन् तस्माज्जागत तृतीयसवनमादित्यानाम् । स हापश्यदादित्यो वा उद्गीथोऽसौ खल्वादित्यो ब्रह्म । न ह वा एन मिथु चिदेमीति । स ह स्वेनैव रुपेणादित्यानगच्छत् । स ह तेनैव वज्रेणासुरान् पराभावयन् । तद्यत् स्वेनैव रूपेणाविस्तरामगच्छत्तत्प्रतिष्ठामविन्दत् । प्रतिष्ठा ह वा एषा यत्प्रणव । सर्वाणि ह वा इमानि भूतानि प्रणव एव प्रतितिष्ठन्ति । तस्य ह वा एषा प्रतिष्ठा यत्रासावात्मानमुपसहृत्याजूगुपत् । तस्मात्तदेवोपन्वीतेति तदेवोपासीत । तदेतदृचाभ्युक्तम्—

चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा
द्वे शीर्षे सप्तहस्तासो अस्य ।
त्रिधा बद्धो वृषभो रोरवीति
महो देवो मर्त्या२ आविवेश ॥ इति ॥

यदिमास्तिस्रोथासाविति चत्वारीति । यदिमे द्वे एवाक्षरे त्रिभिरुपन्वन्ति तत्त्रय इति । यत्प्रत्यक्ष तद्वे इति । यदुद्गीथ सप्तभिरभिप्रपद्यन्ते तत्सप्तेति । अथो खल्वाहु । सप्तभिरेन स्वारयन्तीति । यदीमान् त्रीनभिधत्ते तत्त्रिधेति । यदिन्द्र एवोद्गीथस्तद्वृषभ इति । तदेतदृचाभ्युक्तम्—

मरुत्वन्त वृषभं वावृधानम् ।
यद्द्रावयन्ति तद्रोरवीति ॥

यदेष सर्वाणि भूतान्यनुप्रविष्टस्तन्मर्त्याऽ आविवेशेति । तस्माद मित्येकाक्षरमुद्गीथमुपासीतेत्याह भगवान् शौनक शौनक इति ॥

इति शौनकोपनिषत् समाप्ता

सूर्यतापिन्युपनिषत्

प्रथम पटल.

ॐ अथ भगवन्त कमलासन चतुर्मुख पितर ब्रह्माणं सनत्कुम उपससार । प्रणनामाह भो इति । अधीहि भो इति पप्रच्छ । को मन्तु दिव्य कि ध्येयम् । यज्जपात्सर्वैनोनिवृत्ति । यद्ध्यानात्सारूप्यसिद्धि तद्ब्रूवि भगवान् लोकानुग्रहार्येति । तच्छ्रुत्वा पितामह आह —शृणोतु भवानेकमन सर्वदा यमामनन्ति यन्नमस्यन्ति देवा स ब्रह्मा स शिव स हरिस्सेन सोऽक्षर परम स्वराट् स सूर्यो भगवान् सहस्रांशु त सूर्यं भगव सर्वस्वरूपिण निगमा बहुधा वर्णयन्ति । कश्यप पश्यको भवति । यत्स परिपश्यतीति सौक्ष्म्यात् । कश्यपादुदिता सूर्या पापान्निर्घ्नन्ति सर्वन्दा रोदस्योरन्तर्देशेषु । अपैत मृत्यु जयति । य एव वेद । योऽसौ तपन्नुदेति असौ योऽस्तमेति । असौ योऽपक्षीयति । एष हि देव प्रदिशोऽनुसव पूर्वो हि जात स उ गर्भे अन्त । स विजायमान स जनिष्यमा प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठति विश्वतोमुख । असौ योऽवमर्पति नीलग्रीवो विलोहित उतैन गोपा अदृशन्नदृशन्नुदहार्य । उतैन विश्वा भूतानि स मृडयाति न । ऋग्भि पूर्वाह्णे दिवि देव ईयते । यजुर्वेदे तिष्ठति म

अह्न । सामवेदेनास्तमये महीयते । वेदैरशून्यस्त्रिभिरेति सूर्य । ऋग्भ्यो जाता सर्वशो मूर्तिमाहु ॥

एष ब्रह्मा च विष्णुश्च रुद्र एष हि भास्कर ।
त्रिमूर्त्यात्मा त्रिवेदात्मा सर्वदेवमयो रवि ॥ इति ।

योगेन ऊर्ध्वमन्थिन सूर्यं भगवन्तमुपासते । धनधान्यबहुरत्नवन्तो निर्व्याधिवन्त आयुष्यवन्त आरोग्यवन्तो रयिवन्तो धनवन्तो बलवन्तो बहुपुत्रवन्त इति । य श्रीकाम शान्तिकाम तुष्टिकाम पुष्टिकामो मेधाकाम प्रज्ञाकाम आयुष्काम आरोग्यकामोऽन्नाद्यकामो भास्कर भगवन्तमुपासीत । सयोनि सरूपता सलोकता गत्वा स्तुत्वा महानन्दमुदकमुपस्पृश्यापोऽवगाह्य वाग्यत नित्यकर्म कृत्वा शुचौ देशेऽप्यासीनो दर्भान् धारयमाण प्राङ्मुख उपविश्य प्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्त्य त्रिवेदमय त्रिमूर्ति त्रिगुण चतुष्पद पञ्च-रूप षडर्णवेद्यं सप्ताश्वमष्टशापेति (?) मुदयाद्रिसमारूढमुदयन्त पद्मकर पद्मासन पद्मनयन पद्मबान्धव दिव्याम्बरधर दिव्यगन्धानुलेपन सर्वाभरणभूषित सर्ववेदस सर्वदेवाधिदैवत सर्वदेवनमस्यन्त काश्यप भास्कर ध्यात्वा प्रस्कण्व कण्वपुत्रो मुनिरस्य छन्दोऽनुष्टुब्भास्करो द्वादशात्मको दैवतमुदात्तस्वरो ज्ञान नेत्र सूर्यस्तत्त्व प्रथम बीज द्वितीय शक्तिस्तृतीय कीलकमथापि श्रींबीज शक्ति सूर्य इति कीलकम् । अथ पादाद्यैरर्धर्चै ऋग्भिस्तृचेन द्वादशभिर्नामभि मित्ररविसूर्यभानुखगपूषहिरण्यगर्भमरीच्यादित्यसवित्रर्कभास्कराख्यै षड्बीजै सपुटिता । स्तस्य सिध्यन्ति । गच्छेदते पर पदम् ॥

प्रोक्तमादित्यमाहात्म्य यन्मा त्वमनुपृच्छसि ।
प्रत्यक्षदैवत भानु परोक्ष सर्वदेवता ॥
तद्ध्यान पूजन कार्यं श्रेयस्कामैर्जितेन्द्रियै ।
जितेन्द्रियाय शान्ताय मन्त्र देयमिद महत् ॥

न देय चञ्चलाक्षाय नाभक्ताय कदाचन ।
हसन्ति लोकायतिका हसन्ति कुटिला जना ॥
तस्माद्गोप्यं प्रयत्नेन न देय यस्य कस्यचित् ।
रोगी रोगात् प्रमुच्येत बद्धो मुच्येत बन्धनात् ॥
तथा प्रत्यर्थिकृत्याभिर्मन्त्रयन्त्रादिकिल्बिषै ।
किं पुत्र बहुनोक्तेन सत्य सत्येन मे शपे ॥ इति ॥

इत्याथर्वणशिरसि सूर्यतापिनीये प्रथम पटल

द्वितीय पटल

सनत्कुमारो भगवन्त पितर प्रणिपत्य पप्रच्छ ॥
कथ ध्यान कथ न्यास कथ पूजाविधानकम् ।
अर्घ्यदान कथ कार्यं ब्रवीतु भगवानिदम् ॥ इति ॥

ततो भगवान् पितामह आह—

यतवाक्कायमनस सूर्यभक्तो ब्रह्मचारी व्रतधर ष . . समुदायगुरुं कृधि । उद्यन्नद्यमिनो भज । पिता पुत्रेभ्यो यथा । दीर्घायुत्वस्य हेशिषे । तस्य नो देहि सूर्य । इति द्व्यर्चे महामन्त्र जप्त्वा प्रत्यर्थिनो जयति उद्यन्नद्यमित्र मह । आरोहन्नुत्तरा दिवम् । हृद्रोग मम सूर्य । हरिमाण च नाशय । शुकेषु मे हरिमाणम् । रोपणाकासु दध्मसि । अथो हारिद्रवेषु मे । हरिमाण निदध्मसि । उदगादयमादित्य । विश्वेन सहसा सह । द्विषन्त मम रन्धयन् । मो अह द्विषतो रथम् । उद्यन्नद्येत्ययं तृचं रोगघ्न उपनिषदत्यार्धर्चशो द्विष (?) ना (?) यो न शपादशपत् । यश्च न

शपत शपात् । उपाश्च तस्मे निम्रुक् च । सर्व पाप समूहताम् । इत्येकर्चो रोगघ्न प्रत्यर्थिहारी ॥

आकाशो वह्निना युक्तो दीर्घाद्यश्च सबिन्दुक ।
आद्योऽयमर्णकोपिष्ठो द्वितीयेन द्वितीयक ॥
तृतीयेन तृतीय स्यात द्वादशन तृतीयकः ।
भृतेन पञ्चम प्रोक्त षष्ठ षोडशत स्वरात् ॥
षडर्चोऽय महामन्त्र सर्वसिद्धिप्रदायक ।
एतन्मन्त्र मयोद्दिष्ट गुह्याद्गुह्यतम महत ॥
एतज्जप्त्वा महामन्त्र सर्वपापै प्रमुच्यते ।
पूजयित्वा विवस्वन्तमर्घ्यदान समाचरेत् ।
एव य कुरुत पूजा मुच्यत सर्वकिल्बिषै ॥

सर्वामश्नुत इति ॥

इत्याथर्वणशिरसि सूर्यतापिनीये द्वितीयः पटल

तृतीय पटल

अथ सौरमन्त्रानि प्रवक्ष्यामि निगमोदितानि । घृणिरिति द्वे अक्षरे । सूर्य इति त्रीणि । आदित्य इति त्रीणि । एतद्वै सावित्रस्याष्टाक्षरं पदं श्रियाभिषिक्तम । य एव वेद । श्रिया हवाऽभिषिच्यते । सह वा एतस्य ऋचा न यजुषा न साम्नामर्थोऽस्ति । यस्सावित्र वेद । अहो नाहाश्वश्य । सावित्र विदाञ्चकार । न ह वागदृश्यमानाभ्युवाच । सर्व बत गौतमो वद । यस्सावित्र वेदति । स होवाच । सैषा वागसीति । अयमह सावित्र । देवानामुत्तमो लोक । गुह्य महो बिभ्रदिति । एतावदिह गौतम यज्ञोपवीत

कृत्वाऽधो निपपात । नमो नम इति । स होवाच । मा भैषीर्गौतम जितो वै ते लोक इति । तस्माद्ये केच सावित्र विदु । सर्वे ते जितलोका । उद्यन्नद्य मित्र मह । सपत्नान्मे अनीनश । दिवैनान्विद्युता जहि । निम्रोचन्नधरान् कृधि । न्यासोपयोगस्तथैवार्घ्यदाने च पादन्यास आद्योऽर्धर्चन्यासो द्वितीयरुङ्नस (?) स्तृतीयस्तृचन्यासश्च बीजन्यासो हंसन्यास इति बहुधा वर्णयन्ति ॥

इत्याथर्वणशिरसि सूर्यतापिनीये तृतीय पटल ।

चतुर्थ पटलः

अथ पूजाविधान वक्ष्ये---यन्त्रस्य पूर्वद्वारे द्वारश्रियै क्षेत्रपालाय मायायै नम इति दक्षिणतो द्वारश्रियै गणेशाय मायायै प्रत्यक्तो दुर्गायै मायायै उदक्तो महालक्ष्म्यै मायायै नम । पूर्वपत्रे सूर्यायाग्नेयपत्रे रवये दक्षिणे विवस्वते नैर्ऋतौ खगाय पश्चिमे वरुणाय वायव्ये मित्राय सौम्ये आदित्याय ईशान्ये नमो महसे भास्कराय नम इत्यथाष्टदळपूजादित्यसवितृसूर्यखगपूषगभस्तिमार्ताण्डजगच्चक्षुभिरष्टभिर्जातैरथ पीठपूजाधारशक्तिमूलप्रकृतिकूर्मानन्तवराहपृथिवीसुवर्णमण्टपरत्नसिंहासनैर्ङिन्तै धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्यैर्नञ्पूर्वैश्च ङिन्तैर्ऋग्वेदादिभिश्चतुर्भि कृतादिभिश्चतुर्भिर्मन्दारादिभि पञ्चभि. पीठकल्पमूलकन्दनाळपद्मपत्रकेसरकर्णिकासूर्यमण्डलसोमवह्निब्रह्मविष्णुरुद्रसत्व - रजस्तमआत्मान्तरात्मा परमात्मभू पुरुषभुव· पुरुषसुव पुरुषभूर्भुवस्सुव. पुरुषाद्यैर्ङिन्तैस्तृचेन सर्वोपचारोपयोगस्तेन सर्वाघौघनिवृत्ति सिद्ध्यतीति ॥

इत्याथर्वणशिरसि सूर्यतापिनीये चतुर्थ पटल

पञ्चम पटल

अथ यन्त्र प्रवक्ष्यामि देवतासु प्रसाधनम् ।
यन्त्र विना देवता च न प्रसीदति सर्वदा ॥

वृत्तमादौ विलिख्य साष्टपत्र ततस्त्रिकोण वृत्त षडश्र वृत्तयुगळ साधुकोण समालिखेदिति । तत्रैता देवता आवाह्य द्वादशावरणानि कुर्यात्तत्र देवतामार्ताण्डादिभान्वादित्यहससूर्यदिवाकरतपनभास्करा ङिन्ता प्रथमावरणे मित्राद्यो द्वादशमन्त्राद्या द्वितीये सूर्योदये नवखेटस्तृतीये धाता ध्रुव-सोमानिलानलप्रत्यूषप्रभासश्चतुर्थे वीरभद्रगिरिशशकरैकपादहिर्बुध्न्यादीना भुवनाधिपतिविशापतिपशुपतिस्थाणुभवा पञ्चमे धात्रर्यमाशुमध्यमणि-भवेन्द्रविवस्वत्पूषगभस्तिमार्ताण्टजगच्चक्षुष षष्ठे अरुणसूर्यवेदाङ्गभान्विन्द्र-रविगभस्तियमसुवर्णरेतोदिवाकरमित्रविष्णुमाघादिद्वादशमासाधिपतय सप्तमे असिताङ्गो रुरुश्चन्द्रक्रोधोन्मत्तकपालिभीषणसहारा अष्टमे ब्राह्म्याद्य सप्तमातरो नवमे इन्द्रादयोऽष्टौ दशमे मेषादयो द्वादशैकादशे वज्रशक्ति-खड्गपाशाङ्कुशगदात्रिशूलचन्द्रमुसलपद्मानि द्वादशे मध्ये भास्कर ध्यायेदुप-चारान् समर्प्यार्घ्याणि दद्यात् भगवान् सुप्रीतो भवेत् ॥

इत्याथर्वणशिरसि सूर्यतापिनीये पञ्चम पटल

षष्ठ पटल

अथ यन्त्रे बीजोद्धारं प्रवक्ष्यामि देवतासन्निधये वृत्तभानुमती-द्व्यर्णमुद्धरेत्कमलाष्टपर्णेषु दण्ड गण पिङ्गाक्षप्रचण्टक्षेत्रपालगणपतिदुर्गाल-क्ष्म्यो ङेन्ता अष्टौ स्याद्वर्ण (१) बीजकाद्या षट्कोणेषु तारया हसस्सोहमिति

चतुराशासु मायामङ्कुश च मारव (?) प्वष्टसु तत्तदाद्यर्णमध्ये तृतीय नामादिकमिति देशिकोक्त्या सर्व विज्ञाय साधक सिद्धयति ॥

गुरुभक्ताय शान्ताय प्रदेय नियतात्मने ।
न च शुश्रूषवे वाच्यं हैतुकाय कदाचन ॥
देशिकोक्तविधानेन यन्त्रे देव प्रपूजयेत् ।
अर्घ्यदान तत कुर्याद्भानुरर्घ्यप्रिय सदा ॥
देशिकोक्तेन मन्त्रेण तृचेन च यथाविधि ।
साधक साधयेत् सर्वमिह लोके परत्र च ॥
कि पुत्र बहुनोक्तेन सत्य सत्येन मे शपे ।
प्रत्यक्षदैवत सूर्य परोक्ष सर्वदेवता: ॥
सूर्यस्योपासन कार्यं गच्छेत् सूर्यस८सदम् ।
गच्छेत् सूर्यस८सद गच्छेत् सूर्यस८सदमिति ॥

इत्याथर्वणशिरसि सूर्यतापिनीये षष्ठ पटल

सूर्यतापिन्युपनिषत् समाप्ता

स्वसंवेद्योपनिषत्

ॐ सर्वेषा प्राणिबुद्बुदाना निरजनाव्यक्तामृतनिधौ विलयविलास स्थितिर्विजृम्भते । तेषामेव पुनर्भवन नो इहास्ति । स यथा मृत्पिण्डे घटान तन्तौ पटाना तथैवेति भवति । वस्तुतो नोपादानमत एव नोपादेयमत एव न निमित्तमत एव न विद्या न पुराण नो वेदा नेतिहासा इति न जगदिति न ब्रह्मा नो विष्णु नाथ रुद्रो नेश्वरो न बिन्दु नो कलेति अत्र

मध्येऽवसाने सर्वं यथावस्थितं यथावस्थितज्ञानं तेषां नो भवत्यागमपुराणेतिहासधर्मशास्त्रेषु धृताभिमानास्ते। यत्तानि तु मुग्धतरमुनिशब्दवाच्यैर्जीवबुद्धैः रचितानीति भवन्ति। तत्र प्रामाण्यं तादृशानामेव। ते त्वज्ञानेनावृताः सयत्नेन गर्भास्तदप्येष श्लोको भवति। तदत्र श्लोको भवति॥

इह तेनाप्यज्ञानेन नो किञ्चित्। अथ यथावस्थितज्ञानेन किञ्चित् नेति यदस्ति तदस्ति यन्नास्ति नास्ति तत्। कालकर्मात्मकमिदं स्वभावात्मकं चेति। न सुकृतं नो दुष्कृतम्। अत एव सुमेरुदातारो गोदातारो वा गोघ्नैः ब्राह्मणघ्नैः सुरापानैः पश्यतोहरैः परोक्षहरैर्वा गुरुपापनिष्ठैः सर्वपापनिष्ठैः समानास्त एते। तैश्च न गौः न ब्राह्मणः न सुरा न पश्यतोहरः न परोक्षहरः न गुरुपापानि न लघुपापानि मत एव तन्निष्ठा मत एव न निर्वाणं नो निरय इति तदप्येष श्लोको भवति॥

तत्त्वज्ञानं गुहायां निविष्टमज्ञानिकृतमार्गं सुगं वदन्ति। न तत्र साभिमाना वर्तन्ते। पुष्पितवचनेन मोहितास्ते भवन्ति। स यथातुरा भिषग्ग्रहणकाले बाला अपथ्याहितगुडादिना जनन्या वञ्चिता इति नानादेवता गुरुकर्मतीर्थनिष्ठाश्च न भवन्ति। केचिद्वयं वैदिका इति वदन्ति। नान्योऽस्मदस्यम्। केचिद्वयं सर्वशास्त्रज्ञा इति। केचिद्वयं देवानुग्रहवन्तः। केचिद्वयं स्वप्ने उपास्यदेवताभाषिणः। केचिद्वयं देवा इति। केचिद्वयं श्रीमद्रमारमणनलिनभृङ्गा इति। केचिन्नृत्यन्तु। केचित् सर्वा वयं परमभक्ता इति वदन्तो रुदन्ति पतन्ति च। ये कृतनरा न भवन्त्यज्ञानिनः। ये तु ज्ञानिनो भवन्ति ये तत्त्वज्ञानिनश्च तन्मायां का विशेषः। मत एव केषाञ्चित्कश्चिद्भेदः। मत एव यत्र विरिञ्चिविष्णुरुद्रा इन्द्रश्च गच्छन्ति तत्रैव श्वानो गर्दभा मार्जारा कृमयश्च मत एव न श्वानगर्दभा न मार्जारं न कृमि नोत्तमा न मध्यमा न जघन्या। तदप्येष श्लोको भवति॥

न तच्छब्द न किंशब्द न सर्वे शब्दा न माता नो पिता न बन्धु न भार्या न पुत्रो न मित्र नो सर्वे तथापि साधकैरात्मस्वरू वेदितुमिच्छद्भिर्जीवन्मुमुक्षुभि सन्त सेव्या । भार्या पुत्रो गृह धन सर्व तेभ्यो देयम् । कर्माद्वैत न कार्यं भावाद्वैत तु कार्यम् । निश्चयेन सर्वाद्वैत कर्तव्यम् गुरौ द्वैतमवश्य कार्यम् । यतो न तस्मादन्यत् । येन सर्वमिद प्रकाशितम् कोऽन्य तस्मात्पर । स जीवन्मुक्तो भवति स जीवन्मुक्तो भवति । य एव वेद । य एव वेद ॥

इति स्वसंवेद्योपनिषत् सपूर्णा

३. वैष्णव-उपनिषदः

ऊर्ध्वपुण्ड्रोपनिषत्

अथ श्रीवराहरूपिण भगवन्त प्रणम्य सनत्कुमार पप्रच्छ । अधीहि भगवन् ऊर्ध्वपुण्ड्रविधिम् । कि द्रव्य किं स्थान का रेखा को मन्त्र क कर्ता किं फलमिति च । श्रीवराह उवाच । क्षीराब्धित श्वेतद्वीपे क्षीरखण्डान् वैनतेय आनीय सटाभि द्विदळनश्वेतमृत्तिकाखण्डमुक्तिसाधिका भवन्ति । विष्णुपत्नीं महीं देवीमिति श्वेतमृत्तिका नमस्कृत्य, ओमिति हस्तेनोद्धृत्य ।

अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरा ।
शिरसा धारिता देवि रक्षस्व मा पदे पदे ॥

इत्येताभि प्रार्थयेत् । इम मे गङ्गेति जलमादाय, गन्धद्वारेति निक्षिप्य, विष्णोर्नुकमिति मर्दयेत् । तन्मध्ये नृसिंहबीज विलिख्य, "अतो वा अवन्तु न " इति विष्णुगायत्र्या त्रिवारमभिमन्त्र्य "नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि । तन्नो विष्णु प्रचोदयात् । " इत्येकवारम् ॥

श्वेतमृद्देवि पापघ्ने विष्णुदेहसमुद्भवे ।
चक्राङ्किते नमस्तेऽस्तु धारणान्मुक्तिदा भव ॥

श्रीचूर्णं श्रीकरं दिव्य श्रियश्चाङ्गे समुद्भवम् ।
पुण्ड्र च यस्य मध्ये तु धार्यं मोक्षार्थिभि स्मृतम् ॥
तिस्रो रेखा प्रकुर्वीत व्रतमेतत्तु वैष्णवम् ॥

यस्त्वेव विजानीयात् स नारायणसायुज्यमवाप्नोति । न च पुन कुत्र कुत्र धार्यम् । मत्पादाकृतयश्च ऊर्ध्वपुण्ड्रा नासादय स्मृता रेखाद्वादशकस्थाने । प्रथम तु ललाटके द्वितीय तु नाभौ तृतीयं वक्षसि चतुर्थं कण्ठे पञ्चम नाभिदक्षिणे षष्ठ दक्षिणबाहौ सप्तम तदूर्ध्वस्कन्धे अष्टम नाभ्युत्तरे नवम वामबाहौ दशम तदूर्ध्वस्कन्धे एकादशं पृष्ठोर्ध्वत द्वादश कण्ठपृष्ठे मोक्ष देहि शिरसि । नारायणे मय्यचला भक्तिस्तु वर्धते । सज्ञेन फल लब्ध्वा तद्विष्णो परम पदमवाप्नोति । केशवादिद्वादशनामभि ब्रह्मचारी गृहस्थो यतिश्च सर्वेभ्यो दु खेभ्यो मुक्तो भवति । सर्वेषु तीर्थेषु स्नातो भवति । सर्वैर्देवै ज्ञातो भवति । अश्रोत्रिय श्रोत्रियो भवति । अनुपनीतोऽप्युपनीतो भवति । आचक्षुषः पङ्क्तिं पुनाति । न च पुनरावर्तते न च पुनरावर्तते । इत्याह भगवान् वराहरूपी । य एव वेदेत्युपनिषत् ॥

इत्यूर्ध्वपुण्ड्रोपनिषत् समाप्ता

कात्यायनोपनिषत्

अथ प्रणिपत्य कात्यायनो ब्रह्माणमन्वयुङ्क्त । अधीहि भगव· किं पवित्राणा पवित्रम् । केन वा कर्मणा सफलानि । कि दुष्करं तपो मर्त्यानाम् । केन सुकरेणामृतत्वमेति । स होवाच । साधु ते सुयोग. शृणु ।

भो पवित्र सुलभ सुकरम् । यद्विष्णुक्षेत्रम् । तत्र मृत्स्ना श्वेता "उद्धृतासि" इत्युद्धरेत् । अमृतमव श्वेतमृत्स्ना भवति । ता शुद्धजलेन प्रणवेन घर्षयेत् । देवपितृकर्माण्यारभमाणस्तया नित्यमूर्ध्वपुण्ड्र बिभृयान्मन्त्रै केशवादीनाम् । तद्रहित कर्म निष्फल रक्षासि गृह्णीयु । तदेवमभ्युक्त भवति । नासादि-केशान्तमूर्ध्वपुण्ड्र विष्णो स्थितस्य चरणद्वयाकृति । एकाङ्गुल पादतरो-रस्य मूलम् । तदुत्पन्ने द्वे शाखे । तदेव च मध्याकारोऽङ्गुलादन्यून । स श्री प्रतिष्ठायै । श्रीर्हरिद्रा । यतो हरि द्रावयति तच्छ्रीचूर्ण श्रियावधूत आदित्यवर्ण श्रीफले गाग्यत । तज्जलेन श्रीबीजेन सम्मृज्य तत्सूक्ष्मरेखा धारयेत् । स श्रीमान् भवति । ते द्वे शाखे हंसवर्णे गायत्रीत्रिष्टुप्छन्दसी आत्मपरमात्मदैवत्ये दर्शपूर्णमासिके इष्टापूर्तक्रिये भुक्तिमुक्तिफले । सा रेखा श्रीवर्णा । गायत्री छन्द । आनन्दक्रियामृतत्वफला । अयमूर्ध्वपुण्ड-विधि । एव विदित्वा यो धारयति स सर्वकर्मार्हो भवति । कायिकात्पूतो भवति । स विष्णुसायुज्यमवाप्नोति स विष्णुसायुज्यमवाप्नोति । य एव वेद । इत्युपनिषत् ॥

इति कात्यायनोपनिषत् समाप्ता

गोपीचन्दनोपनिषत्

ॐ नमस्कृत्य भगवन्त नारद सर्वेश्वर वासुदेव पप्रच्छ । अधीहि भगवन् ऊर्ध्वपुण्ड्रविधि द्रव्यमन्त्रस्थलादिसहित मे ब्रूहीति । त होवाच भगवान् वासुदेवो वैकुण्ठस्थानोद्भव मम प्रीतिकर मद्भक्तैर्ब्रह्मादिभिर्धारित विष्णुचन्दन वैकुण्ठस्थानादाहृत्य द्वारकाया मया प्रतिष्ठित चन्दन कुङ्कुमादिसहित

विष्णुचन्दन ममाङ्गे प्रतिदिनमालिप्त गोपीभि प्रक्षालनात् गोपीचन्दनमाख्यात मदङ्गलेपन पुण्य चक्रतीर्थान्त स्थित चक्रसमायुक्त पीतवर्णं मुक्तिसाधन भवति ॥ अथ गोपीचन्दन नमस्कृत्योद्धृत्य,

गोपीचन्दन पापघ्न विष्णुदेहसमुद्भव ।
चक्राङ्कित नमस्तुभ्य धारणान्मुक्तिदो भव ॥

इति प्रार्थनम् । "इमम्मे गङ्गे" इति जलमादाय, "विष्णोर्नुक" इति मर्दयेत् । "अतो देवा अवन्तु न' इत्येताभिर्ऋग्भिर्विष्णुगायत्र्या त्रिवारमभिमन्त्र्य,

शखचक्रगदापाणे द्वारकानिलयाच्युत ।
गोविन्द पुण्डरीकाक्ष रक्ष मा शरणागतम् ॥

इति मा ध्यात्वा, गृहस्थो ललाटादिस्थलेष्वनामिकाङ्गुल्या विष्णुगायत्र्या केशवादिद्वादशनामभिर्वा धारयेत् । ब्रह्मचारी वानप्रस्थो ललाटकण्ठहृदयबाहुमूलेषु वैष्णवगायत्र्या कृष्णादिपञ्चनामभिर्वा धारयेत् । यतिस्तर्जन्या शिरोललाटहृदयेषु प्रणवेन धारयेत् । ब्रह्मादयस्त्रयो मूर्तयस्तिस्रो व्याहृतयस्त्रीणि छन्दासि त्रयो लोका त्रयो वेदास्त्रय स्वरा त्रयोऽग्नयो ज्योतिष्मन्तस्त्रय कालास्तिस्रोऽवस्थास्त्रय आत्मान पुण्ड्रास्त्रय ऊर्ध्वा अकारोकारमकारा एते सर्वे प्रणवमयोर्ध्वपुण्ड्रत्रयात्मकास्तदेतदोमित्येकधा समभवन् । परमहसो ललाटे प्रणवेनैकमूर्ध्वपुण्ड्र वा धारयेत् । तत्र दीपप्रकाश स्वमात्मान परं ब्रह्मैवाहमस्मीति भावयन् योगी मत्सायुज्य मवाप्नोति ॥

अथान्यो हृदयस्योर्ध्वे पुण्ड्र मध्ये बहुहृदयकमलमध्ये वा स्वमात्मान भावयेत् ॥

तस्य मध्ये वह्निशिखा अणीयोर्ध्वा व्यवस्थिता ।

गोपी का। का नाम सरक्षणी। कुत सरक्षणी। लोकस्य नरकात् मृत्योर्महाभयाच्च सरक्षणी। चन्दन तुष्टिकरणम्। कि तुष्टिकरणम्। ब्रह्मानन्दकारणम्। य एव विद्वानेतदाख्यापयेत्। य एतच्च धारयेद्गोपी-चन्दनमृत्तिकानिरुक्त्यानि (?) धारणमात्रेण च ब्रह्मलोके महीयते ब्रह्मलोके महीयत इति ॥

गोप्यो नाम विष्णुपत्न्यस्तासा चन्दन आह्लादनम्। कश्चाह्लाद एष ब्रह्मानन्दरूप। काश्च विष्णुपत्न्यो गोप्यो नाम जगत्सृष्टिस्थित्यन्तकारिण्य प्रकृतिमहदहमाद्या महामाया। कश्च विष्णु पर ब्रह्मैव विष्णु। कश्चाह्लादो गीपीचन्दनससक्तमानुषाणा पापसहरणाच्छुद्धान्त करणाना ब्रह्म-ज्ञानप्राप्तिश्च य एव वेद। इत्युपनिषत् ॥

गोपीत्यग्र उच्यताम्। चन्दन तु तत पश्चात्। गोपीत्यक्षरद्वयम्। चन्दन त्र्यक्षरम्। तस्मादक्षरपञ्चकम्। य एव विद्वान् गोपीचन्दन धारयेदक्षय पदमाप्नोति। पचत्व न स पश्यति। ततोऽमृतत्वमश्नुत इति। अथ मायाशबलितब्रह्मासीत्ततश्च महदाद्या ब्रह्मणो महामायासमीलनात् पचभूतेषु गन्धवती पृथिव्यासीत्। पृथिव्याश्च वैभवाणवभेदा पीतवर्णा मृदो जायन्ते। लोकानुग्रहार्थं मायासहित ब्रह्म सभोगवशादस्य चन्दनस्य वैभव य एव विद्वान् यतिहस्ते दद्यादनुग्रहार्थं मायापलव सर्वमायुरेति ॥ तत प्राजापत्य रायस्पोष गौपत्य यच्च एतद्रहस्य सायप्रातर्ध्यायेदहोरात्रकृत पाप नाशयति मृतो मोक्षमश्नुते मृतो मोक्षमश्नुत इति ॥

गोपीचन्दनपङ्केन ललाट यस्तु लेपयेत्।
एकदण्डी त्रिदण्डी वा स वै मोक्ष समश्नुने ॥ १ ॥
गोपीचन्दनलिप्ताङ्गो य य पश्यति चक्षुषा।
त त पूत विजानीयाद्राजभि सत्कृतो भवेत् ॥ २ ॥

ब्रह्मघ्नश्च कृतघ्नश्च गोघ्नश्च गुरुतल्पग ।
तेषा पापानि नश्यन्ति गोपीचन्दनधारणात् ॥ ३ ॥
गोपीचन्दनलिप्ताङ्गो म्रियते यत्र कुत्रचित ।
अभिव्याप्यायतो भूत्वा देवेन्द्रपदमश्नुते ॥ ४ ॥
गोपीचन्दनलिप्ताङ्ग पुरुष य उपासते ।
एव ब्रह्मादयो देवा सन्मुखास्तमुपासते ॥ ५ ॥
गोपीचन्दनलिप्ताङ्ग पुरुषो येन पूज्यते ।
विष्णुपूजितभूतित्वाद्विष्णुलोके महीयते ॥ ६ ॥
सदाचार शुभाकल्पो मिताहारो जितेन्द्रिय ।
गोपीचन्दनलिप्ताङ्ग साक्षाद्विष्णुमयो भवेत् ॥ ७ ॥
गोपीचन्दनलिप्ताङ्गो व्रत यस्तु समाचरेत ।
तत कोटिगुण पुण्यमित्येव मनुरब्रवीत ॥ ८ ॥
गोपीचन्दनलिप्ताङ्गैर्जपदानादिक कृतम् ।
न्यून सपूर्णता याति विधानेन विशेषत ॥ ९ ॥
गोपीचन्दनमायुष्य बलारोग्यविवर्धनम् ।
कामद मोक्षद चैव इत्येव मुनयोऽब्रुवन् ॥ १० ॥
अग्निष्टोमसहस्राणि वाजपेयशतानि च ।
तेषा पुण्यमवाप्नोति गोपीचन्दनधारणात् ॥ ११ ॥
गोपीचन्दनदानस्य चाश्वमेधसम फलम् ।
न गङ्गया सम तीर्थ न शुद्धिर्गोपिचन्दनात् ॥ १२ ॥
बहुनात्र किमुक्तेन गोपीचन्दनमण्डनम् ।
न तत्तुल्य भवेल्लोके नात्र कार्या विचारणा ॥ १३ ॥
चन्दन वापि गोपीना केलिकुङ्कुमसम्भवम् ।
मण्डनात् पावन नृणा भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ १४ ॥

कृष्णगोपीरतोद्भूत पापघ्न गोपिचन्दनम् ।
तत्प्रदानात्सर्ववेदचतुर्वर्गफलप्रदम् ॥ १५ ॥
तिलमात्रप्रदानेन काञ्चनाद्रिसम फलम् ।
कुङ्कुम कृष्णगोपीना जलक्रीडासु सभृतम् ॥ १६ ॥
गोपीचन्दनमित्युक्त द्वारवत्या सुरेश्वरे ।
कृष्णगोपीजलक्रीडाकुङ्कुम चन्दनैर्युतम् ॥ १७ ॥
तिलमात्र प्रदायेद पुनात्यादशम कुलम् ।
गोपीचन्दनखण्ड तु चक्राकार सुलक्षणम ।
विष्णुरूपमिद पुण्य पावन पीतवर्णकम ॥ १८ ॥

आपो ह वाग्रे आसन । तत्र प्रजापतिर्वायुर्भूत्वाश्राम्यनद सृजेयमिति। स तपोऽतप्यत । तत ओकारमपश्यत्ततो व्याहृतीस्ततो गायत्री गायत्र्या वेदास्तैरिदमसृजत । धूममार्गविसृत हि वेदार्थमभिसन्धाय चतुर्दश लोकानसृजत् । तत उपनिषद श्रुतय आविर्बभवु । अर्चिर्मार्गविसृत वेदार्थमभिसन्धाय सर्वान वेदान सरहस्योपनिषदज्ञान ब्रह्मलोके स्थापयामास । स एताश्चोपनिषद्भिवस्वनेन्तरे सगुण ब्रह्म विधिनानन्दैकरूप पुरुषोत्तमरूपेण मथुराया वसुदेवसद्मन्याविर्भविष्यति । तत्रभवत्य सर्वलोके कृष्णसौन्दर्य क्रीडाभोगागोपिकास्वरूपे परब्रह्मानन्दैकरूप कृष्ण भजिष्यथ । तत्र श्लोकौ—

इति ब्रह्मवर लब्ध्वा श्रुतयो ब्रह्मलोकगा ।
कृष्णमाराधयामासुर्गोकुले धर्मसकुल ॥
श्रीकृष्णान्यपर ब्रह्म गोपिका श्रुतयोऽभवन ।
एतत्सभोगसभृत चन्दन गोपिचन्दनम । इति ॥

इत्यथर्ववेदान्तर्गगोपीचन्दनोपनिषत् समाप्ता

तुलस्युपनिषत्

अथ तुलस्युपनिषद व्याख्यास्याम । नारद ऋषिः । अथर्वाङ्गि रश्छन्द । अमृता तुलसी देवता । सुधा बीजम् । वसुधा शक्ति । नाराय कीलकम् । श्यामा श्यामवपुर्धरा ऋक्स्वरूपा यजुर्मना [१] ब्रह्माथर्वप्रा कल्पहस्ता पुराणपठिता अमृतोद्भवा अमृतरसमञ्जरी अनन्ता अनन्तरसभोग वैष्णवी विष्णुवल्लभा मृत्युजन्मनिबर्हणी दर्शनात्पापनाशिनी स्पर्शनात्पाव अभिवन्दनाद्रोगनाशिनी सेवनान्मृत्युनाशिनी वैकुण्ठार्चनाद्विपद्धन्त्री भक्षणा वयुनप्रदा प्रादक्षिण्याद्दारिद्र्यनाशिनी मूलमृल्लेपनान्महापापभञ्जिनी घ्रा तर्पणादन्तर्मलनाशिनी य एव वेद स वैष्णवो भवति । वृथा न छिन्द्यात् दृष्ट्वा प्रदक्षिण कुर्यात् । या न स्पृशेन् । पर्वणि न विचिन्वेत् । य विचिन्वति स विष्णुहा भवति । श्रीतुलस्यै स्वाहा । विष्णुप्रियायै स्वाहा अमृतायै स्वाहा । श्रीतुलस्यै विद्महे विष्णुप्रियायै धीमहि । तन्नो अमृ प्रचोदयात् ॥

अमृतेऽमृतरूपासि अमृतत्वप्रदायिनि ।
त्व मामुद्धर ससारात् क्षीरसागरकन्यके ॥
श्रीसखि त्व सदानन्दे मुकुन्दस्य सदा प्रिये ।
वरदाभयहस्ताभ्या मा विलोकय दुर्लभे ॥
अवृक्षवृक्षरूपासि वृक्षत्व मे विनाशय ।
तुलस्यतुलरूपासि तुलाकोटिनिभेऽजरे ॥
अतुले त्वतुलाया हि हरिरेकोऽस्ति नान्यथा ।
त्वमेव जगता धात्री त्वमेव विष्णुवल्लभा ॥

त्वमेव सुरसमेव्या त्वमेव मोक्षदायिनी ।
त्वच्छायाया वसेल्लक्ष्मीस्त्वन्मूले विष्णुरव्यय ॥
समन्ताद्देवता सर्वा सिद्धचारणपन्नगा ।
यन्मूले सर्वतीर्थानि यन्मध्ये ब्रह्मदेवता ॥
यदग्रे वेदशास्त्राणि तुलसीं ता नमाम्यहम् ।
तुलसि श्रीसखि शुभे पापहारिणि पुण्यदे ॥
नमस्ते नारदनुत नारायणमन प्रिये ।
ब्रह्मानन्दाश्रुसजाते बृन्दावननिवासिनि ॥
सर्वावयवसपूर्णे अमृतोपनिषद्रसे ।
त्व मामुद्धर कल्याणि महापापाब्धिदुस्तरात ॥
सर्वेषामपि पापाना प्रायश्चित्त त्वमेव हि ।
देवाना च ऋषीणा च पितॄणा त्व सदा प्रिये ॥
विना श्रीतुलसी विप्रा येऽपि श्राद्ध प्रकुर्वते ।
वृथा भवति तच्छ्राद्ध पितॄणा नोपगच्छति ॥
तुलसीपत्रमुत्सृज्य यदि पूजा करोति व ।
आसुरी सा भवेत पूजा विष्णुप्रीतिकरी न च ॥
यत स्नान जप तीर्थ श्राद्ध व देवतार्चनम ।
तर्पण मार्जन चान्यन्न कुर्यात्तुलसी विना ॥
तुलसीदासमाणमि जप सर्वार्थसाधक ।
एव न वेद य कश्चन स विप्र श्वपचाधम ॥

इत्याह भगवान ब्रह्माण नारायण ब्रह्मा नारदसनकादिभ्य , सनकादयो वेदव्यासाय वेदव्यास शुकाय शुको वामदेवाय वामदेवो मुनिभ्य , मुनयो मनुष्य प्रोचु । य एव वेद स स्त्रीहत्याया प्रमुच्यते । स वीरह-

त्याया प्रमुच्यते। स ब्रह्महत्याया प्रमुच्यते। स महाभयात् प्रमुच्यते। स महादु खात् प्रमुच्यने। देहान्ते वैकुण्ठमवाप्नोति वैकुण्ठमवाप्नोति। इत्युपनिषत्॥

इति तुलस्युपनिषत् समाप्ता

नारदोपनिषत्

अथ प्रणिपत्य नारदो ब्रह्माण प्रायुङ्क्त। अधीहि भगवन्मे किं पवित्राणा पवित्र केन सुकरेणामृतत्वमेति। स होवाच साधुत्वे नियोगं सुलभ पवित्र सुलभ सुकर तद्विष्णुक्षेत्र तत्र मृद श्वेत "उद्धृतासि" इत्युद्धरेत्। अमृतमेव श्वेतमृद्भवति। मूलमन्त्वद्वय च "विष्णोर्नुकम्," "गन्धद्वाराम्" इत्येताभिरभिमन्त्रयेत्। देवपितृकर्माण्यारभमाणस्त्रयी नित्यमूर्ध्वपुण्ड्रं च कुर्यान्मन्त्रै केशवादीनाम्। तत्कर्म सफल च भवति। न रक्षासि गृह्णीयुः। तदेवमभ्युक्त भवति। नामादिकेशान्तमूर्ध्वपुण्ड्र विष्णो स्थितस्य चरण-द्वयाकृति। आयतमेकाङ्गुल पादतरोरस्य मूलम्। तदुत्पन्ने द्वे रेखे। तथैव च धृत विष्णुना वा "आदित्यवर्णे तपस" इति हरिद्रा श्रीफले धारयेत्। तज्जलेन श्रीबीजेन सम्मृज्य तत्सूक्ष्मरेखा धारयेत्। ते द्वे शाखे हसवर्णे गायत्रीत्रिष्टुब्दैवत्ये आत्मपरमात्मदैवत्ये लक्ष्मीनारायणदैवत्ये दर्शपूर्णमासेष्टके इष्टापूर्तक्रिये

मातृकायामितानदेवोपलब्धम्

नारायणपूर्वतापिनीयोपनिषत्

प्रथम खण्ड.

अथ ब्रह्माणं भगवन्त सनत्कुमार पप्रच्छ । कीदृश नारायणाष्टाक्षर भवतीति व्याचष्टे । अथ यो वै नारायण स भगवान् परब्रह्मण आनन्दो भवति । ज्ञात्वा जीवन्मुक्तो भवति । सच्चिदानन्दस्वरूपपरवस्तु भवति । अष्टाक्षरं अष्टमूर्ति भवति । प्रथमरूप पृथिवीरूपो भवति । द्वितीयमापो भवति । तृतीयस्तेजो भवति । चतुर्थो वायुर्भवति । पञ्चम आकाशो भवति । षष्ठश्चन्द्रमा भवति । सप्तम सूर्यो भवति । अष्टमो यजमान ॥

भूमिरापस्तथा तेजो वायुर्व्योम च चन्द्रमा ।
सूर्य पुमास्तथाचेति मूर्तयश्चाष्ट कीर्तिता ॥

अकारोकारमकारनादबिन्दुकलानुसन्धानध्यानाष्टविधा अष्टाक्षर भवति । अकार सद्योजातो भवति । उकारो वामदेव । अघोरो मकारो भवति । तत्पुरुषो नाद । बिन्दुरीशान । कला व्यापको भवति । अनुसन्धानो नित्य । ध्यानस्वरूप ब्रह्म । सर्वव्यापकोऽष्टाक्षर ॥

नारायण पर ब्रह्म ज्ञान नारायण पर ।
नारायण महापुरुष विश्वमात्मानमव्ययम् ॥
अन्तर्बहिश्च तत्सर्व स्थितो नारायण पर ।
सहस्रशीर्ष देवमक्षर परम पदम् ॥
नारायण शिव शान्त सर्ववेदान्तगोचरम ।
सृष्टि स्थितिश्च सहारतिरोधानानुसमतम् ।
पञ्चकृत्यस्य कर्तार नारायणमनाम्यम् ॥

इत्याथर्वणरहस्ये नारायणपूर्वतापिनीये प्रथम खण्ड

द्वितीय खण्ड

स होवाच भगवान् ब्रह्मा नारायणाष्टाक्षरमन्त्र व्याचष्टे । श्रीमन्नारायणस्य दशमन्त्रा कथ्यन्ते । ॐ नमो नारायणाय इत्यष्टाक्षरो मन्त्र । स एव मन्त्रराजो भवति । एतन्नारायणस्य तारक भवति । तदेवोपासितव्य भवति । इत्युवाच भगवान्नारायणशब्दपरब्रह्मश्रीमहामाया-प्रकृतिसर्वमेकजननीलक्ष्मीर्भवति । देवाना देवलक्ष्मीर्भवति । सिद्धानां सिद्धलक्ष्मीर्भवति । मुमुक्षूणा मोक्षलक्ष्मीर्भवति । योगिना योगलक्ष्मीर्भवति । मुनीना विवेकबुद्धिर्भवति । राज्ञा राज्यलक्ष्मीर्भवति । सृष्टिरूपा सरस्वती भवति । स्थितिरूपा महालक्ष्मीर्भवति । सहाररूपा रुद्राणी भवति । तिरोधानकरी पार्वती भवति । अनुग्रहरूपा उमा भवति । पञ्चकृत्यरूपा परमेश्वरी भवति । श्रीमहालक्ष्म्यै नम इति सप्ताक्षरो मन्त्र ॥

सर्वेषामेव भूताना महासौभाग्यदायिनी ।
महालक्ष्मीर्महादेवी सर्वलोकैकमोहिनी ॥
साम्राज्यदायिनी नित्यं सर्ववेदस्वरूपिणी ।
महाविद्या जगन्माता मुनीना मोक्षदायिनी ।
ज्ञानिना ज्ञानदा सत्य दानवाना विनाशिनी ॥

इति महालक्ष्मीर्मूलप्रकृतिर्भवति । नारायण स भगवान् परब्रह्मस्वरूपी सर्ववेदान्तगोचर नित्यशुद्धबुद्धपरब्रह्मानन्दमयो भवति । तस्माल्लक्ष्मी-नारायण इति स होवाच भगवान् य एव वेद । इत्युपनिषत ॥

इत्याथर्वणरहस्ये नारायणपूर्वतापिनीये द्वितीय खण्ड

तृतीय खण्ड

स होवाच भगवान् ब्रह्मा नारायणमन्त्र कीदृशो भवति । ' ॐ नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि । तन्नो विष्णु प्रचोदयात् ' इति गायत्री भवति । " इद विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् । समूढमस्य पाꣳसुरे। ", " अतो देवा भवन्तु नो यतो विष्णुर्विचक्रमे । पृथिव्या सप्तधामभिं " इति मन्त्रद्वयेन नारायणप्रतिपादित भवति । " स ब्रह्मा स शिव स हरि सेन्द्र सोऽक्षर परम स्वराट् " । नारायणायेति पञ्चाक्षर भवति । ॐ नमो विष्णव इति षडक्षर विज्ञातम् । नमो नारायणायेति सप्ताक्षरं भवति । ॐ नमो भगवते वासुदेवायेति द्वादश परिकीर्तितम् । ॐ श्रीं ह्रीं क्लीं नमो नारायणाय स्वाहा । यस्य कस्यापि न देयम् ।

पुत्रो देय शिरो देय न देया षोडशाक्षरी ।
न वदेद्यस्य कस्यापि कि तु शिष्याय ता वदेत् ॥

ॐ श्रीं ह्रीं नमो भगवते लक्ष्मीनारायणाय विष्णवे वासुदेवाय स्वाहा ॥

श्रीमहाविष्णवे तुभ्य नमो नारायणाय च ।
गोविन्दाय च रुद्राय हरये ब्रह्मरूपिणे ॥
नारायण महाविष्णो श्रीधरानन्त केशव ।
वासुदेव जगन्नाथ हृषीकेश नमो नम ॥

इत्यनुष्टुब्द्वय मन्त्र व्याख्यातम् । अथ मालामन्त्रं व्याख्यास्याम । स होवाच भगवान् ब्रह्मा य एव वेद । इत्युपनिषत् ॥

इत्याथर्वणरहस्ये नारायणपूर्वतापिनीये तृतीय खण्ड.

चतुर्थ खण्ड

स होवाच भगवान पितामह गायत्रीं व्याचष्टे । गोविन्दाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि । तन्नो नारायण प्रचोदयात् । कामदेवाय विद्महे पुष्पबाणाय धीमहि । तन्नोऽनङ्ग प्रचोदयात् । महादेव्यै च विद्महे विष्णुपत्नी च धीमहि । तन्नो लक्ष्मी प्रचोदयात् । ' विष्णोर्नुक वीर्याणि प्रवोच य पार्थिवानि विममे रजाꣳसि यो अस्कभायदुत्तरꣳ सधस्थ विचक्रमाणस्त्रेधोरुगाय ", " त्रिर्देव पृथिवीमेष एताम् । विचक्रमे शतर्चस महित्वा । प्रविष्णुरस्तु तवसस्तवीयान् । त्वेषꣳ ह्यस्य स्थविरस्य नाम । "

सक्तुमिव तितउना पुनन्तो यत्र धीरा मनसा वाचमकृत ।
अत्रा सखाय सख्यानि जानते भद्रैषा लक्ष्मीर्निहिताधिवाचि ॥

" प्रतद्विष्णुस्तवने वीर्याय । मृगो न भीम कुचरो गिरिष्ठा । यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेषु । अधिक्षियन्ति भुवनानि विश्वा । ", " य ईꣳ शृणोत्यलकꣳ शृणोति । न हि प्रवेद सुकृतस्य पन्थाम् । " अक्षन्वन्त कर्णवन्त सखायो मनो जीवेष्वसमा बभूवु । तस्माल्लक्ष्मीनारायण सर्वबीज सर्वभूताधिवास यो वेत्ति स विद्वान् भवति । उपासकाना मोक्षप्राप्तिर्भवति । स जीवन्मुक्तो भवति । स होवाच भगवान् उपासनविधि व्याचष्टे । ब्रह्मा ऋषिर्भवति । गायत्री छन्द उच्यते । श्रीमन्नारायणपरमात्मा देवता । प्रणव बीजम् । नम शक्तिरुच्यते । कीलक नारायणेति ॥

धर्मार्थकाममोक्षेषु विनियोगोऽथ भावना ।

महोल्काय वीरोल्काय वृद्धोल्काय पृथूल्काय विद्युल्काय ज्वलदुल्काय च षडङ्गकल्पिता नम स्वाहावषड्वौषट्पदान्ता अङ्गन्यासा भवन्ति ।

नीलजीमूतसकाश पीतकौशेयवाससम् ।
किरीटकुण्डलधर कौस्तुभोद्भासितोरसम् ॥

शङ्खचक्रगदाखड्गधारिणं वनमालिनम् ।
वामभागे महालक्ष्म्यालिङ्गितार्धशरीरिणम् ॥
सनकादिभिः समेत्य स्तूयमानं महर्षिभिः ।
ब्रह्मादिभिः सदा ध्येयं ध्यात्वा नारायणं विभुम् ॥
कर्मणा मनसा वाचा सस्मरेन्न प्रजपेत सुधीः ।
अयुतं जपमात्रेण सर्वज्ञानप्रदो भवेत् ॥
लक्षमात्रं तु प्रजपेत् स्वस्वरूपं भवेन्मनुः ।
अत ऊर्ध्वं सदा ध्यायेत् साक्षान्नारायणो हरिः ॥
स होवाच भगवान् य एवं वेद । इत्युपनिषत् ॥

इत्याथर्वणरहस्ये नारायणपूर्वतापिनीये चतुर्थः खण्डः

पञ्चमः खण्डः

स होवाच भगवान् ब्रह्मा दशकलात्मकोऽवतारः कथ्यते ॥
जरा पालिनिका शान्तिरीश्वरी रतिकामिका ।
वरदा ह्लादिनी प्रीतिर्दीर्घा दशकला हरेः ॥

नारायणादवतारा मन्त्ररूपा जायन्ते । ॐ नमो नारायणाय स्वाहा । एवं दशाक्षरो महामन्त्रो भवति । तत्र प्रथमो मत्स्यावतारः । द्वितीयः कूर्मः । तृतीयो वराहः । चतुर्थो नरसिंहः । पञ्चमो वामनः । षष्ठो जमदग्निः । सप्तमो रामचन्द्रः । अष्टमः कृष्णः परमात्मा । नवमो बुद्धावतारः । दशमः कल्किर्जनार्दनः । ॐ मत्स्यावताराय नमः । श्रीं कूर्मावताराय नमः । ह्रीं वराहावताराय नमः । हुं नृसिंहावताराय नमः ।

चतुर्थ खण्ड

स होवाच भगवान् पितामह गायत्रीं व्याचष्टे । गोविन्दाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि । तन्नो नारायण प्रचोदयात् । कामदेवाय विद्महे पुष्पबाणाय धीमहि । तन्नोऽनङ्ग प्रचोदयात् । महादेव्यै च विद्महे विष्णुपत्नी च धीमहि । तन्नो लक्ष्मी प्रचोदयात् । ' विष्णोर्नुक वीर्याणि प्रवोच य. पार्थिवानि विममे रजा९सि यो अस्कभायदुत्तर९ सधस्थं विचक्रमाणस्त्रेधोरुगाय ", " त्रिर्देव पृथिवीमेष एताम् । विचक्रमे शतर्चसं महित्वा । प्रविष्णुरस्तु तवसस्तवीयान् । त्वेष९ह्यस्य स्थविरस्य नाम । "

सक्तुमिव तितउना पुनन्तो यत्र धीरा मनसा वाचमकृत ।
अत्रा सखाय सख्यानि जानते भद्रैषा लक्ष्मीर्निहिताधिवाचि ।।

" प्रतद्विष्णुस्तवने वीर्याय । मृगो न भीम कुचरो गिरिष्ठा । यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेषु । अधिक्षियन्ति भुवनानि विश्वा । ", " य ई९ शृणोत्यलक९ शृणोति । न हि प्रवेद सुकृतस्य पन्थाम् । " अक्षन्वन्तः कर्णवन्त सखायो मनो जीवेष्वसमा बभूवु । तस्माल्लक्ष्मीनारायण सर्वबीजं सर्वभूताधिवास यो वेत्ति स विद्वान् भवति । उपासकाना मोक्षप्राप्तिर्भवति । स जीवन्मुक्तो भवति । स होवाच भगवान् उपासनविधि व्याचष्टे । ब्रह्मा ऋषिर्भवति । गायत्री छन्द उच्यते । श्रीमन्नारायणपरमात्मा देवता । प्रणवं बीजम् । नम शक्तिरुच्यते । कीलक नारायणेति ॥

धर्मार्थकाममोक्षेषु विनियोगोऽथ भावना ।

महोल्काय वीरोल्काय वृद्धोल्काय पृथूल्काय विद्युल्काय ज्वलदुल्काय च षडङ्गकल्पिता नम स्वाहावषड्वौषट्पदान्ता अङ्गन्यासा भवन्ति ।

नीलजीमूतसकाश पीतकौशेयवाससम् ।
किरीटकुण्डलधर कौस्तुभोद्भासितोरसम् ॥

शङ्खचक्रगदाखड्गधारिण वनमालिनम् ।
वामभागे महालक्ष्म्यालिङ्गितार्धशरीरिणम् ॥
सनकादिभि ससेव्य स्तूयमान महर्षिभि ।
ब्रह्मादिभि सदा ध्येय ध्यात्वा नारायण विभुम् ॥
कर्मणा मनसा वाचा सस्मरेत् प्रजपेत् सुधी ।
अयुत जपमात्रेण सर्वज्ञानप्रदो भवेत् ॥
लक्षमात्र तु प्रजपेत् स्वस्वरूप भवेन्मनु ।
अत ऊर्ध्वं सदा ध्यायेत् साक्षान्नारायणो हरि ॥

स होवाच भगवान् य एव वेद । इत्युपनिषत् ॥

इत्याथर्वणरहस्ये नारायणपूर्वतापिनीये चतुर्थ खण्ड

पञ्चम खण्ड

स होवाच भगवान् ब्रह्मा दशकळात्मकोऽवतार कथ्यते ॥
जरा पालिनिका शान्तिरीश्वरी रतिकामिका ।
वरदा ह्लादिनी प्रीतिर्दीर्घा दशकला हरे ॥

नारायणादवतारा मन्त्ररूपा जायन्ते । ॐ नमो नारायणाय । एवं दशाक्षरो महामन्त्रो भवति । तत्र प्रथमो मत्स्यावतार । कूर्म । तृतीयो वराह । चतुर्थो नरसिह्म । पञ्चमो वामन । मदग्नि । सप्तमो रामचन्द्र । अष्टम कृष्ण परमात्मा । नवमो र । दशम कल्किर्जनार्दन । ॐ मत्स्यावताराय नम । श्रीं राय नम । ह्रीं वराहावताराय नम । हु नृसिंहावताराय नम ।

सौ वामनावताराय नम । ऐं परशुरामावताराय नम । ग्लौ रामचन्द्राय नम । क्लीं कृष्णाय नम । ब्लू बुद्धावताराय नमः । स' कल्क्यवताराय नम इति । प्रजापति प्रजायते । तस्मान्नारायण प्रजायते । ब्रह्मा जायने । ब्रह्मण सकाशात् पञ्चमहाभूतानि तन्मात्राणि जायन्ते । ज्ञानेन्द्रिय-कर्मेन्द्रियाणि मनोबुद्धिचित्ताहकारा जायन्ते । प्रकृतिर्जायते । चतुर्विंशति-तत्त्वात्मको नारायण । पञ्चविंशतितत्त्वात्मक पुरुषत्व परब्रह्म भवेत् । शिवश्च नारायण । शक्रश्च नारायण । दिशश्च नारायण । ऊर्ध्वञ्च नारायण । अन्तश्च नारायण । नारायण सर्वं खल्विद ब्रह्म । तस्मान्नारायणादण्डजस्वेदजोद्भिज्जजरायुजमनसिजादय सर्वे महाभूताः प्रजायन्ते ॥

अजामेका लोहितशुक्लकृष्णा बह्वीं प्रजा जनयन्तीं' सरूपाम् ।
अजो ह्येको जुषमाणोऽनुशेते जहात्येना भुक्तभोगामजोऽन्य ॥

अण्डजा सर्वखगरूपा जायन्ते । स्वेदजा क्रिमिकीटादय । उद्भिज्जास्तरुगुल्मलतादय । जरायुजा नरपशुमृगादयो जायन्ते । मनसिजा नारदादय सर्वे ऋषय । नारायण स्थावरजङ्गमात्मको भवति । अष्टवसवो नारायण । एकादशरुद्रा नारायण । नारायणात् द्वादशादित्या । सर्वे देवा ऋषयो मुनय सिद्धगन्धर्वयक्षरक्ष पिशाचा सर्वे नारायण । नारायण एवेद सर्वम् । लक्ष्मीर्मूलप्रकृतिरिति विज्ञायते । वस्त्वेक परब्रह्म नारायण सनातन ॥

साक्षान्नारायणो देव परब्रह्माभिधीयते ।
सच्चिदानन्दात्मका स्युर्विष्णौ नित्ये प्रकल्पिता ।
नानाविधानि रूपाणि हाटके कटकादिवत् ॥

"चत्वारि वाक्परिमिता पदानि । तानि विदुर्ब्राह्मणा ये मनीषिण । [गु]हा त्रीणि निहिता नेङ्गयन्ति । तुरीय वाचो मनुष्या वदन्ति ।" [प]रापश्यन्तीमध्यमावैखरीरूपा सरस्वतीति चतुर्विधा वाचो वदन्ति । वैखरी [स]र्वविद्यासु प्रशस्ता ॥

अङ्गानि वेदाश्चत्वारो मीमासा न्यायविस्तर ।
पुराण धर्मशास्त्र च विद्या ह्येताश्चतुर्दश ॥
आयुर्वेदो धनुर्वेदो गान्धर्व मन्त्रशास्त्रकम् ।
विद्याश्चाष्टादश प्रोक्ता नारायणनिवेशिता ॥

तस्य निश्वसितमेव ऋग्वेदो यजुर्वेद सामवेदो ह्यथर्वाङ्गिरश्चेति । [स]र्ववेदवेदान्ताना नारायणपरब्रह्मण्येव तात्पर्यम् । स होवाच भगवान् य [ए]व वेद । इत्युपनिषत ॥

इत्याथर्वणरहस्ये नारायणपूर्वतापिनीये पञ्चम खण्ड

षष्ठ. खण्ड

स होवाच भगवान् ब्रह्मा नारायणयन्त्रमन्त्रावरणपूजामाचचक्षे । [त्रि]कोण प्रथम भवति । द्वितीय षट्कोण भवति । वृत्तमष्टदलं तृतीयम् । [च]तुर्थं द्वादशदलम । पञ्चम षोडशदलम । चतुर्विशति[ ]षष्ठम् । द्वात्रिंशति[ ] [स]प्तमम् । अष्टम भूपुरम । एव यन्त्र समालिखेत । मध्ये लक्ष्मीनारायण [वि]श्वेपञ्चशक्त्यावरणं शक्तिप्रभाशक्तित्रिकोणदेवता षट्कोण वृद्धोल्कादय [प्रो]ज्या । सर्वज्ञानित्वतृप्त्यनादिबोधस्वतन्त्रनित्यमलुप्तानन्त षटकोणशक्तय । [स]नकसनन्दनसनत्सुजातसनत्कुमारसनातननारदतुम्बुरुसमन्तादयोऽष्टदला ।

वसिष्ठवालखिल्यविश्वामित्रकश्यपात्रिभरद्वाजाङ्गीरसजामदग्निगौतमागस्त्यजा -
बालिकपिला द्वादशदला । मत्स्यकूर्मवराहनारसिंहवामनरामरामकृष्णबुद्ध-
कल्किसद्योजातवामदेवा अघोरतत्पुरुषेशानपरमेश्वरा षोडशदला । शङ्खचक्र-
गदापद्मखड्गश्रीवत्सकौस्तुभवनमालादिकिरीटकुण्डलकेयूरहाराङ्गदशार्ङ्गिशर -
नन्दकपद्मवेणुबर्हिपिञ्छशेषानन्तगरुडविष्वक्सेनब्रह्माणश्चतुर्विंशतिदला केशा-
वादिचतुर्विंशत्यनुक्रमम् । हरिश्रीकृष्णमुकुन्दकुमुदाक्षपुण्डरीकाक्षधामकशङ्ख-
वर्णसर्वनेत्रसुमुखसुप्रतीका द्वात्रिंशद्दला । ऐरावतपुण्डरीकवामनकुमुदाञ्जनपुष्प-
दन्तसार्वभौमसुप्रतीकाक्षाश्चतुरश्रदेवता । ॐ नमो नारायणायाष्टाक्षरसंज्ञा-
वरणदेवतापूजा कर्तव्या । स होवाच भगवान् य एव वेद । इत्युपनिषत् ॥

इत्याथर्वणरहस्ये नारायणपूर्वतापिनीये षष्ठः खण्डः

इति नारायणपूर्वतापिनीयोपनिषत् समाप्ता

नारायणोत्तरतापिनीयोपनिषत्

प्रथमः खण्डः

स होवाच भगवान् ब्रह्मा आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान् सच्चिदानन्दस्वरूपो भवति ।

द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया समानं वृक्षं परिषस्वजाते ।
तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्यो अभिचाकशीति ॥
यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्ते च प्रतिष्ठितः ।
तस्य प्रकृतिलीनस्य यः परः स महेश्वरः ॥

अणोरणीयान्महतो महीयानात्मा गुहाया निहितोऽस्य जन्तो ।
तमक्रतु पश्यति वीतशोको धातु प्रसादान्महिमानमीशम् ॥
वासनाद्वासुदेवस्य वासित हि जगत्त्रयम् ।
सर्वभूतनिवासोऽसि वासुदेव नमोऽस्तु ते ॥

भूश्च नारायण । भुवश्च नारायण । सुवश्च नारायण । महश्च नारायण । जनश्च नारायण । तपश्च नारायण । सत्यं च नारायण । नारायण परं ब्रह्म । नारायण एवेद सर्वम् । नारायणान्न किञ्चिदस्ति । सत्य ज्ञानमनन्त ब्रह्म । यो वेद निहित गुहाया परमे व्योमन् । तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाश सभूत । आकाशाद्वायु । वायोरग्नि । अग्नेराप । अद्भ्य पृथिवी । पृथिव्या ओषधय । ओषधीभ्योऽन्नम् । अन्नात्पुरुष । नारायण सर्वपुरुष एवेद परब्रह्म । नारायण सर्वभूतान्तर्याम्यात्मा । आत्मेद सर्व नारायण । नारायण स्वय ज्योति । तस्मात्प्रकाशात्मा ॥

नीवारशूकवत्तन्वी पीता भास्वत्यणूपमा ।
तस्या शिखाया मध्य परमात्मा व्यवस्थित ॥
पाशबद्ध स्मृतो जीव पाशमुक्त सनातन ।
तुषेण बद्धो व्रीहि स्यात्तुषाभावेन तण्डुल ॥
परब्रह्म स्वय चात्मा साक्षान्नारायण. स्मृत ।
नारायणमनादि च योगनिद्रापरायणम् ॥
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तीषु सर्वकालव्यवस्थितम् ।
नारायण महात्मान महाध्यानपरायणम् ।
सर्ववेदान्तसलक्ष्य तद्ब्रह्मेत्यभिधीयते ॥

स होवाच भगवान् नारायण एवेद सर्व प्रतिष्ठित य एव वेद । इत्युपनिषत् ॥

इत्याथर्वणरहस्ये नारायणोत्तरतापिनीये प्रथम खण्ड

द्वितीय खण्ड

स होवाच भगवान् ब्रह्मा नारायण परवस्तु भवतीति विज्ञायते

सच्चिदानन्दरूपाय ज्ञानायामिततेजसे ।
परब्रह्मस्वरूपाय नारायण नमोऽस्तु ते ॥
नित्यशुद्धाय बुद्धाय नित्यायाद्वैतरूपिणे ।
आनन्दायात्मरूपाय नारायण नमोऽस्तु ते ॥

ओ नमो भगवते श्रीमन्नारायणाय महाविष्णवे अमितबलपराक्रमा शङ्खचक्रगदाधराय लक्ष्मीसमेताय गरुडवाहनाय दशावताराय सर्वदुष्टदै त्यदानवसहरणाय शिष्टप्रतिपालकाय परब्रह्मरूपाय महात्मने परमपुरुषा पुण्डरीकाक्षाय पुराणपुरुषाय शुद्धबुद्धाय सच्चिदानन्दस्वरूपाय महात्म घृणि सूर्य आदित्य ॐ नमो नारायणाय सहस्रार हु फट् स्वाहा ॥

नारायणाय शान्ताय शाश्वताय मुरारये ।
यज्ञेश्वराय यज्ञाय शरण्याय नमो नम ॥

स होवाच भगवान् ब्रह्मा सर्व विश्वमिद नारायण य ए वेद । इत्युपनिषत् ॥

इत्याथर्वणरहस्ये नारायणोत्तरतापिनीये द्वितीय खण्ड

तृतीय. खण्ड

स होवाच भगवान् ब्रह्मा नारायण परब्रह्मेति य एव वेद नारायणात्मा वेद सर्वं निर्विकार निरञ्जनवस्तु प्रतिपाद्यते । स नाराय विराट्पुरुषो भवति । देवाना वासवो भवति । इन्द्रियाणा मनो भवति

सर्वेषां वस्तूनां मुख्यवस्तु भवति । ॐ नमो नारायणादन्यो मन्त्रः नारायणादन्योपास्तिर्नास्ति । नान्यन्नारायणादुपासितव्यम् । सर्वं नारायण एव भवतीति विज्ञायते । योऽधीते नित्यं सर्वान् कामानवाप्नोति । स ब्रह्महत्याया पूतो भवति । सुरापानात् पूतो भवति । स्वर्णस्तेयात् पूतो भवति । गुरुतल्पगमनात् पूतो भवति । अगम्यागमनात् पूतो भवति । अभक्ष्यभक्षात् पूतो भवति । स उपपातकमहापातकेभ्यः पूतो भवति । सर्ववेदमधीयानो भवति । सर्वक्रतुफलं प्राप्नोति । सर्वकर्मकर्ता भवति । चतुःसमुद्रपर्यन्तभूदानफलं प्राप्नोति । द्विजोत्तमो भवति । चतुर्वर्गफलं प्राप्नोति । ब्रह्मचारी ज्ञानवान् भवति । गृही पुत्रपौत्रमहैश्वर्यवान् भवति । सन्न्यासी मोक्षवान् भवति ॥

पठनाच्छ्रवणाद्वाऽपि सर्वान् कामानवाप्नुयात् ।
नारायणप्रसादेन वैकुण्ठपदमश्नुते ॥

इति स होवाच भगवान् य एवं वेद । इत्युपनिषत् ॥

वेदाक्षराणि यावन्ति पठितानि द्विजोत्तमैः ।
तावन्ति हरिनामानि कीर्तितानि न संशयः ॥
नारायण हरे कृष्ण वासुदेव जगद्गुरो ।
मुकुन्दाच्युत देवेश महाविष्णो नमोऽस्तु ते ॥
भूतानि तत्त्वसंज्ञानि कूटस्थोऽक्षरसंज्ञितः ।
उत्तमश्चापि पुरुषो नारायण इतीर्यते ॥

इत्याथर्वणरहस्ये नारायणोत्तरतापिनीये तृतीयः खण्डः

इति नारायणोत्तरतापिनीयोपनिषत् समाप्ता

— — —

नृसिंहषट्चक्रोपनिषत्

ॐ देवा ह वै सत्य लोकमायस्त प्रजापतिमपृच्छन्नारसिंहचक्रन्नो ब्रूहीति। तान्प्रजापतिर्नारसिंहचक्रमवोचत्। षड्वै नारसिंहानि चक्राणि भवन्ति। यत् प्रथम तच्चतुरर यद्द्वितीय तच्चतुरर यत्तृतीय तदष्टार यच्चतुर्थं तत्पञ्चार यत्पञ्चम तत्पञ्चार यत् षष्ठ तदष्टार तदेताति षडेव नारसिंहानि चक्राणि भवन्ति ॥

अथ कानि नामानि भवन्ति। यत् प्रथम तदाचक्र यद्द्वितीयं तत्सुचक्र यत्तृतीय तन्महाचक्र यच्चतुर्थं तत्सकललोकरक्षणचक्र यत्पञ्चमं तद्द्यूतचक्र यद्वै षष्ठ तदसुरान्तकचक्र तदेतानि षडेव नारसिंहचक्रनामानि भवन्ति ॥

अथ कानि त्रीणि वलयानि भवन्ति। यत्प्रथम तदान्तरवलयं भवति। यद्द्वितीय तन्मध्यम वलय भवति। यत् तृतीय तद्बाह्यं वलयं भवति। तदेतानि त्रीण्येव वलयानि भवन्ति। यदा तद्वैतद्बीज यन्मध्यमं ता नारसिंहगायत्री यद्बाह्य तन्मन्त्र ॥

अथ किमान्तर वलयम्। षड्वान्तराणि वलयानि भवन्ति। यन्नारसिंह तत्प्रथमस्य यन्माहालक्ष्म्य तद्द्वितीयस्य यत्सारस्वत तत्तृतीयस्य यस्य यत्काम देव तच्चतुर्थस्य यत् प्रणव तत्पञ्चमस्य यत्क्रोधदैवतं तत् षष्ठस्य। तदेतानि षण्णा नारसिंहचक्राणा षडान्तराणि वलयानि भवन्ति ॥

अथ किं मध्यम वलयम्। षड्वै मध्यमानि वलयानि भवन्ति। यन्नारसिंहाय तत्प्रथमस्य यद्विद्महे तद्द्वितीयस्य यद्वज्रनखाय तत्तृतीयस्य यद्धीमहि तच्चतुर्थस्य यत्तन्नस्तत्पञ्चमस्य यत्सिंह प्रचोदयादिति तत् षष्ठस्य। तदेतानि षण्णा नारसिंहचक्राणा षण्मध्यमानि वलयानि भवन्ति ॥

अथ किं बाह्यं वलयम् । षड्वै बाह्यानि वलयानि भवन्ति । यदाचक्र त्मा तत्प्रथमस्य यत्सुचक्रं यत्प्रियात्मा तद्द्वितीयस्य यन्महाचक्र ज्योतिरात्मा तत्तृतीयस्य यत्सकललोकरक्षणचक्रं यन्मायात्मा तच्चतुर्थस्य चक्रं यद्योगात्मा तत्पञ्चमस्य यदसुरान्तकचक्रं यत्सत्यात्मा तत् षष्ठस्य । नानि षण्णां नारसिंहचक्राणां षट् बाह्यानि वलयानि भवन्ति ॥

क्वैतानि न्यस्यानि । यत्प्रथमं तद्धृदये यद्द्वितीयं तच्छिरसि यत्तृतीयं च्छिखायां यच्चतुर्थं तत्सर्वेष्वङ्गेषु यत्पञ्चमं तत्सर्वेषु [१] यत् षष्ठं तत्सर्वेषु षु । य एतानि नारसिंहानि चक्राण्येतेष्वङ्गेषु बिभृयात् तस्यानुष्टुप् यति । तं भगवान् नृसिंहः प्रसीदति । तस्य कैवल्यं सिध्यति । तस्य लोकाः सिध्यन्ति । तस्य सर्वे जनाः सिध्यन्ति । तस्मादेतानि षण्णां सिंहचक्राण्यङ्गेषु न्यस्यानि भवन्ति । पवित्रं च एतत्तस्य न्यसनम् । नानान्नृसिंहानन्दी भवति । कर्मण्यो भवति । ब्रह्मण्यो भवति । यसनान्न नृसिंहानन्दी भवति । न कर्मण्यो भवति । तस्मादेतत्पवित्रं न न्यसनम् ॥

यो वा एतं नारसिंहं चक्रमधीते स सर्वेषु वेदेष्वधीतो भवति । सर्वेषु यज्ञेषु याजको भवति । स सर्वेषु तीर्थेषु स्नातो भवति । सर्वेषु मन्त्रेषु सिद्धो भवति । स सर्वत्र शुद्धो भवति । स सर्वरक्षो ति । भूतपिशाचशाकिनीप्रेतवेतालनाशको भवति । स निर्भयो भवति । तन्नाश्रद्दधानाय प्रब्रूयात्तदेतन्नाश्रद्दधानाय प्रब्रूयादिति ॥

इत्याथर्वणीये नृसिंहषट्चक्रोपनिषत् समाप्ता

पारमात्मिकोपनिषत्

सव्याख्या

ओं विष्णुस्सर्वेषामधिपतिः परमः पुराणः परो लोका-नामजितो जितात्मन् भवते भवाय स्वाहा ॥ १ ॥

य सर्वलोकैरपि वन्दनीय स्मृति शुभा यच्छति यो नराणा
तस्मै नमो य कुलदैवत नर स राघवो मे हृदि सन्निधत्ताम
श्रीलक्ष्मीवल्लभाद्या ता विखनोमुनिमध्यमाम् ।
अस्मदाचार्यपर्यन्ता वन्दे गुरुपरम्पराम् ॥
श्रीविष्णुमानसाज्जातो विष्ण्वागमविशारद ।
त वन्दे सूत्रकर्तार वैष्णव विखनोमुनिम् ॥

व्याप्नोतीति विष्णु सर्वव्यापक इत्यर्थ ॥

यच्च किञ्चिज्जगत्सर्वं दृश्यते श्रूयतेऽपि वा ।
अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायण स्थित ॥ इति श्रुते
विश्वव्यापनशीलत्वाद्विष्णुरित्युच्यते बुधै ॥ इति ॥

नन्वादौ तावत् परब्रह्मपरज्योति परतत्त्वपरमात्मादिशब्दा विद्य
चत्वार पारमात्मिक भवति ।

उपक्रमोपसहारावभ्यासोऽपूर्वताफलम् ।
अर्थवादोपपत्ती च लिङ्ग तात्पर्यनिर्णये ॥

इति वचनात् त्रयाणा पारमात्मिकत्वमिति चेदुच्यते ॥

अष्टाक्षरश्च यो मन्त्रो द्वादशाक्षर एव च ।
षडक्षरश्च यो मन्त्रो विष्णोरमिततेजस ॥

एते मन्त्रा प्रधानास्तु वैदिका प्रणवैर्युता ।
प्रणवेन विहीनास्तु तान्त्रिका एव कीर्तिता ॥

इति भगवन्मन्त्रेष्वव्यापकमन्त्रापेक्षया व्यापकमन्त्रा प्रधाना । ापकमन्त्रेपु च अष्टाक्षरषडक्षरौ । अष्टाक्षरेण प्रतिपाद्यो नारायण । ःक्षरेण प्रतिपाद्यो **विष्णुः** । प्रधानभूतनारायणविष्णुशब्दाभ्या वासु- ादिशब्दैश्च उत्तरत्र प्रतिपाद्यै परब्रह्मपरज्योति परतत्त्वपरमात्मादिशब्दै ायवाचकैश्च क्रियाकाण्डत्वाद्दु खित एव विष्णुशब्दप्रयोग ॥

किञ्च—"विष्णोरशस्तु पुरुष" इति दैविकव्यूहभूतस्य पुरुषस्य नुपव्यूहभूतस्य वासुदेवस्य मूलभूतत्वाद्विष्णुशब्दग्रहणम् । यद्वा—सर्वमन्त्रा पि परब्रह्मपरज्योति परतत्त्वपरमात्मादिशब्दप्रयोगात् अद्वारकत्वेन सद्वार- त्वेन भगवल्लीलाप्रतिपादकत्वात् भगवत्प्रादुर्भावाविर्भावलीलाप्रतिपाद त्वाद्वा **सर्वेपामधिपतिः** सर्वेषा ब्रह्मरुद्रादीना नित्यमुक्ता र्वशब्दस्य सङ्कोचाभावात् चेतनाचेतनवर्गाणामण्डाद्बहिर्भूता- मप्यधिपतिनि "पति विश्वस्यात्मेश्वरम्" इति श्रुते ॥

श्वेताश्वतरे—

पति पतीना परम परस्ताद्विदाम देव भुवनेशमीड्यम् ।
ब्रह्मादिदेवसङ्घेपु स एव पुरुषोत्तम ।
स्त्रीप्रायमितरत् सर्व जगद्ब्रह्मपुरस्सरम् ॥ इति ।

परम. परि मास्मेति परम समाभ्यधिकरहित । यद्वा उत्कृष्ट गणः अनादि **परो लोकानाम्** ।

एकतो वा जगत्सर्वमेकतो वा जनार्दन ।
सारतो जगत कृत्स्नादतिरिक्तो जनार्दन ॥ इति ॥

अजित जेतुमशक्य ब्रह्मरुद्रादिभिर्देवदानवयक्षराक्षसादिभि रहित इत्यर्थ ।

यद्वा—

यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ।

इति श्रुतेरवाङ्मनसो गोचरत्वात् योगिभिरप्यजित ॥

नारसिंहपुराणे—

हिरण्यकशिपोस्त्रस्तान् सेन्द्रान् देवान् बृहस्पति ।
क्षीरोदस्यान्तरं गत्वा स्तूयता तत्र केशव ।
युष्माभि सस्तुतो विष्णु प्रसन्नो भवति क्षणात् ॥

इत्यारभ्य हिरण्यवधानन्तरम् ।

तस्य कोपाभिभूतस्य नृसिंहस्य जगत्पते ।
दृष्ट्वा भयानक रूप तत्रसुर्देवदानवा· ॥

इत्यारभ्य शरभनिर्माणादिक प्रतिपाद्यते । ततस्तस्य भवानीश - - - ण्डस्थानमयाचत ।

पृष्ठभागे चतुर्वक्त्र तस्य रुद्रो न्यवेशयत् ।
सोमसूर्यौ नयनयोर्मारुत पक्षयोर्द्वयो ॥
पादेषु भूचरान् सर्वान् शिवस्तस्य न्यवेशयत् ।
एवं निर्माय शरभं भव प्रमथनायक ॥
ससर्ज नरसिंह तं समुद्दिश्य भयानकम् ।
तत क्षणेन शरभो नादपूरितदिङ्मुख ॥
अभ्याशमगमद्विष्णो निनदन्भैरवस्वनम् ।
तमभ्याशगत दृष्ट्वा नृसिंह. शरभ रुषा ।
जघान निशितैरुग्रैस्तीक्ष्णैर्नखवरायुधै ॥

निहते शरभे तस्मिन् रौद्रे मधुनिघातिना ।
तुष्टुवु पुण्डरीकाक्ष देवा देवर्षयस्तथा ॥ इति ॥

भवाय रुद्राय **अजित**· जितार्तभक्तै· **जितात्मन्,**

अह भक्तपराधीनो ह्यस्वतन्त्र इव द्विज ॥

इति वचनात्,

भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवविधोऽर्जुन ।

इति भगवद्वचनाच्च ।

यद्वा—परशुराममन्तरत्वात् रामभद्रेण **जितात्मन्**। यद्वा—**त्रभक्तस्य** भीष्मस्य प्रतिज्ञापरिपालनार्थं जगद्रक्षणार्थं च **भवाय** उत्पन्नाय **त्वते** तुभ्य स्वाहा ।

स्वाहास्वधावषड्वौषण्णम पर्यायवाचका ।

भारते —

ओमिति ब्रह्मणो योनिर्नम स्वाहास्वधावषट् ।
यस्यैतानि प्रयुज्यन्ते यथाशक्ति कृतान्यपि ॥
न तस्य त्रिषु लोकेषु पर लोकेषु संविदु ।
इति वेदा वदन्ति स्म वृद्धाश्च परमर्षय ॥
स्वधा नम इति वषट्कारोति च [?] ।
नम शब्दप्रधानाद्वा स्वाहाशब्द इवेति तु ॥

स्वाहाशब्दे नम शब्द प्रतिपादित । अनेन प्रपत्ति प्रतिपादिता ॥

लक्ष्म्या सह हृषीकेशो देव्या कारुण्यरूपया ।
रक्षक सर्वसिद्धान्ते वेदान्तेषु च गीयते ॥
लक्ष्मीं महीं च शेष हि विभूतिमुभयात्मिकाम् ॥

“ अस्येशाना जगतो विष्णुपत्नी ”,

लक्ष्मीविशिष्ट एवैक प्रपत्तव्य इहोदित ॥ इति ॥

लक्ष्मीविशिष्ट एव प्रपत्तव्य इत्यभिप्रायेणादौ विष्णुशब्द । एतत्सर्वमेकादशानुवाके विस्तरेणोच्यते ॥ १ ॥

सुसूक्ष्मः सार्वः सर्वेषामन्तरात्मा तस्थुः तस्थुषा जङ्गमो जङ्गमानां विभुर्विभूणां विभवोद्भवाय स्वाहा ॥ २ ॥

अजड स्वात्मसबोधि नित्य सर्वावगाहि यत् ।
ज्ञान नाम गुण प्राहु प्रथम गुणचिन्तका ॥
स्वरूप ब्रह्मणस्तच्च गुणश्च परिगीयते ।
जगत्प्रकृतिभावो य सा शक्ति परिकीर्तिता ॥
श्रमहानिस्तु या तस्य सतत कुर्वतो जगत् ।
बल नाम गुणस्तस्य कथितो गुणचिन्तकै ॥
कर्तृत्व नाम यत्तस्य स्वातन्त्र्य परिबृहितम् ।
ऐश्वर्य नाम तत्प्रोक्त गुणतत्त्वार्थचिन्तकै ॥
तस्यापादानभावेऽपि विकारविरहे हि य ।
वीर्य नाम गुणस्यायमच्युतस्यापराह्वय ।
सहकार्यमपेक्ष्य यत् तत्तैजसमुदाहृतम् ॥ इति ॥

ज्ञानादिषाड्गुण्यसपूर्ण नानाव्यूहैकहेतुक लक्ष्मीलक्षणसयुक्तम् । "सत्य ज्ञानमनन्त ब्रह्म" इति श्रुते । निरुपाधिकसत्तायोगत्व सत्यत्व नित्यासङ्कुचितज्ञानैकाकारत्व ज्ञानत्व कालतो वस्तुतो देशतश्चापरिच्छिन्नत्वमनन्तत्वमिति ब्रह्मस्वरूपशोधकवाक्यप्रतिपन्नसत्त्वादिविशिष्टम् ।

श्रीविष्णुपुराणे—

सभर्तेति तथा भर्ता भकारोऽर्थद्वयान्वित ।
नेता गमयिता स्रष्टा गकारार्थस्तथा मुने ॥

ऐश्वर्यस्य समग्रस्य वीर्यस्य यशस श्रिय ।
ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षण्णा भग इतीरणा ॥
वसन्ति तत्र भूतानि भूतात्मन्यखिलात्मनि ।
स च सर्वेषु भूतेषु वकारार्थस्तथा मुने ॥
ज्ञानशक्तिबलैश्वर्यवीर्यतेजास्यशेषत ।
भगवच्छब्दवाच्यानि विना हेयैर्गुणादिभि ॥
एवमेव महाभाग मैत्रेय भगवानिति ।
परमब्रह्मभूतस्य वासुदेवस्य नान्यथा ।
शब्दोऽय सोपचारेण ह्यन्यत्र ह्युपचारत ॥ इति ॥

भगवच्छब्दशब्दितमित्यादिगुणविशिष्ट पर ब्रह्म विष्णुरेवेति [नेन] **सुसूक्ष्म** इत्युक्तम् ।

श्रीवैखानसे तर्ककाण्डे ब्रह्मचिन्ताध्यायेऽभिहितम्—

आप पृथिव्या सूक्ष्मास्तु तेभ्यस्तेजस्ततोऽनिल ।
तस्मादाकाशमेतस्मात्तन्मात्राणि मनीषिण ॥
तेभ्य सूक्ष्मो ह्यहङ्कारस्त्रिधाभूय व्यवस्थित ।
तस्मान्महान् त्रिधा भूतो बुद्धिलक्षणलक्षित ॥
तस्मात्तु मूलप्रकृतिरव्यूढगुणबृहिता ।
ततो व्यष्टिसमष्ट्याख्यो जीव सूक्ष्मतर स्मृत ॥
ततो व्योमपदं विष्णो स्थानमानन्दपूरितम् ।
तस्मात्तत्पञ्चशक्तिस्थ पञ्चोपनिषदात्मकम् ॥
पञ्चमूर्तिविभेदेन विभिन्न विश्वतोमुखम् ।
आभूतसम्प्लवस्थान स्वरूप चिद्घन परम् ॥

विष्णोरकुण्ठवीर्यस्य नानाव्यूहैकहेतुकृत् ।
तत षट्गुणसपूर्णं लक्ष्मीलक्षणसयुतम् ॥
सत्य ज्ञानमनन्ताख्य भगवच्छब्दशब्दितम् ।
सूक्ष्मात्सूक्ष्ममिति ख्यात स्वरूप रूपवर्जितम् ॥
जातिक्रियादिरहित सरूप गुणसङ्गतम् ।
सूक्ष्मात्सूक्ष्ममवाप्नोति परब्रह्मेदमव्ययम् ॥ इति ॥

सार्वः "सर्वं खल्विद ब्रह्म" इत्यादिश्रुतिसिद्धम् ।
आत्मा बुद्धौ धृतौ जीवे स्वभावे परमात्मनि ॥ इति ॥

सर्वेषामन्तरात्मा ब्रह्मरुद्रादीनामन्तरात्मा । "अन्त प्रविष्ट शास्ता जनाना॰ सर्वात्मा" इति श्रुते, 'यस्त्वात्मा शरीरं यम्य पृथिवी शरीरम्" इत्यादिश्रुतेश्च । **तस्थुः तस्थुषां** स्थावराणा मध्ये अतिशयेन तथा परभूत "मेरु शिखरिणामहम्" इति भगवद्वचनात । **जङ्गमो जङ्गमानां** जङ्गमेष्वप्यतिशय जङ्गमभूत । यद्वा शक्तिप्रद । **विभुर्विभूणां** आकाशादीनामपि । तथा **विभवोद्भवाय** एव तस्य परमात्मन उद्भव प्रादुर्भाव· अवतारादिषु—

यस्यावताररूपाणि समर्चन्ति दिवौकस ।
अपश्यन्त पर भाव नमस्तस्मै परात्मने ॥ इति ॥

एवमवतारादिषु प्रादुर्भाव —

न ह्यस्य जन्मनो हेतु कर्मणो वा महीपते ।
आत्ममाया विनेशस्य परस्य स्रष्टुरात्मन ॥

रामायणे —

स हि देवैरुदीर्णस्य रावणस्य वधार्थिभि ॥
अर्थितो मानुषे लोके जज्ञे विष्णु सनातन ॥ इति ॥

तस्मै दिश प्रतिपाद्य ज्योतिर्मयानि सर्वाण्यपि पारमात्मिकान्येवेति प्रतिपादयति ॥ २ ॥

ज्योतिर्वा पारमात्मिकं सार्व विश्वं भवं भवाय प्राभूतं प्राहिण्वन् परम्पराय सुकृतं कृताय तस्मै पराय ईशिषे स्वाहा ॥३॥

सूर्यचन्द्राग्नयादिषु स्थित ज्योति पारमात्मिकम् ।
यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् ।
यच्चन्द्रमसि यच्चाग्नौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥ इति ॥
ज्योतींषि विष्णुर्भुवनानि विष्णुना
सर्वाणि विष्णुर्गिरयो दिशश्च ।
नद्य समुद्राश्च स एव सर्वं
यदस्ति यन्नास्ति च विप्रवर्य ॥ इति ॥

नक्षत्राणि च विश्वलोक **साव विश्वं** सर्वलोकसज्योतिः । **पारमात्मिकं** "अथ यदत परो दिवो ज्योतिर्दीप्यते", "विश्वत पृष्ठेषु सर्वत पृष्ठेष्वनुत्तमेषु" इत्यादिश्रुतिसिद्धम् । "एक एव रुद्रो न द्वितीयाय तस्थे", ।

यो देवाना प्रभवश्चोद्भवश्च विश्वाधिपो रुद्रो महर्षि ।
हिरण्यगर्भं जनयामास पूर्वं स नो बुद्ध्या शुभया संयुनक्तु ॥

इति श्रुतिषु श्रूयमाणत्वात् । विश्वाधिपस्य रुद्रस्य जनन कथमुपपद्यत इति शङ्काया तद्वा श्रुत्यर्थं भवशब्द **भवाय** रुद्राय **प्राभूतं** प्रभूत बहुविधमित्यर्थ । पर भवमुत्पत्ति **प्राहिण्वन्** प्रायच्छन् । "नारायणाद्रुद्रो जायते" इत्यादिश्रुतिभ्य "ललाटात्क्रोधजो रुद्रो जायते" इत्यादि ।

ब्रह्मणो वै ललाटाच्च ततो देवस्य वै द्विज ।
क्रोधाविष्टस्य सजज्ञे रुद्र सहारकारक ॥ इति ॥

"अष्टौ वसव एकादश रुद्रा", "सहस्राणि सहस्रशो ये रुद्रा" इति श्रुत्यन्तरेषु श्रूयमाणत्वात् पारमात्मिकोपनिषदि च प्राभूत प्राहिण्वन्नित्युक्तम्। अनेनैकत्वनिवृत्ति । अस्य मन्त्रस्य **परम्पराय** इत्यारभ्य ईशो यस्मादित्यत्रान्वय । **सुकृतं कृताय तस्मै पराय ईशिषे** ॥ ३ ॥

ईशो यस्माद्विततं वितत्य कं धृतं कामहुतो जुहोति ककुदं ककुच्छित्वा भूयः पराय स्वाहा ॥ ४ ॥

ईशः रुद्रः यस्मात् सागराणामुज्जीवनकारणात् **विततं** विस्तृत **धृतं** शिरसा धृत **कं** गङ्गाजल **वितत्य** भूमौ विस्तार्य सुकृताय कृतवते वरमन **विश्वं भवं भवाय प्राभूतं प्राहिण्वन् परम्पराय सुकृतं कृताय तस्मै पराय** पर **कामहुतः** कामदाहको रुद्र **ककुदं** श्रेष्ठ दक्ष **ककुच्छित्वा जुहोति** अग्नौ प्रक्षिप्तवान्। **भूयः** पुनरपि **पराय** विभक्तिव्यत्यय ब्रह्मण शिरश्छित्वा प्रक्षिप्तवान्। एवभूताय रुद्राय **सुकृतं कृताय ईशिषे** समर्थाय तुभ्य इत्यर्थ ।

अयमेवार्थो मात्स्ये—

तत क्रोधपरीतेन सरक्तनयनेन च ।
वामाङ्गुष्ठनखाग्रेण छिन्न तस्य शिरो मया ॥

ब्रह्मा—

यस्मादनपराद्धस्य शिरश्छिन्न त्वया मम ।
तस्माच्छापसमायुक्त कपाली त्व भविष्यसि ॥
ब्रह्महत्याकुलो भूत्वा चरन् तीर्थानि भूतले ।
ततोऽह गतवान्देवि हिमवन्त शिलोच्चयम् ॥
तत्र नारायण श्रीमान् मया भिक्षा प्रयाचित ।
ततस्तेन स्वक पार्श्वं नखाग्रेण विदारितम् ॥

स्रवतो महती धारा तस्य रक्तस्य निःसृता ।
विष्णुप्रसादात्सुश्रोणि कपालं तत्सहस्रधा ।
स्फुटितं बहुधा जातं स्वप्नलब्धं धनं यथा ॥

विष्णुधर्मे—

अच्युतानन्तगोविन्दमन्त्रमानुष्टुभं परम् ।
ॐ नमः संपुटीकृत्य जपन् विषधरो हरः ॥
यन्नजीर्णं च गरळं कण्ठे स्तब्धं कपालिनः ।
अन्तरात्मधृतस्तस्य हृदये गरुडध्वजः ॥ इति ॥
मैत्रलोके भक्ष्यमाणे तथा मातृगणेन वै ।
नृसिंहमूर्तिर्देवेशः प्रदद्याद्भगवान् शिवः ॥ इति ॥

वराहे—

प्रागितिहासेऽगस्त्यं प्रति रुद्रः—ब्रह्माणं च पुरा सृष्टं पुण्डरीकाक्ष ग दृष्टः । कस्त्वमिति प्रोक्तः सृज इति प्रजाः ।

अविज्ञातासमर्थोऽहं निमग्नः सलिले द्विज ।

इत्यारभ्य जलमध्ये कालमेघसङ्काशः पुण्डरीकाक्षः रुद्रेण दृष्ट वमिति पृष्टस्य वचनम्—

अहं नारायणो देवो जलशायी सनातनः ।
दिव्यं चक्षुर्भवतु ते तेन व यन्नत ॥
एवमुक्तस्तदा तेन यावत्तस्याप्यहं तनुः ।
तावदङ्गुष्ठमात्रं तु ज्वलद्भास्करतेजसम् ॥
तमेवाहं प्रपश्यामि तस्य नाभौ तु पङ्कजम् ।
ब्रह्माणं तत्र पश्यामि ह्यात्मानं च तदङ्कतः ॥

इत्यारभ्य रुद्रेणानन्तर [?] विष्णु —

सर्वज्ञस्त्व न सन्देहो ज्ञानराशि सनातन ।
देवाना च पर पूज्य सर्वदा त्व भविष्यसि ॥
एवमुक्त पुनर्वाक्यमुवाचोमापतिस्तथा ।
अन्यद्देहि वर देव प्रसिद्ध सर्वजन्तुषु ॥
मर्त्यो भूत्वा भवानेव मामाराधय केशव ।
मा वहस्व च देवेश वर मत्तो गृहाण च ।
येनाह सर्वदेवाना पूज्यात्पूज्यतरोऽभवम् ॥

विष्णु —

देवकार्यावतारेषु मानुषत्वमुपागत ।
त्वामेवाराधयिष्यामि त्व च मे वरदो भव ॥
यत्त्वयोक्त वहस्वेति देवदेव उमापते ।
सोऽह नमामि देव त्वा मेघो भूत्वा शत समा ॥
एवमेव हरिर्देव सर्वेश सर्वभावन ।
वरदोऽभूत्ततो मह्य तेनाह दैवतैर्नत ॥ इत्यादि ॥

पुराणसङ्ग्रहे—

अङ्गुष्ठाग्रविनिर्भिण्णादण्डकोशात्स्रवज्जलम् ।
विष्णोरादाय चार्घ्यं वै ददौ तस्मै चतुर्मुख ॥
तत्पादशौचविमल तोयमासीत्सरिद्वरा ।
पुण्या त्रिपथगङ्गा या दधार शिरसा स्वयम् ॥

ईश्वरसहितायाम्—

पुरा त्रिभुवनाक्रान्त हरिणा बलिबन्धने ।
मम लोके पद प्राप्त दृष्ट्वा विष्णोर्महात्मन ॥

पाद्य दत्त मया पुत्र कमण्डलुजलेन वै ।
कमण्डलुजल स्वल्प कृतमन्तर्गत हि तत् ॥
धर्म समीपतो दृष्ट्वा चोक्त जल भव ।
द्रवीभूतस्तथा धर्मो हरिभक्त्या महामुने ॥
गृहीत्वा धर्मपानीय पाद नाथस्य तुष्टये ।
क्षाळित परया भक्त्या पाद्यार्घ्यादिभिरर्चित ॥
तदम्बु पतित दृष्ट्वा दधार शिरसा हर ।
पावनार्थं जटामध्ये योग्योऽस्मीत्यवधारणात् ।
वर्षायुतानथ बहून् न मुमोच तथा हर ॥

श्रुतिरपि— य मरुतामर्चयन्ति रुद्र यत्तेजनी चारुदन्त पद यद्विष्णोरुपम निधाय तेन पासि गुह्य गोनाम्" इतीय श्रुति त्रिविक्रमावतार-मुद्दिश्य गङ्गाविषयत्वेन श्रूयत इति केचिद्वदन्ति । ब्रह्मरुद्रादीनामपि वरप्रदानादिषु समर्थतेत्यर्थ ॥ ४ ॥

रायामीशो रहितो भरन्त्यै रा रा वहन्त्याहितः राया पति रां रा धरते धर्त्र्यै रा वहतोद्वहाय स्वाहा ॥ ५ ॥

रायां "रै ऐश्वर्ये" इति धातुभिद्धैश्वर्यवाचकरैशब्दाभिहि-तानामैश्वर्याणा **ईशः** तद्भोगार्ह परमतम प्रभु **रहितः** ताभिरैश्वर्यैर्वि-हीन चतुर्दशाब्दप्रमाणवनवासहेतुकपितृवाक्यपरिपालनद्वारा समस्तैश्वर्यरहित इत्यर्थ । **रां** सकलप्राणिपोषका **रा** भूमि प्रति **वहन्त्या** आत्मसौशील्यानुकूल-प्रभुमेवा वाञ्छन्त्या अतिभक्तिभरसहितभरतोपयुजा सकलप्रजया **भरन्त्यै** सकलप्राणिसरक्षणमाप प्रक्रियायै **रा आहितः** भूमि प्रति तत्प्राप्ति प्रति य वनवासात्पुरमागच्छति महाभक्तिपुरस्कृतप्रयत्नेन प्रार्थित य. **रायां पति**

प्रसिद्धक्षत्रियधर्मरूपाणामैश्वर्याणा **पतिं** अत्र विभक्तिव्यत्ययश्छान्दस: "बहुळ छन्दसि" इत्यत्र बहुळग्रहणादत पति प्रतिष्ठापक इत्यर्थ । **रां** स्वीयपठनश्रवणधारणानुष्ठानै परिपावयित्रीं सकललोकान् **रां राव** समस्तदुरितातिगा ऋग्यजुस्सामात्मिका श्रुति ता **धरते** तत्प्रतिपाद्य प्रतिष्ठा धत्ते । प्रतिपाद्यमाहात्म्य इत्यर्थ । य पुनरपि चतुर्दशाब्दसङ्कल्पि वनवासप्रतिज्ञानिवृत्त्यनन्तर **धरित्र्यै** श्रीमदयोध्याभूमिप्राप्त्यै हेतुभूतां सकललोकपावनहेतुभूतश्रीरामायणकथारूपिणीं कीर्तिसम्पत्तिं **वहत' वह** अत्रापि विभक्तिव्यत्ययश्छान्दस । **उद्वहाय** अवतारविशेषेऽपि परमपा शक्तिवहाय श्रीरामस्वरूपाय परमात्मने **स्वाहा** नम इति सूत्रार्थ ॥ ५

यो ब्रह्मशब्द: प्रणव: प्रधान: शब्द: शब्दान्तरात्मनित्यो वियन्त: यत्त: प्रतरन् प्रकामं प्राजापत्यं प्रतरन् प्रकुर्वन् भूयो भूत्यै अचरं चराय स्वाहा ॥ ६ ॥

उत्तरप्रतिपाद्यमानाया न्यासविद्याया प्रधानभूतप्रणवस्वरूपप्र पादनमुखेन न्यासविद्याफल च प्रतिपादयति—**यो ब्रह्मशब्द** इत्यादि **यो ब्रह्म**शब्दवाच्य**प्रणव**. । ' ओमिति ब्रह्म " इति श्रुति । तस्य **प्रधानो** शब्द शब्दान्तरात्मशब्दबुद्धिकर्मणा त्रित्रिक्षणावस्थायित्वात् शब्दनाशे परमात्मनो नाशाभावात् नित्य इत्युक्तम् ।

कठवल्लिकोपनिषदि—

सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति तपासि सर्वाणि च यद्वदन्ति ।
यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति तत्ते पद सङ्ग्रहेण ब्रवीम्योमित्येतत
एतद्ध्येवाक्षर ब्रह्म ह्येतदेवाक्षर परम् ।
एतद्ध्येवाक्षर ज्ञात्वा यो यदिच्छति तस्य तत ॥

एतदालम्बन श्रेष्ठमेतदालम्बन परम् ।
एतदालम्बनं ज्ञात्वा ब्रह्मलोके महीयते ॥ इति ॥
विज्ञानसारथिर्यस्तु मन प्रग्रहवान्नर ।
सोऽध्वन पारमाप्नोति तद्विष्णो परम पदम् ॥
अकारेणोच्यते विष्णु सर्वलोकेश्वरो हरि ।
उद्धृता विष्णुना लक्ष्मीरुकारेण तथोच्यते ।
मकारस्तु तयोर्दास इति प्रणवलक्षणम् ॥

सर्वशेषिंस्तवाहमिति प्रपत्तिप्रतिपाद्यद्वारा प्रपन्नस्य प्राप्य प्रतिपादयति—**वियत्त** इत्यादिना । **वियत्तः** आकाशात्पर **प्रतरन्** स्वर्गादिकमतिक्रम्य **प्रकामं** अत्यन्त **प्राजापत्यं** प्रजापतिलोक **प्रतरन् प्रकुर्वन्** प्रकर्षेण ब्रह्मलोकमपि तरण कुर्वन् **भूयो भूत्यै** नित्यैश्वर्याय अणिमाद्यष्टैश्वर्यानपेक्षया नित्यत्वात् "अपहत-पाप्मा विजरो विमृत्युर्विशोको विजिघित्सोऽपिपास सत्यकाम सत्यसङ्कल्प" इति गुणाष्टकाविर्भावायार्चिरादिमार्गेण गत्वा सायुज्य प्रतिपन्नायेति प्रपन्नास्ते तपस्विन भक्तास्तपस्विन ।

किंकरा मम ते नित्य भवन्ति निरुपद्रवा ॥
लोकेषु विष्णोर्निवसन्ति केचित्समीपमृच्छन्ति च केचिदन्ये ।
अन्ये तु रूपं सदृश भजन्ते सायुज्यमन्ये स तु मोक्ष उक्त ॥
सायुज्यमुभयोरत्र भोक्तव्यस्याविशिष्टता ।
सार्ष्टिता तत्र भोगस्य तारतम्यविहीनता ।
सामरस्यं हि सायुज्य वदन्ति ब्रह्मवादिन ॥
ऐहलौकिकमैश्वर्यं स्वर्गाद्य पारलौकिकम् ।
कैवल्य भगवन्त च मन्त्रोऽय साधयिष्यति ॥

वसिष्ठकराळजनकसवादे—

परेण परधर्मे च भवत्येष समेत्य वै ।
विशुद्धधर्मा शुद्धेन बुधेन च सुबुद्धिमान् ॥
विमुक्तधर्मा मुक्तेन समेत्य भरतर्षभ ।
वियोगधर्मणा चैवावियोगात्मा भवत्यपि ॥
विमोक्षणाविमोक्षश्च समेत्येह तथा भवेत् ।
शुचिकर्मा शुचिश्चैव भवत्यमिति त्पमान् ॥
विमलात्मा च भवति समेत्य विमलात्मना ।
केवलात्मा तथा वैष केवलेन समेत्य वै ॥
स्वतन्त्रश्च स्वतन्त्रेण स्वतन्त्रत्वमुपाश्नुते ।
एतावदेतत्कथित मया ते तथ्य महाराज यथार्थतत्त्वम् ।
अमत्सरस्त्व प्रतिगृह्य चार्थं सनातन ब्रह्म विशुद्धमाद्यम् ॥ इति

अष्टैश्वर्यं मानसोल्लासे—

अत्यन्तमणुषु प्राणिष्वात्मत्वेन प्रवेशनम् ।
अणिमासञ्ज्ञमैश्वर्यं व्यासस्य परमात्मन ॥
ब्रह्माण्डादिशिवान्ताया षट्त्रिंशत्तत्त्वसहृते: ।
भवाश्च व्याप्यवृत्तित्वमैश्वर्यं महिमाह्वयम् ॥
परमाणुसमाङ्गस्य समुद्धरणकर्मणि ।
गौरवे मेरुतुल्यत्व गरिमाण विदुर्बुधा ॥
महामेरुसमाङ्गस्य समुद्धरणकर्मणि ।
अत्यल्पत्वमतुल्यत्व लघिमेति प्रकीर्त्यते ॥
पाताळवासिन पुसो ब्रह्मलोकावलम्बनम् ।
प्राप्तिनामकमैश्वर्यं सुष्ठुहाष्ट्र्यौपयोगिनाम् [?] ॥

आकाशगमनादीनामन्यासा सिद्धिसम्पदाम् ।
स्वेच्छामात्रेण ससिद्धि प्राकाम्यमभिधीयते ॥
स्वशरीरप्रकाशेन सर्वार्थाना प्रकाशनम् ।
प्राकाम्यमिदमैश्वर्यमिति केचित्प्रचक्षते ॥
स्वेच्छामात्रेण लोकाना सृष्टिस्थित्यन्तकर्तृता ।
सूर्यादिना वियोक्तृत्वमीशित्वमभिधीयते ॥
सलोकपाला सर्वेऽपि लोकाश्चेद्वशवर्तिन ।
तदैश्वर्यं वशित्वाख्यं सुलभ शिवयोगिनाम् ॥ इति ॥

चराय ससरते प्रत्यगात्मने अचरन्नाशरहितमैश्वर्यं कुर्वन् । यद्वा अचरन्नाशरहितमैश्वर्यं कुर्वन् चराय सृष्टिस्थितिसहारादिगतिं कुर्वते तुभ्यमित्यर्थ ॥

विष्णुपुराणे—

प्राजापत्य ब्राह्मणाना ब्राह्म सद्यासिना स्मृतम् ।
एकान्तिन सदा ब्रह्मध्यायिनो योगिनो हि ते ।
तेषा तत्परमस्थान यद्वै पश्यन्ति सूरय ॥ इति ॥

प्रधानशब्द इत्यनेन त्रिमात्रशब्द । एव श्रूयते उपनिषदि—" य पुनरेतत्त्रिमात्रेणोमित्येतेनैवाक्षरेण पर पुरुषमभिध्यायीत स तेजसि सूर्ये सम्पन्न । यथा पादोदरस्त्वचा विनिर्मुच्यते एव ह वै स पाप्मना विनिर्मुक्त स सामभिरुन्नीयते ब्रह्मलोकम् " इति । प्रणवशब्दार्थे अथर्वशिरसि— " अरसादुच्यते प्रणव यस्मादुच्चार्यमाण एव ऋचो यजूषि सामान्यथर्वाङ्गिरसश्च यज्ञब्रह्म ब्राह्मणेभ्य प्रणवयति । तस्मादुच्यते प्रणव. " इति । न्यासविद्यास्वरूपमुत्तरत्र प्रतिपाद्यते ॥ ६ ॥

यो वा त्रिमूर्तिः परमः परश्च
त्रिगुणं जुषाणः सकलं विधत्ते।
त्रिधा त्रिधा वा विदधे समस्तं
त्रिधा त्रिरूपं सकलं धराय स्वाहा ॥ ७ ॥

त्रिविक्रमस्याय मन्त्र । **यः** परमात्मा विष्णु **त्रिमूर्तिः** ब्रह्मविष्णुशिवात्मक॰ ।

विष्णुपुराणे—

सृष्टिस्थित्यन्तकरणीं ब्रह्मविष्णुशिवात्मिकाम् ।
स सज्ञा याति भगवानेक एव जनार्दन ॥ इति ॥

यद्वा—त्रिविक्रमत्वात्पदविक्षेपभेदेन त्रिमूर्ति "इद विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम्" इति श्रुति । **परमः** त्रिविक्रमावतारापेक्षया ब्रह्मरुद्रादिषु समाभ्यधिकाभावात् परमशब्द । **परश्च** अवतारत्वेऽपि उत्कृष्ट । **त्रिगुणं जुषाणः** "जुषी प्रीतिसेवनयो" इति त्रिगुणेषु सात्विकराजसतामसेषु प्रीतिं कुर्वन्। यद्वा—सेवमान **सकलं** चिदचिदात्मक प्रपञ्च **विधत्ते** । "व्यस्कभ्नाद्रोदसी विष्णुरेते दाधार पृथिवीमभितो मयूखै" इति विष्णुरेव ब्रह्मशब्दवाच्य इति ज्ञापयितु ब्रह्माभ्यधितिष्ठतु भुवनानि धारयन्निति । "नमो विष्णवे बृहते करोमि ।"

बृहत्वात् बृहणत्वाच्च तद्ब्रह्मेति प्रकीर्तितम् ॥ इति ॥

यद्वा—विधत्ते जगत्सृष्ट्यादिश्वरभेदेन **त्रिधा त्रिधा वा विदधे समस्तं** ह्रस्वदीर्घसमरूपेण गार्हपत्यान्वाहार्याहवनीय इति त्रिधाग्निरूपेण उत्तममध्यमाधमस्वर्गनरकमोक्षइत्यादि समस्त त्रिधा त्रिधा विदधे चकार **त्रिरूपं** स्त्रीपुन्नपुसकादि त्रिधा भूत्वा त्रिविक्रमरूपी भूत्वा **निवहं** स्वस्वकीयसहितैर्देवमनुष्यादिभिरावृत **विधत्ते** धृतवान् तस्मै ॥ ७ ॥

यद्वा कृतममृतञ्चराणां यत्सर्वनिष्ठमजरं समस्तं यत्पश्यमान-मात्माभिजुषाणमन्तस्सुषुप्त्यानभिगम्यमानाय स्वाहा ॥ ८ ॥

त्रिविक्रमावतारे प्रत्यक्षे कृतस्य परमात्मानपर रूप स्वप्नेऽपि र्दैर्द्रष्टुमशक्यमित्याह—यच्चेति । कृत त्रिविक्रमरूपेण कृत सर्वनिष्ठमन्तर्व्या-मजरमपहतपाप्मत्वादियुत समस्त बहिश्च व्याप्तम् । यद्वा परिदृश्यमान र्मात्माभिजुषाणम् ।

आत्मा बुद्धौ धृतौ जीवे स्वभावे परमात्मनि । इति ॥

जीवात्मना सेवमानमेवविधरूपमन्तर्हृदये **सुषुप्त्या** स्वप्नेनापि **अमृतंच-णां** अमृतं चरन्तीति **अमृतंचरा** देवा । तेषामपि **अनभिगम्यमानाय** ातुमशक्याय । यद्वा—चराणा देवादीनाममृत कृत समुद्रमथनादिक नम् । **यद्रूप** तत्पश्यमान चेदपि **सुषुप्त्या** स्वप्नेनापि प्राप्तुमशक्यमिति मै ॥ ८ ॥

कः कोशमङ्के कुशलं विधाय साकृतं कृण्वतेऽग्र इद९ सुकान्तं ककुद्वते ते कामचरं चराय स्वाहा ॥ ९ ॥

कः कोशं ब्रह्माण्डकोश**मङ्के** स्वाङ्के **कुशल** क्षेमसहित **विधाय** **कृत** आकृतिसहित **कृण्वते** तत्र ब्रह्माण कुर्वते **अग्रे** सृष्ट्यादौ **ककुद्वते** ऽचराय ब्रह्मणे **सुकान्त** मनोहर **कामचरं** अण्डकोश विधाय तत्र साकृत कृतिसहितब्रह्माण कृण्वते तुभ्यम् । अन्यत्रोपनिषदि—"अथ पुनरेव रायण सोऽन्य कामो मनसाध्यायत । तस्य ध्यानान्तस्थस्य ाटात् स्वेदोपहता प्रपत आपस्तासु तेजो हिरण्मयमण्डलस्तत्र ब्रह्मा र्मुखोऽजायत" इति ॥ ९ ॥

य यज्ञैर्मुनयो जुषन्ति यं देवाः परमं पवित्रं भविष्यन्त्यार्तिषु प्रणताः प्रधानाः यं सूरयो जपन्तो योगिनः सूक्ष्मैः सुप्रदर्शनैः पश्यन्तीश्वराय स्वाहा ॥ १० ॥

यं परमात्मान महाविष्णु यज्ञैः "यज देवपूजासङ्गतिकरणदानेषु" इति समाराधनै पाकयज्ञहविर्यज्ञसोमयज्ञै ।

द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथापरे ।
स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च यतय सशितव्रता ॥ इति ॥

"यज्ञेन दानेन तपसा नाशकेन ब्राह्मणा विविदिषन्ति" इतिश्रुते । द्रव्ययज्ञादिभिर्मुनय वैखानसा ।

वैखानसैर्मुनिगणै नित्यमाराधितोऽमलै ।
वैखानसैर्मुनिश्रेष्ठै' पूजिताय वेङ्कटेशाय नम ॥

इति पद्मवचनार्चनम् । अत्र प्रतिपादिता मुनय आपस्तम्बादय । किंनर स्वरिति चेत् ।

गारुडे—

पुरा चतुर्मुखादेशाच्चत्वारो मुनयोऽमला ।
प्रणीय वैष्णव शास्त्र भूमावभ्यर्च्य य नृप ॥
मरीचिर्मन्दरे विष्णुमर्चयामास केशवम् ।
आदेशाद्ब्राह्मणो विष्णुं श्रीनिवासे त्रिरर्चयेत् ॥
काश्यपो विष्ण्वधिष्ठाने शुभक्षेत्रे भृगुर्मुनि ।
नन्दाया दक्षिणे सीम्नि श्रमात्तरे [?] सखा ।
तच्छुद्धौ शुचिष नाम भृगुणा स्थापितो हरि ॥ इति ।

ब्रह्मकैवर्ते पुष्करतीर्थवैभववर्णने—"निम्नगाना यथा गङ्गा" इत्यारभ्य,

यथा मुनीना विखना आदिभूत उदाहृत ॥ इति श्रुति ॥

वेनुर्वेहाणामदितिस्सुराणा ब्रह्मा ऋभूणा विखना मुनीनाम् ॥ इति ॥

एव श्रुतिस्मृतिपुराणादिमुख्यत्वेन वैखानसानामेव मुनिशब्दवाच्यत्व-प्रतिपादनात् **यज्ञैर्मुनयो जुषन्ति** इत्युक्तत्वात् । आपस्तम्बादीनामद्वार-भगवद्भजनविधिप्रतिपादनाभावात् । पञ्चपूजाप्रतिपादकस्य यमित्यत्र एकवच-नास्वारस्याभावाच्च । वैखानसा **मुनय जुषन्ति** । **यज्ञै**· प्रीणयन्ति सेवा कुर्वन्तीति वा । यज्ञशब्द आराधनपर **यं** महाविष्णु प्रधान**देवाः** ब्रह्मरुद्रादय ।

न यस्य रूप न बलप्रभावो न च स्वभाव· परमस्य पुस ।

विज्ञायते शर्वपितामहाद्यैस्त वासुदेव प्रणमाम्यचिन्त्यम् ॥ इति ॥

रूपबलप्रभावातिशयेन चिन्त्यत्वात् **परमं** इत्युक्तम् । **पवित्रं** उपनिषदि "स एष सर्वभूतान्तरात्मापहतपाप्मा दिव्यो देव एको नारायण" इति ।

अशुद्धा ब्रह्मरुद्राद्या जीवा विष्णोर्विभूतय ।

तान्वै कुदृष्टसाम्यत्व परत्वादप्युपासते ॥ इति ॥

अतएव पवित्रमित्युक्तम् । यद्वा स्वभक्तान् वज्रादपि त्रायत इति पवित्रशब्दप्रयोग ।

दन्ता गजाना कुलिशाग्रविष्णुराशीर्णयत्तेन जल ममैतत् ।

महद्विपत्तित्वविनाशनो यो जनार्दनानुस्करणानुभाव ॥ इति ॥

अमृतापहरणे गरुडेन्द्रयोर्युद्धे च द्रष्टव्यम् । अत एव **आर्तिषु प्रणता भविष्यन्ति ।**

श्रीमद्रामायणे बालकाण्डे—

राक्षसो रावणो मूर्खो वीर्योत्सेकेन बाधते । इत्यादि ।

वधार्थं वयमायातास्तस्य वै मुनिभिस्सह ।

सिद्धगन्धर्वयक्षाश्च ततस्त्वा शरण गता. ॥

त्वं गति परमो देव सर्वेषा न परन्तप ।
वधाय देवशत्रूणा नृणा लोके मन कुरु ॥
एवमुक्त सुरगणै विष्णुस्त्रिदशपुङ्गव ।
पितामहपुरोगाश्च सर्वलोकनमस्कृत ॥
अब्रवीत् त्रिदशान् सर्वान् समेतान् धर्मसहितान् ।
भय त्यजत भद्र वो वधार्थं युधि रावणम् ॥
सपुत्रपौत्र सामात्य समन्त्रिज्ञातिबान्धवम् ।
हत्वा क्रूरं दुरात्मान देवर्षीणा भयावहम् ॥ इत्यादि ॥

भागवते—

पुरासुराय गिरिशो वर दत्वाप सङ्कटम् ।

इत्यारभ्य अन्ते तु सङ्कट लेभे नर चित शिव इत्युक्तम् [१] बाणासुर-युद्धे च द्रष्टव्यम् ।

प्रसादयामास भवो देव नारायण प्रभुम् ।
शरण च जगामाद्य वरेण्य वरद हरिम् ॥ इति ॥

अनेन ब्रह्मरुद्रादीनामुपास्यराहित्य तत्प्रयुक्तव्रतानामप्युपादेयराहित्यं च दर्शितम् । प्रधानधर्मार्थकाममोक्षचतुर्विधपुरुषार्थेषु स्वाभिमतार्थप्रधान-**मार्तिषु** स्वाभिमतार्थालाभे नाशे च **प्रणता भविष्यन्ति** ।

गीतायाम्—

चतुर्विधा भजन्ते मा जना सुकृतिनोऽर्जुन ।
आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥
तेषा ज्ञानी नित्ययुक्त एकभक्तिर्विशिष्यते ।
प्रियो हि ज्ञानिनोऽत्यर्थमह स च मम प्रिय ।
उदारा सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् । इति ॥

य परमात्मान य मन्त्रमिति काकाक्षिन्यायेनोभयत्रान्वय । **यं** न्त्रराजमष्टाक्षर **यं** विष्णुषडक्षर मन्त्र **जपन्तः** ।

पराशर —

त्रिविधो जपयज्ञ स्यात्तस्य भेद निबोधत ।
यदुच्चनीचस्वरितै शब्दै स्पष्टपदाक्षरै ॥
मन्त्रमुच्चारयेद्वाचा वाचिकोऽय जप स्मृत ।
शनैरुच्चारयेन्मन्त्रमीषदोष्ठौ प्रचालयेत् ॥
अपरैरश्रुत किञ्चिच्च उपाशुजप स्मृत ।
धिया यदक्षरश्रेण्या वर्णाद्वर्णं पदात्पदम् ॥
मन्त्रार्थचिन्तन भूय कथ्यते मानसो जप ।
त्रयाणा जपयज्ञाना श्रेष्ठ स्यादुत्तरोत्तरम् ॥
अष्टाक्षरश्च यो मन्त्रो द्वादशाक्षर एव च ।
षडक्षरश्च यो मन्त्रो विष्णोरमिततेजस ॥
एते मन्त्रा प्रधाना स्युर्वैदिका प्रणवैर्युता ।
प्रणवेन विहीनास्तु तान्त्रिका एव कीर्तिता ॥ इति ॥

सूरयो नित्यसूरय अनन्तगरुडादय **पश्यन्ति** । “ तद्विष्णो परम द सदा पश्यन्ति सूरय ” इति श्रुति । यद्वा ब्रह्मविद पश्यन्ति **योगिनः** मनियमासनप्राणायामप्रत्याहारधारणाध्यानसमाधिरित्यष्टाङ्गयोगिन ध्यानेन **श्यन्ति** ।

यद्वा—

योग सन्नहनोपायध्यानसङ्गतिभक्तिषु ।

इति भगवत एवोपायोपेयत्वम् । अनेन सिद्धरूपा प्रपत्ति साध्यरूपा तिपाद्यते ।

समर्थपुरुषार्थाना साधकस्य दयानिधे ।
प्रमत पूर्वसिद्धत्वात्सिद्धोपायविदो विदु. ॥
भक्तिप्रपत्तिप्रमुखैस्तद्वशीकारकारणम् ।
तत्तद्बलानि साध्यत्वात्साध्योपाय विदुर्बुधा ॥ इति ॥
ईदृश परमात्मा य प्रत्यगात्मा तथेदृश ।
तत्सम्बन्धानमिति [१] योग प्रकीर्तित ॥

यद्वा—

योग सन्नहनोपायध्यानसङ्गतिभक्तिषु ॥ इति ॥
स्वामिन् स्वशेष स्ववश स्वभरत्वेन निर्भरम् ।
स्वदत्तस्वधया स्वार्थं स्वस्मिन्नचस्यति मा स्वयम् ॥ इति ॥

सर्वदानुसन्धानम्—

स्वोज्जीवनेच्छा यदि ते स्वदत्ताया स्पृहा यदि ।
आत्मनिक्षेपण दास्य हरे. स्वाम्य सदा स्मरेत् ॥ इति ॥

कर्मयोगिनस्त सुप्रदर्शनै उद्दिष्टादिकालव्यतिरिक्तकालेषु २ दाराधनादिक कुर्वन्ति । भगवद्भक्ता कैङ्कर्यपरा. परात्मयोगिन इत्युच्य एतेषा भगवद्विश्लेषमसहमानानाम् ।

न प्रदोषे हरिं पश्येत् ।
यदि पश्येत्प्रमादेन द्वादशाब्देन नश्यति ॥

इति हरिदर्शननिषेधे नास्त्येव स्मृतिः—

अर्चकान् परिचाराश्च वैष्णवान् ज्ञानिनो यतीन् ।
दासीदासादिकाश्चैव ॥
तापत्रयानलोज्वालामालिते देहमन्दिरे ।
विष्णुभक्तिरसै शान्ति जानन् क कालमीक्षते ॥

कालोऽस्ति यज्ञे कालोऽस्ति दाने कालोऽस्ति वै जपे ।
सर्वेशदर्शने कालो वक्ष्यमाणस्तदञ्चित ॥ इति ॥
मौनं वाचोनिवृत्ति स्यान्नात्र भाषणसस्कृतम् ।
नान्यदेवेरण विष्णो सदा ध्यायेच्च कीर्तयेत् ॥

सुप्रदर्शनैरित्युक्त सुप्रदर्शनै पश्यन्ति । अत्र प्रणता इत्यनेन परमात्मनो नारायणस्य पादारविन्दे न्यस्तभरा उच्यन्ते । परमात्मनि नारायणे सर्वभारसमर्पणात् ।

सञ्जातनैरपेक्ष तु नम इत्युच्यते बुधै ।
भरन्यासबलादेव स्वयत्नविनिवृत्तये ।
अत्रोपायान्तरस्थाने रक्षको विनिवेशते ॥ इति ॥

प्रकर्षेण नता प्रणता । नम शब्दस्य स्थूलसूक्ष्मपरमो जन इति अहिर्बुध्न्येन व्याख्यातम् ।

प्रेक्षावत प्रवृत्तिर्या प्रह्वभावात्मिका स्वत ।
उत्कृष्ट परमुद्दिश्य तन्नम परिगीयते ॥
लोके चेतनवर्गस्तु द्विधैव परिगीयते ।
ज्यायाश्चैव तथाज्यायान् नैवाख्या विद्यते परा ॥
कालतो गुणतश्चैव प्रकर्षो यत्र तिष्ठति ।
शब्दस्यौन्मुख्यया वृत्त्या ज्यायानित्यवलम्ब्यते ॥
अतश्चेतनवर्गस्तु स्मृत प्रत्यवरो बुधै ।
तज्ज्यायाश्च तयोर्योग शेषशेषितयेष्यते ॥
अज्यायास परे सर्वे ज्यायानेको मत पर ।
नन्त्वनन्तृस्वभावेन तेषा तेन समन्वय ॥

नन्तव्य परम शेषी शेषा नन्तार ईरिता ।
नन्तृनन्तव्यभावोऽय न प्रयोजनपूर्वक ॥
निश्चयो हि स्वभावोऽय नन्तृनन्तव्यतात्मक ।
उपाधिरहितो नाय येन भावेन चेतना ॥
नमन जायते तस्मै तद्वा नमनमुच्यते ।
भगवान् न परो नित्यमह प्रत्यवर सदा ॥
इति भावो नम प्रोक्तो नमस कारण हि स ।
नमयत्यपि वा देव प्रह्वभावयति ध्रुवम् ।
अतो वा नम उद्दिष्ट यत्तन्नामयति स्वयम् ॥
वाचा नम इति प्रोच्य मनसा वपुषा च यत् ।
तन्नम पूर्वमुद्दिष्टमतोऽन्यन्न्यूनमुच्यते ॥
इय करणपूर्तिः स्यादङ्गपूर्तिमिमा शृणु ।
शाश्वती मम ससिद्धिरिय प्रह्वो भवामि यत् ॥
पुरुष परमुद्दिश्य न मे सिद्धिरतोऽन्यथा ।
इत्यङ्गमुदित श्रेष्ठ फलेच्छा तद्विरोधिनी ॥
अनादिवासनारोहादनैश्वर्यत्वभावजात् ।
मलावकुण्ठितत्वाच्च दृक्क्रियाविहतिर्हि या ॥
तत्कार्पण्य तदुद्बोधो द्वितीय ह्यङ्गमीदृशम् ।
स्वस्वातन्त्र्यावबोधस्थ तद्विरोध उदीर्यते ॥
परत्वे सति देवोऽय भूतानामनुकम्पया ।
अनुग्रहैकधीर्नित्यमित्येतद्भक्तवत्सल ॥

उपेक्षको यथा कर्मफलदायीति या मति ।
विश्वासात्मतया यत्तो त्वदीय वा तु वै सदा ॥
एवभूतोऽप्यशक्त सन् नत्राता भवितु क्षम ।
इति बुद्ध्वा स्वदेवस्य गोप्तृशक्तिनिरूपणम् ॥
चतुर्थमङ्गमुद्दिष्टममुष्या व्याहृति पुन ।
उदासीनो गुणाभावादित्युत्प्रेक्षा निमित्तजा ॥
स्वस्वस्वामिनिवृत्तिर्या प्रातिकूल्यविवर्जनम् ।
तदङ्ग पञ्चम प्रोक्तमाज्ञाव्याख्यातवर्जनम् ॥
अशास्त्रीयोपवासे तु तद्व्याख्यात उदीर्यते ।
चराचराणि भूतानि सर्वाणि भगवद्वपु ॥
अतस्तदानुकूल्यं मे कार्यमित्येव निश्चय ।
षष्ठमङ्गं समुद्दिष्टं तद्विघाते निराकृति ॥
पूर्णमङ्गैरुपाङ्गैश्च नमनं ते प्रकीर्तितम् ।
स्थूलो यो नमनस्यार्थ सूक्ष्ममन्य निशामय ॥
चेतनस्थ यदा मन्त्र स्वस्मिन् स्वीये च वस्तुनि ।
नम इत्यक्षरद्वन्द्व तद्धाम ह्यन्यवाचकम् ॥
अनादिवासनारूढमिथ्याज्ञाननिबन्धनात् ।
आत्मात्मीयपरार्चेस्ता यास्वतन्त्रस्वतामिति [?] ।
मेन एव समीचीना बुद्ध्या साऽत्र निवार्यते ॥
नाह मम स्वतन्त्रोऽह नास्तितस्स्वार्थ उच्यते ।
न मे देहादिक वस्तु स शेष परमात्मन ॥
इति बुद्ध्वा निवर्तन्ते तानि सेय मनीषिका ।
अनादिवासनाजातैर्बोधैस्तैस्तैर्विकल्पितै ॥

रुषित यदृढ चित्त स्वातन्त्र्य सत्त्वधीमयम् ।
चित्तद्वैष्णवसार्वात्म्यप्रतिबोधसमुत्थया ॥
नम इत्यनया वाचा मन्त्रात्स्वस्मादपोह्यते ।
इति ते सूक्ष्म उद्दिष्ट परम स्व निशामय ॥
पन्था नकार उद्दिष्टो म प्रधान उदीर्यते ।
विसर्ग परमेशस्तु तत्राधोऽय निरूप्यते ॥
अनादिपरमेशस्तु शक्तिमान् पुरुषोत्तम ।
स्वप्राप्तये प्रधानोऽय पन्था नमननामवान् ॥
इति ते त्रिविध प्रोक्तो नम शब्दार्थता प्रति ।
निवेदयेत् स्वमात्मान विष्णोरमिततेजसि ॥
तदात्मना मन शान्तस्तद्विष्णोरिति मन्त्रत. ।
शरीरपातकाले च सार्थस्वानुग्रह स्वयम् ॥
परिपाक प्रपन्नाना प्रयच्छति यथातथम् ।
अङ्कोलतैलसिक्ताना बीजानामचिराद्यथा ।
विपाक फलपर्यन्तस्तथात्रेति निदर्शित ॥ १० ॥

इति प्रथमोऽनुवाक

द्वितीयोऽनुवाकः

यो वा गविष्ठः परमः प्रधानः पदं वा यस्य सत्त्वमार्सा यस्योपरि त्वं मुनयो न पश्यन्ति तस्मै मुख्याय विष्णवे स्वाहा ॥ १

यो वा गविष्ठ इत्यादि पञ्चमन्त्राननुक्रमात् पञ्चोपनिषन्मन्त्रे **यः** परमात्मा **गविष्ठः** भूमिस्थ अवकाशप्रद । यद्वा चराचरात्मकेषु लोकेषु आकाशरूपेण स्थित । परम व्याप्त्या **परमः प्रधानः** पञ्चभूतेषु प्रधान कारणभूत । **पदं वा यस्य सत्त्वमासीत्** यस्याकाशस्य पदमुत्पत्तिस्थान त्वमेवासीत् । आसीदिति छान्दस । **यस्य** परमात्मनस्तव **उपरि त्वं मुनयो न पश्यन्ति ।** मननशीलो मुनि नारायणपारायणो निर्द्वन्द्वो मुनिरिति वा **मुख्याय तस्मै विष्णवे** तुभ्यम् ॥ १ ॥

यो वा वायुर्द्विगुणोऽन्तरात्मा सर्वेषामन्तश्चरतीह विष्णोः
स त्वं देवान् मनुष्यान् मृतान् परिसंजीवसे स्वाहा ॥ २ ॥

य परमात्मा **वायुः** महाभूतचतुर्थ । **द्विगुणः** शब्दस्पर्शवान् इति । द्वौ वायोरिति **अन्तरात्मा** व्याप्त । **सर्वेषामन्तश्चरतीह** प्रकृतिमण्डले **विष्णोः** स वायु **त्वं देवान् मनुष्यान् मृतान् परिसंजीवसे** देवान् वर्धयसि मृतान् मनुष्यान् सान्दीपनीपुत्रब्राह्मणपुत्रादीन् **सञ्जीवसे** तुभ्यम् ॥ २ ॥

त्वमग्ने त्रिगुणो वरिष्ठः परं ब्रह्म परं ज्योतिः सर्वेषां त्वं
पालनाय हुतममृतं वहिष्यसे स्वाहा ॥ ३ ॥

हे **अग्ने त्वं त्रिगुणो** गन्धरसविहीनास्त्रयोऽग्नेरिति **वरिष्ठः** श्रेष्ठ **परं ब्रह्म परं ज्योतिः** "अग्नि सर्वा देवता "इति श्रुति । सर्वदेवात्मकत्वात्पर-ब्रह्मशब्दप्रयोग । प्रळयकालापेक्षया उत्कृष्टज्योति । **सर्वेषां** देवमनुष्यादीना **त्वं पालनाय** रक्षणाय **हुतममृतं वहिष्यसे ।** अमृतरूपेण सर्वेषा प्रापयिष्यसि । **त्वया** हुतममृतरूपेण कलाद्वारेण प्रापयिष्यसि । श्रीवैखानससूत्रे "यथावास्य सुषुम्ना ज्योतिष्मती प्राणाहुती रेतोधा " इत्येता आहुतीर्गृहीत्वा "रश्मयश्च-तस्त्र पृश्नौ सन्दधीरन् सह वा शुद्धा अमृतावहाचीनुहि दिव्यालोकपावनीत्ये-

ताभिश्चन्द्रमसमाप्याययत्यसौ नु राजा सोम आप्यायितो मूलगा पायान्नस्यमृतोद्गारिसुरप्रिया" इत्येताभिरमृतेन ता देवता तर्पयसि मनुष्याणा त्वधिक पाकभेदेन प्रापयसि । त्व समर्थ । एवरूपायाम्निस्वरू इत्यर्थ ॥ ३ ॥

त्वं जीवस्त्वमापस्सर्वेषां जनिता त्वमाहरः त्वं विष्णो श्रमापनुदाय चतुर्गुणाय स्वाहा ॥ ४ ॥

हे विष्णो जीवकारणभूता **आपस्त्वं** छान्दोग्ये ईरितम् "पञ्चम माहुतावाप पुरुषवचसो भवन्ति"इति ॥

आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनव ।
ता यदस्यायन पूर्वं तेन नारायण स्मृत ॥ इति ॥

सर्वेषां जनिता उत्तरोत्तर कारणत्वेन जनिता । **त्वमाहर** त्वम छान्दसत्वात् त्वमाहर इति । सर्वेषा **श्रमापनुदः** सर्वेषा स्नानपानादि श्रमशान्तिप्रद । यद्वा रामकृष्णाद्यवतारादिषु कालिन्द्यादिरूपेण श्र शान्तिप्रदः ।

सभक्षयित्वा भूतानि जगत्येकार्णवीकृते ।
नागपर्यङ्कशयने शेतेऽसौ परमेश्वर ॥ इति ॥

चतुर्गुणाय गन्धविहीनाश्चत्वारोऽपा गुणा इति तस्मै ॥ ४ ॥

भूमेर्वितन्वन् प्रतरन्प्रकामः पोपूयमानः पञ्चभिः स्वगुणैः प्रसन्नैस्सर्वाणि मां धारयिष्यसि स्वाहा ॥ ५ ॥

हे परमात्मन् **प्रकामः** ।

धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ।

कामभूत **भूमेः पञ्चभिः स्वगुणैः** शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा इति पञ्चेन्द्रियविषयभूतैर्गुणै सर्वान् **वितन्वन्** विस्तारयन् विषयप्रवणान् कुर्वन् **पोपूयमानः** पवित्रभूत **प्रतरन्** तदाक्रम्य स्थितस्सन् ,

गीतायाम्—

त्रिभिर्गुणमयैर्भावैरेभिस्सर्वमिद जगत् ।
मोहित नाभिजानाति मामेभ्य परमव्ययम् ॥ इति ॥

स्वतेजसाऽप्याधीतै **प्रसन्नैर्गुणैरिमान् लोकान् धारयिष्यसि** । "व्यस्कभ्नाद्रोदसी विष्णुरेते दाधार पृथिवीमभितो मयूखै "इति श्रुते । भूम्या ऐन्द्रियविषयशक्तप्रदायेत्यर्थ ॥ ५ ॥

मनस्त्वं भूत्वा मनःप्रदोऽग्रे त्वत्तो भूतं सम्भावयिष्यसि सर्वेषां कायानामर्हमर्हते स्वाहा ॥ ६ ॥

हे परमात्मन् **त्वं अग्रे** सृष्टयादौ **मनो भूत्वा त्वत्तः** त्वत्सकाशादुद्भूत-मनोभिमानिदेवता **संभावयिष्यसि** सङ्कल्पयिष्यसि । **सर्वेषां** देवमनुष्यादीना **कायानां** शरीराणा यथार्ह **मनःप्रदः** ।

एतस्माज्जायते प्राणो मन सर्वेन्द्रियाणि च । इति श्रुते ॥
मन एव मनुष्याणा कारण बन्धमोक्षयो ॥ इति ॥

मनोरूपेण भवितु **अर्हते** समर्थायेत्यर्थ ॥ ६ ॥

त्वं बुद्धिर्भूतानामन्तरात्मा पुण्यवतां पुण्येषु सज्जमानः त्वं बुद्ध्वा विचिन्वमानः पुण्यरूपाय स्वाहा ॥ ७ ॥

हे परमात्मन **त्वं बुद्धिः** बुद्धिरूप । **भूतानां** पञ्चभूताना **अन्तरात्मा** तत्तदभिमानिदेवतानामन्तरात्मा । **पुण्यवतां पुण्येषु सज्जमानः** निविष्ट ।

त्वं बुद्ध्वा विचिन्वमान "बुद्धिस्तात्कालिकी मता" इति । तया बुद्ध
विचिन्वमान **पुण्यरूपाय** "सत्य तपो दम शमो दान धर्म प्रजननमग्नयोऽ
होत्र यजमान सन्यास" इति ते पुण्यशब्दवाच्या । "यद्गुह्योऽन्न स
गळान्तर बुद्धेर्वचनमहकारस्य हृदयचित्तस्य नाभिरिति बुद्ध्या विचिन्वमान
इत्युक्तत्वात् । अभ्यासरूपमात्रेण वा **विचिन्वमान.** तस्मै ॥ ७ ॥

यः सूक्ष्मान् सञ्चरमाणान् भावाभावान् भव्याभव्यान्
कुर्वन्नात्मीयममितो धुनोति धुरं वहिष्यसे स्वाहा ॥ ८ ॥

यः परमात्मा **सूक्ष्मान्** भूतसूक्ष्मान् **सञ्चरमाणान्** विरजाप
सञ्चरमाणान् **भावाभावान्** सूक्ष्मरूपत्वात् **भावरूपान्** सुखदु खानु
भावात् **अभावरूपान्** भव्यान् "अपहतपाप्मा विजरो विमृत्युर्विश
विजिघत्सोऽपिपास सत्यकाम सत्यसङ्कल्प" इति गुणाष्टकाविर्भा
भव्यान् अमानवकरस्पर्शात्पूर्वं गुणाष्टकाविर्भावाभावात् **अभव्**
कुर्वन्नात्मीयं ब्रह्मालङ्कारादिनालङ्कृत्य मुक्त परमात्मसम्बन्ध कुर्वन् **आ**
अमानव सुकृतदुष्कृते **धुनोति** ।

कौषीतकिब्राह्मणे—

"तमेत देवयजन पन्थानमासाद्याग्निलोकमागच्छति । स वायु
स वरुणलोक स आदित्यलोक स इन्द्रलोक स प्रजापतिलोक स ब्रह्मलोक
तस्य ह वा एतस्य ब्रह्मलोकस्यारो ह्रदो मुहूर्तोऽन्वेष्टिहा विरजा नदी
वृक्ष सालज्ज सस्थान अपराजितमायतन इन्द्रप्रजापती द्वारगोपौ विभु
विचक्षणसन्ध्यमितौजा पर्यङ्क प्रिया च मानसी प्रतिरूपा च च
पुष्पाण्यादायावयतौ वै च जगन्यम्बा चाम्बावयवाश्चाप्सरसोऽम्बया न
तमित्थविधा गच्छति । तं ब्रह्माहाभिधावत मम यशसा विरज
पालयन्नदीं प्राप न वा अय जिगीष्यतीति ॥

त पञ्चशतान्यप्सरसा प्रतिधावन्ति । शत मालाहस्ता शत-माञ्जनहस्ता शत चूर्णहस्ता शत वासोहस्ता शत फणहस्तास्त ब्रह्मा-लङ्कारेणालङ्कुर्वन्ति । स ब्रह्मालङ्कारेणालङ्कृतो ब्रह्मविद्वान् ब्रह्मैवाभिप्रैति । स आगच्छत्यार ह्रद त मनसात्येति । तमृत्वा सप्रतिविदो मज्जन्ति । स आगच्छति । मुहूर्तान्विहेष्टिहास्तेऽस्मादपद्रवन्ति । स आगच्छति विरजा नदीं ता मनसैवात्येति । तत्सुकृतदुष्कृते धूनुते । तस्य प्रिया ज्ञातयस्सुकृतमुपयन्त्य-प्रिया दुष्कृतम् । तद्यथा रथेन धावयन् रथचक्रे पर्यवेक्षत एवमहोरात्रे पर्यवेक्षते । एव सुकृतदुष्कृते धूनुते सर्वाणि च द्वन्द्वानि । स एष विसुकृतो विदुष्कृतो ब्रह्मविद्वान् ब्रह्मैवाभिप्रैति ॥

स आगच्छतील्य वृक्ष त ब्रह्मगन्ध प्रविशति । स आगच्छति सालज्जं सस्थान त ब्रह्म स प्रविशति । स आगच्छत्यपराजितमायतन त ब्रह्मतेज प्रविशति । स आगच्छतीन्द्रप्रजापती द्वारगोपौ तावस्मा-दपद्रवत । स आगच्छति विभुप्रमित त ब्रह्मयश प्रविशति । स आगच्छति विचक्षणामासन्दीं बृहद्रथन्तरे सामनी पूर्वौ पादौ श्यैत नौधसे चापरौ पादौ वैरूपवैराजे शाक्वररैवते तिरश्ची सा प्रज्ञा प्रज्ञया हि विपश्यति । स आगच्छत्यमितौजस पर्यङ्क त स प्राण । तस्य भूत च भविष्यच्च पूर्वौ पादौ श्रीश्चेरा चापरौ बृहद्रथन्तरे अनूच्ये भद्रयज्ञायज्ञीये शीर्षण्यमृचश्च सामानि च प्राचीनागान यजूंषि तिरश्चीनानि सोमाशव उपस्तरणमुद्गीथ उपश्री श्रीरुपबर्हणम् । तस्मिन् ब्रह्मास्ते । तमित्थवित्पादेनैवाग्र आरोहति । त ब्रह्माह कोऽसीति । त प्रतिब्रूयात् ऋतुरस्म्यार्तवोऽस्म्याकाशाद्योनेस्सभूतो ह्यव । एतत् सवत्सरस्य तेजोभूतस्य भूतस्य त्वमात्मासि यस्त्वमसि सोऽहमस्मीति । तमाह कोऽहमस्मीति ॥

सत्यमिति ब्रूयात् । किं तत्सत्यमिति । यदन्यद्देवेभ्यश्च प्राणेभ्यश्च तत्सद्ध यद्देवाश्च प्राणाश्च तद्यत्तदेतया वाचाभिव्याह्रियते सत्यमिति । एतावदिदं सर्वमिदं सर्वमसीत्येवैनं तदाह ।

तदेतच्छ्लोकेनाप्युक्तम्—

यजूदरं सामशिरा असावृङ्मूर्तिरव्ययः ।
स ब्रह्मेति हि विज्ञेय ऋषिर्ब्रह्ममयो महान् ॥ इति ॥

तमाह केन पौंसानि नामान्याप्नोतीति । प्राणेनेति ब्रूयात् । केन स्त्रीनामानीति । वाचेति । केन नपुंसकनामानीति । मनसेति । केन गन्धानिति । घ्राणेनेति ब्रूयात् । केन रूपाणीति । चक्षुषेति । केन शब्दानिति । श्रोत्रेणेति । केनान्नरसानिति । जिह्वयेति । केन कर्माणीति । हस्ताभ्यामिति । केन सुखदुःखे इति । शरीरेणेति । केनानन्दं रतिं प्रजातिमिति । उपस्थेनेति । केनेत्या इति । पादाभ्यामिति । केन धियो विज्ञातव्यं कामानिति । प्रज्ञयेति प्रब्रूयात् । तमाहापैव खलु मे ह्यसावयं ते लोक इति । सा या ब्रह्मणि चितिर्या व्यष्टिस्तां चितिं जयति तां व्यष्टिं व्यश्नुते य एवं वेद य एवं वेद ॥

धुरं वहिष्यसे पारमात्मिकोपनिषन्मन्त्राध्येता वैष्णवो मन्त्रार्थवित्पर-मैकान्ती च तस्य धुरं वहिष्यसे ॥

शरणं त्वां प्रपन्ना ये ध्यानयोगविवर्जिताः ।
तेऽपि मृत्युमतिक्रम्य यान्ति तद्वैष्णवं पदम् ॥

"ब्रह्मविदाप्नोति परम्" इति श्रुतेश्च ।

मत्पदद्वन्द्वमेकं ये प्रपद्यन्ते परायणम् ।
उद्धरिष्याम्यहं देवि तस्मात् संसारसागरात् ॥ इति ॥ ८ ॥

यस्या दौ भयाद्भगवानुत्तस्ते स्वयं सूर्यस्य त्वं कालं वहमानः यस्मात्तेज आत्मीयं कृत्वा सर्वानस्मान् पालयिष्यसि स्वाहा ॥ ९ ॥

यस्य सृष्टिस्थितिसंहारादिक परमात्मनो नारायणस्य नियमनातिमभयात् **भगवान्**—

उत्पत्तिं च विनाश च भूतानामागति गतिम् ।
वेत्ति विद्यामविद्या च स वाच्यो भगवानिति ॥

उत्पत्त्यादिक परमात्माधीनमिति यो वेत्ति स भगवान् षाड्गुण्यत्पूर्वं "भीषास्माद्वात पवते । भीषोदेति सूर्य । भीषास्मादग्निन्द्रश्च । मृत्युर्धावति पञ्चम इति ।" कथमुपेति । सत्य **कालं वहमानः** । कला मुहूर्ता काष्ठाश्चाहोरात्राश्च सर्वश । अर्धमासा मासा ऋतव सवत्सरश्च ल्पन्ताम् ।" इति । अहोरात्रादिकाल यथाप्रकार देवमनुष्यादिषु प्रापय न्न इाद्यै प्रतिदिन युद्धसाम॰र्थ्यसभवकारणात् । **आत्मीय तेजः** पराभवाभिभव।मर्थ्य तेज इति प्रणवादिक तेज सर्वानस्मान् सूर्यरूपेण पालयिष्यसि ।

षड्विंशब्राह्मणे—

"देवाश्च वा असुराश्च लोकेष्वसन्ततेऽसुरा आदित्यमभिद्रवन् आदित्यो भित्त मेरूपेण तिष्ठत्यप्रजापतिमुपायावत् । तस्य प्रजातेंगेतत् भेषजमश्यत् ऋतं च सत्य च ब्रह्म चोङ्कार च त्रिपदा च गायत्रींमपश्यत्" इत्यादि ॥

श्रीविष्णुपुराणे—

मन्देहा राक्षसा घोरा सूर्यमिच्छन्ति घातितुम् ।
प्रजापतिकृत शापस्तेषा मैत्रेय रक्षसाम् ॥

अक्षयत्व शरीराणा मरण च दिनेदिने ।
तत सूर्यस्य तैर्युद्ध भवत्यत्यन्तदारुणम् ॥

इत्यादि ।

वैष्णव　　　　कार तस्य तत्प्रेरक परम् ।
तेन तत्प्रेरित ज्योतिरोङ्कारेणाथ दीप्तिमान् ॥
दहत्यशेषरक्षासि मन्देहाख्यानि यानि वै ।
तत प्रयाति　ब्राह्मणैरभिरक्षित ॥
वालखिल्यादिभिश्चैव प्रभुर्वैखानसैरपि ।
महात्मभिर्महात्मा वै जगत पालनाद्यत ॥

इति भगवदाज्ञा　　　　यात् जगत्पालनादिक करो जगत्पालनादिशक्तिप्रदाय तुभ्यम् ॥ ९ ॥

यं त्वं पालनायाभिभूतं देवास्सर्वे विचरन्ति ते देवास्त्वमेव सर्वे माया मायैषते स्वाहा ॥ १० ॥

हे परमात्मन् पुत्रेण सह बाणासुरपरिपालनार्थमागत सर्वं त्वया **भूतं** अभिभव प्राप्त रुद्र सर्वदेवा ब्रह्मादय प्रमुख श्रुत्वा अध्याहार पश्ये जीवभूतेन नरसिहे कोपशान्त्यर्थे **विचरन्ति** शरभ　　विनागति कुर्वा ये च **सर्वे** रुद्र**देवाः** [?] ब्रह्मादय विचरन्ति स्वरक्षकत्वेन गति कुर्वा **देवास्त्वमेव सर्वे**

यद्यद्विभूतिमत्सत्व श्रीमदूर्जितमेव वा ।
तत्तदेवावगच्छ त्व मम तेजोशसभवम् इति ॥

त्वद्विभूतिभूताश्चेच्छरभनिर्माणादिगत कथ कुर्वन्तीति चेत् तत्र **माया मायैषते** पूषा ते माया आश्चर्यकारिणी विद्या सैव माय अन्येषा माया का माया ।

दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।
मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥

इति भगवद्वचनात् । शरभरूपेण गतानां ब्रह्मरुद्रादीनामपि नृसिंहरूपिणा संहारादिकं नारसिंहपुराणादिष्ववगम्यते सप्तत्रिंशेऽध्याये—

हिरण्यकशिपोस्त्रस्तान् सेन्द्रान् देवान् बृहस्पतिः ।
क्षीरोदस्यान्तरं गत्वा स्तूयतां तत्र केशवः ।
युष्माभिः संस्तुतो विष्णुः प्रसन्नो भवति क्षणात् ॥

इत्यारभ्य —

युष्मदागमनं सर्वं जानाम्यसुरसूदनाः ।
हिरण्यकविनाशार्थं स्तुतोऽहं शङ्करेण च ॥

इत्यारभ्य हिरण्यवधानन्तरम्—

तस्य कोपाभिभूतस्य नृसिंहस्य जगत्पतेः ।
दृष्ट्वा भयानकं रूपं तत्रसुर्देवदानवाः ॥

इत्यादिस्तोत्रानन्तरं ब्रह्मसमीपगमनादिकं प्रतिपाद्य—

तस्मिन् भगवति क्रुद्धे नरसिंहे महात्मनि ।
प्रवेपते जगदिदं देवेशे कुपिते भृशम् ॥
त्वत्तो हि नान्यच्छरणं देवानामिह विद्यते ।
नरसिंहसमुद्भूतं भयं नाशय नो हरे ॥

इत्यारभ्य अनन्तरं रुद्रवचनम् —

हतो हिरण्यकशिपुर्यो स दैत्यो महाबलः ।
को नु शमयिता तस्य हरिमेधसः ॥
त्वं मे जनयिता तात स ते जनयिता हरिः ।
तस्य देवस्य कः शक्तो विष्णोर्वै निग्रहे भवेत् ॥

यद्भयात्पवते वायु सूर्यस्तपति यद्भयात् ।
यद्भयाद्धरणी धत्ते निग्रहे तस्य क प्रभु ॥
तथाप्युपाय पश्याम परमेण समाधिना ।
कृते यस्मिन् भवेच्छ्रेयस्तूर्ष्णीभावो न रोचते ॥
अश्वाना माहिष शत्रुर्वारणाना मृगाधिप ।
वानराणा तथा मेष पक्षिणा गरुड स्मृत· ॥
मूषकाना तु मार्जालो मृगाणा श्वा प्रकीर्तित ।
वायसाना दिवाभीत सिंहाना शरभस्तथा ॥
तत समे भजिष्याम शरभ भयशान्तये ।
शरभोऽधिष्ठितोऽस्माभि नृसिह शमयिष्यति ॥
इत्येवमुक्तो भगवान् ससर्ज शरभ तथा ।
यस्य सन्दर्शनादेव त्रस्तमासीज्जगत्त्रयम् ॥
ततस्तस्य भवानीशस्तुण्डस्थानमरोचत ।
पृष्ठभागे चतुर्वक्त्रस्तस्य रुद्रो न्यवेशयत् ॥
सोमसूर्यौ नयनयोर्मारुत पक्षयोर्द्वयो ।
पादेषु भूधरान् सर्वान् शिवस्तस्य न्यवेशयत् ॥
एव निर्माय शरभ भव प्रमथनायक. ।
ससर्ज नरसिह त समुद्दिश्य भयानकम् ॥
तत क्षणेन शरभो नादपूरितदिङ्मुख ।
अभ्याशमगमद्विष्णोर्विनदन् भैरवस्वरम् ॥
तमभ्याशगत दृष्ट्वा नृसिंह शरभ रुषा ।
जघान निशितैरुग्रैर्दंष्ट्रानखवरायुधै ॥

निहते शरभे तस्मिन् रौद्रे मधुनिघातिना ।
तुष्टुवु पुण्डरीकाक्ष देवा देवर्षयस्तथा ॥ इति ॥

गारुडे—

हन्तुमभ्यागत रौद्र शरभ नरकेसरी ।
नखैर्विदारयामास हिरण्यकशिपु यथा ॥
निकृत्तबाहूरुशिरा वज्रकल्पमुखैर्नखै ।
मेरुपृष्ठे नृसिंहेन सहस्रार्कसम च तत् ॥

पाद्मे—

तौ युध्यमानौ तु चिर वेगेन बलवत्तरौ ।
विनाश जग्मतुर्देवौ नृसिहशरभाविति ॥
तत क्रुद्धो महाकायो नृसिंहेऽभिमुखस्वन ।
सहस्रशिरस नेत्रैस्तस्य गात्र न्यकर्तयत् ॥
पतित भीममत्युग्र विबुधा द्रष्टुमागता ।
ऋषयो देवगन्धर्वा यत्र शेते हरो हत ॥
त दृष्ट्वा परम जग्मुर्विस्मय ते दिवौकस ।
प्रशशसुस्तदा कर्म नरसिहस्य चाद्भुतम् ॥ इति ॥ १० ॥

इति द्वितीयोऽनुवाक

तृतीयोऽनुवाकः

यस्त्वं भूत्वा पर्जन्यो बिभेति रन्ध्रे प्रजाभिराकृष्य-
माणः सत्य कालं व्रतेन पालयन् ह्लादयिष्यसे स्वाहा ॥ १ ॥

यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञ कर्मसमुद्भव ।

इति यज्ञोद्भवो **भूत्वा यः पर्जन्यः सत्यं कालं पालयन्** रन्ध्रे भगवदा ज्ञाभङ्गे **बिभेति** म । **त्व रन्ध्रे** अनावृष्ट्यादौ व्रतेन कारिकेष्ट्यादिन **प्रजाभिराकृष्यमाणः** वर्षप्रदानादिना **ह्लादयिष्यसे** तुभ्यम् ॥ १ ॥

कामो भूत्वा प्रजानामन्तरास्थितस्सर्वान् लोकान् ह्लादयन् जीवमानः सन्दर्पणाय हरये पराय स्वाहा ॥ २ ॥

हे परमात्मन् **कामो भूत्वा प्रजानामन्तरास्थितः** । अनङ्गत्वात्तत्र स्थितस्सन् **सर्वान् लोकान्** जनान् **ह्लादयन् जीवमान** अभिलषितवस्तु लाभादिमुखेन सन्तोषयन् **सन्दर्पणाय** गर्वरूपाय **हरये** हरयित्रे ननु कामदाह कत्वाद्रुद्रस्य सर्वहन्तृत्वमुपपद्यत इति चेत् तदसत् ।

ब्रह्माणमिन्द्रमग्नि च यम वरुणमेव च ।
निगृह्य हरते यस्मात्तस्माद्धरिरिहोच्यते ॥
स शुक्लाज्जायते कामो मज्जाया क्रोध एव च ।
अस्थिभ्यो जायते लोभो मेदसश्च मदस्तथा ॥
मासात् प्रजायते मोहोऽसृग्भ्य क्रोध प्रजायते ।
त्वचश्चैवापि धर्मस्तु क्रमाज्जातस्ततो दश ॥ इति ॥

भगवतोऽपि शुक्लादुत्पत्त्यादिक श्रूयत इति चेत् ॥ २ ॥

अङ्गादङ्गादनुप्राविशत्सर्वान् लोकान् संरक्षणाय यो वा वसन् देवो मातरिश्वा स योऽस्माकं भूत्यै भूतये स्वाहा ॥ ३ ॥

य परमात्मा **मातरिश्वा** वाय्वन्तर्यामी **देवः** क्रीडाकाम **अङ्गादङ्गादनुप्राविशत्** त्वदङ्गात्पुत्रस्याङ्ग जीवेन सह दीपात् दीपमि जननात्प्राविशत् "अङ्गादङ्गात्सम्भवसि हृदयादधिजायसे "इति श्रुते

भारते —

वायु प्रवेशन चक्रे सङ्गत परमात्मना । इति ।

स देवः सर्वान् लोकान् जनान् प्रति **संरक्षणाय निवसन्** **योऽस्माकं** मातरिश्वन अन्तर्यामिण **अस्माकं भूत्यै भूतये** निरवधि-कैश्वर्याय ॥ ३ ॥

यो मोहयन् भूतानां सर्गादिरक्षणाय यः सङ्कोचः सङ्कोचनाय भवते स्वाहा ॥ ४ ॥

यः परमात्मा **सर्गादिरक्षणाय** सृष्टिस्थितिसहारार्थं **भूतानां** इन्द्रियाणि मोहयेत् । "मुह वैचित्र्ये" इति **यः** अन्तर्यामी सन् **सङ्कोच**· । ' अणोरणी-यान् " इत्यादि **सङ्कोचनाय भवते** तस्मै ॥ ४ ॥

यो वा दशात्मा उपरि स्पृशन्वा देवानां जेनातिषामुत्तर· जेनातिज्यौतिषे स्वाहा ॥ ५ ॥

यः परमात्मा मत्स्यादिदशावताररूपी द्वादशात्मापि केषाचित् **वा** आदित्यमण्डलवर्ती **उपरि स्पृशन्** सर्वेषामुपरि स्थित्वा स्वकिरणैर्मेध्या-मेध्यादिक स्पृशन **देवानां** मध्ये ज्योतीरूप **जेनातिषां** चन्द्रा-ग्न्यादिज्योतिषा **उत्तरः** स्वय **वा स्पृशन्** तैरमेध्यैरस्पृष्ट **जेनातिज्यौतिषे** ज्योतिषा जेनातिर्भवति तस्मै ॥ ५ ॥

यो ब्रह्मा ब्रह्मविदामात्मा स्यादात्मचक्षुषां भूतिर्भूतिमतां सुकृतं कृताय स्वाहा ॥ ६ ॥

य परमात्मा **ब्रह्मविदां** ब्रह्मा छान्दसत्वात् दीर्घ परब्रह्म । **आत्मा स्यादात्मचक्षुषां** अन्त प्रविश्य नियन्ता य आत्मा । परमात्मत्वेन पश्यता

परमात्मा । **भूतिर्भूतिमतां** ऐश्वर्यवतामैश्वर्यरूप **सुकृतं कृताय** कृतवने तस्मै ॥ ६ ॥

सारस्वतो वा एष देवो न हि पारमात्मिकः हयोऽभयो वा सर्व सन्धुषे स्वाहा ॥ ७ ॥

हयग्रीवमन्त्र—**एष देवो** लीलाविभूतो हयग्रीवरूपेण स्थित अय केवलहयो न भवति । किन्तु अभयप्रद भयरहित **सारस्वतः** अखिल विद्याधारस्वरूपी **पारमात्मिकः** परमात्मा जगत् **सर्व सन्धुषे** कृपाकटाक्षेण प्रेक्षयसि तुभ्यम् ॥ ७ ॥

यो वा परं ज्योतिः परं सन्दधानः परमात्मा पुरुषं संजनयिष्यसे स्वाहा ॥ ८ ॥

यः परं ज्योतिः परमात्मा य निर्हेतुककृपाकटाक्षेण रक्षितुमिच्छति तं पुरुष पर सन्दधान उत्कृष्टगुण सन्दधान सजनयति **संजनयिष्यसे** तुभ्य व्यत्यय । यद्वा रामकृष्णाद्यवतारादिषु वसुदेवदशरथादिषु पर सन्दधान पुरुषं प्रति सम्यक् जनिष्यसे ‘जनी प्रादुर्भावे” इति प्रादुर्भाव प्रजनन कुर्वते ।

न तस्य जन्मनो हेतु कर्मणो वा महीपते ।
आत्ममाया विनेशस्य परमा सृष्टिरात्मना ॥ इति ॥
नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधया न बहुना श्रुतेन ।
यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा विवृणुते तनू स्वाम् ॥इति॥
जायमान हि पुरुष य पश्येन्मधुसूदन ।
सात्त्विक स तु विज्ञेय स वै मोक्षार्थचिन्तक ॥

पश्यत्येन जायमान ब्रह्मा रुद्रोऽथवा पुन
रजसा तमसा चास्य मानस समभिप्लुतम् ॥ इति ॥

अनेन निर्हेतुत्व प्रतिपादितम् । अधिकारिविशेषेण निर्हेतुक हेतुक च ॥ ८ ॥

यो दोषश्चतुरश्चतुर्थश्चतुर पदार्थान् सर्व लोकस्य सन्दधानस्ते सन्ते सत्त्वमादधानाय स्वाहा ॥ ९ ॥

यो दोष यस्य परमात्मनो बाहुषु **चतुर्थः** । वरप्रदानहस्त **चतुर** रप्रदानेन **चतुर** समर्थ **चतुरः पदार्थान्** धर्मार्थकाममोक्षाख्यान् **सर्व** लोकस्य सर्वजनाना **सन्दधानः** प्रयच्छमान **सन्ते** सत्सु **सत्त्वमादधानाय** ' एको बहूना यो विधाति कामान् " इति श्रुतिः । ते इदम् ॥ ९ ॥

यस्यैता ब्रह्ममूर्तयो बृहद्ब्रह्माणं ब्रह्म आदधानः यं ब्रह्म ब्रह्मगुप्तये परम्पराय स्वाहा ॥ १० ॥

यस्य परब्रह्मण **एताः** अव्यया **ब्रह्ममूर्तय** दत्तोऽय चतुर्मुख**ब्रह्म गुप्तये** वेदगुप्तये **परम्पराय** सृजति तस्मै ।

श्वेताश्वतरे—

यो ब्रह्माण विदधाति पूर्व यो वै वेदाश्च प्रहिणोति तस्मै ॥ ति ॥ १० ॥

इति तृतीयोऽनुवाक

चतुर्थोऽनुवाकः

वाको वा अनुवाको वाकं वाकं संजुषमाणः देवस्य स्वं स्वगुप्तये स्वयं जेनातिषे ज्योतिषे स्वाहा ॥ १ ॥

वाकः अनुवाक एव यद्वा **वाकं वाकं** प्रत्यनुवाक प्रतिवाक्यं **वा संजुषमाणः** अस्य मन्त्रस्याध्येतरि प्रियमाण ॥

वेदाक्षराणि यावन्ति पठितानि द्विजोत्तमै ।
यावन्ति हरिनामानि कीर्तितानि न सशय ।
तपसा विद्यया तुष्टया धत्ते वेद हरेस्तनुम् ॥

इति स्वनामत्वाच्च "स ह वा एतस्य महतो भूतस्य निश्वसितमेतद्यदृग्वेद "

इत्यादिश्रुतेर्निश्वासरूपत्वाच्च वाक सजुषमाण इत्युक्तम् । देव "दिवु क्रीडा-विजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु" इति । स देव **स्वं** स्वतेजोरूप **स्वगुप्तये** स्वकृतलोकमर्यादरक्षणार्थं त्रयोमय सूर्यं **जेनातिषे** कल्पयति । "सूर्याचन्द्रमसौ धाता यथापूर्वमकल्पयत्" इति श्रुति । "आदित्यो वा एष एतन्मण्डल तपति तत्र ता ऋचस्तदृचा मण्डलऽ स ऋचा लोकोऽथ य एष एतस्मिन् मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स साम्ना लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि पुरुषस्तानि यजूऽषि स यजुष मण्डलऽ स यजुषा लोक सैषा त्रय्येव विद्या तपति" इत्यादिस्वय **ज्योतिषे** अनश्वरज्योतिषे तुभ्यम् ॥ १ ॥

द्वावेतौ पक्षी अचरं चरन्तौ नाधुरं व्यधुनीते यश्चैकं भुनक्ति भोक्त्रे स्वाहा ॥ २ ॥

शरीरस्य तौ **एतौ द्वौ** जीवात्मपरमात्मानौ **पक्षी** पक्षिप्रायौ **अचरं** कृतिं **चरन्तौ** शरीरे स्थितौ। यद्वा "चर गतिभक्षणयो" इति प्रयोज्य-योजकभावेन प्रकृति भक्षयन्तौ।

यद्वा कर्मफलमुपनिषदन्तरे—

ऋत पिबन्तौ सुकृतस्य लोके
  गुहा प्रविष्टौ परमे परार्धे।
छायातपौ ब्रह्मविदो वदन्ति
  पञ्चाग्नयो ये च त्रिणाचिकेता ॥ इति ॥

नाधुरं व्यधुनीते तत्र परमा धुर भार धुनित इति न धुनित एव।

श्रुत्यन्तरे—

द्वा सुपर्णा सयुजा सखाया समान वृक्षं परिषस्वजाते।
तयोरन्य पिप्पलं स्वाद्वत्त्यनश्नन्नन्यो अभिचाकशीति ॥

यश्चैकं भुनक्ति य परमात्मा एकजीवात्मान चकारात्प्रकृतिं च नक्ति सहरति।

श्रुति—

यस्य ब्रह्म च क्षत्र च उभे भवत ओदन।
मृत्युर्यस्योपसेचन क इत्था वेद यत्र स ॥ इति ॥

हरेरेव सर्वसहारकरत्व श्रूयते "हरि॰ हरन्तमनुयन्ति देवा। श्वस्येशान वृषभ मतीनाम्" इति। ईशानशब्दश्रवणाद्रुद्र एवेति चेत् त्यम्। "विश्वस्येशानम्", "पतिं विश्वस्यात्मेश्वरम्", "अस्येशाना गतो विष्णुपत्नी" इत्यादिश्रुतिषु लक्ष्मीनारयणयोर्जगदीश्वरत्वश्रवणात्केव-शानशब्दश्रवणाभावात्। "ईशान सर्वविद्यानाम्" इति विद्यामात्रेशा-त्वस्य श्रवणात्।

ब्रह्मा शम्भुस्तथैवार्कश्चन्द्रमाश्च शतक्रतु ।
एवमाद्यास्तथा चान्ये युक्ता वैष्णवतेजसा ॥
जगत्कार्यावसाने तु वियुज्यन्ते च तेजसा ।
वितेजसश्च ते सर्वे पञ्चत्वमुपयान्ति च ॥ इति ॥

अत एव सर्वसहारकत्व श्रीमन्नारायणस्य सर्वसहारकस्य ॥ २ ॥

यो वा आयुः परमात्मा न मीढुषः पारम्पर्यात्परं परायणः पराय लोकाना परमाद्धानः परम्पराय स्वाहा ॥ ३ ॥

यः परमात्मा नारायण **मीढुषो** रुद्रस्य "नमो रुद्राय मीढुषे" इति **परमायु.** आपन्निवारकत्वात् परममृत्युत्वाच्च । आरण्यके—"किं तद्विष्णोर्बलमाहु" इत्यारभ्य बलादिकमुत्पाद्य "पृच्छामि त्वा पर मृत्युम्" इति प्रश्नस्य प्रतिवचनम् । "अम्रुमाहु पर मृत्युम् । पवमान तु मध्यमम् । अग्निरेवावमो मृत्यु । चन्द्रमाश्चतुरुच्यते ॥" इति भगवत्येव पर मृत्युत्व प्रतिपादितम् । परमात्मानमन्तर्यामिणम् । विभक्तिव्यत्यय । परमात्मा **पारम्पर्यात्परम्पराय लोकानां** परमुत्कृष्टपर भिन्नपर शत्रुश्च **परमाद्धानः** उत्कृष्टत्व प्रथमान अत एव **परायण** परमगतिभूत मोक्षोपायभूत इत्यर्थ । यद्वा चतुर्विध पुरुषार्थाना गतिभूत । **पराय** उत्कृष्टगतिभूताय ।

ननु,

यो ब्रह्मा ब्रह्मण उज्जहार प्राणेश्वर कृत्तिवासा पिनाकी ।
ईशानो देव स न आयुर्दधातु तस्मै जुहोमि हविषा घृतेन ॥

इत्यायुषो निमित्ते कथ रुद्रप्रार्थना प्रतिपाद्यत इति चेत्सत्यम् ।

भारते—

ततस्ते च सुरास्सर्वे ब्रह्मा ते च महर्षय ।
वेददृष्टेन विधिना वैष्णव क्रतुमारभन् ॥
तस्मिन् सत्रे तदा ब्रह्मा स्वय भागमकल्पयत् ।
देवा महर्षयश्चैव सर्वे भागानकल्पयन् ॥
ते कार्तयुगधर्माणो भागा परमसत्कृता ।
प्रापुरादित्यवर्णान्त पुरुष तमस परम् ॥

श्रीभगवान्—

येन य कल्पितो भाग स तथा समुपागत ।
यतोऽह प्रविशाम्यद्य फलमावृत्तिलक्षणम् ॥
यज्ञैर्ये वापि यक्ष्यन्ति सर्वलोकेषु वै सुरा ।
कल्पयिष्यन्ति वै भागास्ते नरा वेदकल्पितान् ॥
यो मे यथा कल्पितवान् भागमस्मिन् महाक्रतौ ।
स तथा यज्ञभागार्हो वेदसूत्रे मया कृते ॥ इति ॥

अतो ब्रह्मरुद्रादीना तत्तत्कर्मसु पूजार्हत्व भगवतो नारायणस्य प्रदानलब्धम् । यद्वा सहारकत्वेन भगवता सृष्टत्वात् तत्पूजेति इद प्रपन्नविषय भवति । भगवन्मन्त्रस्य मृत्युञ्जयत्वम् । "एते सहस्रमयुत पाशा मृत्यो र्याय हन्तवे । तान् यज्ञस्य मायया सर्वानवयजामहे ।" अस्यार्थ —हे त्यो मर्त्याय हन्तवे वर्तसे व्रतसहस्रमयुतमेते पाशा तान्पाशान् यज्ञस्य ायया "यज्ञो वै विष्णु " इति श्रुते ।

उपनिषदन्तरे—

यज्ञाख्य परमात्मा य उच्यते तस्य होतृभि ।
उपनीत ततोऽस्यैतत्तस्माद्यज्ञोपवीतकम् ॥ इति ॥

विष्णोर्मायया आश्चर्यकारिण्या वैष्णव्या विद्यया मन्त्रेण सर्वान् तान् पाशानवयजामहे अधस्तात्कुर्म ।

यदन्तस्तमशेषेण वाङ्मय देववैदिकम् ।
तस्मै व्यापकमुख्याय मन्त्राय महते नमः ॥

ननु "हरिँ हरन्तमनुयन्ति देवा । विश्वस्येशान वृषभ मतीनाम् । ब्रह्म सरूपमनु मेदमागात् ।" इत्यादिषु हरि नृसिह हरन्त शरभरूपेण ईशान रुद्र देवा अनुयान्ति गति कुर्वन्ति। अत सर्वसहारकारको रुद्र एवेति चेत् तदसत् ।

पूर्वापरपरामृष्टशब्दाना कुरुते मतिम् । इति ।

पूर्वानुवाके—"भर्ता सन्भ्रियमाणो बिभर्ति। एको देवो बहुधा निविष्ट ।" इत्यारभ्य "तमेव मृत्युमम्रृत तमाहु । त भर्तारं तमु गोप्तारमाहु" इत्यादिषु भर्तृशब्देन "व्यष्टभ्नाद्रोदसी विष्णवेते । दाधर्थ पृथिवीमभितो मयूखै" इति स्वकान्त्यैवावतीर्य तेन रूपेण जगद्धरणम् "किं तद्विष्णोर्बलमाहु । का दीप्ति किं परायणम् । एको यद्धारयद्देव । रेजती रोदसी उभे। वाताद्विष्णोर्बलमाहु ।" इत्यारभ्य । "पृच्छामि त्वा पर मृत्युम् । अवम मध्यम चतुम् । लोक च पुण्यपापानाम् । एतत्पृच्छामि संप्रति। अमुमाहु पर मृत्युम्। पवमान तु मध्यमम् । अग्निरेवावमो मृत्यु । चन्द्रमाश्चतुरुच्यते ॥" इति परमात्मनो विष्णोरेव पर मृत्युत्व प्रतिपादितम् । देवशब्द सामान्यवाचीति एको देव इत्युक्तम् । "एको देवो नारायण", "अपहतपाप्मा दिव्यो देव एको नारायण", "रुद्रास्तु बहव", "सहस्राणि सहस्रशो ये रुद्रा", "तमेव मृत्युम्", "पर मृत्यो अनु परेहि पन्थाम् ।" इति ।

नृसिंहतापनीयोपनिषदि—

उग्र वीरं महाविष्णु ज्वलन्त सर्वतोमुखम् ।
नृसिंह भीषण भद्र मृत्युमृत्यु नमाम्यहम् ॥ इति ॥

तत्रैव—" अथ कस्मादुच्यत उग्रमिति । स होवाच प्रजापति —
स्मात्स्वमहिम्ना सर्वान् लोकान् सर्वान् देवान् सर्वानात्मन सर्वाणि भूतानि
दृह्णाति अजस्र सृजति विसृजति वासयति उदग्राह्यत उद्गृह्यते ।

स्तुहि श्रुत गर्तसद युवान मृग न भीममुपहत्नुमुग्रम् ।
मृडा जरित्रे सिह स्तवानो अन्य ते अस्मन्निवपन्तु सेना ॥

तस्मादुच्यत उग्रमिति ॥ "

'अथ कस्मादुच्यते वीरमिति । यस्मात्स्वमहिम्ना सर्वान् लोकान्
र्वान् देवान् सर्वानात्मन सर्वाणि भूतानि विरमति विरामयत्यजस्र सृजति
सृजति वासयति । यतो वीर कर्मण्य सुदक्षो युक्तग्रावा जायते देवकाम ।
स्मादुच्यते वीरमिति ॥ "

" अथ कस्मादुच्यते महाविष्णुमिति । यस्मात्स्वमहिम्ना सर्वान्
ाकान् सर्वान् देवान् सर्वानात्मन सर्वाणि भूतानि व्याप्नोति व्यापयति
हो यथा पललपिण्ड शान्तमूलमोत प्रोतमनुव्याप्त व्यतिषिक्तो व्याप्यते
ापयते ।

यस्मान्न जात परो अन्यो अस्ति
य आविवेश भुवनानि विश्वा ।
प्रजापति प्रजया सविदान
त्रीणि ज्योतीꣳषि सचते स षोडशी ॥

स्मादुच्यते महाविष्णुमिति ॥ "

"अथ कस्मादुच्यते ज्वलन्तमिति। यस्मात् स्वमहिम्ना सर्वान् लोकान् सर्वान् देवान् सर्वानात्मन सर्वाणि भूतानि स्वतेजसा ज्वलति ज्वालयति ज्वाल्यते ज्वालयते। सविता प्रसविता दीप्तो दीपयन् दीप्यमान ज्वलन् ज्वलिता तपन् वितपन् सतपन् रोचनो रोचमान शोभन शोभमान कल्याण। तस्मादुच्यते ज्वलन्तमिति॥"

"अथ कस्मादुच्यते सर्वतोमुखमिति। यस्मात्स्वमहिम्ना सर्वान् लोकान् सर्वान् देवान् सर्वानात्मन· सर्वाणि भूतानि स्वयमनिन्द्रियोऽपि सर्वत पश्यति सर्वत श्रृणोति सर्वतो गच्छति सर्वत आदत्ते सर्वग सर्वगतस्तिष्ठति।

एक पुरस्ताद्य इद बभूव यतो बभूव भुवनस्य गोपा।

यमप्येति भुवनꣳ सापराये नमामि तमह सर्वतोमुखमिति।

तस्मादुच्यते सर्वतोमुखमिति॥"

"अथ कस्मादुच्यते नृसिहमिति। यस्मात्सर्वेषा भूताना ना वीर्यतम श्रेष्ठतमश्च सिंहो वीर्यतम श्रेष्ठतमश्च तस्मान्नृसिंह आसीत् परमेश्वरो वा जगद्धितमेतद्रूप यदक्षर भवति।

प्रतद्विष्णु स्तवते वीर्याय मृगो न भीम कुचरो गरिष्ठा।

यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेष्वधिक्षियन्ति भुवनानि विश्वा॥

तस्मादुच्यते नृसिहमिति॥"

"अथ कस्मादुच्यते भीषणमिति। यस्माद्भीषण यस्य रूपं दृष्ट्वा सर्वे लोका सर्वे देवा सर्वाणि भूतानि भीत्या पलायन्ते स्वय यत कुतश्च न बिभेति।

भीषास्माद्वात पवते भीषोदेति सूर्य।

भीषास्मादग्निश्चेन्द्रश्च मृत्युर्धावति पञ्चम इति॥

तस्मादुच्यते भीषणमिति ॥"

"अथ कस्मादुच्यते भद्रमिति । यस्मात् स्वय भद्रो भूत्वा सर्वदा भद्र
ाति । रोचनो रोचमान शोभन शोभमान कल्याण ।

भद्र कर्णेभि शृणुयाम देवा भद्र पश्येमाक्षभिर्यजत्रा ।
स्थिरैरङ्गैस्तुष्टुवाऽ सस्तनूभि र्व्यशेम देवहित यदायु ॥

तस्मादुच्यते भद्रमिति ॥"

"अथ कस्मादुच्यते मृत्युमृत्युमिति । यस्मात् स्वमहिम्ना स्वभक्ताना
त एव मृत्युमपमृत्यु च मारयति ।

य आत्मदा बलदा यस्य विश्व उपासते प्रशिष यस्य देवा ।
यस्य छायामृत यस्य मृत्यु कस्मै देवाय हविषा विधेम ॥

तस्मादुच्यते मृत्युमृत्युमिति ॥"

"अथ कस्मादुच्यते नमामीति । यस्माद्य सर्वे देवा नमन्ति
ुक्षवो ब्रह्मवादिनश्च ।

प्रनून ब्रह्मणस्पतिर्मन्त्र वदत्युक्थ्यम् ।
यस्मिन्निन्द्रो वरुणो मित्रो अर्यमा देवा ओकासि चक्रिरे ॥

तस्मादुच्यते नमामीति ॥"

"अथ कस्मादुच्यते अहमिति ।

अहमस्मि प्रथमजा ऋतस्य पूर्व देवेभ्यो अमृतस्य नाभि ।
यो मा ददाति स इ देवमावा अहमन्नमन्नमदन्तमद्मि ।
अह विश्व भुवनमभ्यभवा सुवर्णज्योती ॥

य एव वेद । इत्युपनिषत् ॥" उपनिषत्सु नृसिहस्य प्रभावा एव
ान्ते ।

पुराणेषु च—

ब्रह्मरुद्रेन्द्रवह्नीन्दुदिवाकरमनुग्रहा. ।
तच्छक्त्याऽधिष्ठितास्सन्तो मोदन्ते दिवि देवताः ॥
जगत्कार्यावसाने तु वियुज्यन्ते च तेजसा ।
वितेजसश्च ते सर्वे पञ्चतामुपयान्ति च ॥ इति ॥

भारते—

सत्त्वमादाय सर्वेषां तेजसोऽथ दिवौकसाम् ।
तेजसाऽप्यधिको भूत्वा भूयोऽप्यतिबलोऽभवत् ॥
ततः प्रभृति देवानां देवदेवो भवोद्भवः ।
पतिश्च सर्वभूतानां पशूनां चाभवत्तदा ॥
भासयामास तान् सत्त्वान् देवदेवो महाद्युतिः ।
अर्धमादाय सर्वेषां तेजसा प्रज्वलन्निति ॥
ततोऽभिषिषिचुः सर्वे सुरा रुद्रा मुरारिहम् ।
महादेव इति ह्यासीद्देवदेवो महेश्वरः ॥

अत एव महादेवादिशब्दवाच्यत्वं रुद्रस्य वरप्रदानलब्धं अत एव तमेव मृत्युमित्युक्तम् । अत्र परंब्रह्मण एवामृतशब्दवाच्यत्वं न तु रुद्रस्य । आरण्यके—"नैव देवो न मर्त्यः । न राजा वरुणो विभुः । नाग्निर्नेन्द्रो न पवमानः । मातृक्कचन विद्यते । दिव्यस्यैका धनुरार्त्निः पृथिव्यामपरा श्रिता । तस्येन्द्रो वम्रिरूपेण । धनुर्ज्यामच्छिनत्स्वयम् । तदिन्द्रधनुरित्यज्यम् । अभ्रवर्णेषु चक्षते । एतदेव शंयोर्बार्हस्पत्यस्य । एतद्रुद्रस्य धनुः । रुद्रस्य त्वेव धनुरार्त्निः । शिर उत्पिपेष । स प्रवर्ग्योऽभवत् । तस्माद्यस्स प्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते । रुद्रस्य स शिरः प्रतिदधाति । नैनꣳ रुद्र आरुको भवति" ॥ इति ॥

त्रिपुरसंहारकस्य रुद्रस्य पशुपतित्वादिप्रार्थना श्रूयते यजुषि—

"तेषामसुराणां तिस्रः पुर आसन्नयस्मय्यवमाथ रजताथ हरिणी ता देवा जेतुं नाशक्नुवन् ता उपसदैवाजिगीषन् तस्मादाहुर्यश्चैवं वेद यश्च नोपसदा वै महापुरं जयन्तीति त इषुꣳ समस्कुर्वताग्निमनीकꣳ सोमꣳ शल्यं विष्णुं तेजनं तेऽब्रुवन् क इमामसिष्यतीति रुद्र इत्यब्रुवन् रुद्रो वै क्रूरः सोऽस्यत्विति सोऽब्रवीद्वरं वृणा अहमेव पशूनामधिपतिरसानीति तस्माद्रुद्रः पशूनामधिपतिः" इत्यादि ॥

श्वेताश्वतरे—

तं विश्वरूपं भवभूतमीड्यं देवं स्वचित्तस्थमुपास्य पूर्वम् ।
स वृक्षकालाकृतिभिः परोऽन्यो यस्मात्प्रपञ्चः परिवर्त्ततेऽयम् ॥
धर्मावहं पापनुदं भगेशं ज्ञात्वात्मस्थममृतं विश्वधाम ।
तमीश्वराणां परमं महेश्वरं तं देवतानां परमं च दैवतम् ॥
पतिं पतीनां परमं परस्ताद्विदाम देवं भुवनेशमीड्यम् ।
न तस्य कार्यं करणं च विद्यते न तत्समश्चाभ्यधिकश्च दृश्यते ॥
परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया च ।
न तस्य कश्चित्पतिरस्ति लोके नचेशिता नैव च तस्य लिङ्गम् ।
स कारणं करणाधिपाधिपो न चास्य कश्चिज्जनिता न चाधिपः ॥

इत्यादि ।

तं विश्वरूपमित्यारभ्य प्रतिपादितानि विशेषणानि रुद्रपराणीति चेत् तदसत् ।

सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ।
सहस्रशीर्षं देवं विश्वाक्षं विश्वशंभुवम् ॥

विश्व नारायण देवमक्षर परम पदम् ।
विश्वत परम नित्य विश्व नारायण२ हरिम् ॥
विश्वमेवेद२ सर्वं तद्विश्वमुपजीवति ।
पति विश्वस्यात्मेश्वर२ शाश्वत२ शिवमच्युतम ॥ इत्यादि ॥

मुण्डकोपनिषदि---

अग्निर्मूर्धा चक्षुषि चन्द्रसूर्यौ
दिश श्रोत्रे वाग्विवृताश्च वेदा ।
वायु प्राणो हृदय विश्वमस्य
पद्भ्या पृथिवी ह्येष सर्वभूतान्तरात्मा ॥ इत्यादि ॥

दिवौकसामर्धतेजसाप्यायै तस्य अखिलदेवतावरप्रदानेन पशुपतित्वादिक प्राप्तस्य पशुपते सर्वसहारकत्व नोपपद्यते ।

किञ्च—

नमाम्यह पापनुद भगेश ज्ञात्वात्मस्थममृत विश्वधाम ।
तमीश्वराणा परम महेश्वर त देवताना परम च दैवतम् ।
पतिं पतीना परम परस्ताद्विदाम देव भुवनेशमीडचम ॥

इत्याद्युपनिषद्वाक्येषु भगवन्महिमा प्रतिपाद्यते ।

व्यक्त हि भगवान् देव साक्षान्नारायण स्वयम् ।
अष्टाक्षरस्वरूपेण मुखेषु परिवर्तते ॥

इति भगवन्मन्त्वा केवलमृत्युञ्जया न भवन्ति। किन्तु चतुर्वर्गफलप्रदवा ॥ ३ ॥

तेजसां तेजस्तेज आदधानः सत्त्वस्तेजस्तेजसां तेजस्तेजसे स्वाहा ॥ ४ ॥

य परमात्मा **तेजसां तेजस्तेज आदधानः** नक्षत्राग्निचन्द्रसूर्याणा-
तरोत्तर तेज प्रयच्छमान **सत्त्वस्तेजस्तेजसा** सूर्यादीना तेजोयुक्ताना
द्रा कदाचित् तेजोदर्शनाभावात् ।

कठवल्लीषु—

न तत्र सूर्यो भाति न चन्द्रतारक
नेमा विद्युतो भान्ति कुतोऽयमग्निः ।
तमेव भान्तमनु भाति सर्व
तस्य भासा सर्वमिद विभाति ॥ इति ॥

सूर्याद्यपेक्षयाऽधिकतेजोरूपत्वश्रवणात् नाशरहितत्वाच्च सत्त्वस्तेजसा-
त्युक्तम । तेजस्विषु स्थिताना तेजसा तेषा तेजसामपि **तेजसे** पराभि-
नसामर्थ्यं **तेज** इति तस्मै ॥ ४ ॥

सह संपायास्त्वमाशिषमाशिभूताभूतमाशिषमाशिराशी - राशिरनुभूमिः स्वाहा ॥ ५ ॥

चेतनाचेतनेषु सर्वत्रान्तर्यामित्वेन वसन् वैषम्यनैर्घृण्याभावात्
त्रुमित्रोदासीनाना **सहा**समत्वे समत्वाया पासि **त्वं आशिषमाशिभूताभूतं**
ाशिभूत अभूत च **आशिषमाशिः आशीराशिः** आशिषा राशि.
नुभूमिः उत्पत्तिस्थानम् । तुभ्यमित्यर्थ ॥ ५ ॥

यो ह सयोगो ध्यानं जुषमाणः सन्धुः सन्धुक्षणानां संयोगः सन्दधानः पुण्यः पुण्याना पुण्याय स्वाहा ॥ ६ ॥

जीवात्मपरमात्मनोर्यो वा **संयोगः** उपायत्वेन च **ध्यानं संयोगः** ।
पायत्वेनोपेयत्वेन च प्रीतिपूर्वक **जुषमाणः** सेवमान **सन्धुक्षणानां**
पाकटाक्षेण प्रोक्षणाप्रोक्षणाना विषयभूत **सन्धुः** सम्यक् प्रोक्षित इत्यर्थ ।

संयोगः सन्दधानः एवभूत सयोग सन्दधान । **पुण्यानां** पुण्यशरीराण एष एव साधु कर्मकरायने । यमेभ्यो लोकेभ्य उन्निषति एष एव साधुकर्म कारयति यमरो निर्नीषतीति ।

श्रीगीतायाम्—

तेषा सततयुक्ताना भजता प्रीतिपूर्वकम् ।
ददामि बुद्धियोग त येन मामुपयान्ति ते ॥

यद्वा **पुण्यानां पुण्य** इतरेषा मध्यस्थ तेन विना तृणाग्रमपि न चलतीति । **पुण्याय** पुण्यस्वरूपिणे तुभ्यम् ॥ ६ ॥

सहस्रं वा यस्य वै वितानमादधानः सहस्रं वा आशिषः सहस्रं यस्य वै सासिकाः सहस्रं सहस्राय स्वाहा ॥ ७ ॥

मुक्तानामैश्वर्य प्रतिपादयति । **यस्य** मुक्तस्य परमपद गच्छत **सहस्रं वा यस्य वै वितानं** मण्टपादूर्ध्वोच्छादनादि **आदधानः** । स्वयमेवा तपमप्रयच्छमान । **सहस्रं वा आशिषः** स्रक्चन्दनादय । **सासिका** आसनादिभि सहिता । **सहस्रं यस्य वै सासिकाः** आसने सह रन योग्या स्त्रिय । **सहस्रं सहस्राय** । "सहस्रशीर्षा पुरुष" इत्यादिश्रुति सिद्धाय तुभ्यम् । "त पञ्चशतान्यप्सरसा प्रतिधावन्ति शत मालाहस्ता इत्यादि ॥ ७ ॥

स्वातीका गुप्तयो गुप्तिः सत्त्वं सत्त्वानां (सत्यं सत्यानां) सात्वंपदं तत्सत्त्वं सत्त्वमासीत् सात्त्वं सात्त्वं वै सत्त्वमादधानाय स्वाहा ॥ ८ ॥

स्वातीका गुप्तयः स्वर श परमात्मान नारायणमतिक्रम देवतान्तरमन्त्रान्तरसाधनान्तरप्रयोजनान्तरादीनामकिञ्चित्करत्वात् तेषां गोप्

शक्त्यभावात् गोप्तृत्वेन वरण **गुप्तयः**। यद्वा स्वान्तर्यामिण परमात्मन
[गोप्तृत्वादय ।

आनुकूल्यस्य सङ्कल्प प्रातिकूल्यस्य वर्जनम् ।
रक्षिष्यतीति विश्वासो गोप्तृत्ववरण तथा ॥
आत्मनिक्षेपकार्पण्य षड्विधा शरणागति ।
अनन्यसाध्ये स्वाभीष्टे महाविश्वासपूर्वकम् ।
तदेकोपायता याच्ञा प्रपत्ति शरणागति ॥ इति ॥

गुप्तिः रक्षण **सत्त्वं** यथार्थं **सत्त्वानां** सत्त्वभूतहितमिति भूतहित-
क्ताना **सात्त्वंपदं** सत्त्वपदप्रद **तत्सत्त्वं** तत्सात्त्विकपद नान्यदिति ।

यत्पद सात्वताभिख्य विष्णुलोके महीयते ।

"देवै सुकृतकर्मभिस्तत्र माममृत कृधीन्द्रायेन्दो परिस्रव" इति
ऋग्वेदब्राह्मणे। यद्वा परमात्मनो गुप्तय गोप्तृत्वादिकमेव धर्मोत्तरापेक्षया **सत्यं**
थार्थमिति ये गृह्णन्ति तेषा **सत्याना** सत्यत्वेन गृहीताना **सात्त्वंपदं**
रमपद **सत्त्वमासीत्**। सात्त्विकमेवासीत्। **सात्त्वं वै** सत्त्वमेव **सात्त्वं**
ात्वतशब्दवाच्यम्। "नामैकदेशे नामग्रहणम्" भीमो भीमसेन इतिवत्।

नित्यनैमित्तिकाजस्रा याज्ञीया परमा क्रिया ।
सर्व सात्वतमास्थाय विधिश्चक्रे समाहित ॥ इति ॥

ात्त्वप्रधानत्वात् सात्वतशब्दप्रयोग । भारतोक्तसात्वतशब्दवाच्य पञ्चरात्र
[भवति सात्त्विकनामत्वेन प्रणीतत्वात् ।

अथांशो सात्वतो नाम विष्णुभक्त प्रतापवान् ।
महात्मा दाननिरतो धनुर्वेदविदा वर ॥
स नारदस्य वचनाद्वासुदेवार्चने रत ।
शास्त्र प्रवर्तयामास कुण्डगोळादिभि श्रुतम् ॥

तस्य नाम्ना तु विख्यात सात्वत नाम शोभनम् ।
प्रवर्तते महाशास्त्र कुण्डादीना हितावहम् ॥ इति ॥

साङ्ख्यपुराणे—

श्रुतिभ्रष्ट श्रुतिप्रोक्तप्रायश्चित्ते भय गत ।
क्रमेण श्रुतिविध्यर्थं मनुष्यस्तन्त्रमाश्रयेत् ॥
धर्मशास्त्रपुराणे च प्रोक्त हि मरणान्तिकम् ।
प्रायश्चित्त मनुष्याणा पापिष्ठाना सुदारुणम् ॥
भय प्रबलचित्ताना मरणे जायते भृशम् ।
तेषामेवाभिरक्षार्थं खल्वह तन्त्रमुक्तवान् ॥
पाञ्चरात्र भागवत तन्त्र सात्वतनामकम् ।
वेदाग्रहं समुद्दिश्य कमलापतिरुक्तवान् ॥ इति ॥

भागवते—

त्रिवक्त्राया उपश्लोक पुत्र कृष्णमनुव्रत ।
शिष्य साक्षान्नारदस्य ददौ चित्तमखण्डितम् ॥
तेनोक्त सात्वत तन्त्र यज्ज्ञात्वा मुक्तिभाग्भवेत् ।
यत्र स्त्रीशूद्रदासाना सस्कारो वैष्णव स्मृत ॥

इति परमात्मपरत्वात् पारमात्मिक सात्वतशब्दवाच्य स्वातन्त्र्येण देवतान्तर-मन्त्रान्तरादिप्रतिपादनाभावात् वैदिकत्वेन प्रसिद्ध श्रीमद्वैखानस सात्विक-मेव । **सत्वमादधानाय** सात्त्विकगुण प्रयच्छमानाय तुभ्यम् ॥ ८ ॥

सत्त्वं वा उद्रेकमासीद्यत्सत्त्वमुभयोरनुगोप्ता तत्सत्यं सत्यं-पदाय सत्याय स्वाहा ॥ ९ ॥

सत्त्वं वा सात्विकमेव यत्तस्य परमात्मन **उद्रेकमासीत्** प्रचुरमासीत् । **यत्सत्त्वं** सात्त्विकप्रधान ब्रह्म **उभयोरपि** ऐहिकामुष्मिकयो **अनुगोप्ता**

साकल्येन गोप्ता । यद्वा स्थावरजङ्गमात्मकयो । यद्वा मृते जन्मनो रक्षत **तत्सत्यं सत्यंपदाय** तत ब्रह्मपदाय परमपदाय **सत्यं** परमपदप्राप्तये सत्यमित्यर्थ । " नान्य पन्था अयनाय विद्यते " इति श्रुते । **सत्याय** यथार्थभूताय तुभ्यम् ॥ ९ ॥

सत्यो जेनातिः सत्यान्तरात्मा सत्योद्योगः सत्यः सत्कर्मा
सत्यं सत्यं वितानमासीत्सत्यं सत्याय स्वाहा ॥ १० ॥

विनाशरहितत्वात् **सत्यो जेनातिः** । यद्वा भूतहितत्वात् सर्वेषा हितरूप । **जेनातिः** दीप्ति । **सत्यान्तरात्मा** सत्यस्वभाव । **सत्योद्योगः** सत्यसङ्कल्प । **सत्यः** नित्य । **सत्कर्मा** शोभनकर्मा । ननु यदि परमात्मा विष्णु सत्कर्मा तर्हि भृगुपत्न्यादिस्त्रीवधादिकमेव नोपपद्यत इति चेत्सत्यम् ।

उत्तरश्रीरामायणे—

श्रृणु राजन् यथावृत्त पुरा देवासुरा युधि ।
दैत्यासुरैर्भज्यमाना भृगुपत्नीं समाश्रिता ॥
यदा दत्ताभयास्तत्र न्यवसन्निर्भयास्तदा ।
तया परिगृहीतास्तान् दृष्ट्वा क्रुद्ध सुरोत्तम ॥
चक्रेण शितधारेण भृगुपत्न्या शिरोऽहरत् ।
ततस्तान्निहतान् दृष्ट्वा पत्नीं भृगुकुलोद्भव ॥
शशाप सहसा क्रुद्धो विष्णु परबलार्दनम् ।
यस्मादवध्या मे पत्नीमवधी क्रोधमूर्च्छित ॥
तस्मात्त्व मानुषे लोके जनिष्यसि जनार्दन ।
तत्र पत्नीवियोग त्व प्राप्स्यसे बहुवार्षिकम् ।
तत प्रतिहर· शापस्तमृर्षि पुनरागमत् ॥

इत्यादिसृष्टिस्थितिसहारकर्तृत्वात् दुष्टनिग्रहकर्तृत्वाच्च ॥

अप्रमेयोऽनियोज्यश्च यत्र कामागमो वशी ।
मोदते भगवान् भूतैर्बालः क्रीडनकैरिव ।। इति ।।

लीलाविभूतिकत्वात् सर्वात्मकत्वात् निरङ्कुशे स्वतन्त्रत्वाच्च न दोषः । अत एव **सत्कर्मा सत्यं सत्यं वितानमासीत् सत्यं** यथार्थभूतहितं **सत्याय** यथार्थभूताय तुभ्यम् ।। १० ।।

इति चतुर्थोऽनुवाकः ।

पञ्चमोऽनुवाकः

सत्यः सत्यं पुण्यमासीत्पुण्यो वा दैविकं सत्यं सत्त्वमार्षं सत्यं सत्त्वं सत्पथाय स्वाहा ।। १ ।।

सत्यः चिदचिदात्मकः परमात्मा **सत्यं पुण्यमासीत्** । सत्यशब्देन मोक्षोपायभूतज्ञानरूपः । पुण्यशब्देन इष्टापूर्तादयः स्वयमेवासीत् । **पुण्यो वा दैविकं** "तानि त्रेतायां बहुधा सन्ततानि तान्याचरथ नियतं सत्यकामा एष वः पन्थाः सुकृतस्य लोके" इति श्रुतेः । भगवत्प्रीत्यर्थं कृतं पुण्यदैविकं कालान्तरेऽपवर्गप्रदम् । **सत्यं सत्त्वमार्षं** मोक्षोपायभूतज्ञानरूपं शुभाश्रय-संशीलनमननमिति मननविषयत्वादार्षमित्युक्तम् । तत्परं ब्रह्म "नारायणपरं ब्रह्म" इति श्रुतेः । श्रीमन्नारायण एव **सत्यं सत्त्वं सत्पथाय** सन्मार्गभूतः सत्त्वशब्दवाच्यः परमात्मा अर्चिरादिमार्गभूत इत्यर्थः । "ये चत्वारः पथयो देवयानाः" इति देवयानमार्गाश्चतुर्विधाः ।

स्वामिन् स्वशेष स्ववश स्वभरत्वेन निर्भरम् ।
स्वदत्तस्वधिय स्वार्थं स्वस्मिन्न्यस्यति मा स्वयम् ॥

इति न्यासविद्याना विविधानामर्चिरादिमार्गा प्रतिपाद्यन्ते । "अर्चिषोऽहरह्न आपूर्यमाणपक्षमापूर्यमाणपक्षाद्यान् षड्डुदङ्ङेति मासास्तान्मासेभ्य सवत्सर सवत्सरादादित्यमादित्याच्चन्द्रमस चन्द्रमसो विद्युत तत्पुरुषोऽमानव स एनान् ब्रह्म गमयति" इत्यादि ।

ये तु दग्धेन्धना लोके पुण्यपापविवर्जिता ।
तेषा वै क्षेममध्वानं गच्छता द्विजसत्तम ॥
सर्वलोकतमोहन्ता आदित्यश्चारमुच्यते ।
ज्वालामालिमहातेजा येनेद धार्यते जगत् ॥
आदित्यदग्धसर्वाङ्गा अदृश्या केचन क्वचित् ।
परमाण्वात्मभूताश्च त देश प्रविशन्त्युत ॥
तस्मादपि विनिर्मुक्ता अनिरुद्ध तथा स्थिता ।
मनोभूतास्ततो भूय प्रद्युम्न प्रविशन्त्युत ॥
प्रद्युम्नाच्च विनिर्मुक्ता जिह्वासङ्कर्षण तत ।
प्रविशन्तीति प्रबला सङ्ख्यायोनाश्च तैस्सह ॥
ततस्त्रैगुण्यहीनास्ते परमात्मानमोजसा ।
सर्वावास वासुदेव क्षेत्रज्ञं विद्धि तत्त्वत ॥
समाहितमनस्कास्तु नियता सयतेन्द्रिया ।
एकान्तभावा हि गता वासुदेव व्रजन्ति ते ॥
श्वेतद्वीपमित प्राप्य विश्वरूपधरं हरिम् ।
ततोऽनिरुद्धमासाद्य श्रीमन् क्षीरोदधौ हरिम् ॥

ततः प्रद्युम्नमासाद्य देवं सर्वेश्वरेश्वरम् ।
ततः सङ्कर्षणं दिव्यं भगवन्तं सनातनम् ॥
अयमप्यपरो मार्गः सदा ब्रह्महितैषिणाम् ।
परमैकान्तिसिद्धानां पञ्चकालरतात्मनाम् ॥
तेभ्यो विशिष्टाज्ज्ञानामि गतिमेकान्तिनां नृणाम् ।
उत्क्रामन्ति च मार्गस्थाः शीतभूतो निरामयः ॥
देवयान. परं पन्था योगिनां क्लेशसङ्क्षये ।
अनन्ता रश्मयस्तस्य दीपवद्यः स्थितो हृदि ॥
सितासिताः कृष्णनिलाः [?] कपिलाः पीतलोहिताः ।
ऊर्ध्वमेते स्थितास्तेषां यो भित्त्वा सूर्यमण्डलम् ॥
ब्रह्मलोकमतिक्रम्य [नूनं] याति परां गतिम् ।
यदस्यां न द्रव्यमस्ति ह्यूर्ध्वमेतद्व्यवस्थितम् ॥
तेन देवशरीराणि सधामानि प्रपद्यते ।
एकैकरूपाश्चाधस्ताच्छर्म येऽस्यामृतप्रभाः ।
इह कर्मप्रभोगाय तैस्सन्नरतिरेव सः ॥ इति ॥

"अग्नयो वै त्रयी विद्या देवयानः पन्था गार्हपत्य ऋक् पृथिवी रथन्तरमन्वाहार्यपचनं यजुरन्तरिक्षं वामदेव्यमाहवनीयस्साम सुवर्गो लोको बृहत्तस्मादग्नीन् परमं वदन्ति" इति श्रुतिः । अथाऽयं देहजं जन्म कृत्वा भार्यामयपाशबन्धनो भगवन्मायया कामक्रोधलोभमोहमदमात्सर्यहिंसादीनि कार्याणि कृत्वा तद्द्वारेण निष्क्रम्य पुनः पापीयसीं योनिं प्राप्य पुनर्जायते। स्वर्गनरकफलेषु प्रवर्तते । तस्माद्भगवन्मायया मोहितत्वात् भगवन्तं समाश्रित्य भक्त्या नारायणमुपासीत । उपासनात्सोऽपि भक्तवत्सलत्वात् भक्तानुकम्पया स्वमायया विमोचयति । तत आत्मा सम्यक् ज्ञानं प्रविशति । पश्चाद्दाश्रम-

धर्मसयुक्तो भगवत्समाश्रयण करोति । तत्समाश्रयणेन ससारार्णवनिमग्नो जीवात्मा परमात्मान नारायण पश्यति । सोऽप्यपुनरावृत्तिक दिव्यलोक प्रापयति । पश्चात्कृतकृत्यो भवति । ससारवनवासनामोक्षो मुक्ति मोक्षविशेष· । चतुर्विधपदावाप्ति सालोक्यसामीप्यसारूप्यसायुज्य इति । आमोदप्राप्ति सालोक्यम् । प्रमोदप्राप्ति सामीप्यम् । वैकुण्ठप्राप्ति सायुज्यमिति । तच्च नित्यानन्दामृतरसपानवत्सर्वदा तृप्तिकर परमात्मनो नित्यनिषेवण परज्योति - प्रवेशनम् । "तद्विष्णो परम पद२ सदा पश्यन्ति सूरय " इति श्रुति । तस्मात् भगवतो नान्यथाप्राप्तिरिति विज्ञायते इति । मोक्षोपि तारतम्यताश्रवणात् ब्रह्मविदा भगवदाराधकानामग्निहोत्रिणामर्चिरादिना ब्रह्मप्राप्ति "अर्चिरादिना तत्प्रथिते " इति वेदान्तसूत्रे उक्तत्वात् । भक्त्या भगवन्त नारायणमर्चयेत् "तद्विष्णो परम पदम् " सम्यक् भवतीति विज्ञायत इति। अर्चिरादिमार्गाप्रतिपादनाच्च । न्यासविद्यानिष्ठानामर्चिरादिना परमपदप्राप्ति । साङ्ख्याना योगनिष्ठानामामोदप्राप्ति । एकान्तिना प्रमोदप्राप्ति । परमैकान्तिसिद्धाना पञ्चकालरतात्मना श्वेतद्वीपादिना ब्रह्मप्राप्ति । मोदप्राप्ति केवलस्यामोद एव । तत्रापि स्वानुभव एव ।

छान्दोग्ये—"यथाक्रतुरस्मिन् लोके पुरुषा भवन्ति । तथेत प्रेत्य ते भवन्ति " इति श्रुते । त यथायथोपासने तथैव भवन्तीति ॥ १ ॥

सत्यो ज्योतिः सत्त्वं प्राणाः सत्त्वाधाराः सत्त्वं संयानाः सत्यः सत्त्वं प्रकाशं ज्योतिषे स्वाहा ॥ २ ॥

हे परमात्मन् **सत्यो ज्योति**र्ज्योतिष्मत् षड्भावविकाररहितत्वात् अनेकरूपरहित इत्यर्थ । **सत्त्वं प्राणा**· "नव वै पुरुषे प्राणा " इति भगवदभिमानदेवतान्तर . वागाद्यभिमानिदेवतान्तर्यामिसत्त्वाधारा

वागादयः **सत्त्वाधाराः** आधारभूता इत्यर्थः । **सत्त्वं संयानाः सत्यः** सत्य-भूतहितः **सत्त्वं** "सत्त्वात् संजायते ज्ञानम्" इति । ज्ञानरूपं ज्योतिः-**प्रकाशं ज्योतिषे** तस्मै ज्योतिषे तुभ्यम् ॥ २ ॥

कामीमुमामीशिषमीशिषाणां तत्सत्यं सत्यरूपं सत्यं सत्याय सन्दधानाय स्वाहा ॥ ३ ॥

कामीमुमां ब्रह्मणो मा ईशोऽहं सर्वदेहिनाम् ।
अहं तवाङ्गसम्भूतस्तस्मात्केशवनामवान् ॥ इति ॥

कां सरस्वतीं **ई** लक्ष्मीं **उमां** पार्वतीं **ईशिषं** सृष्टिस्थित्यन्तकरणीं ब्रह्मविष्णुशिवात्मिकाम् ।

स संज्ञां याति भगवानेक एव जनार्दनः ।
तत्तद्रूपे पालयन्तमाशिषस्सत्यमीशिषम् ॥

रुद्रस्यापि पालकं **ईशिषाणां तत्सत्यं सत्यरूपं** "तमीश्वराणां परमं महेश्वरम्" इति श्रुतेः । तत्परममहेश्वरत्वं यथार्थसत्यरूपं यथार्थसत्यं **सत्याय** चिदचिदात्मकप्रपञ्चाय **सत्यं** हितं **सन्दधानाय** प्रयच्छमानाय तुभ्यम् ॥ ३ ॥

अरिणिर्वा आरन्द आवारन्द आरन्दोऽयमानन्दते मारन्द-मीशिषे स्वाहा ॥ ४ ॥

अयं परमात्मा अरं वेगः येषामस्तीति **अरिणिः** वेगवत्सु मुख्यः वेगवानेव । **आरन्दः** आसमन्तादरं वेगं ददाति **आरन्दः आवारन्दः** अवगत वेगमान्द्यं ददातीति आवारन्दः । "आर पीडायाम्" इति पीडाप्रदः ।

यस्यानुग्रहमिच्छामि तस्य वित्तं हराम्यहम् ।
बन्धून् वा नाशयिष्यामि व्याधीनुत्पादयाम्यहम् ॥ इति ॥

अय परमात्मा मार काम ददातीति **मारन्द** कामप्रद । **आनन्दते** एवमाकारेण क्रीडते—

अप्रमेयोऽनियोज्यश्च यत्र कामगमो वशी ।
मोदते भगवान् भूतैर्बाल क्रीडनकैरिव ॥

इति तुभ्यम् ॥ ४ ॥

यत्सत्यं वा विष्णुरुद्योगः सूर्यो गौर्वा विष्णुर्विशत् विश्वं विश्वं सन्दधानः तद्विश्वं विष्णवे विश्वरूपाय स्वाहा ॥ ५ ॥

यत्सत्यं स हरिर्देव इति जीवजातमित्यर्थ । **विष्णुः** व्याप्तिमान् **उद्योगः** सर्वोपायभूत इत्यर्थ । **सूर्यो गौर्वा** सूर्य किरण च **विष्णुर्विशत् विश्वं विश्व सन्दधानः** प्रविश्य चिदचिदात्मक जगत् वसन्ते ग्रीष्मके रश्मिशतैस्सन्तपतन् त्रिभि —

तदा शरदि वर्षासु वर्षत्येष चतु शतै ।
हेमन्ते शिशिरे चैव हिममुत्सृजति त्रिभि ॥ इति ॥

भारते—

उदितो वर्धमानाभिरा मध्याह्न तपन् रवि ।
तत पर ह्रसन्तीभिर्गोभिरस्त निगच्छति ॥ इति ॥

"तदेवानुप्राविशत्" इत्यादिश्रुते । प्रविश्य **विश्वं** जीव **विश्वं** लोक **सन्दधानः** धारयन् **तद्विश्वं** जीवात्मान **विष्णवे** सर्वभूतात्मकाय ददामीति आत्मसमर्पणमुच्यते ॥

नीचीभावेन सयोज्य ह्यात्मनो यत्समर्पणम् ।
विष्णवादिषु चतुर्धा तु तत्प्रदानप्रदर्शिनी ॥
नीचीभूतोऽप्यसावात्मा यतत्यशतयेष्यते ।
तत्तस्मादित्यपेक्षाया विष्णवे स इतीर्यते ॥ इति ॥

आत्मसमर्पणप्रतिपादनान्न्यासविद्या ।

हविर्गृहीत्वा स्वात्मानं वसुरण्वेति मन्त्रतः ।
जुहुयात्प्रणवेनाग्नावच्युताख्ये सनातने ॥

योगरत्ने—

पयोभक्षा वायुभक्षाः शीर्णपर्णाशिनो वा समलोष्टकाञ्चना वाग्यताः प्राणायामाद्यासननिरता· सर्वतोऽरता बहिष्कृतसर्वकामाः परमशान्ताः परमात्मनि गोविन्दे सदा निहितमानसाः वसुरण्वमन्त्रमुच्चारयन्त आत्मानं तेजोमये परमात्माग्नौ दहन्ति तेऽपि मुक्ता भवन्ति। एष जीवात्मपरमात्मनोर्ज्ञानगो मोक्षयुक्त इति विजानीयात् । एतज्ज्ञानमात्रादेवाचिरान्मोक्षः सिध्यतीति जानीयादिति । प्रसङ्गाद्वसुरण्वमन्त्रस्यार्थ उच्यते । हे प्रत्यगात्मन् वसुर्वसुस्सर्वेषां सवितासि सर्वेषां धनमिवासीति । वसुरण्वशब्दे च सर्वैः कीर्तनीयश्चासि । विभूरसि सङ्कल्पमात्रेण विविधं भावयितासि । प्राणे त्वमसि सन्धाता प्राणे वसन् सर्वस्यानुसन्धाता चासि ब्रह्मन् तृचोत्तरस्त्वमसि विश्वं त्वमेवासि विश्वस्रष्टा चासि । तेजोदास्त्वमस्यग्नेः तेजसि भास्कराग्नेये प्रकाशोष्णस्वरूपिणीति पराभवसामर्थ्यम् । तेजसो वा वर्चोदास्त्वमसि सूर्यस्य वर्चोदा अस्त्विति दीप्तिप्रदः द्युम्नोदास्त्वमसि चन्द्रमसः द्युम्नशब्दो दीप्तिविशेषपरः उपयामगृहीतोऽसि हविषोः स्कन्दने हेतुभूत उपभृदादिरूप उपयामः तत्र प्रकृतिपुरुषज्ञानमुपयामः तेन गृहीतोऽसि ब्रह्मणे त्वामहस ओमित्यात्मानं युञ्जीत ॥

अकारेणोच्यते विष्णुः सर्वलोकेश्वरो हरिः ।
उद्धृता विष्णुना लक्ष्मीरुकारेण तथोच्यते ।
मकारस्तु तयोर्दास इति प्रणवलक्षणम् ॥

अकारवाच्याय सर्वकारणभूताय सर्वरक्षकाय सर्वशेषिणे श्रिय पतय एवाहमनन्य इत्याह---निरुपाधिकशेषभूतस्तच्चरणारविन्दयोरेकात्मीयभरस्त-स्यात्मा नारायणायैव सर्वदेशसर्वकालसर्वावस्थोचितसर्वकैङ्कर्याणि स्युरिति कारणभूताय विष्णवे तुभ्यम् ॥ ५ ॥

तद्भूर्भूस्थं भूस्थो वा विश्वरूपस्तद्भूः प्राणः सङ्ख्यातः भूरासीद्भूरसि भुवोऽसि सुवरसि भूर्भूतये स्वाहा ॥ ६ ॥

तद्भूः आकाश **भूस्थं** जल **भूस्थ**· अग्नि **विश्वरूपः** नानारूप पञ्चसङ्ख्यात्वेन विद्यमान **प्राणः** तद्भूश्रुति । "तस्माद्वा एतस्मादात्मन आकाश सभूत । आकाशाद्वायु । वायोरग्नि । अग्नेराप । अद्भ्यः पृथिवी। पृथिव्या ओषधय " इत्यादि **भूरासीत्** । भूमेरपि भूमि आधारभूते-त्यर्थ । **भूरसि भुवोऽसि सुवरसि** भूरादिलोकरूपोऽसि **भूः भूतये** भूरादिलोकानामैश्वर्यभूतोऽसि तुभ्यम् ॥ ६ ॥

आपो वा अपोऽन्तरात्मा यो वेदो वेदानामाधारः वेदान्तरात्मा सरसो रससङ्ख्यातो रसं रसमासीद्रसाय स्वाहा ॥ ७ ॥

य परमात्मा सर्वकारणभूता **आप** सृष्ट्यर्थमित्यर्थ । अण्डस्यापि कारणभूता इत्यभिप्रायेण पृथक्त्वेनोपादानम् । ततो "येन जीवान्व्यचसर्ज भूम्याम् "इति श्रुति ।

अप एव ससर्जादौ तासु वीर्यमपासृजत् ।
तदण्डमभवद्दैवं सहस्रांशुसमप्रभम् ॥ इति ॥

अपोऽन्तरात्मा योऽप्सु तिष्ठन्निति । **यः** परमात्मा **वेद**· वेदरूप **वेदानामाधारः** "तस्य ह वा एतस्य महतो भूतस्य निश्वसितमेतद्यदृग्वेद "

इत्यादि । **वेदान्तरात्मा** तदन्तर्यामी **सरसः** अन्तर्बहिश्च सारव

रससङ्ख्यातः समग्रषाड्गुण्यपरिपूर्ण । यद्वा—

श्रृङ्गारवीरकरुणाद्भुतहास्यभयानका ।

बीभत्सरौद्रशान्ताश्च रसाश्च नव कीर्तिता ॥ इति ॥

यद्वा —लवणाम्लकटुतिक्तकषाया । **रसं रसमासीत्** रसानां आसीत् । **रसाय** रसरूपाय तुभ्यम् ॥ ७ ॥

त्रयी वा कामं त्रयीमयं त्रिगुणं त्रेतात्मकं त्रयी वा जेनातिः त्रिगुणं त्रिगुणात्मकं तस्मै त्रेताग्नये त्रिगुणाय स्वाहा ॥ ८ ॥

त्रयी वा कामं इत्यनेनैव वेदवाक्यव्यतिरिक्तभाषान्तरव्यावृत्ति शान्तिपर्वणि—

ओङ्कारमुद्गिरन्नेता सावित्री च तदन्वयात् ।

शेषेभ्यश्चैव वक्त्रेभ्यश्चतुर्वेदगत वसु ॥ इति ॥

त्रयीमयं वेदस्वरूप वेदेषु प्राचुर्येण प्रतिपाद्य वेदभेदा नीचादिस्वरभेदेन **त्रिगुणं त्रेतात्मकं** गार्हपत्यान्वाहार्यपचनाहवनीय त्रेतात्मकम् । यद्वा गार्हपत्यादीना प्राणभूतत्वात् त्रेतात्मकमित्युक्तम् । **वा जेनातिः** वेदरूपजेनाति **त्रिगुणं** नित्यनैमित्तिककाम्यभेदेन त्रिगुण यद्वा—सात्विकराजसतामसभेदेन त्रिगुणम् । **त्रिगुणात्मकं** आधारभूत भूताय **तस्मै त्रेताग्नये त्रिगुणाय** गुणत्रयसहिताय तुभ्यम् ॥ ८ ॥

द्वौ वा मुख्यौ मुख्याधारौ ससुखौ सानन्दौ सस्मेरे स्मेरायितौ सानन्दमानन्दते स्वाहा ॥ ९ ॥

द्वौ ब्रह्मरुद्रौ । यद्वा प्रतिपुरुषौ **मुख्यौ मुख्याधारौ** अस्व परमात्माधारौ । “ अन्तरस्मिन्निमे लोका ” इति । **ससुखौ** सुखस

सानन्दौ हितरूप सुख अहित दु ख **सस्मेरौ** स्मेरयुतौ हाससहितौ **स्मेरायितौ,**

एतौ द्वौ विबुधश्रेष्ठौ प्रसादक्रोधजौ स्मृतौ ।
तथा दर्शितपन्थानौ सृष्टिसहारकारकौ ॥
ब्रह्मरुद्रेन्द्रवह्नीन्दुदिवाकरमनुग्रहा ।
तच्छक्त्याधिष्ठितास्सन्तो मोदन्ते दिवि देवता ॥ इति ॥

सानन्दं आनन्दसहित **आनन्दते ।**

इष्टे वस्तुनि दृष्टे च प्रियमेवावभासते ।
तद्वस्तुलाभान्मोद स्यात्प्रमोदस्तस्य भोगत ।
एते स्म जठरानन्दात् स्वदन्ते जलधेरिव ॥ इति ॥

"सैषाऽऽनन्दस्य मीमाꣳसा भवति । युवा स्यात्साधुयुवाध्यायक । आशिष्ठो द्रढिष्ठो बलिष्ठ । तस्येय पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा स्यात् । स एको मानुष आनन्द " इत्यारभ्य ' स एको ब्रह्मण आनन्द " इत्यन्त मानुषमनुष्यगन्धर्वदेवगन्धर्वाणा पितॄणामाजानजाना कर्मदेवानामिन्द्रस्य बृहस्पते प्रजापतेर्ब्रह्मण इति मानुषानन्दमुपक्रम्य ब्रह्मानन्दपर्यन्तमुक्त्वा ब्रह्मानन्दस्यापरिमितत्वात् आनन्दो ब्रह्मेति सदतिशयानन्दस्वरूपत्वाच्च ब्रह्मण "यतो वाचो विवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह " इत्युक्तम् । एवभूताय तुभ्यम् ॥ ९ ॥

स एकैकः साधारः साधिष्ठानो नाधिष्ठानः कं कं कस्मै पदे पदे पातः पाद्याय पादिते स्वाहा ॥ १० ॥

स परमात्मा **एकैकः** अनेन " सदेव सोम्येदमग्र आसीत् ", " एकमेवाद्वितीयम् " इतिश्रुते । सृष्टे प्राक् निमित्तोपादानकारणान्तररहिते

साधारः हृदयकमलाद्याधार । **साधिष्ठानः** "तद्विष्णो परम पदम्" इ श्रुते परमपदाद्यदिष्ठानसहित । **नाधिष्ठानः** अवान्तरकत्वेनाधिष्ठानभूतो भवति । यद्वा—धारकान्तररहित एवभूतस्य परमात्मन **पादाय पा** प्रणति **कं कं** पुरुषमपि **पदे पदे** परमात्मना म**पादिते** ।

आमोदश्च प्रमोदश्च समोदस्तदनन्तरम् ।
वैकुण्ठमिति विज्ञेयास्तेऽन्योन्यमुपरि स्थिता ॥
अत पर चतुर्थ स्याल्लोक परमभास्वर ।
वासुदेवस्य सुमहत्तद्धीसमजरावृतम् ॥
द्वादशावरणोपेत पूर्णचन्द्रायुतप्रभम् ।
सर्वतेजोमय भास्वदनिर्देश्य सुरैरपि ॥
आनन्द नाम त लोक परमानन्दमद्भुतम् ।
यस्मिन् कस्मिन् कुले जाता यत्र कुत्र निवासिन ।
वासुदेवरता नित्य यमलोक न यान्ति ते ॥ इति ॥

पदे पदे आमोदादिपदे पदान्तरे वा तापयतीति शे नित्यमुक्तबन्धैश्च क्रीडते तुभ्यम् ॥ १० ॥

इति पञ्चमोऽनुवाक ।

षष्ठोऽनुवाकः

स्वयमादिः सर्वान्तरात्मा देवस्य स्वयं क्रीडात्मकमवासृज य: स्वयं लोकमवधारमवधारयन् स्वाहा ॥ १ ॥

अत पर परब्रह्मणो नारायणस्य परत्वान्तर्यामित्वादिप्रतिपादनमुखेन अर्चावताराादिक प्रतिपादयति—**स्वयमादि:** इत्यादिना। स्वयमित्यनेन "सदेव सोम्येदमग्र आसीत्", "एकमेवाद्वितीयम्" इति श्रुतेरभिन्न-निमित्तोपादानकारणभूत ' सत्य ज्ञानमनन्त ब्रह्म" इत्यादिभि सत्यत्व-ज्ञानत्वानन्तत्वविशिष्ट "आनन्दो ब्रह्म" इति निरतिशयानन्दम्वरूप "नारायणपर ब्रह्म" इत्यादिभि परब्रह्मपरतत्त्वपरज्योति परमात्मादिशब्द-वाच्य नारायणमेवाह— **स्वयमिति** ॥

नारस्त्विति सर्वपुसा समूह परिकीर्तित ।
गतिरालम्बन तस्य तेन नारायण स्मृत ॥ इति ॥

अखिलजगत्कारणभूतो नारायण एवादिरित्युच्यते। यद्वा— आदिशब्देन परत्वम्।

परत्व नाम—

वैकुण्ठे तु परे लोके श्रिया सार्ध जगत्पति ।
आस्ते विष्णुरचिन्त्यात्मा भक्तैर्भागवतै सह ॥

परे लोके—

अत पर चतुर्थ स्यादित्यादि ॥

श्रिया सार्धम्—

नित्यैवैषा जगन्माता विष्णो श्रीरनपायिनी ।
यथा सर्वगतो विष्णुस्तथैवेय द्विजोत्तम ॥

जगत्पति —

पर्ति विश्वस्यात्मेश्वर शाश्वत शिवमच्युतम् ।
एक एव जगत्स्वामी शक्तिमानच्युत प्रभु ॥

तदशाच्छक्तिमन्तोऽन्ये ब्रह्मेशानादयोऽमरा ।
ब्रह्मादिदेवसङ्घेषु स एव पुरुषोत्तम ॥
स्त्रीप्रायमितरत्सर्वं जगद्ब्रह्मपुरस्सरम् ।
विश्वव्यापकशीलत्वाद्विष्णुरित्यभिधीयते ॥

अचिन्त्यात्मा —

न यस्य रूप न बलप्रभावो न च स्वभाव परमस्य पुंस ।
विज्ञायते शर्वपितामहाद्यैस्त वासुदेव प्रणमाम्यचिन्त्यम् ॥

भक्तै —

भक्तैस्तद्भक्तवात्सल्यं तत्पूजास्वनुरञ्जनम् ।
तत्कथाश्रवणे भक्ति स्वरनेत्राङ्गविक्रिया ॥
तदनुस्मरण नित्य तदन्यस्य च वर्जनम् ।
नित्य तदेकशेषत्व यद्भुक्तेनोपजीवति ॥ इति ॥

भागवतै —

उत्पत्तिञ्च विनाशञ्च भूतानामागतिं गतिम् ।
वेत्ति विद्यामविद्या च स वाच्यो भगवानिति ॥
पञ्चशक्तिमयो विष्णुर्वासुदेव सनातन ।
लोकस्थितिमिमा दीर्घा विशालामतिदुस्तराम् ।
पश्यन्नास्ते हृषीकेश परमे व्योम्नि भास्वति ॥

एव परत्वमुपपादितम् । **सर्वान्तरात्मा** इत्यनेन "अन्त प्रविशास्ता जनाना सर्वात्मा", "यस्यात्मा शरीरं यस्य पृथिवी शरीरम् इत्याद्यन्तर्यामित्व **स्वयमादिः** इत्युक्तत्वात् । दैविकमानुषभेदेन व्द्विविध ।

कथ त्वमर्चनीयोऽसि मूर्तय कीदृशास्तु ते ।
वैखानसा कथ वा स्यु कथ वा पाञ्चरात्रिका ॥

श्रीभगवान्—

शृणु पाण्डव तत्सर्वमर्चनाश्रममात्मन ।
स्थण्डिले पद्मक कृत्वा साष्टपत्र सकर्णिकम् ॥
अष्टाक्षरविधानेन अथवा द्वादशाक्षरै ।
वैदिकैरथवा मन्त्रैर्मनुनोक्तेन वा पुन ॥
स्थित मामन्तरे तस्मिन्नर्चयित्वा समाहित ।
पुरुष च ततस्सत्यमच्युत च युधिष्ठिर ॥
अनिरुद्ध च मा प्राहुर्वैखानसविदो जना ।
अन्ये त्वेव विजानन्ति मा राजन् पाञ्चरात्रिका ॥
वासुदेव च राजेन्द्र सङ्कर्षणमथापि च ।
प्रद्युम्न चानिरुद्ध च चतुर्मूर्ति प्रचक्षते ॥
एताश्चान्याश्च राजेन्द्र सञ्ज्ञाभेदेन मूर्तय ।
विद्धि मेऽर्चान्तराण्येव मामेव चार्चयेद्बुध ॥ इति ॥

वैभव त्ववताराणाम्—

मत्स्य कूर्मो वराहश्च नारसिंहश्च वामन ।
रामो रामश्च रामश्च बुद्ध कल्कीति ते दश ॥ इति ॥

देवशब्दप्रयोगसामर्थ्यात् व्यूहविभवे अभिप्रेते **स्वयं** इत्यनेन "पञ्चधा पञ्चात्मा" इत्यादिश्रुत्यर्थोऽत्रानुसन्धेय । पञ्चधेत्यनेन परव्यूहविभवान्तर्याम्यर्चावतार इति पञ्चधा प्रतिपादितासु,

व्याप्ति कान्ति प्रवेशोऽर्चा तत्क्रियासु निबन्धना ।
परत्वेऽप्यधिक विष्णोर्देवस्य परमात्मन ॥

मुक्तोऽपि भोगभोग्यत्वात्परव्यूहात्मनो हरे ।
तत्कालसन्निकृष्टे च लक्ष्यत्वाद्विभवात्मन ॥
विशुद्धैर्योगसंसिद्धैश्चिन्त्यत्त्वादन्तरात्मन ।
अर्चात्मन्येव सर्वेषामधिकारो निरङ्कुश ॥
अर्चावतारविषये ममाप्युद्देशतस्तथा ।
उक्ता गुणा न शक्यन्ते वक्तुं वर्षशतैरपि ॥
एव पञ्चप्रकारोऽहमात्मना पततामध ।
पूर्वस्मादपि पूर्वस्माज्जायाश्चैवोत्तरोत्तर ।
सौलभ्यतो जगत्स्वामी सुलभो ह्युत्तरोत्तर ॥ इति ॥

परत्वादौ सौलभ्याभावात् सर्वसुलभत्वादर्चावतार ।

शिलादारु च ताम्र च रजत काञ्चन मणि ।
उक्तानि कौतुकार्थं तु षड् द्रव्याणि मनीषिभि ॥ इति ॥

शैलजादिरूपेण विग्रहपरिग्रहादिक भगवत प्रतिपादयति इ
श्रुति —**क्रीडात्मकमवासृजत्** इति ॥

नृसिंहतापनीयोपनिषदि—

अथ कस्मादुच्यते वीरमिति यस्मात्स्वमहिम्ना सर्वान् लोका
सर्वान् देवान् सर्वानात्मन सर्वाणि भूतानि विरमति विरामयत्यजस्रं सृजा
विसृजति वासयति यतो वीर कर्मण्य सुदक्षो युक्तग्रावा जायते देवका
तस्मादुच्यते वीरमिति ॥ इत्यादि ॥ यत भक्तसंरक्षणादिहेतुत्वेन वीर —

यदि ह्यह न वर्तेयं जातु कर्मण्यतन्द्रित ।
मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्या पार्थ सर्वश ॥
उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यां कर्म चेदहम् ।
सकरस्य च कर्ता स्यामुपहन्यामिमा प्रजा ॥

इत्यादिभगवद्वचनानुरोधेन नित्यविभूतौ पादप्रक्षाळनादिकर्मकरणे योग्यताभावात्, विभूतौ पादप्रक्षाळनाचमनस्नानादिकर्मकरणायोग्यतात्वमिच्छन् सुदक्षा सुतरा स्वापकादीना यथायोग्य कामितफलप्रदानसमर्थ "युक्तग्रावा जायते देवकाम " देवतात्वमिच्छन् श्रीवैखानसादिशास्त्रोक्तशैलादिप्रतिमारूपे जायते । ग्रावाग्रहण सुवर्णरजतादीनामप्युपलक्षणम् ।

किञ्च—

पिशङ्गरूपस्सुभरो वयोधा श्रुष्टी वीरो जायते देवकाम ।

पिशङ्गरूप सुवर्णवर्ण सुभर सुखेन भर्तु शक्य वयोधा वयसा गरुडेन ध्रियत इति वयोधा वीरशब्देन पूर्वोक्तमन्त्रप्रतिपाद्य एवात्रापि प्रतिपाद्यते पिशङ्गरूप इत्यादि गुणशिष्टत्वेनोक्तत्वात् सालग्रामपरत्वेन वा ग्रावापरत्वेन वा वक्तुमयुक्तमित्यवगम्यते ।

भारते —

सुरूपा प्रतिमा विष्णो प्रसन्नवदनेक्षणाम् ।
कृत्वात्मन प्रीतिकरीं सुवर्णरजतादिभि ॥
तामर्चयेत्ता प्रणमेत्ता जपेत्ता विचिन्तयेत् ।
विशत्यपास्तदोषस्तु तामेव ब्रह्मरूपिणीम् ॥

ग्रन्थान्तरे—

द्वीपवर्षविभागेषु तीर्थेष्वायतनेषु च ।
मानुषाश्चात्मना चाह ग्रामेग्रामे गृहेगृहे ॥
पुसिपुसि सभवानि दारुलोहशिलामय ।
अह पञ्चोपनिषद परव्यूहादिषु स्थित ॥
आविर्भावेषु सर्वेषु स्वसङ्कल्पशरीरवान् ।
आवेशाशावतारेषु पाञ्चभौतिकविग्रह ॥

दारुलोहशिलामृत्स्नाशरीरोर्चात्मकः स्मृत ।
चेतनाचेतनैर्देही परमात्मा भवाम्यहम् ॥
अर्चात्मनावतीर्णं मा जानन्तो हि विमोहिता ।
कृत्वा दारुशिलाबुद्धिं गच्छन्ति नरकायुतम् ॥
स्वयम्भुना विमानानामभितो योजनद्वयम् ।
क्षेत्रे पापहर प्रोक्त मृतानामपवर्गदम् ॥
योजन दिव्यदेशाना सिद्धानामर्थमेव च ।
मनुष्याणा विमानानामभित क्रोशमुत्तमम् ।
गृहमात्र प्रशस्त वा गृहार्चा यत्र विद्यते ॥ इति ॥

पुरुषसहिताया नारद प्रति सनत्कुमार —

पुरा नारायणो देव कृपया परयान्वित ।
देवतिर्यङ्मनुष्यादीन् वीक्ष्य ससारमध्यगान् ॥
एव सञ्चिन्तयामास सस्मरन् वैभव स्वकम् ।
स्वत प्रमाणवाक्यैश्च दुर्विज्ञान वदन्ति माम् ॥
अणोरणीयान्महतो महीयान्निर्गुणो गुणी ।
दिग्देशकालावस्थाद्यैरसौ चाभेद्यवैभवः ॥
प्रधीक्षयविहीनश्च सत्यकामो निरञ्जन ।
विनेन्द्रियेण सर्वज्ञो विना पादेन सर्वग ॥
अनासोऽनुभवन् गन्ध स्पृशन् सर्वमपाणिक ।
शृण्वन् श्रुतिं विना शब्दमजिह्वोऽपि लिहन् रसम् ॥
साधनेन विना सर्वं साध्य साधयतेऽन्वहम् ।
तस्मात्सर्वप्रमाणेन सुदुर्ज्ञानतरो ह्यहम् ॥

मज्ज्ञानाभावगे मोक्षो न सिद्धयति कदाचन ।
तस्मात्ससारचक्रेऽस्मिन् भ्राम्यन्ते च सुदुस्तरे ॥
उद्धरेयमिमान् सर्वान् यातनाशतसकुलान् ।
इति सञ्चिन्त्य भगवान् स्वच्छन्दोपात्तविग्रह ॥
हित्वौपनिषद वेष प्रमाणानामगोचरम् ।
सर्वेषा हर्षद भक्त्या दृष्टमात्रेण मुक्तिदम् ॥
सर्वकल्याणसपूर्ण गुणराशिसमाश्रयम् ।
सहस्रमुखदृक्पादमाददे रूपमद्भुतम् ॥ इति ॥
अत स्वय च भगवान् क्रीडात्मकमवासृजत् ।
अवतारस्य सत्यत्वमजिहासन् स्वभावत ॥
शुद्धसत्त्वमयत्व च स्वेच्छामात्रेण दासता ।
धर्मज्ञोऽसौ समूहश्च साधुसंरक्षणार्थता ।
इति जन्मरहस्य यो वेत्ति नास्य पुनर्भव ॥ इति ॥

पाद्मे—

उद्धृताया स मेदिन्या पूर्ण तद्धूनभोन्तरे ।
जल तत्कृतमर्याद व्यवच्छिन्नमभूत्तव ॥
सस्थाप्य पृथिवीमित्थ तदुर्व्याधारसिद्धये ।
दिग्गजानहिराज च कमठ च न्यवेशयत ॥
तेषामपि च सर्वेषामाधारत्वेन सादरम् ।
अव्यक्तरूपा स्वा शक्ति युयुजे च दयापर ॥ इति ॥

ग· परमात्मा **स्वयं लोकं** भूरादिसर्वलोकान् **अवधारं**

अधस्ताद्धृतम् ।

ऐरावतः पुण्डरीको वामनः कुमुदोऽञ्जनः ।
पुष्पदन्तः सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजाः ॥

इति शेषदिग्गजादिभिर्धृतं दिग्गजादीनामाधारत्वेन अधस्तात् धारयन् कूर्मरूपेणेत्यर्थः ॥ १ ॥

यः स्वयं सृष्टमात्मना गुप्तमनुसंदितानमचरं चरन्तं स्वयं क्रीडं क्रीडयन् क्रीडान्तरमनुप्राविशत् स्वाहा ॥ २ ॥

यः परमात्मा **स्वयं सृष्टं** स्वेन सृष्टं **आत्मना** स्वेनैव **गुप्तं** रक्षितं **अनुसन्दितानं** साकल्येन जीवस्य चात्मनः फलितं **अचरं** स्वातन्त्र्येण गतिरहितं **चरन्तं** जीवं यद्वा स्थावरजङ्गमात्मकं तं प्रत्यात्मानं

अप्रमेयोऽनियोज्यश्च यत्र कामागमो वशी ।
मोदते भगवान् भूतैर्बालः क्रीडनकैरिव ॥ इति ॥

स्वतन्त्रत्वात्प्रतिमाप्रायेण **क्रीडं क्रीडयन्** अन्योन्यं क्रीडयन् **स्वयं क्रीडान्तरं** वारोहादिरुक्तं **अनु** साकल्येन **प्राविशत्** । यद्वा कूर्मविषयत्वेन स्वसृष्टमन्दरपर्वतं समुद्रमथनेन मन्थरस्योपरि चरन्तं गतिं कुर्वन्तं स्वयं क्रीडयन् तथारणेन क्रीडयन् क्रीडान्तरममृतप्रदानार्थं स्त्रीवेषधारणादिकं साकल्येन प्राविशत् ।

देवतिर्यङ्मनुष्याख्यचेष्टामत्ति स्वलीलया ।
जगतामुपकाराय मनःकर्मनिमित्तजः ॥
समस्तकल्याणगुणात्मकोऽसौ स्वशक्तिलेशाद्धृतभूतसर्गः ।
इच्छागृहीताभिमतोरुदेहः सनाथिताशेषजगद्धितोऽसौ ॥

इति तस्मै ॥ २ ॥

स्वौजसा सर्वमादधाति यः पापीयांसमनुपदमाहिंसत् सुपुण्यं पुण्यात्मकं पुण्यं वितानं दाधार देवाय स्वाहा ॥ ३ ॥

यः परमात्मा **स्वौजसा** परबलाहरणशक्त्या **सर्वं जगत् आदधाति** स्थापयति य परमात्मा बलभद्ररूपी **पापीयांसं** प्रलम्बासुर **अनुपदं** लीलाकाले गृहीत्वा गच्छन्त पदमनुसृत्य **आहिंसत्** हिंसितवान् ।

श्रीवैखानसे—

योगनिद्रे ममादेशात् पातालतलसश्रयान् ।
एकैकशश्च षड्गर्भान् देवकीजठरे नय ॥
हतेषु तु क्रमेण शेषाख्याशस्ततो मम ।
अशांशेनोदरात्तस्या सप्तम स भविष्यति ॥
गोकुले वसुदेवस्य तथान्या रोहिणी तथा ।
तस्य सभूतिसमये स विनेयस्त्वयोदरम् ॥ इति ।

सुपुण्य सुतरा पुण्यस्वरूप **पुण्यात्मकं** पुण्यशब्दवाच्यानामन्तर्यामिण **पुण्य वितान** वितानरूपत्वेन **दाधार** शेषरूपेण कृष्ण दाधार सङ्कर्षणमूर्तित्वेन क्रीडमानस्तस्मै । यद्वा पापीयास सर्वयज्ञविनाशक हिरण्याक्षपदमनुसृत्य अहिंसत् हिंसितवान् सुपुण्य पुण्यात्मक यज्ञ "यज्ञो वै विष्णु " इति पुण्य वितान दाधार त्रयीसवरण यत इति वेदमूलत्वात् आच्छादक दाधार स्थापितवान् ।

भृगु -

हिरण्याक्षोऽपि दैत्येन्द्रो बलवान् बलिना वर ।
परेण गर्वाद्दुर्बुद्धिर्यज्ञविक्षेपकोऽभवत् ॥
तद्वधायाकृतवान्विष्णुर्नरसूकरमूर्तिमान् ।
हत्वा स दैत्य सबल पश्चाद्यज्ञोनुवर्तयन् ॥

यज्ञवराहरूपिणो इत्यर्थ ।

किञ्च —

आद्ये कलियुगे प्राप्ते सोमकेन हृता त्रयी ।

इत्यारभ्य ।

अथ मत्स्याकृतिः श्रीशः प्रविश्याम्बुधिमध्यगम् ।
निर्मथ्य सोमकं वेदानदात् कञ्जनयोनये ॥
तादृशं पुण्डरीकाक्षं स्तोत्रैः सन्तोष्य पद्मभूः ।
उवाच वचनं प्रेम्णा दण्डवत्प्रणिपत्य च ॥
तान्त्रिकेण पुरा प्रोक्तं मार्गेण भवदर्चनम् ।
न प्रसिद्ध्यति चास्माकं मनः कमललोचन ॥
वैदिकेन त्वदर्चां वै यथापूर्वं वदाच्युत ।
इत्युक्तो भगवान् देवः शास्त्रं श्रुतिपथागतम् ॥
सहस्रकोटिभिः श्लोकैः सङ्ख्यातं बहुविस्तरम् ।
सूत्रे मूलमनाद्यन्तं कल्पे कल्पे समाश्रितम् ॥
उवाच जगतां प्रीत्यै यज्ञानां पूरणाय च ।
मूलं सर्वागमानां च पुराणानां तथैव च ॥
स्मृतीनां सर्वसूत्राणां प्रत्यङ्गोपाङ्गशोभनम् ।
श्रुत्युक्तं तदिदं शास्त्रं वैखानसमहार्णवम् ॥
इत्युक्त्वा भगवानाद्यस्तत्रैवान्तरधीयत ।
ततः परं चतुर्वक्त्रो जटाकाषायदण्डभृत् ॥
नैमिशारण्यमासाद्य मुनिबृन्दनिषेवितम् ।
तपस्तप्त्वा चिरं कालं ध्यायंस्तेजस्तु वैष्णवम् ॥
पश्चादपश्यद्विष्णूक्तमागमं विस्तरं तथा ।
सश्रौतं च स्वमात्रं च वेदमन्त्रैरभिष्टुतम् ॥

सङ्क्षिप्य सारमादाय शाणोल्लिखितरत्नवत् ।
धातुर्विखनसा नाम्ना मरीच्यादीन् सुतान् मुनीन् ॥
अबोधयदिदं शास्त्रं सार्धकोटिप्रमाणतः ।
मुनिभिस्तस्य सङ्क्षिप्तं चतुर्लक्षप्रमाणतः ॥
कल्पेकल्पे महाविष्णोरुद्धृतं पूर्वतस्सदा ।
तस्माद्वैदिकमाचारं यः कर्तुं भुवि वाञ्छति ।
तस्येदं शास्त्रमित्युक्तं नेतरेषामितीरितम् ॥ इति ॥

देवशब्दसामर्थ्यान्मत्स्यादिरूपेण क्रीडते तुभ्यम् ॥ ३ ॥

क्ष्मामेकां सलिलावसन्नां श्रुत्वा स्वनन्तीमनु स्वयं भूत्वा वराहो जहार तस्मै देवाय सुकृताय पित्रे स्वाहा ॥ ४ ॥

क्ष्मां भूमिं **एकां सलिलावसन्ना** प्रळयजलाक्रान्तां **स्वनन्तीं** क्रोशन्तीं **श्रुत्वा अनु** पश्चात् **स्वयं वराहो भूत्वा जहार** उद्धृतवान् **देवाय** द्योतमानाय **सुकृताय** सुकृतं कृतवने **पित्रे** रक्षकाय ।

शान्तिपर्वणि—

आदौ महार्णवे घोरे भाराक्रान्तामिमां पुनः ।
तदा बलादहं पृथ्वीं सर्वभूतहिताय वै ॥
सत्त्वैराक्रान्तसर्वाङ्गां नष्टां सागरमेखलाम् ।
आगमिष्यामि संस्थानं वाराहं रूपमाश्रितः ॥

इति **तस्मै** ॥ ४ ॥

यः कुं धरमाणः कुं धरतां कुं धरतामित्यवोचत तां सानुमन्तो विदधत्स्वनेजसा तस्मै देवाय वरिष्ठाय वरप्रदाय पित्रे स्वाहा ॥ ५ ॥

यः परमात्मा **कुं** भूमिं **धरमाणः** आधारकूर्मादिरूपेण धारयमाणः **कुं** धरां **धरतां** गोवर्धनपर्वतभङ्गभयभीतानां भयनिवारणार्थं वर्षादिभयनिवारणार्थं च गोपान् प्रति **कुं** **धरतां** पर्वताना सानुषु वसन्त्वित्यध्याहारः **अवोचत्** इत्युक्तवान् औचित्यवशात् समीचीनार्थश्च-कारनियमाच्च **तां** भूमि **सानुमन्तः** पर्वताश्च गोपाना रक्षणार्थं **स्वतेजसा**—

सहकार्यनपेक्षं यत्तत्तेज· समुदाहृतम् ॥ इति ॥

विदधत् भृतवान् **वरिष्ठाय** श्रेष्ठाय **वरप्रदाय पित्रे** रक्षकाय **तस्मै** तुभ्यम् ॥ ५ ॥

पृथां प्रस्खलन्तीं प्रमृज्यामृजाङ्गीं य ऊर्वोरुपादधात् तस्मै मुख्याय वरदाय पित्रे स्वाहा ॥ ६ ॥

पृथां भूमिं **प्रस्खलन्तीं** जलमज्जनायामेन प्रकर्षेण स्खलन्तीं यथास्थाने स्थातुमसमर्थां **अमृजाङ्गीं** पङ्कादिभिर्लिप्तशरीरां **प्रमृज्य** शुद्धिं कृत्वा **ऊर्वोरुपादधात्** ऊरुमध्ये स्थापितवान् **तस्मै मुख्याय वरदाय पित्रे** ॥ ६ ॥

यां गामुशन्तीमुशन्नभिपूर्णामारक्तनीलाममृतां रजन्तीमा-लालयन् लालितकङ्कणाङ्गीं तस्मै प्रजेशाय वरदाय पित्रे स्वाहा ॥ ७ ॥

यां गां भूमि **उशन्तीं** आक्रोशन्तीं भूतभूभारपीडया क्रोशन्तीं वराहरूपेणावतीर्य **उशन्** शब्दं कुर्वन् **अभिपूर्णां** स्थावरजङ्गमादिभिः समृद्धां **आरक्तनीलां** रक्तनीलवर्णां **अमृतां** जलेनार्द्रां **रजन्तीं** रजसाभिप्लुतां **लालितकङ्कणाङ्गीं** जवोद्धरणवेळाया लालितानि जलकणानि यद्वा कङ्कणानि यस्याः सा लालितकङ्कणाङ्गी तां भूमिं **आलालयन्** यः परमात्मा तिष्ठति **प्रजानामीशाय प्रजेशाय वरदाय पित्रे तस्मै** ॥ ७ ॥

प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परिता बभूव यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणां स्वाहा ॥ ८ ॥

प्रजाना प्रति प्रजापति हे **प्रजापते** शब्दवाच्यपरमात्मन् **त्वदन्यः विश्वा जातानि** विश्वस्मिन जातानि **परिता** पालयिता रक्षक स्रष्टा वा **न बभूव यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो रयीणां** पतये **स्याम** तुभ्यम् ॥ ८ ॥

यो धूर्धुरं धूर्धुर धूर्वराणा सुधूर्धूरसि धूर्धुराणा धूरसि धूर्वङ्ग मे स्वाहा ॥ ९ ॥

यः परमात्मा **धूर्धुरं** भारस्यापि भारभूत **धूर्वराणां** भारवहने पुष्टाना **धूर्धुर** भाररूप **सुधूर्धूरसि धूर्धुराणां धूरसि** भारभूतोऽसि तुभ्यम् ॥ ९ ॥

यो वाप्यहिसीज्जरया जरन्त तं दैत्यमुख्यममृतात्मरूपं सुखुरं खुराणा किंचित्स्वनन्तं तस्मै नृसिहाय सुरेशपित्रे स्वाहा ॥ १० ॥

यः परमात्मा नृसिहरूपी **जरया जरन्तं** जीर्णतारहित **दैत्यमुख्यं** प्रथम **अमृतात्मरूपं** वरप्रदानेन देवमनुष्यादिभि दिवारात्रौ च मरणरहित भृगु

हिरण्यकशिपुर्नाम दैत्यराट् स प्रभुर्भवेत् ।
वरेण गवा दत्यन्द्रा हिरण्यकशिपुस्तथा ॥
देववर्ग मानुषैवापि मृगर्जीवैरजीवके ।
दिवारात्रा तथा चैव वधो नेव ममेति च ॥
एव वरेण गर्वन्न दैत्य देवविरोधिनम् ।
वध कर्तु कृतोद्योगाश्चिन्तयित्वा हरि प्रभु ॥

नरसिंहवपुः कृत्वा दिवारात्रौ व्यपोह्य च ।
सन्ध्यायां तु वधं कुर्यात् स्वीयाङ्के तु नखाङ्कुरैः ॥
बाह्यमभ्यन्तरं भित्त्वा जीवाजीवैर्नखैः शुभैः ।
एवं दैत्यवधं कृत्वा देवदेवो जगत्पतिः ॥ इति ॥

सुखुरं खुराणां नृसिंहनखापेक्षया सुकुमारनखं **किंचित्स्वनन्तं** वज्राधिकनखाग्रैः हिंसितत्वात् सन्धितुमशक्याद्वा प्रभुत्वाद्वा **किञ्चित्स्वनन्तमहिंसीत्** हिंसितवान् **तस्मै नृसिंहाय** नरसिंहरूपिणे सुरेशो ब्रह्मा रुद्रः तस्य पित्रे रक्षकाय **तस्मै** ॥ १० ॥

इति षष्ठोऽनुवाकः

सप्तमोऽनुवाकः

तपोनिधिं तपसां रयिंदं रयिमायुरङ्गं व्यसनौघहन्तृ
सासिष्वसन्तं सवने सवित्रे तस्मै सुरेशाय सुरबृन्दकर्त्रे स्वाहा ॥१॥

तपोनिधिं "ऋतं तपः सत्यं तपः श्रुतं तपश्शान्तं तपो दमस्तपः शमस्तपो दानं तपो यज्ञं तपो भूर्भुवस्सुवर्ब्रह्मैतदुपास्वैतत्तपः " इति, तपः स्वधर्मवर्तित्वम् , " तप इति तपो नानशनात् परम् " इत्यादिश्रुतिसिद्धानां तपःशब्दवाच्या-नामावासभूतम् । **तपसां रयिंदं** तपसामप्यैश्वर्यप्रदम् । **रयिं** ऐश्वर्यभूतम् । **व्यसनौघहन्तृ** आपन्निवारकं स्वभक्तस्यापन्निवारकत्वं ब्रह्मादेरदृष्टम् । **सासिष्वसन्तं** असिसहितः सासिः प्रतिघ इत्यर्थः तेष्वसन्तम् । **सवने**

समये **सवित्रे** फलप्रदाय **सुरेशाय** ब्रह्मरुद्रादीनामीश्वराय **सुरबृन्दकर्त्रे** देवसमूहकर्त्रे **तस्मै** तुभ्यम् ॥ १ ॥

यो वा नृसिंहो विजय बिभर्षि साराजिमन्तं रयिदं कवीना साराजिमन्तं सजयं सहस्रं तस्मै सुयन्त्रे सुशेवधये स्वाहा ॥ २ ॥

य परमात्मा हिरण्यवधादिना **विजयं बिभर्षि** । विष्णुसूक्ते "प्रतद्विष्णुस्तव ते वीर्याय । मृगो न भीम कुचरो गिरिष्ठा । यस्योरुषु त्रिषु विक्रमणेषु । अधिक्षियन्ति भुवनानि विश्वा" । प्रकर्षेण तस्माद्धि रण्यवधादिकारणादाविर्भूतो **नृसिंहो** न मृग किन्तु विष्णु भीम दैत्य-दानवरक्षसा भयकर ,

उग्र वीर महाविष्णु ज्वलन्त सर्वतोमुखम् ।
नृसिंह भीषण भद्र मृत्युमृत्यु नमाम्यहम् ॥ इति ॥

कुचरो गिरिष्ठा रत्नकूटपर्वते स्थित सन् पादचारी भूत्वा सन्ध्याकाले हिरण्यवधादिक कृतवान् । यस्य विष्णोरुरुषु महत्सु त्रिषु विक्रमणेषु भुवनानि अधिक्षियन्ति अधिक्षिप्तानि भवन्ति । तस्माद्विष्णु वीर्यवत्तया स्तवत इति ॥ श्रीमद्वैखानसेऽखिलसहितायामप्येवमवोक्तम्—

नरसिंह सुभविता कस्माच्च भुवनेश्वर ।

इत्युपक्रम्य ।

गत्वा तत्पुरसाद्ये तु पर्वत शृङ्गिरूपिणम् ।
रत्नकूटमिति ख्यात पर्वत सुमनोहरम् ॥
तस्यैव शिखरे रम्ये दृष्ट स भगवान् किल ।
नारायणस्तु सिंहत्वे मुख कृत्वा च दारुणम् ॥

दष्ट्राणा च तु तीक्ष्णत्व सटाभि स्कन्धसङ्कटम् ।
नररूप वपु कृत्वा मानुषत्वे व्यवस्थित ॥
सुदारुण महद्रूप शत्रूणा साधनाय च ।
नखैस्तीक्ष्णै सुदष्ट्रैश्च चतुर्भिर्बाहुभिर्युतम् ॥
नागराश्च किलोद्युक्ता हिरण्यपुरवासिन ।
अपराह्णे महासिह पर्वताग्रे प्रतिष्ठितम् ॥
सहस्रादित्यसङ्काश ज्वलन्त प्रभया युतम् ।
आगच्छन्त समुत्प्रेक्ष्य विद्रुता भयमोहिता ॥
अपराह्णे मन्दभूते रक्तादित्यकरप्रभे ।
शीघ्रमुच्चार्य वेगेन मन्दिर प्राविशद्धरि ॥

इत्यादि ।

शीघ्र चाप च गृह्णन्त तत्प्रमुच्यासिमुत्तमम् ।
उत्पत्य खड्ग दृष्ट्वा त हिरण्यकशिपु रिपुम् ॥
एकेनैव च हस्तेन खड्ग जग्राह तस्य तम् ।
अन्येन पाणिना चारु समालम्ब्यादिकङ्कतम् ।
अस्त्रेण सह सयोज्य बिभिदे तद्द्विधा हरि ॥ इति ॥

साराजिमन्तं सर्वैश्वर्यवन्त **कवीनां** ज्ञानिना यद्वा भक्त **साराजिमन्तं** साम्राज्य **सजयं** जयसहित **सहस्रं** अपरिमित **तस्मै** प्रह्ला **सुयन्त्रे** भगवद्भक्ताय यद्वा परमात्मज्ञानिने **सुशेवधये** निधिभूताय ॥ २

रयिः ककुद्मान् दधद्विनष्टं रयिमद्विधानं तस्मै ककुत्त्रे विकटाय पित्रे स्वाहा ॥ ३ ॥

रयिः ऐश्वर्यरूप **ककुद्मान्** वृषभाववान् यद्वा श्रेष्ठ **दधद्वि** येन केन प्रकारेण यस्मै कस्मैचित् विनष्ट पदार्थं वरप्रदानादिमुखेन प्राप

रयिमद्विधानं रयि इत्यनेन "ऋच सामानि यजूषि । सा हि श्रीरमृता सताम्" इति श्रुत्युक्त विधान विधि श्रुतिप्रसिद्ध इत्यर्थ । अनेन शास्त्रयोनित्व दर्शितम् । **ककुत्स्थे** ककुदि स्थिताय **विकटाय** वेङ्कटाय । ऋग्वेदे "अरायि काणे विकटे गिरि गच्छ सदान्वे शिरिबिठस्य सत्त्वभिस्तेभिष्ट्वा चातयामसि" इति ॥ हे अरायि ऐश्वर्यहीने काणे एकाक्षिन् अन्धस्य गमने सामर्थ्याभावात्काणस्य यथाकथचित् गमनयोग्यता सभवतीति काणेत्युक्तम् । विकटे गिरि गच्छ वेङ्कटगिरिं प्रति गच्छ "चतुर्हतो ह वै नामैष । त वा एत चतुर्हतꣳ सन्तम् । चतुर्होतेत्याचक्षते परोक्षेण । परोक्षप्रिया इव हि देवा ॥", "इन्द्रो ह वै नामैष । त वा एतमिन्द्रꣳ सन्तम् । इन्द्र इत्याचक्षते परोक्षेण । परोक्षप्रिया इव हि देवा ॥" इति श्रुते परोक्षेणोक्तम् । सदान्वे सर्वदा अन्वेषण कुरु ॥ यद्वा सर्वदा अन्वेषय शिरिबिठस्य श्रीपीठस्य,

स्वामिपुष्करिणीतीरे कोटिकन्दर्पमूर्तिमान् ।
आस्ते लक्ष्म्या च वरया रमन् षोडशवार्षिक ॥ इति ॥

सत्त्वभि सात्त्विकगुणै तेभि तै त्वा त्वा चातयामसि चातयाम विनाशयाम ।

पाद्मे --

स्वामिपुष्करिणीतीरे सर्वान्तर्याम्यधोक्षज ।
सहस्रशीर्षा पुरुष सहस्राक्ष सहस्रपात् ॥
चिन्तितस्य तु विद्या तु चिन्तामणिमिम जगु ।
केचिद्दानप्रदत्वाच्च ज्ञानाद्रिरिति त विदु ॥
सर्वतीर्थमयत्वाच्च तीर्थाद्रि प्राहुरुत्तमा ।
पुष्कराणा च बाहुळ्यात् गिरावस्मिन् सरस्सु च ॥

पुष्कराद्रि प्रशमन्ति मुनयस्तत्त्वदर्शिन ।
गिरावस्मिन् तपस्तेपे सोऽपि च स्वाभिवृद्धये ।।
तस्मादाहुर्वृषाद्रि त मुनयो वेदपारगा ।
शातकुम्भस्वरूपत्वात् कनकाद्रि च त विदु ।।
द्विजो नारायण कश्चित् तप कृत्वा महत्पुरा ।
पश्चादश्वस्य नामा च व्यपदेश मुरारित ।।
वैकुण्ठादागतत्वेन वैकुण्ठाद्रिरिति स्मृत ।
हिरण्याक्षविनाशाय प्रह्लादानुग्रहाय च ।।
नारसिहाकृर्ति लेभे यस्मात्तस्मात्स्वय हरि ।
सिहाचल इति प्राहुस्तस्मादेव मुनीश्वरा ।।
अञ्जनाद्रौ तप कृत्वा हनूमन्त व्यजायत ।
तदा देवा समागत्य देवकार्यार्थकारकम् ।।
यस्मात्पुत्र मम सुत जग्मुस्तस्मादमु गिरम् ।
अञ्जनाद्रि वराहाद्रि वराहक्षेत्रलक्ष्मत ।।
नीलस्य वासुरेन्द्रस्य यस्मान्नित्यमवस्थिति ।
तस्मान्नीलगिरिं नामावदस्ते त महर्षय ।।
वेकारोऽमृतबीज तु कट ऐश्वर्यमुच्यते ।
अमृतैश्वर्यसङ्गत्वाद्वेङ्कटाद्रिरिति स्मृत ।।
अय कदाचिद्देवाना श्रीनिवास इवाबभौ ।
श्रीनिवासगिरिं प्राहुस्तस्माद्देवा दिवौकस ।।
आनन्दाद्रिमिमं प्राहुर्वैकुण्ठपुरवासिन ।
प्राहुर्भगवत क्रीडाप्राचुर्याच्चु तवासुराः ।।

श्रीप्रदत्वाच्छ्रियो वासाच्छब्दशक्त्या च योगत ।
रूढ्या श्रीशैल इत्येतन्नाम चास्य गिरेर्भवेत् ॥
बहूनि चान्यनामानि कल्पभेदाद्भवन्ति हि ॥
सर्वपापानि वे प्राहु कटस्तद्दाह उच्यते ।
सर्वपापदहो यस्माद्वेङ्कटाचल इत्यभूत् ॥
कलिदोषपरीताना नराणा पापचक्षुषाम् ।
वेङ्कटेशात्परो देवो नास्त्यन्य शरण भुवि ॥ ३ ॥

राकामह५ सुहवा५ सुष्टुती हुवे शृणोतु नः सुभगा बोधतु त्मना सीव्यत्वपः सूच्याच्छिद्यमानया ददातु वीर५ शतदाय-मुक्थ्यं स्वाहा ॥ ४ ॥

राका परमपुरुषरञ्जनाद्राका यद्वा रातीति राका परमपुरुषरञ्जन-योग्या अहं तापत्रयाभिभूतोऽह यद्वा चतुर्विधपुरुषार्थकामोऽह **सुहवां** शोभनहवा लक्ष्म्याराधन अधिक शोभनार्थमेव नाभिचारनिमित्तम् ॥

श्रीविष्णुपुराणे—

सत्त्वेन शोचसत्याभ्या तथा शीलादिभिर्गुणे ।
धनैश्वर्यैश्च युज्यन्त पुरुषा निर्गुणा अपि ॥
स श्लाघ्य स गुणी धन्य स कुलीन स बुद्धिमान् ।
स शूर स च विक्रान्तो य त्व देवि निरीक्षसे ॥
सद्यो वेगुण्यमायान्ति शीलाद्या सकला गुणा ।
पराङ्मुखी जगद्धात्री यस्य त्व विष्णुवल्लभ ॥ इति ॥

चतुर्विधपुरुषार्थेष्वपि लक्ष्म्या एव प्राधान्यात सुहवा इत्युक्तम् । **सुष्टुती** सुपन्ति शोभनरूपया स्तुत्या **हुवे** आहये **शृणोतु नः** आर्तनाद शृणोतु यद्वा मम विज्ञापन **सुभगा**,

भगः श्रीकाममाहात्म्यवीर्ययत्नार्ककीर्तिषु ॥ इति ॥
श्रृणोति निखिलं दोषं श्रृणोतु च गुणैर्जगत् ॥
श्रूयते चाखिलैर्नित्यं श्रूयते च परं पदम् ॥ इति ॥

सा भक्तस्य आर्तनादं श्रुत्वा तन्निवारणे यत्नं कर्तुं समर्था महानुभावा वीर्यवती कीर्तिमतीत्यादिगुणविशिष्टेत्यभिप्रायेण सुभगा इत्युक्तम् । **बोधतु त्मना** वेगेन बुध्यताम् । यद्वा **सीव्यत्वपः सूच्याच्छिद्यमानया** सूच्यग्रसन्ततधारया कृपाकटाक्षजलेन नः सिञ्चतु **ददातु वीरं** परमात्मानं यद्वा पुत्रपौत्रादिकं **शतदायमुक्थ्यं** प्राणभूतं ददातु प्रयच्छतु ॥

ननु "पूर्वपक्षो राकापरपक्षः कुहूः" इति श्रुतेः देवतान्तरपरत्वेन श्रूयमाणो राकाशब्दः कथं लक्ष्मीपरो भविष्यतीति चेत्—उच्यते; प्रकरणानुक्तादुक्तो योगो रूढिमपहरतीति न्यायात् भगवच्छब्दस्य तत्रैव मुख्यवृत्तत्वात् पुरुषाकारभूतत्वात् राज्ञि हं रञ्जनात् सतामिति "अस्येशाना जगतो विष्णुपत्नी" इत्यादिभिः पुंस्त्वाभिधानेश्वरेश्वरीमिति सर्वशेषित्वाच्च ॥ ४॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तमादित्यवर्णं तमसस्तु पारे सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः नामानि कृत्वाऽभिवदन् यदास्ते स्वाहा ॥ ५ ॥

श्रीवेङ्कटेशत्वेन पूर्वं प्रतिपादितस्य परमात्मनः स्वरूपं स्तोतुमारभते—**वेदाहं** इति ॥ **एतं** वेङ्कटाचलनिवासिनं **पुरुषं** पुरुषसूक्तेन प्रतिपाद्यम् । श्रूयते हि—भगवन् कूर्मरूपं प्रस्तुत्य कूर्मरूपो भगवान् ब्रह्माणमाह—"मम वै त्वङ्माꣳसा । समभूत्"—इति ॥ ब्रह्माह—"नेत्यब्रवीत्"—इति ॥ पुनश्च भगवान् कूर्मः प्राह—"पूर्वमेवाहमिहासमिति । तत्पुरुषस्य पुरुषत्वम्"—इति ॥ तदेव न्यस्तपुरुषत्वात् परं दर्शयति—"स सहस्रशीर्षा

पुरुष । सहस्राक्ष सहस्रपात् । भूत्वोदतिष्ठत्" ॥ इत्यादि ॥ **महान्तं** "तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्" इति ॥ पूर्णत्वात्पुरुष इति ॥

पाद्मे—

शब्दोऽय सोपचारेण तथा पुरुष इत्यपि ।
निरुपाधौ वदन्त्येते वासुदेवे सनातने ॥
सर्वलोकप्रतीत्या च पुरुष प्रोच्यते हरि ।
त विना पुण्डरीकाक्ष कोऽन्य पुरुषशब्दभाक् ॥
ब्रह्माद्या सकला देवा यक्षतुम्बुरुनारदा ।
ते सर्वे पुरुषांशत्वादुच्यन्ते पुरुषा इति ॥

उत्तररामायणे अगस्त्य —

असौ राम महाबाहु रतिमानुषचेष्टया ।
तेजोमहत्तया चासि सस्कार इति पूरुषम् ॥

हरिवंशे—

गोवर्धनादिधरणीनाथ नन्दसुतोऽपि सन् ।
पुरुषस्याशभृत त्वामादवन्निरणे वहीं ॥

स्कान्दे—

यदा भास्करशब्दोयमादित्ये प्रतितिष्ठति ।
यदा चाग्नौ बृहद्भानुर्यदा वायौ सदा गति ॥
तथा पुरुषशब्दोऽय वासुदेवेऽवतिष्ठति ।
यदा शङ्करशब्दोऽय यथा देवे व्यवस्थित ॥

श्रीविष्णुपुराणे—

देवतिर्यङ्मनुष्येषु पुनामा भगवान् हरि ।
श्रीर्नाम लक्ष्मीर्मैत्रेय नानयोर्विद्यते परम् ॥

नारसिंहे—

य एव वासुदेवोऽय पुरुष प्रोच्यते बुधै ।

प्रकृतिस्पर्शराहित्यात् स्वातन्त्र्ये वैभवादपि ॥

स एव वासुदेवोऽय साक्षात्पुरुष उच्यते ।

स्त्रीप्रायमितरत्सर्व जगद्ब्रह्मपुरस्सरम् ॥ इत्यादि ॥

सहस्रशीर्षेत्यादिशब्दसिद्ध पुरुष श्रीवेङ्कटेश तम्य प्रतिपादयति ॥

अत्र प्रथमया विष्णोर्देशतो व्याप्तिरीरिता ।

द्वितीययास्य विष्णोश्च कालतो व्याप्तिरीरिता ॥

विष्णोर्मोक्षप्रदत्व च कथित तु तृतीयया ।

एतावानिति मन्त्रेण वैभव कथित हरे ॥

तस्माद्विराडित्यनया वदेन्नारायणाद्धरे ।

प्रकृते पुरुषस्यापि समुत्पत्ति प्रदर्शिता ॥

यत्पुरुषेणेत्यनया सृष्टियज्ञ समीरित ।

अनेनैव तु मन्त्रेण मोक्षश्च समुदीरित ॥

तस्मादिति च सप्तार्चान् जगत्सृष्टि समीरिता ।

वेदाहमिति मन्त्राभ्या वैभव कथित हरे ॥

यज्ञेनेत्यनया चर्चा सृष्टेर्मोक्षस्य चेरित ।

य एवमेतज्जानाति स हि मुक्तो भवेदिति ॥

पुरुषसहिताया किं स्वरूप **आदित्यवर्णम्**—

आदित्यवर्ण पुरुष वासुदेव विचिन्तय ॥ इति ॥

तमसस्तु पारे तमश्शब्देन प्रकृतिरुच्यते—

तमस परमे दान्ते ह्यस्ति प्रकृतिमण्डलम् ।

ऊर्ध्वमवस्थित **सर्वाणि विचित्य** निर्माय **नामानि कृत्वा**

नामरूपं च भूतानां कृत्यानां च प्रपञ्चनम् ।
वेदशब्देभ्य एवादौ पृथक्संस्थाश्च निर्ममे ॥

भारते—

सर्वेषां च सनामानि कर्माणि च पृथक् पृथक् ।
वेदशब्देभ्य एवादौ देवादीनां चकार सः ॥ इति ॥

धीरः—धियो रममाणः अभिवदंस्तैराभिमुख्येन वदन् **यदास्ते अस्त्येव** तमित्यनेन पूर्वं प्रस्तुतमेव नान्यं दद इति । सन्निहितस्य परित्यागे कारणाभावात् ॥

वेङ्कटाचलमाहात्म्ये—

स्वामिपुष्करिणीतीरे सर्वान्तर्याम्यधोक्षजः ।
सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥

इति पुरुषसूक्तप्रतिपाद्यत्वेनोक्तत्वाच्च ॥ ५ ॥

दिग्दोषो यस्य विदिशश्च कर्णौ द्यौरास वक्त्रमुदरं नभो वा सासि वा स्म या स्वयमापदन्तं तस्मै वरत्रे वरदाय कस्मै स्वाहा ॥ ६ ॥

यस्य परमात्मनः **दिग्दोषः** दिशः दोषः बाहवः **विदिशश्च** अवान्तर**कर्णौ द्यौर्वक्त्रमास उदरं नभः** "नाभ्या आसीदन्तरिक्षम्" इत्यादिश्रुतेः । या विश्वभगा भूमिः सा त्वमेवासि स्म भूतार्थसूचकः अन्तर्यामीत्यर्थः ॥

श्रुत्यन्तरे—

यस्याास्यमग्निर्द्यौर्मूर्धा खं नाभिश्चरणौ क्षितिः ॥ इत्यादि ॥

पादभूता या भूमिः सा **स्वयं** वराहरूपेण तव दन्तमाप दंष्ट्राग्रस्थितेत्यर्थः **तस्मै** वराहरूपिणे **वरत्रे** वरप्रदानेन त्राति वरत्रः वरप्रदानसमर्थाय

कस्मै परब्रह्मणे कस्मा इत्युक्तत्वात् ब्रह्मकं ब्रह्ममुखमिति परब्रह्मपरत्वेनोक्तत्वात् । "सदेव सोम्येदमग्र आसीत्", "एकमेवाद्वितीयम्" इत्यादिश्रुत्यनुसारेण पृथग्देवीभूषणायुधादिरहितत्वेन श्रुतिसिद्धम् । वेङ्कटाचले विद्यमानोऽपि मन्त्रो वेङ्कटेशपरः ॥

पाद्मे—

येनैव दंष्ट्राग्रसमुद्धृता धरा बिभर्ति विश्वं ससुरासुरेन्द्रम् ।
नताः स्म तस्मै वरदाय पुंसे सर्वात्मने शेषविभूतिदायिने ॥ इति ॥

पद्मास्य वक्षाः परमः सुपुण्यः पद्मा जनित्री परमस्य वासः
सूक्ष्मं सावित्रं स्वयमादधानः सावित्ररूपं परमं सुपुण्यं स्वाहा ॥७॥

पद्मा लक्ष्मीः **अस्य** पूर्वं प्रतिपादितस्य वेङ्कटेशस्य **वक्षाः** वक्षसि विभक्तिव्यत्यय **परमः** अर्चावतारे वरप्रदानादिषु समाभ्यधिकरहितः **सुपुण्यः**,

वेङ्कटाद्रिसमं स्थानं ब्रह्माण्डे नास्ति किञ्चन ।
वेङ्कटेशसमो देवो न भूतो न भविष्यति ॥
याश्च सप्तमहापुर्यः कीर्त्यन्ते मोददायकाः ।
ता वेङ्कटाद्रिपर्यन्ता ग्रामकोट्यंशशक्तयः ॥
नास्ति पुण्यतमं तीर्थं स्वामिपुष्करिणीसमम् ।
सममस्तीति यो ब्रूयात्तत्समो नास्ति पातकी ॥ इत्यादि ॥

पद्मा जनित्री सर्वत्र जननी । ऋग्वेदे—"अहं रुद्राय धनुरातनोमि ब्रह्मद्विषे शरवे हन्तवा उ । अहं जनाय समदं कृणोम्यहं द्यावापृथिवी आविवेश । अहं सुवे पितरमस्य मूर्धन् मम योनिरप्स्वन्तस्समुद्रे ।" श्रीसूक्ते—"मातरं पद्ममालिनीम्", श्रीविष्णुपुराणे—

त्व माता सर्वभूताना देवदेवो हरि पिता ।

त्वयैतद्विष्णुना चाम्ब जगद्व्याप्त चराचरम् ॥ इति ॥

परमस्य अभ्यधिकरहितस्य अस्य वक्ष **पद्मावास** इति वा ॥

भगवच्छास्त्रे—

महाप्रळयकाले तु सर्वलोकविनाशने ।

तस्मिन्नपि च काले तु वत्सरूपावसत्स्वयम् ॥

श्रीवत्साङ्को हरिस्तस्मात् हरिवक्षसि सुस्थिता ।

प्रळयान्ते पुनस्सृष्टा पृथग्भूता च सा भवेत् ।

स्त्रीवेषेण च सर्वासा भेदमूर्तित्वमेयुषी ॥ इति ॥

सूक्ष्मं सावित्रं स्वयमादधानः "अन्तस्तद्धर्मोपदेशात्" इत्यस्यार्थोऽत्राभिप्रेत । छान्दोग्ये—"य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मय पुरुषो दृश्यते हिरण्यश्मश्रुर्हिरण्यकेश आप्रणखात् सर्व एव सुवर्णस्तस्य यथा कप्यास पुण्डरीकमेवमक्षिणी" इति ॥ मैत्रायणीश्रुति—"स्थिरमचलममृतमच्युत ध्रुव विष्णुसज्ञित सर्वापर धाम" इति ॥

योगयाज्ञवल्क्य —

ईश्वर पुरुषाख्य च सत्यधर्माणमच्युतम् ।

भर्गाख्य विष्णुसज्ञ च ध्यात्वामृतमुपाश्नुते ॥ इति ॥

दृश्यो हिरण्मयो देव आदित्यो नित्यसस्थित ।

य सूक्ष्म सोऽहमित्येव चिन्तयाम सदैव तु ॥

किञ्च—सूक्ष्मं सावित्र इत्युक्तत्वात् "घृणिरिति द्वे अक्षरे । सूर्य इति त्रीणि आदित्य इति त्रीणि । एतद्वै सावित्रस्याष्टाक्षर पद५ श्रियाभिषिक्तम् । य एव वेद । श्रिया हैवाभिषिच्यते" ॥ इति ॥ यजुषि—"घृणि सूर्य आदित्यो न प्रभावात्यक्षरम् । मधु क्षरन्ति तद्रसम् । सत्य वै तद्रसमापो ज्योती

रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुवरोम् '' ॥ इति ॥ एवं श्रुतिस्मृतिषु प्रतिपादितं सावित्रं रूपं पूर्वोक्तः परमात्मा स्वयमादधानः **सावित्ररूपं परमं सुपुण्यम्** । " आदित्यो वा एष एतन्मण्डलम् '' इत्यादिश्रुत्यनुसारेण, " असावादित्यो ब्रह्म '' इति श्रुतेश्च. आदित्यमण्डलान्तर्वर्ती श्रीवेङ्कटेश इत्यभिप्रायेण सावित्ररूपं परमं सुपुण्यं इत्युक्तम् ॥ ७ ॥

यः पुण्डरीकः परमान्तरात्मा कम्राङ्गरूपं कमलं दधार सासिष्वसन्तं सरसे रसाय स्वाहा ॥ ८ ॥

यः परमात्मा **पुण्डरीकः** पुण्डरीकः छान्दसत्वात् । **परमान्तरात्मा** अत्रापि दहरपुण्डरीकमध्यवर्ती चेत्यर्थः । छान्दोग्ये—" अथ यदिदमस्मिन् ब्रह्मपुरे दहरं पुण्डरीकं वेश्म दहरोऽस्मिन्नन्तराकाशस्तस्मिन् यदन्तस्तदन्वेष्टव्यम् '' इति ॥ यद्वा—पुरुषव्याघ्रः **कम्राङ्गरूपं** कमनीयमङ्गरूपं यस्य तत् । **कमलं** जलमलङ्करोतीति कमलं **दधार** कमले दधार ब्रह्माणं **सरसे** रससहिते द्रवेऽपि चेति रागात्मकरससूते पद्मे **रसाय** लोकसृष्टये ब्रह्माणं दधार तस्मै ।

भारते—

स्वयंभूस्तस्य देवस्य पद्मं सूर्यसमप्रभम् ।
नाभ्या विनिस्सृतमरुक् तत्रोत्पन्नः प्रजापतिः ॥ इति ॥ ८ ॥

रयीणां पतिं यजतं बृहन्तं परारागमुक्तं गुरुं सश्रीकं तं रायिरूपं रयिभूतभूतं रयिमत्सुरत्रः स्वाहा ॥ ९ ॥

रयीणां पतिं ऐश्वर्याणां पति **बृहन्तं** " बृहद्ब्रह्ममहश्चेतिशब्दाः पर्यायवाचकाः '' इति पूर्वस्मिन्मन्त्रे प्रतिपादितं ब्रह्माणं परब्रह्मभूतं **परारागमुक्तं** समग्रषाड्गुण्यपरिपूर्णैश्वर्यत्वात् तुच्छरूपपरत्वादिन्द्राद्यैश्वर्यराग-रहितम् ,

एते वै निरयास्तात स्थानस्य परमात्मनः ।

इति वचनात् । **गुरुं**—

गुशब्दस्त्वन्धकार स्यात् रुशब्दस्तन्निरोधक ।
अन्धकारनिरोधित्वाद्गुरुरित्यभिधीयते ॥ इति ॥

विसृष्ट्यादिसामर्थ्यज्ञानप्रद **सर्श्रांकं** सर्वैश्वर्यवन्त **तं रायिरूपं** ऐश्वर्यरूप **रयिभूतभूत** ऐश्वर्यस्यापि ऐश्वर्यभूत **रयिमत्सुरत्रः** ऐश्वर्यवता देवाना रक्षिता अस्मै ।

आरोग्य भास्करादिच्छेच्छ्रियमिच्छेद्धुताशनात ।
शकराज्ज्ञानमन्विच्छेन्मोक्षमिच्छेज्जनार्दनात् ॥ इति ॥

ज्ञानप्रदोऽपि परमात्मैवेत्यभिप्रायेण गुरुशब्दप्रयोग यद्वा तत्त-दन्तर्यामित्वेन ॥ ९ ॥

रायां पतत्रे रयिमादधात्रे रायो बृहन्तं रयिमत्सुपुण्यं
राराजिमन्तं रतये रमन्तं तं बिम्बवन्तं ककुदाय भद्रे स्वाहा ॥१०॥

राया पतत्रे स्वभक्तस्थतुच्छैश्वर्याणा पतनानन्तर त्रात्रे रक्षित्रे,

यस्यानुग्रहमिच्छामि तस्य वित्त हराम्यहम् ।
बन्धून् वा नाशयिष्यामि व्याधीनुत्पादयाम्यहम् ॥ इति ॥

रयिमादधात्रे अनश्वरैश्वर्यप्रदात्रे **रायो बृहन्तं** लीलाविभूत्यपेक्षया नित्यविभूतेरधिकत्वात 'पादोऽस्य विश्वाभूतानि त्रिपादस्यामृत दिवि" इति श्रुते । **रयिमत्सुपुण्यम्**,

सत्पात्रदानेन भवेद्धनाढ्यो धनप्रकर्षेण करोति पुण्यम् ।
पुण्यादवश्य त्रिदिव प्रयाति पुनर्धनाढ्य पुनरेव भोगी ॥

सुपुण्य सुप्रसिद्धाना पुण्यप्रद **राराजिमन्तं** देशकालाद्यपेक्षा-राहित्येन निरन्तरैश्वर्यवन्त **रतये** लीलारसानुभवार्थ **रमन्तं** परमात्मान

शैलजादिरूपेण **बिम्बवन्तं ककुदाय** श्रैष्ठ्याय **भद्रे** शुभाश्रयाय **स्वाहा** जुहोमीत्यर्थः ॥ १० ॥

इति सप्तमोऽनुवाकः ।

अष्टमोऽनुवाकः

यत्सारभूतं सकलं धरित्रीं मोदप्रायेणानुभूतमनुविधं सूक्ष्मः सुरेशः सकलं बिभर्ति तस्मै सुरेशाय सकलं सुपुण्यं स्वाहा ॥ १ ॥

यत्सारभूतं प्रकृतिपुरुषयोर्बलभूतं यद्वा जगतः **सकलं** "षोडशकलो वै पुरुषः" इति श्रुतेः । सकलासु हितां **धरित्रीं** धारणात् त्रायत इति धरित्रीं प्रकृतेः **मोदप्रायेणानुभूतं** लीलाप्रायेण परमात्मनानुभूतं **अनुविधं** अनुप्रविद्धं "तदेवानुप्राविशत्" इति श्रुतेः ॥ **सूक्ष्मः**,

वालाग्रशतभागस्य शतधा कल्पितस्य च ।

भागो जीवः स विज्ञेयः स चानन्त्याय कल्पते ॥ इति श्रुतेः ॥

"अणोरणीयान्" इति जीवापेक्षया सूक्ष्मः **सुरेशः** ब्रह्मादीनामीशः **सकलं** चिदचिदात्मकं जगत् **बिभर्ति** । "व्यष्टभ्नाद्रोदसी विष्णुरेते । दाधार पृथिवीमभितो मयूखैः" इति **तस्मै सुरेशाय** पूर्वोक्तसुरेशः **सकलं** ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं **सुपुण्यं** सुतरां पुण्यं यत्सुरेशाय तस्मै ॥ १ ॥

फलो वा एष लोकानामजरो महात्मा विश्वं यः पाति विमलोऽमलाख्यस्तस्मै ककुत्त्रे वरदस्य पुष्ट्यै स्वाहा ॥ २ ॥

एष परमात्मा **लोकानां** भूरादीनां तत्तल्लोकाना देवमनुष्यादीनां च **फलः** फलभूतः फलप्रदश्च । "फलमत उपपत्तेः" इति । **अजरः** जरारहितः ।

अशनायापिपासे च शोकमोहौ जरामृती ।

एता षडूर्मय प्रोक्ता षडूर्मिरहितश्च स ॥

महात्मा महान् **विश्वं** जगत् **यः पाति** रक्षति **विमलः** अपहतपाप्मत्वादिगुण· **अमलाख्यः,**

वसा शुक्रमसृङ्मज्जा मूत्र विट्कर्णविण्णखा ।

श्लेष्माश्रुदूषिका स्वेदो द्वादशैते नृणा मला ॥

इति द्वादशमलरहित **ककुत्त्रे** श्रेष्ठाय पोषणादिशक्तिसहिताय **तस्मै वरदस्य** वरप्रदानसमर्थस्य **पुष्ट्यै,**

भृगु —

श्री सा सरस्वती चैव रति प्रीतिस्तथैव च ।

कीर्ति शान्तिस्तथा पुष्टिस्तुष्टिरित्यष्टशक्तय ॥ इति ॥

पोषणरूपायै शक्त्यै परमात्मने ॥ २ ॥

धूर्नो वहन्तां रतये रमन्तां प्रभूतिमन्तस्समय सुषुम्ना अं राजिमन्तं सकलस्य गुप्त्यै स्वाहा ॥ ३ ॥

नः धूः भार भरन्यास **वहन्ता** " वह प्रापणे " इति । परमात्मा स्वयमेव प्रापयताम् ।

स्वामी स्वशेष स्ववशं स्वभरत्वेन निर्भरम् ।

स्वदत्तस्वधिया सार्धं स्वस्मिन्न्यस्यति मा स्वयम् ॥

इति सर्वदानुसन्धाय सयोज्य धूर्वहन्ता **रतये** तत्तद्विषयानुभवार्थं तत्तत्स्थाने **रमन्ता** इन्द्रियाणा **प्रभूति** परमपुरुषानुभवैश्वर्यरूपा **अन्तस्समयं सुषुम्ना** अन्तस्समये अ **राजिमन्तं** अकाराक्षरपूर्वकमन्त्र प्रतिपादयन्त **सकलस्य** कला तु षोडशो भाग सर्वेन्द्रियोपरतस्य सुषुम्नानाड्या गमन च भरन्यास श्रुतवत प्रयच्छति तस्मै ॥ ३ ॥

विश्वं बिभर्ति प्रसुरोऽभूदन्तं संराजवन्तं सकलं प्ररूढं स नो वितत्य प्रहिणोतु पत्त्रे स्वाहा ॥ ४ ॥

विश्वं समस्तं **प्रसुरोऽभूदन्तं** तापत्रयादिना प्रकर्षेण सुरोऽभूदन्तं **संराजवन्तं** समूहवन्तं **सकलं** कलासहितं **प्ररूढं** देवमनुष्याद्यनुकारेण समस्तं **वितत्य** विस्तार्य **बिभर्ति स** देवः **नः** श्रेयः **प्रहिणोतु** प्रयच्छतु पत्त्रे पदात् त्रायत इति तस्मै ॥ ४ ॥

सो वा स्वरूपः समदृक् समग्रो विधुदं तुदन् यो विदधत्पदं वा वियति प्रकाशं बृहते गुहेन तं बिम्बवन्तं समदं समग्रं स्वाहा ॥ ५ ॥

यः परमात्मा देवासुरेषु समुद्रमथनवेळायां **समदृक् समग्रः** वञ्चितुं सावधान' **विधुदं** विधुश्चन्द्रः तं दमयतीति । दम इतीन्द्रियनिग्रहशक्तिसम्भवात् विधुदो राहुः **तं समदं** मदसहितं **समग्रं** सावधानं **बिम्बवन्तं** राहुममृतपानवेळायां **तुदन्** हिंसां कुर्वन् तस्य राहोः **वियति** आकाशे **पदं** स्थानं **गुहेन** ग्रहरूपेण **बृहते** पूर्वचन्द्राय **विदधत्** कल्पितवान् **स** एव **स्वरूपः** तस्मै ॥५॥

भूर्भुवं वा भुवो वा सुवो वा किञ्चित्स्वनन्तं सुषुवे समस्तं सर्वस्य दातारमजरं जरित्रे स्वाहा ॥ ६ ॥

भूर्भुवं भूमेरपि भूमिं उत्तरकुरुदेशादिकं **भुवो वा सुवो वा** अन्तरिक्षं स्वर्गं **वा** वाशब्दो लोकान्तरपरः । **किञ्चित्स्वनन्तं** अल्पशब्दवाच्यत्वेन स्वनन्तं शब्दयन्तं **सुषुवे** सृष्टवान् **समस्त**मपि **सर्वस्य दातारं** चतुर्वर्गफलप्रदं **अजरं** जरारहितम् ।

न जायते म्रियते वा विपश्चिन्नायं कुतश्चिन्न बभूव कश्चित् ।
अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥इति॥

जरित्रे प्रकृतिद्वारेण जरित्रे ।

वासासि जीर्णानि यथा विहाय
नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णा—
न्यन्यानि सय।ति नवानि देही ॥ इति ॥

तस्मै ॥ ६ ॥

दाक्षायण्या प्रसृतं समस्तं सङ्कोचयित्वा सकल वितानं संवासयन् यः सकल वरिष्ठं तस्मै प्रजेशाय धुरन्धराय स्वाहा ॥७॥

दाक्षायण्यदिति तस्या त **प्रसृतं** उद्भूत **समस्तं** दैनेयजात **सङ्कोचयित्वा** अल्पावशिष्ट कृत्वा **सकलं** कलासहित **वितानं** लोकस्याच्छादनभूतदेवजात **संवासयन् वरिष्ट** श्रेष्ठ मनुष्याणा रक्षणार्थे स्थापितवान् "त एन तृप्त आयुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन च तर्पयन्ति" इत्यादि **प्रजेशाय** प्रजानामीश्वराय **धुरंधराय** सर्वभारवहाय तुभ्यम् ॥ ७ ॥

आशास्समस्ताः प्रतरन्ननु तमन्तस्तास्ता वसेद्द्यौः कमला समस्ताः सा मे गृहे समधत्त पुष्टिं स्वाहा ॥ ८ ॥

स्वभक्ताना स्वाराधकाना **आशाः** कामान् **प्रतरन्** प्रयच्छन् **अनु** साकल्येन **तं अन्त** हृदये परमात्मा तिष्ठति । या **कमला** लक्ष्मी सापि तास्ता प्रविश्य **वसेत्** ।

श्रीविष्णुपुराणे—

त्व माता सर्वभूताना देवदेवो हरि पिता ।
त्वयैतद्विष्णुना चाम्ब जगद्व्याप्त चराचरम् ॥ इति ॥

सर्वत्र व्याप्तिरुच्यते कथ व्याप्तिरिति चेत् यथा परमात्मना जगद्व्याप्त तयेति भाव सर्वात्मना **सा** लक्ष्मी सैषा लक्ष्मी **मे गृहे पुष्टिं,**

त्वयावलोकिता सद्य शीलाद्यै सकलैर्गुणै ।
धनैश्वर्यैश्च युज्यन्ते पुरुषा निर्गुणा अपि ।

समधत्त अन्तर्यामिण परमात्मनो लक्ष्म्याश्चाय मन्त्र ॥ ८ ।

यो जङ्गमानां सकलं बिभर्षि सर्व वियद्विचरते शक्ष्य तन्नौकूले वान्तिकेऽजस्रं स्वाहा ॥ ९ ॥

यः परमात्मा **जङ्गमानां** देवमनुष्यादीना **सकलं** योगक्षेम **बिभर्षि वियद्विचरते** आकाशे यत्किंचित् विचरते तत् **सर्व** त्वमेव **शक्ष्यन्** शक्त **तन्नौकूले वा** तत्सर्व नौरिव जलधौ नौरिव **अन्तिके अजस्रं** पुष्टिं बिभर्षि तुभ्यम ॥ ९ ॥

यो वा दशानां प्रसृताः समस्तास्तां तां दधानास्समयात्सु बीजाः शब्दादिरीत्यै स्वबलं बलाय स्वाहा ॥ १० ॥

बीजाङ्कुरप्ररोहादिक परमात्मशक्त्येत्याह—**यो वा दशानां** **यः** परमात्मा **दशानां** देवमनुष्यमृगपक्षिसरीसृपक्रिमिश्वेतवृक्षजगुल्मलत **प्रसृताः** प्रसूतय **समस्ताः** नामरूपकृत्यविभागादिक **तां तां द** **समयात्** समये **सुबीजाः शब्दादिरीत्यै** परमात्मशक्त्या प्ररो सामर्थ्ययुक्ता भवन्ति ये **स्वबलं** तत्सर्व परमात्मन एव बल तस्मै ब बलरूपाय ॥ १० ॥

इत्यष्टमोऽनुवाक

नवमोऽनुवाकः

चत्वारो दोषः प्रहरन्ति यस्य सर्वस्य गोप्त्रे सुरसा धाम्ने सोमस्य पुण्यं रयिमत्प्रवृद्ध्यै स्वाहा ॥ १ ॥

यस्य सवितृमण्डलवर्तिन परमात्मन **चत्वार:** सुपुम्नादिका **दोप:** बाहव पुण्यमाहुति **प्रहरन्ति** ।

अग्नौ प्रास्ताहुति सम्यगादित्यमुपतिष्ठते ॥ इति ॥

सर्वस्य गोप्त्रे—

पुष्णामि चौषधी सर्वा सोमो भूत्वा रसात्मक ।

इति सर्वौषधीना पोषणद्वारा मनुष्यादीना गोप्तृत्व **सुरसाय** सुतरा रसरूपाय **धाम्ने** अमृतमयतेज स्वरूपिणे **प्रहरन्ति** प्रकर्षेण हरन्ति **रयिमत्प्रवृद्ध्यै**—

दिनेदिने कलावृद्धि पौर्णमास्या तु पूर्णता ॥ इति ॥

श्रीवैखानससूत्रे—

"यथा ह्वाम्य सुपुम्ना जेनातिप्यति प्राणावति रेतोधा इत्येताहुति गृहीत्वा रश्मयश्चतस्र प्रश्ना मन्दधीरन् सह वा शुद्धा अमृतवह चिनुहि दिव्यालोकपावनीरित्येताभिश्चन्द्रमसमाप्यायथति मूलगामीव वा यावन्नमृतोद्गारिसुरप्रियेत्येताभिरमृतेन ता तर्पयति ।" किंच सर्वस्य गोप्तृत्व-श्रवणात् ॥

ऋपय ऊचु —

कौतूहलसमुत्पन्ना देवता ऋपिभि सह ।
संशय परिपृच्छन्ति व्यास धर्मार्थकोविदम् ॥
कथ वा क्षीयते सोम क्षीणो वा वर्धते कथम् ।
इम प्रश्न महाभाग ब्रूहि सर्वमशेषत ॥

व्यास —

शृण्वन्तु देवता सर्वे यदर्थमिह आगता ।
तदह सम्प्रवक्ष्यामि सोमस्य गतिमुत्तमाम ॥

अग्नौ हुत च दत्त च सर्वं सोमगत भवेत् ।
तत्र सोम समुत्पन्न शीतांशुर्हिमलक्षण· ॥
अष्टाशीतिसहस्राणि विस्तीर्णं योजनानि तत् ।
प्रमाण तत्र विज्ञेय कला पञ्चदशैव हि ॥
षोडशी तु कलाप्यत्र त्वित्येकोऽपि विधेर्बले ।
पपु सोमवपुर्देवा पर्यायेणानुपूर्वश ॥
प्रथमा पिबते वह्निर्द्वितीया पिबते रवि ।
विश्वेदेवास्तृतीया तु चतुर्थी सलिलाधिप ॥
पञ्चमीं तु वषट्कार षष्ठीं पिबति वासव ।
सप्तमीमृषयो दिव्या अष्टमीमज एकपात् ॥
नवमीं कृष्णपक्षस्य यम· प्राश्नाति वै कलाम् ।
दशमीं पिबते वायु पिबत्येकादशीमुमा ॥
द्वादशीं पितरः सर्वे सम प्राप्नोति भागश ।
त्रयोदशीं धनाध्यक्ष कुबेर पिबते कलाम ॥
चतुर्दशीं पशुपति पिबत्यन्त्या प्रजापति ।
एव पीत. कलाशेषश्चन्द्रमा न प्रकाशते ॥
कला षोडशिका या तु ह्यप प्रविशते सदा ।
अमाया तु सदा सोम ओषधी प्रतिपद्यते ॥
तमोषधिगत गाव पिबन्त्यम्बुगत च यत् ।
तत्क्षीरममृत भूत्वा मन्त्रपूत द्विजातिभि ॥
हुतमग्निषु यज्ञेषु पुनराप्यायते शशी ।
दिनेदिने कलावृद्धि पौर्णमास्या तु पूर्णिमा ॥

"नवो नवो भवति जायमानोऽह्ना केतुरुषसामेत्यग्रे" ॥ इत्या

त्रिमुहूर्तं वसेदर्के त्रिमुहूर्तं जले वसेत् ।
त्रिमुहूर्तं वसेद्गोषु त्रिमुहूर्तं वनस्पतौ ॥
वनस्पतिगते सोमे स्त्रिय वा योऽधिगच्छति ।
स्वर्गस्था पितरस्तस्माच्च्यवन्ते नात्र संशय ॥
वनस्पतिगते सोमे यस्तु हिंस्याद्वनस्पतिम् ।
घोराया भ्रूणहत्याया युज्यते नात्र सशय ॥
वनस्पतिगते सोमे यस्तु भुङ्क्ते परौदनम् ।
तस्य मासगत पुण्य दातारमधिगच्छति ॥
वनस्पतिगते सोमे नातिहेयास्तु वाहयेत् ।
नाश्नन्ति पितरस्तस्य दशवर्षाणि पञ्च च ॥
वनस्पतिगते सोमे मन्थान यस्तु कारयेत् ।
गावस्तस्य प्रणश्यन्ति चिरकालमुपस्थिता ॥
वनस्पतिगते सोमे स्त्रिय वा योऽधिगच्छति ।
स्वर्गस्था पितरस्तस्माच्च्यवन्ते नात्र सशय ॥
सोमोत्पत्तिमिमा यस्तु गर्भिणीं श्रावयेत्स्त्रियम् ।
ऋषभ जनयेत्पुत्र सर्वज्ञ वेदपारगम् ॥
सोमोत्पत्तिमिमा यस्तु श्राद्धकाले सदा पठेत् ।
तदन्नममृत भूत्वा पितॄणा दत्तमक्षयम् ॥
सोमोत्पत्तिमिमा यस्तु सर्वकाले सदा पठेत् ।
सर्वं मानव आप्नोति सोमलोक स गच्छति ॥ इति ॥

एवविधाकारचन्द्ररूपेण गोप्त्रे तुभ्यम् ॥ १ ॥

वक्षो वसत्यस्य वरां वरिष्ठं वाकं दधाना ववृधे समस्तं तस्मै वरिष्ठाय वरप्रवृद्ध्यै स्वाहा ॥ २ ॥

अस्य परमात्मनो वक्षसि **वाकं दधाना वरिष्ठं** श्रेष्ठ **वक्षः** प्राप्य **वसति वरां** वाक दधाना उत्कृष्टरूपा वाकं वाच दधाना पुरुषाकार वाच दधाना श्रावयन्ती **वसति ववृधे समस्तं** जङ्गमाजङ्गमादिक प्रति गता तस्यै **वरिष्ठाय तस्मै** ॥ २ ॥

अणोरणीयान्महतो महीयानात्मा गुहायां निहितोऽस्य जन्तोः तमक्रतुं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमानमीशं स्वाहा ॥ ३ ॥

अणोरणीयान्महतः आकाशादिभूपर्वतादिभ्यो **महीयानात्मा** उ प्रविश्य नियन्ता ह्यात्मा **अस्य** जीवस्य **गुहायां** हृदयगुहाया **निहितः** भूतं तं अक्रतु अकर्माणं **पश्यति वीतशोकः धातुः प्रसादात्** परमा प्रसादाद्य पश्यति वीतशोक **महिमानं** महिमावन्त **ईशं** इत्यर्थ ॥ प्रसादादित्यनेन—

नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो
न मेधया न बहुना श्रुतेन ।
यमेवैष वृणुते तेन लभ्य
तस्यैष आत्मा विवृणुते तनू स्वाम् ॥

इति निर्हेतुकत्व तस्य प्रसादात् ॥ ३ ॥

विष्णुर्वरिष्ठो वरदानमुख्यो यो विश्वर्षीन् ध्यायन्नकुर्वन् विश्वं हीषद्विष्णवे याः प्रभविष्णवे ता अमितंभरत्रे स्वाहा ॥४॥

विष्णुः व्याप्त परमात्मा **वरिष्ठः** श्रेष्ठ **वरदानमुख्यः यः** रामरूपी **विश्वर्षीन्** जमदग्नीन् । पूजाया बहुवचनम् । **ध्यायन्** अ **विश्वं** यथायोग्यत्वेन क्षत्रियवशजातं ईषत्कार्यं हि **विष्णवे याः** शक्त्य

परमेष्ठी पुमान्विश्वो निवृत्त सर्व एव च ।
पञ्चैता शक्तय प्रोक्ता परस्य परमात्मन ॥
आचार्या वैष्णवी सूक्ष्मा लक्ष्मी पुष्टिर्निरञ्जना ।
जीवनी मोहिनी माया नवैता विष्णुशक्तय ॥ इति ॥

ता विष्णुशक्तय **प्रभविष्णवे** रामभद्राय **अमितंभरत्रे** मितरहित-धनुर्भरणादमितभर तेन जनकप्रतिज्ञाप्रातिभरत्वधनु स्वशक्तिभिस्सहस्र-शोऽथाच अत्र विश्वर्पिशब्दप्रयोगात् अत्यन्तश्रेष्ठत्व वा । श्रुति —“ विश्वा-मित्रजमदग्नी वसिष्ठेनास्पर्धेता८ स एतज्जमदग्निर्विहव्यमपश्यत्तेन वै स वसिष्ठस्येन्द्रिय वीर्यमवृङ्क्त ” इत्यादि ॥ ४ ॥

अब्जोऽजुपन्तः प्रपतत्पतन्तः पूंपूंपुषन्तः पुनय प्रवाळः कंकं जनित्रे समतेजसं ते स्वाहा ॥ ५ ॥

अब्जः ब्रह्मा । भारते--

निशि सुप्त्वाथ भगवान् क्षपान्ते प्रतिबुध्य य ।
पश्चाद्बुध्वा ससर्जापस्तासु वीर्यमवासृजत् ॥
तदण्डमभवद्दैवं सहस्रांशुसमप्रभम् ।
अह कृत्वा ततस्तस्मिन् ससर्ज प्रभुरीश्वर· ॥
हिरण्यगर्भ विश्वात्मा ब्रह्माण जलज मुनिम् ।
भूतभव्यभविष्यस्य कर्तारमनघ विभुम् ॥ इति ॥

अजुपन्तः सृष्टिकर्तृत्वाभिमानेन त्वत्पादसेवामकुर्वन्त । अब्ज इति जातावेकवचनम् । यद्वा अण्डबाहुळ्यत्वाभिप्रायेण **प्रपतत्पतन्तः पूंपूंपुषन्तः** शरीर पोपयन्त **पुनयः प्रवाळः** प्रकर्षेण बाल वबयोरभेदः **कंकं जनित्रे समतेजसं ते** एव रजोगुणदोपदुष्ट ब्रह्माण ते त्व समतेजस जनित्रे “ नारायणाद्ब्रह्मा जायते ” इति श्रुतय. तुभ्यम् ॥ ५ ॥

मामात्मगुप्तां वहते स्वभूत्यै तां राजिमन्तां धूर्धूरयन्त
धूरसि ध्रुवाय स्वाहा ॥ ६ ॥

मां लक्ष्मीं **आत्मगुप्तां** आत्मभूतेन स्वेनैव गुप्ता **भूत्यै** लोकानामै
वहते वक्षसि वहने स्म भूतार्थसूचनत्वात् प्रळयकालेऽपीत्यर्थ । **तां राजि**
लावण्यसंपत्सारभूता **धूर्धूरयन्तीं** समग्रैश्वर्यगतिभूता मा वहत
पूर्वत्रान्वय **धूरसि** भारभूतोऽसि **ध्रुवाय** स्थिराय तुभ्यम् ॥ ६ ॥

यं चिन्तयन्तो निगमान्तरूपं यं विश्वरूपं परमात्मपु
तं विन्दमाना सकलं व्रजन्ती तं दैवमुख्यं सुरतं भवा
स्वाहा ॥ ७ ॥

यं निगमान्तरूपं "सत्य ज्ञानमनन्त ब्रह्म" इत्यादिवेदान्त
पाद्यरूपम् । यद्वा **यं विश्वरूपं**—

यस्यास्यमग्निर्द्यौर्मूर्धा खं नाभिश्चरणौ क्षिति ।

इत्यादिविश्वरूपम् । यद्वा परत्वव्यूहविधावन्तर्याम्यर्चावतारा
वा **चिन्तयन्तः** ध्यायन्त **सकलं** स्वकलासहितत्वेन ।

लक्ष्मीतन्त्रे—

महालक्ष्मी समाख्याता साऽहं सर्वाङ्गसुन्दरी ।
महाश्री सा महालक्ष्मीश्चण्डाचण्डी च चण्डिका ॥
भद्रकाळी तथा भेदा काळी दुर्गा महेश्वरी ।
त्रिगुणा भगवत्पत्नी तथा भगवती परा ॥
एता सञ्ज्ञास्तथान्याश्च तत्र मे बहुधा स्मृता ।
विकारयोगादन्याश्च तास्ता वक्ष्याम्यशेषत ॥
रक्षयामि जगत्सर्वं पुण्यापुण्ये कृताकृते ।
महनीया च सर्वत्र महालक्ष्मी प्रकीर्तिता ॥

महाब्धिश्रयणीयत्वान्महाश्रीरिति गद्यते ।
भण्डस्य दयिता भण्डी भण्डत्वाद्भण्डिका मता ॥
कल्याणरूपा भद्रास्मि काळी भद्रा प्रकीर्तिता ।
कलात्सता स्वरूपत्वादपि काळी प्रकीर्तिता ॥
सुहृदा च द्विषा चैव युगपत्सदसद्विभो ।
भद्रकाली समाख्याता मायाश्चर्यगुणात्मिका ॥
माया योग इति ज्ञेया यज्ज्ञानाज्ञानयोर्नृणाम् ।
पूर्णषाड्गुण्यरूपत्वात्स्मृता चाऽह परात्परा ॥
शासनाच्छक्तिरूपाह राज्यह रञ्जनात्सताम् ।
सदा शान्तविकारत्वाच्छान्ताहं परिकीर्तिता ॥
मत्त प्रक्रमते विश्व प्रकृति सास्मि कीर्तिता ।
श्रयन्ति ह्ययना चास्मि शृणामि दुरित सताम् ॥
शृणोमि करुणा वाच शृणोमि च गुणैर्जगत् ।
शरण सर्वभूताना रमेऽहं सर्वकर्मणाम् ॥
ईडिता च सदा देवै शरीर चास्मि वैष्णवम ।
एतान्मयि गुणान् दृष्ट्वा वेदवेदाङ्गपारगा ॥
गुणयोगविधानज्ञा श्रिय मा सप्रचक्षते ।
साऽहमेवविधा नित्या सर्वाकारा सनातना ॥ इति ॥

व्रजन्तीं सर्वस्यापि गतिभूत त परमात्मान **विन्दमानां** प्रासवर्ती च चिन्तयन्तो ये तिष्ठन्ति तेषा भोग्यरूपाय " सोऽश्नुते सर्वान् कामान् सह ब्रह्मणा विपश्चितेति " इति श्रुते ॥ ७ ॥

पुण्यां च पुण्यः पुरुषे पुरग्रे तां राजिमन्ता निशि चोदितानां निदधाति पुष्ट्यै हरन् पराय स्वाहा ॥ ८ ॥

पुण्यः पोषकः परमात्मा यद्वा परमपावनः **पुण्यां** पोषिकां पुरुषे पुरुषशब्दः साधारणः स्वकृपाकटाक्षविषयभूते **पुरुषे पुरग्रे** शरीरपूर्वभागे पादगुह्यनाभिहृदयकण्ठमुखेषु **पुष्ट्यै** ऐश्वर्यानुभवार्थं लक्ष्मीं **निदधाति** स्थापयते **निशि चोदितानां** रात्रौ चकारात् सन्ध्याकाले च उदिताः जाताःसुरदानवादयः "दिवा देवानसृजत नक्तमसुरान्" इति श्रुतेः । **तां राजिं** दीप्तिरूपां लक्ष्मीं **हरन्** तेषामैश्वर्यं हरन् **अन्तां** शिरसि स्थितां निदधाति अयमेवार्थो मार्कण्डेयपुराणेऽवगम्यते—

सप्तस्थानान्यतिक्रम्य येषां लक्ष्मीः शिरःस्थिता ।
आयुरारोग्यमैश्वर्यं तेषां सम्यक्प्रहीयते ॥

एवंरूपेण मर्यादास्थापकाय तुभ्यम् ॥ ८ ॥

स नो भूतो यो वाऽमृतात्मा सुपुष्टिमस्मत्पितरं पवित्रं स नोऽस्तु भूत्यै कमलं पराय स्वाहा ॥ ९ ॥

स परमात्मा **नो भूतः** न जातः "अमानोनाः प्रतिषेधे" इति । श्वेताश्वतरे—

न तस्य कश्चित् पतिरस्ति लोके
न चेशिता नैव च तस्य लिङ्गम् ।
स कारणं करणाधिपाधिपो
न चास्य कश्चिज्जनिता न चाधिपः ॥ इत्यादयः ॥

अमृतात्मा—

षड्भावषट्कोशषडूर्मिहीनं शुद्धात् परं निर्मलमप्रमेयम् ।
ब्रह्माद्यमेकं सदनं समग्रं भजन्ति ये तत्र भवन्ति धन्याः ॥इति॥

अस्ति जायते परिणमते वर्धते अपक्षीयते विनश्यतीति षड्भावविकाराः अस्थिशुक्लमज्जाः पितृतः, त्वङ्मांसरुधिराणीति मातृतः, इति षट्कोशाः ।

अशनायापिपासे च शोकमोहौ जरामृती ।
एता षडूर्मय प्रोक्ता देहिना तु विशेषत ॥ इति ॥

अस्माक **सुपुष्टि** सुतरा पुष्टि ऐहिक **अस्मत्पितरं पवित्रं** पितृशब्देन पितृवशजाना मातृवशजाना सर्वेषामुपलक्षणम् ।

आस्फोटयन्ति पितर प्रनृत्यन्ति पितामहा ।
वैष्णवो न कुले जात स पुनस्तारयिष्यति ॥

स नोऽस्तु भूत्यै स परमात्मा **नः** भूत्यै भगवत्प्राप्तिरूपैश्वर्याय **अस्तु कमलम्** ॥ ९ ॥

स एव नित्यं सकलाः समूर्तयः सुरतास्त्वनन्तास्ते
जयन्तो वियति क्षयाणा तत्तत्सवित्रे हरते पराय स्वाहा ॥१०॥

नित्यं वियति आकाशे यद्वा **अनन्ता** इत्यनेन आकाशास्ता उच्यन्ते **सुरताः** रतिसहिता **सकला** नृत्यगीतवाद्यादिकलासहिता· **समूर्तयः** मूर्तिमन्त **जयन्तः** जयशीलास्सन्त ये तिष्ठन्ति **ते** सर्वे **स एव** । **तु** शब्दो विशेषद्योतक । सद्वारकत्वेन यद्वा अन्तर्यामित्वेन—

ज्योतींषि विष्णुर्भुवनानि विष्णुर्वनानि विष्णुर्गिरयो दिशश्च ।
नद्य समुद्राश्च स एव सर्वं यदस्ति यन्नास्ति च विप्रवर्य ॥

वियति क्षयाणां आकाशे स्थान प्राप्ताना "देवगृहा वै नक्षत्राणि" इति श्रुते । **तत्तत्सवित्रे** तत्तत्कर्मफलानुभवस्थानजनकाय **हरते**—

ते पुण्यमासाद्य सुरेन्द्रलोकमश्नन्ति दिव्यान् दिवि देवभोगान् ।
ते त भुक्त्वा स्वर्गलोक विशाल क्षीणे पुण्ये मर्त्यलोक विशन्ति ॥

इति भगवद्वचनात् । **पराय**—

ब्रह्माण्डे--—

ब्रह्मा शभुस्तथैवार्कश्चन्द्रमाश्च शतक्रतु ।
एवमाद्यास्तथा चान्ये युक्ता वैष्णवतेजसा ॥

जगत्कार्यावसाने तु वियुज्यन्ते च तेजसा ।
वितेजसश्च ते सर्वे पञ्चत्वमुपयान्ति च ॥ इति ॥

श्रीविष्णुपुराणे—

सृष्टिस्थित्यन्तकरणीं ब्रह्मविष्णुशिवात्मिकाम् ।
स सञ्ज्ञा याति भगवानेक एव जनार्दन ॥ इति ॥

जगत्सहारकत्वेन रुद्ररूपक्षयशब्देन स्थानम् ।

निरुक्ते—

क्रमादिह गृहादीना नामानि विविदुर्बुधा ।
प्रासादमास्पदं सद्म गृह धाम सनातनम् ॥
विमान निलय धिष्ण्य गेह च वसतिस्तथा ।
हर्म्यं निकेतनं चैव सौध वास श्रय क्षयम् ।
आलयो मन्दिर चैव भवनावासवाचका ॥ इति ॥

इति श्रीवेङ्कटेशपादाब्जसपर्यासुरतात्मना श्रीमत्कौशिकगोत्रेण गोविन्दाचार्यसूनुना वेदान्तदेशिकश्रीनिवासयज्वना विरचितपारमात्मिकोपनिषद्व्याख्याने नवमानुवाकार्थविवरण समाप्तम्

दशमोऽनुवाकः

या गौर्वरिष्ठा सह सोर्धरित्री वसुं वसुं वै वसुनीह भ रेरीजयन्तो रजतं रजते स्वाहा ॥ १ ॥

या गौः वरिष्ठा धरित्री विश्वभरा वरिष्ठा या गौ भूत्व व्रीहियवादिकं **वसुं** द्रव्यादिक **वसुनीह** भूलोके तत्तज्जात्यानुसारेण

जङ्गमाजङ्गमादिकं च परमात्मना **सह सोर्भेद्रा** शोभनाना कारणभूता बिभर्ति **रेरीजयन्तो** दीप्तिमन्तो लोकस्थान् **रजतं** रजोयुक्तं यत्किंचिद्व-स्तुजातं **रजते** दीप्तिं कुर्वते तुभ्यम् ॥ १ ॥

वायोरन्तरात्मा वहति समस्तः सपुण्यदेवेति स सूरिमुक्तः सूरिः सुराणां सुरसोऽप्यसुंदः समूह्य देवा वरदाय पित्रे स्वाहा ॥ २ ॥

अयं मन्त्रः सुदर्शनपरः । वायोरन्तस्य सुदर्शनस्य वायोर्गति **अन्तरात्मा** बुद्धिरूपं चलस्वरूपमत्यन्तमन्तरितानलम् ।

चक्रस्वरूपं च मनो धत्ते विष्णुः करे स्थितम् ॥ इति ॥

समस्तः—

विष्णोरपररूपत्वात्सर्वं विष्णुवदाचरेत् ॥ इति ॥

सर्वस्वरूपी **वहति** भगवता मनसि यत्किंचिच्चिन्तितं तत्सर्वं प्रापयति **स** सुदर्शनः **सूरिमुक्तः** भगवता राक्षसवधादिकं प्रति मुक्तः तद्वधप्रयुक्तदो-षाभावात् । **सपुण्यदेवेति** सर्वत्रापि प्रसिद्धः । **सुराणां सूरिः** पूज्यः **सुरसः** हत्त्यादिदोषदुष्टस्य लोके त्याज्यताप्रतिपादनात् तद्दोषाभावात्सुरसः । यद्वा रुद्रनिवासभूतत्वाद्वा **असुंदः** सुन्द दाहे [?] इति प्रतिसंहारकः । यद्वा प्राणदः अनध्यायेष्वधीयानास्ते चक्रेण हता प्रणष्टा इति चरण-व्यूहैश्छन्दोगानां शिखाग्रहणमात्रेण प्राणदः **समूह्य देवा** यः एवंरूपः सुदर्शनः समूह्य सम्यक् धृत्वा देवाय **वरदाय** रुद्रस्य वरदायेत्यर्थः । **पित्रे** "नारायणाद्रुद्रो जायते" इत्यादिश्रुतिभ्यः रुद्रस्य पित्रे रक्षकाय ॥

ननु जगत्संहारकस्य कथं सुदर्शने वासः उपपद्यत इति चेत् उच्यते । वेङ्कटगिरिमाहात्म्ये—

कथं सूर्यं परित्यज्य प्रभाऽन्यस्य भविष्यति ।
एवं श्रीकौस्तुभं चक्रं शार्ङ्गं शङ्खं तथैव च ॥

एवमादीनि वस्तूनि नित्यसिद्धानि शकर ।
नैतेषा च परित्यागे नान्यस्तेषा व्यपाश्रय ॥
अशक्यमिदमत्यर्थमित्याह प्रमथाधिपम् ।
स चाह चान्वेतु वक्ष्ये तथैवास्तु यथेप्सितम् ॥

तत्रैव—

अन्तरात्मा हि सर्वेषा स्तौति नारायणं प्रभुम् ।
तदशक्यं महच्चक्र विष्णोरन्यस्य कस्यचित् ॥
शुद्धसत्त्वस्य तद्विष्णो सर्वेशस्य मया वपु ।
साक्षात्स्पृष्टो महान् भीतस्तमोगुणसमाश्रय ॥
यस्तत्त्वं च मया विष्णो दिव्यमङ्गलविग्रह ।
त्वामेव तदह नित्यं विष्णोर्नित्यानपायिनम् ॥
अनुप्रविश्य त्वद्देहे वसिष्यामि सुदर्शन ।
ननु यद्वैष्णवं तेज शाणित विश्वकर्मणा ॥
जाज्वल्यमानमपतत्तद्भूमौ मुनिसत्तम ।
तेन चक्र महाविष्णो शिबिकामप्यकल्पयत् ॥
दैत्य पञ्चजनो नाम प्रभुर्जलभरस्तथा ।
तस्यास्थिप्रभव शङ्खमादाय पुरुषोत्तम ॥ इति ॥

अनुशासनिके उमा—

बहूनामायुधाना तु पिनाक धर्तुमिच्छसि ।
किमर्थं देवदेवेश तन्मे शसितुमर्हसि ॥

महेश्वर —

शङ्खग्रह ते वक्ष्यामि शृणु धर्मे शुचिस्मिते ।
युगान्तरे महादेवि कण्वनामा महामुनि ॥

सेहे तीव्रा तपश्चर्या कर्तुमेवोभयो प्रियम् ।
महाविष्णोश्च या माऽस्ति ता माया प्रकृति विदु ॥
लोकयात्रा विना ता तु नैति श्री सा स्मृता बुधै ।
तस्या श्रिया स्त्रियोऽभिन्ना पूर्वाश्च पुरुषोत्तमात् ॥
तस्मात्तया श्रिया सार्धं पूजयेत्पुरुषोत्तमम् ।
ससारचक्रयत्नाभ्या निर्जं ते स्यात्सुदर्शनम् ॥
हसाख्य चेतनारूप सर्वप्राणिहृदि स्थितम् ।
तच्छङ्खरूपो देवश्च पाञ्चजन्याख्य उच्यते ॥
पञ्चभूतात्मको ह्यस्य सर्ववेदमयोऽक्षर ।
छन्दोमयाभ्या पक्षाभ्या युक्त पक्षिगणेश्वरः ॥
गरुडो वाहन चापि विष्णोर्देवस्य कीर्तित ।
पृथिवीवायुसयोगश्चाप शार्ङ्ग हरे स्मृत ॥
तेजो वायुमयो ह्यस्य नाम्ना सशरणाच्छर ।
विद्याविद्याशरैर्युक्ते अक्षये ते महेषुधी ॥
लोकालोकाचल प्रोक्तो विद्योताख्य तु खेटकम् ।
कृतान्तो नन्दक खड्ग सर्वप्राणिहृदि स्थितम् ॥
या दण्डनीति सा ख्याता गदा कौमोदकी हरे ।
सर्वार्थेषु जयो ह्यस्य स त्वजागरता स्थिता ॥
सर्वबन्धुषु यद्बद्ध प्रेमपाश परम्परम् ।
दृढ भ्रातृसमाख्य तत्त्वाशुसर्वार्थसमतम् ॥
सर्वप्राणिषु या शक्ति शक्तिर्विद्युन्निभा मता ।
मर्यादा यदधोलोके भेरी सा तु महारवा ॥

ससारभित्तिर्यो देहो लीलाख्य स हरेर्द्विजा ।
यन्मन शीघ्रगं तस्य स रथ कामगो मत ॥
यो वायुर्वाति सोऽश्वस्तु पुण्डरीकपदाह्वय ।
इत्येव ब्रह्मणा चोक्त तस्माद्देवि श्रिया सह ॥
आत्मानमस्य जगतो निर्लेपमगुणोऽमलम् ।
बिभर्ति कौस्तुभमणिस्वरूप भगवान् हरि ॥
श्रीवत्ससस्थानधरमनन्तेन समाश्रितम् ।
प्रधान बुद्धिरप्यास्ते गदारूपेण माधवे ॥
भूतादिमिन्द्रियादींश्च द्विधा वै परमीश्वर· ।
बिभर्ति शङ्खरूपेण शार्ङ्गरूपेण च स्थितम् ॥
चलस्वरूपमत्यन्तं जपेनान्तरितानिलम् ।
चक्रस्वरूपं च मनो धत्ते विष्णु करे स्थितम् ॥
पञ्चरत्ने तु या माता वैजयन्ती गदाभृत ।
सा भूतहेतुसङ्घातभूता माता च वै द्विज ॥
यानीन्द्रियाण्यशेषेण बुद्धिकर्मात्मकानि वै ।
शराणि यान्यशेषेण तानि धत्ते जनार्दन ॥
बिभर्ति यच्चासिरत्नमच्युतोऽत्यन्तनिर्मलम् ।
विद्यामय नु तज्ज्ञानमविद्याचर्मसस्थितम् ॥
भूतानि च हृषीकेशो धत्ते सर्वेन्द्रियाणि च ।
विद्याविद्ये च मैत्रेय सर्वमेतत्समाश्रितम् ॥
अस्त्रभूषणसस्थानस्वरूप रूपवर्जितम् ।
बिभर्ति मायारूपोऽसौ श्रेयसे भगवान् हरि ॥
सविकार प्रधान च पुमान् स्व चाखिल जगत् ।
बिभर्ति पुण्डरीकाक्षस्तदेव परमेश्वर ॥ इति ॥

एव स्वत सिद्धानामकृतकाना शङ्खादीनामन्येन धर्तुमशक्यत्वात् योगेन पाञ्चजन्यत्वादिशब्दवाच्यत्वाभावात् रूढ्या पाञ्चजन्यत्वादिक-मुपपन्न ब्रह्मणा कल्पित शार्ङ्गमिति नाम । एवमन्येषामप्राकृताना पाञ्च-जन्यादिक परमात्मन एव । अवतारादिष्वन्यत् अप्राकृत वाचकवृत्तिप्रभृतिर्वा । कल्पितानि शङ्खादीनि ॥ २ ॥

यस्योपरिष्टादधितिष्ठदात्मा सर्वोपरिष्टात् परमात्मा मुक्तं तं विरजं नित्यमनु संपराय स्वाहा ॥ ३ ॥

यस्य बद्धस्य **उपरिष्टात्** बद्धापेक्षया मुक्तपरम**सर्वोपरिष्टादधि-तिष्ठदात्मा** बद्धमुक्तनित्यापेक्षया **परमात्मा तं विरजं** बद्धापेक्षया **मुक्तं** **विरजं** अपहतपाप्मत्वादिगुणविशिष्ट मुक्तापेक्षया **नित्य अनु** साकल्येन **सपराय** उत्कृष्टाय यद्वा प्रकृत्यपेक्षया बद्धायेत्यादि ॥ ३ ॥

तमस्सर्वभूतमधुनाऽवरेण त सत्त्वरूपमनुप्रविस्य सक्लेशयन् सृष्टिनिमित्ताय तस्मै परब्रह्मणे परंज्योतिषे स्वाहा ॥ ४ ॥

"नासदासीन्नो सदासीत्तदानीम् । नासीद्रजो नो व्योमापरो यत् । किमावरीव कुह कस्य शर्मन् । अम्भ किमासीद्गहन गभीरम् । न मृत्यु-रमृत तर्हि न । रात्रिया अह्न आसीन प्रकेत । आनीदवात९ स्वधया तदेकम् । तस्माद्धान्य न परः किंच नास । तम आसीत् तमसा गूढमग्रे प्रकेतम्" इति । जाबालोपनिषदि— "ओं तदाहु । कि तदासीत् । तस्मै स होवाच । न सन्नासन्न सदसदिति तस्मात्तम स जायते तमसो भूतादिराका-शमाकाशाद्वायु वायोरग्नि अग्नेराप अद्भ्य पृथिवी तदण्ड समभवत् । तद्वत्सवत्सरमात्रमुषित्वा द्विधाऽकरोत् । अधस्तात् भूमिरुपरिष्टादाकाश मध्ये पुरुषो दिव्य । सहस्रशीर्षा पुरुष । सहस्राक्ष सहस्रपात् सहस्रबाहुरिति

सर्वं तमोभूतं सृष्टेः प्रागा मनोस्तु सत्त्वरूपं सहस्रशीर्षेत्यादिरूपं **प्रजासृष्टिनिमित्ताय** सृष्ट्यर्थम् ।

श्रीविष्णुपुराणे—

प्रकृतिं पुरुषं चैव प्रविश्य स्वेच्छया हरिः ।
क्षोभयामास संप्राप्ते सर्गकाले व्ययः स्वयम् ॥
प्रकृतिं पुरुषं चैव विध्यनादी उभावपि ।
मम योनिर्महद्ब्रह्म तस्मिन् गर्भं दधाम्यहम् ।
संभवः सर्वभूतानां ततो भवति भारत ॥

एवमुक्तप्रकारेण **अनुप्रविश्य** प्रकृतिपुरुषौ **शंक्षेशयन्** सृष्टिमकरोत् । कथमिति चेत् सहस्रबाहुरिति सोऽग्रे भूतानां मृत्युमसृजत् । त्र्यक्षं त्रिपादं खण्डपरशुमजीजनत् । तस्य ब्रह्माभिपेदे स ब्रह्माणमेव विवेश । स मानसात् सप्त पुत्रानसृजत । ते ह विराजं सप्तमानसानसृजन् प्रजापतयः "ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत् । बाहू राजन्यः कृतः । ऊरू तदस्य यद्वैश्यः । पद्भ्याः शूद्रो अजायत । चन्द्रमा मनसो जातः । चक्षोः सूर्यो अजायत", "श्रोत्राद्वायुश्च प्राणश्च हृदयात् इदं जायते अपानाग्निपादा यक्षराक्षसगन्धर्वा अप्सराभ्यः पर्वतो लोमभ्यः ओषधिवनस्पतयो ललाटात् क्रोधजो रुद्रो जायते । तस्यैतस्य महतो भूतस्य निःश्वसितमेतद्यदृग्वेदो यजुर्वेदस्सामवेदोऽथर्वणवेदःशिक्षा कल्पो व्याकरणं छन्दो निरुक्तं ज्योतिषं न्यायो मीमांसा धर्मशास्त्राणि व्याख्यानान्युपव्याख्यानानि सर्वाणि च भूतानि हिरण्यज्योतिर्यस्मिन्नयमात्मा धीयन्ते भुवनानि विश्वा आत्मानं द्विधाऽकरोत । अर्धेन स्त्री अर्धेन पुरुषो देवो भूत्वा देवानसृजत् ऋषिर्भूत्वा ऋषीन् यक्षराक्षसगन्धर्वान् ग्राम्यानारण्यांश्च पशूनसृजत् । इतरा गा इतरोऽनड्डुह इतरा बडबा इतरोऽश्वतरान इतरा गर्दभीः इतरो गर्दभान् इतरा विश्वंभरीरितरो विश्वंभरान्" इति एवं

सृष्टवान् । अथ परमात्मा क इत्याकाङ्क्षाया **तस्मै परब्रह्मणे परंज्योतिष** इति पुरुषनारायणपरब्रह्मपरतत्त्वपरज्योति परमात्मादिशब्दवाच्यो नारायण एवेति ज्ञापयितु परब्रह्मणे परज्योतिष इत्युक्तम् । परब्रह्मग्रहणात् सर्वमपि गृहीत भवति ।

किञ्च—

तमीश्वराणा परम महेश्वर त देवताना परम च दैवतम् ।
पति पतीना परम परस्ताद्विदाम देव भुवनेशमीड्यम् ॥
न तस्य कार्य करण च विद्यते न तत्समश्चाभ्यधिकश्च दृश्यते ।
परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया च ॥

इत्यादि । किच— 'यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते" इत्यादि । जगत्कारण ब्रह्मेत्युक्त जगत्कारणत्वात विष्ण्वादिमूर्तीना मूलभूताना षट्कोश-षडूर्मिलेशाभावात ।

न भूतसङ्घसस्थान देवस्य परमात्मन ।
न तस्य प्राकृता मूर्तिर्मांसमेदोऽस्थिसम्मिता ।
सर्वभूतमय देह त्रैलोक्ये सर्वजन्तुषु ॥

इत्यप्राकृतत्वात् "ऋतꣳ सत्य पर ब्रह्म" इत्यादिपरब्रह्मस्वरूप-प्रतिपादनात् पादादर्धात् त्रिपादात देवेषु क्रमेणादिमूर्तिश्च मूर्त्या क्रमेण विष्णु महाविष्णु सदाविष्णु व्यापिनारायण इति चतुर्मूर्तयो भवन्तीति मरीच्यादिभि प्रतिपादितत्वात "तमीश्वराणा परम महेश्वरम्" इत्युक्तत्वाच्च । "ऋतमग्निर्वा ऋतमसावादित्यम्", "अग्निस्सर्वा देवता", "असा-वादित्यो ब्रह्म" इति समस्तकल्याणगुणाभिप्रायेण ऋत सत्यमित्युक्त "पूर्ण-त्वात् पुरुष" इति पादनारायणादिषु पूर्णत्वाभावात्पूर्णत्वाद्व्यापिनारायणस्य ।

परशब्देन च व्यापी नारायण इतीरित ।
नारशब्देन जीवाना समूह प्रोच्यते बुधै ॥

तषामयनभूतत्वान्नारायण इहोच्यते ।
नरसबन्धिनो नारा नरश्च पुरुषोत्तम ॥
नाम्यत्यखिलविज्ञान नाशयत्यखिल तम ।
नरिष्यति च सर्वत्र नरस्तस्मात्सनातन ॥
नरसबन्धिन सर्वे चेतनाचेतनात्मका ।
नृगन्तव्यतया नारा भार्या पोष्यतया नरा ॥

तथा—

नियाम्यत्वेन सृज्यत्वप्रवेशभरणैस्तथा ।
अय ते निहितो नारात् व्याप्नोति क्रिययाऽखिलम् ॥
नाराश्चाप्ययन तस्य तस्मै भावनिरूपणात् ।
नराणामयन वासश्चेतनस्यायन सदा ।
परमा च गतिस्तेषा नराणामात्मना स्थिति ॥

व्यापिनारायणपरत्वाभिप्रायेण **तस्मै परब्रह्मणे** इत्युक्तम् ॥ ४

जेनातिर्जेनातिषां जेनातिरोजो बलमाहरत्सत्त्वात्मकं सं जेनातिरित्थं तस्मै सूक्ष्मसूक्ष्माय तेजसे स्वाहा ॥ ५ ॥

परब्रह्मभूतनारायणस्य माहात्म्य प्रतिपादयति अत्यन्तदी सूर्यचन्द्राग्न्यादीना **जेनातिः** दीप्ति **ओजः** परबलाहरणसामर्थ्य जगत्सृष्ट्यादिक कुर्वतस्तस्य श्रीमहाविष्णो **बलं** सत्त्व **सत्त्वात्मकं** त र्यामिणा **संजेनातिः** सम्यक ज्योति **इत्थं** उक्तप्रकारेण **तस्मै** ॥ ५ ॥

सत्त्वं सत्त्वात्मकं वा रजो रजस आत्मकस्तमस्तमस आधारः साकृतं निरीश्वरमीश्वराय स्वाहा ॥ ६ ॥

अयमपि मन्त्र पूर्वोक्तपरमात्मपर **सत्त्वं** सात्त्विक **सत्त्वात्मकं** तदन्तर्यामिण **रजो रजस आत्मकः** तदन्तर्यामिण **तम तमस आधारः साकृतं** आकृतसहित **निरीश्वरम्** ,

न तस्य कश्चित् पतिरस्ति लोके
न चेशिता नैव च तस्य लिङ्गम् ।
स कारण करणाधिपाधिपो
न चास्य कश्चिज्जनिता न चाधिप ॥ इति ॥

ईश्वराय सर्वेश्वरायेत्यर्थ ।

विग्रहो हविरादान युगपत्कर्मसन्निधि ।
प्रीति फलप्रदत्व च देवताना न विद्यते ॥ इति ॥

विग्रहादिपञ्चकाभावात् चतुर्थ्यन्त शब्दो देवता शब्दातिरिक्तदेवताभावात् मन्त्रार्थवादाना तत्र तात्पर्याभावाच्च ईश्वरायेति कथमुच्यत इति चेत्—उच्यते, "यद्वै किच मनुरवदत् तद्भेषजम्" इति श्रुते,

मन्वर्थविपरीता तु या स्मृति सा न शस्यते ॥

इति सवर्तस्मरणाच्च । प्रमाणत्वेनाभिहिताया मनुस्मृतौ—

प्रत्यक्ष चानुमान च शास्त्र च विविधागमम् ।
त्रय सुविदित कार्यं धर्मशुद्धिमभीप्सता ॥

इति प्रत्यक्षादीना त्रयाणा प्रामाण्यप्रतिपादनात "महाँ इन्द्रो वज्रबाहु", 'वज्रहस्त पुरन्दर", "उत्तिष्ठन्नोजसा सह पीत्वा शिप्रे अवेपय" इत्यादिदेवतासद्भावप्रतिपादनात् गारुडादिषु मन्त्रेषु मन्त्रवर्णाना स्वार्थ तात्पर्यदर्शनात् विषहरणादिषु दृष्टत्वाच्च ईश्वरसद्भावोऽस्तीत्यवगन्तव्य । स्मृतीनामपि वेदमूलत्वे त्रेधा निर्वाह कार्य इति । नित्यानुमेयश्रुतिमूलत्व

प्राभाकराः । उत्सन्नशाखामूलत्वमापस्तम्बाद्याः । विप्रकीर्णशाखामूलत्वमितरे । नित्यानुमेयश्रुतिमूलत्वे अक्षरानुपूर्व्यविशेषविशिष्टस्य नित्यानुमेयश्रुतिमूलत्वम् । नाक्षरानुपूर्व्यमूलत्वं यद्युच्यते तर्हि घटपटादीनामपि नित्यानुमेयश्रुतिमूलत्वं स्यात् । आनुपूर्व्यविशेषविशिष्टस्येति चेदुच्चार्यमाणानुपूर्व्यविशेषणविशिष्टत्व-मिति सिद्धान्तेऽनुमेयत्वं भज्येनेति । उत्सन्नशाखा मूलमिति चेत् तेऽपि भिन्नभिन्नपाठाः प्रयोगादनुमीयन्त इति विक्षेपोत्सन्ना वा एकैवेति चेन्न सर्ववेदसाक्षात्कारवतो व्यासस्य एकस्यापि शिष्यस्याध्यापनसामार्थ्याभावेन तथा वक्तुमयुक्तम् । भवेदेवेति चेत् सः पदक्रमादिरूपेणाधीयमानत्वात् तथा वक्तुमयुक्तम् । किन्तु प्रकीर्णशाखामूलत्वं वक्तुं युक्तम् ॥

तदुक्तम्—

दुर्बोधा वैदिकाश्शब्दाः प्रकीर्णत्वाच्च ते खिलाः ।
तथैत एव स्पष्टार्थाः स्मृतितन्त्रे प्रतिष्ठिताः ॥ इति ॥

प्रसङ्गादेतत्सर्वमुपपादितम् ॥ ६ ॥

अनिर्भिण्णं यस्येदमासीदुदकात्मकं यस्योदावोऽयनुथमुच्च-मुच्चैरुरुगाय स्वाहा ॥ ७ ॥

यस्य परमात्मनः यदा प्रळयः तदा लोके **अनिर्भिण्णं** भेदरहितं **निरन्तरमुदकात्मकमासीत्** । **यस्य** परमात्मनो दग्धुमिच्छा यदा यदा **उदावः** उत्कृष्टो दावः प्रळयाग्निः **अयनुथं** तथा असमृद्धिः **उच्चं** अत्यन्तं **उच्चैरुरुगाय** श्रुतिस्मृतिषु सर्वत्र अत्यन्तं गायति इति उरुगः तस्मै ॥ ७ ॥

यस्येच्छा लोके वा प्रजायतिर्लोके यस्मै वासि तस्मै वासीत् यद्वास्संजातं [?] यत्सर्वमीशमाशिषे स्वाहा ॥ ८ ॥

यस्य परमात्मन **इच्छा लोके** प्रजानामायति सृष्ट्यादिक "सोऽकामयत बहु स्या प्रजायेयेति" इत्यादिश्रुते । मनसैव जगत्सृष्टि-सहारौ करोति य तस्या पक्षक्षपणे कियान् विस्तर इति **लोके** .

(मातृकायामेतावदेवोपलब्धम्)

यज्ञोपवीतोपनिषत्

यज्ञोपवीती धृतचक्रधारी यो ब्रह्मविद्ब्रह्मविदा मनीषी हिरण्यमादाय सुदर्शन कृत्वा वह्निसयुक्त स्त्री शूद्रो बाहुभ्या धारयेत् । तस्माद्गर्भेण जायते । ब्राह्मणस्य शरीर जायते । श्रीविष्णु सर्वेश्वर भजन्ति ।

नामादिकशपर्यन्तमूर्ध्वपुण्ड्र तु धारयेत् ।
उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना ॥
भूमिर्धेनुर्धरणी लोकधारिणी ॥
मृत्तिके हन मे पाप त्वयि सर्व प्रतिष्ठितम् ॥

तस्माद्द्विरेव भवति त देवकीपुत्र समाश्रये । अग्निना वै होत्रा चक्र पाञ्चजन्य प्रतप्त द्वयोर्भुजयोर्धारयेत । आत्मकृतमाचरेत् । आचार्यस्य समुख प्रपद्येत । तस्माद्वैकुण्ठ न पुनरागमन सालोक्यसामीप्यसारूप्यसायुज्य गच्छति । य एव वेद । इत्युपनिषत ॥

इति यज्ञोपवीतोपनिषत् समाप्ता

राधोपनिषत्

प्रथमः प्रपाठकः

ॐ अथ सुषुप्तौ रामः स्वबोधमाधायेव किं मे देवः क्वासौ कृष्णो योऽयं मम भ्रातेति तस्य का निष्ठा ब्रूहीति। सा वै ह्युवाच। राम शृणु भूर्भुवस्स्वर्महर्जनस्तपस्सत्यं तलं वितलं सुतलं रसातलं तलातलं महातलं पातालं एवं पञ्चाशत्कोटियोजनं बहुलं स्वर्णाण्डं ब्रह्माण्डमिति अनन्तकोटिब्रह्माण्डानामुपरि कारणजलोपरि महाविष्णोर्नित्यं स्थानं वैकुण्ठः। स ह पृच्छति। कथं शून्यमण्डले निरालम्बने वैकुण्ठ इति साऽनुयुक्ता। पद्मासनासीनः कृष्णध्यानपरायणः शेषदेवोऽस्ति। तस्यानन्त-रोमकूपेष्वनन्तकोटिब्रह्माण्डानि अनन्तकोटिकारणजलानि तस्य सप्तकोटि-परिसहस्रपरिमिताः फणाः तदुपरि वैकुण्ठो विष्णुलोक इति। रुद्रलोकः शिववैकुण्ठ इति। दशकोटियोजनविस्तीर्णो रुद्रलोकः। तदुपरि विष्णु-लोकः। सप्तकोटियोजनविस्तीर्णो विष्णुलोकः। तदुपरि सुदर्शनचक्रं त्रिकोटियोजनविस्तीर्णम्। तदुपरि कृष्णस्य स्थानं गोकुलाढ्यं माथुरमण्डलं महत्पदं सुधामयसमुद्रेणावेष्टितमिति। तत्राष्टदलकेसरमध्ये मणिपीठे सप्ता-वरणकमिति। स पृच्छति। किं रूपं किंस्थानं किं पद्मं किमन्तःकेसरः किमावरणम्। इत्युक्ते साऽनुयुक्ता। गोकुलाढ्ये माथुरमण्डले बृन्दावनमध्ये सहस्रदळपद्मे षोडशदलमध्ये अष्टदलकेसरे गोविन्दोऽपि श्यामपीताम्बरो द्विभुजो मयूरपिञ्छशिराः वेणुवेत्रहस्तो निर्गुणः सगुणो निराकारः साकारो निरीहः स चेष्टते विराजत इति। पार्श्वे राधिका चेति। तस्या अंशो लक्ष्मीदुर्गाविजयादिशक्तिरिति। पश्चिमे सम्मुखे ललिता। वायव्ये श्यामला। उत्तरस्मिन् श्रीमती। ऐशान्यां हरिप्रिया। पूर्वस्मिन् विशाला। अग्नेय्यां

श्रद्धा । याम्या पद्मा । नैर्ऋत्या भद्रा । षोडशदले अग्रे चन्द्रावती । तद्वामे चित्ररेखा । तत्पार्श्वे चित्रकरा । तत्पार्श्वे मदनसुन्दरी । तत्पार्श्वे श्रीमदा । तत्पार्श्वे शशिरेखा । तत्पार्श्वे कृष्णप्रिया । तत्पार्श्वे बृन्दा । तत्पार्श्वे मनोहरा । तत्पार्श्वे योगनन्दा । तत्पार्श्वे परानन्दा । तत्पार्श्वे प्रेमानन्दा । तत्पार्श्वे सत्यानन्दा । तत्पार्श्वे चन्द्रा । तत्पार्श्वे किशोरीवल्लभा । तत्पार्श्वे करुणाकुशला इति । एव विविधा गोप्य कृष्णसेवा कुर्वन्तीति । इति वेदवचनं भवति । इति वेदवचन भवति । इति वेदवचन भवति । मानसपूजया जपेन ध्यानेन कीर्तनेन स्तुत्या मानसेन सर्वेण नित्यस्थल प्राप्नोति । नान्येनेति । नान्येनेति । नान्येनेति ॥

इत्याथर्वण्या पुरुषबोधन्या पारमहस्या प्रथम प्रपाठक

द्वितीयः प्रपाठकः

ॐ साऽनुयुक्ता । तस्य बाह्येषु शतदलपद्मपत्रेषु योगपीठेषु रासक्रीडानुरक्ता गोप्यस्तिष्ठन्ति । एतच्चतुर्द्वार लक्षसूर्यसमुज्ज्वलम् । तत्र द्रुमाकीर्णम् । तत्प्रथमावरणे पश्चिमे सम्मुखे स्वर्णमण्डपे देवकन्या । द्वितीये सुदामादि । तृतीये किङ्किण्यादि । चतुर्थे लवङ्गादि । पञ्चमे कल्पतरोर्मूले उषा तत्सहितोऽनिरुद्धोऽपि । षष्ठे देवा । सप्तमे रक्तवर्णो विष्णुरिति द्वारपाला । एतद्बाह्य राधाकुण्डम् । तत्र स्नात्वा राधाङ्ग भवति । ईश्वरस्य दर्शनयोग्य भवति । यत्र स्नात्वा नारद ईश्वरस्य नित्यस्थलसामीप्ययोग्यो भवति । राधाकृष्णयोरेकमासनम् । एका बुद्धि । एक मन । एक ज्ञानम् । एक आत्मा । एक पदम् । एका आकृति । एक ब्रह्म । तया सम हेममुरळीं वादयन् हेमस्व-

रूपामनुरागसंवलितां कल्पतरोर्मूले [आस्ते ।] सुरभिविद्या अक्षमाला श्रुतिरिव परमा सिद्धा सात्त्विकी । ([1]शुद्धा सात्त्विकी गुणातीता स्नेहभावरहिता । अत एव द्वयोर्न भेदः । कालमायागुणातीतत्वात् । तदेव स्पष्टयति अथेति । अथानन्तरं मङ्गले वा । अथ वा श्रीवृन्दावनमध्ये ऋग्यजुस्सामस्वरूपम् । ऋगात्मको मकारः । यजुरात्मक उकारः । श्रीरामः सामात्मकोऽपि अकारः । श्रीकृष्णः अर्धमात्रात्मकोऽपि । यशोदा इव विन्दुः । परब्रह्म सच्चिदानन्दानंदराधाकृष्णयोः परस्परसुखाभिलाषरसास्वादन इव तत्सच्चिदानन्दामृतं कथ्यते । तल्लक्षणं यत् प्रणवं ब्रह्मविष्णुशिवात्मकं इच्छाज्ञानशक्तिनिष्ठं कायिकवाचिकमानसिकभावं सत्त्वरजस्तमस्स्वरूपं सत्यत्रेताद्वापरानुगीतम् । द्वापरस्य पश्चाद्वर्तते कलिः । एतच्चतुर्युगेषु गीयते । तद्भूर्भुवस्स्वर्लक्षणमोङ्कार एव । यच्चान्यदतिरिक्तं कालातीतं तदप्योङ्कार एव । सर्वं ह्येतद्ब्रह्म आत्मा सोऽहमस्मि इति धीमहि चिन्तयेमहि । "आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति" इति यत् श्वेताख्यं श्वेतद्वीपनाम स्थानं तुरीयातीतं गोकुलमथुराद्वारकाणा तुरीयमेतद्दिव्यं बृन्दावनमिति पुरैवोक्तं सर्वं संपत्संप्रदायानुगतं यत्र ॥)

इत्याथर्वण्या पुरुषबोधन्यां पारमहंस्या द्वितीयः प्रपाठकः

तृतीयः प्रपाठकः

अथानन्तरं भद्रश्रीलोहभाण्डीरमहातालखदिरवकुलकुमुदकाम्यमधुबृन्दावनानि द्वादशवनानि कालिन्द्याः पश्चिमे सप्तवनानि पूर्वस्मिन् पञ्चवनानि उत्तरस्मिन् गुह्यानि सन्ति । मथुरावनमधुवनमहावनखादिरवनभाण्डीरवननन्दीश्वरवननन्दवनानन्दवनखाण्डववनपलाशवनाशोकवनकेतकवनद्रुमवन-

[1] कुण्डलद्वयान्तर्गतो भागो व्याख्यानवत् भाति ।

गन्धमादनवनशेषशायिवनश्यामायुवनभुज्युवनदधिवनवृषभानुवनसंकेतवनदीप-वनरामवनक्रीडावनोत्सुकवनान्येतानि चतुर्विंशतिवनानि नित्यस्थलानि नाना-लीलयाधिष्ठाय कृष्ण क्रीडति । [तानि वनानि] वसन्तऋतुसेवितानि मन्दादिपवनयुक्तानि [सन्ति] यत्र दु ख नास्ति सुख नास्ति जरा नास्ति मरण नास्ति क्रोधो नास्ति तत्र पूर्णानन्दमय श्रीकैशोरकृष्ण शिखण्डिदललम्बित-त्रियुमगुञ्जावतममणिमयकिरीटशिरा गोरोचनातिलक कर्णयोर्मकरकुण्डलो वन्यस्रग्वी मालतीदामभूषितशरीर करे कङ्कण बाहौ केयूर पादयो किङ्किणीं कट्या पीताम्ब [र च धारयन्] गम्भीरनाभिकमल सुवृत्तनासायुगलो ध्वजवज्रादिचिह्नितपादपद्मो महाविष्णु [रास्ते] ।

एवरूप कृष्णचन्द्र चिन्तयेन्नित्यश सुधी ॥ इति ॥

तस्याद्या प्रकृती राधिका नित्या निर्गुणा सर्वालङ्कारशोभिता प्रसन्नाशेषलावण्यसुन्दरी । अस्मदादीना जन्म तदधीन अस्याशाद्बहवो विष्णुरुद्रादयो भवन्ति । एवभूतस्यागाधमहिम्न· सुखसिन्धोरुत्पन्नमिति मानसपूजया ध्यानेन कीर्तनेन स्तुत्या मानसेन सर्वेण नित्यस्थलं प्राप्नोति । नान्येनेति । नान्येनेति । नान्येनेति । इति वेदवचन भवति । इति वेदवचनं भवति । इति वेदवचन भवति ॥

इत्याथर्वण्या पुरुषबोधन्या पारमहस्या तृतीय प्रपाठक

चतुर्थः प्रपाठकः

अथ पुरुषोत्तमो यस्या निशाया तुरीय साक्षाद्ब्रह्म । यत्र परमसन्त्या-स्स्वरूप कृष्ण कल्पपादप । यत्र लक्ष्मीर्जाम्बवती राधिका विमला चन्द्रावली

सरस्वती ललितादिरिति । साक्षाद्ब्रह्मस्वरूपो जगन्नाथः अहंशेषांशज्योतीरूपः सुदर्शनो भक्तश्च । एवं पञ्चधा विभूतमिति । यत्र च मथुरा गोकुलं द्वारका वैकुण्ठपुरी श्वेतपुरी रामपुरी यमपुरी नरसिंहपुरी नरनारायणपुरी कुबेरपुरी गणेशपुरी शक्रपुरी एता देवतास्तिष्ठन्ति । यत्र रसातलपातालगङ्गारोहिणी-कुण्डममृतकुण्डमित्यादिनानापुरी । यत्रान्नं सिद्धान्नम् । ([1]शूद्रादिस्पर्शदोषरहितं ब्रह्मादिसंस्कारापेक्षारहितं यत्र श्रीजगन्नाथस्य योगमित्यर्थः । "नाभ्या आसीत्" इति मन्त्रेण, "अन्नपतेऽन्नस्य" इति मन्त्रेण, "अन्नाद्याय व्यूहध्वं सोमो राजाय भागमत्समे सुखं प्रमार्यते यशसा च बलेन च" इति मन्त्रेण, "विश्वकर्मणि स्वाहा" इति मन्त्रेण, "आपो ज्योती रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः सुवरोम्" इति मन्त्रेण, "पृथिवी ते पात्रं द्यौरपिधानं ब्रह्मणस्त्वा मुखे जुहोमि स्वाहा" इति मन्त्रेण, "अन्नं ब्रह्म" इति श्रुत्या च कैवल्यमुक्तिरुच्यते । यत्रान्नं ब्रह्म परमं पवित्रं शान्तो रसः कैवल्यमुक्तिः सिद्धा भूर्भुवस्स्वर्महत्तत्त्वमित्यादि यत्र भार्गवी यमुना समुद्रममृतमयं बृन्दावनानि नीलपर्वतगोवर्धनसिंहासनं प्रासादो मणिमण्टपो विमलादिषोड-शचण्डिकागोप्यो यत्र समुद्रतीरे च निरन्तरं कामधेनुबृन्दं यत्र नृसिंहादयो देवता आवरणानि यत्र न जरा न मृत्युर्न कालो न भङ्गो न जयो न विवादो न हिंसा न शान्तिर्न स्वप्न एवं लीलाकामशरीरी स्वविनोदार्थं भक्तैः सहोत्कण्ठितैस्तत्र क्रीडति कृष्णः ।)

एको देवो नित्यलीलानुरक्तो
भक्तव्यापी भक्तहृद्यन्तरात्मा ।
कर्माध्यक्षः सर्वभूताधिवासः
साक्षी चेता केवलो निर्गुणश्च ॥

[1] कुण्डलद्वयान्तर्गतो भागो व्याख्यानवत् भाति ।

मानसपूजया जपेन ध्यानेन कीर्तनेन स्तुत्या मानसेन सर्वेण नित्यस्थल प्राप्नोति । नान्येनेति । नान्येनेति । नान्येनेति । इति वेदवचन भवति । इति वेदवचन भवति । इति वेदवचन भवति ॥

इत्याथर्वण्या पुरुषबोधन्या पारमहस्या चतुर्थ प्रपाठक

इति राधोपनिषत् समाप्ता

लाङ्गूलोपनिषत्

ॐ अस्य श्रीअनन्तघोरप्रलयज्वालाग्निरौद्रस्य वीरहनुमत्साध्यसाधनाघोरमूलमन्त्रस्य ईश्वर ऋषि । अनुष्टुप् छन्द । श्रीरामलक्ष्मणौ देवता । सौ बीजम् । अञ्जनासूनुरिति शक्ति । वायुपुत्र इति कीलकम् । श्रीहनुमत्प्रसादसिद्ध्यर्थे भूर्भुवस्स्वर्लोकसमासीनतत्त्वपदशोधनार्थे जपे विनियोग ।

ॐ भू नमो भगवते दावानलकालाग्निहनुमते अङ्गुष्ठाभ्या नम । हृदयाय नम । ॐ भुव नमो भगवते चण्डप्रतापहनुमते तर्जनीभ्या नम । शिरसे स्वाहा । ॐ स्व नमो भगवते चिन्तामणिहनुमते मध्यमाभ्या नम । शिखायै वषट् । ॐ मह नमो भगवते पातालगरुडहनुमते अनामिकाभ्या नम । कवचाय हुम् । ॐ जन नमो भगवते कालाग्निरुद्रहनुमते कनिष्ठिकाभ्या नम । नेत्रत्रयाय वौषट् । ॐ तप सत्य नमो भगवते भद्रजातिविकटरुद्रवीरहनुमते करतलकरपृष्ठाभ्या नम । अस्त्राय फट् । पाशुपतेन दिग्बन्धः । अथ ध्यानम्—

वज्राङ्ग पिङ्गनेत्र कनकमयलसत्कुण्डलाक्रान्तगण्ड
दम्भोलिस्तम्भसारप्रहरणविवशीभूतरक्षोऽधिनाथम् ।

उद्यल्लाङ्गूलघर्षप्रचलजलनिधिं भीमरूपं कपीन्द्रं
ध्यायन्तं रामचन्द्रं प्लवगपरिवृढं सत्त्वसारं प्रसन्नम् ॥

इति मानसोपचारैः संपूज्य. ॐ नमो भगवते दावानलकालाग्निहनुमते [जयश्रियो जयजीविताय] धवलीकृतजगत्त्रय वज्रदेह वज्रपुच्छ वज्रकाय वज्रतुण्ड वज्रमुख वज्रनख वज्रबाहो वज्ररोम वज्रनेत्र वज्रदन्त वज्रशरीर सकलात्मकाय भीमकर पिङ्गलाक्ष उग्र प्रलयकालरौद्र वीरभद्रावतार शरभसालुवभैरवदोर्दण्ड लङ्कापुरीदाहन उदधिलङ्घन दशग्रीवकृतान्त सीताविश्वास ईश्वरपुत्र अञ्जनागर्भसंभूत उदयभास्करबिम्बानलग्रासक देवदानवऋषिमुनिवन्द्य पाशुपतास्त्रब्रह्मास्त्रबैलवास्त्रनारायणास्त्रकालशक्तिकास्त्रदण्डकास्त्रपाशाघोरास्त्रनिवारण पाशुपतास्त्रब्रह्मास्त्रबैलवास्त्रनारायणास्त्रमृड सर्वशक्तिग्रसन ममात्मरक्षाकर परविद्यानिवारण आत्मविद्यासंरक्षक अग्निदीप्त अथर्वणवेदसिद्धस्थिरकालाग्निनिराहारक वायुवेग मनोवेग श्रीरामतारकपरब्रह्मविश्वरूपदर्शन लक्ष्मणप्राणप्रतिष्ठानन्दकर स्थलजलाग्निमर्मभेदिन् सर्वशत्रून् छिन्धि छिन्धि मम वैरिणः खादय खादय मम संजीवनपर्वतोत्पाटन डाकिनीविध्वंसन सुग्रीवसख्यकरण निष्कलङ्क कुमारब्रह्मचारिन् दिगम्बर सर्वपाप सर्वग्रह कुमारग्रह सर्वं छेदय छेदय भेदय भेदय भिन्धि भिन्धि खादय खादय टङ्क टङ्क ताडय ताडय मारय मारय शोषय शोषय ज्वालय ज्वालय हारय हारय देवदत्तं नाशय नाशय अतिशोषय अतिशोषय मम सर्वं च हनुमन् रक्ष रक्ष ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं हुं फट् घे घे स्वाहा ॥

ॐ नमो भगवते चण्डप्रतापहनुमते महावीराय सर्वदुःखविनाशनाय ग्रहमण्डलभूतमण्डलप्रेतपिशाचमण्डलसर्वोच्चाटनाय अतिभयङ्करज्वरमाहेश्वरज्वर-विष्णुज्वर-ब्रह्मज्वर-वेताळब्रह्मराक्षसज्वर-पित्तज्वर-श्लेष्मसान्निपा-

तिकज्वर-विषमज्वर-शीतज्वर-एकाहिकज्वर-द्व्याहिकज्वर-त्र्यैहिकज्वर-चातु-र्थिकज्वर - अर्धमासिकज्वर - मासिकज्वर-षाण्मासिकज्वर-सावत्सरिकज्वर-अस्थ्यन्तर्गतज्वर-महापस्मार-भ्रमिकापस्माराश्च भेदय भेदय खादय खादय ॐ ह्रा ह्री ह्रू ह्रु फट् घे घे स्वाहा ॥

ॐ नमो भगवने चिन्तामणिहनुमते अङ्गशूल-अक्षिशूल-शिरश्शूल-गुल्मशूल-उदरशूल-कर्णशूल-नेत्रशूल गुदशूल-कटिशूल-जानुशूल-जङ्घाशूल-हस्तशूल-पादशूल-गुल्फशूल-वातशूल-पित्तशूल-पायुशूल स्तनशूल-परिणामशूल-परिधामशूल परिवाणशूल-दन्तशूल-कुक्षिशूल सुमनश्शूल सर्वशूलानि निर्मूलय निर्मूलय दैत्यदानवकामिनीवेतालब्रह्मराक्षसकोलाहलनागपाशानन्तवासुकि-तक्षककार्कोटकलिङ्गपद्मककुमुदज्वलरोगपाशमहामारीन् कालपाशविष निर्विष कुरु कुरु ॐ ह्रा ह्रीं ह्रू ह्रु फट् घे घे स्वाहा ॥

ॐ ह्रीं श्रीं क्लीं ग्ला ग्लीं ग्लू ॐ नमो भगवने पातालगरुडहनुमते भैरववनगतगजसिंहेन्द्राक्षीपाशबन्ध छेदय छेदय प्रलयमारुत कालाग्नि-हनुमन् श्रृङ्खलाबन्ध विमोक्षय विमोक्षय सर्वग्रह छेदय छेदय मम सर्वकार्याणि साधय साधय मम प्रसाद कुरु कुरु मम प्रसन्न श्रीरामसेवकसिंह भैरवस्वरूप मा रक्ष रक्ष ॐ ह्रा ह्रीं ह्रू ह्रा ह्रीं क्ष्मौ भ्रै श्रा श्रीं क्रा क्रीं क्रा क्रीं ह्रा ह्रीं ह्रूं ह्रै ह्रौ ह्र ह्रा ह्रीं ह्रु ख ख जय जय मारण मोहन घूर्ण घूर्ण दम दम मारय मारय वारय वारय खे खे ह्रा ह्रीं ह्रू ह्रु फट् घे घे स्वाहा ॥

ॐ नमो भगवने कालाग्निरौद्रहनुमते भ्रामय भ्रामय लव लव कुरु कुरु जय जय हस हस मादय मादय प्रज्वलय प्रज्वलय मृडय मृडय त्रासय त्रासय साहय साहय वशय वशय शामय शामय अस्त्रत्रिशूलडमरुखड्ग-कालमृत्युकपालखट्वाङ्गधर अभयशाश्वत हु हु अवतारय अवतारय हु हु

अनन्तभूषण परमन्त्र-परयन्त्र-परतंत्र-शतसहस्र-कोटितेजःपुञ्जं भेदय भेदय अग्नि बन्धय बन्धय वायुं बन्धय बन्धय सर्वग्रहं बन्धय बन्धय अनन्तादिदुष्ट-नागानां द्वादशकुलवृश्चिकानामेकादशलूतानां विषं हन हन सर्वविषं बन्धय बन्धय वज्रतुण्ड उच्चाटय उच्चाटय मारणमोहनवशीकरणस्तम्भनजृम्भणाकर्षणोच्चाटनमिलनविद्वेषणयुद्धतर्कमर्माणि बन्धय बन्धय ॐ कुमारीपदत्रिहार-बाणोग्रमूर्तये ग्रामवासिने अतिपूर्वशक्ताय सर्वायुधधराय स्वाहा अक्षयाय घे घे घे घे ॐ लं लं लं घ्रां घ्रौं स्वाहा ॐ ह्लां ह्लीं ह्लूं ह्लुं फट् घे घे स्वाहा ॥

ॐ श्रां श्रीं श्रूं श्रैं श्रौं श्रः ॐ नमो भगवते भद्रजानिकटरुद्रवीर-हनुमते टं टं टं लं लं लं लं देवदत्तदिगम्बराष्टमहाशक्त्यष्टाङ्गधर अष्ट-महाभैरवनवब्रह्मस्वरूप दशविष्णुरूप एकादशरुद्रावतार द्वादशार्कतेजः त्रयोदशसोममुख वीरहनुमन् स्तंभिनीमोहिनीवशीकरिणीतन्त्रैकसावयव नगर-राजमुखबन्धन बलमुखमकरमुखसिंहमुखजिह्वामुखानि बन्धय बन्धय स्तम्भय स्तम्भय व्याघ्रमुखसर्ववृश्चिकाग्निज्वालाविषं निर्गमय निर्गमय सर्वजन-वैरिमुखं बन्धय बन्धय पापहर वीर हनुमन् ईश्वरावतार वायुनन्दन अञ्जना-सुत बन्धय बन्धय श्रीरामचन्द्रसेवक ॐ ह्रां ह्रां ह्रां आसय आसय ह्लीं ह्लां घ्रीं क्रीं यं भैं म्रं म्रः हट् हट् खट् खट् सर्वजन-विश्वजन-शत्रुजन-वश्यजन-सर्वजनस्य दृशं लं लां श्रीं ह्रां ह्रीं मनः स्तम्भय स्तम्भय भञ्जय भञ्जय अद्रि ह्री व हीं हीं मे सर्व हीं हीं सागरहीं हीं वं वं सर्वमन्त्रार्थाथर्वण-वेदसिद्धिं कुरु कुरु स्वाहा । श्रीरामचन्द्र उवाच । श्रीमहादेव उवाच । श्रीवीरभद्रस्तौ उवाच । त्रिसन्ध्यं यः पठेन्नरः ॥

इत्याथर्वणरहस्ये लाङ्गूलोपनिषत् समाप्ता

श्रीकृष्णपुरुषोत्तमसिद्धान्तोपनिषत्

निरञ्जनो निराख्यातो निर्विकल्पो नमो नम ।
पूर्णानन्दो हरिर्मायारहित पुरुषोत्तम ॥

अष्टावष्टसहस्रे द्वे स्त्रियो जायन्ते पुरुषोत्तमात् । स्मृतिर्जायते पुरुषोत्तमात् । षट्च्छास्त्राणि जायन्ते पुरुषोत्तमात् । छन्दो जायते पुरुषोत्तमात् । निगमो जायते पुरुषोत्तमात् । प्रजापतिर्जायते पुरुषोत्तमात् । शशिरवी जायेते पुरुषोत्तमात् । सकलतीर्थानि जायन्ते पुरुषोत्तमात् । परशिवशक्तिर्जायते पुरुषोत्तमात् । ऋषयोऽनृषयो जायन्ते पुरुषोत्तमात् । इन्द्रो जायते पुरुषोत्तमात् । द्वादशादित्या रुद्रा सर्वा देवता जायन्ते पुरुषोत्तमात् । देवा जायन्ते पुरुषोत्तमात् । सप्त सागरा जायन्ते पुरुषोत्तमात । सर्व आत्मा जायते पुरुषोत्तमात् । मन सर्वेन्द्रियाणि जायन्ते पुरुषोत्तमात् । अष्टादश ब्रह्माण्डानि जायन्ते पुरुषोत्तमात् । अष्टसिद्धिनवनिधयो जायन्ते पुरुषोत्तमात् । वनभारा अष्टादश जायन्ते पुरुषोत्तमात् । अमृतो जायते पुरुषोत्तमात् । अम्भो जायते पुरुषोत्तमात् ॥

ॐ निगम शङ्करोऽब्रवीत् । गौ । ग्मा । ज्मा । क्ष्मा । क्षा । क्षमा । क्षोणि । क्षिति । अवनि । उर्वी । पृथ्वी । मही । रिप । अदिति । इळा । [1]जीवामकालाशूता जीव जीवा अस्ताजीव्याम सर्वमायुजीव्यासं [?] । लोदकचनकाचानु अमृतं न भवति [?] पारमधाराणि [परमधर्माणि] जातवेदा प्रोवाचैवेद सर्वम् । शिवशक्तिपशुजीवो ब्रह्मा भक्त पशुवत् [?] । यन्नत्यादेव पर श्रत्को परशिव अन्या अवतारातेहि व्यासवल्लश्रविठलेहरयस्तथा [?] । ललाटे ऊर्ध्वपुण्ड्र मध्यच्छिद्र चन्दनतिलक

[1] "जीवामकालाशूता जीव" इत्यारभ्य "पुरुष एवेद सर्वम्" इत्येतत्पर्यन्त अतीव विकला मातृकेति सानुताप यथास्थित दीयते ॥

शुभ हरिमन्दिर मध्यपद्म कण्ठेतुलसी शङ्खचक्र गदा बाहुगोपीचन्दनचर्च
पर गति जीवोत्तमस्य । ब्रह्मा शक्तिर्महादेवो जन्यते पुरुषोत्तमात् ।
आपोऽमृतमर्त्यस्य मर्त्योऽपश्यत यस्तु जन्यते पुरुषोत्तमात् । अमृता
प्राणाश्चाहो मम जायन्ते पुरुषोत्तमात्। मनसि निषण्ण श्रीप्राणाय प्रज्ञान
स्वराट् पुरुषोत्तम । श्रीकृष्णभगवान् नारायण परमात्मा पुरुषोत्त
त्रिगुणरहित स्वयम्। कथम् ? पुरुष एवेद सर्वम् ॥

इति श्रीकृष्णपुरुषोत्तमसिद्धान्तोपनिषत् समाप्ता

सङ्कर्षणोपनिषत्

अथ तद्विष्णो इति शान्ति । अथ सङ्कर्षणोपनिषदुच्यते । शेषो
वै वासुदेवात्सङ्कर्षणो नाम जात आसीत्। सोऽकामयत प्रजा सृजेयेति
तत प्रद्युम्नसज्ञ मन आसीत् । तस्मादहकारनामाऽनिरुद्ध । ततो हिरण्य
गर्भोऽजायत । तस्माद्दश प्रजापतयो मरीच्यादय स्थाणुदक्षकर्दमप्रियव्र
त्तानपादादयोऽप्यजायन्त । तेभ्य सर्वाणि भूतानि च । तस्माच्छेषा
सर्वाणि समुत्पद्यन्ते । तस्मिन्नेव प्रलीयन्ते । स एव बहुधा जायम
सर्वान् परिपाति । स एव काद्रवेयो व्याकरणज्यौतिषादिशास्त्राणि निर्मिम
बहुभिर्मुमुक्षुभिरुपास्यमानोऽखिला भुवमेकस्मिन् शीर्षिण सिद्धार्थवद्ध
यमाणस्सर्वैर्मुनिभि सम्प्रार्थ्यमान सहस्रशिखरमेरोश्शिरोभिर्वारयम
महावायोरहकार निराचकार । स भगवान् युगसन्धिकाले स्वेन रू
युगे युगे तेनैव जायमान स्वयमेव सौमित्रिरैक्ष्वाके[वशे जा]यमा[
रक्षासि सर्वाणि विनिघ्नन् चातुर्वर्ण्यधर्मान् प्रवर्त[यति ।]स
भगवान् युगसन्धिकाले[शरदभ्रस]निकाशो रौहिणेयो वासुदेव सव

ग[दा]द्यायुधशास्त्राजन्यमण्डलान्निराचिकीर्ष[ति ।]भूभारमखिल निचखान । स एव भगवान् [शेष] युगे तुरीयेऽपि ब्राह्मण्या जायमा[नो] रामानुजो भूत्वा सर्वा उपनिषद उद्दिवीर्ष[ति ।] सर्वाणि धर्मशास्त्राणि विस्तारयिष्णु सर्वानपि वैष्णवान् धर्मान् विजृम्भयन् सर्वानपि पाषण्डान्निचखान । स एष जग[दाविर्भावतिरोभावहेतु ।] स एष सर्वात्मक । स एष मुमुक्षुभिर्ध्येय । स एष मोक्षप्रद एतत्स्मृ[त्या] सर्वेभ्य पाप्मे-[प्म]भ्यो मुच्यते । तन्नाम संकीर्तयन् विष्णुसायुज्य गच्छति । तदेतद्दिवाऽधीयानो रात्रिकृत पाप नाशयति । नक्तमधीयानो दिवसकृत पाप नाशयति । तदेतद्वेदाना रहस्यम् । तदेतदुपनिषदा रहस्यम् । एतदधीयान सर्वक्रतुफल लभते । शान्तिमेति । मनश्शुद्धिमेति । सर्वतीर्थफल लभते । य एव वेद । देहबन्धाद्विमुच्यते । देहबन्धाद्विमुच्यते । इत्युपनिषत् ॥

इति सङ्कर्षणोपनिषत् समाप्ता

सामरहस्योपनिषत्

एकदा ब्रह्मण पुत्रा सनकादयस्तत्त्वविवित्सया पितामहं पप्रच्छु प्रणिपातपुरस्सरम् । अहो पित निरन्तर वैकुण्ठे या लीलास्ता ध्यायमाना निरन्तर चिदानन्दन सह संप्रेक्षामहे । वद यदि रुचिरापद्यते । चिदानन्दरस ब्रह्म कि वदन्ति ? व्यापकतया जगद्व्याप्य तिष्ठति यत्तद्ब्रह्म वदन्तितराम् । आपद्यमानोऽस्ति प्रकृति पुरुष । कस्मात्प्रकृतियोगिता भवति ? जीवा कीदृग्विधा ? कस्मात्समुत्पन्ना भवन्ति ? तथा लोका अलोका कियत्प्रमाणा ? यान् वदन्ति पुराविद । पितामह उवाच । नारायण-

मुखाच्छ्रुतोऽयं धर्मः । शृणुत सर्वा यैषा सृष्टिस्समुत्पद्यते । क्षराक्षराभ्यामधिकः पुरुषोत्तमसंज्ञितो भक्तिगम्य आनन्दमयो लोकः संविराजते । तस्य पुरुषोत्तमस्य उत्तरकटाक्षात्समुत्पन्ना जीवाः । तेषां स्नेहमार्गोऽयमापद्यते । दक्षिणकटाक्षादुत्पन्नाः कर्मजडा आसुरा अल्पोपासका भवन्ति । तस्मिन् रसिकानन्दस्वरूपात्पार्श्वात् द्वे एव मूर्ती प्रकटिते । प्रथमा भक्तिसुन्दरी प्रकटिता । पश्चान्मायादासी प्रकटिता । तयोः प्रथमा अत्यन्तवल्लभा आस्त । भक्तेस्सकाशादुत्पन्ना .जीवा· स्नेहमार्गीया भवन्ति । मायायाः समुत्पन्ना आसुराः कर्मजडा अन्यधर्मरता एव भवन्ति । यदा कर्ममार्गे रतिरसतां ते आसुरा भवन्ति । सा भक्तिस्त्रिविधैव भवति । एका कर्ममिश्रिता देवानामृषीणामुपासकाना भवतितराम् । श्रवणकीर्तनस्मरणवन्दनसेवनोपकरणदास्यभावेनात्मसमर्पणम् । ते जीवा भक्तिमार्गीयाः एवैते । स एवायं पुरुषः स्वरमणार्थं स्वस्वरूपं प्रकटितवान् । तद्रूपं रससंवलितमानन्दरसोऽयं पुराविदो वदन्ति । सर्वे आनन्दरसा यस्मात् प्रकटिता भवन्ति । आनन्दरूपेषु पुरुषोऽयं रमते । स एवायं पुरुषः स्वयमेव समाराधनतत्परोऽभूत् । तस्मात् स्वयमेव समाराधनमकरोत् । अतो लोके वेदे श्रीराधा गीयते । तत्स्वरूपात्सृष्टिर्या समुत्पन्ना सा रसिकानन्देन सुसेव्यतां प्राप्ता आसीत् । प्रमाणप्रमेयादस्मान्मार्गादतिरिक्तोऽयं मार्गो रसात्मकः । य एतन्मार्गे आसक्तास्ते रसरूपिणीं सृष्टिमन्तरुत्पद्यमानाः भवन्ति । लक्ष्मीनारायणीयोऽयं संवादः । निरन्तरं नारायणो वैकुण्ठे रमया रहस्यलीलां सञ्जायमानोऽभवत् । रमारमणो वैकुण्ठे नारायणः स्वयं ध्यानापन्नोऽभवत् । तदा लक्ष्मीः रहस्युपासमाना तस्य तामवस्था निरीक्ष्य प्रश्रयावनता पप्रच्छ । किं ध्यायसि? किं जपसि? परं कौतूहलं मे मनसि वर्तते । त्वत्तः परं को देवः? को लोकः? यस्य त्वं ध्यायसे

प्रतिक्षणम् । तव मन का लीलामापन्न दृश्यते ? स होवाच लक्ष्मीं प्रति । महालीलास्थान क्षराक्षराभ्यामधिक पुरुषोत्तमाधिष्ठानम् । यत्र सप्तावरणानि तेजोमयानि । यत्र ब्रह्माण्डान्युत्पद्यन्ते लीयन्ते । कोटिश अण्डकटाहा उत्पद्यन्ते लीयन्ते । यस्य प्रतापकल्पा उत्पन्ना ब्रह्मविष्णुरुद्रादयो देवाश्च दिक्पाला कोटिश उत्पद्यमाना लीयमानाश्च भवन्ति । सा लक्ष्मी पुनरुवाचेदम् । अहो क्षराक्षराभ्यामधिकस्य रसिकानन्दस्य स्थान विस्तरशो ब्रूहि । स होवाच । आदौ पुरुषोत्तमस्य रसिकानन्दस्य अनादिससिद्धा लीला भवन्ति । अनादिरय पुरुष एक एवास्ति । तदेव रूप द्विधा विधाय समाराधनतत्परोऽभूत । तस्मात् ता राधा रसिकानन्दा वेदविदो वदन्ति । तस्मादानन्दमयोऽय लोक । यत्राय पुरुषो रमते तत्राय रसो व्रजति । तस्माल्लोके वेदे व्रजलीला गीयते । तन्मध्ये वनानि द्वादश सन्ति । तेषा पृथक् नामानि सन्ति । तालवन बृहद्वन कुमुदवन लोहवन बकुलवन भाण्डीरवन महावन गोष्ठ काम्यवनमरिष्ट च सदाशुभ दधिवन बृन्दावनमिति । सदा आनन्दमयोऽय लोको वेदविदो य वदन्ति । यत्र बृन्दावन सर्वकामसुखावह भवति । यत्र वृक्षा आधिदैविका देवा एव भवन्ति । यत्र साधनवट-भाण्डीरवटौ । यत्र वशीवटसकेतवटौ । अन्ये वृक्षा कदम्बाद्या यत्र राजन्ते । यत्रोभयतटबद्धा यमुना रत्नखचिता आस्ते । यस्या कुमुदवनानि राजन्ते । यस्या हससारसयूथानि क्रीडापराणि शोभाढ्यानि भवन्ति । यस्यास्तटे कोटिश कुञ्जाश्च निकुञ्जाश्च राजन्ते । तस्मिन् मण्डले गोवर्धनोऽय गिरि । रत्नमयोऽय गिरि राजमानो भवति । अय गिरि श्रीराधिकाया रमणस्थानम् । स एवाय गिरिर्बृन्दावने सदा रसिकानन्दस्य क्रीडास्थान भवति । तस्मिन् वने पशुपक्षिगणा आधिदैविकीं सृष्टि प्राप्ता सदा सानुभवा भवन्ति । आधिदैविकी या सृष्टि सा सृष्टिस्तस्मिन् लोके

लोकतां प्राप्नोति। सा सृष्टिर्द्विभेदा भवति। एका संसिद्धा अन्या साधनसिद्धा भवति। या संसिद्धा सा तस्या निकुञ्जदेव्याः स्वस्वरूपात् समुत्पाद्या भवति। या साधनसिद्धा सा भजनमार्गे प्रपन्ना। भक्तास्तां लीलां तद्भावेन प्राप्नुवन्ति। रसलीलायामुपकरणानि रसलीलायामधिकरणे सख्यश्चातुर्यगुणयुताः ससखीसमूहा यौवनसंपत्तिपूर्णा अनेककलाकोविदाः रसभावेन पूर्णा भवन्ति। यत्र चन्दनवृक्षाणां श्रेणयो राजमाना भवन्ति। मणिविद्रुमलताग्रथिताः सुवर्णसुगन्धसंवलिता वृक्षास्तेषां पुष्पाणि संराजमानानि भवन्ति। तत्र सखीयूथानि भोज्यं हस्ते गृहीत्वा तिष्ठन्ति। तासु श्रेणिषु लतान्तरैर्ग्रथितानि द्वाराणि मणिलतायुतानि भवन्ति। मणिमण्डलं यत्र तेजोमयं मणिमण्डपेन सह भ्राजमानं भवति। लताग्रथिता मणिस्तंभाः शतशो राजमाना भवन्ति। तस्मिन् मण्टपे परितः सुवर्णभित्तिषु जटिताः मणयस्तेजोमयाः संराजमाना भवन्ति। तत्राधित्यकासु चन्द्रकान्तमणिना द्योतिता जलमणयो जलधाराश्च भवन्ति। तेन जलेन पूरिताः सुगन्धमणिपुष्करिण्यो राजमाना भवन्ति। तत्र कमलानि प्रफुल्लानि श्वेतरक्तपीतानि मनोहरशोभां ददति। तत्रोपस्थितपरागस्तद्वनं वासयति। तत्र हंसयुग्मानि कोटिशो देववाण्या निकुञ्जदेव्या यशो गायन्ति। यत्र भ्रमराः सानुभवा देववाण्या निकुञ्जदेव्या यशो गायन्ति। तत्र पुष्करिणीः परितो दश दश मन्दिराणि चतुष्कोणेषु सन्ति। रत्नमयकुडचेषु कृत्रिमाः पक्षिणः सानुभवा इव दृश्यन्ते। तत्र मध्ये मध्ये वृक्षा निकुञ्जतां प्राप्नुवन्ति। सुकोमलैः पत्रैस्तेजोमयै राजन्ते। तेषां सुगन्धेन उन्मदा भ्रमरास्तस्याः श्रीराधिकाया यशो गायन्ति। तत्र केचित् वृक्षाः पुष्पैः शाखाप्रतिशाखाः नम्रा भवन्ति। तेषु वृक्षेषु हरितपीतशुभ्रश्वेता द्योतिताः पुष्पगुच्छा भवन्ति। तेषामधःशृङ्गारवत्यादयः सख्यः पुष्पाणां शय्या रचयन्ति। तत्र लतान्तरैः

आच्छादिता वृक्षा निकुञ्जता प्राप्नुवन्ति । तत्र मणिजटितानि रमणस्थानानि कोटिशो राजन्ते । यत्र ललिता विशाखा सुभगा कलावती मनोरमा चन्द्रकलामोहिनी गतिरतिविलासिनी मोहिनी शास्त्रगीतज्ञा गुणज्ञा भोगज्ञा भोगप्रदा कामप्रदा कामदा केलिदा सुरतकलाकोविदा सभोगसुखदा गतत्रपा नि शङ्करतिदा सुतरा सुरतान्तनिद्रिता अन्या कोटिश सख्य सविराजमाना भवन्ति । दश मन्दिराणि भक्ष्यभोज्यै सपूरितानि भवन्ति । यत्र घृतपक्कानि पक्कान्नान्यनेकशो विविधरसयुक्तानि सन्ति । तेषु मन्दिरेषु कटुतिक्तकषायमाधुर्यरसा भोगवत्या सख्या कृता सपूर्णा प्रतिक्षण नूतना भवन्ति । अन्ने सिद्धान्नभोगापूपपायसपक्कान्नभागा शाकविविध-षड्रससवलिता अन्नपूर्णया सख्या संपादितास्तया निकुञ्जदेव्या सेव्य-माना भवन्ति । वस्त्रवत्या सख्या सपादितान्यनेकशो वस्त्राणि समयो-चितानि मनोरमाणि सन्ति । भूषणभृष्या सख्या रचितानि भूषणानि तस्या निकुञ्जदेव्या प्रीणनाय तेषु मन्दिरेषु शय्याभोजनशृङ्गारा कोटिश सन्ति । तत्रान्ये शृङ्गारादिभोगा भोगवत्या कृतास्तेषु मन्दिरेषु तस्या सुखार्थं भवन्ति । तत्र चतु श्रेणीनि दशदशमन्दिराणि सन्ति । तेषु मन्दिरेषु शय्याभोजनशृङ्गारा अनेकधा रचिता भवन्ति । तेषु मन्दिरेषु सखीना समूहा पृथक् पृथक् कार्येषु सलग्ना भवन्ति । तेषा मध्ये रास-मण्डल तेजोमयमानन्दमय तस्या श्रीराधिकाया सुखार्थं वृन्दानाम्ना सख्या तथा सपादित भवति । तेषु मन्दिरेषु सखीना एका योगमाया सखी सर्वासा सखीना सर्वत्र एकभाव करोति । तस्मिन् स्थाने सुनादा सख्य सुनादेन सप्तस्वराणि श्रावयन्ति । तत्र ब्रह्माण्डे या सिद्धयोऽणिमा-दयस्तत्र सखीरूप विधाय ता श्रीराधिका सेवमाना भवन्ति । सुमेरुहेमा-द्रिमलयाद्या पर्वता अन्ये ये निधयो देवाना सन्ति ते निधयस्तस्या,

निकुञ्जदेव्याः प्रीणनाय सखीनां रूपाणि विधाय तन्मण्डलं सेवन्ते। तस्मिन्मण्डले श्रीरपि सखीरूपं विधाय आकारं गोपयन्ती सेवमाना भवति। नित्यलीलायां षड्तवोऽपि सखीनां रूपाणि विधाय सेवमाना भवन्ति। काले काले तासु निकुञ्जश्रेणिषु सञ्चारिणीनां नानाभोगान् ददति। मेघा नानासखीनां रूपाणि कृत्वा जलसेचनं कुर्वन्ति। कामदेवोऽपि सखीरूपं विधाय तत्स्थानं सेवमानो भवति। अहोरात्रमपि स्वस्वरूपेण अहनि निशि च सेवते तन्मण्डलम्। तदिच्छया क्वचिद्दिवा क्वचिन्निशा क्वचित्प्रातः क्वचित्सायं क्वचिन्मध्याह्नः क्वचिन्निशीथं नानाभावेन कालेकाले तन्मण्डलं सेवते। नानामणय ओषधयो वनस्पतयो वृक्षा ये पृथिव्यां सन्ति ते आधिदैविकीं सृष्टिं प्राप्ताः सेवमाना भवन्ति। सिन्धवः स्वरूपेण निधीन् गृहीत्वा तन्मण्डलं सेवमाना भवन्ति। सुमेरुहेमाद्रिमलयाद्याः पर्वताः तत्स्थानं सेवमाना भवन्ति। सखीरूपेणात्यन्तमणिज्योत्स्नाभिर्यत्र तत्र अन्ये च ब्रह्माण्डवर्तिनस्तत्स्थानं दीपयन्तो भवन्ति। पृथिव्यां यत्किञ्चिद्वस्तुमात्रं तस्याधिदैविकं रूपं तत्रैवास्ति। तस्मात्सर्वं समुत्पन्नं भवति। ब्रह्माण्डे ये देवास्ते आधिदैविकेन रूपेण तत्स्थानं सेवमाना भवन्ति। तस्मात्ते सर्वे समुत्पन्ना ब्रह्माण्डे भवन्ति। वेदाः स्वऋचाभिस्तस्मिंस्थाने तस्या निकुञ्जदेव्या यशो गायन्ति। कामदुघाः स्वयूथेनाधिदैविकं रूपं विधाय संसेवन्ते। दधिदुग्धतक्रनवनीतघृताद्यान् रसान् गृहीत्वा सेवमाना भवन्ति। तत्र रासमण्डलमेतैर्गुणैरन्यैर्विविधैः संपूरितं रसिकानन्देन सह श्रीराधिकां सेवमानं भवति। यस्य रासमण्डलस्य परितः स्थानानि द्वादश संशोभमानानि भवन्ति। एकं मज्जनस्थानम्। यत्रोष्णोदकपुष्करिण्यो जलैः संपूर्णा भवन्ति तत्र मज्जनवत्यादयः सख्यो मज्जनार्थं सेवमाना भवन्ति। तत्रान्याः पुष्करिण्यः शीतोदकपूर्णा भवन्ति। तत्र निकुञ्जानां श्रेणयो रत्नालवालैश्चन्द्रोद्भवैर्जलैः

सेव्यमाना भवन्ति । तत्रान्या पुष्करिण्य शीतोदकपूर्णा भवन्ति । चन्द्रकान्तमणेरुत्पन्नैर्जलै सेव्यमाना मुक्तालता मुक्तागुच्छै सपूरिता भवन्ति । मणिलतासु ज्योत्स्नाया प्रतिबिम्बिता पक्षिण परस्पर दृष्टिबन्धेन नृत्य कुर्वन्ति । द्वितीय शृङ्गारस्थानम् । यत्र शृङ्गारवत्या सख्या अधिश्रितम् । तस्मिन् स्थाने अधिश्रिता रङ्गवत्यादय सख्यो मोदन्ते । तृतीय मानस्थानम् । यत्र मानवत्यादय सख्यो मान रचयन्ति । यस्मिन् मन्दारवृक्षा सुवर्णलता सुगन्धा ग्रथिता भवन्ति । तेषु वृक्षेषु पुष्पाणि सुगन्धसवलितानि भवन्ति । लतान्तरैराच्छादित स्थान सुगन्धसवलित मनोरम तेजसा दीप्यमान भवति । हरितपीतच्छायाभि सयुत तेजसा दीप्यमान भवति । मन्दारनिकुञ्जा श्रीराधिकाया अधिष्ठानम् । यमुनायास्तीरे धीरसमीरे एकवटश्चकास्ति । तस्य वटस्य परितो निकुञ्जाना श्रेणयो राजमाना भवन्ति । द्वादश निकुञ्जा सन्ति । सखीना सञ्चारा सूक्ष्मतरा लतान्तरैर्ग्रथिता भवन्ति । तत्र ललितादय सख्यो रसिकानन्देन सह वचनप्रतिवचनोत्तर ददति । कुञ्जान्तरश्रेणिषु सखीना मध्यसञ्चारोऽस्ति । रसिकानन्द पुरुषोत्तम स्वयमेव प्रणिपात करोति । स्वामिनी मनोरमा निकुञ्जे स्वयमेवातिमानातुरतया मनोभावापन्ना भवति । स्वभावससिद्धा सख्यो भावापन्ना भवन्ति । अतिरसलम्पटो रसिकानन्द सर्वासा सखीना प्रणिपात करोति । अत्यन्तमग्ना सख्यस्तत्सुख निरीक्ष्य सुरतानन्दे मग्ना भवन्ति । चतुर्थं भोगस्थानम् । यत्र सुभोज्या सख्या सेवितम् । यत्र खाद्यपेयलेह्यचोष्यरसा अनेकस्वादुयुता भवन्ति । अन्नपूर्णया सख्या पाचितानन्नरसानत्युष्णान् सद्य पाचितानिव श्रीराधिकया सह रसिकानन्द सेवने । अगुरुरसास्तैलरसान् पुष्परसान नानासुगन्धरसान् श्रीराधिकया सह रसिकानन्द ससेवमानो भवति । अन्ये ताम्बूलादयो लवङ्गकर्पूरादय एलाजातीफलपूगफलनाळिके-

रपनससहकारभद्राक्षेक्षुरमैः शर्करादयः पिष्टरसपूर्णतया निकुञ्जदेव्याः सं-
सेव्यन्ते। ललिता रङ्गवती भोगवती प्रेमोत्कण्ठा सुरतानन्दा सुरतरसको-
विदा चेति सख्यः श्रीराधिकया दत्तं प्रसादं भुञ्जते। तत्रैकं रसिकानन्द-
शृङ्गारस्थानम्। यत्र पारिजातकवृक्षाः सदा पुष्पैः प्रफुल्लिता नम्रा भवन्ति।
तत्र सुगन्धसुवर्णलताभिः सवलितं भवति। सुगन्धमुक्तालताभिः पारि-
जातकवृक्षाः ग्रथितनिकुञ्जतां प्राप्नुवन्ति। तत्र एको भ्रमरो देववाण्या
चातुर्येण मानस्थाने राधिकां प्रति दूतत्वं करोति। स भ्रमरो रसिकानन्दं प्रति
प्रियो भवति। स भ्रमरः स्वचातुर्येण श्रीराधिकाया मानापकरणं करोति।
स भ्रमरोऽत्यन्तमनोहरचातुर्यासीमगुणज्ञः स्वभावसंसिद्धः साधनसिद्धो
भवति। स भ्रमरो रसिकानन्दस्य दूतो भवति। निरन्तरं श्रीराधिकाया
मानलीलायां सहकारी भवति। तस्माद्रसिकानन्दस्यातितरां वल्लभो भवति।
तेऽत्र भ्रमरा मनोहरशब्देन सङ्गीतरसं गमयन्ति। तत्रैकः शुकः साधनसिद्धः
श्रीराधिकाया मानस्थाने मन्दारनिकुञ्जे निवसति। तेन शुकेन भ्रमरचातुर्यं
निरीक्ष्य तस्या निकुञ्जदेव्याः कृपां निरीक्ष्य अत्याश्चर्यं प्रपेदे। स भ्रमरस्तेन
शुकेन पृष्टः अहो अले त्वं कः? केन साधनेन त्वयेदं रूपं प्राप्तम्? कथं
श्रीरसिकानन्दस्य श्रीराधिकाया दूतत्वं प्राप्तं? अलिरुवाच। अहो शुक त्वं
पूर्वं कोऽसि? केन साधनेनेदं लीलास्थानं प्राप्तम्? शुक उवाच। अहं पूर्वं
ब्राह्मणोऽस्मि। विष्णोरुपासककुलोत्पन्न एकात्मभावेन मम मनो हरिं भजमानं
भवति। एकस्मिन् वासरेऽस्मि ब्रह्मलोकं गतः। तत्रानन्यमार्गीया भक्ता
मया दृष्टाः। रसमार्गीया भक्ता मया दृष्टाः। तेषां सङ्गमेन मया
निकुञ्जलीला अनुभूता। तत्रारिष्टे श्रीराधाकृष्णपुष्करिण्युद्भवां मृत्तिकां
भक्षयता तत्र निरन्तरक्रीडास्थलं मया श्रुतं पूर्वम्। अस्या मृत्तिकाया
माहात्म्यं महालीलायाः प्राप्तेः कारणम्। भ्रमरो वदति। त्वया किं

श्रुतमस्या माहात्म्यम् ? शुक उवाच । श्रीरसिकानन्देन वन्दितम् । श्रीराधिकाया प्रेमवत्यादय सख्यस्तस्मात्स्थानात्समुत्पन्ना । स्वयमपि तस्मिस्थले रासलीलाया प्रारम्भ कृत । तस्मिन् काले श्रीरसिकानन्देन स्वयमेव वन्दित तपसा ध्यानेनाधिकृतम् । तस्माल्लोके वेदे वन्दितमिद स्थानम् । अस्य स्थानस्य मृत्तिका मया अनुभूता । तेनेद स्थान प्राप्तम् । इद शरीर तया मृत्तिकया पुष्ट साधनसिद्ध जातम् । अहो भ्रमर त्व कथय यदि रुचि स्यात् । अलिरुवाच । अहमपि पूर्व गौडदेशोद्भवकायस्थ । वैष्णवोऽह निरन्तर प्रेमाधिक्येन रसिकानन्द सेवमानोऽभवम् । गुर्वनुग्रहेण साधूना रसमार्गीयाणा सङ्गेन मया रसमार्गरूपा कथा श्रुता । तेषा साधूना सङ्गो मयानुभूत । तत्कथाद्वारेण मम हृदि प्रविष्टो रस । अह रसलीलाया प्रपन्नोऽभवम् । रसलीलाया प्रवृत्तिरन्यधर्मविस्मारणपूर्विका जाता । तस्या सेवाकथाया प्रत्ययो बभूव । य रसमार्गीया भक्तास्तेषा सम्बन्धालापकीर्तनगोष्ठीमार्गानुभवान्मनो भावमापन्न प्रेमाधिक्य सुखसपत्ति दृष्टतमवस्तुपात्रदेहादि यत्किञ्चित् समर्पयेदिति । इत्यानुभविकेन मार्गेण भक्तैस्सह व्रजलोके प्राप्तोऽह सर्वसङ्गरिक्तोऽभवम् । तस्मिन् व्रजमण्डले निवसन्नह प्रतिकक्ष प्रतिकुञ्ज ता लीला चिन्तयमानस्तद्भावापन्नो भवामि । तद्भक्तैः सह देहादिसुख ततो ग्राह्य ततो देयमिति मनसा वाचा तै सह कालोऽज्ञातकालविपर्योऽयने । एव मम धर्म सिद्धो भवति । सिद्धधर्मेण शरीर साधनसिद्ध बभूव । तदा ममाभिलाषो मनस एव भूतो भवति । येनाभिलाषेणाह भ्रमररूपेण तस्या निकुञ्जदेव्या यश सङ्गायामि । पश्चात्प्रसन्नेन रसिकानन्देन तया देव्या मनसेप्सित रूप दत्तम् । इद मान्यस्थान दत्तम । अहो शुक अहमस्मिन् स्थाने श्रीराधिकाया वने क्रीडापरो भवेयमिति । तद्वृन्दावन सर्वकालसुखसमृद्धिसपूर्ण श्रीराधिकया

सदा सेवित रसिकानन्देन सह। तस्मिन् वायव शीतमन्दसुरभिभावेन सेवमाना सन्ति। तत्र स्थाने अमृतोदा पुष्करिणी आस्ते। तासु पुष्करिणीषु कन्दुकलीलया श्रान्ता सख्यो मज्जन कुर्वन्ति। अतितरा सितजलकल्लोलैर्मज्जनक्रियाया तस्मिन्नत्यन्तरसमग्नानि हसयूथानि राजन्ते। उपरि पक्षिणा पङ्क्ति कलकण्ठै सेव्यमाना अभ्येति। अतितरामानन्दमग्ना सखीना गणा गुणगणान् सङ्गायमाना भवन्ति। तत्रोपर्येक शृङ्गारस्थल मन्दिरमस्ति। एक भक्ष्यभोज्यस्थलमस्ति। एक सखीसङ्गमोपवेशताम्बूल-सुगन्धरससेवनायैवेति। एक शय्यागृह सुगन्धमणिमयभोगान्वितम्। आधिदैविकेन रूपेण काम सखीरूप विधाय स्वयमेव सेवमान आस्ते। रतिसभोगातिकलाकौतुकानि नेत्रहावभावकटाक्षसवलितकामरसभावभेदानि सयोक्ष्यमाणकामरससुखसपत्तियोग्यता मनोभव सयोक्ष्यमाणसुख च पिबति। नित्य नित्यनूतनभावभेदशृङ्गार नूतनम्। रूप नूतनम्। क्रीडा नूतना। वचन नूतनम्। प्रतिक्षण प्रतिक्षण नूतनमेव सुख सखीनाम्। नूतन सर्वो भाव आस्ते। एकादशश्रेणय सदा वसन्तस्थानम्। किशुकवकुलाम्रवृक्षा शोभायमानल-वङ्गलतापरिशीलिता अत्यन्त निगूढगुच्छपुष्पपरागा भवन्ति। उन्म दकोकिलभ्रमरसूक्ष्मस्वरसङ्गीयमानानि सखीना यूथानि केशबन्धन-वस्त्राण्यतिरञ्जितानि शोभामातन्वन्ति। कलगीतानि वसन्तोद्भवानि सङ्गीयन्ते। तस्मिन् स्थाने सदा कौतुकाविष्टा गोप्य केसरकर्पूरमृगमदा-गुरुरसान् सेचयन्त्यो भवन्ति। परस्पर हस्तै कनकखचितजटिता सर्वा कन्या मृगमदकर्पूररस सिञ्चन्त्य आपद्यन्ते। अभिलिम्पन्त्य परिमृजन्त्य अञ्जन्त्यो लोचने काश्चित् काश्चित् गान गायन्त्यो गोप्य। ता व्रजेश्वरी व्रजनायिका ता सख्यो वेषशृङ्गारशोभासराजितामशोभयन्त। तस्मिन् वसन्तऋतु सखीरूप विधाय ता व्रजेश्वरीमुपसेवमान आस्ते। यत्र

वसन्तस्तत्रैव कामावेशो जन्यते । स काम सखीरूप विधायोपसेवमान आस्ते । रतिभावे सा व्रजेश्वरी ता देवीमुपसेवमानातिगुणगणनया क्वचित्पुष्पावेशेन वसन्त सुखमुपसेवते । क्वचित्फलावेशेन वसन्त उपसेवत । क्वचित्कोमलाङ्कुरावेशेन वसन्त उपसेवमान आस्ते । क्वचित्पक्षिणा रवेण उपसेव्यमान आसेवामातनोत् । क्वचिल्लतान्तरैराविर्भावेनोन्मदभ्रमर-पिकशुका गीतगान कुर्वाणा आपद्यन्ते । रसिकानन्दस्तया निकुञ्जदेव्या सह वसन्तोद्भवै पत्राङ्कुरै शय्या विधाय वसन्तसुखान्यनुभवन्नास्ते । विविधलतान्तरेषु पुष्पगुच्छसवलिता सख्य शय्या विविधप्रकारा प्रतिकुञ्ज रचयन्ति । उपकरणकामकलया सुरतकेलिञ्च उपतापसुखमन्वभूत् । आसे-दिवान् रतिरससुरतानन्दो विविधकलारूपेण प्रतिपद्यमानो भवति । हाव-भावकेलिकौतुकानि भवन्ति । वसन्त कामेन सह रसलीलारति विस्तार-यति । तत्रानेकलता वसन्तोद्भवै कुसुमैर्वनलीलाया प्रफुल्लिता नम्रा भवन्ति । नानाकौतुकाविष्टा प्रेमवत्यादय सख्य अतिभावापन्ना बभूवु । तस्या लीलाया चतस्र सख्य श्रीराधिका सेवमाना भवन्ति । तस्य वसन्तस्य सुख केनोपवर्ण्यते । चतस्र सख्य कथिता । तासा नामानि शृणुत । रङ्गवती गुणवती गानवती मनोरमा । एता सख्यस्तस्मिन् वसन्तस्थाने सेवमाना भवन्ति । तद्वसन्तस्थान श्रीराधिकाया अतितरा वल्लभ भवति । तत्स्थान श्रीराधिकया रसिकानन्देन सह सेव्यमान भवति । ता सख्यस्तस्मिन स्थाने प्रेम्णा भाव विस्तारयन्ति । रङ्गवती रसरङ्गलीला विस्तारयति । नानाभावेन वसन्तरङ्गभोगान विस्तारयति । एव नानाभाव-भेद सुरतानन्द विस्तारयति । गुणवती रागरङ्गसुगन्धरसवीणावेणुप्रणालिकया सर्वासा सखीना कामलीलाया प्रबोध जनयति । गानवती गीतगानगुणन श्रीरसिकानन्दस्य श्रीराधिका प्रीणयति । मनोरमा मनोरम भावमापन्ना

भवति। ता सख्यो भावापन्ना साधनसिद्धा भवन्ति। ता ऊचुः। तास साधन कि येन साधनेन वसन्तलीलाया स्थान प्राप्तम्। अहो भक्ताना रसमार्गीयाणा पुण्या रसमार्गिणी कथा नि श्रेयसाय भवति। येषा स्नेहमार्ग-धर्मकर्मरहितकेवलमनसा वृत्ति श्रीराधिकाया गतिरतिभावो भवेत् ते एव ता लीला प्राप्नुवन्ति। तस्मात्ताभिर्यत्साधन कृत तत्सर्वं कथय। अहो ता सख्य वैवस्वतमनो पुत्र्य आसन्। ता कन्या पितुर्गृहे निरन्तर क्रीडमाना बभूवु। एकरूपा एकस्थिता एकप्राणा एकभावापन्ना बभूवु। अतिगुण-गणनारताः पितृवत्सला भवन्ति। तस्य राज्ञो गृहे एकदा नारदः समागत।

ता कन्या नारद दृष्ट्वा प्रणिपातपुरस्सरा।
तद्रूपमद्भुत दृष्ट जटामकुटमाण्डितम्॥
वस्त्रालकरणैर्युक्त वीणावादनतत्परम्।
कृताञ्जलिपुटा सर्वा स्थितास्त चोपतस्थिरे॥
पप्रच्छुस्त तथाभूत विनयान्वयकोविदा।
भगवन् सर्वभूताना हिताय भुवनेऽटसि॥
भवादृशा महाभागा लोकाना च हिते रताः।
शरणागतदीनाना कृपा कुर्वन्ति साधव॥

इति सप्रार्थितो नारद प्रसन्नो बभूव। भो पुत्र्य को भवतीना मनोऽभिलाष? तत्सर्वं विस्तरशो ब्रूत। नारदेनैव चोदिता कन्या पुन प्रोचु। पितुर्गृहे भावापन्नैर्भक्तै सङ्गीयमानोऽय व्रजलोक। त्व विस्तरशो ब्रूहि तम्। श्रुतमात्रोऽय रसलीला ददाति। तस्मात्तत्स्थान रसिकानन्देन श्रीराधिकया सह सेवित वर्णय। नो मनोऽभिलाषो भवति। यदि कृपा स्यात्तर्हि तल्लोकविस्तार वद। पुनर्नारद उवाचद तासा मनोऽभिलाष ज्ञात्वा। शृणुत सख्यो रहस्यम्। न कदाचिद्वचनीयम्। तत्स्थान कोटिसूर्यप्रतीकाश

तेजोमयं यत् निर्गुणं ब्रह्म पुराविदो वदन्ति । यस्मात्प्रजाः समुत्पन्नाः । ब्रह्मविष्णुरुद्रादयो यस्मादुत्पद्यन्ते लीयन्ते । आत्मविदो ज्ञानिन उत्पद्यन्ते लीयन्ते रसमार्गिणो भक्ता यं स्थानं प्राप्नुवन्ति । कन्या ऊचुः । ये रसमार्गीयाः भक्तास्तेषां लक्षणानि वद । नारद उवाचेदम् । ये रसिकानन्दोपासकास्ते सर्वात्मभावेन भजनं कुर्वते । भजनानन्दोपासकानां न वर्णो नाश्रमो न देशो न कालोऽस्ति । यो धर्माधर्मौ परित्यज्य श्रीरसिकानन्दं सेवमानो भवति स तां लीलां प्राप्नोति । येषां मनसि निश्चयस्तेषां प्रीतिरुत्पद्यते । य एवं रसमार्गे प्रपन्ना न तेषां धर्माधर्मौ बाधमानौ भवतः । विषयैर्बाध्यमानोऽपि न बाध्यते । येषामहोरात्रं सेवाकथायां नित्यमासक्तिस्तेषां भजनानन्दो भवति । ये तस्मिन् मार्गे प्रपन्ना भक्तास्तेषां देयं ततो ग्राह्यं यत्किञ्चिद्वस्तुमात्रम् । भक्तानां भक्तैस्सह कार्यं नान्यैः । भक्तानां भक्त एव ज्ञातिः । कुलवर्णधर्मादि सर्वं दैवतं यत्किञ्चिन्मात्रम् । रसगाः सेवकाः तेषां संबन्धो नान्यैः । अहो वेदैः पुराणैः सिद्धान्तैः शास्त्रैर्नानावादैः नानाकर्मव्रतोपवासादिभिर्यमैर्नियमैश्च नानाऋषिकृतस्मृतिसिद्धान्तैरेकादश्युपवासादिव्रतनियमैस्तुलापुरुषदानादिभिर्नानादर्शनसिद्धान्तविचारैर्वर्णाश्रमोचितधर्मैः पितृश्राद्धादिभिः सूर्यचन्द्रोपरागकालोचितैर्ग्रहनक्षत्रताराज्योतिश्शास्त्रनिश्चयेन भ्रान्तचित्तैर्विधिनिषेधस्मृत्योक्तैर्धर्मैर्भ्रान्ताः सन्ध्योपासनकालसंस्कारैर्बलिवैश्वदेवबलिदानोपसर्पणैर्वेदमार्गादिभिर्नियमैरेतैश्चान्यैर्धर्मैर्विभ्रान्तास्तेषां रसिकानन्दः पुरुषोत्तमो न रमते । अहो सख्यः कर्मविभ्रान्तास्तां लीलां कदाचिन्न जानन्ति । साग्निका अग्निव्रतधारकाः कर्मजडास्तैः सह कदाचित्तद्धर्मालापनं न कुर्यात । अतः किं बहुनोक्तेन । ब्राह्मणा ये भक्तिमार्गं न विदन्ति तेषां संभाषणं स्पर्शं न कुर्यात् । कदाचिन्नालपेत् ।

ता ऊचुः—

भगवन् सर्वभूताना हिताय भुवनेऽटसि ।
शरणागतदीनाना कृपा कुर्वन्ति साधव ॥

अत प्रार्थयामो महालीलाया दर्शन यत्र रसिकानन्दपुरुषोत्तमो रमते । एव प्रार्थितो भगवान् नारदस्तासामत्यानन्दमयलोक दर्शयामास । महामन्त्रविद्यया कृतसस्कारास्ता सख्यस्तस्या लीलाया भावापन्ना बभूवु । ता ऊचु । नारदेनोपदिष्टा विद्या कथय यया विद्यया श्रीरसिकानन्दस्य श्रीराधिकया सह क्रीडास्थान द्रक्ष्याम । स होवाच । शृणुत सख्य । यस्या विद्याया सद्य समभ्यसनेन महावनविहारस्पर्शन भवति । कृपासमभ्यसनात् रमणानन्दलोकस्पर्शन भवेत् । क्लीं सकलकामदात्रीं भ्रू भोगदात्रीं ह्रीं रसिकानन्दविलासदात्री ह्रीं रतिकेलिकलाकोविदा बा बृन्दावनशशिनीं स्नु सुरतानन्दरूपा श्रीं मनोहारिणीं नृ निकुञ्जकेल्किौतुकाविष्टदेहा भ्रू भोगात्मिका स्त्रा सखीना सुखदायिनीं ह्रीं रासकेलिकलात्मिका ध्यायेत् । क्लीं नम । इमा विद्या भोगात्मिका नारदेन दत्ता ता कन्या जगृहु । रसिकानन्दप्राप्त्यर्थे गृहीत्वा ता विद्यामभ्यसेत् । तासा पितुर्गृहे एक वन नानापुष्पवृक्षै सुशोभाढ्यम् । तत्र पुष्पलताना निकुञ्जा सुशोभाढ्या सराजमाना मनोहरा सन्ति । तत्र ता कन्या इमा विद्यामभ्यस्तवत्य बृन्दावनबुद्धया । अहोरात्र तद्बुद्धयस्तदालापास्तद्विचेष्टास्तदात्मिका तस्या लीलाया मग्ना नान्य देहविषय विदु । क्वचिद्रुदन्त्यस्तच्चिन्तया क्वचिन्नृत्यन्त्य क्वचिदलौकिका कथा वदन्त्य क्वचिद्भक्तैस्सह अनुशील-यन्त्य क्वचित्तस्मिन् वने बृन्दावनशोभा विधाय तद्भक्तै सह राधा-रसिकलीलयोरनुभव कुर्वन्ति । एकदा तासामाश्विन्या पौर्णमास्या महालीलाया महोत्सवकाले निकुञ्जदेव्या दर्शन प्रदत्तम् । अशरीरया वाण्या वरो दत्त । भवतीना मनोऽभिलाषो मया ज्ञात । यदि मम लोकदर्शना-

काङ्क्षा स्यात् । बृन्दावने गोवर्धनाद्रिशिरसि पुष्करिणीं विधाय तत्र मम ध्यानापन्नैर्भूयताम् । ममानुग्रहेण मम लीलावलोको भविष्यतीति ता वरेण छन्दयित्वा अन्तर्दधे । ता कन्यास्तत्र गत्वा तथाकुर्वन् । तस्मिन् गोवर्धने अप्सर पुष्करिण्या ता सर्वा पूर्वोक्तया विधया श्रीराधिकाया भजन चक्रु । इत्थ भजनमापन्ना कन्या मासेनैकेन त लोकमपश्यन् । बृन्दावन श्रीमत् सर्वकालसुखावहम् । यत्र षड्तव आधिदैविकेन रूपेण सेवमाना भवन्ति । यत्र रत्नजटिला भूमयो मणिज्योत्स्नाभिर्दीप्यमाना भवन्ति । यत्र फलै पुष्पै पत्रैर्मणीना स्तभा शतशो राजमाना भवन्ति । यत्र मणीना लता भ्राजमाना विद्रुमलताभि ग्रथिता भवन्ति । सुवर्णलताग्रथिता मुक्तालता मुक्तागुच्छै पूर्यमाणा भवन्ति । यत्र सखीना यूथानि परस्पर शृङ्गाररसेन क्रीडमानानि भवन्ति । यत्र फलै पुष्पै सुकोमलै पत्रैर्विराजमाना वृक्षा लताभि सकीर्णा भवन्ति । यत्र मन्यश्रेणीषु सखीना चारा अतिसुशोभमाना भवन्ति । यत्र वकुलवृक्षाणा वनानि कुत्रचित्सराजमानानि भवन्ति । कुत्रचिन्मन्दारवृक्षा सराजन्न । अम्लानपुष्पैर्नारङ्गै सुशोभाढ्या भवन्ति । कुत्रचित्पारिजातक वनानि सुगन्धसवलितानि सन्ति । तत्र वनेषून्मदा कोकिला गायमाना भवन्ति । कुत्रचिन्मन्दारवृक्षा पुष्पपरागैश्चिता वस्त्रैश्छादिता इवासन । तासु वृक्षाणा श्रेणीषु ता कन्या एक महास्थान ददृशु । पञ्चविंशद्योजनायत परितो वाप्यो दशदशचतुष्कोणेषु नानारसै सपूर्यमाणा भवन्ति । दश वायव केसरकर्पूरमृगमदरसै सपूर्यमाणा भवन्ति । दश वायवोऽगुरुरस-सपूर्यमाणा भवन्ति । दश वायव सुगन्धपयसा सपूर्णा भवन्ति । दश वायव उष्णोदकेनातिनिर्मलेन सुगन्धेन सपूर्यमाणा भवन्ति । तत्र दश वायवो मृज्जलेन सुशीतलेन सपूर्यमाणा भवन्ति । तत्र मध्यमण्डल

पञ्चविंशद्योजनायने सुशोभाढ्ये मणिज्योत्स्नाभिः संवेष्टिते सर्खीनां यूथानि यत्र क्रीडां कुर्वन्ति तत्र परितो निकुञ्जानां श्रेणयः सूक्ष्मलतान्तरैः संवेष्टिता भवन्ति। तत्र मध्ये एकं रत्नासनं सुखसंपूरितं सुरतानन्दस्थानं भवति। यत्र प्रेमवती स्नेहवती गुणवती उत्कण्ठावती उत्साहवती भोगवती कलावती गानवती मनोरमा सुरतानन्दा सुखसंवलिता निद्रा-संवलिता निःशङ्का लज्जागतत्रपा सुभगा शृङ्गारवती संभोगवती भावशुद्धा एता अन्याश्च सख्यस्तत्स्थानं सेवमाना भवन्ति। निरन्तरं रासकेलिकौतुकेन नृत्यपरा सुगन्धकलावती संगीतज्ञा अङ्गसंवलिता रागज्ञा गुणज्ञा एता अन्याश्च सिद्धान्तस्थानं सेवमाना भवन्ति। तत्र विहङ्गमानां पङ्क्तयो नानारूपैः कलशब्दैः सङ्गायन्त्यो भवन्ति। क्वचित् सखीमण्डले ताः रासक्रीडां कुर्वन्ति। क्वचित् कुञ्जान्तरे पुष्पपल्लवैः रचितशय्यायां क्रीडां कुर्वन्ति। क्वचिन्नानापुष्पैरङ्गप्रत्यङ्गेषु परस्परं शृङ्गारं कुर्वन्ति। क्वचित् पुष्पमालाभिरङ्गप्रत्यङ्गैः शृङ्गाररसं कुर्वन्ति। क्वचित्कुञ्जान्तरे शृङ्गाररसं कृत्वा सुखं संसेवमाना भवन्ति। ता कन्याः श्रीराधिकारसिकं दृष्ट्वा अत्यन्तमेव मुमुहुः स्तुतिं चक्रुः। अतितरां नम्राः कन्याः प्रश्रयावनताः नमश्चक्रुः विनयभावापन्ना बभूवुः। तया श्रीराधिकया स्वस्वरूपं प्रदत्तम्। तासां महालीलायां योग्यता प्रदत्ता। अहो सत्सङ्गमाहात्म्यं केन वर्ण्यते। दर्शनात्स्पर्शनादालापाद्भोजनाच्छयनादासनाद्भोजनोच्छिष्टकृपाप्रसादात् रसि-कानन्देन सहितायाः श्रीराधिकायाः कृपा भवति। अहो रसिका-नन्दोपासकानां लक्षणानि वद येनाहं सतां सङ्गे विचरामि। अहो श्रुतमहालीलाः! ये निरन्तरं सेवमाना भक्ता वेदमार्गकर्मातिरिक्ता भवन्ति ते रसिकानन्दमार्गमाचार्योक्तमधीत्य यो बृन्दावनोक्तमार्गः सखीभिरुपासितः तासां मार्गे प्रपन्ना भवन्ति। अहो नानास्मृत्युक्तान् धर्मान् ये कुर्वन्ति

त इह ससारे विचरन्ति । ये पितॄन् यजन्ति ते पितृलोक प्राप्नुवन्ति । देवान् ये यज्ञकर्मणा यजन्ति ते देवलोक स्वकर्मोपार्जित यान्ति । ये ब्राह्मणा ब्रह्मवर्चसमुपासमानास्ते ब्रह्मलोक प्राप्नुवन्ति । गायत्रीं य उपासते ते सूर्य-मण्डले लय यान्ति । येषा मध्ये शैवा शिवोपासकास्तेषा प्रमादेनापि सभाषण न कुर्यात् । ये कैवल्यधर्मरतास्तेषा सभाषण स्पर्शन च कृत चेत्तर्हि सवासा जलमाविशेत् । अहो रुद्रोपासका ये तमोधर्मरतास्तेषा सभाषण स्पर्शन च कृत चेत्तर्हि सवासा जलमाविशेत् । यक्षोपासका सदा त्याज्या । गणपतिदुर्गाया भजनभेदा अनेकश सन्ति । तान् ये भजन्ति तेषा सभाषण स्पर्शन च कृत चेत्तर्हि सवासा जलमाविशेद्रसिकानन्दोपासक । कर्मकाण्डोपासका रसिका-नन्दमार्ग न जानन्ति । जैनबौद्धचार्वाकमीमासकवेदान्तन्यायपातञ्जलमतान्त-राणि तेषा सिद्धान्त कुर्वन्ति । ये भ्रान्ता भजनमार्गमविदुष पण्डितमानिन-स्तेषा सभाषण स्पर्शन च न कुर्यात् । विष्णुभजनरता नारायणोपासका श्रवणकीर्तनस्मरणवन्दनरता मत्स्यकच्छपवराहनृसिंहवामनपरशुरामरामोपासका वैष्णवास्तेऽपि त लोक न जानन्ति । तस्मात्तेषा सङ्गस्त्याज्य । विष्णुभक्ता ज्ञानवैराग्ययुक्ता अनन्याश्रययुक्तास्तेऽपि त मार्ग न जानन्ति । सूक्ष्मतर-मार्गो ब्रह्मादिभिर्नारदादिभि रुद्रादिभि सृष्टिकर्तृभि प्रजापतिभिरप्य-गम्य । तस्मात्तया श्रीराधिकयानुगृहीतास्त रस जानन्ति नान्ये । यदा यस्य देवतान्तरभजन भवति वैष्णवेषु विद्वेषो भवति तान् रसिकानन्दपुरुषोत्तमो न स्पृशेत् । अहो रसिकानन्दोपासकाना क्रिया शृणुत । ये मनसि भजने सुनिश्चयास्तल्लीलोपासका सत्कथाक्षिप्तमानसा तल्लीलोपासकाना सङ्गेन कथाकीर्तनासक्तास्ते तत्सेवातद्भावेन शोकमोह-भयोद्वेगरहिता अमत्सरा अहभावरहिता ज्ञानवैराग्यसहिता बृन्दावन-लीलोपासका भवन्ति । रसलीलाया निमग्नाना तेषा तद्भजनमेव

साधनं तद्भजनमेव ज्ञानं तद्भक्ता एव ज्ञातिः तद्भक्ता एव कुलं एवं रसलीलाप्रपन्नो भवति। गृहादिधर्मान् त्यक्त्वा वर्णाश्रमधर्मान् त्यक्त्वा जातिकुलधर्मान् त्यक्त्वा मोक्षधर्मान् त्यक्त्वा सन्न्यासधर्मान् त्यक्त्वा देशकालकर्मस्वभावसंसिद्धान् धर्मान् त्यक्त्वा रसलीलामभ्यसेत्। रसलीलायाः सेवावधि कथय येन विधिना महालीलायाः प्राप्तिर्भवति। तद्भक्तानां दर्शनं भवेत्। स होवाच। रसलीलाया भजनं त्रिविधात्मकम्। एकं ध्यानमयम्। प्रतिकुञ्जं प्रतिवृक्षं ध्यानापन्नो भवेत्। रात्रौ दिवा रसिकानन्दं श्रीराधिकया सह हृदि चिन्तयमानः सखीभावेन भावापन्नो भवेत्। तदनुभावेन पुल्लिङ्गं विधूय महालीलायां लयलीयमानो भवेत्। द्वितीयं भजनप्रकारं शृणुत। येन भजनेन रसिकानन्दः श्रीराधिकया सह दृष्टिपथमापद्येत योऽश्ममयं वा धातुमयं वा रसिकानन्दस्वरूपं श्रीराधिकया युतं विधाय शय्याभोजनशृङ्गारै राजोपचारैः स्नेहभावेन भजनं करोति अहोरात्रं तद्भावेनापन्नो भजनं करोति स तां लीलां प्राप्नोति। ये रसिकानन्दोपासका भक्तास्तेषां सेवायां व्रतधारणम्। अहो भक्तानां सेवास्तु दुर्लभतराः। येषा हृदि निश्चय आपन्नस्तेषां श्रीरसिकानन्दः श्रीराधिकया सह प्रसन्नो भवति। भक्तानां सेवास्तु अत्यन्तदुर्लभा भवन्ति। ये निष्कर्ममार्गिणो भक्तिमार्गं केवलमापन्नास्ते सेव्याः पूज्या एव भवन्ति। ये अन्यधर्मं त्यक्त्वा रसिकानन्दसेवकास्ते भक्ता नान्ये। भक्ताः सुसेवमाना भवन्ति। तस्मात्सुसेवमाना भक्ताः कृपां कुर्वन्ति। साधूनां समचित्तानां कृपया महालीलाया दर्शनं भवति। तस्मात् रसिकानन्दं हृदि स्थाप्य साधूनां सङ्गेन वृन्दावनरहस्यमार्गानुसारेण सुसेवमानो भवति। अतिरसमग्ना भक्ता नान्यं विदन्ति। अहो पुनर्महालीलाया वर्णनं श्रुत्वा वयं न तृप्यामः। शृणुत पुत्राः। वनविहारलीला पूर्वं नारायणेन लक्ष्म्यग्रे

कथिता तदा श्रुत तदह वर्णयामि । अहो महालीलाया स्थान नारायणेनापि न दृष्टम् । यत्राष्टौ मणय· सराजमाना भवन्ति । चन्द्रकान्तमणिनामृतेन पुष्पपल्लविता वृक्षा सेव्यमाना भवन्ति । लतानामालवालानि सौवर्णानि दीप्यमानानि जलै पूर्यमाणानि भवन्ति । तत्र सूर्यकान्तमणिना प्रदीप्यमाना वृक्षलता शोभायमाना भवन्ति । मणिलताभिर्ग्रथितानि मन्दिराणि तेजोमयानि सराजन्ते । प्रसारितलता वृक्षैर्ग्रथिता निकुञ्जता प्राप्नुवन्ति । तेषु निकुञ्जेषु लताना नानारङ्गा सदीप्यन्ते । तत्र शृङ्गारवत्यादय सख्य शय्योपकरणानि रचयन्ति । सुशोभायमाना पक्षिण कलशब्देन श्रीराधिकाया शृङ्गाररस सङ्गायन्तो भवन्ति । पिकयूथानि मनोहरेण शब्देन देववाण्या तस्या श्रीराधिकाया रमणलीला गायन्ति । तत्र मध्येमण्डल तेजोमयमस्ति । हाटकमयास्तेजोभूमयस्तेजोमया सविराजन्ते । यत्र भूमौ परित अष्टौ मणय सन्ति तेषा प्रसारिता लता सुवर्णलताभिर्मुक्तालताभिर्ग्रथिता पुष्पै पल्लवै सवलिता भवन्ति । प्रतिमण्येकैक मन्दिर सकलसिद्धवस्तुसमन्वित भवति । रतिमन्दिरे शय्या पय फेननिभा सराजन्ते । तत्रान्नानि विविधानि अन्यपूर्णया सख्या पाचितानि । प्रतिक्षण नूत्नानि श्रीराधिकायै भोज्यार्थे भवन्ति । तत्र सुगन्धरसिकया सख्या रचिता सुगन्धरसा अगुरुचन्दनकेसरीमृगमदकपूराद्या अनेकसुगन्धरसा श्रीराधिकया सभोज्या भवन्ति । तत्र शृङ्गारवत्या सख्या रचिता शृङ्गारा वस्त्रालङ्कारसयुक्ता सुभगा नानावस्तुमया श्रीराधिकार्थे कल्पिता सुभोज्या भवन्ति । रङ्गवत्या रचिता रतिरङ्गा वचनप्रतिवचनमया इन्द्रियादिभावमया श्रीराधिकाया भोगार्थे भवन्ति । गानवत्या रचिता नानारागरङ्गभोगा समयोचिता प्रतिक्षण नूत्ना श्रीराधिकार्थे सुभोज्या भवन्ति । नृत्यकवत्या रचिता सुगन्धकला श्रीराधिकार्थे कल्पिता भवन्ति । तत्र

स्थाने भोगवती नाम्ना सखी नानाभोगान् कल्पयति। कटुतिक्तमधुरकषायाः सुस्वादा भोगाः श्रीराधिकाया भोज्यापन्ना भवन्ति। रतिवती नाम्ना सखी नानारतिसुखमुत्पादयति। रतिकलाकौतुकानि मनोज्ञानि भवन्ति। सुरतानन्दा सखी नानासुरतकलां श्रीराधिकायै कल्पयति। मनोज्ञा सखी नानामनोभावं ददाति। सुखदा सखी नानासुखं रसिकानन्दं प्रति राधिकार्थे कल्पयति। ताः सर्वाः सख्यः सुखकेलिकलानुभावेन रासलीलां कुर्वन्ति। तस्मिन् मध्यमण्डले सुरचिता सखी कस्मिंश्चित्समये रासलीलां रचयति। तत्र मध्ये कामेन सेवितं तेजोमयमासनं कल्पयित्वा श्रीराधिकया सह रसिकानन्दं समावेशयति। तत्र परित एताः सख्यः क्रीडाकलां दर्शयन्ति। कलावती गुणवती पुष्पवती अङ्गचपला सुरतकलाकोविदा रसकलाभिज्ञा रसभावज्ञा विपरीतसुरतनृत्यकलाकोविदा एताश्चान्याः सख्यः तस्मिन् मण्डले स्वान् स्वान् गुणान् प्रकटीकृत्य रसिकानन्दं सेवमानाः भवन्ति। साधनसिद्धाः संसिद्धाः सख्य अनेकरूपैस्ताभ्यां सुसेव्यमानाः भवन्ति। यादृशा भक्तास्तादृशं सुखं तादृशो लीलाभावश्च भवेत्। पुनस्ते ऊचुः। महास्थानं कियत्प्रमाणम्? संसिद्धोऽयं रसः। संसिद्धः कीदृग्विधः? ते संसिद्धा भक्ताः कीदृग्विधाः? तेषां रूपं कीदृग्विधम्? रसिकशिरोमणिरानन्दात्मकपुरुषोत्तमः श्रीराधामानन्दरमणानन्दरूपा तेन रूपेण सह बुभुजे। नित्यानन्दरूपेण सह पुरुषोत्तमो नित्यानन्दरूपः संक्रीडमानो भवति। सः एवं रूपं गोपिकास्वाविर्भावेन क्रीडयिष्यति। पृथग्रूपेण क्रीडमाना अभ्येति। तद्भावे क्रीडिष्यमाणा गोप्यः पृथक् संक्रीडमाना इव एकमेव स्थानमध्यासते। तेषां स्थानं कियत्प्रमाणम्? कीदृग्विधा भक्ताः? क्रीडमानं रूपं ताभिः संपीयमानसौष्ठवं किम्? पुनरुवाचेदम्। रहस्यमतितरां सौष्ठवम्। षड्विधोऽयं रासः। तेषामेव रासलीलायामापद्यमानं

रूपम् । रहस्यस्थान महालीलाया शतयोजनायत पद्मरागजाम्बूनदसुवर्ण-खचितम् । नीलमणिना परिधय शोभाढ्या एवासन् । मध्येमध्ये पुष्यराग-मणीना स्थान सम्राजते । तेषामतितरा मणिज्योत्स्ना राजमानामभ्येत्य तस्मात् परित शतकुञ्जविद्रुमलता सुवर्णसुगन्धलताग्रथिता सुसुगन्धाढ्य-मातन्वन् । तेषामेव मणीना शक्तयो विराजन्ते । पुष्पितवृक्षलता सुगन्धर-साभ्येति । तत्सुगन्धावेशिता सख्यो भावापन्ना रमणरसरमणे रसरमणा-नन्दे रसे मग्ना भक्ता प्रेमवत्याढयो लीलाया योग्यतामभियन्ति । रतिक्रीडा-यामानन्दरस सभवति । ते सख्यस्तस्मादुत्पन्ना भवन्ति । शृङ्गाररस दृष्टि-गोचरमुपसपद्यन्ते । तस्मात् रमणानन्दादुत्पन्ना आत्मानन्दरूपिण । यत्र यत्र तया दृष्ट्या स्वावेशेन सुख सुससिद्धोऽय रस । तासा गोपीना गृहगृहमापद्यमान प्रतिरूप सुख सयोजयति । तासामेव रसावेशन रासस्थान शतयोजनायत पद्मरागमणिजटिलनीलमणिना विराजित जाबूनदमणिना सुवर्णेन जटित शतशो मणिखचितम् । तस्मिन्स्थाने मणिस्तभा शतशो विराजमानास्तस्या निकुञ्जदेव्या स्वावेशन अनेकशो रूपाणि कृत्वा आत्मान विभज्य स्वरसभोगसुख सभुञ्जते । यथायथा रूपाणि तथातथा रसिकानन्दस्य रूपाणि सुख सभोक्ष्यन्ते । ननु तेषु रूपेषु क्रीडन्त्यस्ता निकुञ्जदेव्या स्वामिभावेन व्रजलीलाया सुखमापद्यन्ते । स एव रास । आनन्दाद्रमणानन्दोऽय योज्यते । चन्द्रावलीचन्द्रभागासुश्रोणीसुभगाद्या शतशो गोपभार्या वेदऋच । वेदपुरुषा इमे गोपास्तासा गोपीना स्वामिन्या आत्मस्वरूपेण स्वयमव रमणानन्दनायोज्यन्त । अग्निना प्रज्वलिता रज्जुर्दृश्यमाना अग्निरिवाभाति । गोकुलोऽयमग्ने सयोगादेवा-भाति । ता गोप्यस्तद्भावेन रस अनुभवन्त्यस्तस्या निकुञ्जदेव्या भावमा-पन्ना आसन् । द्वयो रासयोरिद भवति । तृतीये रासे तु गृह गृह प्रति

स्वयस्वयमेव रसिकानन्दस्वरूपे क्रीडिता आसन् । स्वानन्दाविर्भावाय तासा योग्यता निरूपयति । सुखमनुभवन्त्य आत्मभाव एवासन् । चतुर्थे तु गोरसविक्रीडा गोप्यश्चन्द्रावळीप्रभृतयोऽनेकशो दानलीलया निकुञ्जदेव्या स्वावेशेन सुखमनुभूय तद्वचनादभीष्टानि प्रतिपद्य योग्यानीन्द्रियाणि परस्परसुख भुञ्जानास्तस्या निकुञ्जदेव्या रसिकशिरोमणिना सह सुख स्वयमेव रूपेण अनुभवन्ति । पञ्चमी महालीला स्वयमेव वृषभानुगृहे प्रकटिता । ता तया सह पुरुषोत्तमरसिकानन्दोऽय स्वयमेव व्रजलीलाया प्रकटितवान् । स एव सुख रमणानन्दरूपेण सभोक्ष्यमाणोऽभवत् । परस्परबाललीलासुखयुग्मरूपे एकमेव रूप भवति । एव तस्मिन् वृषभानुगृहे स्थानानि शतश पञ्चरागकुड्यानि गृहाणि तप्तसुवर्णपरिधीनि विराजमानानि भवन्ति । ललिता-विशाखाश्रृङ्गारवत्यादय स्वयमेव प्रकटिता सख्य स्वयमेव स्वरस प्राप्ता रसमानन्दात्मकमनुभवन्ति । अन्याश्च शतशो गोपीभाव प्राप्तास्ता लीला प्राप्ता भवन्ति । य य भाव सयोक्ष्यमाणा गोपी भवेत्त भाव द्वारि प्राप्य रास-लीलाकृते उज्जहार । अत्यन्तभावलीलाया सयोक्ष्यमाणा गोपी पुष्करिण्या तासामङ्गरागेण गीपीचन्दन तासामेवोच्छिष्ट बुभुजे । भक्ताना तदेव हितकारि भवेत् । तदङ्गरागोद्भूततदाविर्भावेन महालीलायोग्यता प्रतिपेदिरे । पुन सशय पप्रच्छु । अहो द्वारिकाया रास कस्मिन् समये कृत ? तत्र महालीलाया स्थान कुत्रास्ति ? यत्र रसिकानन्द पुरुषोत्तम क्रीडति । केऽत्र भक्ता ? केषा सहायेन महालीलास्थान प्रकटितम् ? श्रृणुत सख्य । महानय गोप्यो रस । ये प्रत्ययापन्ना भक्तास्ते त रसमनुभवन्ति व्रजलीलायाम् । त्रिविधा गोप्य सन्ति । एका वेदऋच सन्ति । एके अग्निकुमारा सन्ति । एके ससिद्धा श्रीराधिकया सह प्रकटिता भवन्ति । अष्टौ यूथानि ससिद्धाना भवन्ति । तेषा द्वादश यूथानि ब्रह्मण पुत्रा

अग्निकुमाराः सन्ति । द्वादश यूथानि वेदस्त्रीणा सन्ति । ते साधनसिद्धाः ये भक्ताः श्रीराधिकया सह रसिकानन्दोपासका भवन्ति । याः संसिद्धास्तासां नित्यलीलायामनुभवः । ये अग्निकुमारास्ते व्रजलीलाया श्रीराधिकया सह रसिकानन्दमुपासमानास्तां लीलां प्राप्ता भवन्ति । या वेदरूपिण्यस्तासां विरहभावेन महाननुग्रहः कृत । प्रथमं महालीलायाः प्राप्ति पश्चाद्विरहः । ता विरहोत्कण्ठिता गोप्यो नान्यसुखं विदु । तासामर्थे पञ्चयोजनपर्यन्तं महालीलायाः स्थानं प्रकटीकृतम् । तासां मनोभावबुभुत्सया एकं स्वगणं रहस्यलीलायोग्यं प्रेषयामास । द्वारिकालीलाया महालीला प्रकटिता । स एव गणस्तास्तत्रैव नयति । रसिकानन्दस्तासां स्वलीलामाविष्करोति । रुक्मिण्याद्याः पट्टराज्ञ्यस्तां लीलां श्रुत्वा उत्कण्ठिताः बभूवुः । ताभि प्रार्थितो रसिकानन्दो महालीलां दर्शयामास । तदा रसिकानन्देनोक्तास्ता पट्टराज्ञ्यो भवन्त्यस्तल्लीलायोग्या न भवन्ति । इमाः लीला लोके वेदमर्यादातिरिक्ता । रसमार्गोपासका भक्ता स्त्रियस्तां लीलां जानन्ति । वयं राजपुत्र्यः कथं तस्यां लीलायां योग्या न भवेम । बहुशः प्रार्थितो रसिकानन्दस्तथेत्युक्त्वा पुनराह । अहो राजपुत्र्यो भवतीनां यदि महालीलादर्शनाकाङ्क्षा भवति तर्हि अहं निशीथे आधिदैविकीं रात्रि प्रकटयिष्यामि । तत्राधिदैविकोऽयं चन्द्रस्तत्राधिदैविका भक्ताः लीलोपयोग्या भवति । भवत्यस्तत्रैवायान्तु । इति कथितास्ता सर्वाः विस्मयापन्ना बभूवुः । अहो अत्यन्तमाश्चर्योऽयं विलासः । तत्रागता सुयोगा सखी रासलीलायां योगं चकार । सखी तत्र रासलीलां रचयति । तत्र रसिकानन्दः पुरुषोत्तमोऽतिमनोहररूपेण तासां मनांसि जह्रे । ताः सर्वा गोप्यः श्रीराधिकायाः कृपावशेन रमयांचक्रु । तत्र रसिकानन्देन ब्रह्मरात्रिः प्रकटिता । तस्यां रात्रौ ता सर्वा मनोरथशतै रमयांचक्रुः ।

क्रीडान्ते ब्रह्मरात्रिरपावृत्ता बभूव । द्वारिकाया स्थिता राजपुत्र्य द्वारे स्थितान् गुरूनुग्रसेनवसुदेवाद्यान् ददृशु । रसिकानन्देन मोहितास्तत्र स्थिता गुरवो ददृशु । तासा ता रात्रयो रासलीलाया ध्यानेन व्यतीता । ब्रह्मरात्रिरपापावृत्तेति प्रातस्ता सर्वास्तत्रैव समागताः । तत्र तत्स्थान ददृशु । यत्र मणिलता मुक्तालता सुवर्णलता पुष्पै पत्रै फलै सपूर्णा मणिस्तम्भैर्ग्रथिता निकुञ्जता प्राप्नुवन्ति । सिद्धयो मूर्तिमत्यः तत्रैव स्थिता ददृशिरे । कामदेवो रत्या सह तत्रैव ददृशे । तत्र स्थिता गोप्यो रसिकानन्देन सयुक्तास्तासा राजपुत्रीणा लीला दृष्ट्वा निर्गलित माना बभूवु । ता प्रश्रयावनता रसिकानन्द पप्रच्छु । अहो रासलीलामस्माक दर्शय । ताभि प्रार्थितो रसिकानन्द प्रोवाच । समयोऽय व्यतीत । ब्रह्मरात्रिस्तु गता । मया भवतीना पूर्वं कथितमस्ति । भवत्यो रासलीलाया योग्या न भवन्ति । ये वेदोक्तकर्ममार्गरतास्ते कदाचिदिमा लीला न जानन्ति । तस्मात् भवत्य इमा लीलायोग्या न भवन्ति । ब्रह्मलोके स्थिता रुद्रलोके स्थिता इन्द्रलोके स्थिता नागलोके स्थिता स्त्रियस्ता अपीमा लीला न जानन्ति । अन्ये मम भक्ता बहव सन्ति । तेऽपीमा लीला न जानन्ति । तस्मात् भवत्यो निर्गलितमाना जाता । तेन भावेनैतासा दर्शन न प्राप्ता । ता राजपुत्र्यो रुक्मिण्याद्या रसिकानन्देनोक्ता दृष्ट्वा प्रसन्ना बभूवु । तासा नामानि पप्रच्छु । सुयोगजा सखी तासा गोपीना नामानि कथयामास । इय चन्द्रावली नाम्ना तथा चन्द्रकला विख्याता । चन्द्रानना रोहिणी मनोरमा माधवी पुष्पगन्धा सुरतकलावती भोगवती हसगमना गुणवती गानवती सुरतकलाकोविदा सुविहारवती नृत्यकलाभिज्ञा एता सख्य स्वयूथैस्तन्मण्डल सेवमाना भवन्ति । ता पट्टराज्ञ्यस्ता सपूजयामासु

नानासुगन्धाङ्गरागेण वस्त्रालङ्कारभूषणैस्तासां शृङ्गारमकुर्वन् । तासामुच्छिष्ट-जलेन पङ्काङ्गरागेण गोपीपुष्करिणीति विख्याता बभूव । यस्यामुत्पन्ना मृत्तिका अतिपवित्रा भवति । ता गोप्यस्तद्भावेन महालीलायां लयं प्राप्ता बभूवुः । सा लक्ष्मीः प्रश्रयावनता नारायणं पप्रच्छ । तेऽग्निकुमाराः ऋषयः कुतः समुत्पन्नाः? तैरिदं स्थानं कथं प्राप्तम्? केन साधनेन ते सिद्धा भवन्ति? स होवाच । पूर्वं ब्रह्मा लोकपितामहः सनकादिना पृष्टः । महालीलायाः स्थानं कथय । यत्र रसिकानन्दः श्रीराधिकया सह नित्यं क्रीडति । तत्प्रश्नेनातुरो ब्रह्मा ध्यानापन्नो बभूव । स समाधौ महालीलां ददर्श । तद्दर्शनेन विकलेन्द्रियो बभूव । तत इन्द्रियेभ्यो रेतः आपद्यत । ततो रेतः अग्नौ न्यपतत् । गार्हपत्यकुण्डे निपतितं रेतः पुरुषायितं बभूव । ततः समुत्पन्नाः पुरुषा अग्निकुमारा भवन्ति । ततस्ते ऋषयो गोवर्धनाद्रौ शिरसि तप आतन्वन् । तद्दिनमारभ्यैते तु ऋषयो व्रजं सेवमाना बभूवुः । एकदा ते ऋषयो गोवर्धनाद्रौ शिरस्येकां कन्यां ददृशुः । श्रीराधिकयानु-गृहीतां सर्वाङ्गमनोहरां तत्राप्सरःपुष्करिण्यां मज्जमानां तां दृष्ट्वा ते प्रश्रयेण नम्रा बभूवुः । सा कन्या तान् प्रत्युवाच । भो ऋषयः कुतः समायाताः? किं कुरुत? ऋषय ऊचुः । वयं ब्रह्मणः पुत्रा अस्मिन् वने निवसन्तो महावनविहारलीलादर्शनकाङ्क्षिणो भवामः । पुनस्तेऽग्निकुमारा ऋषयः ऊचुः । भो भवती कुतः समायाता किं कार्यं कुरुते? इदं रहस्यम् । यदि मनसि कृपाविष्टा तर्हि रहस्यं कथय । साधवो दीनवत्सला एवासते । तया देव्या अनुगृहीतानां तेषामतिकृपाशाली स्वभावोऽयमापद्यते । सा पुनरुवाचेदं स्वयमेव करुणया । अहो अहमपि पूर्वं महारुद्रराज्ञः पुत्री आसम् । तस्य गृहे निरन्तरमत इतः क्रीडमाना गीतगानैर्हरेर्लीलां मनस्या-सादितास्मि । तस्य गुरुविभाण्डकमुनिपुत्री रूपशालिनी नाम्ना सा

निरन्तर तस्या लीलाया सदा ध्यानानुभावना तया देव्यानुगृहीता लीलोपयोग्यैति। तदा श्रावितानामधुनातनीं लीला सोपरिष्टामभ्येति। ते ऊचु। को मन्त्र ? क उपदेश ? किं ध्यान तस्या ? उपदिश। यदि करुणावती वद। शृणुतेद रहस्यम्। न कदाचिद्वचनीयोऽय रस सर्व एव। धर्माधर्मविरक्ता ये भक्तास्तेषामप्यवचनीय। रसरहस्यविद्यामुपासमान सद्योदर्शनमापद्यते। ॐ क्लीं क्लीं रावे समोहिनि कामदात्रि कामकेळिकलारूपिणि नमो नमस्ते। इद रहस्य सर्वेषामपि दुर्लभतरम्। आनन्दरसिकशिरोमणिमोहनेन रूपेण सद्योलक्ष जपित्वा ध्यानापन्नो भवेत्। सशृणुयात्ता सा नवकिशोरी तप्तहाटकाभरणा केशच्छटाचिक्कणसुगन्धरसप्लावितसीमन्तसिन्दूरसेचितमणिघटितसुवर्णभूषणैर्भूषिता रत्नकर्णभूषणज्वलितकुण्डलाभ्यामन्यै शुट्याद्यैर्भूषणै सयोजिता केसरमृगमदकर्पूरचन्दननानारेखासयोजितललाटा मणिहीरकजात्यतिलकयोजिता सशोभते। कामकार्मुकभ्रूलतासमोहितरसिकानन्दा तद्बाणमूर्च्छितेय सदा तदावेशयोग्यता प्रपद्य ध्यायमाना भवति। ता प्रपद्य स विश्वजयी भवेत्। नेत्रकृपाकटाक्षैर्भक्तानामभयदायिनी भवति। खञ्जनमीनचाञ्चल्यवशीकृतो रसिकानन्दो भवेत्। नासाचञ्चुरतितरा तेजसा राजते। कपोलौ सुवर्णसपुटौ तेजोमयौ भात। शोभते नासा आभरणरचिता। मणिमयमुक्ताफलैर्गुम्भितो भवति विम्बाधरो विद्रुमकान्ति। द्विजाली ताराकारा भवति। मा तेजसा भातितराम्। ज्योत्स्नाराजमानाननोत्कण्ठग्रीवा राजन्तेऽतितरा कपोलकण्ठादय। तिरस्कुर्वन्ति तस्या बाहुशोभा केयूरकटकानि मरकतगुम्भितानि वलयानि शतश तेजोमयानि। अतितरा लघु ताराकान्ति तिलक शोभामत्येति। राजमानौ हस्तौ करतलाभ्या यावकरसविभाविताङ्गुलीभ्या सूक्ष्मतरमणिघटिकाभ्या भवेताम्। सुवर्णभूषणानि सराजमानानि सुरोचन्ते। तस्या वक्षोजावति-

मृगमदागुरुरचितावेव पुरुषोत्तमरसिकानन्दरमणाधिष्ठान सराजमानावेव भवत । मुक्तागुम्भितहारवल्लीद्वयौ च गिरी इव सराजमानौ भवत । गम्भीरनाभिह्रदसन्निधाने नवरोमराजीया शोभा हाटकोपघटितनीलमणि राजिरिव राजते । कटिमेखला क्षुद्रघण्टिकाराजमाना मणिघटितहाटकखचितताराजालशोभामभ्येति । सराजमानजघनस्थलवासिमोहनगृह सौभाग्याढ्य शबरवैरिणोऽधिष्ठान रसिकानन्दैककलसुरतममलाम्बरै परिवेष्टित सुवर्णतार गुम्भितं शोभायमान राजते । कदळीकाण्डरुचिरावूरू शोभामभीत । चरणकमलमञ्जरीशोभा राजमाना यावकरङ्गरञ्जितेव शोभामभ्येति । नखचन्द्रतेजसा राजमानोऽय लोको विराजमभ्येति । अत पर शृणुत सखाय । रसिकानन्दस्य रूप सदा निकुञ्जदेव्या ध्येयम् । आनन्दमात्रोऽय करपादे तेजोमयोऽमृतमय । श्यामहिरण्यपरिमध्यवनमालया युतो बर्हापीडो नटनाढ्ययुक्तो मञ्चो रोचमानो राजमान शोभायमान शोभया सराजते अतितराम् । एक एव पुरुषोऽय स्त्रीषु रमणानन्दीयति । रस सराजमानत्वमभ्येति । सशोभायमानो भवेत् । एक एव रसो द्विधा भिन्नोऽय श्रीराधाकृष्णरूपाभ्याम् । नित्यानन्दाय नमो नम । तस्मात् रससयोगे भक्तास्तस्मिन् रसे संप्रीयमाणमनस सखिस्थाने शोभायमानमभ्येत्य सगच्छन्ते । कोटिसूर्यप्रतीकाश कोटिचन्द्रप्रभ सराजमान तेजोमय ब्रह्मेति पुराविदो वदन्ति । यस्मात् सृष्टिरुत्पद्यमानाभ्येति । सरोचमानाद्यस्मात् समुत्पन्नसृष्टयो ब्रह्मविष्णुरुद्रादयो यस्य प्रतापशक्त्योत्पन्ना नानासृष्टिं कुर्वन्ति । यस्य प्रतापशक्त्योत्पत्तिस्थितिलयानातन्वन्ति । यस्मात् प्रेमानन्दान्नित्यानन्दोऽय लोक प्रकटितो भवति । प्रेमानन्द एव सृष्टिस्त्वाधिदैविकी । तस्मात् प्रेमानन्दरक्तपुरुषोत्तमाधिष्ठानसौष्ठव यत्र कोटिशो निकुञ्जनानालताग्रन्थिस्तासु गन्धवृक्षादि गजमानत्वमभ्येति । यत्र निकुञ्जश्रेणिषु सखीना यूथान्यतितरा

क्रीडाशृङ्गारयोग्यान्युपकरणानि राजमानान्यभ्येत्य शोभायमानानि राजन्ते । स्थाने स्थाने पृथक् प्रक्रियमाणानि शृङ्गारस्थानानि । हाटकमणिमय्यो भूमय । नानारङ्गमयफलपुष्पवृक्षादिराजमानामभियन्ति षड्तव । यत्राधिदैविकरूपेण विराजमाना नानातन्वन् । तेषामेव यादृशा भक्तास्तादृशलीलादृष्टिमामद्यमान शृणुत । सखिप्रेम्णाऽय लोक सृष्टोऽस्माभि पितृगृह त्यक्त्वा अस्मिन् वने पर्वते नानारमणस्थानमस्माकमनुभव प्रतिपद्य रचित आधिदैविक स्थान बृन्दावन अतिपुष्टपुष्करिणि यत्र निकुञ्जदेव्या सह पुरुषोत्तमो रमणानन्दो नित्यक्रीडामातनोत् । सकेतस्थान रमणानन्दयुतो रसिकानन्द क्रीडते । रमणानन्द स्वरूपस्वामिन्यावेश । रसिकानन्दस्तु पुरुषावेश । इमा लीलाविद्यामधीयते ये तेऽनेन व्रजसङ्गिन सङ्गेन सङ्गच्छन्ते । तस्मात् तस्या लीलाया कथा मद्भक्तै सह भक्त्या लीलाकथाया मग्ना· रात्रौ यत्र यत्र पुरुषासक्ता आत्मानन्द तद्रूपिण कुर्वाणा भवेयु । रुचिरा लीला योज्यमाना ता प्रतिपद्यमाना हि तया स्तुत्या ध्यानेन तल्लीलानुभवेन तन्मन्त्रोपासनेन ता लीला पश्यन्तस्त ऋषयस्तद्भावेन गोवर्धनाद्रिशिरसि अटन्त आत्मान तद्भावेन भावयन्तोऽभवन् । रतिरमभावेनानन्दयोग्यता वृक्षलतौषधयोऽनेकशोऽतितरामापद्यन्त । श्रीराधापुष्करिण्या त मन्त्र जेपु । तद्ध्यान चक्रु । तद्रूपे गुणात्मके एकरसे प्रत्यपद्यन्त । अतितरा गाढप्रेमरूपमापद्यन्त । अतीन्द्रियज्ञानेन सयोक्ष्यमाणा आपद्यन्त । रतिप्रसङ्गेन तया निकुञ्जदेव्या स्वलोकदर्शनमनुभाविता अभूवन् । सा अत्यन्तगाढप्रेम्णा तल्लोकसेवनात् स्वोच्छिष्ट भुञ्जानान् तान् प्रति तद्भावाभवत् । बृन्दावनेरहस्यक्रीडाया महारासस्थल दर्शयामास । तद्दर्शनेन योग्यता प्राप्ता अत्यन्तस्तवन चक्रु । ने अभिनम । नम आनन्दरसदायिने । प्रेमानन्दाय रतिदायकसुरतानन्दाय

कुमारा ऊचु । श्रीरसिकानन्दाय नम । नमस्तुभ्यम् । रसिकानन्दाय नमो नम ।

अव्याकृतविहारिण्यै सर्वव्याकृतिहेतवे ।
नम कल्याणनिधये नमस्तुभ्यं नमो नम ॥

नमोऽनन्तभोगवर्धिन्यै भोगात्मिकायै भोगसाक्षिण्यै । नम शृङ्गाररूपाय । नमो भोगरूपाभ्याम् ।

शरदि क्रीडते तुभ्य नम आनन्दशालिने ।
नमोऽनन्तविहाराय नमस्ते रसरूपिणे ॥

नमो रससाक्षिणे । नमो गूढकेलिकलाय । नमो दानशीलाय । नमो बृन्दारण्यविहारिणे । तदनुरूपेण तदा साक्षिणे नमोऽणुरूपाय । नमो धर्माय । नम सर्वधर्मातिरिक्ताय । नम कामदेवकुञ्जराय नमो नम । सङ्केतविहारिणे नम । दानलीलासुखदायिने नम । भोगसुखरूपाय नम । अत्यन्तसुखदेहिने नम । सर्वधर्मातिरिक्ताय नम । अनन्तसुखसभवाय नम । श्रीराधिकावल्लभाय नम । श्रीराधाधरसुधाशालिने नम । क्लीं कामवने कुञ्जकेलिरसिकाभ्या नम । व्रा व्रीं बृन्दावने रहसि संवलितनित्यानन्दरूपाभ्या नम । नम ह्रीं सृष्टिसमुत्पन्नाभ्याम् । नम ह्रा सर्वचैतन्यभोगश्रावकाभ्याम् । युवाभ्या नमो रमणसुखवल्लभाभ्याम् । ॐ श्रीबृन्दावनसदामोददायिभ्या नम । ॐ नमो बृन्दावने सखीसमूहे परस्परक्रीडासंवलितदेहाभ्याम् । ॐ नम परस्परशृङ्गारसुखभोगवद्भ्याम् । ॐ नम आद्यनादिसभोगसुखभोक्तृभोगाभ्याम् । ॐ नमो वृषभानुनन्दगृहे क्रीडार्थ सप्रकटितदेहसंभवाभ्याम् । ॐ नमो ललितादिसंस्तुत्यदेहाभ्याम् । ॐ नमो यमुनाकेलिरसिकाभ्याम् । ॐ नमो जलकेलिरसिकाभ्याम् । ॐ नमो नौकारसकल्लोलाभ्याम् ।

ॐ नमो ग्रीष्मर्तुसेवितरूपाभ्याम् । ॐ नमो वसंतर्तुसेवितरूपाभ्याम् । ॐ नमः शरदि रासक्रीडाकुतूहलेनानन्दविहारसर्वप्रदायिभ्याम् । यत् यौवनेऽद्भुतं रूपं कामकलाचातुर्याभिसंमितं तेभ्य एव नमो नमः । अत्रातिस्नेहसंकुलितमनोसद्म येषां तेभ्य एव नमो नमः । सर्वकारणरूपाभ्यां नमो नमः । सर्वरूपाविर्भावाभ्यां नमो नमः । भक्तवात्सल्याविर्भावाभ्या नमो नमः । अत्यन्तनिगूढभावसंमोहिताभ्या नमो नमः । प्रत्ययरस-वीरुत्सुखदातृगुणगणयोग्याभ्यां नमो नमः । अनन्यभावरूपशोभासञ्चरित-स्वारस्यसंवलितगुणगणनाभ्यां नमो नमः । रूपशोभासञ्चरितरसरसवादिगुण-गणनाभावाभावसंवाहिभ्यां नमो नमः । यद्रूपवत्पृथिव्या तदेकरूपाभ्यां नमो नमः । एवं स्तुत्या स्तावितौ सद्योदर्शनमभवताम् । तद्दर्शनप्राप्त्या कोटिसूर्यप्रतीकाशं कोटिचन्द्राह्लादं तस्या निकुञ्जदेव्याः कटाक्षमन्वभवन् । तस्या निकुञ्जदेव्याः स्वस्वरूपेणाहो प्रार्थयत वरमित्युक्त्वा मनोऽभिलषितं उपाच्छन्दयन्त । व्रजगोपकन्या भविष्यामः । तथा ममावेशेन रसिकानन्दे सुरतानन्दा भवन्तु । तेऽग्निपुत्रा व्रजे सत्स्वरूपतां प्राप्ता महालीलायाम् । नित्यानन्दरूपमेव यन्ति ते येषां स्थानं शतशो निकुञ्जरासस्थलानि । निकुञ्जदेव्या श्रीराधिकयात्मानं शतसहस्रधा कृत्वा तस्मिन् रसिकानन्दे तया देव्यात्मानं रसयाञ्चक्रुस्त ऋषयः । तदभावोऽनल्पं विपर्ययमातनोत् । तस्यां लीलाया भावापन्ना भावा अभवन् । शृणु महालक्ष्मि लीलायां येऽप्यरण्य-धर्मिणो ये ज्ञानवैराग्यरहितास्ते तां लीलां प्राप्नुवन्ति । तस्माद्धर्माधर्मौ परित्यज्य पापपुण्यं परित्यज्य ये रसिकानन्दीमाज्ञां प्राप्तास्ते तां प्राप्नुवन्ति । इदं रहस्यं न कदाचिद्वाच्यम् । सा लक्ष्मीः पुनरुवाच । ये योग्येषु सदा सहकारिणोऽभवन् नित्यलीलयानुभवलीलामापद्यन्त तैः किं साधनं कृतम् ? केन साधनेन सिद्धा आसत ? अत्यन्तरसलीलामग्नाः

रसिकानन्दे तया देव्या श्रीराधिकया दर्शनसुखं प्राप्तवन्त । किं प्राप्त येन आनन्दे अभवन् । स होवाचेद रहस्य प्रश्नम् । सखाय समुत्पद्य नित्य व्रजलीलाया सहकारिणोऽयुज्यन्त । यथापूर्वं गोपाना द्विधा भेदा अभवन् । ये गोपा सदा वनलीलाया सहकारिण आसत ते सदा सुश्लोकदेवप्रस्थवरूथपकृष्णबलरामदेवहारकुमुदरोचिष्मद्रमणाद्या विराजमाना अभियन्ति । तेषा स्वलीलार्थं स्वर्गानन्दात् ते गोपा प्रकटिता । तेषा प्रेमानन्द दत्तवान् । ते प्रेम्णा भजनेन रमणानन्ददर्शनयोग्या अभवन् । येषा प्रेमानन्दसपत्तिस्ते रमणानन्ददर्शनयोग्या एव भवन्ति । रमणसपदि योग्या दर्शनस्पर्शालापसुखलीलारतिरास्ता तेषाम् । रमणानन्ददर्शनयोग्यतामातन्वन्नन्येषाम् । एकरतिरास्ताम् । रमणसेवाया सस्थापकशय्योपकरणगुणरूपगानरतिध्यानकीर्तनलीलास्मरणतद्भावापत्तिरूपसेवा यथाकालोपपन्नसेवैवास्ताम् । रतिसेवाया रतिसेवाकथाया मनोऽयुञ्जत । अहो लक्ष्मि मम रूपाण्यनेकशो ममावतारा अनेकश । अशकला आवेशा पूर्णांशास्तेऽपीमा लीला न जानन्ति । अन्यास्तवाशकला उत्पन्नास्ता अपि लीला न जानन्ति । अन्ये ये शतश सहस्रशस्तेऽपि तस्या लीलाया अनन्तरा आपद्यन्ते । तस्मात्तत्तल्लीलोपयोगिलीलाप्राप्तिरेवास्ताम् । न धर्मो न कर्म न ज्ञानम् । न कर्म केवलम् । एक एव तल्लीलापाठ । एकैव लीलोपसेवा । किशोरनवनूत्ननवीयस्सदाविहारानन्दकलानिधे रसिकानन्दशिरोमणे श्रीराधाश्रियोऽतिमोहनस्योपासका भक्तास्तेषामुपासनम् । तल्लीलायोग्यतया धर्मोपासका वैष्णवा वैकुण्ठलीलामनाश्रिता सनकादयो नारदादयोऽपि । जयन्तकुमुदजयविजया अन्ये च ये तेषा मम रूपाणि रासलीलायोग्या ये ममाविर्भावास्तेषा दर्शन न भवत्येव । अन्ये कर्मोपासकास्ता लीला स्वप्नेऽपि न ददृशु । अहो अनन्यभक्तिपरा काष्ठा । अहो मद्भक्ताना सङ्ग

एव परा काष्ठा । तल्लीलाकथा परा काष्ठा । तस्यां लीलायां प्रत्ययः परा काष्ठा । अन्यकथाधर्मदानव्रततीर्थसाधनानि विमुक्तानि । यमनियमप्राणायाम-प्रत्याहारकलासुखभाविता सामान्यभक्तिरपि त्यक्ता । तल्लीलोपासकानां एकैव व्रजलीलातायत । रतौ रमणानन्दे रतिरासां भवति । अवस्थि-तोऽयं रसः । शुष्कवादिनामन्यां लीलां न शृणुयात् । कर्मवेदजनितानि कर्मोपासनानि ये कुर्वन्ति ते कर्मजडा आसुरास्तेषा हठात्सङ्गस्त्यज्यते । चित्तवृत्ति दूषयति । येषां सङ्गं नालपेन्न शृणुयात् ते धर्मविरोधिनस्तां लीलां न जानन्ति । तस्मात्तद्धर्मदृढकारिणो ये ते सेव्याः पूज्याः । ते तां लीलां ददति । अनन्यधर्मान् शृणुयादिति रसमार्गिणां धर्मः । अरसिका जीवाः कर्मजडा ये तेषां स्वेष्टं न दर्शयेत् । स्वेष्टस्य वार्तामपि न श्रावयेत् । सखायो येषां विद्याविर्भावस्तेषाम् । अन्य-विद्यारुचिर्न भवत्येव । यदनन्यधर्मे रुचिरास्तेऽरुचिरन्यत्र भवेत् । तस्य स्वेष्टे आविर्भवति रतिः । सोऽन्यदिष्टं विस्मरति । गुरुकृपया जीवत्वं प्रपन्ना-नामनुग्रहत अनुग्राह्यानुग्राहकभावेन रतिराविर्भवति । अतिरतेः स्नेहं विना न प्राप्तिः स्यात् । नारायणं प्रति लक्ष्म्या आविर्भूतया तया निकुञ्जदेव्या यानि सुखान्यनुभूयन्ते तेषां प्रश्नं पुनरभिवदति । ये साधनसिद्धास्तेषां कुतः स्थितिः । कया सरण्या तल्लोकप्राप्ति. स्वरतिरास्ते । कया रसिकानन्देन तस्या निकुञ्जदेव्याः प्राप्तिर्भवेत् । ये गवां गणास्तेऽतितरां तस्या देव्याः दृष्टिगोचरा एवासताम् । पुरुषो रसिकानन्दः स्वहस्तेन तेषा यथासुखं परिमार्जयन् दधिदुग्धनवनीताद्यान् रसान् स्वयमेव भुङ्क्ते । ये वत्सतरास्तेषां स्वहस्तेन पृष्ठभागान् परिमार्जयति । तेषां स्थानं कियत्प्रमाणम् । नन्दादयो गोपा वृषभान्वादयश्च ते गोपाः साधनसिद्धा वा संसिद्धा वा । यशोदाद्याः स्त्रियो मातृभावं प्राप्तास्ता अनादिसंसिद्धा वा साधनसंसिद्धा वा । यासां

गृहे रसिकानन्दोऽय पूर्वं तया श्रीराधया स्वयमेव ससिद्धासु भावप्रकटित एव भवति । अत्यन्तस्नेहावभवताम् । अत्यन्त उत्सवो रमण एव भवति भजनप्रेमानन्दसुखप्राप्तौ । अतितरा रूपासक्तिर्न कथ भवेत् । सुखरूप-रतिर्येषामन्यत्किं स्मर्यते । स होवाच पूर्वं सृष्ट्युत्पन्ना अष्टौ वसव । तेषा वसुनाम्ना अष्टौ कोटयो वसवो देवप्रवरा मम लीलालोक श्रुत्वा तल्लोके श्रुते उत्कण्ठमाना लीलयापेदुरिति श्रुतम् । इम महिमानमभ्येत्य वनलीलासक्ता अतितरामासताम् । अतिलोलुपे चित्ते तस्या व्रजलीलाया राधा आस्त । ससिद्धनिकुञ्जलीलाया मयोपविष्टा मौनेनापन्नभावा अभवन् । ओङ्कारा-विर्भावलीलारूपश्रीराधारसिकानन्दरूप प्रतिपद्य मनो भावापन्न कृत्वा ता लीला गायमाना अभवन् । ते वसव ऊचु । ॐ श्रीराधारसिका-नन्दविनोदाभ्या सयुक्ताभ्या नमो नम । नित्यक्रीडात्मने नमो नम । कामकेलिकौतुकात्मने नमो नम । केलिकौतुकात्मने नमो नम । शृङ्गाररसविनोदिने नमो नम । धात्रे क्रीडासपादिने नमो नम । अनन्तरमसपादकारिणे नमो नम । सीमन्तिने नमो नम । रतौ सभोगिने नमो नम । नानासुरतानन्दनिधये नमो नम । रसिकानन्दशि-रोमणये नमो नम । रासमानजलक्रीडात्मने नमो नम । क्रीडाविनो-दिने नमो नम । रतिसभावितसुखसवलितात्मने नमो नम । सुरतो-त्कण्ठिने नमो नम । यौवनात्मने नमो नम । रससभोगात्मने नमो नम । अत्यन्तक्रीडाश्रान्तिसवलितवदनाय नमो नम । प्रथमसङ्गरञ्जितात्मने नमो नम । सभोगचटुचाटुवचनाय नमो नम । मृदुकपोलवाण्यात्मने नमो नम । निकुञ्जे पुष्पशय्याशृङ्गारवत्सखीसुखदात्रे नमो नम । आलिङ्गनचुम्बनसुरत सुखसवलितवदनाय नमो नम । सुरतानन्दसमग्रवशीकृतरसिकानन्दाय नमो नम । आसनभेदसयोगसुखदात्रे नमो नम । विपरीतसुखदाय

उदारचेतसे संभावितजितरसिकशिरोमणये नमो नमः। सुरतानन्दवशी-कृतस्वाधीनपतिकाशृङ्गारात्मसुखदायिने नमो नमः। ललितायां विशाखाया कलावत्यां शृङ्गारवत्यां योजितात्मने नमो नमः। भोगद्रष्टे भोगसंभवाय नमो नमः। निद्रासंभावितविप्रलंभसुखसमनुभवतिरस्कृतरसिकानन्दात्मने नमो नमः। अत्यन्तप्रवीणरससुखरसिकशिरोमणिभोगभावुकात्मने नमो नमः। सर्वक्रीडारसपूरिणे नमो नमः। पृथिव्या यत्र सुरतानन्दभोगास्तद्भोगाविर्भा-वान्तर्यामिणे नमो नमः। पृथिव्या यदानन्दरूपं तत्तदानन्ददायिने नमो नमः। पृथिव्यामतिकाममनोरथं सिद्धं वासिद्धं सुन्दरं सुभगं तेषामेव नमो नमः। एवं स्तुतस्तदा वसुभिः स्वानन्दाविर्भावं ददावतिप्रीतो रुद्रोऽयम्। वसूनां प्रवरोऽयं नन्दोऽभवत्। धरानाम्नी स्त्री यशोदास्त। बृहद्वसुश्रेष्ठः कीर्तिदेव्या सह वृषभानुरभवत्। निकुञ्जदेव्या रसिकानन्देन सह यत्रा-नन्दोऽभवत्। नन्दोपनन्दभद्राश्वकृतवदुग्रभङ्गोदधिसामन्तातिरोचिष्मत्कात्ये-यमत्यनघरोचिष्मदुष्णीषरश्मिवसुसुजया अन्ये च शतशो वसवः साधनसिद्धाः एवासत। तेषां स्त्रीषु श्रीयशोदा सा च सत्या आस्त। रसिकानन्दशिरोम-णिर्बृन्दावनेश्वर्या सह संक्रीडमानोऽभवत। अतिरूपलावण्यलवकसूक्ष्मस्व-रूपेणैनं भजमानाय नन्दरूपं दत्तवान्। ते गोपा गोप्यः। ते परस्परमेक-प्राणा एवासत। ते गोपा एकप्राणा एकरूपिण एकभावा अभवन्। येषां पुरुषोत्तम आनन्दः। अन्याश्च गोप्यो नानाभजनभावमाविष्कृत्य भजनानन्दे भजनं कुर्वन्ति। अतितरां स्नेहोऽभवत्। सा लक्ष्मीर्नारायण-मुवाचेदम्। अत्यानन्दोऽयं लोकः। यस्मिन् लोके केवलरसनिधिर्मोहनेन रूपेण क्रीडामकरोत्। सा बृन्दावनेश्वरी कोट्यानन्दरूपा यत्र बालकेलिक्रीडां व्यदधात्। तेषां स्थानानि कीदृग्विधानि। गृहाणि कीदृग्विधानि। वद सर्वमानन्दाविर्भावेन। भजनानन्दः सुखं श्रीराधारसिकमोहनमेवं

क्रीडामातनोत् । स होवाच लक्ष्मीम् । नन्दस्य गृह सर्वसमृद्ध्या-नन्दावधि मणिमयमाधिदैविकेन रूपेण स्वप्रकाशमकरोत् । पद्मराग-मय कुड्य । सुवर्णजाम्बूनदप्राकारा वीथयो विराजमाना भवन्ति । यत्र वृषभानुगृह नन्दगृहाद्योजनायितम् । तस्मात् स्थानात् द्वादश श्रेणयोऽतितरा लघुकोमलमणय एवासन् । तासु श्रेणिष्वनेकशो लताप्रतानिन्य एवासन् । सुवर्णयूथिकाप्रवाळैर्मणीनारङ्गप्ररोहैरानन्द-क्रीडास्थानमनुरचित भवति । तत्रेद सकेतस्थानम् । अहो लक्ष्मि कि वर्ण्यते चतुर्योजनायितम् । नन्दवृषभानोर्गृहात् द्वादश श्रेणयो विराजमाना सङ्केतस्थलादुपरित । तेषु स्थानेषु मध्यस्थिता अनेकशो विविधलताप्रावारा अभियन्ति । मुक्तालताग्रथिता मणीना तेजसा प्रद्योतिता अभ्येत्यतितराम् । सहस्रनिकुञ्जा कदम्बलता सुगन्धसवलितातितरा विस्तीर्णाभ्येति सुभगा कदम्बमञ्जरी । हरितपीतनीलश्वेतशुभ्रा कदम्बाश्च परागोद्धूतपरिधय सुवासिता आसन् । तद्गन्धलोलुपभ्रमरा ससिद्धा साधनसिद्धा अनेकश कोमलकल यशो गायमाना सन्ति । कोकिलपिकशुका ससिद्धा साधनसिद्धा अनेककोमलकल गायमाना सन्ति । रूपलावण्ययुता हसमयूरादयोऽनेकशो रुचिरा भवन्ति । ते तस्मिन् स्थाने रसिकानन्देऽति-मोहनरूपे नित्य सक्रीडमाना भवन्ति । बृन्दावनेश्वरीनित्यक्रीडाप्रधान भवति राससखीना समूहेन दशसहस्राणा समेताना वृषभानोर्गृहम् । वृषभानुपुर पूर्णानन्दयुत प्रेमानन्दयुत सुखसन्ततियुतम् । सर्वा समृद्धयो द्वारे तिष्ठन्ति । अष्टमहासिद्धयो द्वारे द्वारे तिष्ठन्ति । अतितरा सुखसपत्ति स्वरूपेण सुसेवते । ये य विद्यासधर्माण सुभगा सुरतकलाकामनिद्रालज्जाप्रेमसुरतो-त्कण्ठादयस्ते विराजमाना भवन्ति । अधितत्स्थान निकुञ्जे मध्य सुगन्ध-शीतला मणयो ग्रीष्मादिषु ऋतुषु सेव्यरूपा क्वचित् सुगन्धपारिजाता

केचिद्वृक्षाश्चम्पकाः सदापुष्पिता सदा सुकोमलैः पत्रैर्विराजन्ते सुगन्धाः । केचिद्वृक्षाः पक्वफलसुगन्धरसयुक्ता विराजमाना आसते । केचिल्लताप्रकीर्णा अतितरा सुगन्धयुताः । आमोदगन्धलुब्धा भ्रमरा मुदा गायन्ति । काश्चिद्गोप्यस्तत्र मज्जन्त्य आसते । काश्चिद्गोप्यस्तस्यां वस्त्रालंकरणै-र्भूषयांचक्रुः । काश्चिद्गोप्यः प्रेमासक्ता राधारसिकानन्दाभ्यां भोजनं चक्रुः । काश्चिद्गोप्यो दोळां ताभ्यां सह दोलयित्वा गायमाना आसन् । मुदा काश्चिद्गोप्यस्तच्चित्रशालायां स्वानि स्वानि रूपाणि पश्यन्ति हृष्यन्ति रात्रौ दिवानवरतम् । गोप्यो भावाश्रितास्तद्बाललीलां गायमाना भजनं चक्रुः । अत्यासक्ताः प्रेमभजनरूपा आनन्दं विन्दन्ते । ततो गोपास्तथा रसिकानन्दे मग्ना अत्यन्तप्रेमभजनं कुर्वते । ये प्रेमभजने निमग्नास्ते तां लीलामापद्यन्त । नित्यलीलाभजनानन्दोऽयं रसोऽनिर्वचनीयः । नन्दयशोदा-वृषभानुसत्यादयो ये भक्तास्ते भजनानन्दं नित्यमनुभवन्त्यतितराम् । भूयो भूयः सुखसौष्ठवमभवत । एवं गोपा गोप्यस्तन्मयतां प्राप्नुवन्ति । तासां मातृभावं प्रपन्ना गोप्यो भजनानन्दे भजनमेव कुर्वाणा आसन् । तासां गृहा दिष्ट्यानादिसुखसमृद्धिसंपत्तयो भवन्त्यानन्दसुखसमृद्धि-सिद्धयः । नानाभजनयोग्यान्युपकरणानि तदर्थे संपादितानि भवन्ति । गोपगोपिकादीनां समृद्धिसुखं तस्य भजनार्थमेव भवति । अतितरां सुखार्थमेव योग्यतापद्यते । अनन्तसुखसंपत्तितया निकुञ्जदेव्याः स्वावेशेन सुखकोट्या-नन्दं प्राप्नुवन्ति । अभियन्ति च सुखसंयोग्यताम् । पृथिव्यां भारते क्षेत्रे आनन्दमयो लोकः स्वसृष्टिलीलार्थं स्वयमेव प्रकटितः । तस्मिन् व्रजलोके सर्वा एव लीलाः सन्ति । ये गोपा गोप्यस्ते आधिदैविकीं लीलामतितरां संसिद्धा अनुभवन्ति । सा लक्ष्मीरुवाचेदम् । रहस्य इह व्रजमण्डले यानि पृथक्स्थानानि तानि ब्रूहि । एकविंशतियोजना भूमिरानन्दमय्येवास्ति ।

यमुनाया दक्षिणकूलतो महास्थान पञ्चयोजनायत विहारस्थानमतितरा सूक्ष्म नित्यविहाररहस्यकेलिकलाविर्भावभावितम् । तस्मिन् स्थाने ये वृक्षा गृहाणि निकुञ्जा अन्यानि विहारस्थानानि तान्याधिदैविकान्यासन् । यो वशीवटोऽय साक्षाच्छिवोऽयम् । यो भण्डीरवट स एव देवेन्द्र आसीत् । तत्र स्थिता ये पक्षिणस्ते साधनसिद्धा आसन् । ते निरन्तर ताभ्यामासन् । ये तत्र मनुष्या आधिदैविकरूपा एवासन् ते बृन्दावनेश्वरीसमनुगृहीतास्सदा ता लीला दर्शयन्ति तदनुग्रहत । यासामज्ञात्वा ज्ञात्वा वा यस्मिन् कस्मिन् भावे भावो भवेत्ता भावेन ता लीला प्राप्नुवन्ति । यत्र कुत्रापि स्थितोऽपि तद्बृन्दावनोद्भवा मृत्तिका भक्षयेत् । स एव ता लीला प्राप्नोति । तत्स्थानोद्भवाना वृक्षाणा पुष्पमाला ये कण्ठे धारयन्ति ते सर्वकृत्य विधूय ता लीला प्राप्नुवन्ति । सदा ता लीला गायमानास्ता लीला प्राप्ता एव सन्ति । यै प्रतिक्षण बृन्दावन स्मर्यते ते कृतार्थता प्राप्नुवन्त्यतितराम् । अस्यामाधिदैविकीं लीला प्राप्तास्ता लीला गायन्ति ध्यायन्ति । स्नेहासक्ता ये तस्मिन् स्थले निवसन्ति ते पूर्वं तत्सृष्टयुत्पन्ना एव सन्ति नान्यत्र । तस्मिन् बृन्दावने गोवर्धनोऽय पर्वत पञ्चयोजनायत । त्रीणि योजनान्युच्छ्रितसप्तशृङ्गाणि निरस्तधातुमयानि । यत्र निरन्तर श्रीराधारसिक पुरुषोत्तम· सक्रीडते । यस्य गह्वराणि सुकोमलानि सुगन्धजुष्टानि विराजमानानि भवन्ति । यस्मिन् गोवर्धने स्वयमेव श्रीराधारसिकशिरोमणि क्रीडा करोति । अतितरामानन्दमयोऽय पर्वतो यस्मिन् पर्वते रुद्रो रुद्राण्या सह पूर्व सृष्ट्यादौ तप आतनोत् । येन तपसा शिव शिवोऽभूत् तत्र रुद्रशिवपुष्करिण्या ये मज्जन कुर्वन्ति ते ता लीला प्राप्नुवन्ति । ये त पर्वतमुपसेवमाना भवेयुस्तेषामनेनैव शरीरेण लीलायोग्यतास्ति । अनेनैव गोवर्धनाद्रौ कामदुघा या तप आतनोत् सेय गोविन्दपुष्करिणी ।

ये प्रेममग्नास्तस्यां पुष्करिण्यां मज्जन्ति सेवन्ते ते तां काले काले तस्याः दर्शनयोग्यतामतिप्रेमानन्दप्राप्तिमनुभवन्ति । यत्र मानससरोवरं विधाय मयापि तप आतन्यत । तत्तल्लोकेच्छया अप्सरसा उर्वश्या तस्मिन् गोवर्धनाद्रौ तप आतन्यत । सानुभवोऽयं लोको यत्र यत्र परितः शिलाः श्रीराधाकृष्णनामाङ्कितास्तत्र ता शिलाः श्रीवृन्दावनेश्वर्यधिवसति । आनन्दमयेन सह ये भक्तास्तस्य परिक्रमं कुर्वन्ति ते तल्लीलादर्शनयोग्यतां प्राप्नुवन्ति । इन्द्रपराजयमहोत्सवे अहमपि ब्रह्मादिना सह तस्मिन् स्थाने दर्शनार्थं गमिष्यामि । अतितरां श्रीराधारसिकस्य क्रीडास्थानं भवति । सा लक्ष्मीः पुनरुवाचेदम् । रहस्यस्थानेऽस्मिन् पर्वते रुद्रेण कस्मिन् काले तपः आतन्यत । तल्लीलां विस्तरशो ब्रूहि । मम मनोऽतिलोलं तस्यां कथायाम् । सुखे कस्तृप्तिं याति । येन तपसा ध्यानेन तद्भावो भवेदतितराम् । अहो अहं तं लोकं श्रोतुकामा । विस्तरेण ब्रूहि । एवं प्रपन्नां हृद्याधाय स्वयमेव नारायण अभिवदत्यतितरामानन्दमयेन चेतसा । स होवाच । शृणु लक्ष्मि अस्य लोकस्य हन्त माहात्म्यम् । अहं वक्तुमशक्तश्च । यस्य श्रीराधिका रसिकानन्दस्य विहारस्थस्य दर्शनालापकथानुभव अतितरां सद्यः सरूपे रमणानन्दे स्नेहाधिक्यं प्रापयन्ति । तथैव ते धन्यास्ते कृतार्थाः । ते अन्य-धर्मरहितत्वेन प्रेमानन्दे प्रीतिमापद्यन्ते । अतितरामासक्तिर्भवेत् । ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा अन्ये जात्यन्तरजा शतशो जात्यन्तरभेदास्ते प्राप्नुवन्ति । न वर्णेन न धर्मेण येषां लीलारतिरास्ते ते तां लीलां प्राप्नुवन्ति । अन्यभावेनेश्वराविष्टचित्ता अन्यदेव प्राप्नुवन्ति । तद्भावे न कदाचित्तमेव प्राप्नुवन्ति । येषां तल्लीलानुभवो न स्यात् तेषामनेकशः साधनानि वृथा स्युः । ब्रह्मविद्यासेविनो ज्ञानिन आत्मवेदनेन तां लीलां न प्राप्नुवन्ति । तस्मात्तल्लीलादर्शनयोग्या भक्ताः स्वभावेन तस्याः श्रीराधि-

काया अनुग्रहात्स्वात्मभावा भवन्ति । शिष्टानुशिष्टस्वेष्टध्यानकथासेवानुभावेन तेषामनुभवकथायामासक्तिः स्यात् । सा सयोक्ष्यमाणा रतिरिन्द्रियार्थे । रतिसञ्ज्ञो भावापन्नो भवति । ये रतिकलनयानुगृह्यन्ते ते ता लीला प्राप्तवन्तो भवन्ति । सर्वं त्यक्त्वा तल्लीलाया अनुभविनो भवन्ति । अनुभवसभवस्तदा भवेत् यदा साधव कृपा कुर्वन्ति रतिर्भवति च । सा लक्ष्मी पुनरुवाचेदम् । त्वयोक्त यैषा व्रजवासिनी सृष्टिरद्भुत स्थान प्राप्तैवेति यस्मिन् स्थाने गोवर्धनोऽय राजमान आस्ते । तस्मिन् गोवर्धने रुद्रेण तपो रुद्राण्या सहाक्रियत । पुष्करिर्णी विधाय तप आतनोत् । यथाय लोको रुद्रेण तपता दृष्टः स्तुत कथितो हृदि ध्यात एवाय लोक सर्वेषा भक्ताना सदृश्यते । सुशोभनोऽय लोक सर्वेषा लोकमहालीलाया आवेशेन तेषा भक्तानामनुग्रह प्रपद्यमानो भवेत् । कथ रुद्रेण दर्शन प्राप्तम् ? केन साधनेन शिव सिद्धोऽभवत् ? स एव गोवर्धनाद्रौ कियत्काल किंरूप तपोऽतप्यत ? दृष्टविभवोऽयम् । विस्तरशो ब्रूहि यदि कृपाभावो भवेत् । स होवाच । पूर्वं सृष्टयादावेकस्मिन् समये शिव शिवया वैकुण्ठे तल्लीलादर्शनार्थं गतवान् । तत्र नानासत्त्वमयानि सक्रीडमानान्यनेकशो रुद्रेण दृष्टानि । सर्वा मया क्रीडिता क्रीडा दृष्ट्वा अनुभूय अतृप्तेन्द्रियोऽभवत् । ममाग्रे स्थितो रुद्रो मम ध्यानावस्था दृष्ट्वा अत्याश्चर्यवान् अहो साक्षान्नारायणोऽय पर ब्रह्म । रुद्रादयो य ध्यायन्ति । रुद्रादयो या वैकुण्ठाश्रिता लीलामभिलषन्ति । आदित्यादयो य द्योतयन्ति । यस्य कलावतारान् पृथिव्या देवा ऋषय स्तुवन्ति । य नारायण ध्यायन्ती तेन रमा सदा क्रीडते । य गत्वा चतुर्धा मुक्तयो द्वारे तिष्ठन्ति । तद्धाम सर्वेषा देवादीनामपि दुर्लभतरम् । स एव नारायण कस्य भजन कुरुते । अत्याश्चर्य गतो रुद्रो बद्धाञ्जलि सन् नारायण स्तौति । स होवाच रुद्र । नमोऽनन्ताय महते वैकुण्ठाय श्रीमते

तेजोमयाय तुभ्यं नित्यं नमो नमः। तवांशकला या नृसिंहाद्याः रामाद्या अनेकशो लीलामयास्ता ध्यायमानोऽहं शिवतां प्राप्तः। अहमधुनात्याश्चर्यं गतवानस्मि। अहं निरन्तरं तव ध्यानेन विचरामि पृथिव्याम्। त्वं कं ध्यायसि? सर्वं वर्णय तव कृपा यदि स्यात्। इति शिवेन संप्रार्थितोऽहं तल्लोकस्थितिं कथयिष्यन्—शृणु तात अहं नित्यं तल्लोकं ध्यायामि। यत्र निकुञ्जेश्वर्या क्रीडते रसिकानन्दो वनविहारे। यद्रहसि क्रीडास्थानम्। यत्र आनन्दमयकामकेलिकौतुकरतिरासविनोद-कुञ्जाश्च शतशो विराजन्ते। यत्र गोवर्धनोऽयं गिरिः राजमानो भवति। यत्र कदम्बकुञ्जश्रेणयो गह्वराणि रत्नानि धातुमयानि। यत्र पुष्करिण्योऽमृतोदैः पूर्णा विराजन्ते। यत्र मणिगणाकरा ज्योत्स्नातितेजोरूपसंवलित-परस्परवस्तुप्रतिबिम्बिता आसते। तस्य लोकस्य दैवतं श्रीराधिकया सहानन्दरसिकं पुरुषं ध्यायेम। यस्य कटाक्षात् समुत्पन्ना लोकानां ब्रह्माण्डानामुत्पत्तिस्थितिलयान् कुर्वन्ति। अनेकशो विद्या अविद्या देवाश्चासुराश्चानेकशः सृष्टिस्थितिलयान् लभन्ते। यत्र ब्रह्माण्डानि कोटिशो विराजमानानि राजन्ते। तदतितरां सुशोभायमानं ब्रह्मेति पुराविदो वदन्ति। यत्र गत्वा धाम्नि लयं यान्ति योगीन्द्राः। शृणु यदि ते तस्य लोकस्य द्रष्टुमिच्छा वर्तते तर्हि त्वं व्रज। व्रजमण्डले गोवर्धनो गिरिरास्ते। रत्नधातुमयोऽयं पर्वतः। यत्र रसिकानन्दो बृन्दावनेश्वर्या सह क्रीडमानोऽभवत्। परितः क्रीडोपयुक्तानि वनानि द्वादश शोभायमानानि सुगन्धलतौषधिभिः संलग्नानि राजन्ते। यमुनामृतोदकैः क्रीडाविहार-स्थलानि संराजन्ते। यत्र यमुना बद्धोभयतटीविराजमाना भवति। अतितरां पद्मरागपुष्परागचन्द्रकान्तसूर्यकान्तमणीनां तेजोभिर्विराजमानानि जलानि शोभन्ते। यत्र यमुनाया उपरि शतशो वानीरकुञ्जा विराजन्ते।

जातियूथिकामल्लिकासुवर्णयूथिकाप्रकरसुगन्धसवलितेऽस्मिन् परागधूतोन्मदा भ्रमरपिकशुकसारसहसश्रेणय शोभायमाना कलकण्ठैर्निकुञ्जदेव्या यशोऽतितरा गायमाना भवन्ति । यत्र बृन्दावनलीलाया निकुञ्जदेव्या रमणलीलास्थानम् । यस्य स्मरणादेव रसाविष्टचित्तो भवेत् । बृन्दावन बृन्दावन इति प्रतिक्षण ये वदन्ति ते देहोपाधि त्यक्त्वा तस्य लीलारतिमनुभवन्ति । तन्ममापि निरन्तर ब्रह्मादीनामप्यदृष्टगोचरम् । सहस्रयोजनात् ये बृन्दावन सम्मरन्ति बृन्दावनमिति प्रतिक्षण वदन्ति ते तल्लीलोपयोग्या एव भवन्ति । यत्र कुत्रापि मृतो बृन्दावनोपासकस्ततस्थल तीर्थरूप भवेत् । ये बृन्दावनोद्भवास्तुळसीकाष्ठाङ्कितमाला कण्ठे धारयन्ति ते कृतार्थता प्राप्नुवन्ति । तस्या लता सरसा आसते । अतितरा प्रीति भवति । ये बृन्दावने वृक्षास्ते आधिभौतिका सिद्धा । साधनसिद्धा इतस्ततो भ्रमन्तीर्लता ओषधिक्रीडास्थलानि कुर्वन्ति । तया देव्या बृन्दावनेश्वर्या त्रय कोटय पुलिन्दगणा उत्पादिता । तेषा बृन्दावनवासिना देहोच्छिष्टानि मलमूत्रादीनि देहोद्भवानि कफलालामूत्राणि ते पुलिन्दगणा ऊषरे उत्क्षिपन्ति । तेषा भक्ताना दिव्यदेह आधिदैविक एवास्ते । अतितरा सौभाग्याढ्यो भवति । अहो शिव बृन्दावनमाहात्म्य केन वर्ण्यते ? सेवका यत्र कुत्रापि यत्किञ्चित् भोगार्थे कुर्वन्ति तद्भोगो रसिकानन्देन सह निकुञ्जदेव्या सर्वं सभोक्ष्यने । अतितरा सुखसभोगस्थान तत् स्थान ममापि ध्येय भवति । अहं निरन्तरं ध्यानापन्नो भवामि । तस्मिन् बृन्दावने मध्यस्थान निरन्तर मम ध्येयम् । तस्य स्थानस्य ध्यानेनाहमानन्दस्थानमानन्दावेशेन भवामि । आनन्दध्यानादहं तत् प्रतिपद्ये । अहो शिव त्वमप्यानन्दस्थानमतितरा प्रतियोज्य तदभ्येहि । ध्यानापन्नो भव । रतिरसभावभेदध्यानापन्नो भव । तद्बृन्दावनेश्वरीरूपमङ्गप्रत्यङ्ग रसिकानन्देन सह यो ध्यायति

स एव क्रीडायां मनोभावापन्नो भवति । पुनः शिव उवाच । त्वयोक्तानि द्वादशवनानि । तेषु वनेषु पृथक् पृथक् वद सर्वम् । स होवाच । शृणु शिव वर्णनं वनानां यानि श्रुत्वा व्रजलीलायामत्यन्तसुखिनः संभवन्ति । महावने नन्दस्याधिष्ठानम् । गोकुले गवामधिष्ठानम् । यमुनायां क्रीडाधिष्ठानम् । बृन्दावने स्वामिन्या लीलाधिष्ठानम् । कामवने महालीलासङ्केतस्याधिष्ठानम् । बृहद्वने वृषभानुपुरनन्दपुराधिष्ठानम् । लोहवने पुलिन्दस्याधिष्ठानम् । तालवने उपनन्दाद्यधिष्ठानम् । दधिग्रामे दध्यधिष्ठानम् । गोवर्धनाद्रिपृष्ठे दधिविक्रयाधिष्ठानम् । गोवर्धनाद्र्यधो दानश्रेणिदानलीलाधिष्ठानम् । अयं गोवर्धनाद्रिः रमणलीलाधिष्ठानं भवति ।

अरिष्टे गोगणे कुब्जवटे बृन्दावने तथा ।
गोवर्धनगिरौ रम्ये सृष्टिः सर्वात्मना भवेत् ॥

भोः शिव अस्मिन् स्थाने श्रीराधारसिकानन्दावेव रूपेण सदा रमणं कुरुतो लीलासमेतौ । अत्यद्भुता संसिद्धा लीला सदा गोवर्धनाद्रौ । आनन्दमये स्थाने तप आचर । स रुद्रो रुद्राण्या सह तत्र पुष्करिणीं विधाय तन्नारायणमुखात् श्रुतं लोकस्य ध्यानमकरोत् । किञ्चिद्ध्यानेन ध्याना-पन्नोऽभवत् । दशसहस्रवर्षं तल्लोकदर्शनार्थं तप आचरत् । तद्ध्यानेन निकुञ्जदेव्या दृष्टिपथमतिमोहनेन रूपेणानन्ददर्शनमापेदे । घनविद्युदुपम-रूपनवीनया जायया सह केलिसम्पत्तिसमवेतं रमणानन्दं क्रीडास-मेतमरूपयत् । तद्रूपदर्शनेन समाकुलोऽयं शिवस्त्रिभिर्नेत्रैर्निरूपयन् पुनःपुनः पञ्चभिर्वक्त्रैः स्तुतिमापेदे । उवाचायं शिवः । अं अं अनन्ताय नमो नमः । श्रीं श्रीं श्रीकृष्णाय तुभ्यं नमो नमः । सं सं संभोगप्रियाय नमो नमः । बृं बृं बृन्दावनविहारिणे नमो नमः । कुं कुं कुञ्जविहारिणे नमो नमः । लं लं ललिताविहारिणे नमो नमः । क्रीं क्रीं क्रीडावनविहारिणे नमो नमः । रां रां

राधामनोहारिणे नमो नम । किंच निरन्तररासक्रीडासक्ताय नमो नम । सदामनोहारिणे नमो नम । सदा रतिप्रियाय नमो नम । सदा गानप्रियाय नमो नम । सुरतानन्दाय नमो नम । आलिङ्गनप्रियाय नमो नम । कूटस्थाय नमो नम । रमणानन्दसुखदात्रे नमो नम । अतिभोगप्रियाय नमो नम । अन्तरात्मने नमो नम । अतिरतिविहारिणे नमो नम । अत्यद्भुतचारित्राय नमो नम । भारद्वाजरूपिणे नमो नम । रामाय नमो नम । मोक्षदाय नमो नम । भक्तप्रियाय नमो नम । भक्तानन्दप्रदाय नमो नम । अत्यानन्ददायकाय नमो नम । सकलकलाकोविदाय नमो नम । महाक्रीडासुखदाय नमो नम । महालीलाविहारिणे नमो नम॰ । कस्तूरीतिलकाङ्किताय नमो नम । शृङ्गारवत्यादीना सखीना सुखदायकाय नमो नम । मोक्षदाय नमो नम । स्वच्छन्दोपात्तदेहाय नमो नम । शोकमोहभयवैराग्यदु खनाशहेतवे नमो नम । अन्तर्यामिणे नमो नम । रसिकानन्दाय नमो नम । परस्पररासकेलिकलाकौतुकाय नमो नम । विप्रलम्भसुखप्रदाय नमो नम । अतिरतिकौतुकाय नमो नम । अगणितानन्ददायिने नमो नम । एव स्तुत्वा तदा रुद्रस्तूर्ष्णीं केवलेन्द्रियस्तद्भावभावितोऽप्यासीत् । सरतिरासीत् । गतव्यथ आसीत् । समचेता आसीत् । स्तुत्वा रसिकानन्देऽभवत् । तया बृन्दावनेश्वर्या स्तुत्या प्रसन्नया वरेण छन्दित साभिप्रायेण स्तवेन स्तविता त्वं वर प्रार्थयेति । अकामो वा सकामो वा मद्भक्तो यजमानोऽयम् । वरेण ता प्रति छन्दयित्वा शिश्राय । अहो मयि यदि तुष्यसि तर्हि व्रजलोके क्रीडास्थान दर्शय । अय देयो वरो ममाभिलषित । वरोऽसौ तव भवेत् । तया निकुञ्जदेव्या दत्तो वरोऽय ते दिव्य चक्षुर्दत्तवत्यस्मि । त्व चक्षुषाऽनेन मम विहारस्थल दर्शयिष्यसि । तस्मिन् गोवर्धनाद्रौ रुद्रस्य

सर्वा व्रजलीला दृष्टिपथे आविरभूवन् । प्रथमं नन्दस्य भवनं कोटि-वैकुण्ठव्यापिरत्नकुड्यैर्वरमणिस्तम्भैः शोभितमप्यासीत । अतितरां नन्दगृहं पञ्चविंशतियोजनायतं पञ्चयोजनभूमौ मणिस्तम्भाकुलं बालक्रीडायां रमणयोग्यं यत्र पुरुषोत्तमो रसिकानन्दः संसिद्धलीला करोति । सा व्रजेश्वरी स्वयमेव देवरूपं विधाय तस्मिन् रसिकानन्दे क्रीडा करोति । यथा पुरुषोत्तमस्य रसिकानन्दस्य संसिद्धप्रकटानुभावस्तथा संसिद्धोऽयं नन्दवसुभिः स्वावेशप्रकटानुभावो वितन्यते । नन्दगृहाद्वृषभानोर्गृहं योजनायितम् । रङ्गवत्यादयः सख्यः प्रेमवत्यादयश्च यशोदायाः समीपे क्रीडोपकरणान्यकुर्वन् । उपनन्दस्य पुत्री विशाखा नाम्ना रसिकानन्दस्य भावाभिज्ञैवास्ते । नन्दस्य वृषभानोर्गृहात् श्रीरसिकशिरोमणिद्वादशश्रेणयः एवासते । रमणस्थानं पञ्चयोजनविस्तीर्णमेवास्ते । अतिरतिरमणकोटिकाम-पूर्णं जाम्बूनदसुवर्णखचितसुकोमलमास्ते । रमणसरसाः शतशः सुगन्धपारि-जातका इव मणयो ललामभूतपरस्परगन्धाढ्या भवन्ति । कल्पद्रुमवृक्षाः वाञ्छितफलदातारो भवन्ति । अतितरां फलपुष्पमणिलताहरितपीतश्वेतशुभ्र-भ्रमरसंवलितयोजितानि रतिकलाभावस्थानानि संराजन्ते यमलैर्यमलैः कुञ्जविद्रुमलताग्रथितानि । अतिरसरमणानन्दयोग्यानि शय्योपकरणानि संयोक्ष्यमाणानि भवन्ति । शाखासक्ताः पक्षिणो विराजमाना नानारङ्गैश्च-ञ्चुपक्षैर्भवन्ति । ते पक्षिणः कलशब्दं समवेता यशो गायमाना भवन्ति । तेषु पक्षिषु केचित् साधनसिद्धाः संसिद्धाश्च भवन्ति । अतिप्रव्रजिताः परस्परगोष्ठीयुक्ता आसतेऽतितराम् । मणिज्योत्स्नापाकृतान्धकारैरतितरां रात्रौ दिवा तेजसा व्यक्तान्यासत । तस्मिन् स्थाने रङ्गवती प्रेमवती रसि-कानन्देन सह क्रीडतः । वृषभानुकुमारी ललिता विशाखा अनुराधा चन्द्रकला सुमुखी सुभगा भोगवती सुगन्धाङ्गी रतिमती कामपरा कामदा

कामाक्षी कलावती हरिणाक्षी हसगमना शृङ्गारवती दृष्टिमोहना जितकामा वशकामा कामवर्धिनी सर्वाङ्गकामा कामदृष्टि कामकलाकोविदा रतिदात्री रतिसुखसपत्प्रदा सलज्जा नि शङ्का निर्लज्जा अतिरतिभोक्त्री श्रान्ता सोत्साहा सुरतागमज्ञा वनस्थानज्ञा सङ्केतज्ञा लतावृक्षज्ञा निकुञ्जश्रेणिषु मार्गज्ञा लतापरीक्षाकोविदा मणिपरीक्षाकोविदा अतिसन्धिज्ञा सङ्केतरसज्ञा केकाभिज्ञा पक्षिणा भाषाभिज्ञा पक्षिसंबन्धाभिज्ञा सङ्केतस्थानज्ञा सभावितरसज्ञा शय्योत्पाता खाद्यपेयचोष्यलेह्यरसास्वादज्ञा नानासुगन्धरसभेदज्ञा वस्त्र-सुगन्धभेदज्ञा भूषणज्ञा अङ्गयोग्यभेदाभिज्ञा शृङ्गारयथायोग्यकालाभिज्ञा तालाभिज्ञा गीतज्ञा गीतरसभेदज्ञा तन्तूत्पाद्यरागभेदज्ञा सुगन्धज्ञा अङ्गरसभेद-गुणज्ञा सुगन्धनृत्यभेदज्ञा सपत्तिसुखज्ञा सदारासक्रीडाप्रकटगुणगानको-विदा रासागमसोत्साहा रासलीला वचनसुखदायिनी एता सख्यो विहार-स्थाने आसते । कुञ्जप्रतिकुञ्जसुखदायिनीषु सखीना कुञ्जश्रेणिषु सुखसपत्ति-सुखार्थ विद्रुमश्रेणीया नानाकुञ्जा अतितरा सशोभन्ते । तासु श्रेणिषु पुष्पपरागोद्भूता यवनिका सभवन्ति । तत्सृष्टिवेष्टितेऽङ्गभूषणैर्भूषितानि स्थानानि भूषयन्ति । शोभायमानानि रचितयोग्यान्यत्युन्नतश्रेणिषु वियूथानि विराजमानानि भवन्ति । सखीना समूहा श्रेणिषु सभोक्ष्यमाणा क्रियामारभन्ते । द्वादशश्रेणिषु श्रीनन्दस्य श्रीवृषभानोर्गृहात् पृथग्द्वाराणि राजन्ते । तत्र जाम्बूनदसुवर्णभूमिमणिगणचित्रितमध्यस्थल क्रीडाविहारस युक्त मण्डलाकार पञ्चयोजनायतम् । यत्र काम आधिदैविकेन रूपेण उपसेवमानो भवति । श्रेणीना द्वाराणि तस्मिन्मण्डले पृथक्शोभायमानानि सन्ति । एका श्रेणी मणिलतासुगन्धाड्या सुकोमलातितरा न कोमला न कठिना । अत्यद्भुतसुरचिताया वृन्दा सखी आस्ते । तयातितरा तस्य सेवार्थे श्रीराधिकायाश्च रचिता शय्यैवास्ते । तत्र तस्मिन्

मणिलतान्तरे चतस्रः श्रेणयः शोभायमाना भवन्ति । तासु श्रेणिषु चतस्रः पुष्करिण्य आसते । एका पुष्करिण्युष्णोदकेन पूर्णैवास्ते । एका पुष्करिणी सुगन्धशीतजलैवास्ते । एका पुष्करिण्यमृतोदकेन पूर्णैवास्ते । तत्र मज्जनस्थानमत्यन्तशोभायमानं चतुःसरं यत्र मणीनां द्वादश शृङ्गाणि शोभायमानानि भवन्ति । एकस्माद्गृहादन्तःसुगन्धतैलागुरुरसकर्पूरमृगमदकेसररसाः शतशः पुष्पलतापत्रत्वक्पयोभिः सुगन्धितेषु रसेषु संपूरिता भवन्ति । मज्जनक्रियोपयोग्याः सखीनां समूहाः मज्जनं कारयन्ति । नानाजलकेलिसुखसंपत्तिर्मज्जनावती तन्मज्जनेऽतितरां सरतिरास्ते । जलसंपत्त्यै अतितरां सुजलकल्लोला सखी उपसेवते । तत्र हंसीहंसाः सारसाः पक्षिणोऽग्रेऽग्रे क्रीडन्ति । अतितरा जलकेलिकल्लोलकर्मकरणादनन्तरं तत्राधिदैविकेन रूपेणाग्निरत्यन्तसुखदायकरूपेण सेवते । अतितरां सूक्ष्मस्वरूपकिरणैः सूर्यरूपः सेवमान आस्ते । अङ्गरागसंपूर्णमङ्गरागस्थानम् । मन्दिरमत्यमृतमङ्गसुखदायि शोभायमानमभ्येति । यत्र चन्द्रकिरणाः शोभायमाना आसते । सूक्ष्मतरतेजसा सेवमानाः आसते । तत्र रङ्गवत्यो नानाङ्गरागं प्रकुर्वन्ति । अतिसुखदायिनोऽतितरामङ्गरागाः शोभायमानाः सुखभोगा आसते । शोभते तृतीयं शृङ्गारगृहम् । यत्र गृहात् गृहन्तरात् द्वाराणि शोभायमानानि भवन्ति । तत्र सखीनां सञ्चार आस्ते । अतिरतिसञ्चरिताः सख्यः सुखदायिन्यः शृङ्गारमधिकुर्वन्ति । प्रथममगुरुवासितकबरीसुगोप्यमानानि मन्दारपारिजातपुष्पाणि शोभायमानान्यातन्वन् । तत्कालं मण्डलेन गुम्भितकेशपाशः शोभते । क्षुद्रघण्टिकाशब्दसूक्ष्मतरसंभाविता बृन्दावनेश्वरी प्रीयमाणा भवति । सीमन्तो नानामणिमुक्ताग्रथितजाम्बूनदसुवर्णखचित एवैति । मेघोपरि चन्द्रज्योत्स्ना इव नक्षत्रगणा विराजन्ते । स्यूतपुष्पसुवर्णजटितमणिमुक्ता-

खचितान्तरज्योत्स्नाभाविता शोभायमाना आसते । कुटिलजटितज्योत्स्नाभि अभ्रच्छायाकर्बुरितचन्द्र इवास्ते । कर्णकुण्डलज्योत्स्नारुचिमण्डल कुण्डल-युगळम् । ललाट तिलकहाटकहीरकमणिज्योत्स्नाभिरतितरा जटित सराजते । मणिभ्रुवौ विजयकामकार्मुकखण्डलते इव सविराजेते । नेत्रे चितखञ्जनमीन-चातुर्यं जितवती । नासा कनकमुक्तायोजिता सराजते नितराम् । नासाभरणनीलपीतरक्तमणिज्योत्स्ना राजमाना नासामभ्येति । अतिरति-बिम्बाधरोष्ठौ विद्रुमरङ्गरञ्जितावास्ताम् । हीरकावलीघटितमुक्ताफलज्यो-त्स्नाभि रञ्जितमध्यचिबुक मुखमण्डल सलाञ्छन चन्द्रमण्डलमिवास्ते । घटितकोमळमुक्तावलीकौ कुचकुम्भौ हाटकमणिज्योत्स्नाभि पुष्पपराग-परीताविवास्ताम् । भुजलताकरकङ्कणमरकतज्योत्स्नाभिर्हस्ताङ्गुलिमुद्रिका-जटितमणितेजासि राजमानानि सन्ति । नाभिह्रदकुहरे लोक इव आशङ्क्यते । कटिमेखलाक्षुद्रघण्टिका कामदेवदुन्दुभिभूषणानि भवन्ति । नागेन्द्रहस्ता अतितिरस्कृता एव त्वचि कर्कशत्वेन । कदलीस्तम्भा एकान्तशैत्येन तद्वर्वोरुपमानबाह्या एवासन् । चरणकमलौ नूपुराभ्या शोभाय-मानावास्ताम् । आपद्यमाना आमेदुष्यो विशदचरणाङ्गुल्य शोभायमाना भवन्ति । गतिरतिविलासवत्यास्ते । रङ्गवती सखी वानीरश्रेणिनिकुञ्जे रसिकानन्दस्य शृङ्गार दर्शयन्त्यास्ते । श्यामहिरण्यपरिधिवनमाल्यबर्हाद्योतित-मुक्तावली शोभन । धातुप्रवालनटवेषविचित्रिताङ्गशोभाढ्या सन्निकृष्यन्त्या-सीत् । मकराकृतिकुण्डलो शोभायमानमाननमतनुताम् । कनककपिश वनमालया विराजते वेणुवादनकलरवकलापकलित पीताम्बरम् । तस्मिन् मध्यस्थान चतुर्धा श्रेणय विद्रुमलतालवङ्गलताग्रथिता । वृक्षाग्रग्रथिताभि श्रेणिसञ्चार आस्ते । तस्या श्रेण्या मध्य एक शय्यामन्दिर मणिकुञ्जघटित विराजते । पुष्परागमणिना खचितज्योत्स्नाभि सवलिता प्रतिबिम्बिता

मणयोऽतितरां राजमाना भवन्ति। रङ्गवती प्रेमवती नन्दगृहं सकलशृङ्गार-भूषणैर्भूषितं रसिकानन्दमतिप्रेम्णा आनयति। अत्यन्तानन्दमग्नान्यानन्द-रसेन वनान्युत्फुल्लितानि संसिद्धानि कोटिशः। सखीनां समूहाः कोटिशो गीतानि गायन्ति। तासु श्रेणिषु परस्परसञ्चाराय सखीना मार्गा आसते। मार्गे मणिद्योतिताः परिधयो राजमानाः शोभन्ते। एका पञ्चमी श्रेणी पुष्पिता नानारङ्गरचिता आस्ते। पुष्पाणि फलानि लतायां सन्ति। अनेकमणिलताप्रवरज्योत्स्नापुष्पलता आरक्ता एवासते। पुष्पितवृक्षाणां सुगन्धमणिलतानां परस्परज्योत्स्नासंवलितवीथयो विराजन्ते। अमृतफल-फलिता वृक्षा अतितरां पीतरक्तरञ्जितनानाज्योत्स्ना· परस्परमतितरां शोभायमाना भवन्ति। अतिस्वादूनि मधुराणि फलानि नम्राणि सन्ति तेषाम्। तेषामधः सूक्ष्माः पुष्पलता नानारागरञ्जिता एवासते। तासां लतानामधः शय्यारचिता रमणानन्दसुखसंभोगायैवातितरां सुगन्धपुष्परिकतारचिताः योग्या नानास्तरणैः संवलिताः कामरसपोषका एवासते। तासु श्रेणिषु विचित्रशाला अनेकशः संराजमाना भवन्ति। तासु शालासु सूक्ष्माणि सुगन्धमणीनां गृहाणि संराजन्ते। तेष्वन्तर्नानाभक्ष्यभोज्यानि वस्तून्य-नितरां सौष्ठवेन राजमानानि प्रकाशन्त। अन्यतो रचिता शय्या विविक्ता आस्ते। यत्र सा वृषभानुसुता सुरतानन्दश्च संभाषेते। तस्मिन् क्रीडामण्डले षष्ठी श्रेणी मणिश्रेष्ठैर्विराजमाना भवतितराम्। द्वारं त्वारक्तमणिखचित-यन्त्रकवाटस्थलहाटकजटितमणिराजिराजमानं भवति। तत्र षड्ऋतव· संलग्नाः सेवन्तेऽतितराम्। यत्र ग्रीष्मोऽयं ऋतु· तत्र शीतलजलाः पुष्करिण्यस्तट-भूमिरत्नकुटीचन्द्रकान्तमणिजलयन्त्राणीवासीदन्ति। यत्र हंसानां यूथानि क्रीडां कुर्वन्ति। अन्ये पक्षिणः दिव्यवाण्या परस्परसुखमनुभवन्त आसते। भोगताम्बूलाद्या अतितरां तस्मिन् स्थाने आसते। श्रेणिसप्तमद्वारस्यातितेजो-

मयमुत्तरा शत मन्दिराणि एकावल्या सन्ति । दक्षिणत शतं मन्दिराण्येकावल्या राजन्ते । यत्र सखीना यूथानि तेषा स्थानानि क्रीडाविहारस्थलानि योज्यमानानि सभवन्ति । यत्र ललिता विशाखा अन्याश्च शतश सख्यो रतिप्रेमानन्दस्थाने रमणानन्दयोग्या भक्तास्तिष्ठन्ति । यस्या श्रेण्या गृह गृह प्रति अष्ट सिद्धयो मूर्तिमत्य सराजमाना आसते । अनेकशो भूषणैर्भूषिता अल गोप्यस्तेषु गृहेषु क्रीडा कुर्वन्ति । नानारसा नवनीतरसा राधास्वादितमिष्टरसा अनेकरसास्वादसुखदा सन्ति । दुग्धफेनानेकभोगा सुखसभोग्या भवन्ति । तेषु आस्तरणयुक्ता शय्या शतशो राजमाना भवन्ति । तेषु स्थानेषु सुरतानन्दप्रेमानन्दमग्ना सख्यस्तदुपकरणरस सङ्कलयन्ते । अष्टमी श्रेणि आम्रकदम्बकदळीचम्पकाशोकपुन्नागरोध्रमन्दारपारिजातकल्पकनीपनीरवटन्यग्रोधोदुम्बरजम्बूवृक्षसरलशिशुपाखदिरवकुलपिप्पलश्लेष्मातकबदरीतालतालीवनमधुरशाखालवङ्गैलाजातीत्वक्पूगनालिकेरमातुलङ्गक्रमुककण्टकिनोऽनेकश वृक्षा पुष्पलताग्रथिता केतक्य अमृतवल्ल्यमृतफलैर्ग्रथिता अनेकपुष्पगुच्छलताग्रथिता वल्ल्यो वसन्ते वासन्तीपल्लवै योग्यास्तस्मिन् कदम्बवने निर्भरमेचनरससङ्कुलिता अनेकलताग्रथिता सुवर्णालवालश्रेणयो ग्रथिता जलपुष्करिण्य इवागाधजलपूरिता एवासते । पट्टडोरिग्रथितसुवर्णघटिको जलप्रवाहो जलयन्त्रमुखाविर्भूतो भवति । तत्र मध्ये पुष्करिण्या रत्नखचिता मुक्ताखचिता द्वार्जलयन्त्रशीकरैराविष्टा भवति । नवमी श्रेणिर्जलेन सिच्यमाना अनेकजलक्रीडोपकरणा सयोक्ष्यमाणा भवति । क्वचित्सूर्यवशीकमलानि क्वचित्सोमवशीकमलानि विराजमानानि । तस्य मध्यस्थले वानीरकुञ्जे यमुना जलकल्लोलवती रत्नबद्धोभयतटी राजमाना भवति । यत्र वृक्षशाखा जलस्पर्शाद्दोलाविद्रुमलग्ना भवन्ति तत्र बृन्दावनेश्वरी रसिकानन्देन सह दोलायामेति । ललिताद्या सख्य सगायन्त्यो

भवन्ति । तत्र मयूरकोकिलहंससारसविहगाद्या सञ्जायमाना गुणगणनायुताः भवन्तितराम् । दशमी श्रेणिः रसिकानन्दस्य कन्दुकलीलाधिष्ठानस्थानं प्रति योजनायतं सुवर्णभूमिजटितखचितं पद्मरागमणिगणावलितं भूमिरचितं रङ्गश्रेणिविराजितमतितरां शोभते । अतिविविक्ते तस्मिस्थाने कन्दु-कलीलया सुशोभमानं स्थानम् । ताः सर्वाः सख्यः कन्दुकलीलायां कन्दुकलीलापरस्परस्वमर्यादा नातिक्रामन्ति । श्यामा रसवती ललिता शृङ्गा-रवती रङ्गवती कलावती गुणवती गानवती कुञ्जवती सुश्रोणी चन्द्रमुखी चन्द्रलेखा ताः सर्वाः सख्यः कन्दुककेलियष्टिं गृहीत्वा स्वमर्यादाः नातिक्रामन्त्यः क्रीडन्ति । रसिकानन्दशिरोमणिः स्वयमेव कन्दुकयष्टिं गृहीत्वा क्रीडति । विशाखा चन्द्रलेखानूराधा अतिरतिज्ञा रमणानन्दज्ञा सुरतोपदेशा सुरतकलाकोविदा गानवतीत्येताः सर्वाः सख्यः कन्दुकयष्टिं गृहीत्वा श्रीराधिकायाः कन्दुकमर्यादामनतिक्रम्य कन्दुकं नयन्ति । एवं परस्परं स्वं स्वं मर्यादया कन्दुकं नयन्ति । यदा श्रीराधिकया सह रसिकानन्दः कन्दुकव्याजेन क्रीडामनुभवति तदा ताः सर्वाः सख्यो जयशब्दमुदीरयन्ति । अन्याः पुष्पवत्यादयः सख्यः पुष्पवृष्टिं कुर्वन्ति । तस्मिन् क्रीडास्थाने एकं मन्दिरं प्रेमवत्या सुरचितं सर्वभोगाढ्यं मनोरममस्ति । प्रेमवती प्रणिपातपुरस्सरं श्रीराधिकया सह रसिकानन्दं श्रमापनोदार्थं नयति । तत्र भोगवती सर्वभोगान् गृहीत्वाऽग्रतस्तिष्ठति । तत्रान्तः सुरचिता सखी सुभगां सर्वभोगान्वितां शय्यां रचयित्वा प्रश्रयावनता श्रीराधिकया सह रसिकानन्दं नयति । तत्र मनसि सोत्साहं करोति । तत्र रहसि चतस्रः सख्यः सुसेवमाना भवन्ति । सुकामा अलज्जा सुरतोद्गमा सुरतानन्दा सेवमाना भवन्ति । अन्या ललितादयः सख्यस्तत्सुखं निरीक्ष्यातिरसमग्नास्तां लीलां गायमाना भवन्ति ।

तदा लीलान्ते चतस्र सख्य सेवमाना भवन्ति। निद्रालसा समीलिता सुसुखा गतत्रपा सुसेवमाना भवन्ति। तत्र जाता सुलज्जा भोगवती गानवती सुसेवमाना भवन्ति। एव कन्दुकलीलाया सुख प्रत्यवसर श्रीराधिकया सह रसिकानन्द सुसेवते। तत्र सहस्रनिकुञ्जैर्ग्रीष्मर्तु सेव्यमानो भवति। रत्नजटिता पुष्करिण्य सुवासितै सुजलै सपूर्णा भवन्ति। तत्र नम्रा वृक्षा परित पुष्पै फलै सपूर्णा भवन्ति। तत्र रसिकानन्द श्रीराधिकया सह जलक्रीटा करोत। तत्र मज्जनवती तरङ्गिणी जलकल्लोला प्रेङ्खितवती सेव्यमाना अगाधजला नौकावती सुप्लवनवती जलाभिज्ञा सुलहरी हस्तपल्लवा एताश्चान्या सख्य श्रीराधिकया सह जलक्रीडा कुर्वन्ति। तत्र जलक्रीडाव्याजेन रसिकानन्दो नानासुख करोति। तत्र जलक्रीडान्ते श्रृङ्गारवती सखी श्रृङ्गारस्थान नयति। तत्र पुष्पवती पुष्पमण्डन रचयति। एव ग्रीष्मलीला नानासखीभि सार्ध रसिकानन्द श्रीराधिकया सह ससेवमानो भवति। तत प्रावृल्लीलाया अनुभव कथ्यते। सहस्रनिकुञ्जै प्रसारिता प्रावृडानन्दमयी भवति। मेघा नानारूपाणि विधाय मणिमयभूमि जलै सिञ्चमाना हरितशाड्लै शोभायमाना कुर्वन्ति। मयूरपिकहससारसयुता पक्षिण नानाकलशब्दै कुञ्जान्तर सेवमाना भवन्ति। कौसुम्भासुरङ्गाक्षणिकाप्रद्योतिता सोत्साहा सख्य रसिकानन्द श्रीराधिकया सह सेवन्ते। नानावृक्षा लताभिर्ग्रथिता पुष्पैर्नम्रा भवन्ति। तत्र रसिकानन्द श्रीराधिकया सह नानावेषै श्रृङ्गारानुभवै सुरतानन्दसुख भुञ्जमानो भवति। प्रावृल्लीला निरीक्ष्य ललितादयस्ता लीला सञ्जायमाना भवन्ति। तत· शारदलीलाया सुख सवर्ण्यते। सहस्रैर्निकुञ्जै· प्रसृता शरत् प्रद्योतमाना भवति। यत्र सर्वा लता प्रफुल्लिता सर्वे वृक्षा प्रफुल्लिता सर्वासा सखीना मनासि

प्रफुल्लितानि भवन्ति। यत्र शारदनिकुञ्जाः प्रफुल्लिताः तत्र मध्ये नित्यं रासमण्डलं सदा रसिकानन्देन सेवितम्। यत्र श्रीराधिका स्वसखीभिः सार्धं नित्यानन्दलीलां करोति। तन्मण्डलं पञ्चयोजनायतं नानारङ्गमणिस्तंभ-शतशोभितं नानालताभिः पुष्पिताभिराच्छादितं परितः द्वादशश्रेणि-संवलितम्। तासु श्रेणिषु अनेकशः सख्यः संशोभमाना भवन्ति। प्रथमश्रेण्यां ललिताविशाखादयः सख्यः नानाविधान्युपकरणानि कुर्वन्ति। द्वितीय-श्रेण्यां प्रेमवत्यादयः सख्यः राजमाना भवन्ति। तृतीयश्रेण्यां शृङ्गारवत्या-दयः सख्यो नानालंकारसुखरूपा अनेकशः शृङ्गारं कुर्वन्ति। चतुर्थश्रेण्यां भोगवत्यादयः सुगन्धवत्यादयः सख्यो नानाभोगरसान् रचयन्ति। पञ्चम-श्रेण्यां पुष्पवत्यादयः सख्यो नानाविचित्राणि माल्यानि कुर्वन्ति। षष्ठश्रेण्यां भूषावत्यादयः सख्यो रत्नजटितानि हाटकमयानि मनईप्सितानि रचयन्ति। सप्तमश्रेण्यामन्नपूर्णाद्याः सख्यो नानान्नमयरसान् पाचयन्ति। नानाविधानि पक्वान्नानि प्रतिक्षणं नूतनानि पाचयन्ति। अन्या रसभेदान् रचयन्ति। अष्टमश्रेण्यां सुगन्धवत्यादयः सख्यो नानासुगन्धान् रचयन्ति। गानवत्यादय. सख्यो गानं कुर्वन्ति। तन्तुवादिन्यादयः सख्यस्तालैः सुगानं कुर्वन्ति। नवमश्रेण्यां विलाससुरतरङ्गवत्यादयः सुरतानन्दादय अभिनव-कला आसनभेदान् सङ्गीतसाहित्यकलाकुशलाः सख्य ऋग्यजुस्सा-माथर्वणवेदरूपाः सख्यो नानास्तुतिभेदैर्गुणगणनां कुर्वन्ति। एकादश-श्रेण्यां रङ्गवत्यादयो रङ्गरसभावान् नानाविचित्राणि वचनानि नम्राणि प्रेमोत्पादकयुतानि श्रावयन्ति। द्वादशश्रेण्यां सखीनां विविधसञ्चार आस्ते। तस्यां श्रेण्यामन्तर्भागे चतस्रः श्रेण्यो विराजन्ते। तत्र गृहाणि शतशो हाटकमणिखचितानि संरोचमानानि भवन्ति। रत्नविथिषु योज्यमानाः श्रेणयः सुवर्णयूथिका अतिसुगन्धा मुक्तायूथिका अतितरां राजमानाः

भवन्ति। तत्र तरुपुष्पाणि नानारङ्गमयानि सुगन्धाढ्यान्यनेकशो राजमानानि भवन्ति। तस्या हरितपीतारक्तरक्तलता अनेकश शोभाभेदैरत्यन्त राजमाना आसते। मणिलता आन्तरैर्मणिपुष्पै संराजमाना भवन्ति। तासा लतान्त सूक्ष्मलता पुष्पिता राजमाना आसते। तासु श्रेणिषु सखीना रमणस्थानानि सुरच्यमानानि गुणगन्धाढ्यानि रूपप्रतिकृतियुतान्यतितरा भवन्ति। सा श्रेणी श्रीराधाया अतितरा वल्लभा आस्ते। यदा गृहवनविहारेच्छाविर्भवति तदा तस्या श्रीराधा स्वयमेव विचिन्वती स्वयमेव पुष्पहारावलीं ग्रथयति। रसिकानन्द पुष्पाणि चिनोति। हरितपीतश्वेतारक्तपुष्पगुच्छैर्ग्रथिता हारावलिं श्रीराधाया कण्ठे स्वहस्तेन परिधापयति। सा अतितरा विराजते। तस्या श्रेण्यामेक मन्दिर गुप्तक्रीडास्थल महातेजोमय मणिमयसप्तभूमिक सराजमान भवति। एका भूमि कनकमयी। तदुपरि रत्नसोपानसवलिता भूरारक्तमणियुता भवति। अनेकरङ्गरञ्जितान्तरा सोपानपरम्परा सराजमाना भवति। तदुपरि भू पुष्प रागरचितातितरा सुशोभाढ्या भवति। तत्र सोपानपरम्परा शोभायमाना भवति। तदुपरि सोपानपरम्परा रत्नावलीखचिता नानारङ्गै सुरचिता जाम्बूनदसुवर्णभूषिता परस्परसुगन्धसवलितैवास्ते। सुरचितमणिवल्ली पुष्पपरागपरिधिमतितरा करोति। तदुपरि चन्द्रकान्तरचिता तत्सकाशात् चतुर्थी भूमिर्जलशीकरसयोगिनी भवति। जलयन्त्रशीकरकणिकामयै सुगन्धजलै पूरिताया पुष्करिण्या ग्रीष्मादौ श्रीराधिकया श्रीरसिकानन्देन च सुरतानन्दसुखमनुभूयते। यत्र सुखमनुभवन्तावासाते तत्र मणिलताग्रथिता विद्रुमदोलास्ते। रत्नजटितदोलाया मणिज्योत्स्ना प्रतिबिम्बभावापन्ना एव भवन्तितराम्। तदुपरि सोपानपरपरा मणिग्रथिता भवति। तदुपरि सुगन्धमणिरसवलिता भू सराजमाना आस्ते। तत्र भूम्या सूर्यचन्द्राग्नि-

रसलीलायामासक्ता भवन्ति। ये मनोरथशतैः रात्रौ दिवा तल्लीलाः श्रृण्वन्ति ते तन्मण्डले भावापन्ना भूत्वा प्रतिष्ठितचित्ता भवन्ति। तन्मण्डलं श्रुत्वानन्दमासीदन्ति। सा लक्ष्मीः पुनरुवाचेदं नारायणं तदा। रमारमण वैकुण्ठे यो वै क्रीडयित्वात्मभावो भवतितरामतिप्रीत्या नारायणोऽयं वदत्यभीष्टमनन्तरम्। अन्त्ये व्रजमण्डले पञ्चयोजनायतं मण्डलमस्ति। अधितन्मण्डलमासेदिवान् रुचिररतिमातनोति। यत्र शतशो गृहाणि हाटकमणिमयानि सहस्रपङ्क्तयोऽतितरां श्रेणयो विराजमानाः भवन्ति। येषु मन्दिरेषु सप्तभूमिष्वतितरामभ्येत्य मनुष्या रतिरसमग्नाः भावापन्ना भवन्ति। मणिभूमिष्वतितरामास्ते पुरुषः। तत्र गोपानां गृहाणि पङ्क्तिशो विराजमानानि भवन्ति। गोपानां गृहे गृहे अष्टमहासिद्धयो राजमानाः सन्ति। तेषां गृहे गृहे कल्पद्रुमा राजमाना एव भवन्ति। तेषां गृहाश्रमः केवलं क्रीडार्थमेव भवति। तेषामात्मसुखार्थमेव न भवति। कदाचन तेषामतिरसक्रीडा। अतिरसमग्ना हि संसिद्धा एवेति ते गोपाः गायन्ति रसिकानन्दस्य यशः। व्रजेश्वर्या सह सङ्क्रीडमानो मानेन रसिकानन्दो गवां यूथान्यनेकशो हरितपीतश्वेतशुभ्रधूम्राताम्राणि विराज-मानान्यनुयाति। कपिलाकज्जलिकाशुभ्राशुभ्राभ्राजमानानि यूथान्यनेकशो राजन्ते। यूथेषु प्रतिपङ्क्ति घटोध्नी शतशो राजमानाः सा व्रजेश्वरी प्रतिक्षणमभ्येति। गाः कृपादृष्ट्यासेदिवान् संपोष्यमाणो भवति। सिद्धाभं पञ्चयोजनायतं गवाममृतमयं मण्डलम्। गवा गणा गोपैः सह सङ्क्रीडिताः भवन्ति। तत्र दुग्धसिन्धुरास्ते। वत्सवत्सतरीसहिता महोक्षाः सङ्क्रीडमानाः भवन्ति। तत्र मलमूत्ररहिता गावोऽमृतरसं संभुञ्जाना भवन्ति। तत्र तत्र ता गावः कुञ्जे निकुञ्जे क्रीडमाना भवन्ति। अतिरतिमग्ना गावः क्रीडापरा भवन्ति। नन्दगृहात्परितो गवां गणाः कोटिशः शोभमाना.

भवन्ति । ता सर्वा गोप्यो दधिमथनक्रियापरा रसिकानन्दस्य व्रजेश्वर्या सह क्रीडा ता ता लीला गायमाना भवन्ति । सा लक्ष्मी पुनरुवाचेदम् । कामदुघया कि तप आचरितम् ? अतिरतिप्रीति कथमभूत् ? यासामेव दुग्धदधिनवनीतरसा घृतरसास्तया निकुञ्जदेव्योपसेव्यमाना वृषभानुगृहे प्रकटिता भवन्ति । निकुञ्जदेव्या सह तस्मिन् गृहे पुरुषो ह वै सङ्क्रीडामातनोत् । तस्मिन् गृहे गवा गणा शतशो राजमाना भवन्ति । ता किमाचरितवत्य कि कृतवत्य कामापेदिरे रतिप्रीतिं कथमासत ? किं शृण्वन्त्य आपेदिरे ? स होवाच नारायणोऽयम् । गवा भेदौ द्वावेव भवत । ससिद्धा साधनसिद्धाश्च । या गावो व्रजमण्डले तिष्ठन्ति ता ससिद्धा भवन्ति । एकस्मिन्नवसरेऽह ता व्रजेश्वरीं रसिकानन्देन सह सवलिता तस्मिन् व्रजमण्डले मनसासेदिवान् । कामदुघा या तप आतनोत् तस्मिन्नवसरे वैकुण्ठे आगता । कामदुघा मा निरन्तर ध्यानावस्थाया रममाण वीक्ष्य विचारितवती । अहो नारायणोऽय सदा लक्ष्मीकान्तोऽपि प्रतिकल कस्य ध्यानापन्नो भवतितराम् । पश्चात् य नारायणो देव्या सह ध्यायति स्म । यस्यावतारकला कोविदा सर्वे ध्यात्वा उपजीवन्ति । यद्येवविधो नारायण सर्वसुखसपत्तिपूर्णानन्द कस्य ध्यानमापन्न आसेदिवानिति । तथैवेत्यस्या मनोभिलाष ज्ञात्वाहमुवाचेदम् । अहो कामदुघे तव मनसि किमागतमिति । सोवाचेदम् ।

नमोऽनन्ताय महते कृष्णायाकुण्ठमेधसे ।
योगेशाय च योगाय ब्रह्मणेऽनन्तशक्तये ॥

त्वयानुगृहीता भक्ता आत्मान तन्मय मत्वा आत्मभावा भवन्ति । गवा यूथानि शतशो विराजमानान्यमृतरससज्ञिता गावो भवन्ति । तस्मिन्नवसरे वनेषु तृणसवलिता निकुञ्जा अतिरसपूर्णा जलाशया शतश

शोभमाना आसते । तस्मिन् स्थाने संभाषमाणान तृणजलौषधयः संभाष-माणा भवन्ति । अतिपुष्टा गावो गोष्ठ्या आसेदुष्यः सुखसंभोज्यदुग्धरस-घृतरसदधिरसनवनीतरसाद्यान् भावापन्ना दाशुष्यो भवन्ति । शुभ्रश्वेतकर्बुरिताः गावो रससंवलिता गोष्ठान्यनेकशो राजमानान्यभियन्ति । ता गोप्यो दधिमन्थनघोषेण सह संगायमाना भवन्ति । तासां शृङ्गारसुखमापद्य-मानोऽभवत् । गोलोकादागता कामदुघा नारायणमुखाच्छ्रुतमात्रे गोवर्धनाद्रौ शिरसि मन्त्रं जप्त्वा तद्भावेनाभवत् । सा व्रजेश्वरी रसिकानन्देन प्रत्यक्ष-भावमानेने । सा प्रसन्ना रती तां लीलां दत्तवतीति । नारायणः प्रत्युत्तरमुवाच । अहो प्रिये अस्य लोकस्य कथा श्रूयमाणा सर्वेषां निविशमाना हृदि गतं कामक्रोधादिकं नाशयति । अतिरतिभक्तिरापद्यते रसिकानन्दरतिरापद्यते । वर्णाश्रमस्वधर्मा बाधका न भवन्ति । कामदुघा गोवर्धनाद्रिशिरसि गोविन्दपुष्करिण्यां तपश्चकार । महामन्त्रमसुं जजाप । शृणु तन्मन्त्रध्यानम् । ॐ नमः श्रीराधारसिकानन्दाभ्याम् । मूलमन्त्रोऽयम् । द्वादशाक्षरसंवलितमोङ्कारबीजसंवलितं यो ध्यायेत् स एव ता लीला प्राप्नोति । अत एव कृतं पुष्करिण्यां गोविन्दकुण्डमिति नाम्ना प्रसिद्धं कुञ्जम् । पृथिव्यां तस्मिन्नद्रौ सा वनफलतृणौषधीर्भक्षयामास । सा कामदुघा तपः आचरन्ती तस्मिन्नद्रौ परिचक्राम । एवं शतं समास्तप आचरितवती । यत्र गोवर्धनाद्रौ रत्नधातुमयलतौषधयः सदा प्रफुल्लिताः फलिता रससंवलिताः अतिशोभायमाना भवन्ति । यत्र गह्वराणि रत्नहाटकमयान्यनेकशः शोभाय मानानि क्रीडास्थानानि भवन्ति । अनेकरङ्गविचित्रा ओषधयो नानारङ्गैः रचिता एव यत्र फलपुष्पैर्भासिता भवन्ति । यत्र सा व्रजेश्वरी रसिकानन्देन सह सद्क्रीडामनितरामाननोति । यत्र सखीनां वृन्दानि विहारपराणि । तत्र तस्या पुष्करिण्या सा व्रजेश्वरी स्वस्वरूपं दर्शयामास । रसिकानन्दरूपं

रसरूपमेव साक्षादेवंविधमतिगुणसंवलितमेवास्ते । नूतनो नवजायया सह क्रीडनं दर्शयामास । सा कामदुघा स्तोत्रं चकार । नमो रसात्मने । नमो ज्ञानात्मने । नमः सदावनविहारिणे । नमः स्वभक्तकर्मस्वभावदुःखनाशहेतवे । नमः प्राकट्यदेहरूपिणे । नमो यमुनाजलकल्लोलविहारात्मने । नमः कामकेलिकौतुकात्मने । नमः कामप्रियाय । नमः कामात्मने । नमः कामसंवलितदेहदात्रे । नम आदिकर्त्रे । नम आदिहेतुरतिदात्रे । नमः श्रीराधाध्यानापन्नदेहात्मने । नमो रसात्मने । नमो रसलंपटपरिपूर्णदेहदातृरूपिणे । नमोऽनिर्वचनविहारिणे । नमो रतिदात्रे । नमो रतिकेलिकलाकौतुकात्मने । नमो भक्तिरतिदात्रे । नमो ज्ञाननिर्वाणदात्रे । नम आनन्दस्वरूपिणे । नमस्तद्द्रष्ट्रे । नमस्तस्य हेतवे । नमः कलरासज्ञानविहारात्मने । नमोऽगुणाय । नमः सृष्टिरूपगुणदायिने । नमो गुणकेलिसुरतानन्दसुखभोक्त्रे । नमो भोगदायिने । नमो भोगात्मने । नम आत्मरूपिणे । नमः सुरतानन्दरूपरसदात्रे । नमोऽनन्तचरित्रदायिने । नमः क्रमलीलात्मने । नमः श्रीराधाकृष्णरूपिणे । नमः श्रीकृष्णराधारूपिणे । नमोऽनेकविहारदेहधारिणे । नमः शतसहस्रकोटिशो लक्षकोटिविहाररूपिणे । नमो ललिताप्रतिक्षणसुखदात्रे । नमः कुञ्जान्तरविशाखाद्यनेकसखीविहारात्मने । नम आद्यनादिरूपसंसिद्धभक्तिरूपिणे । नमो दानधर्मदात्रे । नमः सुखरूपिणे । नमो व्रजाविर्भावभाविताय । नमोऽत्यन्तदानरूपिणे । नमः सदा वृन्दावनश्रेणिविहारिणे । नम आदिद्वादशवनविहारात्मने । नमः पृथिव्यां यानि रूपाणि सुन्दराण्यनेकशस्तत्त्व विजानीयात् । इति लक्ष्मीलज्जाधृतिकान्त्यनेकाकाराय गुणरतिदायिने नमो नमः इति स्तुत्वा स्थितां कामदुघां तद्दर्शनमहोत्सवाकुलां रसिकानन्दस्तया निकुञ्जदेव्या सहोवाचेदम् । अहो का त्वं स्तुतिं ब्रुवाणासि । मम भक्तिरिह लोके दुर्लभा । दुर्लभतरं वरं वरय । तव मनसि मम

दर्शनादधिकं न किञ्चिदवशिष्यते । तव स्तवेन यो नित्यं स्तौति समाहितः सदाभीष्टं प्राप्नोति । पुनरुवाचेदं कामदुघा यदि देयो वरो नाथ तव लोके वसाम्यहम् । गोरसदधिरसदुग्धरसनवनीतरसघृतरसफाण्टरसैरहं सेवे । रसिकानन्द उवाच । अनेकशः स्वाविर्भावेन लोके मम वल्लभा त्वं सदा वस । अहं त्वां रक्षिष्यामि । वनविहारे यथेच्छं विहर । ये अनन्याश्रया मम भक्तास्तेषां न वर्णाश्रमधर्मा आन्तराळिका जायन्ते । तेषां न कर्माणि आन्तराळिकानि जायन्ते । तेषां साधनमान्तराळिकं न जायते । व्रतानि यज्ञाश्छन्दांसि योगक्षेमफलानि चानन्यानि धर्मसाधनानि यत्किञ्चिदपि कृत्यं सर्वमान्तराळिकं न जायते । ये ब्राह्मणाः कर्मज्ञानसाधकास्तेषां ज्योतिषागमकर्मसाधकास्तेषां च सङ्गो हठात् त्याज्य एवेति वचनमस्ति । दशयोजनं व्रजपरिणाहः । तत्र पशुपक्षिणो मृगा गावोऽन्ये ये वृक्षाः अनन्यपरा आसते । अतिरसमग्ना गायन्ति । तस्मिन्मण्डले देवाः दर्शनकाङ्क्षा एव भवन्ति । भक्तक्रियामापद्यमाना भक्तास्तन्मण्डलं वन-विहारस्थानं ये व्रजवासमिच्छन्ति ते एव सर्वधर्मातिरिक्ता भवन्ति । कर्मातिरिक्ता भवन्ति । सङ्गातिरिक्ता भवन्ति । व्रजमण्डलोपासकाः भवन्ति । अहो लक्ष्मि सा सृष्टिस्तु सृष्टयतिरिक्तैवास्ते । तत्सृष्टेरुत्पद्यमानो रसमार्गमाश्रितो भवति । मनः सोत्साहं यद्येतस्मिन्मण्डले तदङ्गीकारं प्राप्तोऽमनोमोहोऽतितरां प्रतिसंयोक्ष्यमाणस्तं रसमनुभवन् भावापन्न आस्ते । यदा यदा देवाश्च पितरश्च कालश्च व्रजातिसाधने यतन्ते तावत्सहस्र-शाखाध्यायी भवति । सर्वयज्ञकर्मकरोऽपि तन्मण्डलं स्वप्नेऽपि न जानाति । ज्ञानिनो ये ब्रह्मबोधका योगिनस्तपस्विनस्ते स्वप्नेऽपि तन्मण्डलं न जानन्ति । सा लक्ष्मीः पुनरुवाचेदम् । कैश्चिह्नैस्तान् भक्तान् जानीमहे । स होवाच । ते सदा प्रेममार्गिणो भवन्त्येव । न निर्विण्णा नातिसक्ता गृहादौ विषयादौ

नातिसक्ता यदृच्छया प्राप्तवस्तुमात्रमुपसेवमाना एव भवन्ति । न निर्वेदो नाश्रमो न कर्म यदृच्छाकथासेवा भक्ताना प्रीतिरनन्या भक्तिर्भवति । एवविधससारातिरिक्त स्वभावससिद्धो भवति । ततस्ता लीला प्राप्तवन्तो भवन्ति । एवमुपासकास्तस्मिन्मण्डले गत्वातितरा संयोक्ष्यमाणा आपद्यन्ते । सा लक्ष्मी पुनरुवाचेदम् । रसमार्गीया भक्तास्तन्मण्डलं प्राप्तवन्त । तेषामेका दशा । नेषा का गति ? स होवाच । तन्मण्डलोद्भवा भक्ता आत्मरतिगुणा रतिगुणाढ्या अनन्यमार्गाढ्यास्ता लीला प्राप्तवन्तस्तन्नामाङ्कितवर्ष्माणस्तुलसीकाष्ठाङ्कितदेहा आत्मनाम्ना सुखालङ्कृतशरीग रासादिलीलाध्यानावस्थायामापद्यमाना युज्यन्ते । कुञ्जे निकुञ्जे श्रेण्या श्रेण्या रतियोग्यताभावमापद्यमाना भवन्ति । तामेव कथा प्रतिक्षण नूतनामासेवमाना आसते । श्वपचो वा ब्राह्मणो वा वर्णान्तरो वा यो भक्ताना सह सङ्गमापद्यते स एव ता लीला प्राप्तो भवति । रतिमामेदिवान् यदि तदुच्छिष्टे कदाचिदन्नबुद्धिस्तेषामस्ति । तदुच्छिष्टे जले सदा तीर्थबुद्धि भवति । तत्र तत्कथाया साक्षाद्बुद्धिर्भवति । ये मण्डलमुपासमानास्तेषा को धर्म ? कि कर्म ? को रसो भवतितराम् ? ये तन्मण्डलमुपासमाना भवन्ति तेषा कि तीर्थव्रतयज्ञधर्मा सन्ति ? कि बाध्यमान भवेत् ? नेषा मुख्य मनो भवति । ये गुणाढ्या रसरूपिण आनन्दरसनिमग्नास्ते गुणतद्भागिनो भवन्ति । तन्मात्रप्राप्तमार्गोऽय लोक सदाण्डजो भवेत् । आत्मानन्दे मग्नासु ये रात्रौ दिवा व्रजध्यानापन्ना भवन्ति सदा नेषा नित्य निकुञ्जदेव्या अनुग्रहो भवति । ये महालीलायामत्यासक्तास्तेषा कदाचित्कालधर्मभय न भवत्येवेति सद्य कृतार्थतोत्पद्यमाना भवति । अवर्णोऽपि सवर्णता प्राप्नोति । ये न भवन्ति ने दुष्टगतयो भवन्ति । ये व्रजमण्डलोपासकास्ते व्रजे निवसन्ति । ये रासमण्डलोपासकास्ते रासलीला

प्राप्नुवन्ति । अनन्तसुखं संभुञ्जते । या यशोदाद्या लीलामुपासमाना भजने प्रपद्यमाना भजनानन्दे संयोक्ष्यमाणा भवन्ति । ये नन्दादयोऽत्यन्तसखीभावमुपासमाना अत्यन्तसङ्गं प्राप्तास्ते रमणानन्दसखीसमूहं प्राप्ताः । ते तां लीलां प्राप्नुवन्ति ये निकुञ्जदेवीं ध्यायन्ति रमणानन्दमुपासते । अत्यन्तं सुरतानन्दं प्राप्ता ये संयोक्ष्यमाणा व्रजमण्डलं मध्यस्थानं भजन्ति ते महालीलां प्राप्य संभोगसुखं संप्राप्नुवन्ति । स आह लक्ष्मीम् । श्रुतपरकाष्ठा ये सखीभावं प्राप्तवन्तस्ते गोपास्तां लीलां संप्राप्नुवन्ति । यः सर्वधर्मान्परित्यज्य तन्मण्डलोपासको भवति स एव तां लीलां प्राप्य सर्वव्रतातिरिक्तो ज्ञानातिरिक्तो विधूतविधिनिषेधकृत्याकृत्यगुणागुणभावाभावः सदा सङ्कृष्यमाणो लीलाया प्रतिपद्यमानः संयुज्यनेऽतितरां रसे । अहो लक्ष्मि षड्विधेयं रासमाया कथिता । सर्वो लीलां परित्यज्य तत्स्थानं प्राप्तवन्तो भवन्ति । सा लक्ष्मीः पुनरुवाचेदम् । कीदृग्विधं रासस्थानम्? निरन्तरं तत्स्थानस्योपासका यदुपासनामात्रात्तां लीलां प्राप्नुवन्ति तद्वर्णय । स होवाच नारायणोऽयम् । एकं सहस्रादित्यसङ्काशमतिह्लादमयम् । अहं ब्रह्मा रुद्रो देवा दिक्पाला यस्मात्समुत्पद्यमानाः यस्य प्रतापात्तस्मिन् स्थाने संसिद्धाः साधनसिद्धा अनेकशो भक्ताः । यत्र मणय आधिदैविकेन रूपेण तेजांसि ददति । यत्र संसिद्धः सूर्यः सखीरूपं विधायोपसेवते । सूक्ष्मसूक्ष्मरूपं विधाय यत्रात्मना चन्द्र सेवमानो भवतितराम् । यत्राग्निः सखीरूपं विधायोपसेवमान आस्ते । देवास्तस्मिन् स्थाने सदा संसिद्धा एवोपसेवमाना आसते । पृथिव्यां सूर्यचन्द्रनक्षत्राणि अन्ये ये साधनोपकारकास्ते सर्वे उपसेवमाना एवासते । अन्यास्तु यस्मात्स्थानादिमाः प्रजाः समुत्पद्यमाना भवन्ति तल्लोकं वर्णयामि । अनेकशः कोटिब्रह्माण्डकान्यतिशयाविर्भावमापद्यमानानि सन्तितराम् ।

तस्मिन् स्थाने मध्ये मध्ये आवरणज्योतिरास्ते। आवरणस्य मध्ये सहस्रयोजनपरिणाहवति गुणगणनाय श्रीराधाकृष्णस्य गुणगणा सङ्गीयन्ते। प्रथमपरिणाहे गवा गणा क्रीडापरा एव भवन्ति गोपगोपीभि। एतानि क्रीडास्थानानि तृणजलौषधीलताफलपुष्पपत्रकोमलान्यासते। मधुघृतदुग्ध-दधिनवनीताद्या रसा ससिद्धा भवन्तितराम्। यत्रान्नानि खाद्यपेयचोष्य लेह्यविविधपक्वरसानेकसवलितानि भवन्ति। यत्र वृक्षा अमृतमधुधारा अतितरामासेदुषा वर्षन्ति। यत्र पुष्करिण्योऽमृतपूर्णा भवन्ति। तत्रामृत पीत्वा जरामरणगर्भोत्पत्तिविनाशा न भवन्तितराम्। अमृतोद नाम सरो देवैरुपपीयमान भवति। तया निकुञ्जदेव्या स्वदृष्टचमृतेन सपूर्यमाण भवति-तराम्। तस्मिन् स्थाने गोपगोपीगणा पुलिननिलीना सदा क्रीडापरा भवन्ति। द्वितीयपरिणाहे वाटिका क्रीडास्थानानि वृक्षा पक्वफलपुष्पनम्रा पत्रैर्नम्रा धारा आसीदन्ति। क्रीडापराणा गोपीना गणा निकुञ्जदेव्या श्रीराधाया स्वावेशेन क्रीडापरा सुरतानन्देन सभोक्ष्यमाणा भवन्ति। यत्र भक्तास्तत्क्रीडापराम्तद्धद्यानपरास्तद्रूपा आसते। तस्मिंस्थाने ये भक्ता सदा रसमार्गिणस्तेषा सङ्ग आस्ते। अहो भक्तिमार्गेरससवलितोऽनुभवन् तस्य सङ्ग रसिकानन्दस्वरूपो भवति। धर्म स एव कर्माणि स एव विद्या स एव भवति। ये धर्मास्ते अधर्मा। ये कर्माणि तान्येवाकर्माणि। तृतीयमावरणं महाक्रीडास्थानम्। तस्मिन् स्थाने एकससत्यधिककोटयो निकुञ्जाः शोभायमाना आसते। यस्मिन्नावरणमध्ये रमणस्थलानि कोटिशो राजमानानि। यस्मिन् स्थाने मणीना वलया. सुगन्धयुता राजमाना भवन्ति। पद्मरागमणिलताग्रथिता नीलमणिपुष्पसवलिता भवन्ति-तरा मध्ये मध्ये। विद्रुमकृता हाटककोटयो लताग्रथिता हाटकभूमिषु रमणस्थान शोभाढच कुर्वन्तितराम्। रमणानन्दोऽय सदा भक्ताना

सुखकरो भवति। यस्य लोकस्य कथाश्रवणमात्रात् सर्वे वर्णाः सर्वे धर्माः विधर्माणः प्रतिभान्तितराम्। यस्मिन्नावरणे स्वामिन्याः श्रीराधायाः श्रीरसिकानन्दस्य च सदा क्रीडास्थलं भवति। मणिलतानां सञ्चारे हंसीना यूथान्यत्यन्तसोल्लासानि पीतग्रीवाणि रक्तचञ्चुपुटानि राजमानानि भवन्ति। ते सुस्वरेण संज्ञिता इव सामगानं कलकण्ठैः कुर्वन्तो भवन्ति। तस्मिन् आवरणे लताया शुकयूथान्यत्यन्तहरितानि रक्तचञ्चुपुटानि पीतपुच्छपक्षाणि। यैः प्रतिशाखं गान्धर्ववेदो गीयमानो भवति। यस्मिन्नावरणे श्रीराधिकायाः स्वाङ्गात् संभाविताः सख्यः क्रीडापरा भवन्ति। सोत्साहा सोत्कण्ठा प्रेमप्रेक्षणा हास्यवती कटाक्षगुणवती सुस्नेहा मल्लिना शय्योपकरणा पुष्पवती निःशङ्का निर्लज्जा सुरतोत्कण्ठा सुरतानन्दा मालावती सुखश्रमा कलावती कलाकोविदा गुणज्ञा शृङ्गाररसा कामभाविता भावोत्साहा निद्रा-जागरिता सरससुखेत्यादिनानासख्यो रतिशृङ्गारमनुभवन्त्यो भवन्ति। निरन्तरं ताः सख्यः क्रीडापराः कुञ्जान्तरे रसिकानन्दं सेवमाना भवन्ति। लतान्तरे भक्ष्यभोज्यानि ताम्बूलाद्या भोगाः कामकेलिरसान्तरे सुखभोग-रसक्रीडाः कृतवत्यो भवन्ति। एतां लीलां संसिद्धाः सखीना गणाः पक्षिणा गणाः प्रासवन्तो भवन्ति। साधनसिद्धास्तस्मिन्नावरणे क्रीडापराः भवन्ति। सा लक्ष्मीरुवाचेदम्। केन साधनेनेदं स्थानं दृष्टिगोचरं भवति। स होवाच। सृष्टौ त्रयो योगा भवन्ति। ज्ञानयोगः कर्मयोगो भक्ति-योगश्चेति। तेषां त्रयाणां योगानां मध्ये प्रेमयोगोऽतिरिक्तो भवतितराम्। येषामेव प्रेमसंपत्तिस्तेषामेव सुरतानन्दसुखं भवति। न धर्मेण नेष्टा-पूर्तेन न वर्णेन नाश्रमेण न तीर्थेन न व्रतेन न देहशोषणयोगेन न वेदोदितेन कर्मणा न धर्माधर्मविचारसाधनेन तत्स्थानं भवति। यो मनसि निरन्तरं तद्ध्यानापन्नो भवति तस्य भवति। यत्र यत्र स्थितं

तत्र तत्र तमेव धर्मं जानीमहे। तमेव सुख जानीमहे। तद्धानि तदन्तराय। तदेव सुख यत् तद्भक्तै सह सभाषणात्तस्यावरणलीला-वार्ताया कालनिर्यापणम्। गृहोत्सवे येषामुपार्जितवस्तुमात्र तदर्थे विनिहित भवति ते तल्लोक प्राप्नुवन्ति। अहो लक्ष्मि इय सृष्टिस्तु रसरूपिणी भवति। तेषा रसमार्गव्यतिरिक्ता धर्मा बाधका एव भवन्तितराम्। मन सङ्ग्रहमानीय मनसा भावेनेन्द्रियाणि मनसि धृत्वा मनसा भावेन अहोरात्र लयमापद्यन्ते। यस्मिन्नावरणे मनो निमग्नता प्राप्नोति। तया निकुञ्जदेव्यानुगृहीतो रात्रौ दिवा कालेऽकाले तन्मार्गीयस्तल्लोक सेवमानो भवति। अहो मनसो वृत्तिरतितरा चञ्चलापि ते भक्ता ससारासक्तिरहिता लोकेऽनेषणात्मानस्तन्मया अनपेक्षाश्चित्ते सम्पूर्णा प्रशान्ता समदर्शिनो निर्ममा निरहङ्कारा निर्द्वन्द्वा निष्परिग्रहा भवन्ति। तेषु नित्य महाभागा अन्यमार्गरहिता हि ये आत्मान तन्मय पश्यन्तस्त एवात्मान सेवन्ते। ये तन्मार्गीया सन्त सदोपासकास्तेषा प्रेमलक्षणकाष्ठाप्रतीक्षा भवति। अहो चतुर्थावरण महास्थानम्। यस्मिन्नावरणे स्वामिन्या स्वय विहारस्थलमस्ति। शतसहस्रकुञ्जा निकुञ्जा लतावती सुवर्णवर्णा विद्रुमलता अमला निर्मला व्यक्तमुक्तालता भ्राजमाना आसा सखीना सञ्चा-रोऽत्र स्थान आस्ते। सूक्ष्मलतान्तरे शय्योपकरणानि। अनेकलतान्तरे रासक्रीडा भवतितराम्। अय रास सहजसवलितो भवति। तस्मिन्नावरणे अतिक्रीडापराणि रूपाणि कृत्वा रासलीलासुखमनुभवन्ती सा व्रजेश्वरी रसिकानन्देन सह सङ्क्रीडमाना आपद्यते। पञ्चममावरण तेजोमयम्। अमृतमय्य ओषधयो राजमाना फलपुष्पयुता पक्कफलरसयुक्ता भवन्ति। अन्नरसा सुपच्यमाना सरसा कटुतिक्तमाधुर्यमिष्टरससयुक्ता अनेकश स्थानेषु तया श्रीराधिकया सेव्यमाना रसिकानन्देन सभोक्ष्यमाणा

विराजमाना भवन्ति। आत्माविर्भावेन नानासुखं भवति। भोगस्थानं भवतितराम्। स्थाने स्थाने तस्मिन्नावरणे रतिसुखं भवतितराम्। षष्ठमावरणं तेजोमयम्। यस्मिन् हाटकमयानि मन्दिराणि विराजमानानि भवन्ति। शतं मन्दिराणि तेजोमयानि यत्र राजन्ते। सुवर्णजटितमणिभिराक्रान्ताश्चामीकरखचिता मञ्जूषाः शोभायमाना भवन्ति। यत्र राजमानानि हाटकमणिजटितानि भूषणानि यथायोग्यानि वस्त्राणि भवन्तितराम्। यत्रावरणे संभोगस्थाने सखीनां समूहाः शृङ्गारवत्याद्यो राजमानाः भवन्ति। आत्मानं शतधा कृत्वा अनेकभोगरसरतिसुखं संभोक्ष्यमाणाः भवन्ति। सप्तमावरणं क्रीडास्थानं सहस्रयोजनायतम्। परितः परितो मणिस्तम्भा अतिरसाढ्याः सुगन्धाढ्या भवन्ति। अतिरसगुणाढ्या भूः हाटकसुगन्धकोमला आविष्टसुखाढ्या भवतितरां संभोक्ष्यमाणेव। यत्र वल्लीनां सञ्चारः परापरसञ्चारा एवासते। हाटकजटितमणिज्योत्स्नाभिः सर्वं प्रतिबिम्बितं वस्तुमात्रम्। तत्र कलावती गानवती सुगन्धा नृत्यपरा विशदा भोगपरा भोगवती भोगाभिज्ञा रतिकलाभिज्ञा कामसुखा कामानुगा निःशङ्का सदानन्दा सुरतसुखा सुरतानन्दा सुरतमग्ना आसनभेदाभिज्ञा अतिरसदानाभिज्ञा रसदा रसदानृभोगाभिज्ञा एताः सख्यः संसिद्धा अन्याः साधनसिद्धा अनेककलाकोविदा भवन्ति। तत्र मण्डलावरणे महास्थानं सशय्योपकरणम्। कलावती शय्योकरणानि करोति। सुरतोत्साहा सुरतोत्कण्ठां ददाति। निर्लज्जा निरशङ्कं सुखं ददाति। सुरतोद्गमा आलिङ्गनचुम्बननमितप्रेमभररसमुखं ददाति। रतिवती रतिसुखं ददाति। रतिकल्लोला रतिभररसालस्यमुकुलितनयना केलिसुखं ददाति। निभृतनिकुञ्जगृहं गतया तया देव्या सह रसिकानन्दः सुखमनुभवन्नास्ते। तस्मिन्निकुञ्जे सुरचिता सर्वा प्रतिकुञ्जं शय्यासुखं करोति।

एका कलहसी निरन्तर तस्मिन्नावरणे सखीना मण्डले मध्यस्था सदा क्रीडापरा कलशब्देन ता श्रीराधा रसिकानन्द च क्रीडमानाऽभ्येति। तस्मिन्समये सुस्वरकण्ठेन सूक्ष्मस्वर यथा भवति तथा त गायमाना भवति। मानलीलाया रसिकानन्दवचनात्ता व्रजेश्वरीं प्रसादयति निरन्तर-मतिमनोत्साह च ददाति। सा व्रजेश्वरी कलहसीं प्रत्यापद्यमानैव भवतितराम्। सा कलहसी रसिकानन्दस्यातितरा वल्लभतया सुखमनु-भवन्ती सरोचते। सा सदा जागरिता सा सदा गुणज्ञा सा सदा रससुरतभोगज्ञा भवतितराम्। सा कलहसी सर्वासा सखीना मनासि प्रतिहरति स्वक्रीडया। सा कलहसी रसिकानन्दस्यातिवल्लभा भवतितराम्। सा कलहसी साधनसिद्धैवेति। सा लक्ष्मी पुनरुवाचेदम्। अहो' कलहसी पूर्वं केन साधनेनेद स्थान प्राप्तवती। महास्थान प्राप्तवती। अत्याश्चर्यम्' निरन्तर केन साधनेन श्रीराधाया क्रीडासखी भवतितराम्। स होवाच नारायणोऽयम्। सा कलहसी सृष्ट्यादौ ब्रह्मण पुत्री सरस्वती। सर्वविधा प्रभवा यस्या सकाशादुत्पद्यन्ते। चत्वारो वेदा उपवेदा पुराणानि धर्म-शास्त्राणि पृथिव्या यानि वर्तिष्यमाणानि तानि तस्या उत्पद्यमानानि भवन्ति। सा ब्रह्मण पुत्री आप्तयौवनैवास्त। सा एकस्मिन् समये मम लोक प्राप्ता ममोपासना चक्रे। स्वसुखार्थं मम ध्यानापन्नाऽभवत्। बहुकाल मामुपसेव-मानाऽभवत्। तस्या भजनेन प्रसन्नोऽह मम लीलास्थान वैकुण्ठ दर्शितवान्। तस्मिन् त्वया मया क्रीडितानि स्थानानि सराजन्ते। यत्र वैकुण्ठे अनेकशो भक्ता जयन्तकुमुदजयविजयगरुडाद्या शतश पार्षदा राजमाना भवन्ति। यत्र चतुर्धा मुक्तय मेव्यमाना आमते। यत्र वनानि कोटिशोऽतितरा सन्ति। सा वाग्देव्यतितरामुत्कण्ठमना अत्यन्त सुखसमाविष्टमना मम कृपादृष्ट्या सुख प्राप्ता महालीला प्रार्थयामास। तदा मयोक्ता सा

वाग्देवी —त्वं व्रजवासे व्रज । पृथिव्यामच्छोदं नाम सरः कामवने सुगन्धशिलायामस्ति । तत्राच्छोदे मज्जयित्वा सुगन्धशिलायां व्रजेश्वरी ध्यायमाना रसिकानन्देन सह आपद्यस्व-- इति । तत्र तत्स्थाने सर्वात्मभावेन प्रीतिरुत्पद्यमाना भवति । प्रेमानन्दमनुभवन्तो भक्तास्तल्लीलोपयोग्या भवन्ति । सा निरन्तरं बृन्दावनं कामवनं श्रीगोवर्धनमुपसेवमानासेदुषी । अच्छोदेऽप्सरःपुष्करिण्यां निरन्तरं मज्जमानाऽभवत् । शतं समा व्रजलीलां सेवमानाऽभवत् । एकस्यां कार्तिक्यां पौर्णमास्यां तस्मिन् तद्वासिनो रासलीलां कुर्वन्ति । बहवो भागवतानां समाजे कलहंसीरूपं विधाय तां लीलामदर्शयन् । निशि दिने सा व्रजेश्वरी रसिकानन्देन सह दर्शनदृष्टिगोचरो भवतितराम् । अत्यानन्दरूपे सखीनां समूहमध्यस्थे महाक्रीडापरेऽतिमहामोहनरूपं दृष्ट्वा इन्द्रियशुद्धिप्रेम्णा भावापन्नाऽभवत् । प्रसेदुष्यतिसुकोमललावण्या सा वरं वरयेत्याह । सोवाचेदम् । यदि देयो वरस्तर्हि महालीलायां सदाहं सहचारिणी भवामि । किमन्येन वरेण । अयं तावन्मनोभिलाषो यल्लीला दृश्यते । तथेत्युक्त्वा सा ताभ्यां स्वस्थानं ययौ । या सा तद्दिनमारभ्य क्रीडापरा भवतितराम् । कुञ्जे निकुञ्जे तेनैव कलहंसीरूपेण प्रतिशाखं लीयमाना सामगानेन मनोभावेन स्तौति नानाकौतुकक्रीडामकरोत् । सा महारमणस्थानं प्राप्ता । महालीलायां मग्ना रतिसुखमनुभवन्त्यास्त । सा कलंहसी स्वयूथं विधाय कदाचित्समये रात्रिपरभागे सुरतोत्थितां लीलामगायत् । कदाचिन्मज्जनलीलामागायमाना भवति । शृङ्गारलीलायां शृङ्गारं प्रति प्रतिक्षणं नूतनस्वाविर्भावरतोद्भवा भवतितराम् । लीलामागायमाना संभोक्ष्यमाणा भवति । भोगावस्थायां स्रक्चन्दनताम्बूलागुरुरसमृगमदकर्पूरकेसरसंवलितान्यास्तरणानि प्रतिक्षणं नूतनानि । अनेकशय्यायाः सुगन्धशृङ्गारादुपरिप्रफुल्लितलताग्रथितपरस्परशुभाङ्गशोभनचन्दनवृक्षालम्बिता.

सुवर्णगन्धेन युता लतान्तरा सन्तितराम् । तत्र श्रृङ्गारे रतिश्रृङ्गाररसस्थान सञ्जायमाना भवतितराम् । भूषणस्थान सुगन्ध सुवर्णम् । सुवर्णजटिता मणय सुष्ठु गन्धेन पूर्यमाणा भवन्तितराम् । वस्त्राण्यतिसुगन्धेनातिपद्यमानानि परिधापयति । एव कलहसी वाग्भि स्तुति चकार । अत्यर्थं सा निकुञ्जदेव्या गानवल्लभा भवति । महाश्रृङ्गाररसोऽयम् । विधिनिषेधमार्गाननुसारिणी श्रृङ्गाररसादनन्तरमात्मभावे भवति । रसमग्ना भवति सभाष्यमाणा मनोभव-भावे भवति । आत्मभावेनेय प्रत्यनुकरण क्रियमाणमातनोति । वनलीला मनस्यातनोति । अतिरति सयोक्ष्यमाणा कलहसी रात्रौ दिवा लतान्तरेषु फल-मिष्ट मधु राधाया दत्वान्यदासेवते । तत्रैका पुष्करिणी मिष्टामृतरसपूरिता भवति चतुर्योजनायता । तत्र पद्मषण्डानि सुवर्णसुगन्धसुकोमलानि मनोहराणि भवन्ति । तस्मिन् पद्मवने विहारक्रीडापरा कलहसी सुरोचमाना भवति । अहो लक्ष्मि तस्मिन् केन भाग्योदयेन तस्या निकुञ्जदेव्या अनुग्रहेण अनन्याश्रयधर्मोत्पत्तिर्यदा भवतितरा तदा रतिराविर्भवति । तावद्देहोपाधिकर्म-क्षुत्तृट्पिपामामोहभयदु ख तथा सुखानि तथा न भवन्ति यथा देवादीनाम् । व्रतोपवासधर्माधर्मा पितृकार्याकार्याणि यत्किञ्चिद्धर्मा शोभमाना धर्मा अन्यान्युपवासमयानि पापपुण्यानि ज्ञात्वा य सर्वधर्मातिरिक्तो भवेत् स एव तन्मण्डल प्राप्नोतीत्याह । अहो रम्य पुण्यमाचरेत् । अतितरा भावो भवेत् । सभोगलीलाया सुरतानन्दोऽय लोक सोऽवशिष्यत । सुरतानन्द-सुखमनुभवन्तो भक्ता आत्मान तन्मयता नयन्ति । धर्माधर्मौ त्यक्त्वा समा सहजभावा भवन्ति । अतिरसमग्ना विद्यातपोध्यानमैत्रीकलागुणसयुक्ताश्च भवन्ति । अन्यप्रतिपत्तिसहितो नास्तिको न लभते तल्लोकप्राप्तिम् । अहो लक्ष्मि कदाचिन्महाभाग्योदयेन अस्मिन्नावरणे प्रीतिरास्ते । यत्र वृक्षा फलैर्नम्रा पुष्पमिष्टामृतमयरसमग्ना भवन्ति । यत्र शाखा पुष्पनम्रा भवन्ति । पञ्चमे

आवरणे संसिद्धानि शुकपिकयूथानि संराजमानान्यासते। केचिदाम्रवृक्षाः पक्वफलाः सदा संभोक्ष्यमाणा आसते। अतिरसमग्नः साधनसिद्ध एकः शुकोऽत्यन्तवल्लभोऽस्ति। यस्य पक्षचञ्चुकाः सा व्रजेश्वरी स्वहस्तेन मार्जयति। रसिकानन्दोऽपि स्वहस्तेन भक्षं ददाति। तस्य सहचारिण्येका शारिका आस्ते। सा साधनसिद्धा भवतितराम्। तच्छुकशारिकामिथुनं रसिकानन्दक्रीडायां सहचार्येव भवतितराम्। तत्र रसिका सा शारिका निरन्तरक्रीडापरा भवति। सुवर्णवर्णासु भूमिषु रत्नपरिधिषु सशय्योपकरणं विहारस्थलम्। तत्र वृक्षसञ्चाराः सुशोभाढ्या भवन्तितराम्। तत्र शुकशारिकाः साधनसिद्धाः क्रीडापरा भवन्ति। अत्यासक्ता महाक्रीडायां संभवन्ति। अहो रसमार्गोऽयं दुर्लभतरोऽप्यासीत्। अहो महाभाग्यवशात्तस्याः निकुञ्जदेव्या अनुग्रहादत्यन्तप्रियतमो भवति। प्रीतिः प्रीत्या भवति भक्तिर्भक्त्या भवति स्नेहः स्नेहेन भवति तस्माद्भाग्योदयादतितरामासेदुषः। अहो भाग्यवन्तः कृतकृत्यवन्तः सर्वे तीर्थवन्तो भवन्ति। अतिरसमग्नाः अतिभुञ्जाना अत्यन्तसुखमनुभवन्ति। य इमां लीलां संभुञ्जमानाः भवन्ति य इमा लीलामुपासमाना एव भवन्ति ते भक्ता भवन्ति। यदा महाभाग्योदयो भवतितरां तदास्यां लीलायां प्रत्ययो भवेत्। ते धर्मकारिणः, ते व्रतकारिणः। येषां लीलायामुपासनारुचिरास्ते ते व्रतकारिणो भवन्ति। यस्य महालीलायां मनोऽभ्येति। यो विधौ च प्रतिषेधे च निर्विघ्न अस्यां लीलायां मनोभावापन्नो भवेत् स एव लीलोपयोग्यो भवेत्। ये प्रत्ययकारिणः तेषामनुग्रहः। सा लक्ष्मीः पुनरुवाचेदम्। रहस्यलीलायां मनो भावापन्नं भवति। अत्यन्तरत्याविष्टचित्ता भावापन्ना भवामि। कः शुकः? का शारिका भावापन्ना? यस्यां रसिकानन्दोऽत्यन्तस्नेहाविष्टमना भवति सा व्रजेश्वरी अत्यन्तं स्नेहं चकार। अतिदुर्लभतरं स्थानं प्राप्तम्। अविच्छिन्ना रतिगति-

योग्यता सयोक्ष्यमाणा भवतितराम् । स होवाच नारायणोऽयम् । शृणु लक्ष्मि आदौ सृष्टे सुमन्तो नाम ब्राह्मण कौशिकगोत्रात्समुद्भूतो भवति । स कान्य-कुब्जदेशे समुद्भूत आसीत् । अतितरा भावापन्नोऽभवत् । तस्य मनोरमा भवत्यतिशयभक्तिमार्गरता । तौ दम्पती अतिसुभगावतितरस्नेहसपन्नौ निरन्तरसेवाया सयोक्ष्यमाणरती आसाताम् । तौ दम्पती अतिस्नेहेनाविष्ट-चित्तौ काले काले ता व्रजेश्वरीं रसिकानन्देन सह उपसेवमानावासाताम् । तावतिवनलीलायामत्यासक्तौ भवतः । कस्मिन् कियद्भाग्योदयेन भक्ताना सङ्गेन वन बृन्दावन प्राप्तौ ? तत्र बृन्दावने कामवने कदम्बषण्डे वृषभानुपुरे नन्दग्रामे पावनसरसि प्रतिपद्यमानावभवताम् । एवंविधे रहसि क्रीडाविहारे कियत्काल वासमालम्ब्य तिष्ठन्तावभवताम् ? दम्पती साभिलाषौ वने अत्यासक्तावभवताम् । मनोरथेन सह व्रजेश्वरी रसिकानन्देन सह दृष्टिपथमापेदे । महालीलाया क्रीडापरौ सभाषमाणौ सयुञ्जाताम् । तद्दिनमारभ्य तौ दम्पती महालीलाया क्रीडापरावभवताम् । सा लक्ष्मीरुवा-चेद रहस्यम् । व्रजवासिनीसृष्टि कीदृग्विधा ? ये ससिद्धास्ते कीदृग्विधाः ? अन्ये के जीवा सृष्ट्यादौ प्रकटिता ? जीवस्य कीदृग्विध रूपम् ? बन्धमोक्षौ कीदृग्विधौ भवत ? पुन स होवाच नारायणोऽयम् । अहो ! प्रपञ्चोऽयमनादिससिद्धो भवति । यथा ब्रह्म त्रिविधात्मकम् । सच्चिदानन्दा-त्मकम् । सत्तु व्यापकतयास्ति । तेजोमय चिदस्ति । आनन्दमयस्तु पुरुषोत्तमोऽतिरिच्यते । यथा ब्रह्मानन्दोऽय लोक सच्चिदानन्दो भवति तथा जीवसङ्घस्त्रिविधो भवति । सोवाचेदम् । किमयं जीवसङ्घो भवेत् ? तेषा का दृष्टि ? कावस्था भवति ? स होवाचेदम् । शृणु । अनादि-ससिद्धोऽय जीवश्चिदशो भवति । सोवाचेदम् । यदि चिदशो जीव कथमज्ञानेन जडता प्रपद्यते । स होवाच । यथा अनादिससिद्धोऽय

जीवसङ्घस्तथा मायाप्यनादिसिद्धा भवति । सा त्रिविधा व्याप्य तिष्ठति । स एवं जीवस्त्रिविधो भवति । सोवाचेदम् । जीवसङ्घस्त्रिविधस्तिष्ठति । वर्णय । स होवाच । सद्रूपः संसारात्मको भवति । नानाकर्माणि करोति । वर्णाश्चाश्रमाश्च धर्माश्च साधनानि संयुज्यन्ते । तेषामुत्पत्तिः स्थितिः । चिद्रूपो जीवो ज्ञानी भवति । स निष्कर्ममार्गीयो भवति । ये जीवाः आनन्दरूपास्तेषां सर्वधर्मत्यागात् रसानन्दस्वरूपा महालीलोपसेव्यमानाः आसते । तान् धर्माधर्मौ न बाधेते तस्यां महालीलायाम् । सोवाचेदम् । कया मायया संयुज्यमानो जीवः कर्ममार्गरतो भवति ? स होवाच । मायारूपं त्रिविधम् । यद्रूपं सद्रूपं तन्मायासंवलितोऽयं जीवसङ्घः कर्मकाण्डरतो भवति । चिद्रूपया मायया संवलितो जीवसङ्घः संन्यासी भवति । आनन्दसंवलितया माययानन्दात्मक एव भवति । आनन्दरसस्तु महालीलायाः कारणं भवतितराम् । तेषां कर्माणि याथातथ्येन वदामि । नेषां ये कर्ममार्गीयाः कर्मप्रतिपादका महावनलीलायामप्रत्ययकारिणोऽसुराः कर्मजडा अन्योपासकास्तदुपाधितयान्यमार्गं न विन्दन्ते । अग्नेरुपासकास्ते यज्ञकर्मवासनात्मकलिङ्गशरीरेषूत्पत्तिं भजन्ते । तेन वासनात्मकेन लिङ्गेनोत्पत्तिस्थितिलयानापद्यन्ते । तस्माल्लिङ्गशरीरात्मकोऽयं जीवस्य स्वभावः । यदा सर्वा वासना विधूय महालीलायां प्रविष्टचित्तो जायते अहो लक्ष्मि लीलां ज्ञात्वा ज्ञात्वा ध्यायमानो देहजनितकामक्रोधलोभमोहभयसुखदुःखलज्जालज्जाज्ञानमोहमत्सरादीनागममन्त्रतन्त्रौषधिरसज्योतिषवाग्विलासप्रपन्नान् नानासंसारजनितानेकशः सात्त्विकराजसतामसान् संराजमानधर्माधर्मानतितरामभिमानगुणान्निरस्यन् महालीलां प्रविष्टो भवेत् । आत्मानं तन्मयमातनोति । अन्यत्र क्वापि विषयान्तरे प्रविष्टचित्तस्तदा तं लिङ्गं प्राप्नोति । सा लक्ष्मीरुवाचेदम् । त्वयोक्तं जीवस्य मायाधीनत्वं जीवो येन वासनालिङ्ग-

शरीरे उत्पद्यमानो भवति । किं बलं येन प्रयत्नवान् भवति ? स होवाच । तस्मान्महाभाग्योदयेन यदृच्छया गुरुसहायेन सङ्गेन साधूनामन्यधर्मरहिताना विधूतपाप मनस्तन्मयतया तेन मार्गेण लिङ्गशरीर विधूय महालीलाया व्रजेश्वरीं रसिकानन्देन सहोपसेवमान आसीदति । सा लक्ष्मीरुवाचेदम् । जीवस्य रूप कीदृग्विधम् ? केन रूपेणोत्पत्तिस्थितिलयानापद्यते ? स होवाच । अनिर्वचनीयोऽय जीव । नैन छिन्दन्ति शस्त्राणि नैन दहत्यग्निर्मारुतो नैन शोषयत्यापो नैन क्लेदयन्ति । या या वासना प्राप्नोति न त लिङ्गशरीर प्राप्नुवन्नास्ते । अत्यन्त वासनाबद्धो जीव । वासनामुक्तो महालीलायामासक्त ससारे ननिर्विण्णो नातिसक्तो भवति । प्रसिद्धोऽय जीवसङ्घो मायोपाधिभेदेन नानाशरीरभावमाप्नोति । असिद्धस्तु रक्तशरीरसयुक्तो भवति । सोवाचेदम् । शरीर कीदृग्विधम् ? तस्मिन् शरीरे के गुणा के अवगुणा ? केन बन्ध शरीरे ? केनैव मुक्ति तस्मिन् शरीरे ? को निरुपाधि. ? तस्मिन् किं ज्ञान भवति ? कीदृशेन शरीरेण बन्ध ? कीदृशेन मोक्षो भवति ? स होवाच । शरीरभेदा द्विविधा । शरीरमेव कर्मोपजनित यदृच्छया चोत्पन्न तस्या निकुञ्जदेव्या अनुग्रहाद्भवति । कर्मजटाना कर्मसभूतवासनाजडात्मक भवति । येषामनुग्रहात्सभवो भवति तेषा स्नेहमार्गे रुचिरास्ते । येषा निर्वाणमार्गे रुचिर्भवति ते सन्यासिनो भवन्ति । शरीर तु एकादशेन्द्रियात्मकम् । पञ्च ज्ञानेन्द्रियाणि । पञ्च कर्मेन्द्रियाणि । उभयात्मक मनो जायते । पञ्च महाभूतानि पञ्च तन्मात्राणि। त्रयो गुणा । पञ्चविंशत्तमो जीव· । षड्विंशको महाविष्णु सदा द्रष्टा भवति। इमे जीवा शरीरोपाधि भुञ्जाना सुख दु ख प्राप्नुवन्तो भवन्ति । सर्वेषा शरीराणा समानगुणा भवन्ति । रागादय कामक्रोधलोभमोहजरामरणसुखदु - खान्यनुभवन्त आपद्यन्ते । इद शरीरं जरया ग्रस्त गन्धर्वनगरोपम मनोरथमय

भवति । ते सर्वे गुणा लिङ्गशरीरोदयादपेता लिङ्गं विधूयात्मानं तन्मयतां नयन्ति । ते रागादयो दोषाः शरीरसंवलिताः । ते कामक्रोधादयस्तदर्थे प्रयुज्यमानाः साधनरूपा भवन्ति । सोवाचेदम् । कथं रागादयः साधनरूपा भवन्ति ? येषा संसर्गात् विकलतां प्रपेदिरे । भगवदर्थे प्रयुज्यमानाः रागादयः कथं निष्कर्मतां प्राप्नुवन्ति ? एष काम एष क्रोध एष लोभ एषः मोह इत्यात्मलीलार्थे जीवं प्रयोजयति । स होवाच । माया त्रिविधा भवति । सद्रूपया माययोत्पादिताः कामक्रोधादयो गुणाः संसारोत्पत्तिप्रयोजकाः भवन्ति । चिद्रूपे आश्रिता जीवास्ते तान् गुणान् प्रपद्य जडतां प्रपेदिरे । आनन्दरूपे आश्रिता जीवास्तन्मयतां प्रपेदिरे । संसारितोऽयमानन्दमयो रस आत्मानमानन्दमयतया प्रपद्यते । रागादयः कामक्रोधादयो गुणाः साधनरूपा भवन्ति । अहो ! रसमार्गं प्रपद्यमानोऽयं जीवसङ्घ आत्मानं तन्मयतया ध्यात्वा वासनात्मकं लिङ्गं विधूयात्मभावमभ्यस्य तन्मयतां प्राप्नोति । यां यां वासनामात्मा विलापयमानो भवति तत्तद्भावेन तत्तल्लिङ्गं विलीयमानं भवति । अत्यन्तासक्तस्तस्मिन् मार्गे लिङ्गं विधूयापपाप्मा भावापन्नो भवेत् । यो मार्गस्ते कथितोऽयं मार्गो देवादिना न ज्ञातः । रुद्रादिना न ज्ञातः । तन्मण्डलमुपासमानस्तन्मयतां प्रपद्यते । इदं रहस्यं कथितम् । न वचनीयं कस्यचित्त्वया । स्वेष्टं हृदि ध्यात्वा तद्भावेन प्रलीयते । अहो लक्ष्मि इमं मार्गं समाश्रिता भक्ताः शरीरोपाधिधर्मान् मुक्त्वा तद्गुणतां प्राप्नुवन्तीति सामगा निरन्तरं रहसि सङ्गायन्तो भवन्ति ॥

यदक्षरपदभ्रष्टं मात्राहीनं च यद्भवेत् ।
तत्सर्वं क्षम्यतां राधे प्रसीद हरिवल्लभे ॥

इति सामरहस्योपनिषत् समाप्ता
[अस्याः " रसिकानन्दोपनिषत् " इत्येव नाम सुवचम्]

सुदर्शनोपनिषत्

यज्ञोपवीती धृतचक्रधारी यो ब्राह्मणो ब्रह्मविद्ब्रह्मविदा मनीषी हिरण्यमादाय सुदर्शन कृत्वा वह्निसयुक्त स्त्रीशूद्रैर्बाहुभ्या धारयेत् । तस्माद्गर्भेण जायते । ब्राह्मणस्य शरीर जायते । श्रीविष्णु सर्वेश्वर भजन्ति ।

नासादिकेशपर्यन्तमूर्ध्वपुण्ड्रं तु धारयेत् ।
उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन शतबाहुना ।

भूमिर्धेनुर्धरणी लोकधारिणी ॥

मृत्तिके देहि मे पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥

तस्माद्द्विरेख भवति । त देवकीपुत्र समाश्रये । अग्निना वै होत्रा चक्र पाञ्चजन्य प्रतप्त द्वयोर्भुजयोर्धारयेत् । आत्मकृतमाचरेत् । आचार्यस्य समुख प्रपद्येत । तस्माद्वैकुण्ठ न पुनरागमन सालोक्यसामीप्यसारूप्यसायुज्य गच्छति । य एव वेद । इत्युपनिषत्[1] ।

यजुर्वेदे तृतीयकाण्डे तृतीयप्रश्ने—“कक्षमुपौषेद्यदि दहति पुण्यसम भवति यदि न दहति पापसममेतेन” । उष दाहे । उपकक्ष भुज । “चरण पवित्र वितत पुराणम् । येन पूतस्तरति दुष्कृतानि । तेन पवित्रेण शुद्धेन पूता । अतिपाप्मानमरातिं तरेम । लोकस्य द्वारमर्चिमत्पवित्रम् । ज्योतिष्मद्भ्राजमान महस्वत् । अमृतस्य धारा बहुधा दोहमानम् । चरणं नो लोके सुधिता दधातु” । “पवित्र ते वितत ब्रह्मणस्पते । प्रभुर्गात्राणि पर्येषि विश्वत । अतप्ततनूर्न तदामो अश्नुते । शृतास इद्वहन्तस्तत्समाशत ।”

[1] “यज्ञोपवीतोपनिषत्” इत्याख्यया या पूर्वं प्रकाशिता सैवेयमेतदवधीति विभाव्यताम् ।

यो ह वै सुश्लोकमौले धर्माननुतिष्ठमानोऽग्निना चक्र योऽग्निर्वै सहस्रारः स्सारो नेमिर्नेमिना तप्ततनूस्सायुज्य सलोकतामाप्नोतीति ।

चक्र बिभर्ति वपुषाभितप्त बल देवानाममृतस्य विष्णो ।
स एति नाक दुरिता विधूय विशन्ति यद्यतयो वीतरागा
चमूषच्छ्येनश्शकुनो बिभृत्वा गोविन्दद्रप्स आयुधानि बिभ्रत्
अपामूर्मि सचमानस्समुद्र तुरीय धाम महिषो विवक्ति [१]
शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रादिधारण स्मरण हरे ।
तदीयाराधन चैव भक्तिर्बहुविधा स्मृता ॥
पशुपुत्रादिक सर्वं गृहोपकरणानि च ।
अङ्कयेच्छङ्खचक्राभ्या नाम कुर्याच्च वैष्णवम् ॥
पशुर्मनुष्य पक्षी वा ये च वैष्णवसश्रया ।
तेनैव ते प्रयास्यन्ति तद्विष्णो परम पदम् ॥
दक्षिणे तु भुजे विप्रो बिभृयाद्वै सुदर्शनम् ।
सव्ये तु शङ्ख बिभृयादिति ब्रह्मविदो विदु ॥
ब्राह्मणै क्षत्रियैर्वैश्यै शूद्रैश्च कृतलक्षणै ।
अर्चनीयश्च सेव्यश्च नित्ययुक्तै स्वकर्मसु ॥
ये कण्ठलग्नतुलसीनलिनाक्षमाला
ये बाहुमूलपरिचिह्नितशङ्खचक्रा ।
ये वा ललाटफलके लसदूर्ध्वपुण्ड्रा
श्रीवैष्णवा भुवनमाशु पवित्रयन्ति ॥
पञ्चार्द्रतत्त्वविदुषा पञ्चसस्कारसस्कृतम् ।
पञ्चावस्थास्वरूप ते विज्ञेयं सतत विभो ॥

पञ्चसंस्कारयुक्ताना वैष्णवाना विशेषत ।

गृहार्चनविधाने न शङ्ख घण्टारव त्यजेत् ॥ इति ॥

एतदथर्वशिरो योऽधीते य ऊर्ध्वपुण्ड्र विधिवद्विदित्वा धारयति स वैदिको भवति । स कर्मार्हो भवति । अनेन तेजस्वी यशस्वी ब्रह्मवर्चस्वी भवति । अनेन कायिकवाचिकमानसप्रातकेभ्य पूतो भवति । श्रीविष्णु-सायुज्यमवाप्नोति । श्रीविष्णुसायुज्यमवाप्नोति । य एव वेद । इत्युपनिषत् ॥

इति सुदर्शनोपनिषत् समाप्ता

४. शैव-उपनिषदः

नीलरुद्रोपनिषत्

नारायणकृतदीपिकाख्यव्याख्योपेता

प्रथम' खण्ड

अपश्य त्वावरोहन्त दिवित पृथिवीमव ।
अपश्य रुद्रमस्यन्त नीलग्रीव शिखण्डिनम् ॥
दिव उग्रोऽवारुक्षत् प्रत्यस्थाद्भूम्यामधि ।
जनास पश्यतेम नीलग्रीव विलोहितम् ॥
एष एत्यवीरहा रुद्रो जलासभेषजी ।
वित्तेऽक्षेममनीनशद्वातीकारोऽप्येतु ते ॥
नमस्ते भवभामाय नमस्ते भवमन्यवे ।
नमस्ते अस्तु बाहुभ्यामुतो त इषवे नम ॥
यामिषु गिरिशन्त हस्ते बिभर्ष्यस्तवे ।
शिवा गिरित्र ता कुरु मा हिंसी पुरुष जगत् ॥
शिवेन वचसा त्वा गिरिशाच्छा वदामसि ।
यथा न सर्वमिज्जगदयक्ष्म सुमना असत् ॥

या त इषु शिवतमा शिव बभूव ते धनु ।
शिवा शरव्या या तव तया नो मृड जीवसे ॥
या ते रुद्र शिवा तनूरघोराऽपापकाशिनी ।
तया नस्तन्वा शतमया गिरिशन्ताभिचाकशत् ॥
असौ यस्ताम्रो अरुण उत बभ्रुर्विलोहित ।
ये चेमे रुद्रा अभितो दिक्षु श्रिता सहस्रशोऽवैषा हेड ईमहे ॥ १ ॥

नीलरुद्रोपनिषदि षोडश्या खण्डकत्रयम् ।
श्रुतिरूपेण त देव स्तौत्यपश्यमिति क्रमात् ॥

अस्पर्शयोगमुक्त्वा तत्सप्रदायप्रवर्तकं परमगुरु योगसिद्धिप्रद नीलरुद्र स्तौति—अपश्यमिति ॥ दिवितो दिव पृथिवीं भूमिमव अवस्तात् अवरोहन्त त्वामहमपश्यमिति मन्त्रद्रष्टुर्वच । अस्यन्त क्षिपन्त दुष्टान् "असु क्षेपणे" इति धातो· । शिखण्डिन, "शिखण्डो बर्हचूडयो" इति विश्व । तयोरन्यतरदस्यास्तीति शिखण्डी तम् । दिव सकाशादुग्रो रुद्र अवारुक्षत् अवतीर्णवान् । प्रत्यस्थात् प्रतिष्ठा स्थितिं कृतवान् । भूम्यामधि, ' अधिरीश्वरे" इत्यधि कर्मप्रवचनीय "यस्मादधिक यस्य चेश्वरवचन तत्र सप्तमी" इति स्वात्सप्तमी । भूमेरीश्वर इत्यर्थ । जनास "आज्जसेर-सुक्", "सबोधने च" इति प्रथमा । एत्यागच्छति । न वीरहा अवी-रहा सौम्य । यद्वा अवीराणि पापानि हन्तीत्यवीरहा । जले आस क्षेपो यासा ता जलासा ताश्च ता भेषज्यश्च ता एतीत्यन्वय । जलक्षिप्ताना-मोषधीनामक्षेमनिर्णोदकत्व रुद्रसन्निधानादेव ते तवाक्षेम व्यनीनशत् । अनेन क्षेमकारित्वमुक्तम् । अलब्धलाभो योगस्तत्कारित्वमप्याह—वातीकार इति ॥ वाति प्राप्ति अप्राप्त प्राप्त करोतीति वातीकार सोऽपि ते तवापूर्वलाभकर

एतु आगच्छतु । योगक्षेमकरोऽभिषेकजले संनिहितो भवत्वित्यर्थः । मन्त्र-लिङ्गादभिषेके विनियोगः । भामः क्रोधः । मन्युः तत्पूर्वावस्था । उतो उत । इषवे बाणरूपाय । अस्तवे "असु क्षेपणे" इति धातोः तवेन्प्रत्ययस्तुमर्थे, अस्तुं क्षेप्तुमित्यर्थः । कं क्षेप्तुं गिरिशन्तं श्यतीति श्यन्, गिरेः श्यन् संबन्धसामान्ये षष्ठ्या समासः, तं गिरिशन्तं, छान्दसो यलोपः । हे गिरित्र गिरिरक्षक । तां शिवां कल्याणीं कुरु । अच्छा वदामसि । अच्छा निर्मलम् । वदामसि वदाम । अच्छशब्दस्य "निपातस्य" इति दीर्घः । "इदन्तो मसि," इदनर्थको निपातः । अयक्ष्मं नीरोगम् । सुमनाः सुमनस्कमसत् भवेत् । लिडर्थे लेट् तिप् इतश्च लोपः । परस्मैपदेषु लेटः प्रभवत्यट् । शरव्या शरसंधात्री ज्या । "शरो दध्यग्रबाणयोः" इति विश्वः । शरमर्हति यत् । अव शरस्य चेत्यवादेशः । शरुवृत्ताद्वा सिद्धं "शरुरायुधकोपयोः" । "उगवादिभ्यो यत्" । जीवसे जीवितुं, मृड मोदय । यद्वा हे मृड । तया तन्वा नः अस्मान् जीवसे जीवयसि । शन्तमया अतिशयेन शं शंतमा तया अभिचाकशत्, कशेर्यङ् उदात्ताल्लेट् तिप् अट् । अतिशयेन प्रकाशयत्विति प्रार्थना । बभ्रुः पिङ्गलः अव एषां ह ईडे स्तुतये ईमहे कामयामहे ॥ १ ॥

इति प्रथमः खण्डः

द्वितीयः खण्डः

अपश्यं त्वावरोहन्तं नीलग्रीवं विलोहितम् ।
उत त्वा गोपा अदृशन्नुत त्वोदहार्यः ॥

उत त्वा विश्वा भूतानि तस्मै दृष्टाय ते नम ।
नमो अस्तु नीलशिखण्डाय सहस्राक्षाय वाजिने ॥
अथो ये अस्य सत्वानस्तेभ्योऽहमकर नम ।
नमासि त आयुधायानातताय धृष्णवे ॥
उभाभ्यामकर नमो बाहुभ्या तव धन्वने ।
प्रमुञ्च धन्वनस्त्वमुभयोरार्त्नियोर्ज्याम् ॥
या श्च ते हस्त इषव. परा ता भगवो वप ।
अवतत्य धनुस्त्वꣳसहस्राक्ष शतेषुधे ॥
निशीर्य शल्याना मुखा शिवो न शंभुराभर ।
विज्यं धनु शिखण्डिनो विशल्यो बाणवाꣳउत ॥
अनेशन्नस्येषव आभुरस्य निषङ्गथि ।
परि ते धन्वनो हेतिरस्मान्वृणक्तु विश्वत ॥
अथो य इषुधिस्तवारे अस्मिन्निधेहि तम् ।
या ते हेतिर्मीढुष्टम हस्ते बभूव ते धनु ॥
तया त्व विश्वतो अस्मानयक्ष्मया परिब्भुज ।
नमो अस्तु सर्पेभ्यो ये के च पृथिवीमनु ॥
ये अन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्य सर्पेभ्यो नम ।
ये वाभिरोचने दिवि ये च सूर्यस्य रश्मिषु ॥
येषामप्सु सदस्कृत तेभ्य सर्पेभ्यो नम ।
या इषवो यातुधानाना ये वा वनस्पतीनाम् ।
ये वाऽवटेषु शेरते तेभ्यः सर्पेभ्यो नम ॥ २ ॥

गोपा गोपाला अदृशन् अपश्यन् । उदहार्य. पानीयहारिण्य । विश्वा विश्वानि भूतानि अदृशन् । योगिनामप्यदृश्य त्वा कृपया आविर्भ-

वन्तमादित्यवत्प्रकाशमानं पामरा अपि ददृशुरित्यर्थः । वाजिनेऽन्नवते बाण-रूपाय वा । सीदन्तीति सत्वानो गणाः । नमांसि नमस्काराः । न आत-ताय अनातताय । धृष्णवे प्रगल्भाय । बाहुभ्यां कृत्वा धन्वने नमोऽकरव-मित्यर्थः । उभयोररिप्रत्यरिभूतयो राज्ञोर्धन्वनो ज्यां प्रमुञ्च अनाततं कुरु । राज्ञोर्विग्रहे लोकानां क्लेशो भवति । ततस्तं शमयेति भावः । हे भगवः । यास्ते हस्त इषवो बाणास्ताः परावप पराङ्मुखान् मुंच । त्वमपि कोपं लोकेषु मा कृथा इति भावः । इन्द्ररूपेण जगद्रक्षेति प्रार्थयते—अव-तत्येति । स्वधिज्यं कृत्वा । सहस्राक्ष शक्ररूप । शतमिषुधयस्तूणा यज्ञरूपाः यस्य तत्संबोधने । निशीर्य तीक्ष्णीकृत्य । मुखा मुखानि । नोऽस्मान् । शिवः कल्याणरूपः । शम्भुः सुखहेतुः सन्नाभर धारय पोषय वा । बाणवान् तूणीरः विशल्योऽस्तु भल्लरहितो भवतु । वैरिषु हतेषु तत्प्रयोजना-भावात् । अनेशन् अदृश्या अभूवन् । "नशिगम्योरलघित्वम्" इति वार्ति-केन लुङि घङि एत्वम् । निषङ्गथिः निषङ्गे । विश्वतः सर्वतः । अस्मान् परिवृणक्तु परिवृणातु । अरे सम्बोधने । अथो पश्चाद्रक्षणानन्तरं यस्तव इषुधिरस्मिन्निषुधौ तं बाणं निधेहि स्थापय । हे मीढुष्टम ईडितत-मेत्यर्थः । सेचकतम अयक्ष्मया सज्जया तया हेत्या परिब्भुज परिपालय । सदस्कृतं गृहं कृतं यातुधानानां रक्षसां वनस्पतीनां चेषवः सर्पाः । तैर्हि ते जनान् दशन्ति । अवटेषु गर्तेषु ॥ २ ॥

इति द्वितीयः खण्डः

तृतीय खण्डः

य: स्वजनान्नीलग्रीवो य॰ स्वजनान्हरि ।
कल्माषपुच्छमोषधे जम्भयोताश्वरुन्धति ॥
बभ्रुश्च बभ्रुकर्णश्च नीलग्रीवश्च य शिव ।
शर्वेण नीलकण्ठेन भवेन मरुता पिता ॥
विरूपाक्षेण बभ्रुणा वाचं वदिष्यतो हत ।
शर्व नीलशिखण्ड वीर कर्मणि कर्मणि ॥

इमामस्य प्राश जहि येनेद विभजामहे। नमो भवाय। नमश्शर्वाय। नम कुमाराय शत्रवे। नम सभाप्रपादिने। यस्याश्वतरौ द्विसरौ गर्दभावभितस्सरौ। तस्मै नीलशिखण्डाय नम । नीलशिखण्डाय नम ॥ ३ ॥

केदाराधीश महिषरूपं स्तौति—य इति। य शिव स्वजनान् भक्तान् प्रति नीलग्रीव । यश्च स्वजनान्भक्तान् प्रति हरिर्हरितवर्णो भक्तवात्सल्येन भवति। महिषस्य हि तादृग्रूपं सभवति। ओषधे अरुन्धति रोधरहिते। तं कल्माषपुच्छ कृष्णपाण्डुरपुच्छम्। आशु शीघ्रम्। जम्भय वीर्यवन्त कुरु। ओषधीना पशुभ्यो बलप्रदत्वात्। "कल्माषो राक्षसे कृष्णे कल्माष कृष्णपाण्डुरे" इति विश्व । केदारेश्वरस्य महिषरूपत्वात्पुच्छवत्ता सभवति। बभ्रु क्वचिदवयवे पिङ्गळवर्ण । बभ्रुकर्ण अन्त पिङ्गलवर्णकर्ण । पितेति तृतीयार्थे प्रथमा। पित्रेत्यर्थ । अथ वाच वदिष्यत पिता देहिमात्रस्य जनक ब्रह्म येनेश्वरेण हतस्त त्वं पश्येत्यन्वय । हे वीर कर्मणि कर्मणि विहितनिषिद्धरूपे इमामस्य जनस्याशां पृच्छतीति प्राट्। ता प्राश पृच्छिका वाच जहि। वेदविहितनिषिद्धकर्मविषय सशय निराकुर्वित्यर्थ ।

येन कर्मणेदं जगद्विभजामहे कर्मभूमिभोगभूमिरूपेण विभक्तं कुर्महे। कुमाराय कालानभिभूताय। शत्रवे संहर्त्रे। सभाप्रपादिने सभां प्रपद्यते तच्छीलः सभाप्रपादी तस्मै सभ्यायेत्यर्थः। अश्वतरौ ईषदूनमश्वत्वं ययोस्तौ अश्वतरौ। गर्दभादश्वायां जातौ। द्विसरौ अभितः सरत इत्यभितःसरौ गर्दभौ वर्तेते तस्मै। द्विरुक्तिः समाप्त्यर्था।

नारायणेन रचिता श्रुतिमात्रोपजीविता।
अस्पष्टपदवाक्यानां नीलरुद्रस्य दीपिका॥ ३॥

इति तृतीयः खण्डः

इति नारायणकृतदीपिकाख्यव्याख्योपेता नीलरुद्रोपनिषत् समाप्ता

पारायणोपनिषत्

अथाह वै वेदानां वेदत्वमेतेन शाक्ते शक्तित्वमेति न वेदमातुर्वेद-मातृत्वमेतेन तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो नः प्रचोदयात्। परोरजसे सावदोम्। महाकालाय विद्महे श्मशानवासिने धीमहि। तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्। रुद्र एवाग्निरिति। अथ प्रकाशः ॐ भूर्भुवः स्वः ॐ ऐं क्लीं सौः। ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो नः प्रचोदयात्। परोरजसे सावदोम्। सौः क्लीं ऐं ह्रौं क्रीं क्रीं क्रीं हूं हूं ह्रीं ह्रीं दक्षिणकालिके क्रीं क्रीं क्रीं हूं हूं ह्रीं ह्रीं स्वाहा। ह्रां ऐं क्लीं श्रीं ॐ ॐ ॐ श्रीं क्लीं ऐं। महाकालाय विद्महे श्मशानवासिने धीमहि। तन्नो रुद्रः प्रचोदयात्। रुद्र एवाग्निरिति संघट्टनाधीशो

भवेत् । तदिदपारायणवशादानन्दपूर्णो भवेत् । ओघत्रयनामविशिष्टमाकृति-विशिष्ट नवनाथनामविशिष्टं वा नाममयीमाज्ञा दद्यात् । घटिकापारायण चरेत् । दिनाक्षरयुगाक्षरे तद्दिननित्याहसस्तदनु मातृका जपेत् । कालनित्या जपेत् । द्विशतसाहस्रशीर्षे तरसाग्निजापी भवेत् । मन्त्रपारायणी भवेत् । नामपारायणी भवेत् । चक्रपारायणी भवेत् । स सर्वं पश्यति । स सर्वं जलमयो भवेत् । वह्नौ वह्निमयो भवेत् । चराचरगतिर्भवेत् । पराशतषष्टिवाणीज्ञो भवेत् । षोढान्यासाधिकारी भवेत् । मासत पक्षतो वारत पारायणी भवेत् । सर्वाधिकारी भवेत् । इष्टाक चरेत् । तदाचरणी अमृतत्व गच्छति । ब्रह्मत्व गच्छति । साक्षात्सप्तमीरूपो भवेदिति प्रोत वेद ॥

इत्याथर्वणीये सौभाग्यकाण्डे पारायणोपनिषत् समाप्ता

बिल्वोपर्ि त्

अथ वामदेव परमेश्वर सृष्टिस्थितिलयकारणमुमासहित स्वशिरसा प्रणम्येति होवाच । अधीहि भगवन् सर्वविद्या सर्वरहस्यवरिष्ठा सदा सद्भि पूज्यमाना निगूढाम् । कया च पूजया सर्वपाप व्यपोह्य परात्पर शिव-सायुज्यमाप्नोति ? केनैकेन वस्तुना मुक्तो भवति ? त होवाच भगवान् सदाशिव ।

न वक्तव्यं न वक्तव्य न वक्तव्य कदाचन ।
मत्स्वरूपस्त्वयं ज्ञेयो बिल्ववृक्षो विधानत ।
एकेन बिल्वपत्रेण सतुष्टोऽस्मि महामुने ॥

इति ब्रुवन्त परमेश्वरं पुन॰ प्रणम्येति होवाच ॥

भगवन् सर्वलोकेश सत्यज्ञानादिलक्षण ।
कथ पूजा प्रकर्तव्या ता वदस्व दयानिधे ॥

इति पुन पृच्छन्त वामदेवमालिङ्ग्येति होवाच ॥

बुद्धिमास्त्वमिति ज्ञात्वा वक्ष्यामि मुनिसत्तम ।
मम प्रियेण बिल्वेन त्व कुरुष्व मदर्चनम् ॥
द्रव्याणामुत्तमैर्लोके मम पूजाविधौ तव ।
पत्रपुष्पाक्षतैर्दिव्यैर्बिल्वपत्रै समर्चय ॥
बिल्वपत्र विना पूजा व्यर्था भवति सर्वदा ।
मम रूपमिति ज्ञेय सर्वरूप तदेव हि ॥
प्रात स्नात्वा विधानेन सन्ध्याकर्म समाप्य च ।
भूतिरुद्राक्षभरण उदीचीं दिशमाश्रयेत् ॥
सद्योजातादिभिर्मन्त्रैर्नमस्कृत्य पुन पुन ।
प्रदक्षिणत्रय कृत्वा शिवरूपमिति स्फुटम् ॥
देवीं ध्यायेत्तथा वृक्षे विष्णुरूप च सर्वदा ।
ब्रह्मरूप च विज्ञेय सर्वरूप विभावयेत् ॥
वामदक्षिणमध्यस्थ ब्रह्मविष्णुशिवात्मकम् ।
इन्द्रादयश्च यक्षान्ता वृन्तभागे व्यवस्थिता ॥
पृष्ठभागेऽमृत यस्मादर्चयेन्मम तुष्टये ।
उत्तानबिल्वपत्रं च य कुर्यान्मम मस्तके ॥
मम सायुज्यमाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ।
त्रिमूर्तिस्त्रिगुण बैल्वमग्निरूप तथैव च ।
ब्रह्मरूप कलारूप वेदरूपं महामुने ॥

पुरातनोऽहं पुरुषोऽहमीशो हिरण्मयोऽहं शिवरूपमस्मि ।
सबिल्वरूपं सगुणात्मरूपं त्रिमूर्तिरूपं शिवरूपमस्मि ॥
पृष्ठभागेऽमृतं न्यस्तं देवैर्ब्रह्मादिभिः पुरा ।
उत्तानबिल्वपत्रेण पूजयेत् सर्वसिद्धये ॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन बिल्वपत्रैः सदार्चय ।
बिल्वपत्रं विना वस्तु नास्ति किंचित्तवानघ ॥
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन बिल्वपत्रैः सदार्चय ।
उत्तानपत्रपूजां च यः कुर्यान्मम मस्तके ॥
इह लोकेऽखिलं सौख्यं प्राप्नोत्यन्ते पुरे मम ।
तिष्ठत्येव महावीरः पुनर्जन्मविवर्जितः ॥
सोदकैर्बिल्वपत्रैश्च यः कुर्यान्मम पूजनम् ।
मम सान्निध्यमाप्नोति प्रमथैः सह मोदते ॥
सत्यं सत्यं पुनः सत्यमुद्धृत्य भुजमुच्यते ।
बिल्वपूजनतो लोके मत्पूजायाः परा न हि ॥
त्रिसुपर्णं त्रिऋचा रूपं त्रिसुपर्णं त्रयीमयम् ।
त्रिगुणं त्रिजगन्मूर्तित्रयं शक्तित्रयं त्रिदृक् ॥
कालत्रयं च सवनत्रयं लिङ्गत्रयं त्रिपात् ।
तेजस्त्रयमकारोकारमकारप्रणवात्मकम् ॥
देवेषु ब्राह्मणोऽहं हि त्रिसुपर्णमयार्चितम् ।
मह्यं वै ब्राह्मणायेदं मया विज्ञप्तकामिकम् ॥
दद्याद्ब्रह्मभ्रूणवीरहत्यायाश्चान्यपातकैः ।
मुक्तोऽखण्डानन्दबोधो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥

त्रिसुपर्णोपनिषद पठनात्पङ्क्तिपावन ।
बोधको ह्या सहस्राद्वै पङ्क्ति पावयते ध्रुवम् ॥
त्रिसुपर्णश्रुतिर्ह्येषा निष्कृतौ त्रिदले रता ।
श्रद्धत्स्व विद्धन्नाद्यं तदिति वेदानुशासनम् ॥
अखण्डानन्दसबोधमयो यस्मादह मुने ।
विन्यस्तामृतभागेन सुपर्णेनावकुण्ठय ॥
अमृत मोक्षवाचन्तु तेनास्मदवकुण्ठनात् ।
प्राप्येते भोगमोक्षौ हि स्थित्यन्ते मदनुग्रहात् ॥
उत्तानभागपर्णेन मूर्ध्नि मे न्युब्जमर्पयेत् ।
मोक्षेऽमृतावकुण्ठोऽह भवेय तव कामधुक् ॥
येन केन प्रकारेण बिल्वकेनापि मा यज ।
तीर्थदानतपोयोगस्वाध्याया नैव तत्समा ॥
बिल्व विधानत स्थाप्य वर्धयित्वा च तद्दलै ।
य पूजयति मा भक्त्या सोऽहमेव न सशय ॥

य एतदधीते ब्रह्महाऽब्रह्महा भवति। स्वर्णस्तेय्यस्तेयी भवति। सुरापाय्यपायी भवति। गुरुवधूगाम्यगामी भवति। महापातकोपपातकेभ्य पूतो भवति। न च पुनरावर्तते। न च पुनरावर्तते। न च पुनरावर्तते ॐ सत्यम् ॥

इति बिल्वोपनिषत् समाप्ता

मृत्युलाङ्गूलोपनिषत्

अथ मृत्युलाङ्गूलं व्याख्यास्यामः । अस्य मृत्युलाङ्गूलमन्त्रस्य वसिष्ठ ऋषिः । अनुष्टुप् छन्दः । कालाग्निरुद्रो यमश्च देवता । मृत्यूपस्थाने विनियोगः । अथातो योगजिह्वः साधुमतियोजितं स मे बाह कालं पुरुष-मूर्ध्वलिङ्गं विरूपाक्षं विश्वरूपाय नमो नमः । पशुपतये नमः । य इदं शृणुयान्नित्यं मृत्युलाङ्गूलं त्रिसन्ध्यं कीर्तयति वा स ब्रह्महत्यां व्यपोहति । सुवर्णस्तेय्यस्तेयी भवति । गुरुदाराभिगाम्यगामी भवति । सर्वेभ्यः पातकेभ्य उपपातकेभ्यश्च सद्यो विमुक्तो भवति । सकृज्जप्तेनानेन गायत्र्याः षष्टिसहस्राणि फलितानि भवन्ति । अष्टौ ब्राह्मणान् ग्राहयित्वा ब्रह्मलोक-मवाप्नोति । यः कश्चिन्न ददाति स श्वित्री कुष्ठी कुनखी वा भवेत् । यः कश्चिद्दीयमानं न गृह्णाति सोऽन्धो बधिरो मूको वा भवति । मृत्युमुपस्थितः षण्मासादर्वाक् । बन्धोऽयं नश्यति इत्यनेन मृत्युलाङ्गू-लाख्यस्य च महामन्त्रस्य शतकृत्वो जपेन भगवान् धर्मराट् मम प्रीयताम् ।

ऋतं नष्टं यदा काले षण्मासेन मरिष्यति ।
ऋतं सत्यं परं ब्रह्म पुरुषं कृष्णपिङ्गलम् ॥
ऊर्ध्वलिङ्गं विरूपाक्षं विश्वरूपं नमाम्यहम् ।
सत्यं तु पञ्चमे मासे परं ब्रह्म चतुर्थके ॥
पुरुषं च तृतीये वा द्वितीये कृष्णपिङ्गलम् ॥
ऊर्ध्वलिङ्गं तु मासेन विरूपाक्षं तदर्धके ।
विश्वरूपं तृतीयेऽह्नि सद्यश्चैव नमो नमः ॥

इति मृत्युलाङ्गूलोपनिषत् समाप्ता

रुद्रोपनिषत्

विश्वमयो ब्राह्मणः शिवं व्रजति। ब्राह्मण· पञ्चाक्षरमनुभवति। ब्राह्मणः शिवपूजारतः। शिवभक्तिविहीनश्चेत् स चण्डाल उपचण्डालः। चतुर्वेदज्ञोऽपि शिवभक्त्यान्तर्भवतीति स एव ब्राह्मणः। अधमश्चाण्डालोऽपि शिवभक्तोऽपि ब्राह्मणाच्छ्रेष्ठतरः। ब्राह्मणस्त्रिपुण्ड्रधृतः। अत एव ब्राह्मणः। शिवभक्तेरेव ब्राह्मणः। शिवलिङ्गार्चनयुतश्चाण्डालोऽपि स एव ब्राह्मणाधिको वति। अग्निहोत्रभसिताच्छिवभक्तचाण्डालहस्तविभूतिः शुद्धा। कपिशा वा श्वेतजापि धूम्रवर्णा वा। विरक्ताना तपस्विनां शुद्धा। गृहस्थानां निर्मल-विभूतिः। तपस्विभिः सर्वभस्म धार्यम्। यद्वा शिवभक्तिसंपुष्टं सदापि तद्भसितं देवताधार्यम्।

ॐ अग्निरिति भस्म। वायुरिति भस्म। स्थलमिति भस्म। जलमिति भस्म। व्योमेति भस्म इत्याद्युपनिषत्कारणात् तत् कार्यम्। अन्यत्र "विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो विश्वतोहस्त उत विश्वतस्पात्। सं बाहुभ्यां नमति सं पतत्रैर्द्यावापृथिवी जनयन् देव एकः।" तस्मात्प्राणलिङ्गी शिवः। शिव एव प्राणलिङ्गी। जटाभस्मधारोऽपि प्राणलिङ्गी हि श्रेष्ठः। प्राणलिङ्गी शिवरूपः। शिवरूपः प्राणलिङ्गी। जङ्गमरूपः शिवः। शिव एव जङ्गमरूपः। प्राणलिङ्गिनां शुद्धसिद्धिर्न भवति। प्राणलिङ्गिनां जङ्गमपूज्यानां पूज्यतपस्विनामधिकश्चण्डालोऽपि प्राणलिङ्गी। तस्मात्प्राण-लिङ्गी विशेष इत्याह। य एवं वेद स शिवः। शिव एव रुद्रः प्राणलिङ्गी नान्यो भवति।

ॐ आत्मा परशिवद्वयो गुरुः शिवः। गुरूणां सर्वविश्वमिदं विश्व-मन्त्रेण धार्यम्। दैवाधीनं जगदिदम्। तद्दैवं तन्मन्त्रात् तनुते। तन्मे दैवं

गुरुरिति । गुरूणा सर्वज्ञानिना गुरुणा दत्तमेतदत्र परब्रह्म । ब्रह्म स्वानुभूति । गुरु शिवो देव । गुरु शिव एव लिङ्गम् । उभयोर्मिश्रप्रकाशत्वात् । प्राणवत्त्वात् महेश्वरत्वाच्च शिवस्तदैव गुरु । यत्र गुरुस्तत्र शिव । शिवगुरु-स्वरूपो महेश्वर । भ्रमरकीटकार्येण दीक्षिता शिवयोगिन शिवपूजापथे गुरुपूजाविधौ च महेश्वरपूजनान्मुक्ता । लिङ्गाभिषेक निर्माल्य गुरोरभिषेक-तीर्थं महेश्वरपादोदक जन्ममालिन्य क्षालयन्ति । तेषा प्रीति शिवप्रीति । तेषा तृप्ति शिवतृप्ति । तैश्च पावनो वास । तेषा निरसन शिवनिरसनम् । आनन्दपारायण । तस्माच्छिव व्रजन्तु । गुरु व्रजन्तु । इत्येव पावनम् ॥

इति रुद्रोपनिषत् समाप्ता

लिङ्गोपनिषत्

ॐ धर्मजिज्ञासा । ज्ञान बुद्धिश्च । ज्ञानान्मोक्षकारणम् । मोक्षान्मुक्तिस्वरूपम् । तथा ब्रह्मज्ञानाद्बुद्धिश्च । लिङ्गैक्य देहो लिङ्गभेदे न । अज्ञानात् ज्ञान बुद्धिश्च । चतुर्वर्णाना धारणा कुर्यात् । पशुपक्षि-मृगकीटकलिङ्गधारणमुच्यते । पञ्चबन्धस्वरूपेण पञ्चबन्धा ज्ञानस्वरूपा । पिण्डाज्जननम् । तज्जननकाले धारणमुच्यते । “सर्वलिङ्ग स्थापयति पाणि-मन्त्र पवित्रम्”, “अय मे हस्तो भगवान्” इति धारयेत् । “या ते रुद्र शिवा तनूरघोराऽपापकाशिनी”, “रुद्रपते जनिमा चारु चित्रम्”, “वय सोम व्रते तव । मनस्तनूषु बिभ्रत । प्रजावन्तो अशीमहि ।”, “त्रियम्बक यजामहे” इति धारयेत् । ब्राह्मणाना धारणा कुर्यात् । “पवित्र ते वितत

ब्रह्मणस्पते", "सोमारुद्रा युवमेतान्यस्मे विश्वा तनूषु भेषजानि धत्तम्। अवस्यतं मुंचतं यन्नो अस्ति तनूपु बद्धं कृतमेनो अस्मत्। सोमापूषणा जनना रयीणां जनना दिवो जनना पृथिव्याः। जातौ विश्वस्य भुवनस्य गोपौ देवा अकृण्वन्नमृतस्य नाभिम्।" इति प्राकट्यं कुर्यात्। न कुर्यात्पशुभाषणम्। श्रौतानामुपनयनकाले धारणम। चतुर्थाश्रमः संन्यासः। पञ्चमो लिङ्ग-धारणम्। अत्याश्रमाणां मध्ये लिङ्गधारी श्रेष्ठो भवति। शिरसि महादेव-स्तिष्ठतु इति धारयेत्। अन्यायो न्यायः। पृथिव्यापस्तेजो वायुराकाश इति पञ्चस्वरूपं लिङ्गम्। त्वक्च्छ्रोत्रनेत्रजिह्वाघ्राणपञ्चस्वरूपमिति लिङ्गम्। रेतोबुद्धचापमनस्स्वरूपमिति लिङ्गम्। सङ्कल्प इति लिङ्गम्। ज्योतिरहं विरजा विपाप्मा भूयासं स्वरूपमिति लिङ्गम्। व्रतं चरेत्। संतिष्ठेन्नियमेन। सर्वं शाम्भवीरूपम्। शाम्भवी विद्योच्यते। चरेदेतानि सूत्राणि। पञ्चमुखं पञ्चस्वरूपं पञ्चाक्षरं पञ्चसूत्रं ज्ञानम्। सिद्धिर्भवत्येव। ज्ञानाद्धारणं लिङ्गदेह-प्रकार उच्यते। शिरःपाणिपादपायूपस्थं सर्वं लिङ्गस्वरूपम्। ब्राह्मणो वदेत्।

ओङ्कारो बाणः शक्तिरेव पीठं सिन्दूरवर्णं सर्वं लिङ्गस्वरूपम्। कैवल्यं केवलं विद्यात्। व्यवहारपरः स्यात्। प्राण एव प्राणः। पूर्वं ब्रह्मा पीठम्। विष्णुर्बाणः। रुद्रः स्वरूपम्। सर्वभूतैरथापरित्याज्यश्च। विग्रहमनुग्रहलिङ्गेषु शक्तिकपालेषु सर्वशङ्करं विद्यात्। जातिविषयान् त्यजेत्। श्रौताश्रौतेषु धारणम्। वेदोक्तविधिना श्रौतं तद्रहितमश्रौतम्। सर्ववर्णेषु धारणं कैलाससिद्धिर्भवति। धारणं देहे कैलासस्वरूपम। धारणं देहे कैवल्यस्वरूपम्। धारणं देहे प्रणवस्वरूपम्। धारणं देहे वेदस्वरूपम्। धारणं देहे ब्रह्मस्वरूपम। धारणं देहे शिवस्वरूपम्। शिरसि बाणं बाहुनाभिपीठप्रकृतिरूपकं देहे धारणं यस्य न विद्यते तद्देहं न पश्येत्। शिरःकपालं केशान् न कुर्यात्। शिरःपीठं लिङ्गात्मकं सर्वम्।

शाम्भवीविग्रह उच्यते । प्राणादिलिङ्गस्वरूप गुरोर्लिङ्गम् । गुरुसभवात्मक लिङ्ग प्रगुरो । तत प्रथम प्रणिपतति । प्रणवस्वरूप लिङ्ग ब्रह्मलिङ्गम् । प्रकाशात्मक लिङ्ग विद्यान्लिङ्गम् । विद्यालिङ्ग ज्ञानस्वरूपम् । लिङ्ग प्रचरेच्छास्नात् । लिङ्गस्वरूपेय सिद्धिर्भविष्यति । सर्वदेहेषु लिङ्गधारण भवति । इति वेदपुरुषो मन्यते । महापुरुषोपेतं यो वेद स एव नित्यपूतस्थ । स एव नित्यपूतस्थ स्याद्दैवलौकिक पुरुष । स एवामुष्मिकपुरुष इति मन्यन्ते । जीवात्मा परमात्मा च स एवोच्यते । इष्टप्राणाभावेषु लिङ्गधारण वदन्ति । इष्टे धारणम् । तिस्र पुरस्त्रिपदा विश्वचर्षणी । पुरनाशे लिङ्गस्वरूपाज्ञासिद्धिर्भवत्यवज्ञानेऽसति । सयुक्त लिङ्ग मोक्ष एव भवत्येव । मोक्षमेव धारण विद्यात् । उशतीव मातर कुर्यात् । इत्येव वेदेत्युपनिषत् । ॐ तत्सत् ॥

इति लिङ्गोपनिषत् समाप्ता

वज्रपञ्जरोपनिषत्

सह नाववतु—इति शान्ति ।

वज्रपञ्जरेण भस्मधारण कुर्यात् । वामकरे भस्म गृहीत्वा सद्योजातमिति पञ्चब्रह्ममन्त्र । त्रियम्बक जातवेदसे गायत्र्या मानस्तोकैरभिमन्त्र्य मूलेन सप्तवारमभिमन्त्र्य श्रीविद्येय शिरसि । ऐं वद वद वाग्वादिनि हूस्रैं क्लिन्ने क्लेदिनि क्लेदय महाक्षोभ कुरु । हसकलरी ओं मोक्ष कुरु कुरु । हूसौ इति मुखे । ओं ओं नमो भगवति ज्वालामालिनि देवदेवि सर्वज्ञान हारिके

जातवेदसि ज्वलन्ति ज्वलन्ति प्रज्वल प्रज्वल ह्रा ह्रीं ह्रू र र र र ज्वाला मालिनि हु फट् स्वाहा इति हृदयं। जलवासिन्यै नमो नाभौ। ह्रीं वह्निवासिन्यै नमो गुह्ये। ओ सह नाभ्यादिजान्वन्तम्। ओं ह्रीं श्र पशु हु फट् स्वाहा जान्वादिपादपर्यन्तम्। ओं ह्रीं स्फुर स्फुर प्रस्फु प्रस्फुर रूप तट तट चट चट प्रचट प्रचट कह कह वम व बन्धय बन्धय घातय घातय हु फट् स्वाहा इत्यघोरेण शिरसि। ओं वैष्णव नमो हृदये। पुन अघोरेण पृष्ठे। पुन सुदर्शनेन जान्वादिनाभ्यन्तम् पुन पाशुपतेन पादादिजान्वन्तम्। ह्सौ अ अ क्ष स्हौ ओं ह क्लीं क्ष्रौ श्रीं।

उग्र वीरं महाविष्णु ज्वलन्त सर्वतोमुखम्।
नृसिह भीषण भद्र मृत्युमृत्यु नमाम्यहम्॥

श्रीं क्ष्रौ श्रीं ह्रीं ओं इति दक्षिणबाहौ। ओं क्षा ओं नमो भगव नारसिहाय ज्वालामालिने तीक्ष्णदष्ट्राग्निनेत्राय सर्वरक्षोघ्नाय सर्वज्वरविनाशा सर्वभूतविनाशाय दह दह पच पच रक्ष रक्ष हु फट् स्वाहा इ वामबाहौ। उत्तिष्ठ पुरुष हरितपिङ्गळ लोहिताक्ष देहि मे दापय स्वाहा ओं ह्रीं दु उत्तिष्ठ पुरुषि किं स्वपिषि भय मे समुपस्थितम्। य शक्यमशक्य वा ते भगवति शमय शमय स्वाहा।

मृत्योस्तुल्य त्रिलोकीं ग्रसितुमतिरसान्निस्सृता किं नु जिह्वा
किं वा कृष्णाङ्घ्रिपद्मसृतिभिररुणिता विष्णुपद्या पदव्य
प्राप्ता सन्ध्या स्मरारे स्वयमुत नुतिभिस्तिस्र इत्यूह्यमाना
देवैर्देव्यास्त्रिशूलक्षतमहिषजुषो रक्तधारा जयन्ति॥

इति बडबानलदुर्गामृत्योस्तुल्यवनदुर्गाभि सर्वाङ्गमुद्धूळयेत्। त शेषभस्मनि जल निक्षिप्य त्रिपुण्ड्रधारण कुर्यात्।

एता एव महाविद्या विभूतेरभिधारणे ।
कथिताः परमेशानि सता पूर्वतराघहा ॥
वज्रपञ्जरनाम्नैव य कुर्याद्भस्मधारणम् ।
स सर्वभयनिर्मुक्त साक्षाच्छिवमयो भवेत् ।
एतानि तानि श्रीमन्त्रपवित्रे यानि भस्मनि ॥

दग्धकामाङ्गविभूतित्रैपुण्ड्रितानि कथितानि ललाटपट्टे लोपयन्ति दैवलिखितानि दुरक्षराणि ।

इति वज्रपञ्जरोपनिषत् समाप्ता

वटुकोपनिषत्

अथ वटुकोपनिषद् व्याख्यास्याम ।

वालाग्रमात्र हृदयस्य मध्ये विश्व देव जातरूप वरेण्यम् ।
तमात्मस्थ येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषा शान्तिर्भविता नेतरेषाम् ॥
यो वै वटुक स भगवान् यश्च ब्रह्मा तस्मै वै नमो नम ।
यो वै वटुक॰ स भगवान् यश्च विष्णुस्तस्मै वै नमो नम ॥
यो वै वटुक स भगवान् यश्च रुद्रस्तस्मै वै नमो नम ।
यो वै वटुक॰ स भगवान् यश्चेन्द्रस्तस्मै वै नमो नम ॥
यो वै वटुक॰ स भगवान् यश्चाग्निस्तस्मै वै नमो नम ।
यो वै वटुक॰ स भगवान् यश्च वायुस्तस्मै वै नमो नम ॥
यो वै वटुक स भगवान् यश्च सूर्यस्तस्मै वै नमो नम ।
यो वै वटुक॰ स भगवान् यश्च सोमस्तस्मै वै नमो नम ॥

योो वै वटुक स भगवान् यश्च ग्रहास्तस्मै वै नमो नम ।
यो वै वटुक स भगवान् यश्चोपग्रहास्तस्मै वै नमो नम ॥
यो वै वटुक. स भगवान् यश्च भूस्तस्मै वै नमो नम ।
यो वै वटुक. स भगवान् यश्च भुवस्तस्मै वै नमो नम ॥
यो वै वटुक स भगवान् यश्च स्वस्तस्मै वै नमो नम ।
यो वै वटुक स भगवान् यश्चान्तरिक्षं तस्मै वै नमो नम ॥
यो वै वटुक स भगवान् यश्च द्यौस्तस्मै वै नमो नम ।
यो वै वटुक· स भगवान् यश्चापस्तस्मै वै नमो नम ॥
यो वै वटुक स भगवान् यश्च तेजस्तस्मै वै नमो नम ।
यो वै वटुक स भगवान् यश्च कालस्तस्मै वै नमो नम ॥
यो वै वटुक स भगवान् यश्च मृत्युस्तस्मै वै नमो नम ।
यो वै वटुक स भगवान् यश्चामृत्युस्तस्मै वै नमो नम ॥
यो वै वटुक स भगवान् यश्चाकाशस्तस्मै वै नमो नम ।
यो वै वटुक स भगवान् यश्च विश्व तस्मै वै नमो नम ॥
यो वै वटुक स भगवान् यश्च शुक्ल तस्मै वै नमो नम ।
यो वै वटुक स भगवान् यश्च दम्भस्तस्मै वै नमो नम ॥
यो वै वटुक स भगवान् यश्चादम्भस्तस्मै वै नमो नम ।
यो वै वटुक स भगवात् यश्च सूक्ष्मं तस्मै वै नमो नम ॥
यो वै वटुक स भगवान् यश्च स्थूलं तस्मै वै नमो नम ।
यो वै वटुकः स भगवान् यश्च कृष्णस्तस्मै वै नमो नम ॥
यो वै वटुकः स भगवान् यश्चाकृष्णस्तस्मै वै नमो नम ।
यो वै वटुक स भगवान् यश्च सत्यं तस्मै वै नमो नम ।
यो वै वटुक स भगवान् यश्च सर्वं तस्मै वै नमो नम ॥

भूस्ते आदिर्मध्य भुव स्वस्ते शीर्षं विश्वरूपोऽसि ब्रह्मैकस्त्व द्विधा त्रिधा बुद्धिस्त्व शान्तिस्त्व पुष्टिस्त्व हुतमहुतं दत्तमदत्त सर्वमसर्वं विश्वमविश्व कृतमकृत परमपर परायण च त्वम् । अपाम सोमममृता अभूमागन्म ज्योतिरविदाम देवान् । किं नूनमस्मान्कृणवदराति किमु धूर्तिरमृत मर्त्यस्य । सोमसूर्यपुरस्तात् सूक्ष्म पुरुष । सर्वं जगद्धित वा एतदक्षर प्राजापत्य सूक्ष्म सौम्य पुरुष ग्राह्यमग्राह्येण भाव भावेन सौम्य सौम्येन सूक्ष्म सूक्ष्मेण वायव्य वायव्येन ग्रसति स्वेन तेजसा तस्मादुपसहर्त्रे महाग्रासाय वै नमो नम ।

हृदिस्था देवता सर्वा हृदि प्राणा प्रतिष्ठिता ।
हृदि त्वमसि यो नित्यं तिस्रो मात्रा परस्तु स ॥

तस्योत्तरत शिरो दक्षिणत पादौ य उत्तरत स ओङ्कारो य ओङ्कार स प्रणवो य प्रणव स सर्वव्यापी य सर्वव्यापी सोऽनन्तो योऽनन्तस्तत्तार यत्तार तत्सूक्ष्म यत्सूक्ष्म तच्छुक्ल यच्छुक्ल तद्वैद्युत यद्वैद्युत तत्पर ब्रह्म यत्पर ब्रह्म स एको य एक स रुद्रो यो रुद्र स ईशानो य ईशान स भगवान् महेश्वरो यो भगवान् महेश्वर स भगवान् वटुकेश्वरो यो भगवान् वटुकेश्वर ।

अथ कस्मादुच्यत ओङ्कारो यस्मादुच्चार्यमाण एव प्राणानूर्ध्वमुत्क्रामयति तस्मादुच्यत ओङ्कार । अथ कस्मादुच्यते प्रणवो यस्मादुच्चार्यमाण एव ऋग्यजुस्सामाथर्वाङ्गिरस ब्रह्म ब्राह्मणेभ्य प्रणामयति नामयति च तस्मादुच्यते प्रणव । अथ कस्मादुच्यते सर्वव्यापी यस्मादुच्चार्यमाण एव सर्वान् लोकान् व्याप्नोति स्नेहो यथा पललपिण्डमिव शान्तरूपमोतप्रोतमनुप्राप्तो व्यतिषक्तश्च तस्मादुच्यते सर्वव्यापी । अथ कस्मादुच्यतेऽनन्तो यस्मादुच्चार्यमाण एव तिर्यगूर्ध्वमधस्ताच्चास्यान्तो नोपलभ्यते तस्मादुच्यतेऽनन्त । अथ कस्मादुच्यते तार यस्मादुच्चार्यमाण एव गर्भजन्मव्याधि-

जरामरणसंसारमहाभयात्तारयति त्रायते च तस्मादुच्यते तारम् । अथ कस्मादुच्यते सूक्ष्म यस्मादुच्चार्यमाण एव सूक्ष्मो भूत्वा शरीराण्यधितिष्ठति सर्वाणि चाङ्गान्यभिमृशति तस्मादुच्यते सूक्ष्मम् । अथ कस्मादुच्यते शुक्ल यस्मादुच्चार्यमाण एव क्रन्दते क्रामयति च तस्मादुच्यते शुक्लम । अथ कस्मादुच्यते वैद्युत यस्मादुच्चार्यमाण एवाव्यक्ते महति तमसि द्योतयति तस्मादुच्यते वैद्युतम् । अथ कस्मादुच्यते पर ब्रह्म यस्मात् परमपर परायण च बृहद्बृहत्या बृंहयति तस्मादुच्यते पर ब्रह्म । अथ कस्मादुच्यत एको यः सर्वान् प्राणान् संभक्ष्य सभक्षणेनाज ससृजति विसृजति तीर्थमेके व्रजन्ति तीर्थमेके दक्षिणा प्रत्यञ्च उदञ्च प्राञ्चोऽभिव्रजन्त्येके तेषा सर्वेषामिह सद्गति· । साकं स एको भूतश्चरति प्रजाना तस्मादुच्यत एक । अथ कस्मादुच्यते रुद्रो यस्मादृषिभिर्नान्यैर्भक्तैर्द्रुतमस्य रूपमुपलभ्यते तस्मादुच्यते रुद्र । अथ कस्मादुच्यत ईशानो य. सर्वान् देवानीशत ईशानीभिर्जननी-भिश्च परमशक्तिभि । अभि त्वा शूर नोनुमोऽदुग्धा इव धेनव । ईशानमस्य जगत सुवर्दृशमीशानमिन्द्र तस्थुष । तस्मादुच्यत ईशान । अथ कस्मा दुच्यते भगवान् महेश्वरो यस्माद्भक्ता ज्ञानेन भजन्त्यनुगृह्णाति च वाच संसृजति विसृजति च सर्वान् भावान् परित्यज्यात्मज्ञानेन योगैश्वर्येण महति महीयते तस्मादुच्यते भगवान् महेश्वर । अथ कस्मादुच्यते भगवान् वद्रुकेश्वरे यस्मादन्तर्जलौषधिवीरुधानाविश्येम विश्व भुवनानि वा अवते तस्मादुच्यते भगवान् वद्रुकेश्वर । तदेतद्रुद्रचरितम् ।

एको ह देवः प्रदिशो नु सर्वा
पूर्वो ह जात स उ गर्भे अन्त ।
स एव जातः स जनिष्यमाण·
प्रत्यङ्जनास्तिष्ठति सर्वतोमुख· ॥

एको वटुको न द्वितीयाय तस्मै
य इमान् लोकानीशत ईशनीभि ।
प्रत्यङ्जनास्तिष्ठति सङ्कुकोचान्तकाले
ससृज्य विश्वा भुवनानि गोप्ता ॥
यस्मिन् क्रोध या च तृष्णा क्षमा च
ह्यक्षमा हित्वा हेतुजालस्य मूलम् ।
बुद्ध्या सञ्चित स्थापयित्वा तु रुद्रे
शाश्वत वै रुद्रमेकत्वमाहु ॥
वटुको हि शाश्वतेन पुराणेन
वेषमूर्जेण तपसा नियन्ता ॥

अग्निरिति भस्म वायुरिति भस्म जलमिति भस्म स्थलमिति भस्म व्योमेति भस्म सर्वं ह वेद भस्म मन एतानि चक्षूषि यस्माद्व्रतमिद पाशुपत यद्भस्मनाङ्गानि सस्पृशेत्तस्माद्ब्रह्म तदेतद्वटुक पशुपाशविमोक्षणाय ।

यस्मिन्निद सर्वमोतप्रोत
तस्मादन्यन्न पर किञ्चनास्ति ।
न तस्मात् पूर्वं न पर तदस्ति
न भूत नोत भव्य यदासीत् ॥
अक्षराज्जायते काल कालाद्व्यापक उच्यते ।

व्यापको हि भगवान् वटुको भोगायमानो यदा शेते रुद्रस्तदा सहरते प्रजा । उच्छ्वासिते तमो भवति तमस आपोऽप्स्वङ्गुल्या मथिते मथित शिशिरे शिशिर मथ्यमान फेन भवति फेनादण्डं भवत्यण्डाद्ब्रह्मा भवति ब्रह्मणो वायुर्वायोरोङ्कार ओङ्कारात्सावित्री सावित्र्या गायत्री गायत्र्या लोका.

भवन्ति । एतद्धि परम तप । आपो ज्योती रसोऽमृत ब्रह्म भूर्भुव·स्वर
नम इति ।

य इमा वटुकोपनिषदं ब्राह्मणोऽधीतेऽश्रोत्रिय श्रोत्रियो भवति
अनुपनीत उपनीतो भवति । स ह्याग्निपूतो भवति । स वायुपूतो भवति
स सूर्यपूतो भवति । स सोमपूतो भवति । स सत्यपूतो भवति । स सर्वपूत
भवति । स सर्वैर्देवैरनुज्ञातो भवति । स सर्वैर्वेदैरनुध्यातो भवति ।
सर्वेषु तीर्थेषु स्नातो भवति । स सर्वविद्भवति । स सर्वायुरारोग्यवान् भवति
स कालज्ञानी भवति । स गुर्वनुग्रहभागी भवति । इत्येव भगवद्वटुकेश
य स्तौति स वेद्य वेदेति ॥

इत्याथर्वणरहस्ये वटुकोपनिषत् समाप्ता

शिवसङ्कल्पोपनिषत्

यज्जाग्रतो दूरमुदैति दैव तदु सुप्तस्य तथैवैति ।
दूरङ्गम ज्योतिषा ज्योतिरेक तन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥१
येन कर्माण्यपसो मनीषिणो यज्ञे कृण्वन्ति विदथेषु धीरा ।
यदपूर्वं यक्षमन्त प्रजाना तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ २
यत्प्रज्ञानमुत चेतो धृतिश्च यज्ज्योतिरन्तरमृत प्रजासु ।
यस्मान्न ऋते किञ्चन कर्म क्रियते तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु
येनेद भूत भुवनं भविष्यत् परिगृहीतममृतेन सर्वम् ।
येन यज्ञस्तायते सप्तहोता तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ४

यस्मिन्नृच साम यजूषि यस्मिन् प्रतिष्ठिता रथनाभाविवारा ।
यस्मिश्चित्त सर्वमोत प्रजाना तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ५ ॥
सुषारथिरश्वानिव यन्मनुष्यान्नेनीयतेऽभीशुभिर्वाजिन इव ।
हृत्प्रतिष्ठ यदजिर जविष्ठ तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ६ ॥

इति वाजसनेयसहिताया शिवसङ्कल्पोपनिषत् समाप्ता

शिवसङ्कल्पोपनिषत्

येनेद भूत भुवन भविष्यत् परिगृहीतमम्ृतेन सर्वम् ।
येन यज्ञस्तायते सप्तहोता तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ १ ॥
येन कर्माणि प्रचरन्ति धीरा यतो वाचा मनसा चारु यन्ति ।
यत्सम्मितमनु सयन्ति प्राणिनस्तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥२॥
येन कर्माण्यपसो मनीषिणो यज्ञे कृण्वन्ति विदथेषु धीरा ।
यदपूर्व यक्षमन्त प्रजाना तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ३ ॥
यत्प्रज्ञानमुत चेतो धृतिश्च यज्ज्योतिरन्तरमृत प्रजासु ।
यस्मान्न ऋते किञ्चन कर्म क्रियते तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥
सुषारथिरश्वानिव यन्मनुष्यान्नेनीयतेऽभीशुभिर्वाजिन इव ।
हृत्प्रतिष्ठ यदजिर जविष्ठ तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ५ ॥
यस्मिन्नृच साम यजूषि यस्मिन् प्रतिष्ठिता रथनाभाविवारा ।
यस्मिश्चित्त सर्वमोत प्रजाना तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥६॥
यदत्र षष्ठ त्रिशत सुवीर यज्ञस्य गुह्य नवनावमाय्यम् [?] ।
दश पञ्च त्रिशत यत्पर च तन्मे मन· शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ७ ॥

यज्जाग्रतो दूरमुदैति दैवं तदु सुप्तस्य तथैवैति ।
दूरङ्गमं ज्योतिषा ज्योतिरेक तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥८॥
येन द्यौः पृथिवी चान्तरिक्ष च ये पर्वता प्रदिशो दिशश्च ।
येनेद जगद्व्याप्त प्रजाना तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ९ ॥
येनेद विश्व जगतो बभूव ये देवा अपि महतो जातवेदा ।
तदेवाग्निस्तमसो ज्योतिरेक तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥१०॥
ये मनो हृदय ये च देवा ये दिव्या आपो ये सूर्यरश्मि ।
ते श्रोत्रे चक्षुषी सञ्चरन्त तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ११ ॥
अचिन्त्य चाप्रमेय च व्यक्ताव्यक्तपर च यत् ।
सूक्ष्मात्सूक्ष्मतर ज्ञेयं तन्मे मनः शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ १२ ॥
एका च दश शत च सहस्रं चायुत च
नियुत च प्रयुतं चार्बुद च न्यर्बुद च ।
समुद्रश्च मध्य चान्तश्च परार्धश्च
तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ १३ ॥
ये पञ्च पञ्चदश शत सहस्रमयुत न्यर्बुद च ।
तेऽग्निचित्येष्टकास्तं शरीरं तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥१४॥
वेदाहमेत पुरुष महान्तमादित्यवर्णं तमस परस्तात् ।
यस्य योनिं परिपश्यन्ति धीरास्तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥
यस्येद धीरा पुनन्ति कवयो ब्रह्माणमेत त्वा वृणुत इन्दुम् ।
स्थावर जङ्गम द्यौराकाश तन्मे मन. शिवसङ्कल्पमस्तु ॥१६॥
परात् परतर चैव यत्पराच्चैव यत्परम् ।
यत्परात् परतो ज्ञेय तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ १७ ॥

परात् परतरो ब्रह्मा तत्परात् परतो हरि ।
तत्परात् परतोऽधीशस्तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ १८ ॥
या वेदादिषु गायत्री सर्वव्यापी महेश्वरी ।
ऋग्यजुस्सामाथर्वैश्च तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ १९ ॥
यो वै देव महादेव प्रणव पुरुषोत्तमम् ।
य सर्वे सर्ववेदैश्च तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ २० ॥
प्रयत प्रणवोङ्कार प्रणव पुरुषोत्तमम् ।
ओङ्कार प्रणवात्मान तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ २१ ॥
योऽसौ सर्वेषु वेदेषु पठ्यते ह्यज ईश्वर ।
अकायो निर्गुणो ह्यात्मा तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ २२ ॥
गोभिर्जुष्ट धनेन ह्यायुषा च बलेन च ।
प्रजया पशुभि पुष्कराक्ष तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥२३॥
त्रियम्बक यजामहे
सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् ।
उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय
माऽमृतात्तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ २४ ॥
कैलासशिखरे रम्ये शङ्करस्य शिवालये ।
देवतास्तत्र मोदन्ते तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ २५ ॥
विश्वतश्चक्षुरुत विश्वतोमुखो
विश्वतोहस्त उत विश्वतस्पात् ।
सबाहुभ्या नमति सपतत्रैर्द्यावापृथिवी
जनयन् देव एकस्तन्मे मन· शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ २६ ॥

चतुरो वेदानधीयीत सर्वशास्त्रमय विदु ।
इतिहासपुराणाना तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ २७ ॥
मा नो महान्तमुत मा नो अर्भक
मा न उक्षन्तमुत मा न उक्षितम् ।
मा नो वधी पितर मोत मातर प्रिया मा न
तनुवो रुद्र रीरिषस्तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ २८ ॥
मा नस्तोके तनये मा न आयुषि
मा नो गोषु मा नो अश्वेषु रीरिष. ।
वीरान्मा नो रुद्र भामितो वधीर्हविष्मन्त
नमसा विधेम ते तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ २९ ॥
ऋतं सत्यं पर ब्रह्म
पुरुष कृष्णपिङ्गळम् ।
ऊर्ध्वरेत विरूपाक्ष विश्वरूपाय वै नमो नम
तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ३० ॥
कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे ।
वोचेम शन्तम हृदे ।
सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु
तन्मे मन. शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ३१ ॥
ब्रह्म जज्ञान प्रथम पुरस्तात्
वि सीमत सुरुचो वेन आव ।
स बुध्निया उपमा अस्य विष्ठा सतश्च योनि
असतश्च विवस्तन्मे मन' शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ३२ ॥

य प्राणतो निमिषतो
महित्वैक इद्राजा जगतो बभूव ।
य ईशे अस्य द्विपदश्चतुष्पद कस्मै देवाय
हविषा विधेम तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ३३ ॥

य आत्मदा बलदा यस्य विश्वे
उपासते प्रशिष यस्य देवा ।
यस्य छायाऽमृत यस्य मृत्यु कस्मै देवाय
हविषा विधेम तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ३४ ॥

यो रुद्रो अग्नौ यो अप्सु य ओषधीषु
यो रुद्रो विश्वा भुवनाऽऽविवेश ।
तस्मै रुद्राय नमो अस्तु
तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ३५ ॥

गन्धद्वारा दुराधर्षां
नित्यपुष्टा करीषिणीम् ।
ईश्वरीं सर्वभूताना तामिहोपह्वये श्रिय
तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ३६ ॥

य इद शिवसङ्कल्प सदा ध्यायन्ति ब्राह्मणा ।
ते पर मोक्ष गमिष्यन्ति तन्मे मन शिवसङ्कल्पमस्तु ॥ ३७ ॥

इति शिवसङ्कल्पोपनिषत् समाप्ता

[इति शिवसङ्कल्पमन्त्रा समाप्ता]

शिवोपनिषत्

प्रथमोऽध्याय॰

कैलासशिखरासीनमशेषामरपूजितम् ।
कालघ्न श्रीमहाकालमीश्वर ज्ञानपारगम् ॥ १ ॥
सपूज्य विधिवद्भक्त्या ऋष्यात्रेय सुसयत ।
सर्वभूतहितार्थाय पप्रच्छेद महामुनि ॥ २ ॥
ज्ञानयोग न विन्दन्ति ये नरा मन्दबुद्धय॰ ।
ते मुच्यन्ते कथ घोराद्भगवन् भवसागरात् ॥ ३ ॥
एव पृष्ट प्रसन्नात्मा ऋष्यात्रेयेण धीमता ।
मन्दबुद्धिविमुक्त्यर्थं महाकाल प्रभाषते ॥ ४ ॥

महादेव उवाच—

पुरा रुद्रेण गदिता शिवधर्मा सनातना ।
देव्या सर्वगणाना च सक्षेपाद्ग्रन्थकोटिभि ॥ ५ ॥
आयु प्रज्ञा तथा शक्ति प्रसमीक्ष्य नृणामिह ।
तापत्रयप्रपीडा च भोगतृष्णाविमोहिनीम् ॥ ६ ॥
ते धर्मा स्कन्दनन्दिभ्यामन्यैश्च मुनिसत्तमै ।
सारमादाय निर्दिष्टा सम्यक्प्रकरणान्तरै ॥ ७ ॥
सारादपि महासार शिवोपनिषद परम् ।
अल्पग्रन्थ महार्थं च प्रवक्ष्यामि जगद्धितम् ॥ ८ ॥
शिव शिव इमे शान्तनाम चाद्य मुहुर्मुहु ।
उच्चारयन्ति तद्भक्त्या ते शिवा नात्र सशय ॥ ९ ॥

अशिवा पाशसयुक्ता पशव सर्वचेतना ।
यस्माद्विलक्षणास्तेभ्यस्तस्मादीश शिव स्मृत ॥ १० ॥
गुणो बुद्धिरहङ्कारस्तन्मात्राणीन्द्रियाणि च ।
भूतानि च चतुर्विंशदिति पाशा प्रकीर्तिता ॥ ११ ॥
पञ्चविशकमज्ञान सहज सर्वदेहिनाम् ।
पाशजालस्य तन्मूल प्रकृति कारणाय न ॥ १२ ॥
सत्यज्ञाने निबध्यन्ते पुरुषा पाशबन्धनै ।
मद्भावाच्च विमुच्यन्ते ज्ञानिन पाशपञ्जरात् ॥ १३ ॥
षड्विशकश्च पुरुष पशुरज्ञ शिवागमे ।
सप्तविंश इति प्रोक्त शिव सर्वजगत्पति ॥ १४ ॥
यस्माच्छिव सुसपूर्ण सर्वज्ञ सर्वग प्रभु ।
तस्मात्स पाशरहित स विशुद्ध स्वभावत ॥ १५ ॥
पशुपाशपर शान्त परमज्ञानदेशिक ।
शिव शिवाय भूताना तं विज्ञाय विमुच्यते ॥ १६ ॥
एतदेव पर ज्ञान शिव इत्यक्षरद्वयम् ।
विचाराद्याति विस्तार तैलबिन्दुरिवाम्भसि ॥ १७ ॥
सकृदुच्चारित येन शिव इत्यक्षरद्वयम् ।
बद्ध परिकरस्तेन मोक्षोपगमन प्रति ॥ १८ ॥
द्व्यक्षर शिवमन्त्रोऽय शिवोपनिषदि स्मृत ।
एकाक्षर पुनश्चायमोमित्येव व्यवस्थित ॥ १९ ॥
नामसङ्कीर्तनादेव शिवस्याशेषपातकै ।
यत प्रमुच्यते क्षिप्र मन्त्रोऽय द्व्यक्षर पर ॥ २० ॥
य शिव शिवमित्येव द्व्यक्षर मन्त्रमभ्यसेत् ।
एकाक्षर वा सतत स याति परम पदम् ॥ २१ ॥

मित्रस्वजनबन्धूना कुर्यान्नाम शिवात्मकम् ।
अपि तत्कीर्तनाद्याति पापमुक्त शिव पुरम् ॥ २२ ॥
विज्ञेय स शिव शान्तो नरस्तद्भावभावित ।
आस्ते सदा निरुद्विग्न स देहान्ते विमुच्यते ॥ २३ ॥
हृद्यन्त करण ज्ञेय शिवस्यायतन परम् ।
हृत्पद्म वेदिका तत्र लिङ्गमोङ्कारमिष्यते ॥ २४ ॥
पुरुष स्थापको ज्ञेय सत्य समार्जन स्मृतम् ।
अहिसा गोमय प्रोक्त शान्तिश्च सलिल परम् ॥ २५ ॥
कुर्यात् समार्जन प्राज्ञो वैराग्य चन्दन स्मृतम् ।
पूजयेद्ध्यानयोगेन सन्तोषै कुसुमै सितै ॥ २६ ॥
धूपश्च गुग्गुलुर्देय प्राणायामसमुद्भव ।
प्रत्याहारश्च नैवेद्यमस्तेय च प्रदक्षिणम् ॥ २७ ॥
इति दिव्योपचारैश्च सपूज्य परम शिवम् ।
जपेद्ध्यायेच्च मुक्त्यर्थं सर्वसङ्गविवर्जित ॥ २८ ॥
ज्ञानयोगविनिर्मुक्त कर्मयोगसमावृत ।
मृत शिवपुरं गच्छेत्स तेन शिवकर्मणा ॥ २९ ॥
तत्र भुक्त्वा महाभोगान्प्रलये सर्वदेहिनाम् ।
शिवधर्माच्छिवज्ञान प्राप्य मुक्तिमवाप्नुयात् ॥ ३० ॥
ज्ञानयोगेन मुच्यते देहपातादनन्तरम् ।
भोगान् भुक्त्वा च मुच्यन्ते प्रलये कर्मयोगिन ॥ ३१ ॥
तस्मात् ज्ञानविदो योगात्तथाऽज्ञा कर्मयोगिन ।
सर्व एव विमुच्यन्ते ये नरा शिवमाश्रिता ॥ ३२ ॥
स भोग शिवविद्यार्थं येषा कर्मास्ति निर्मलम् ।
ते भोगान् प्राप्य मुच्यन्ते प्रलये शिवविद्यया ॥ ३३ ॥

विद्या सङ्कीर्तनीया हि येषा कर्म न विद्यते ।
ते चावर्त्य विमुच्यन्ते यावत्कर्म न तद्भवेत् ॥ ३४ ॥
शिवज्ञानविद तस्मात्पूजयेद्विभवैर्गुरुम् ।
विद्यादान च कुर्वीत भोगमोक्षजिगीषया ॥ ३५ ॥
शिवयोगी शिवज्ञानी शिवजापी तपोऽधिक ।
क्रमश कर्मयोगी च पञ्चैते मुक्तिभाजना ॥ ३६ ॥
कर्मयोगस्य यन्मूल तद्वक्ष्यामि समासत ।
लिङ्गमायतन चेति तत्र कर्म प्रवर्तते ॥ ३७ ॥

इति शिवोपनिषदि मुक्तिनिर्देशाध्याय प्रथम

द्वितीयोऽध्याय:

अथ पूर्वस्थितो लिङ्गे गर्भे स त्रिगुणो भवेत् ।
गर्भाद्वापि विभागेन स्थाप्य लिङ्ग शिवालये ॥ १ ॥
यावल्लिङ्गस्य दैर्घ्यं स्यात्तावद्वेद्याश्च विस्तर ।
लिङ्गतृतीयभागेन भवेद्वेद्या समुच्छ्रय ॥ २ ॥
भागमेक न्यसेद्भूमौ द्वितीय वेदिमध्यत· ।
तृतीयभागे पूजा स्यादिति लिङ्ग त्रिधा स्थितम् ॥ ३ ॥
भूमिस्थ चतुरश्र स्यादष्टाश्र वेदिमध्यत ।
पूजार्थं वर्तुल कार्यं दैर्घ्यात् त्रिगुणविस्तरम् ॥ ४ ॥
अधोभागे स्थित स्कन्द स्थिता देवी च मध्यत ।
ऊर्ध्वं रुद्र क्रमाद्वापि ब्रह्मविष्णुमहेश्वरा ॥ ५ ॥

एत एव त्रयो लोका एत एव त्रयो गुणा ।
एत एव त्रयो वेदा एतच्चान्यत्स्थित त्रिधा ॥ ६ ॥
नवहस्त स्मृतो ज्येष्ठ षड्ढस्तश्चापि मध्यम ।
विद्यात् कनीयस्त्रैहस्त लिङ्गमानमिद स्मृतम् ॥ ७ ॥
गर्भस्यान्त प्रविस्तारस्तदूनश्च न शस्यते ।
गर्भस्यान्त प्रविस्तारात्तदुपर्यपि सस्थितम् ॥ ८ ॥
प्रासाद कल्पयेच्छ्रीमान् विभजेत त्रिधा पुन ।
भाग एको भवेज्जङ्घा द्वौ भागौ मञ्जरी स्मृता ॥ ९ ॥
मञ्जर्या अर्धभागस्थ शुकनास प्रकल्पयेत ।
गर्भादर्धेन विस्तारमायाम च सुशोभनम् ॥ १० ॥
गर्भाद्वापि त्रिभागेन शुकनासा प्रकल्पयेत् ।
गर्भादर्धेन विस्तीर्णा गर्भाच्च द्विगुणायता ॥ ११ ॥
जङ्घाभिश्च भवेत् कार्या मञ्जर्यङ्गुलराशिना ।
प्रासादार्धेन विज्ञेयो मण्टपस्तस्य वामत ॥ १२ ॥
मण्डपात्पादविस्तीर्णा जगती तावदुच्छ्रिता ।
प्रासादस्य प्रमाणेन जगत्या सार्धमङ्गणम् ॥ १३ ॥
प्राकार तत्समन्ताच्च गोपुराद्दालभूषितम् ।
प्राकारान्त स्थितं कार्य वृषस्थान समुच्छ्रितम ॥ १४ ॥
नन्दीश्वरमहाकालौ द्वारशाखाव्यवस्थितौ ।
प्राकाराद्दक्षिणे कार्यं सर्वोपकरणान्वितम् ॥ १५ ॥
पञ्चभौम त्रिभौम वा योगीन्द्रावमथ महत् ।
प्राकारगुप्त तत्कार्यं मैत्रस्थानसमन्वितम ॥ १६ ॥
स्थानाद्दशसमायुक्त भव्यवृक्षजलान्वितम ।
तन्महानससामग्र्या पूर्वत सत्रमण्डपम् ॥ १७ ॥

स्थान चण्डेशमैशान्या पुष्पाराम तथोत्तरम् ।
कोष्ठागार च वायव्या वारुण्या वरुणालयम् ॥ १८ ॥
शमीन्धनकुशस्थानमायुधाना च नैर्ऋतम् ।
सर्वलोकोपकाराय नगरस्थ प्रकल्पयेत् ॥ १९ ॥
श्रीमदायतन शम्भोर्योगिना विजने वने ।
शिवस्यायतने यावत्समेताः परमाणव ॥ २० ॥
मन्वन्तराणि तावन्ति कर्तुर्भोगा शिवे पुरे ।
महाप्रतिमलिङ्गानि महान्त्यायतनानि च ॥ २१ ॥
कृत्वाऽऽप्नोति महाभोगानन्ते मुक्ति च शाश्वतीम् ।
लिङ्गप्रतिष्ठा कुर्वीत यदा तल्लक्षण कृती ॥ २२ ॥
पञ्चगव्येन सशोध्य पूजयित्वाऽधिवासयेत् ।
पालाशोदुम्बराश्वत्थपृषदाज्यतिलैर्यवै ॥ २३ ॥
अग्निकार्यं प्रकुर्वीत दद्यात् पूर्णाहुतित्रयम् ।
शिवस्याष्टशत हुत्वा लिङ्गमूल स्पृशेद्बुध ॥ २४ ॥
एव मध्येऽवसाने तन्मूर्तिमन्त्रैश्च मूर्तिषु ।
अष्टौ मूर्तीश्वरा कार्या नवम स्थापक स्मृत ॥ २५ ॥
प्रात सस्थापयेल्लिङ्ग मन्त्रैस्तु नवभि क्रमात् ।
महास्नापनपूजा च स्थाप्य लिङ्ग प्रपूजयेत् ॥ २६ ॥
गुरोर्मूर्तिधराणा च दद्यादुत्तमदक्षिणाम् ।
यतीना च समस्ताना दद्यान्मध्यमदक्षिणाम् ॥ २७ ॥
दीनान्धकृपणेभ्यश्च सर्वासामुपकल्पयेत् ।
सर्वभक्ष्यान्नपानाद्यैरनिषिद्ध च भोजनम् ॥ २८ ॥
कल्पयेदागताना च भूतेभ्यश्च बलि हरेत् ।
रात्रौ मातृगणाना च बलि दद्याद्विशेषत ॥ २९ ॥

एव य· स्थापयेल्लिङ्ग तस्य पुण्यफल शृणु ।
कुलत्रिंशकमुद्धृत्य भृत्यैश्च परिवारित ॥ ३० ॥
कलत्रपुत्रमित्राद्यै सहित. सर्वबान्धवै ।
विमुच्य पापकलिल शिवलोक व्रजेन्नर ।
तत्र भुक्त्वा महाभोगान् प्रलये मुक्तिमाप्नुयात् ॥ ३१ ॥

इति शिवोपनिषदि लिङ्गायतनाध्यायो द्वितीय

तृतीयोऽध्याय·

अथान्यैरल्पवित्तैश्च नृपैश्च शिवभावितै ।
शक्तित स्वाश्रमे कार्यं शिवशान्तिगृहद्वयम् ॥ १ ॥
गृहस्येशानदिग्भागे कार्यमुत्तरतोऽपि वा ।
खात्वा भूमिं समुद्धृत्य शल्यानाकोट्य यत्नत ॥ २ ॥
शिवदेवगृह कार्यमष्टहस्तप्रमाणत ।
दक्षिणोत्तरदिग्भागे किंचिद्दीर्घं प्रकल्पयेत् ॥ ३ ॥
हस्तमात्रप्रमाण च दृढपट्टचतुष्टयम् ।
चतुष्कोणेषु सयोज्यमर्घ्यपात्रादिसश्रयम् ॥ ४ ॥
गर्भमध्ये प्रकुर्वन्ति शिववेदिं सुशोभनाम् ।
उदगर्वाक्च्छ्रिता किंचिच्चतु शीर्षकसयुताम् ॥ ५ ॥
त्रिहस्तायामविस्तारा षोडशाङ्गुलमुच्छ्रिताम् ।
तच्छीर्षाणीव हस्तार्धमायामाद्विस्तरेण च ॥ ६ ॥
शिवस्थण्डिलमित्येतच्चतुर्हस्त सम शिर ।
मूर्तिनैवेद्यदीपाना विन्यासार्थं प्रकल्पयेत् ॥ ७ ॥

शैवलिङ्गेन कार्यं स्यात् कार्यं मणिजपार्थिवे ।
स्थण्डिलार्धे च कुर्वन्ति वेदिमन्या सवर्तुलाम् ॥ ८ ॥
षोडशाङ्गुलमुत्सेधा विस्तीर्णा द्विगुणेन च ।
गृहे न स्थापयेच्छैल लिङ्ग मणिजमर्चयेत् ॥ ९ ॥
त्रिसन्ध्य पार्थिव वापि कुर्यादन्यद्दिने दिने ।
सर्वेषामेव वर्णाना स्फाटिक सर्वकामदम् ॥ १० ॥
सर्वदोषविनिर्मुक्तमन्यथा दोषमावहेत् ।
आयुष्मान् बलवान् श्रीमान् पुत्रवान् धनवान् सुखी ॥ ११ ॥
वरमिष्ट च लभते लिङ्ग पार्थिवमर्चयन् ।
तस्माद्धि पार्थिव लिङ्ग ज्ञेय सर्वार्थसाधकम् ॥ १२ ॥
निर्दोष सुलभ चैव पूजयेत् सतत बुध ।
यथा यथा महालिङ्ग पूजा श्रद्धा यथा यथा ॥ १३ ॥
तथा तथा महत्पुण्य विज्ञेयमनुरूपत ।
प्रतिमालिङ्गवेदीषु यावन्त परमाणव ।
तावत्कल्पान्महाभोगस्तत्कर्ताऽऽस्ते शिवे पुरे ॥ १४ ॥

इति शिवोपनिषदि शिवगृहाध्यायस्तृतीयः

चतुर्थोऽध्याय

अथैकभिन्नावच्छिन्न पुरत शान्तिमण्टपम् ।
पूर्वापराष्टहस्त स्याद्द्वादशोत्तरदक्षिणे ॥ १ ॥
तद्द्वारभित्तिसबद्ध कपिच्छुकसमावृतम् ।
पटद्वय भवेत् स्थाप्य सुवाद्यावारहेतुना ॥ २ ॥

द्वार त्रिशाख विज्ञेय नवत्यङ्गुलमुच्छ्रितम् ।
तदर्धेन च विस्तीर्ण सत्कवाट शिवालये ॥ ३ ॥
दीर्घ पञ्चनवत्या च पञ्चशाखासुशोभितम् ।
सत्कवाटद्वयोपेत श्रीमद्वाहनमण्टपम् ॥ ४ ॥
द्वार पश्चान्मुख ज्ञेयमशेषार्थप्रसाधकम् ।
अभावे प्राङ्मुख कार्यमुदग्दक्षिणतो न च ॥ ५ ॥
गवाक्षकद्वय कार्यमपिधान सुशोभनम् ।
धूमनिर्गमनार्थाय दक्षिणोत्तरकुडचयो ॥ ६ ॥
आग्नेयभागात्परित कार्या जालगवाक्षका ।
ऊर्ध्वस्तूपिकया युक्ता ईषच्छिद्रपिधानया ॥ ७ ॥
शिवाग्निहोत्रकुण्ड च वृत्त हस्तप्रमाणत ।
चतुरश्रवेदिका श्रीमन्मेखलात्रयभूषितम् ॥ ८ ॥
कुडच द्विहस्तविस्तीर्ण पञ्चहस्तसमुच्छ्रितम् ।
शिवाग्निहोत्रशरण कर्तव्यमतिशोभनम् ॥ ९ ॥
जगतीस्तम्भपट्टाद्य सप्तसख्य च कल्पयेत् ।
बन्धयोगविनिर्मुक्त तुल्यस्थानपदान्तरम ॥ १० ॥
ऐष्टक कल्पयेद्यत्नाच्छिवाग्न्यायतन महत् ।
चतु प्रेगीवकोपेतमेकप्रेगीवकेन वा ॥ ११ ॥
सुधाप्रलिप्त कर्तव्य पञ्चाण्डकविभूषितम् ।
शिवाग्निहोत्रशरण चतुरण्डकसयुतम् ॥ १२ ॥
बहिस्तदेव जगती त्रिहस्ता वा सुकुट्टिमा ।
तावदेव च विस्तीर्णा मेखलादिविभूषिता ॥ १३ ॥
कर्तव्या चात्र जगती तस्याश्चाध समन्तत ।
द्विहस्तमात्रविस्तीर्णा तदर्धार्धसमुच्छ्रिता ॥ १४ ॥

अन्या वृत्ता प्रकर्तव्या रुद्रवेदी सुशोभना ।
दशहस्तप्रमाणा च चतुरङ्गुलमुच्छ्रिता ॥ १५ ॥
रुद्रमातृगणाना च दिक्पतीना च सर्वदा ।
सर्वाम्रपाकसयुक्त तासु नित्यबलि हरेत् ॥ १६ ॥
वेद्यन्या सर्वभूताना बहि कार्या द्विहस्तिका ।
वृषस्थान च कर्तव्य शिवालोकनसमुखम् ॥ १७ ॥
अग्न्यार्षसवितुर्व्योम वृष कार्यश्च पश्चिमे ।
व्योम्नश्चाधस्त्रिगर्भे स्यात् पितृतर्पणवेदिका ॥ १८ ॥
प्राकारान्तर्बहि कार्यं श्रीमद्गोपुरभूषितम् ।
पुष्पारामजलोपेत प्राकारान्त च कारयेत् ॥ १९ ॥
मृद्दारुज तृणच्छन्न प्रकुर्वीत शिवालयम् ।
भूमिकाद्वयविन्यासादुत्क्षिप्त कल्पयेद्बुध ॥ २० ॥
शिवदक्षिणत कार्यं तद्भक्तेर्योग्यमालयम ।
शय्यासनसमायुक्त वास्तुविद्याविनिर्मितम् ॥ २१ ॥
ध्वजसिंहौ वृषगजौ चत्वार शोभना स्मृता ।
धूमश्वगर्दभध्वाङ्क्षाश्चत्वारश्चार्थनाशका ॥ २२ ॥
गृहस्यायामविस्तार कृत्वा त्रिगुणमादित ।
अष्टभि शोधयेदापै शेषश्च गृहमादिशेत् ॥ २३ ॥
इति शान्तिगृह कृत्वा रुद्राग्नि य प्रवर्तयेत् ।
अप्येक दिवसं भक्त्या तस्य पुण्यफल श्रृणु ॥ २४ ॥
कलत्रपुत्रमित्राद्यै स भृत्यै परिवारित ।
कुलैकविंशदुत्तार्य शिवलोकमवाप्नुयात् ॥ २५ ॥
नीलोत्पलदलश्यामा पीनवृत्तपयोधरा ।
हेमवर्णा स्त्रियश्चान्या सुन्दर्य प्रियदर्शना ॥ २६ ॥

ताभि सार्धं महाभोगैर्विमानै सार्वकामिकै ।
इच्छया क्रीडते तावद्यावदाभूतसप्लवम् ॥ २७ ॥
तत कल्पाग्निना सार्ध दह्यमान सुविह्वलम् ।
दृष्ट्वा विरज्यते भूयो भवभोगमहार्णवात् ॥ २८ ॥
तत सपृच्छते रुद्रास्तत्रस्थान् ज्ञानपारगान् ।
तेभ्य प्राप्य शिवज्ञान शान्त निर्वाणमाप्नुयात् ॥ २९
अविरक्तश्च भोगेभ्य सप्त जन्मानि जायते ।
पृथिव्यधिपति श्रीमानिच्छया वा द्विजोत्तम ॥ ३० ॥
सप्तमाज्जन्मनश्चान्ते शिवज्ञानमवाप्नुयात् ।
ज्ञानाद्विरक्त ससाराच्छुद्ध खान्यधितिष्ठति ॥ ३१ ॥
इत्येतदखिल कार्यं फलमुक्त समासतः ।
उत्सवे च पुनर्ब्रूम प्रत्येक द्रव्यज फलम् ॥ ३२ ॥
सद्गन्धगुटिकामेका लाक्षा प्राण्यङ्गवर्जिताम् ।
कर्पासास्थिप्रमाणा च हुत्वाग्नौ श्रृणुयात् फलम् ॥ ३३
यावत्सद्गन्धगुटिका शिवाग्नौ सख्यया हुता ।
तावत्कोट्यस्तु वर्षाणि भोगान् भुङ्क्ते शिवे पुरे ॥ ३४
एकाङ्गुलप्रमाणेन हुत्वाऽग्नौ चन्दनाहुतिम् ।
वर्षकोटिद्वय भोगैर्दिव्यै शिवपुरे वसेत् ॥ ३५ ॥
यावत्केसरसख्यान कुसुमस्यानले हुतम् ।
तावद्युगसहस्राणि शिवलोके महीयते ॥ ३६ ॥
नागकेसरपुष्प तु कुङ्कुमार्धेन कीर्तितम् ।
यत्फल चन्दनस्योक्तमुशीरस्य तदर्धकम् ॥ ३७ ॥
यत्पुष्पधूपभक्ष्यान्नदधिक्षीरघृतादिभि ।
पुण्यलिङ्गार्चने प्रोक्त तद्धोमस्य दशाधिकम् ॥ ३८ ॥

हुत्वाऽग्नौ समिधस्तिस्र शिवोमास्कन्दनामभि ।
पश्चाद्दद्यात्तिलान्नानि होमयीत यथाक्रमम् ॥ ३९ ॥
पलाशाङ्कुरजारिष्टपालाल्य समिध शुभा ।
पृषदाज्यप्लुता हुत्वा श्रुणु यत्फलमाप्नुयात् ॥ ४० ॥
पलाशाङ्कुरसख्याना यावदग्नौ हुत भवेत् ।
तावत्कल्पान्महाभोगै शिवलोके महीयते ॥ ४१ ॥
तल्लक्ष्यमध्यसभूत हुत्वाग्नौ समिध शुभा ।
कल्पार्धसमित काल भोगान् भुङ्क्ते शिवे पुरे ॥ ४२ ॥
शमीसमित्फल देयमब्दानपि च लक्षकम् ।
शम्यर्धफलवच्छेषा समिध. क्षीरवृक्षजा ॥ ४३ ॥
तिलसख्यान् तिलान् हुत्वा ह्याज्याक्ता यावती भवेत् ।
तावत्स वर्षलक्षास्तु भोगान् भुङ्क्ते शिवे पुरे ॥ ४४ ॥
यावत्सुरौषधीरन्नस्तिलतुल्यफल स्मृतम् ।
इतरेभ्यस्तिलेभ्यश्च कृष्णाना द्विगुण फलम् ॥ ४५ ॥
लाजाक्षता सगोधूमा वर्षलक्षफलप्रदा ।
दशसाहस्रिका ज्ञेया शेषा स्युर्बीजजातय ॥ ४६ ॥
पलाशेन्धनजे वह्नौ होमस्य द्विगुण फलम् ।
क्षीरवृक्षसमृद्धेऽग्नौ फल सार्धाधिक भवेत् ॥ ४७ ॥
असमिद्धे सधूमे च होमकर्म निरर्थकम् ।
अन्धश्च जायमान स्याद्दारिद्र्योपहतस्तथा ॥ ४८ ॥
न च कण्टकिभिर्वृक्षैरग्निं प्रज्वाल्य होमयेत् ।
शुष्कैर्नवै प्रशस्तैश्च काष्ठैरग्नि समिन्धयेत् ॥ ४९ ॥
एवमाज्याहुतिं हुत्वा शिवलोकमवाप्नुयात् ।
तत्र कल्पशत भोगान् भुङ्क्ते दिव्यान् यथेप्सितान् ॥ ५० ॥

स्रुचैकाहितमात्रेण व्रतस्यापूरितेन च ।
याहुतिर्दीयते वह्नौ सा पूर्णाहुतिरुच्यते ॥ ५१ ॥
एका पूर्णाहुतिं हुत्वा शिवेन शिवभावित ।
सर्वकाममवाप्नोति शिवलोके व्यवस्थित ॥ ५२ ॥
अशेषकुलजै सार्धं स भृत्यै परिवारित ।
आभूतसप्लव यावद्भोगान् भुङ्क्ते यथेप्सितान् ॥ ५३ ॥
ततश्च प्रलये प्राप्ते सम्प्राप्य ज्ञानमुत्तमम् ।
प्रसादादीश्वरस्यैव मुच्यते भवसागरात् ॥ ५४ ॥
शिवपूर्णाहुतिं वह्नौ पतन्तीं य प्रपश्यति ।
सोऽपि पापैर्नर सर्वैर्मुक्त शिवपुर व्रजेत् ॥ ५५ ॥
शिवाग्निधूमसस्पृष्टा जीवा सर्वे चराचरा ।
तेऽपि पापविनिर्मुक्ता स्वर्गं यान्ति न सशय ॥ ५६ ॥
शिवयज्ञमहावेद्या जायते ये न सन्ति वा ।
तेऽपि यान्ति शिवस्थान जीवा स्थावरजङ्गमा ॥ ५७
पूर्णाहुति घृताभावे क्षीरतैलेन कल्पयेत् ।
होमयेदतसीतैल तिलतैल विना नर ॥ ५८ ॥
सर्षपेङ्गुदिकाशाम्रकरञ्जमधुकाक्षजम् ।
प्रियङ्गुबिल्वपैप्पल्यनालिकेरसमुद्भवम् ॥ ५९ ॥
इत्येवमादिक तैलमाज्याभावे प्रकल्पयेत् ।
दूर्वया बिल्वपत्रैर्वा समिध सम्प्रकीर्तिता· ॥ ६० ॥
अन्नार्थे होमयेत् क्षीर दधि मूलफलानि वा ।
तिलार्थे तण्डुलै कुर्याद्दर्भार्थे हरितैस्तृणै ॥ ६१ ॥
परिधीनामभावेन शरैर्वंशैश्च कल्पयेत् ।
इन्धनानामभावेन दीपयेत् तृणगोमयै ॥ ६२ ॥

गोमयानामभावेन महत्यम्भसि होमयेत् ।
अपामसंभवे होम भूमिभागे मनोहरे ॥ ६३ ॥
विप्रस्य दक्षिणे पाणावश्वत्थे तदभावत ।
छागस्य दक्षिणे कर्णे कुशमूले च होमयेत् ॥ ६४ ॥
स्वात्माग्नौ होमयेत् प्राज्ञ सर्वाग्नीनामसभवे ।
अभावे न त्यजेत् कर्म कर्मयोगविधौ स्थित ॥ ६५ ॥
आपत्कालेऽपि य कुर्याच्छिवाग्नेर्मनसार्चनम् ।
स मोहकञ्चुक त्यक्त्वा परा शान्तिमवाप्नुयात ॥ ६६ ॥
प्राणाग्निहोत्र कुर्वन्ति परम शिवयोगिन ।
बाह्यकर्मविनिर्मुक्ता ज्ञानध्यानसमाकुला ॥ ६७ ॥

इति शिवोपनिषदि शान्तिगृहाग्निकार्याध्यायश्चतुर्थ.

पञ्चमोऽध्याय

अथाग्नेय महास्नानमलक्ष्मीमलनाशनम् ।
सर्वपापहर दिव्य तप श्रीकीर्तिवर्धनम् ॥ १ ॥
अग्निरूपेण रुद्रेण स्वतेज परम बलम् ।
भूतिरूप समुद्गीर्ण विशुद्ध दुरितापहम् ॥ २ ॥
यक्षरक्ष पिशाचाना ध्वसन मन्त्रसत्कृतम् ।
रक्षार्थ बालरूपाणा सूतिकाना गृहेषु च ॥ ३ ॥
यश्च भुङ्क्ते द्विज कृत्वान्नस्य वा परिधित्रयम् ।
अपि शूद्रस्य पङ्क्तिस्थ पङ्क्तिदोषैर्न लिप्यते ॥ ४ ॥

आहारमर्धभुक्त च कीटकेशादिदूषितम् ।
तावन्मात्र समुद्धृत्य भूतिस्पृष्ट विशुद्धयति ॥ ५ ॥
आरण्य गोमयकृतं करीष वा प्रशस्यते ।
शर्करापासुनिर्मुक्तमभावे काष्ठभस्मना ॥ ६ ॥
स्वगृहाश्रमवल्लीभ्य: कुलालालयभस्मना ।
गोमयेषु च दग्धेषु हीष्टकानि च येषु च ॥ ७ ॥
सर्वत्र विद्यते भस्म दु खापार्जनरक्षणम् ।
शङ्खकुन्देन्दुवर्णाभमादद्याज्जन्तुवर्जितम् ॥ ८ ॥
भस्मानीय प्रयत्नेन तद्रक्षेद्यत्नवास्तथा ।
मार्जारमूषिकाद्यैश्च नोपहन्येत तद्यथा ॥ ९ ॥
पञ्चदोषविनिर्मुक्त गुणपञ्चकसयुतम् ।
शिवैकादशिकाजप्त शिवभस्म प्रकीर्तितम् ॥ १० ॥
जातिकारुकवाक्कायस्थानदुष्ट च पञ्चमम् ।
पापघ्न शाङ्कर रक्षापवित्र योगद गुणा ॥ ११ ॥
शिवव्रतस्य शान्तस्य भासकत्वाच्छुभस्य च ।
भक्षणात् सर्वपापाना भस्मेति परिकीर्तितम् ॥ १२ ॥
भस्मस्नान शिवस्नान वारुणादधिक स्मृतम् ।
जन्तुशैवालनिर्मुक्तमाग्नेय पङ्कवर्जितम् ॥ १३ ॥
अपवित्र भवेत्तोय निशि पूर्वमनाहृतम् ।
नदीतडागवापीषु गिरिप्रस्रवणेषु च ॥ १४ ॥
स्नान साधारण प्रोक्त वारुण सर्वदेहिनाम् ।
असाधारणमेवोक्त भस्मस्नान द्विजन्मनाम् ॥ १५ ॥
त्रिकाल वारुणस्नानादनारोग्य प्रजायते ।
आग्नेय रोगशमनमेतस्मात् सार्वकामिकम् ॥ १६ ॥

सन्ध्यात्रयेऽर्धरात्रे च भुक्त्वा चान्नविरेचने ।
शिवयोग्याचरेत् स्नानमुच्चारादिक्रियासु च ॥ १७ ॥
भस्मास्तृते महीभागे समे जन्तुविवर्जिते ।
ध्यायमान शिव योगी रजन्यन्त शयीत च ॥ १८ ॥
एकरात्रोषितस्यापि या गतिर्भस्मशायिन ।
न सा शक्या गृहस्थेन प्राप्तु यज्ञशतैरपि ॥ १९ ॥
गृहस्थस्त्र्यायुषोङ्कारै स्नान कुर्यात् त्रिपुण्ड्कै ।
यति सार्वाङ्गिक स्नानमापादतलमस्तकात् ॥ २० ॥
शिवभक्तस्त्रिधा वेद्या भस्मस्नानफल लभेत् ।
हृदि मूर्ध्नि ललाटे च शूद्र शिवगृहाश्रमी ॥ २१ ॥
गणा प्रव्रजिता शान्ता भूतिमालभ्य पञ्चधा ।
शिरोललाटे हृद्बाह्वोर्भस्मस्नानफल लभेत् ॥ २२ ॥
सवत्सर तदर्ध वा चतुर्दश्यष्टमीषु च ।
य कुर्याद्भस्मना स्नान तस्य पुण्यफल शृणु ॥ २३ ॥
शिवभस्मनि यावन्त समेता परमाणव ।
तावद्वर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते ॥ २४ ॥
एकविंशकुलोपेत पत्नीपुत्रादिसयुत ।
मित्रस्वजनभृत्यैश्च समस्तै परिवारित ॥ २५ ॥
तत्र भुक्त्वा महाभोगानिच्छया सार्वकामिकान् ।
ज्ञानयोग समासाद्य प्रलये मुक्तिमाप्नुयात् ॥ २६ ॥
भस्म भस्मान्तिक येन गृहीत नैष्ठिकव्रतम् ।
अनेन वै स देहेन रुद्रश्चङ्क्रमते क्षितौ ॥ २७ ॥
भस्मस्नानरत शान्त ये नमन्ति दिने दिने ।
ते सर्वपापनिर्मुक्ता नरा यान्ति शिव पुरम् ॥ २८ ॥

इत्येतत्परम स्नानमाग्नेय शिवनिर्मितम् ।
त्रिसन्ध्यमाचरेन्नित्य जापी योगमवाप्नुयात् ॥ २९ ॥
भस्मानीय प्रदद्याद्य स्नानार्थं शिवयोगिने ।
कल्प शिवपुरे भोगान् भुक्त्वान्ते स्याद्द्विजोत्तम ॥ ३० ॥
आग्नेय वारुण मान्त्र वायव्य त्वैन्द्रपञ्चमम् ।
मानस शान्तितोय च ज्ञानस्नान तथाष्टमम् ॥ ३१ ॥
आग्नेय रुद्रमन्त्रेण भस्मस्नानमनुत्तमम् ।
अम्भसा वारुण स्नान कार्यं वारुणमूर्तिना ॥ ३२ ॥
मूर्धान पाणिनाऽऽलभ्य शिवैकादशिका जपेत् ।
ध्यायमान शिव शान्त मन्त्रस्नान पर स्मृतम् ॥ ३३ ॥
गवा खुरपुटोत्खातपवनोद्धूतरेणुना ।
कार्यं वायव्यक स्नान मन्त्रेण मरुदात्मना ॥ ३४ ॥
व्यभ्रेऽर्के वर्षति स्नान कुर्यादैन्द्रीं दिश स्थित ।
आकाशमूर्तिमन्त्रेण तदैन्द्रमिति कीर्तितम् ॥ ३५ ॥
उदक पाणिना गृह्य सर्वतीर्थानि सस्मरेत् ।
अभ्युक्षयेच्छिरस्तेन स्नान मानसमुच्यते ॥ ३६ ॥
पृथिव्या यानि तीर्थानि सरास्यायतनानि च ।
तेषु स्नातस्य यत्पुण्य तत्पुण्य क्षान्तिवारिणा ॥ ३७ ॥
न तथा शुध्यते तीर्थैस्तपोभिर्वा महाध्वरै ।
पुरुष सर्वदानैश्च यथा क्षान्त्या विशुद्ध्यति ॥ ३८ ॥
आक्रुष्टस्ताडितस्तस्मादधिक्षिप्तस्तिरस्कृत ।
क्षमेदक्षममानाना स्वर्गमोक्षजिगीषया ॥ ३९ ॥
यैव ब्रह्मविदा प्राप्तिर्यैव प्राप्तिस्तपस्विनाम् ।
यैव योगाभियुक्ताना गति सैव क्षमावताम् ॥ ४० ॥

ज्ञानामलाम्भसा स्नात सर्वदैव मुनि शुचि ।
निर्मलस्सुविशुद्धश्च विज्ञेय सूर्यरश्मिवत् ॥ ४१ ॥
मेध्यामेध्यरस यद्वदपि वत्स विना करै ।
नैव लिप्यति तद्दोषैस्तद्वद्ज्ञानी सुनिर्मल ॥ ४२ ॥
एषामेकतमे स्नात शुद्धभाव शिव व्रजेत् ।
अशुद्धभाव स्नातोऽपि पूजयन्नाप्नुयात् फलम् ॥ ४३ ॥
जल मन्त्र दया दान सत्यमिन्द्रियसयम ।
ज्ञान भावात्मशुद्धिश्च शौचमष्टविध श्रुतम् ॥ ४४ ॥
अङ्गुष्ठतलमूले च ब्राह्म तीर्थमवस्थितम् ।
तेनाचम्य भवेच्छुद्ध शिवमन्त्रेण भावित ॥ ४५ ॥
यदध कन्यकायाश्च तत्तीर्थं दैवमुच्यते ।
तीर्थं प्रदेशिनीमूले पित्र्य पितृविधोदयम् ॥ ४६ ॥
मध्यमाङ्गुलिमध्येन तीर्थमारिषमुच्यते ।
करपुष्करमध्ये तु शिवतीर्थं प्रतिष्ठितम् ॥ ४७ ॥
वामपाणितले तीर्थमौम नाम प्रकीर्तितम् ।
शिवोमातीर्थसयोगात् कुर्यात् स्नानाभिषेचनम् ॥ ४८ ॥
देवान् दैवेन तीर्थेन तर्पयेदकृताम्भसा ।
उद्धृत्य दक्षिण पाणिमुपवीती सदा बुध ॥ ४९ ॥
प्राचीनावीतिना कार्यं पितॄणा तिलवारिणा ।
तर्पण सर्वभूतानामारिषेण निवीतिना ॥ ५० ॥
सव्यस्कन्धे यदा सूत्रमुपवीत्युच्यते तदा ।
प्राचीनावीत्यसव्येन निवीती कण्ठसस्थिते ॥ ५१ ॥

पितॄणां तर्पणं कृत्वा सूर्यायार्घ्यं प्रकल्पयेत् ।
उपस्थाय ततः सूर्यं यजेच्छिवमनन्तरम् ॥ ५२ ॥

इति शिवोपनिषदि शिवभस्मस्नानाध्यायः पञ्चमः

षष्ठोऽध्यायः

अथ भक्त्या शिवं पूज्य नैवेद्यमुपकल्पयेत् ।
यदन्नमात्मनाऽश्नीयात्तस्याग्रे विनिवेदयेत् ॥ १ ॥
यः कृत्वा भक्ष्यभोज्यानि यत्नेन विनिवेदयेत् ।
शिवाय स शिवे लोके कल्पकोटिं प्रमोदते ॥ २ ॥
यः पक्वं श्रीफलं दद्याच्छिवाय विनिवेदयेत् ।
गुरोर्वा होमयेद्वापि तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ३ ॥
श्रीमद्भिः स महायानैर्भोगान् भुङ्क्ते शिवे पुरे ।
वर्षाणामयुतं साग्रं तदन्ते श्रीपतिर्भवेत् ॥ ४ ॥
कपित्थमेकं यः पक्वमीश्वराय निवेदयेत् ।
वर्षलक्षं महाभोगैः शिवलोके महीयते ॥ ५ ॥
एकमाम्रफलं पक्वं यः शंभोर्विनिवेदयेत् ।
वर्षाणामयुतं भोगैः क्रीडते स शिवे पुरे ॥ ६ ॥
एकं वटफलं पक्वं यः शिवाय निवेदयेत् ।
वर्षलक्षं महाभोगैः शिवलोके महीयते ॥ ७ ॥
यः पक्वं दाडिमं चैकं दद्याद्विकस्मितं नवम् ।
शिवाय गुरवे वापि तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ८ ॥

यावत्तद्बीजसख्यान शोभन परिकीर्तितम् ।
तावदष्टायुतान्युच्चै शिवलोके महीयते ॥ ९ ॥
द्राक्षाफलानि पक्वानि य शिवाय निवेदयेत् ।
भक्त्या वा शिवयोगिभ्यस्तस्य पुण्यफल शृणु ॥ १० ॥
यावत्तत्फलसख्यानमुभयोर्विनिवेदितम् ।
तावद्युगसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ ११ ॥
द्राक्षाफलेषु यत्पुण्य तत्खर्जूरफलेषु च ।
तदेव राजवृक्षेषु पारावतफलेषु च ॥ १२ ॥
यो नारङ्गफल पक्व विनिवेद्य महेश्वरे ।
अष्टलक्ष महाभोगै क्रीडते स शिवे पुरे ॥ १३ ॥
बीजपूरेषु तस्यार्धं तदर्धं लिकुचेषु च ।
जम्बूफलेषु यत्पुण्य तत्पुण्य तिन्दुकेषु च ॥ १४ ॥
पनस नारिकेल वा शिवाय विनिवेदयेत् ।
वर्षलक्षं महाभोगै शिवलोके महीयते ॥ १५ ॥
पुरुष च प्रियाल च मधूककुसुमानि च ।
जम्बूफलानि पक्वानि वैकङ्कतफलानि च ॥ १६ ॥
निवेद्य भक्त्या शर्वाय प्रत्येक तु फले फले ।
दशवर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ १७ ॥
क्षीरिकाया फल पक्व य शिवाय निवेदयेत् ।
वर्षलक्ष महाभोगैर्मोदते स शिवे पुरे ॥ १८ ॥
वालुकात्रपुसादीनि य फलानि निवेदयेत् ।
शिवाय गुरवे वापि पक्व च करमर्दकम् ॥ १९ ॥
दशवर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ।
बदराणि सुपक्वानि तिन्तिडीकफलानि च ॥ २० ॥

दर्शनीयानि पक्वानि ह्यामलक्या फलानि च ।
एवमादीनि चान्यानि शाकमूलफलानि च ॥ २१ ॥
निवेदयीत शर्वाय श‍ृणु यत्फलमाप्नुयात् ।
एकैकस्मिन् फले भोगान् प्राप्नुयादनुपूर्वश ॥ २२ ॥
पञ्चवर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ।
गोधूमचणकाद्यानि सुकृत सक्तुभर्जितम् ॥ २३ ॥
निवेदयीत शर्वाय तस्य पुण्यफल श‍ृणु ।
यावत्तद्बीजसंख्यान शुभ भ्रष्ट निवेदयेत् ॥ २४ ॥
तावद्वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ।
य पक्वानीक्षुदण्डानि शिवाय विनिवेदयेत् ॥ २५ ॥
गुरवे वापि तद्भक्त्या तस्य पुण्यफल श‍ृणु ।
इक्षुपर्णानि चैकैक वर्षलोक प्रमोदते ॥ २६ ॥
साक शिवपुरे भोगै पौण्ड्र पञ्चगुणं फलम् ।
निवेद्य परमेशाय शुक्तिमात्ररसस्य तु ॥ २७ ॥
वर्षकोटिं महाभोगै शिवलोके महीयते ।
निवेद्य फाणित शुद्ध शिवाय गुरवेऽपि वा ॥ २८ ॥
रसात् सहस्रगुणित फल प्राप्नोति मानव ।
गुडस्य पलमेक य शिवाय विनिवेदयेत् ॥ २९ ॥
अब्दकोटिं शिवे लोके महाभोगै प्रमोदते ।
खण्डस्य पलनैवेद्यं गुडाच्छतगुण फलम् ॥ ३० ॥
खण्डात् सहस्रगुणित शर्कराया निवेदने ।
मत्सडिका महाशुद्धा शङ्कराय निवेदयेत् ॥ ३१ ॥
कल्पकोटिं नर साग्र शिवलोके महीयते ।
परिशुद्ध भृष्टमाज्य सिद्ध चैव सुसंस्कृतम ॥ ३२ ॥

मास निवेद्य शर्वाय शृणु यत्फलमाप्नुयात् ।
अशेषफलदानेन यत्पुण्य परिकीर्तितम् ॥ ३३ ॥
तत्पुण्य प्राप्नुयात् सर्वं महादाननिवेदने ।
पनसानि च दिव्यानि स्वादूनि सुरभीणि च ॥ ३४ ॥
निवेदयेत्तु शर्वाय तस्य पुण्यफलं शृणु ।
कल्पकोटिं नर साग्र शिवलोके व्यवस्थित ॥ ३५ ॥
पिबन् शिवामृत दिव्य महाभोगै प्रमोदते ।
दिने दिने च यस्त्वाप वस्त्रपूत समाचरेत् ॥ ३६ ॥
सुखाय शिवभक्तेभ्यस्तस्य पुण्यफल शृणु ।
महासरासि य कुर्याद्भवेत् पुण्य शिवाग्रत ॥ ३७ ॥
तत्पुण्यं सकल प्राप्य शिवलोके महीयते ।
यदिष्टमात्मन किञ्चिदन्नपानफलादिकम् ॥ ३८ ॥
तत्तच्छिवाय देयं स्यादुत्तम भोगमिच्छता ।
न शिव· परिपूर्णत्वात् किञ्चिदश्नाति कस्यचित् ॥ ३९ ॥
किन्त्वीश्वरनिभ कृत्वा सर्वमात्मनि दीयते ।
न रोहति यथा बीज स्वस्थमाश्रयवर्जितम् ॥ ४० ॥
पुण्यबीजं तथा सूक्ष्म निष्फल स्यान्निराश्रयम् ।
सुक्षेत्रेषु यथा बीजमुप्तं भवति सत्फलम् ॥ ४१ ॥
अल्पमप्यक्षय तद्वत् पुण्य शिवसमाश्रयात् ।
तस्मादीश्वरमुद्दिश्य यद्यदात्मनि रोचते ॥ ४२ ॥
तत्तदीश्वरभक्तेभ्य प्रदातव्य फलार्थिना ।
य शिवाय गुरोर्वापि रचयेन्मणिभूमिकम् ॥ ४३ ॥
नैवेद्य भोजनार्थं य पत्रै पुष्पैश्च शोभनम् ।
यावत्तत्पत्रपुष्पाणा परिसख्या विधीयते ॥ ४४ ॥

तावद्वर्षसहस्राणि सुरलोके महीयते ।
पलाशकदलीपद्मपत्राणि च विशेषत ॥ ४५ ॥
दत्वा शिवाय गुरवे शृणु यत्फलमाप्नुयात् ।
यावत्तत्पत्रसख्यानमीश्वराय निवेदितम् ॥ ४६ ॥
तावदब्दायुताना स लोके भोगानवाप्नुयात् ।
यावत्ताम्बूलपत्राणि पूगाश्च विनिवेदयेत् ॥ ४७ ॥
-तावन्ति वर्षलक्षाणि शिवलोके महीयते ।
यच्छुद्धं शङ्खचूर्णं वा गुरवे विनिवेदयेत् ॥ ४८ ॥
ताम्बूलयोगसिद्धयर्थं तस्य पुण्यफल शृणु ।
यावत्ताम्बूलपत्राणि चूर्णमानेन भक्षयेत् ॥ ४९ ॥
तावद्वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ।
जातीफल सकङ्कोल लताकस्तूरिकोत्पलम् ॥ ५० ॥
इत्येतानि सुगन्धीनि फलानि विनिवेदयेत् ।
फले फले महाभोगैर्वर्षलक्ष तु यत्नत ॥ ५१ ॥
कामिकेन विमानेन क्रीडते स शिवे पुरे ।
त्रुटिमात्रप्रमाणेन कर्पूरस्य शिवे गुरौ ॥ ५२ ॥
वर्षकोटिं महाभोगै शिवलोके महीयते ।
पूगताम्बूलपत्राणामाधार यो निवेदयेत् ॥ ५३ ॥
वर्षकोट्यष्टक भोगै शिवलोके महीयते ।
यश्चूर्णाधारसत्पात्र कस्यापि विनिवेदयेत् ॥ ५४ ॥
मोदते स शिवे लोके वर्षकोटीश्चतुर्दश ।
मृत्काष्ठवंशखण्डानि य प्रदद्याच्छिवाश्रमे ॥ ५५ ॥
प्राप्नुयाद्विपुलान् भोगान् दिव्याञ्छिवपुरे नर ।
माणिक्य कलश पात्रीं स्थाल्यादीन् भाण्डसपुटान् ॥ ५६

दत्वा शिवाग्रजस्त्वेभ्य शिवलोके महीयते ।
तोयाधारपिधानानि मृद्रस्नतरुजानि वा ॥ ५७ ॥
वशालाबुसमुत्थानि दत्वाप्नोति शिव पुरम् ।
पञ्चसमार्जनीतोय गोमयाञ्जनकर्पटान् ॥ ५८ ॥
मृत्कुम्भपीठिका दद्याद्भोगाञ्छिवपुरे लभेत् ।
य पुष्पधूपगन्धाना दधिक्षीरघृताम्भसाम् ॥ ५९ ॥
दद्यादाधारपात्राणि शिवलोक स गच्छति ।
वशतालादिसभूत पुष्पाधारकरण्डकम् ॥ ६० ॥
इत्यवमाद्यान् यो दद्याच्छिवलोकमवाप्नुयात् ।
य॰ स्रुक्स्रुवादिपात्राणि होमार्थं विनिवेदयेत् ॥ ६१ ॥
वर्षकोटिं महाभोगै शिवलोके महीयते ।
य सर्वधातुसयुक्त दद्याल्लवणपर्वतम् ॥ ६२ ॥
शिवाय गुरवे वापि तस्य पुण्यफल शृणु ।
कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ॥ ६३ ॥
स गोत्रभृत्यसयुक्तो वसेच्छिवपुरे नर ।
विमानयानै श्रीमद्भि सर्वकामसमन्वितै ॥ ६४ ॥
भोगान् भुक्त्वा तु विपुलास्तदन्ते स महीपति ।
मन शिला हरीताल राजपट्ट च हिङ्गुलम् ॥ ६५ ॥
गैरिक मणिदन्त च हेमतोय तथाष्टमम् ।
यश्च त पर्वतवर शालितण्डुलकल्पितम् ॥ ६६ ॥
शिवाय गुरवे वापि तस्य पुण्यफल शृणु ।
कल्पकोटिशत साग्र भोगान् भुङ्क्ते शिवे पुरे ॥ ६७ ॥
य सर्वधान्यशिखरैरुपेत यवपर्वतम् ।
घृततैलनदीयुक्त तस्य पुण्यफल शृणु ॥ ६८ ॥

कल्पकोटिशत साग्र भोगान् भुङ्क्ते शिवे पुरे ।
समस्तकुलजै सार्धं तस्यान्ते स महीपति ॥ ६९ ॥
तिलधेनु प्रदद्याद्यः कृत्वा कृष्णाजिने नर ।
कपिलाया प्रदानस्य यत्फल तदवाप्नुयात् ॥ ७० ॥
घृतधेनु नर कृत्वा कास्यपात्रे सकाञ्चनाम् ।
निवेद्य गोप्रदानस्य समग्र फलमाप्नुयात् ॥ ७१ ॥
द्वीपिचर्मणि य स्थाप्य प्रदद्याल्लवणाढकम् ।
अशेषरसदानस्य यत्पुण्य तदवाप्नुयात् ॥ ७२ ॥
मरिचाढेन कुर्वीत मारीच नाम पर्वतम् ।
दद्याद्यज्जीरक पूर्वमाग्नेय हिङ्गुमुत्तमम् ॥ ७३ ॥
दक्षिणे गुडशुण्ठीं च नैर्ऋते नागकेसरम् ।
पिप्पलीं पश्चिमे दद्याद्वायव्ये कृष्णजीरकम् ॥ ७४ ॥
कौबेर्यामजमोद च त्वगेलाश्चेशदैवते ।
कुस्तुम्बर्या प्रदेया स्युर्बहि प्राकारत स्थिता ॥ ७५ ॥
ककुभामन्तरालेषु समन्तात् सैन्धव न्यसेत् ।
सपुष्पाक्षततोयेन शिवाय विनिवेदयेत् ॥ ७६ ॥
यावत्तद्दीपसंख्यान सर्वमेकत्र पर्वते ।
तावद्वर्षशतादूर्ध्वं भोगान् भुङ्क्ते शिवे पुरे ॥ ७७ ॥
कूश्माण्ड मध्यत स्थाप्य कालिङ्ग पूर्वतो न्यसेत् ।
दक्षिणे क्षीरतुम्बीं तु वृन्ताक पश्चिमे न्यसेत् ॥ ७८ ॥
पटीसान्युत्तरे स्थाप्य कर्कटीमीशदैवते ।
न्यसेद्गजपटोलाश्च मधुरान् वह्निदैवते ॥ ७९ ॥
कारवेल्लाश्च नैर्ऋत्या वायव्या निम्बक फलम् ।
उच्चावचानि चान्यानि फलानि स्थापयेद्बहि ॥ ८० ॥

अभ्यर्च्य पुष्पधूपैश्च समन्तात् फलपर्वतम् ।
शिवाय गुरवे वापि प्रणिपत्य निवेदयेत् ॥ ८१ ॥
यावत्तत्फलसख्यान तद्वीपाना च मध्यत ।
तावद्वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ ८२ ॥
मूलक मध्यत स्थाप्य तत्पूर्वे वालमूलकम् ।
आग्नेय्या वास्तुक स्थाप्य याम्याया क्षारवास्तुकम् ॥ ८३ ॥
पालक्य नैर्ऋते स्थाप्य सुमुख पश्चिमे न्यसेत ।
कुहद्रक च वायव्यामुत्तरे वापि तालिकीम् ॥ ८४ ॥
कुसुम्भशाकमैशान्या सर्वशाकानि तद्बहि ।
पूर्वक्रमेण विन्यस्य शिवाय विनिवेदयेत् ॥ ८५ ॥
यावत्तन्मूलनालाना पत्रसख्या च कीर्तिता ।
तावद्वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ ८६ ॥
दत्वा लभेन्महाभोगान् गुग्गुल्वद्रे पलद्वयम् ।
वर्षकोटिद्वय स्वर्गे द्विगुणं गुडमिश्रितै ॥ ८७ ॥
गुडार्द्रक सलवणमाम्रमजरिसयुतम् ।
निवेद्य गुरवे भक्त्या सौभाग्य परमं लभेत् ॥ ८८ ॥
हस्तारोप्येण वा कृत्वा महारत्नान्विता महीम् ।
निवेदयित्वा शर्वाय शिवतुल्य प्रजायते ॥ ८९ ॥
वज्रेन्द्रनीलवैडूर्यपद्मराग समौक्तिकम् ।
कीटपक्ष सुवर्ण च महारत्नानि सप्त वै ॥ ९० ॥
यश्च सिहासन दद्यान्महारत्नान्वितं नृप ।
क्षुद्ररत्नैश्च विविधैस्तस्य पुण्यफल शृणु ॥ ९१ ॥
कुलत्रिंशकसयुक्तः सान्त पुरपरिच्छद ।
समस्तभृत्यसयुक्त शिवलोके महीयते ॥ ९२ ॥

तत्र भुक्त्वा महाभोगान् शिवतुल्यपराक्रम ।
आमहाप्रलय यावत्तदन्ते मुक्तिमाप्नुयात् ॥ ९३ ॥
यदि चेद्राज्यमाकाङ्क्षेत्तत सर्वसमाहित ।
सप्तद्वीपसमुद्राया क्षितेरधिपतिर्भवेत् ॥ ९४ ॥
जन्मकोटिसहस्राणि जन्मकोटिशतानि च ।
राज्य कृत्वा ततश्चान्ते पुन शिवपुर व्रजेत् ॥ ९५ ॥
एतदेव फल ज्ञेय मकुटाभरणादिषु ।
रत्नासनप्रदानेन पादुके विनिवेदयेत् ॥ ९६ ॥
दद्याद्य केवल वज्र शुद्ध गोधूममात्रकम् ।
शिवाय स शिवे लोके तिष्ठेदाप्रलय सुखी ॥ ९७ ॥
इन्द्रनीलप्रदानेन स वैडूर्यप्रदानत ।
मोदते विविधैर्भोगै कल्पकोटिं शिवे पुरे ॥ ९८ ॥
मसूरमात्रमपि य पद्मराग सुशोभनम् ।
निवेदयित्वा शर्वाय मोदते कालमक्षयम् ॥ ९९ ॥
निवेद्य मौक्तिक स्वच्छमेकभागैकमात्रकम् ।
भोगै शिवपुरे दिव्यै कल्पकोटि प्रमोदते ॥ १०० ॥
कीटपक्ष महाशुद्ध निवेद्य यवमात्रकम् ।
शिवायाद्य शिवे लोके मोदते कालमक्षयम् ॥ १०१ ॥
हेम्ना कृत्वा च य पुष्पमपि माषकमात्रकम् ।
निवेदयित्वा शर्वाय वर्षकोटिं वसेद्दिवि ॥ १०२ ॥
क्षुद्ररत्नानि यो दद्याद्धेम्नि बद्धानि शम्भवे ।
मोदते स शिवे लोके कल्पकोट्ययुत नर ॥ १०३ ॥
यथा यथा महारत्न शोभन च यथा यथा ।
तथा तथा महत्पुण्य ज्ञेय तच्छिवदानतः ॥ १०४ ॥

भूमिभागे सविस्तीर्णे जम्बूद्वीप प्रकल्पयेत् ।
अष्टावरणसयुक्त नगेन्द्राष्टकभूषितम् ॥ १०५ ॥
तन्मध्ये कारयेद्दिव्य मेरुप्रासादमुत्तमम् ।
अनेकशिखराकीर्णमशेषामरसयुतम् ॥ १०६ ॥
बहि सुवर्णनिचित सर्वरत्नोपशोभितम् ।
चतु·प्रग्रीवकोपेत चक्षुर्लिङ्गसमायुतम् ॥ १०७ ॥
चतुर्दिक्षु वनोपेत चतुर्भि सयुतै शरै ।
चतुर्णा पुरयुक्तेन प्राकारेण च सयुतम् ॥ १०८ ॥
मेरुप्रासादमित्येव हेमरत्नविभूषितम् ।
य कारयेद्वनोपेत सोऽनन्तफलमाप्नुयात् ॥ १०९ ॥
भूम्यम्भ परमाणूना यथा सङ्ख्या न विद्यते ।
शिवायतनपुण्यस्य तथा सङ्ख्या न विद्यते ॥ ११० ॥
कुलत्रिंशकसयुक्त सर्वभृत्यसमन्वित ।
कलत्रपुत्रमित्रैश्च सर्वस्वजनसयुत ॥ १११ ॥
आश्रितोपाश्रितै सर्वैरशेषगणसयुत ।
यथा शिवस्तथैवाय शर्वलोके स पूज्यते ॥ ११२ ॥
न च मानुष्यक लोकमागच्छेत् कृपण पुन ।
सर्वज्ञ परिपूर्णश्च मुक्त स्वात्मनि तिष्ठति ॥ ११३ ॥
य शिवाय वन कृत्वा मुदाब्दसलिलोत्थितम् ।
तद्दण्डकोपशोभ च हस्ते कुर्वीत सर्वदा ॥ ११४ ॥
शोभयेद्भूतनाथ वा चन्द्रशाला क्वचित् क्वचित् ।
वेदीं वाथाभ्यपद्यन्त प्रोन्नता स्तम्भपङ्क्तय· ॥ ११५ ॥
शातकुम्भमयीं वापि सर्वलक्षणसयुताम् ।
ईश्वरप्रतिमा सौम्या कारयेत् पुरुषोच्छ्रिताम् ॥ ११६ ॥

त्रिशूलसव्यहस्ता च वरदाभयदायिकाम् ।
सव्यहस्ताक्षमाला च जटाकुसुमभूषिताम् ॥ ११७ ॥
पद्मसिहासनासीना वृषस्था वा समुच्छ्रिताम् ।
विमानस्था रथस्था वा वेदिस्था वा प्रभान्विताम् ॥ ११८
सौम्यवक्त्रा कराला वा महाभैरवरूपिणीम् ।
अत्युच्छ्रिता सुविस्तीर्णा नृत्यस्था योगसस्थिताम् ॥ ११९
कुर्यादसभवे हेम्नस्तारेण विमलेन च ।
आरकूटमयीं वापि ताम्रमृच्छैलदारुजाम् ॥ १२० ॥
अशेषकै सरूपैश्च वर्णकैर्वा पटे लिखेत् ।
कुडचे वा फलके वापि भक्त्या वित्तानुसारतः ॥ १२१ ॥
एका सपरिवारा वा पार्वतीं गणसंयुताम् ।
प्रतीहारसमोपेता कुर्यादेवाविकल्पत ॥ १२२ ॥
पीठं वा कारयेद्रौप्य ताम्र पित्तलसंभवम् ।
चतुर्मुखैकवक्त्र वा बहि काञ्चनसस्कृतम् ॥ १२३ ॥
पृथक्पृथगनेकानि कारयित्वा मुखानि तु ।
सौम्यभैरवरूपाणि शिवस्य बहुरूपिण ॥ १२४ ॥
नानाभरणयुक्तानि हेमरौप्यकृतानि च ।
शिवस्य रथयात्राया तानि लोकस्य दर्शयेत् ॥ १२५ ॥
उक्तानि यानि पुण्यानि सङ्क्षेपेण पृथक् पृथक् ।
कृत्वैकेन ममैतेषामक्षय फलमाप्नुयात् ॥ १२६ ॥
मातु पितु सहोपायैर्दशभिर्दशभि. कुलै ।
कलत्रपुत्रमित्राद्यैर्भृत्यैर्युक्त स बान्धवै ॥ १२७ ॥
अयुतेन विमानाना सर्वकामयुतेन च ।
भुङ्क्ते स्वय महाभोगानन्ते मुक्तिमवाप्नुयात ॥ १२८ ॥

मण्डपस्तम्भपर्यन्ते कीलयेद्दर्पणान्वितम् ।
अभिषिच्य जना यस्मिन् पूजा कुर्वन्ति बिल्वकै. ॥ १२९ ॥
कालकालाकृतिं कृत्वा कीलयेच्च शिवाश्रमे ।
सर्वलोकोपकाराय पूजयेच्च दिने दिने ॥ १३० ॥
धूपवेलाप्रमाणार्थं कल्पयेच्च शिवाश्रमे ।
क्षरन्तीं पूर्यमाणा वा सदाऽऽयामे घटीं नृप ॥ १३१ ॥
एषामेकतम पुण्यं कृत्वा पापविवर्जित ।
शिवलोक नर प्राप्य सर्वज्ञ स सुखी भवेत् ॥ १३२ ॥
रथयात्रा प्रवक्ष्यामि शिवस्य परमात्मन ।
सर्वलोकहितार्थाय महाशिल्पिविनिर्मिताम् ॥ १३३ ॥
रथमध्ये समावेश्य यथा यष्टिं तु कीलयेत् ।
यष्टेर्मध्ये स्थित कार्यं विमानमतिशोभितम् ॥ १३४ ॥
पञ्चभौम त्रिभौम वा दृढवशप्रकल्पितम् ।
वर्मणा सुनिबद्ध च रज्जुभिश्च सुसयुतम् ॥ १३५ ॥
पञ्चशालाण्डकैर्युक्तं नानाभक्तिसमन्वितम् ।
चित्रवर्णपरिच्छन्न पटैर्वा वर्णकान्वितै ॥ १३६ ॥
लम्बकै सूत्रदाम्ना च घण्टाचामरभूषितम् ।
बुद्बुदैरर्धचन्द्रैश्च दर्पणैश्च समुज्ज्वलम् ॥ १३७ ॥
कदल्यर्धध्वजैर्युक्त महाच्छत्र महाध्वजम् ।
पुष्पमालापरिक्षिप्त सर्वशोभासमन्वितम् ॥ १३८ ॥
महारथविमानेऽस्मिन् स्थापयेद्गुणसयुतम् ।
ईश्वरप्रतिमा हेम्नि प्रथमे पुरमण्डपे ॥ १३९ ॥
मुखत्रय च बध्नीयाद्बहि कुर्यात्तथाश्रितम् ।
पुरे पुरे बहिर्दिक्षु गृहकेषु समाश्रितम् ॥ १४० ॥

चतुष्क शिववक्त्राणा सम्थाप्य प्रतिपूजयेत् ।
दिनत्रय प्रकुर्वीत स्नानमर्चनभोजनम् ॥ १४१ ॥
नृत्यक्रीडाप्रयोगेण गेयमङ्गलपाठकै ।
महावादित्रनिर्घोषै पौषपूर्णिमपर्वणि ॥ १४२ ॥
भ्रामयेद्राजमार्गेण चतुर्थेऽहनि तद्रथम् ।
तत स्वस्थानमानीय तच्छेषमपि वर्धयेत् ॥ १४३ ॥
अवधार्य जगद्धात्रीं प्रतिमामवतारयेत् ।
महाविमानयात्रैषा कर्तव्या पट्टकेऽपि वा ॥ १४४ ॥
वशैर्नवै सुपक्वैश्च कट कुर्याद्धरक्षमम् ।
वृत्त द्विगुणदीर्घ च चतुरश्रमध समम् ॥ १४५ ॥
सर्वत्र चर्मणा बद्ध महायष्टिसमाश्रितम् ।
मुख बद्ध च कुर्वीत वशमण्डलिना दृढम् ॥ १४६ ॥
कटेऽस्मिंस्तानि वस्त्राणि स्थाप्य बध्नीत यत्नत ।
उपर्युपरि सर्वाणि तन्मध्ये प्रतिमा न्यसेत् ॥ १४७ ॥
वर्णकै कुङ्कुमाद्यैश्च चित्रपुष्पैश्च पूजयेत् ।
नानाभरणपूजाभिर्मुक्ताहारप्रलम्बिभि ॥ १४८ ॥
रथस्य महतो मध्ये स्थाप्य पट्टद्वय दृढम् ।
अधरोत्तरभागेन मध्ये छिद्रसमन्वितम् ॥ १४९ ॥
कटियष्टेरधोभाग स्थाप्य छिद्रमय शुभै ।
आबद्ध्य कीलयेद्यत्नाद्यष्ट्यर्धे च ध्वजाष्टकम् ॥ १५० ॥
कटस्य पृष्ठं सर्वत्र कारयेत् पटसवृतम् ।
तत्पटे च लिखेत् सोम सगण सवृष शिवम् ॥ १५१ ॥
विचित्रपुष्पस्रग्दाम्ना समन्ताद्भूषयेत् कटम् ।
रवकैः किङ्किणीजालैर्घण्टाचामरभूषितै ॥ १५२ ॥

महापूजाविशेषैश्च कौतूहलसमन्वितम् ।
वाद्यारम्भोपचारेण मार्गशोभा प्रकल्पयेत् ॥ १५३ ॥
तद्रथ भ्रामयेद्यत्नाद्राजमार्गेण सर्वत ।
तत स्वाश्रममानीय स्थापयेत्तत्समीपत॰ ॥ १५४ ॥
महाशब्द तत कुर्यात्तालत्रयसमन्वितम् ।
ततस्तूष्णीं स्थिते लोके तच्छान्तिमिह धारयेत् ॥ १५५ ॥
शिव तु सर्वजगत शिव गोब्राह्मणस्य च ।
शिवमस्तु नृपाणा च तद्भक्ताना जनस्य च ॥ १५६ ॥
राजा विजयमाप्नोतु पुत्रपौत्रैश्च वर्धताम् ।
धर्मनिष्ठश्च भवतु प्रजाना च हिते रत ॥ १५७ ॥
कालवर्षी तु पर्जन्य सस्यसपत्तिरुत्तमा ।
सुभिक्षात् क्षेममाप्नोति कार्यसिद्धिश्च जायताम् ॥ १५८ ॥
दोषा प्रयान्तु नाशं च गुणा स्थैर्यं भजन्तु वः ।
बहुक्षीरयुता गावो हृष्टपुष्टा भवन्तु व ॥ १५९ ॥
एव शिवमहाशान्तिमुच्चार्य जगत क्रमात् ।
अभिवर्ध्य तत शेषामैश्वर्रीं सार्वकामिकीम् ॥ १६० ॥
शिवमाला समादाय सदासीपरिचारिक ।
फलैर्भक्षैश्च सयुक्ता गृह्य पात्रीं निवेशयेत् ॥ १६१ ॥
पात्रीं च धारयेन्मूर्ध्ना मोष्णीषा देवपुत्रकः ।
अलङ्कृत॰ शुक्लवासा धार्मिक सतत शुचि॰ ॥ १६२ ॥
ततश्च ता समुत्क्षिप्य पाणिना धारयेद्बुध॰ ।
प्रब्रूयादपरश्चात्र शिवधर्मस्य भाजकः ॥ १६३ ॥
तोय यथा घटीसस्थमजस्र क्षरते तथा ।
क्षरते सर्वलोकाना तद्वदायुरहर्निशम् ॥ १६४ ॥

यदा सर्वं परित्यज्य गन्तव्यमवशैर्ध्रुवम् ।
तदा न दीयते कस्मात् पाथेयार्थमिद धनम् ॥ १६५ ॥
कलत्रपुत्रमित्राणि पिता माता च बान्धवा ।
तिष्ठन्ति न मृतस्यार्थे परलोके धनानि च ॥ १६६ ॥
नास्ति धर्मसम मित्र नास्ति धर्मसम सखा ।
यत सर्वं परित्यक्त नर धर्मोऽनुगच्छति ॥ १६७ ॥
तस्माद्धर्मं समुद्दिश्य य. शेषामभिवर्धयेत् ।
समस्तपापनिर्मुक्त शिवलोक स गच्छति ॥ १६८ ॥
उपर्युपरि वित्तेन य शेषामभिवर्धयेत् ।
तस्येयमुत्तमा देया यतश्चान्या न वर्धते ॥ १६९ ॥
इत्येव मध्यमा शेषा वर्धयेद्वा कनीयसीम् ।
ततस्तेषा प्रदातव्या सर्वशोकस्य शान्तये ॥ १७० ॥
येनोत्तमा गृहीता स्याच्छिवशेषा महीयसी ।
प्रापणीया गृह तस्य तथैव शिरसा वृता ॥ १७१ ॥
ध्वजच्छत्रविमानाद्यैर्महावादित्रनिस्स्वनै ।
गृहद्वार तत प्राप्तामर्चयित्वा निवेशयेत् ॥ १७२ ॥
दद्याद्गोत्रकलत्राणा भृत्याना स्वजनस्य च ।
तर्पयेच्चानतान् भक्त्या वादित्रध्वजवाहकान् ॥ १७३ ॥
एवमादीयते भक्त्या य शिवस्योत्तमा गृहे ।
शोभया राजमार्गेण तस्य धर्मफल श्रृणु ॥ १७४ ॥
समस्तपापनिर्मुक्त समस्तकुलसयुत ।
शिवलोकमवाप्नोति सभृत्यपरिचारक ॥ १७५ ॥
तत्र दिव्यैर्महाभोगैर्विमानै सार्वकामिकै ।
कल्पाना क्रीडते कोटिमन्ते निर्वाणमाप्नुयात् ॥ १७६ ॥

रथस्य यात्रा य कुर्यादित्येवमुपशोभया ।
भक्ष्यभोज्यप्रदानैश्च तत्फल श्रृणु यत्नत ॥ १७७ ॥
अशेषपापनिर्मुक्त सर्वभृत्यसमन्वित ।
कुलत्रिशकमुद्धृत्य सुहृद्भि स्वजनै सह ॥ १७८ ॥
सर्वकामयुतैर्दिव्यै स्वच्छन्दगमनालयै. ।
महाविमानै श्रीमद्भिर्दिव्यस्त्रीपरिवारित ॥ १७९ ॥
इच्छया क्रीडते भोगै कल्पकोटि शिवे पुरे ।
ज्ञानयोग तत प्राप्य ससारादवमुच्यते ॥ १८० ॥
शिवस्य रथयात्रायामुपवासपर क्षमी ।
पुरत पृष्ठतो वापि गच्छस्तस्य फल श्रृणु ॥ १८१ ॥
अशेषपापनिर्मुक्त शुद्ध शिवपुर गत ।
महारथोपमैर्यानै कल्पाशीति प्रमोदते ॥ १८२ ॥
ध्वजच्छत्रपताकाभिर्दीपदर्पणचामरै ।
धूपैर्वितानकलशैरुपशोभा सहस्रश ॥ १८३ ॥
गृहीत्वा याति पुरत स्वेच्छया वा परेच्छया ।
सपर्कात् कौतुकाल्लाभाच्छिवलोक व्रजन्ति ते ॥ १८४ ॥
शिवस्य रथयात्रा तु य प्रपश्यति भक्तित ।
प्रसङ्गात् कौतुकाद्वापि तेऽपि यान्ति शिव पुरम् ॥ १८५ ॥
नानायन्त्रादिशेपान्ने नानाप्रेक्षणकानि च ।
कुर्वीत रथयात्राया रमते च विभूषिता ॥ १८६ ॥
ते भोगैर्विविधैर्दिव्यै शिवासन्ना गणेश्वरा ।
क्रीडन्ति रुद्रभवने कल्पाना विशतीर्नरा ॥ १८७ ॥
महता ज्ञानसङ्घेन तस्माच्छिवरथेन च ।
पृथक्जीवा मृता यान्ति शिवलोक न सशय ॥ १८८ ॥

श्रीपर्वते महाकाले वाराणस्या महालये ।
जल्पेश्वरे कुरुक्षेत्रे केदारे मण्डलेश्वरे ॥ १८९ ॥
गोकर्णे भद्रकर्णे च शङ्कुकर्णे स्थलेश्वरे ।
भीमेश्वरे सुवर्णाक्षे कालञ्जरवने तथा ॥ १९० ॥
एवमादिषु चान्येषु शिवक्षेत्रेषु ये मृता· ।
जीवाश्चराचरा सर्वे शिवलोक व्रजन्ति ते ॥ १९१ ॥
प्रयाग कामिक तीर्थमविमुक्त तु नैष्ठिकम् ।
श्रीपर्वत च विज्ञेयमिहामुत्र च सिद्धिदम् ॥ १९२ ॥
प्रसङ्गेनापि य पश्येदन्यत्र प्रस्थित क्वचित् ।
श्रीपर्वत महापुण्य सोऽपि याति शिव पुरम् ॥ १९३ ॥
व्रजेद्य शिवतीर्थानि सर्वपापै प्रमुच्यते ।
पापयुक्त शिवज्ञान प्राप्य निर्वाणमाप्नुयात् ॥ १९४ ॥
तीर्थस्थानेषु य श्राद्ध शिवरात्रे प्रयत्नत ।
कल्पयित्वानुसारेण कालस्य विषुवस्य च ॥ १९५ ॥
तीर्थयात्रागत शान्त हाहाभूतमचेतनम् ।
क्षुत्पिपासातुर लोके पासुपाद त्वरान्वितम् ॥ १९६ ॥
सन्तर्पयित्वा यत्नेन म्लानलक्ष्मीमिवाम्बुभि ।
पाद्यासनप्रदानेन कस्तेन पुरुष सम ॥ १९७ ॥
अश्नन्ति यावत्तत्पिण्ड तीर्थनिर्धूतकल्मषा ।
तावद्वर्षसहस्राणि तद्दातास्ते शिवे पुरे ॥ १९८ ॥
दद्याद्य शिवसत्रार्थे महिषीं सुपयस्विनीम् ।
मोदते स शिवे लोके युगकोटिशत नर ॥ १९९ ॥
आर्ताय शिवभक्ताय दद्याद्य सुपयस्विनीम् ।
अजामेका सुपुष्टाङ्गीं तस्य पुण्यफल शृणु ॥ २०० ॥

यावत्तद्रोमसख्यान तत्प्रसूतिकुलेषु च ।
तावद्वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ २०१ ॥
मृदुरोमाञ्चिता कृष्णा निवेद्य गुरवे नर ।
रोम्णि रोम्णि सुवर्णस्य दत्तस्य फलमाप्नुयात् ॥ २०२ ॥
गजाश्वरथसयुक्तैर्विमानै सार्वकामिकै ।
सानुग क्रीडते भोगै कल्पकोटि शिवे पुरे ॥ २०३ ॥
निवेद्याश्वतरं पुष्टमदुष्ट गुरवे नर ।
सङ्गतिं सोपकरण भोगान् भुङ्क्ते शिवे पुरे ॥ २०४ ॥
दिव्याश्वयुक्तै· श्रीमद्भिर्विमानै सार्वकामिकै ।
कोटिं कोटिं च कल्पाना तदन्ते स्यान्महीपति ॥ २०५ ॥
अपि योजनमात्राय शिबिका परिकल्पयेत् ।
गुरो शान्तस्य दान्तस्य तस्य पुण्यफल शृणु ॥ २०६ ॥
विमानाना सहस्रेण सर्वकामयुतेन च ।
कल्पकोट्ययुत साग्र भोगान् भुङ्क्ते शिवे पुरे ॥ २०७ ॥
छाग मेष मयूर च कुक्कुट शारिका शुकम् ।
बालक्रीडनकानेतानित्याद्यानपरानपि ॥ २०८ ॥
निवेदयित्वा स्कन्दाय तत्सायुज्यमवाप्नुयात् ।
भुक्त्वा तु विपुलान् भोगास्तदन्ते स्याद्द्विजोत्तम. ॥ २०९ ॥
मुसलोलूखलाद्यानि गृहोपकरणानि च ।
दद्याच्छिवगृहस्थेभ्यस्तस्य पुण्यफल शृणु ॥ २१० ॥
प्रत्येक कल्पमेकैक गृहोपकरणैर्नर ।
अन्ते दिवि वसेद्भोगैस्तदन्ते च गृही भवेत् ॥ २११ ॥
खर्जूरतालपत्रैर्वा चर्मणा वा सुकल्पितम् ।
दत्वा कोट्यासन वृत्त शिवलोकमवाप्नुयात् ॥ २१२ ॥

प्रातर्नीहारवेलाया हेमन्ते शिवयोगिनाम् ।
कृत्वा प्रतापनायाग्निं शिवलोके महीयते ॥ २१३ ॥
सूर्यायुतप्रभादीप्तैर्विमानै सार्वकामिकै ।
कल्पकोटिशत भोगान् भुक्त्वा स तु महीपतिः ॥ २१४ ॥
य प्रान्तर विदेश वा गच्छन्त शिवयोगिनम् ।
भोजयीत यथाशक्त्या शिवलोके महीयते ॥ २१५ ॥
यश्छत्र धारयेद्ग्रीष्मे गच्छते शिवयोगिने ।
स मृत पृथिवीं कृत्स्नामेकच्छत्रामवाप्नुयात् ॥ २१६ ॥
य समुद्धरते मार्गे मात्रोपकरणासनम् ।
शिवयोगप्रवृत्तस्य तस्य पुण्यफल शृणु ॥ २१७ ॥
कल्पायुत नरः साग्र भुक्त्वा भोगाञ्छिवे पुरे ।
तदन्ते प्राप्नुयाद्राज्य सर्वैश्वर्यसमन्वितम् ॥ २१८ ॥
अभ्यङ्गोद्वर्तन स्नानमार्तस्य शिवयोगिन ।
कृत्वाऽऽप्नोति महाभोगान् कल्पाञ्छिवपुरे नर ॥ २१९ ॥
अपनीय समुच्छिष्ट भक्तित शिवयोगिनाम् ।
दशधेनुप्रदानस्य फलमाप्नोति मानव ॥ २२० ॥
पञ्चगव्यसम ज्ञेयमुच्छिष्ट शिवयोगिनाम् ।
तद्भुक्त्वा लभते शुद्धिं महत पातकादपि ॥ २२१ ॥
नारी च भुक्त्वा सत्पुत्र कुलाधार गुणान्वितम् ।
राज्ययोग्यं धनाढ्य च प्राप्नुयाद्धर्मतत्परम् ॥ २२२ ॥
यश्च या शिवयज्ञाय गृहस्थ परिकल्पयेत् ।
शिवभक्तोऽस्य महत परम फलमाप्नुयात् ॥ २२३ ॥
शिवोमा च प्रयत्नेन भक्त्याब्द योऽनुपालयेत् ।
गवा लक्षप्रदानस्य सपूर्णं फलमाप्नुयात् ॥ २२४ ॥

प्रात प्रदद्यात् सघृत सुकृत वालपिण्डकम् ।
दूर्वा च बालवत्साना तस्य पुण्यफल शृणु ॥ २२५ ॥
यावत्तद्बालवत्साना पानाहार प्रकल्पयेत् ।
तावदष्टायुतान् पूर्वैभोगान् भुङ्क्ते शिवे पुरे ॥ २२६ ॥
विधवानाथवृद्धाना प्रदद्याद्य प्रजीवनम् ।
आभूतसप्लव यावच्छिवलोके महीयते ॥ २२७ ॥
दद्याद्य सर्वजन्तूनामाहारमनुयत्नत ।
त्रि पृथ्वीं रत्नसपूर्णां यद्दत्वा तत्फल लभेत् ॥ २२८ ॥
नियमव्रतदानानि यानि सिद्धानि लोकत ।
तानि तेनैव विधिना शिवमन्त्रेण कल्पयेत् ॥ २२९ ॥
निवेदयीत रुद्राय रुद्राण्या षण्मुखस्य च ।
प्राप्नुयाद्विपुलान् भोगान् दिव्याञ्छिवपुरे नर ॥ २३० ॥
पुनर्य कर्तरीं दद्यात् केशक्लेशापनुत्तये ।
सर्वक्लेशविनिर्मुक्त शिवलोके सुखी भवेत् ॥ २३१ ॥
नासिकाशोधन दद्यात् सन्दश शिवयोगिने ।
वर्षकोटि महाभोगै शिवलोके महीयते ॥ २३२ ॥
नखच्छेदनक दत्वा सुकृत शिवयोगिने ।
वर्षलक्ष महाभोगै शिवलोके महीयते ॥ २३३ ॥
दत्वाञ्जनशलाका वा लोहाद्या शिवयोगिने ।
भोगाञ्छिवपुरे प्राप्य ज्ञानचक्षुरवाप्नुयात् ॥ २३४ ॥
कर्णशोधनक दत्वा लोहाद्य शिवयोगिने ।
वर्षकोटिं महाभोगै शिवलोके महीयते ॥ २३५ ॥
दद्याद्य· शिवभक्ताय सूचीं कौपीनशोधनीम् ।
वर्षलक्ष स लक्षार्ध शिवलोके महीयते ॥ २३६ ॥

निवेद्य शिवयोगिभ्य सूचिक सूत्रसयुतम् ।
वर्षलक्ष महाभोगै क्रीडते स शिवे पुरे ॥ २३७ ॥
दद्याद्य शिवयोगिभ्य सुकृता पत्रवेधनीम् ।
वर्षलक्ष महाभोगै शिवलोके महीयते ॥ २३८ ॥
दद्याद्य पुस्तकादीना सर्वकार्यार्थकर्तृकाम् ।
पञ्चलक्ष महाभोगैर्मोदते स शिवे पुरे ॥ २३९ ॥
शमीन्धनतृणादीना दद्यात्तच्छेदन च य ।
क्रीडते स शिवे लोके वर्षलक्षचतुष्टयम् ॥ २४० ॥
शिवाश्रमोपभोगाय लोहोपकरण महत् ।
य प्रदद्यात् कुठाराद्य तस्य पुण्यफल शृणु ॥ २४१ ॥
यावत्तत्पलसख्यान लोहोपकरणे भवेत् ।
तावन्ति वर्षलक्षाणि शिवलोके महीयते ॥ २४२ ॥
शिवायतनवित्ताना रक्षार्थं य प्रयच्छति ।
धनु खड्गायुधादीनि तस्य पुण्यफल शृणु ॥ २४३ ॥
एकैकस्मिन् परिज्ञेयमायुधे चापि वै फलम् ।
वर्षकोट्यष्टक भोगै शिवलोके महीयते ॥ २४४ ॥
य स्वात्मभोगभृत्यर्थं कुसुमानि निवेदयेत् ।
शिवाय गुरवे वापि तस्य पुण्यफल शृणु ॥ २४५ ॥
यावदन्योन्यसबन्धास्तस्याशा परिकीर्तिता ।
वर्षलक्ष स तावच्च शिवलोके प्रमोदते ॥ २४६ ॥
नष्टापहृतमन्विष्य पुनर्वित्त निवेदयेत् ।
शिवात्मक शिवायैव तस्य पुण्यफल शृणु ॥ २४७ ॥
यावच्छिवाय तद्वित्त प्राङ्निवेद्य फल स्मृतम् ।
नष्टमानीय तद्भूय पुण्य शतगुण लभेत् ॥ २४८ ॥

देवद्रव्य हृत नष्टमन्वेष्यमपि यत्नत ।
न प्राप्नोति तदा तस्य प्राप्नुयाद्द्विगुण फलम् ॥ २४९ ॥
ताम्रकुम्भकटाहाद्यं य शिवाय निवेदयेत् ।
शिवात्मक शिवायैव तस्य पुण्यफल शृणु ॥ २५० ॥
यावच्छिवाय तद्वित्त प्राङ्निवेद्य फल स्मृतम् ।
नष्टमानीय तद्भूय पुण्य शतगुण लभेत् ॥ २५१ ॥
स्नानसत्रोपभोगाय तस्य पुण्यफल शृणु ।
यावत्तत्पलसख्यान ताम्रोपकरणे स्थितम् ॥ २५२ ॥
पले पले वर्षकोटिं मोदते स शिवे पुरे ।
य पत्रपुष्पवस्तूना दद्यादाधारभाजनम् ॥ २५३ ॥
तद्वस्तुदातुर्यत्पुण्य तत्पुण्य सकल भवेत् ।
दत्वोपकरणं किञ्चिदपि यो वित्तमर्थिनाम् ॥ २५४ ॥
यद्वस्तु कुरुते तेन तत्प्रदानफलं लभेत् ।
य शौचपीतवस्त्राणि क्षाराद्यै शिवयोगिनाम् ॥ २५५ ॥
स पापमलनिर्मुक्त शिवलोकमवाप्नुयात् ।
य पुष्पपट्टसयुक्त पटगर्भं च कम्बलम् ॥ २५६ ॥
प्रदद्याच्छिवयोगिभ्यस्तस्य पुण्यफल शृणु ।
तेषा च वस्त्रतन्तूना यावत्सख्या विधीयते ॥ २५७ ॥
तावद्वर्षसहस्राणि भोगान् भुङ्क्ते शिवे पुरे ।
श्लक्ष्णवस्त्राणि शुक्लानि दद्याद्य शिवयोगिने ॥ २५८ ॥
चित्रवस्त्राणि तद्भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ।
यावत्तत्सूक्ष्मवस्त्राणा तन्तुसङ्ख्या विधीयते ॥ २५९ ॥
तावद्युगानि सभोगै शिवलोके महीयते ।
शङ्खपात्र तु विस्तीर्णं भाण्ड वापि सुशोभनम् ॥ २६० ॥

प्रदद्याच्छिवयोगिभ्यस्तस्य पुण्यफल शृणु ।
दिव्य विमानमारूढ सर्वकामसमन्वितम् ॥ २६१ ॥
कल्पकोट्ययुतं साग्र शिवलोके महीयते ।
शुक्त्यादीनि च पात्राणि शोभनान्यमलानि च ॥ २६२ ॥
निवेद्य शिवयोगिभ्य शङ्खार्धेन फल लभेत् ।
स्फाटिकाना च पात्राणा शङ्खतुल्यफल स्मृतम् ॥ २६३ ॥
शैलजाना तदर्धेन पात्राणा च तदर्धकम् ।
तालखर्जूरपात्राणा वशजाना निवेदने ॥ २६४ ॥
अन्येषामेवमादीना पुण्य वार्क्ष्यार्धसमितम् ।
वशजार्धसम पुण्य फलपात्रनिवेदने ॥ २६५ ॥
नानापर्णपुटाना च साराणा वा फलार्धकम् ।
यस्ताम्रकास्यपात्राणि शोभनान्यमलानि च ॥ २६६ ॥
स्नानभोजनपानार्थं दद्याद्य शिवयोगिने ।
ताम्रा कार्सी त्रिलोहीं वा य प्रदद्यात् त्रिपादिकाम् ॥ २६७ ॥
भोजने भोजनाधारा गुरवे तत्फल शृणु ।
यावत्तत्पलसंख्यान त्रिपाद्या भोजनेषु च ॥ २६८ ॥
तावद्युगसहस्राणि भोगान् भुङ्क्ते शिवे पुरे ।
लोह त्रिपादिक दत्वा सत्कृत्वा शिवयोगिने ॥ २६९ ॥
दशकल्पान् महाभोगैर्नर शिवपुरे वसेत् ।
य प्रदद्यात् त्रिविष्टम्भ भिक्षापात्रसमाश्रयम् ॥ २७० ॥
वंशजं दारुज वापि तस्य पुण्यफल शृणु ।
दिव्यस्त्रीभोगसपन्नो विमाने महति स्थित ॥ २७१ ॥
चतुर्युगसहस्र तु भोगान् भुङ्क्ते शिवे पुरे ।
भिक्षापात्रमुखाच्छाद वस्त्रपर्णादिकल्पितम् ॥ २७२ ॥

दत्वा शिवपुरे भोगान् कल्पमेक वसेन्नर ।
सश्रय य प्रदद्याच्च भिक्षापात्रे कमण्डलौ ॥ २७३ ॥
कल्पित वस्त्रसूत्राद्यैस्तस्य पुण्यफल शृणु ।
तद्वस्त्रपूततन्तूना सख्या यावद्विधीयते ॥ २७४ ॥
तावद्वर्षसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ।
सूत्रवल्कलवालैर्वा शिक्यभाण्डसमाश्रयम् ॥ २७५ ॥
य कृत्वा दामनीयोक्त्र प्रग्रह रज्जुमेव वा ।
एवमादीनि चान्यानि वस्तूनि विनिवेदयेत् ॥ २७६ ॥
शिवगोष्ठोपयोगार्थं तस्य पुण्यफल शृणु ।
यावत्तद्रज्जुसख्यान प्रदद्याच्छिवगोकुले ॥ २७७ ॥
तावच्चतुर्युग देही शिवलोके महीयते ।
यथा यथा प्रिय वस्त्र शोभन च यथा यथा ॥ २७८ ॥
तथा तथा महत्पुण्य तद्दानादुत्तरोत्तरम् ।
य पन्थान दिशेत् पृष्ट प्रणष्ट च गवादिकम् ॥ २७९ ॥
स गोदानसम पुण्य प्रज्ञासौख्य च विन्दति ।
कृत्वोपकारमार्ताना स्वर्गं याति न सशय· ॥ २८० ॥
अपि कण्टकमुद्धृत्य किमुतान्य महागुणम् ।
अन्नपानौषधीना च य प्रदातारमुद्दिशेत् ॥ २८१ ॥
आर्ताना तस्य विज्ञेय दातुस्तत्सदृश फलम् ।
शिवाय तस्य सरुद्ध कर्म तिष्ठति यद्विना ॥ २८२ ॥
तदल्पमपि यज्ञाङ्ग दत्वा यज्ञफल लभेत् ।
अपि काशकुश सूत्र गोमय समिदिन्धनम् ॥ २८३ ॥

शिवयज्ञोपयोगार्थे प्रवक्ष्यामि समासतः ।
सर्वेषा शिवभक्ताना दद्याद्यत्किञ्चिदादरात् ।
दत्वा यज्ञफल विद्यात् किमु तद्वस्तुदानत ॥ २८४ ॥

इति शिवोपनिषदि फलोपकरणप्रदानाध्याय षष्ठ

सप्तमोऽध्याय

अथ स्वर्गापवर्गार्थे प्रवक्ष्यामि समासत ।
सर्वेषा शिवभक्ताना शिवाचारमनुत्तमम् ॥ १ ॥
शिव शिवाय भूताना यस्माद्दान प्रयच्छति ।
गुरुमूर्ति स्थितस्तस्मात् पूजयेत् सतत गुरुम् ॥ २ ॥
नालक्षणे यथा लिङ्गे सान्निध्य कल्पयेच्छिवः ।
अल्पागमे गुरौ तद्वत्सान्निध्य न प्रकल्पयेत् ॥ ३ ॥
शिवज्ञानार्थतत्त्वज्ञ प्रसन्नमनस गुरुम् ।
शिव शिव समास्थाय ज्ञान वक्ति न हीतर ॥ ४ ॥
गुरु च शिववद्भक्त्या नमस्कारेण पूजयेत् ।
कृताञ्जलिस्त्रिसन्ध्यं च भूमिविन्यस्तमस्तक ॥ ५ ॥
न विविक्तमनाचान्त चङ्क्रमन्त तथाऽऽकुलम् ।
समाधिस्थं व्रजन्त च नमस्कुर्याद्गुरु बुध ॥ ६ ॥
व्याख्याने तत्समाप्तौ च सप्रश्ने स्नानभोजने ।
भुक्त्वा च शयने स्वप्ने नमस्कुर्यात् सदा गुरुम् ॥ ७ ॥

ग्रामान्तरमभिप्रेप्सुर्गुरो· कुर्यात् प्रदक्षिणम् ।
सार्वाङ्गिकप्रणाम च पुन कुर्यात् तदागत ॥ ८ ॥
पर्वोत्सवेषु सर्वेषु दद्याद्गन्धपवित्रकम् ।
शिवज्ञानस्य चारम्भे प्रवासगमनागतौ ॥ ९ ॥
शिवधर्मव्रतारम्भे तत्समाप्तौ च कल्पयेत् ।
प्रसादनाय कुपितो विजित्य च रिपु तथा ॥ १० ॥
पुण्याहे ग्रहशान्तौ च दीक्षाया च सदक्षिणम् ।
आचार्ये पदसप्राप्तौ पवित्रे चोपविग्रहे ॥ ११ ॥
उपानच्छत्रशयन वस्त्रमासनभूषणम् ।
पात्रदण्डाक्षसूत्र वा गुरुसक्त न धारयेत् ॥ १२ ॥
हास्यनिष्ठीवनास्फोटमुच्चभाष्यविजृम्भणम् ।
पादप्रसारण गीत न कुर्याद्गुरुसन्निधौ ॥ १३ ॥
हीनान्नपानवस्त्र स्यान्नीचशय्यासनो गुरो ।
न यथेष्टश्च सतिष्ठेत् कलह च विवर्जयेत् ॥ १४ ॥
प्रतिवातेऽनुवाते वा न तिष्ठेद्गुरुणा सह ।
असश्रये च सतत न किञ्चित् कीर्तयेद्गुरो ॥ १५ ॥
अन्यासक्तो न भुञ्जानो न तिष्ठन्नपराङ्मुख ।
न शयानो न चासीन सभाष्येद्गुरुणा सह ॥ १६ ॥
दृष्ट्वैव गुरुमायान्तमुत्तिष्ठेद्दूरतस्त्वरम् ।
अनुज्ञातश्च गुरुणा सविशेच्चानुपृष्ठत ॥ १७ ॥
न कण्ठ प्रावृत कुर्यान्न च तत्रावसक्तिकाम् ।
न पादधावनस्नान यत्र पश्येद्गुरु स्थित ॥ १८ ॥
न दन्तधावनाभ्यङ्गमायामोद्वर्तनक्रिया ।
उत्सर्गपरिधान च गुरो कुर्वीत पश्यत ॥ १९ ॥

गुरुर्यदर्पयेत् किञ्चिद्गृहासन्न तदञ्जलौ ।
पात्रे वा पुरत शिष्यस्तद्वक्त्रमभिवीक्षयन् ॥ २० ॥
यदर्पयेद्गुरु किञ्चित्तन्नम्र पुरत स्थित ।
पाणिद्वयेन गृह्णीयात् स्थापयेत्तच्च सुस्थितम् ॥ २१ ॥
न गुरो कीर्तयेन्नाम परोक्षमपि केवलम् ।
समानसंज्ञमन्य वा नाह्वयीत तदाख्यया ॥ २२ ॥
स्वगुरुस्तद्गुरुश्चैव यदि स्याता सम क्वचित् ।
गुरोर्गुरुस्तयो पूज्य स्वगुरुश्च तदाज्ञया ॥ २३ ॥
अनिवेद्य न भुञ्जीत भुक्त्वा चास्य निवेदयेत् ।
नाविज्ञाप्य गुरु गच्छेद्बहि कार्येण केनचित् ॥ २४ ॥
गुर्वाज्ञया कर्म कृत्वा तत्समाप्तौ निवेदयेत् ।
कृत्वा च नैत्यक सर्वमधीयीताज्ञया गुरो ॥ २५ ॥
मृद्भस्मगोमयजल पत्रपुष्पेन्धन समित् ।
पर्याप्तमष्टक ह्येतद्गुर्वर्थे तु समाहरेत् ॥ २६ ॥
भैषज्याहारपात्राणि वस्त्रशय्यासन गुरो ।
आनयेत् सर्वयत्नेन प्रार्थयित्वा धनेश्वरान् ॥ २७ ॥
गुरोर्न खण्डयेदाज्ञामपि प्राणान् परित्यजेत् ।
कृत्वाज्ञा प्राप्नुयान्मुक्ति लङ्घयन्नरक व्रजेत् ॥ २८ ॥
पर्यटेत् पृथिवीं कृत्स्ना सशैलवनकाननाम् ।
गुरुभैषज्यसिद्ध्यर्थमपि गच्छेद्रसातलम् ॥ २९ ॥
यदादिशेद्गुरु किञ्चित्तत् कुर्यादविचारत ।
अमीमास्या हि गुरव सर्वकार्येषु सर्वथा ॥ ३० ॥
नोत्थापयेत् सुखासीन शयान न प्रबोधयेत् ।
आसीनो गुरुमासीनमभिगच्छेत् प्रतिष्ठितम् ॥ ३१ ॥

पथि प्रयान्त यान्त च यत्नाद्विश्रामयेद्गुरुम् ।
क्षुत्पिपासातुरं स्नात ज्ञात्वा शक्त च भोजयेत् ॥ ३२ ॥
अभ्यङ्गोद्वर्तन स्नान भोजनष्ठीवमार्जनम् ।
गात्रसवाहन रात्रौ पादाभ्यङ्ग च यत्नत ॥ ३३ ॥
प्रात प्रसाधन दत्वा कार्यं समार्जनाञ्जनम् ।
नानापुष्पप्रकरण श्रीमद्व्याख्यानमण्डपे ॥ ३४ ॥
स्थाप्यासन गुरो पूज्य शिवज्ञानस्य पुस्तकम् ।
तत्र तिष्ठेत् प्रतीक्षस्तद्गुरोरागमन क्रमात् ॥ ३५ ॥
गुरोर्निन्दापवाद च श्रुत्वा कर्णौ पिधापयेत् ।
अन्यत्र चैव सर्पेत्तु निगृह्णीयादुपायत ॥ ३६ ॥
न गुरोरप्रिय कुर्यात् पीडितस्तारितोऽपि वा ।
नोच्चारयेच्च तद्वाक्यमुच्चार्य नरक व्रजेत् ॥ ३७ ॥
गुरुरेव पिता माता गुरुरेव पर शिव ।
यस्यैव निश्चितो भावस्तस्य मुक्तिर्न दूरत ॥ ३८ ॥
आहाराचारधर्माणा यत् कुर्याद्गुरुरीश्वर ।
तथैव चानुकुर्वीत नानुयुञ्जीत कारणम् ॥ ३९ ॥
यज्ञस्तपासि नियमात्तानि वै विविधानि च ।
गुरुवाक्ये तु सर्वाणि सपद्यन्ते न सशय ॥ ४० ॥
अज्ञानपङ्कनिर्मग्न य समुद्धरते जनम् ।
शिवज्ञानात्महस्तेन कस्त न प्रतिपूजयेत् ॥ ४१ ॥
इति य पूजयेन्नित्य गुरुमूर्तिस्थमीश्वरम् ।
सर्वपापविनिर्मुक्त प्राप्नोति परम पदम् ॥ ४२ ॥
स्नात्वाम्भसा भस्मना वा शुक्लवस्त्रोपवीतवान् ।
दूर्वागर्भस्थित पुष्प गुरु शिरसि धारयेत् ॥ ४३ ॥

रोचनालभन कुर्याद्धूययेदात्मनस्तनुम् ।
अङ्गुलीयाक्षसूत्र च कर्णमात्रे च धारयेत् ॥ ४४ ॥
गुरुरेवविध श्रीमान्नित्य तिष्ठेत् समाहित ।
यस्माद्ज्ञानोपदेशार्थं गुरुरास्ते सदाशिव ॥ ४५ ॥
धारयेत् पादुके नित्य मृदुवर्मप्रकल्पिते ।
प्रगृह्य दण्ड छत्र वा पर्यटेदाश्रमाद्बहि ॥ ४६ ॥
न भूमौ विन्यसेत् पादमन्तर्धान विना गुरु ।
कुशपादकमाक्रम्य तर्पणार्थं प्रकल्पयेत् ॥ ४७ ॥
पादस्थानानि पत्राद्यै कृत्वा देवगृह विशेत् ।
पात्रान्तरितपादश्च नित्य भुञ्जीत वाग्यत ॥ ४८ ॥
न पादौ धावयेत् कास्ये लोहे वा परिकल्पिते ।
शौचयेत्तृणगर्भाया द्वितीयाया तथाचमेत् ॥ ४९ ॥
न रक्तमुल्बण वस्त्र धारयेत् कुसुमानि च ।
न बहिर्गन्धमाल्यानि वासासि मलिनानि च ॥ ५० ॥
केशास्थीनि कपालानि कार्पासास्थितुषाणि च ।
अमेध्याङ्गारभस्मानि नाधितिष्ठेद्रजासि च ॥ ५१ ॥
न च लोष्ट विमृद्नीयान्न च छिन्द्यान्नखैस्तृणम् ।
न पत्रपुष्पमूल्यानि वशमङ्गलकाष्ठिकाम् ॥ ५२ ॥
एवमादीनि चान्यानि पाणिभ्या न च मर्दयेत् ।
न दन्तखादन कुर्याद्रोमाण्युत्पाटयेन्न च ॥ ५३ ॥
न पद्भ्यामुल्लिखेद्भूमि लोष्टकाष्ठै करेण वा ।
न नखाश्च नखैर्विध्यान्न कण्डूयेन्नखैस्तनुम् ॥ ५४ ॥
मुहुर्मुहु शिर श्मश्रु न स्पृशेत् करजैर्बुध ।
न लिक्षाकर्षण कुर्यादात्मनो वा परस्य वा ॥ ५५ ॥

सौवर्णरौप्यताम्रैश्च शृङ्गदन्तशलाकया ।
देहकण्डूयन कार्यं वशकाष्ठीकवीरणै ॥ ५६ ॥
न विचित्त प्रकुर्वीत दिशश्चैवावलोकयन् ।
न शोकार्तश्च सतिष्ठेत् धृत्वा पाणौ कपोलकम् ॥ ५७ ॥
न पाणिपादवाक्चक्षु श्रोत्रशिश्नगुदोदरै ।
चापलानि न कुर्वीत स सर्वार्थमवाप्नुयात् ॥ ५८ ॥
न कुर्यात् केनचिद्वैरमध्रुवे जीविते सति ।
लोककौतूहल पाप सन्ध्या च परिवर्जयेत् ॥ ५९ ॥
न कुद्वारेण वेश्मानि नगर ग्राममाविशेत् ।
न दिवा प्रावृतशिरा रात्रौ प्रावृत्य पर्यटेत् ॥ ६० ॥
नातिभ्रमणशील स्यान्न विशेच्च गृहाद्गृहम् ।
न चाज्ञानमधीयीत शिवज्ञान समभ्यसेत् ॥ ६१ ॥
शिवज्ञान पर ब्रह्म तदारभ्य न सत्यजेत् ।
ब्रह्मासाध्य च यो गच्छेद्ब्रह्महा स प्रकीर्तित ॥ ६२ ॥
कृताञ्जलि स्थित शिष्यो लघुवस्त्रमुदङ्मुख ।
शिवमन्त्र समुच्चार्य प्राङ्मुखोऽध्यापयेद्गुरु ॥ ६३ ॥
नागदन्तादिसभूत चतुरश्र सुशोभनम् ।
हेमरत्नचित वापि गुरोरासनमुत्तमम् ॥ ६४ ॥
न शुश्रूषार्थकामाश्च न च धर्म प्रदृश्यते ।
न भक्तिर्न यश क्रौर्यं न तमध्यापयेद्गुरु ॥ ६५ ॥
देवाग्निगुरुगोष्ठीषु व्याख्याध्ययनसमदि ।
प्रश्ने वादेऽनृतेऽशौचे दक्षिण बाहुमुद्धरेत् ॥ ६६ ॥
वशे सततनम्र स्यात् सहृत्याङ्गानि कूर्मवत् ।
तत्समुख च निर्गच्छेन्नमस्कारपुरस्सर ॥ ६७ ॥

देवाग्निगुरुविप्राणा न व्रजेदन्तरेण तु ।
नार्पयेन्न च गृह्णीयात् किञ्चिद्वस्तु तदन्तरा ॥ ६८ ॥
न मुखेन धमेदग्निं नाध कुर्यान्न लङ्घयेत् ।
न क्षिपेदशुचि वह्नौ न च पादौ प्रतापयेत् ॥ ६९ ॥
तृणकाष्ठादिगहने जन्तुभिश्च समाकुले ।
स्थाने न दीपयेदग्निं दीप्त चापि तत क्षिपेत् ॥ ७० ॥
अग्नि युगपदानीय धारयेत प्रयत्नत ।
ज्वलन्त न प्रदीप च स्वय निर्वापयेद्बुध ॥ ७१ ॥
शिवव्रतधर दृष्ट्वा समुत्थाय सदा द्रुतम् ।
शिवोऽयमिति सकल्प्य हर्षित प्रणमेत्तत ॥ ७२ ॥
भोगान् ददाति विपुलान् लिङ्गे सपूजित शिव ।
अग्नौ च विविधा सिद्धि गुरौ मुक्ति प्रयच्छति ॥ ७३ ॥
मोक्षार्थं पूजयेत्तस्माद्गुरुमूर्तिस्थमीश्वरम् ।
गुरुभक्त्या लभेद्ज्ञान ज्ञानान्मुक्तिमवाप्नुयात् ॥ ७४ ॥
सर्वपर्वसु यत्नेन ह्येषु सपूजयेच्छिवम् ।
कुर्यादायतने शोभा गुरुस्थानेषु सर्वत ॥ ७५ ॥
नरद्वयोच्छ्रिते पीठे सर्वशोभासमन्विते ।
सस्थाप्य मणिज लिङ्ग स्थाने कुर्याज्जगद्धितम् ॥ ७६ ॥
अन्नपानविशेषैश्च नैवेद्यमुपकल्पयेत् ।
भोजयेद्व्रतिनश्चात्र स्वगुरु च विशेषत ॥ ७७ ॥
पूजयेच्च शिवज्ञान वाचयीत च पर्वसु ।
दर्शयेच्छिवभक्तेभ्य सत्पूजा परिकल्पिताम् ॥ ७८ ॥
प्रिय ब्रूयात् सदा तेभ्य प्रदेय चापि शक्तित ।
एव कृते विशेषेण प्रसीदति महेश्वर ॥ ७९ ॥

छिन्न भिंन्न मृत नष्ट वर्धने नास्ति केवलम् ।
इत्याद्यान्न वदेच्छब्दान् साक्षाद्ब्रूयात्तु मङ्गलम ॥ ८० ॥
अधेनु धेनुमित्येव ब्रूयाद्भद्रमभद्रकम् ।
कपाल च भगाल स्यात्परम मङ्गल वदेत् ॥ ८१ ॥
ऐन्द्र धनुर्मणिधनुर्दाहकाष्ठादि चन्दनम् ।
स्वर्यात च मृत ब्रूयाच्छिवीभूत च योगिनम् ॥ ८२ ॥
द्विधाभूतं वदेच्छिन्न भिन्न च बहुधा स्थितम् ।
नष्टमन्वेषणीय च रिक्त पूर्णाभिवर्धितम् ॥ ८३ ॥
नास्तीति शोभन सर्वमाद्यमङ्गाभिवर्धनम् ।
सिद्धिमद्ब्रूहि गच्छन्त सुप्त ब्रूयात् प्रवर्धितम् ॥ ८४ ॥
न म्लेच्छमूर्खपतितै क्रूरै सतापवेदिभि ।
दुर्जनैरवलिप्तैश्च क्षुद्रै सह न सवदेत् ॥ ८५ ॥
नाधार्मिकनृपाक्रान्ते न दशमशकावृते ।
नातिशीतजलाकीर्णे देशे रोगप्रदे वसेत् ॥ ८६ ॥
नासन शयन पान नमस्काराभिवादनम् ।
सोपानत्क प्रकुर्वीत शिवपुस्तकवाचनम् ॥ ८७ ॥
आचार्यं दैवत तीर्थमुद्धृतोद मृद दधि ।
वटमश्वत्थकपिला दीक्षितोदधिसङ्गमम् ॥ ८८ ॥
यानि चैषा प्रकाराणि मङ्गलानीह कानिचित् ।
शिवायेति नमस्कृत्वा प्रोक्तमेतत्प्रदक्षिणम् ॥ ८९ ॥
उपानच्छत्त्रवस्त्राणि पवित्र करक स्रजम् ।
आसन शयन पान धृतमन्यैर्न धारयेत् ॥ ९० ॥
पालाशमासन शय्या पादुके दन्तधावनम् ।
वर्जयेच्चापि निर्यास रक्त न तु समुद्भवम् ॥ ९१ ॥

सन्ध्यामुपास्य कुर्वीत नित्य देहप्रसाधनम् ।
स्पृशेद्वन्देच्च कपिला प्रदद्याच्च गवा हितम् ॥ ९२ ॥
य प्रदद्याद्गवा सम्यक् फलानि च विशेषत ।
क्षेत्रमुद्दामयेच्चापि तस्य पुण्यफल शृणु ॥ ९३ ॥
यावत्तत्पत्रकुसुमकन्दमूलफलानि च ।
तावद्वर्षसहस्राणि शिवलोके महीयते ॥ ९४ ॥
कृशरोगार्तवृद्धाना त्यक्ताना निर्जने वने ।
क्षुत्पिपासातुराणा च गवा विह्वलचेतसाम् ॥ ९५ ॥
नीत्वा यस्तृणतोयानि वने यत्नात् प्रयच्छति ।
करोति च परित्राण तस्य पुण्यफल शृणु ॥ ९६ ॥
कुलैकविंशकोपेत पत्नीपुत्रादिसयुत ।
मित्रभृत्यैरुपेतश्च श्रीमच्छिवपुर व्रजेत् ॥ ९७ ॥
तत्र भुक्त्वा महाभोगान् विमानै सार्वकामिकै ।
स महाप्रलय यावत्तदन्ते मुक्तिमाप्नुयात् ॥ ९८ ॥
गोब्राह्मणपरित्राण सकृत्कृत्वा प्रयत्नत ।
मुच्यते पञ्चभिर्घोरैर्महद्भि पातकैर्द्रुतम् ॥ ९९ ॥
अहिंसा सत्यमस्तेय ब्रह्मचर्यमकल्कता ।
अक्रोधो गुरुशुश्रूषा शौच सन्तोषमार्जवम् ॥ १०० ॥
अहिंसाद्या यमा पञ्च यतीना परिकीर्तिता ।
अक्रोधाद्याश्च नियमा सिद्धिवृद्धिकरा स्मृता ॥ १०१ ॥
दशलाक्षणिको धर्म शिवाचार प्रकीर्तित ।
योगीन्द्राणा विशेषेण शिवयोगप्रसिद्धये ॥ १०२ ॥
न विन्दति नरो योग पुत्रदारादिसङ्गत ।
निबद्ध स्नेहपाशेन मोहस्तम्भबलीयसा ॥ १०३ ॥

मोहात् कुटुम्बसंसक्तस्तृष्णया शृङ्खलीकृतः ।
बालैर्बद्धस्तु लोकोऽयं मुसलेनाभिहन्यते ॥ १०४ ॥
इमे बालाः कथं त्याज्या जीविष्यन्ति मया विना ।
मोहाद्धि चिन्तयत्येवं परमार्थं न पश्यति ॥ १०५ ॥
संपर्कादुदरे न्यस्तः शुक्रबिन्दुरचेतनः ।
स पिता केन यत्नेन गर्भस्थः परिपालितः ॥ १०६ ॥
कर्कशाः कठिना भक्षा जीर्यन्ते यत्र भक्षिताः ।
तस्मिन्नेवोदरे शुक्रः किं न जीर्यति भक्ष्यवत् ॥ १०७ ॥
येनैतद्योजितं गर्भे येन चैव विवर्द्धितम् ।
तेनैव निर्गतं भूयः कर्मणा स्वेन पाल्यते ॥ १०८ ॥
न कश्चित् कस्यचित् पुत्रः पिता माता न कस्यचित् ।
यत्स्वयं प्राक्तनं कर्म पिता मातेति तत्स्मृतम् ॥ १०९ ॥
येन यत्र कृतं कर्म स तत्रैव प्रजायते ।
पितरौ चास्य दासत्वं कुरुतस्तत्प्रचोदितौ ॥ ११० ॥
न कश्चित् कस्यचिच्छक्तः कर्तुं दुःखसुखानि च ।
करोति प्राक्तनं कर्म मोहाल्लोकस्य केवलम् ॥ १११ ॥
कर्मदायादसंबन्धादुपकारः परस्परम् ।
दृश्यते नापकारश्च मोहेनात्मनि मन्यते ॥ ११२ ॥
ईश्वराधिष्ठितं कर्म फलतीह शुभाशुभम् ।
ग्रामस्वामिप्रसादेन सुकृतं कर्षणं यथा ॥ ११३ ॥
द्वयं देवत्वमोक्षाय ममेति न ममेति च ।
ममेति बध्यते जन्तुर्न ममेति विमुच्यते ॥ ११४ ॥
द्व्यक्षरं च भवेन्मृत्युस्त्र्यक्षरं ब्रह्म शाश्वतम् ।
ममेति द्व्यक्षरं मृत्युस्त्र्यक्षरं न ममेति च ॥ ११५ ॥

तस्मादात्मन्यहङ्कारमुत्सृज्य प्रविचारत ।
विधूयाशेषसङ्गाश्च मोक्षोपाय विचिन्तयेत् ॥ ११६ ॥
ज्ञानाद्योगपरिक्लेश कुप्रावरणभोजनम् ।
कुचर्या कुनिवास च मोक्षार्थी न विचिन्तयेत् ॥ ११७ ॥
न दु खेन विना सौख्यं दृश्यने सर्वदेहिनाम् ।
दु ख तन्मात्रक ज्ञेय सुखमानन्त्यमुत्तमम् ॥ ११८ ॥
सेवाया पाशुपाल्ये च वाणिज्ये कृषिकर्मणि ।
तुल्ये सति परिक्लेशे वर क्लेशो विमुक्तये ॥ ११९ ॥
स्वर्गापवर्गयोरेक य शीघ्र न प्रसाधयेत् ।
याति तेनैव देहेन स मृतस्तप्यते चिरम् ॥ १२० ॥
यदवश्य पराधीनैस्त्यजनीय शरीरकम् ।
कस्मात्तेन विमूढात्मा न साधयति शाश्वतम् ॥ १२१ ॥
यौवनस्था गृहस्थाश्च प्रासादस्थाश्च ये नृपा ।
सर्वे एव विशीर्यन्ते शुष्कस्निग्धान्नभोजना ॥ १२२ ॥
अनेकदोषदुष्टस्य देहस्यैको महान् गुण ।
या यामवस्थामाप्नोति ता तामेवानुवर्तते ॥ १२३ ॥
मन्द परिहरन् कर्म स्वदेहमनुपालयेत् ।
वर्षासु जीर्णकटवत्तिष्ठन्नप्यवसीदति ॥ १२४ ॥
न तेऽत्र देहिन सन्ति ये तिष्ठन्ति सुनिश्चला ।
सर्वे कुर्वन्ति कर्माणि विक्रुशा पूर्वकर्मभि ॥ १२५ ॥
तुल्ये सत्यपि कर्तव्ये वर कर्म कृत परम् ।
य कृत्वा न पुन कुर्यान्नानाकर्म शुभाशुभम् ॥ १२६ ॥
तस्मादन्तर्बहिश्चिन्तामनेकाकारसस्थिताम् ।
सत्यज्यात्महितार्थाय स्वाध्यायध्यानमभ्यसेत् ॥ १२७ ॥

विविक्ते विजने रम्ये पुष्पाश्रमविभूषिते ।
स्थान कृत्वा शिवस्थाने ध्यायेच्छान्तं पर शिवम् ॥ १२८ ॥
येऽतिरम्याण्यरण्यानि सुजलानि शिवानि तु ।
विहायाभिरता ग्रामे प्रायस्ते दैवमोहिता॰ ॥ १२९ ॥
विवेकिन प्रशान्तस्य यत्सुख ध्यायत शिवम् ।
न तत्सुखं महेन्द्रस्य ब्रह्मण केशवस्य वा ॥ १३० ॥
इति नामामृत दिव्य महाकालादवाप्तवान् ।
विस्तरेणानुपूर्व्याच्च ऋष्यात्रेय सुनिश्चितम् ॥ १३१ ॥
प्रज्ञामथा विनिर्मथ्य शिवज्ञानमहोदधिम् ।
ऋष्यात्रेय समुद्धृत्य प्राहेदमणुमात्रकम् ॥ १३२ ॥
शिवधर्मे महाशास्त्रे शिवधर्मस्य चोत्तरे ।
यदनुक्त भवेत् किञ्चित्तदल परिकीर्तितम् ॥ १३३ ॥
त्रिदैवत्यमिद शास्त्र मुनीन्द्रात्रेयभाषितम् ।
तिर्यङ्मनुजदेवाना सर्वेषा च विमुक्तिदम् ॥ १३४ ॥
नन्दिस्कन्दमहाकालास्त्रयो देवा॰ प्रकीर्तिता ।
चन्द्रात्रेयस्तथाऽत्रिश्च ऋष्यात्रेयो मुनित्रयम् ॥ १३५ ॥
एतैर्महात्मभि प्रोक्ता शिवधर्मा समासत ।
सर्वलोकोपकारार्थं नमस्तेभ्य सदा नम ॥ १३६ ॥
तेषा शिष्यप्रशिष्यैश्च शिवधर्मप्रवक्तृभि ।
व्याप्त ज्ञानसर शार्व विकचैरिव पङ्कजै ॥ १३७ ॥
ये श्रावयन्ति सतत शिवधर्मं शिवार्थिनाम् ।
ते रुद्रास्ते मुनीन्द्राश्च ते नमस्या स्वभक्तित ॥ १३८ ॥
ये समुत्थाय शृण्वन्ति शिवधर्मं दिने दिने ।
ते रुद्रा रुद्रलोकेशा न ते प्रकृतिमानुषा ॥ १३९ ॥

शिवोपनिषद ह्येतदध्यायै सप्तभि स्मृतम् ।
ऋष्यात्रेयसगोत्रेण मुनिना हितकाम्यया ॥ १४० ॥

इति शिवोपनिषदि शिवाचाराध्याय सप्तम
इति शिवोपनिषत् समाप्ता

सदानन्दोपनिषत्

तच्छंयोरावृणीमहे—इति शान्तिः

अथैन सदानन्द सवर्तो जैगीषव्यश्च नीललोहित रुद्रमुवाच । भगवन् किमपवर्ग साधयतीति । स एतेभ्यो भगवान् नीललोहित प्रोवाच । अन्तर्बहिर्धारित परब्रह्माभिधेय शाम्भव लिङ्गम्,

आधारे दहरेऽव्यक्ते स्वर्णस्फाटिकवैद्रुमम् ।
निरन्तरानुसन्धानात् तदन्तर्धारणे विदु· ॥
चतुर्दल द्वादशार द्व्यश्रमव्यक्तक शिवम् ।
दहरेऽङ्गुष्ठमात्र तमुमाकान्तमहर्निशम् ।
अनिराकारमात्मान धृत्वा यान्ति पर पदम् ॥
परात् परतरो ब्रह्मा तत्परात् परतो हरि ।
तत्परात् परतोऽधीशस्तस्मात् स्यादुत्तर शिव ॥
जातवेदसमव्यक्त व्यक्ताव्यक्त पर सदा ।
तमात्मस्थ येऽनुपश्यन्ति धीरा
तेषा शान्ति शाश्वती नेतरेषाम् ॥

अन्तर्धारणशक्तेन ह्यशक्तेन द्विजोत्तमा ।
सस्कृत्य गुरुणा दत्त शैव लिङ्गमुर स्थले ।
धार्यं विप्रेण मुक्त्यर्थे शिवतत्त्वविदो विदु ॥
येनाचिरात्सर्वपाप व्यपोह्य परात्पर पुरुषमुपैति विद्वान् ।

अस्य मात्रा अकारो ब्रह्मरूप उकारो विष्णुरूपो मकार कालकाल अर्धमात्रा परमशिव ओङ्कारो लिङ्गम् ।

योऽसौ सर्वेषु वेदेषु पठ्यते ह्यज ईश्वर ।
तस्मात्तद्धारणादेतल्लिङ्गदेहमलौकिकम् ।
मृतेऽपि तन्न दह्येत बिले चैतद्विनिक्षिपेत ॥
न कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैकेऽमृतत्वमानशु ॥
यो वा स्वहस्तार्चितलिङ्गमेक परात्पर धारयते नरो वा ।
तस्यैव लभ्य परमेश्वरोऽसौ निरञ्जन साम्यमुपैति दिव्यम् ॥
शिवलिङ्गधर विप्र विपन्न तु न दाहयेत् ।
यदि वा दाहयेत्तस्य ब्रह्महत्या तदा भवेत् ॥

यदिद लिङ्ग सकळ सकळनिष्कळ निष्कल च स्थूल सूक्ष्म च तत्पर स्थूले स्थूल सूक्ष्मे सूक्ष्म कारणे तत्पर च ।

आत्मानमरणिं कृत्वा प्रणव चोत्तरारणिम् ।
ध्याननिर्मथनादेव पाश दहति मानव ।
अन्तर्बहिश्च तल्लिङ्ग विधत्ते यस्तु शाश्वतम् ॥

अविद्याऽऽवरण भित्त्वा ब्रह्मण सायुज्य सलोकतामाप्नोति । तदिद लिङ्ग ब्रह्म । तदिद ॐ सत्यम् । यो विद्वान् ब्रह्मचारी गृही वानप्रस्थो यतिर्वा सदानन्दोपनिषद पठति सोऽग्निपूतो भवति । स सत्यपूतो भवति ।

स्वर्णस्तेयात् पूतो भवति । ब्रह्महत्याया पूतो भवति । स सकलभोगभुक् देह त्यक्त्वा शिवसायुज्यमेति । इत्युपनिषत् ॥

इति सदानन्दोपनिषत् समाप्ता

सिद्धान्तशिखोपनिषत्

ॐ अथ भारद्वाज कुमार पप्रच्छ । कोऽय भवादृशाना परमशिव-भक्ताना सिद्धान्त । कुत सर्वे न विदन्तीति । तद्गुह्यमुवाच स्कन्द । भारद्वाज शृणु नाम कचिद्वदन्ति साम्ब सर्वदेवप्रकृष्ट शिव वरेण्य पक्कचित्ता शिवस्य प्रसादतो ज्ञानमात्राद्विदन्ति ।

विश्वाधिक शङ्कर ये प्रमूढा हीन विष्णोर्ब्रह्मणो वा वदन्ति ।
न ससारात् प्रमुच्यन्ते कदाचिच्छतै कल्पै कोटिभिर्वाऽथ दोषै ॥
यथा राज्ञे कुर्वन्नमात्यबुद्धि
देही विन्देद्बाधमस्माद्विनष्टम् ।
सत्यादिरूप शिवमेव विद्वानो
विष्ण्वादिबुद्ध्या हीयतेऽज्ञानसङ्गात् ॥
महानग्नि काष्ठमार्द्र च शुष्कं कृत्वा दहेदीश्वरोत्कृष्टबुद्धि ।
दहेत् पापान्याशु विज्ञानदात्री न ससारे मज्जते वा कदाचित् ॥
महादेवे त्रिपुण्ड्रस्य धारणे भस्मकुण्ठने ।
पुण्यलेशविहीनस्य श्रद्धा नैव प्रजायते ॥

पापपूर्णस्य मर्त्यस्य त्रिपुण्ड्रोद्धूलने शिवे ।
रुद्राक्षधारणे द्वेष स्वत एव प्रजायते ॥
जन्मान्यनन्तानि विस्तीर्य भूय शिवप्रसादाद्धृतपुण्यलेश ।
शिवे भक्ति प्राप्य तद्भक्तसङ्गान्न ससृतौ घोरदु खात् प्रमज्जेत् ॥
योऽज्ञानाद्वा शिवशब्द गृणान पापैर्घोरैर्मुच्यते वा कदाचित् ।
को वा वेत्ता महिमान शिवस्य परात् परस्य ज्ञानगुह्यस्य गुह्यम् ॥
सद्योजाताद्ब्राह्मणा सबभूवुर्वामदेवात् क्षत्रिया वै विशश्च ।
अघोराच्छूद्रास्तत्पुरुषाच्छिवस्य पञ्चात्मकस्य गणा ईशतोऽस्य ॥
आत्माश्रमित्वाद्गुणवशजाता लिङ्गाङ्गसङ्गस्तत्र जन्मान्तदीक्षा ।
यथा गङ्गा शिवसङ्गात्तथैव न सूतक वा नाप्यशुचित्वमेषाम् ॥
गच्छस्तिष्ठन्निमिषन्नुन्मिषन् वा स्वपञ्चाग्राल्लिङ्गधारी शुचि स्यात् ।
भुञ्जन् मूत्राद्युत्सृजन् वा कदाचिन्न तत्रोच्छिष्ट भजते शुद्धदेही ॥
शीर्षे कण्ठे वक्षसि कक्षदेशे नाभौ हस्ते सर्वदा प्राणलिङ्गम् ।
धार्यं यथासम्प्रदाय पुरस्ताद्गुरोर्विदित्वा हृदये मुख्यमुक्तम् ॥
स्नान कृत्वा शिवतीर्थे च देह सर्व भस्मोद्धूलनात् पावयित्वा ।
त्रिपुण्ड्र धार्य भर्त्सनात् पातकौघगिरेर्भस्म प्राहुरत्यर्थमेतत् ॥
स्थान त्रिपुण्ड्रस्य शिरोललाटवक्ष स्कन्धमणिबन्धेषु कूर्पे ।
नाभिप्रदेशे पार्श्वयोर्गण्डदेशे गुदप्रदेशे गुल्फयोश्च क्रमात् स्यात् ॥
वह्नित्रय तच्च जगत्त्रय यद्गुणत्रय तच्च शक्तित्रय स्यात् ।
धृत त्रिपुण्ड्र यदि कोपि दैवात् तद्दृष्ट्वान्य पातकौघाद्विमुक्त ॥
निमीलिताक्षस्य पुरत्रयाणि
दग्धा शभोर्नयनेभ्योऽथ ये तु ।
जाता रुद्राक्षा जलबिन्दवोऽस्य
सद्योजातादीन् पञ्च वक्त्राणि विन्द्यात् ॥

द्वात्रिंशद्रुद्राक्षा कण्ठमालाप्रयुक्ता
शिखायामेको द्विचत्वारिंशदुक्ता ।
शिरोधार्या कर्णयोर्द्वादशाऽथ
शतत्रय तूपवीत च बाह्वो ॥
द्वात्रिंशदुक्ता मणिबन्धयोश्च चतुर्विंशा शतमष्टौ जपार्थम् ।
पुरा लीना सृष्टिकालाच्छिवस्य पञ्चाक्षरे मन्त्रवर्ये समस्ता ।
भूतानि पञ्च वेदा आगमाश्च शिवाल्लब्धोऽभून्मन्त्रवर्यो विधात्रा ॥
देहिनो देहमायान्ति न यावन्मन्त्रनायक ।
तावत्पापानि गर्जन्ति सत्य सत्य पुन पुन ॥

योऽय नकार सोऽयमकार स सद्योजातो भूर्ऋग्वेद सपुटमुच्यते । योऽय मकार सोऽयमुकार स वामदेव आपो यजुर्वेदो वक्त्रमुच्यते । योऽय शिकार सोऽय मकार स घोर स वायु सामवेदो गुण उच्यते । योऽय वकार सोऽय नाद स तत्पुरुष स तेजोऽथर्ववेदोऽघोरमुच्यते । योऽय यकार तदिद समस्तमोमिति निर्विशेषप्रणव स सर्वोत्तम ईशान आकाश आगमो लिङ्गमुच्यते । इत्येतत्तत्त्व यो विजानाति स नित्य शुद्ध बुद्धपरमानन्दपरमशिवस्वरूप ।

पुरा देवा पशुपाशाद्विमुक्ता शिव पूज्यैव हरिपद्मादयोऽपि ।
ऐन्द्रनील पूजित विष्णुनासीलिङ्ग वैडूर्य विधिना पद्मरागम् ॥
शक्रेण हैम यक्षराजेन विश्वेदेवै रौप्य वसुभि कास्यक च ।
यद्दारुकूट वायुना पार्थिव तदश्विभ्यामासीत् स्फाटिक पाशिनाथ ॥
आदित्यैस्ताम्र मौक्तिक देवतैस्तैरनन्ताद्यै फणिभिश्च प्रवालम् ।
दैत्यैर्जाल राक्षसैश्च त्रिलोह गणै शैल सैकत मातृकाभि ॥

दारूद्भव निर्ऋतिना यमेन सुपूज्यमासीन्मारकत च रुद्रै ।
सुभस्मरूप सूक्ष्मरूप च लक्ष्म्या शैलान्यव मुनयो भेजिरेऽथ ॥
सरस्वती रत्नरूप च दुर्गा हैम लिङ्ग पूजयामास भक्त्या ।
जलैरुष्णै शीतलैर्वा कदाचिदज्ञानाद्वा पतितै पत्रपुष्पै ।
तुष्टो यच्छेद्वाञ्छितार्थं महेश किं दुर्लभ शिवभक्तस्य लोके ॥
अत्यल्पमपि नैवेद्य फल वा जलमेव वा ।
तदेव प्राशयित्वाथ ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
किमन्यैर्धार्यैर्भस्मनि शुद्धपुण्ड्रे स्थिते किमन्यैर्मन्त्रवर्येऽथ मन्त्रै ।
शिवे स्थिते सर्वदेवाधिराजे भारद्वाज निर्जरै कि तथाऽन्यै ॥
सिद्धान्तोऽय निश्चितोऽस्माभिरेष भारद्वाज गुह्यमेतन्न वाच्यम् ।
सदा प्रशान्ताय न नास्तिकाय परीक्ष्याथ ब्रूहि सर्वार्थवेत्रे ॥

इत्याह भगवान् स्कन्द । तामेना सिद्धान्तशिखा प्रातर
यानो रात्रिकृत पाप नाशयति । सायमधीयानोऽह्निकृत पाप नाशयति ।
त्रैकाल प्रयुञ्जान पापैरपापो भवतीति विज्ञायते । इति वेदवचन
ति । इति वेदवचन भवति । ॐ सत्यमित्युपनिषत् ॥

इति सिद्धान्तशिखोपनिषत् समाप्ता

सिद्धान्तसारोपनिषत्

भद्र कर्णेभिः—इति शान्तिः

प्रथमावरणम

अथ भारद्वाज कुमार पप्रच्छ । भगवन् मे ब्रूहि परमतत्त्वकैलास-
स्यम् । तद्गुह्यमुवाच स्कन्द । साधु पृष्ट सर्व निवेदयामि यथाज्ञात

मया । हे भारद्वाज शृणु वाक्यमेतत् । परमकैवल्य स एव कैलासः । ईश्वरकृपया परमपरिपक्वचित्ता जानन्ति । नान्ये जानन्ति गुह्यमिदम-निर्वाच्यममितबोधसागरममितानन्दसमुद्रमखण्डानन्दरूपन्निरवयव निराधार निर्विकार निरञ्जनमनन्त ब्रह्मानन्दसमष्टिकन्द तैरानन्दपुरुषैश्चिद्रूपैरधिष्ठित ब्रह्मानन्दमयानन्तनिरतिशयानन्दसागराकारमात्मसमानानन्दविभूतिपुरुषान - न्तानन्दमण्डित नित्यमङ्गलमनन्तविभवम् । ब्रह्मानन्दमयानन्तप्राकारप्रासाद-तोरणविमानोपवनावलीभिर्ज्वलच्छिखरैरुपलक्षितो निरुपमनित्यनिरवद्यनिरति-शयनिरवधिकब्रह्मानन्दाचलो विराजते । तदुपरि ज्वलति निरतिशयानन्द-दिव्यतेजोराशि । तदभ्यन्तरसस्थाने शुद्धबोधानन्दलक्षण विभाति । तदन्तराले चिन्मयवेदिकाऽऽनन्दवेदिकाऽऽनन्दवनविभूषिता । तत्र वेद-कल्पतरुवन यज्ञकल्पतरुवन योगकल्पतरुवनम् । तदभ्यन्तरे अमिततेजोरा-शिस्वात्मज्योतिर्ज्वलति । तत्र परममङ्गलासन विराजते । तस्योपरि समासीनानन्तपरिपालकनन्द्यादिगणपा सन्ति । अनन्तोत्कटजलदमण्डल निरतिशयदिव्यतेजोमण्डलबृन्दाकारपरमानन्दशुद्धबोधस्वरूपमनन्तानन्दसौदा-मिनीपरमविलास निरतिशयानन्तपरमानन्दपारावारजालम् ॥

इति प्रथमावरणम्

द्वितीयावरणम्

तन्मध्ये कल्याणाचलो विभाति । अनन्तानन्दपर्वतशिखरैरभिव्याप्तम नन्तबोधानन्दव्यूहैरभितस्तत ब्रह्मविद्याप्रवाहैरानन्दरसनिर्भरै क्रीडानन्द पर्वतैरनन्तैरभिव्याप्त ब्रह्मविद्यामयैरनन्तप्राकारैरानन्दामृतमयैर्दिव्यगन्धै स्व

भावचिन्मयैरनन्तब्रह्मवनैरतिशोभितमपरब्रह्मविद्यासाम्राज्याधिदैवतमनन्तमोक्ष - साम्राज्याद्वितीयमेकं परमकल्याणमनन्तविभवममितबोधानन्दाचलोपरिस्थित शुद्धबोधमयानन्तप्रासादैः संवृतमानन्दमयानन्तविमानावलीभिर्विराजितमत्या- श्चर्यानन्तविभूतिसममनन्तशुद्धानन्दपरिघै समावृतमनन्तदिव्यतेजोज्वाला- जालैरभितोऽनिशं प्रज्वलन्तमत्याश्चर्यानन्तविभूतिसमष्ट्याकारमानन्दरसप्रवा- हैरलङ्कृतममितविज्ञानतरङ्गिण्याः प्रवाहैरतिमङ्गल ब्रह्मतेजोविशेषाकारैर- नन्तब्रह्मवनैरभितस्ततं ब्रह्मविद्याकल्पतरुवनैः सुशोभितं बोधकल्पतरुवनैः परिवेष्टितमनन्तनित्यमुक्तैरभिव्याप्तं तदभ्यन्तरेऽनन्तदिव्यमङ्गलासन विराजते। तदुपरि नित्यज्ञानानन्दरूपा अद्वैतशिवपूजकास्तिष्ठन्ति ॥

इति द्वितीयावरणम्

तृतीयावरणम्

तन्मध्ये चिदानन्दाचलो विभाति। तदुपरि ब्रह्मतेजोमयानन्तशिखराः सन्ति। तत्र ब्रह्मविद्यामयानन्तपरिघा सन्ति। वाचामगोचरानन्तचिन्मया- नन्दवनैः परिवेष्टितं ब्रह्मकल्पतरुवनैः समावृतं अमृतकल्पतरुवनैरुपशोभितं ब्रह्मतेजोमयानन्दरसप्रवाहैरतिशोभितं ब्रह्मविद्यातरङ्गिण्या प्रवाहैः सुमङ्गलं निरतिशयानन्तदिव्यानन्दतेजोज्वालाराशिमण्डलं ज्वलति। परमानन्दमया- नन्तविमानावलिभिः संकुलमनन्तचिन्मयप्रासादजालसंकुलमनन्तब्रह्मानन्दानु- भवपताकाध्वजतोरणैरलङ्कृतमनन्तनित्यमुक्तैरभिव्याप्तं तदभ्यन्तरसंस्थानेऽन- न्तचिन्मयासनं विराजते। तस्योपरि नित्यशुद्धबुद्धमुक्तशिवैक्यभक्तास्तिष्ठन्ति॥

इति तृतीयावरणम्

चतुर्थावरणम्

तन्मध्येऽमितबोधानन्दाचलो विभाति । तदुपरि परमकैवल्यानन्द-रूपानन्तशिखराः सन्ति । तत्र परमानन्दामृतमयैर्दिव्यानन्तप्राकारो ज्वलति । दिव्यगन्धैः स्वभावचिन्मयैरनन्तब्रह्मवनैरतिशोभितमानन्दकल्पतरुव-नैराबृतं मुक्तिकल्पतरुवनैः सुशोभितं पारावारानन्दरसनिर्भरैरतिशोभितं स्वा-त्मानन्दानुभवतरङ्गिण्याः प्रवाहैरतिमङ्गलं परमकल्याणमनन्तविभवममितते-जोराश्याकारमनन्तब्रह्मतेजोराशिसमष्ट्याकारमनन्तदिव्यतेजोज्वालाजालैरभि-तोऽनिशं प्रज्वलितमनन्तदिव्यापारब्रह्मविद्यासाम्राज्याधिदैवतममोघनिजमन्द-कटाक्षचिदानन्दमयानेकप्रासादविशेषैः परिवेष्टितं ब्रह्मविद्यामयैरनन्तप्रकारा-नन्दामृतदिव्यमङ्गलविमानैः सुशोभितं चिद्रूपविलासनिभचिन्मयासनं विरा-जते । अधितिष्ठन्ति तेजोराशिं तदन्तर्गतदिव्यतेजोविशेषमखिलपवित्राणा परमं पवित्रं चिद्रूपपरानन्तनित्यमुक्तैरभिव्याप्तं सच्चिदानन्दरूपाः शिवा-त्मैक्योपासकाः ॥

इति चतुर्थावरणम्

पञ्चमावरणम्

अनन्तानन्दपर्वतैः परमकौतुकमाभाति । तदुपरि ज्वलति निरति-शयानन्ददिव्यतेजोराशिमण्डलम् । चिदानन्दमयानन्तप्राकारविशेषैः परिवेष्टि-तम् । तच्च परमकल्याणविलासविशेषम् । तदखण्डदिव्यतेजोमण्डलाकारं परमानन्दसौदामिनीचयोज्ज्वलम् । तच्चामितपरमतेजःपरमविहारसंस्थानविशेषं परमतेजोमण्डलविशेषं परमानन्दामृतब्रह्मविद्यामयानन्तसमुद्रं चिदानन्दतरङ्गा-

कारम् । तन्मध्ये अनन्तदिव्यतेजःपर्वतसमष्ट्याकारमपरिच्छिन्नानन्तशुद्ध-बोधानन्दमण्डलं वाचामगोचरानन्दब्रह्मतेजोराश्याकारमनन्तशिखरोज्ज्वलम-खण्डतेजोमण्डलविशेषं नित्यानन्दमूर्तिमद्भिः परममङ्गलैः परिधीकृतम-परिच्छिन्नानन्दसागराकारं ब्रह्मानन्दरसक्रीडावनैः सुशोभितमनन्तसहस्रान-न्दप्राकारैः समुज्ज्वलितं मुक्तिकल्पतरुवनैः परिवेष्टितं विभूतिकल्प-तरुवनैरभितस्ततमनन्तानन्दविमानजालसंकुलमनन्तबोधसौधविशेषैरभितोऽनिशं प्रज्वलितं क्रीडानन्तमण्डपविशेषैर्विशेषितं बोधानन्दमयानन्तपरमछत्रध्वज-चामरवितानतोरणैरलङ्कृतं शुद्धानन्दविशेषसमष्टिमण्डलविशेषानन्तप्रासादोन्न-तोज्ज्वलमखण्डचिद्घनानन्दविशेषं परमानन्दव्यूहैर्नित्यमुक्तैरभितस्ततमनन्त-दिव्यतेजःपर्वतसमष्ट्याकारमपरिच्छिन्नानन्तशुद्धबोधानन्दमण्डलं परमानन्द-लहरीवनशोभितमसङ्ख्याकानन्दसमुद्रमनन्तज्वालाजालैरलङ्कृतं चिदानन्द-तरङ्गिण्याः प्रवाहैरतिमङ्गलं स्वात्मानन्दानुभवामृतकल्लोलरसप्रवाहैरलङ्कृतं स्व-प्रकाशानन्तानन्दतेजोज्वालाजालैरावृतम् । तदभ्यन्तरे चिन्मयानन्दासन-मुज्ज्वलम् । तदुपरि विभात्यखण्डानन्दतेजोमण्डलम् । तदभ्यन्तरसमासीनाः आनन्दसागरनित्यतृप्ताः शिवाद्वैतोपासकाः स्वात्मलिङ्गार्चकास्तिष्ठन्ति । निरतिशयदिव्यतेजोमण्डलाकारा आनन्दघनसागराः परमकैवल्यस्वरूपानन्त-गणाः परिसेवन्ते ॥

इति पञ्चमावरणम्

षष्ठावरणम्

परमचिद्विलाससमष्ट्याकारं निर्मलं निरवद्यं निराश्रयमतिनिर्मला-नन्तकोटिरविप्रकाशैकोज्ज्वलमनन्तोपनिषदर्थस्वरूपमखिलप्रमाणातीतं मनो-

वाचामगोचरं नित्यमुक्तस्वरूपं कैवल्यानन्दरूपं परमानन्दलक्षणापरिच्छिन्नानन्तज्योतिः शाश्वतं शश्वद्विभाति। तदभ्यन्तरसंस्थानेऽमितानन्दचिद्रूपाचलमखण्डपरमानन्दविशेषं बोधानन्दमहोज्ज्वलमनन्तचित्सागरकल्लोलजालशिखराकारं नित्यमङ्गलमन्दिरमनन्तानन्दबोधसौधविशेषैरभितोऽनिशं प्रज्वलितं चिदानन्दानन्तचित्सागरैः परिधीकृतं ब्रह्मसाक्षात्कारानुभवविशेषबोधसारतरानन्तप्राकारैः समुज्ज्वलितमनन्तसहस्रकैवल्यानन्दवनोपवनैः सुशोभितमनन्तानन्दविभूतिदिव्यतेजःपर्वतसमष्ट्याकारं स्वात्मानन्दानुभवविज्ञानघनरुद्राक्षकल्पतरुवनैरतिमङ्गलमनन्तानन्दचित्सागरमथनोद्भूतरसप्रवाहैरलङ्कृतमद्वितीयं स्वयंप्रकाशमनिशं ब्रह्मानन्दामृतरसाम्भोनिधितरङ्गिण्याः प्रवाहैरतिमङ्गलं निरुपमनिरवद्यनित्यशुद्धबुद्धनिरतिशयतेजोराशिविशेषानन्तानन्दविमानजालावलिभिः समाकुलं क्रीडानन्तमण्टपविशेषैर्विशेषितं बोधानन्दमयानन्तदिव्यतेजोराशिविशेषचैतन्यप्रासादैः परिवेष्टितमनन्तपरमानन्दामृतरसाब्धिकल्लोलतरङ्गावलिभिर्दिव्यतेजोमयछत्रचामरध्वजपताकावितानतोरणादिभिरलङ्कृतं परमानन्दव्यूहैर्नित्यमुक्तैरभितस्ततं तच्चानन्तब्रह्मतेजोमयबिल्वकल्पतरुवनैराकुलं वेदान्तसारभूतसिद्धान्तानन्तस्कन्धैर्विराजितं महावाक्यार्थस्वरूपानन्तशाखासमन्वितं सच्चिदानन्दस्वरूपानन्तानन्दपत्रैस्सुमङ्गलमद्वितीयात्मचैतन्यवृन्तैः सुसंलग्नं विज्ञानघनमानन्दामृतकल्लोलानन्तपुष्पैरलङ्कृतमखण्डानन्दाह्लादानन्तप्रवाहदिव्यसुगन्धैः समाकुलं निरतिशयानन्दामृतसारसागरानन्तमकरन्दाकारं निश्शङ्कानन्दमोक्षसाम्राज्यचिन्तामणिफलानन्तैर्विराजितं वाचामगोचरमनोन्मनानन्दाम्बुधिदिव्यतेजोमयज्वालाजालदीपितात्यन्तोन्नतानन्तशिखराकारं शिवालयं शिवानन्दमयदिव्यनानालीलाविग्रहविलासविलसितानन्दाविर्भावचरित्रचित्रीकृतचित्रैरलङ्कृतं मूर्तिमद्भिः शिवधर्मानन्तोन्नतगोपुरद्वाराकारैरसंख्यैरावृतं शिवधर्मानन्दमूर्तिवृषभावलिभिः

सुमङ्गलं शिवविज्ञानानन्दसागरतीर्थाकारं पुरतःस्थितानन्तदिव्यतीर्थाना निजमन्दिरं विज्ञानानन्दघनस्वरूपानन्तसोपानमण्डलमालयमध्यगतं स्वात्मज्योतिर्मयचिद्रूपवेदिकास्थानविशेषं तदुपरि चैतन्यशक्त्यालङ्कृतस्वात्मचैतन्यकैलासेश्वरलिङ्गाकारं सुपूजितं तत्सन्निधौ शिवविज्ञानानन्दघनशैवधर्ममूर्तिमासाद्य वृषभाकृतिविराजितं शिवानन्दनन्दिसेनबाणरावणाद्यनन्तनानामयानन्तानन्दमूर्तिमासाद्य गणेशकुमारनन्दिभृङ्गिचण्डिरिटिकीर्तिमुखवीरभद्रभैरवमहाकालशोभनन्दिसुनन्दनन्दिसेनबाणरावणाद्यनन्तनानागणरूपमासाद्यानन्तगणसेवितशिवालयस्य समन्तात् स्वस्वस्थाने सुशोभितं बोधानन्दमयैरनन्तनित्यमुक्तैः परिसेवितं शुद्धबोधपरमानन्दाकारवनं सन्ततामृतपुष्पवृष्टिभिः परिवेष्टितं परमानन्दप्रवाहैरभिव्याप्तं मूर्तिमद्भिः परममङ्गलैः परमकौतुकापरिच्छिन्नानन्दसागराकारं क्रीडानन्दपर्वतैरभिशोभितं वाचामगोचरानन्दब्रह्मतेजोराशिमण्डलमखण्डतेजोमण्डलविशेषं दिव्यनानामङ्गलवाद्यैरलङ्कृतं प्रणवात्मकध्वन्याकारं विज्ञानघनस्वरूपमनन्तचिदादित्यसमष्ट्याकारं शिवाद्वैतोपासका भजन्ते ॥

इति षष्ठावरणम्

इति सिद्धान्तसारोपनिषत् समाप्ता

हेरम्बोपनिषत्

सह नाववतु इति—शान्तिः

अथातो हेरम्बोपनिषदं व्याख्यास्यामः । गौरी सा सर्वमङ्गला सर्वज्ञं परिसमेत्योवाच ।

अधीहि भगवन्नात्मविद्यां प्रशस्ता यया जन्तुर्मुच्यते मायया च ।
यतो दुःखाद्विमुक्तो याति लोकं परं शुभ्रं केवलं सात्त्विकं च ॥
तां वै स होवाच महानुकम्पासिन्धुर्बन्धुर्भुवनस्य गोप्ता ।
श्रद्धस्वैतद्गौरि सर्वात्मना त्वं मा ते भूयः संशयोऽस्मिन् कदाचित् ॥
हेरम्बतत्त्वे परमात्मसारे नो वै योगान्नैव तपोबलेन ।
नैवायुधप्रभावतो महेशि दग्धं पुरा त्रिपुरं दैवयोगात् ॥ ३ ॥
तस्यापि हेरम्बगुरोः प्रसादाद्यथा विरिञ्चिर्गरुडो मुकुन्दः ।
देवस्य यस्यैव बलेन भूयः स्वं स्वं हितं प्राप्य सुखेन सर्वम् ॥
मोदन्ते स्वे स्वे पदे पुण्यलब्धे सर्वैर्देवैः पूजनीयो गणेशः ।
प्रभुः प्रभूणामपि विघ्नराजः सिन्दूरवर्णः पुरुषः पुराणः ॥ ५ ॥
लक्ष्मीसहायोऽद्वयकुञ्जराकृतिश्चतुर्भुजश्चन्द्रकलाकलापः ।
मायाशरीरो मधुरस्वभावस्तस्य ध्यानात् पूजनात्तत्स्वभावाः ॥
संसारपारं मुनयोऽपि यान्ति स वा ब्रह्मा स प्रजेशो हरिः सः ।
इन्द्रः स चन्द्रः परमः परात्मा स एव सर्वो भुवनस्य साक्षी ॥
स सर्वलोकस्य शुभाशुभस्य तं वै ज्ञात्वा मृत्युमत्येति जन्तुः ।
नान्यः पन्था दुःखविमुक्तिहेतुः सर्वेषु भूतेषु गणेशमेकम् ॥८॥

विज्ञाय तं मृत्युमुखात् प्रमुच्यते स एवमास्थाय शरीरमेकम् ।
मायामयं मोहयतीव सर्वं स प्रत्यहं कुरुते कर्मकाले ॥ ९ ॥
स एव कर्माणि करोति देवो ह्येको गणेशो बहुधा निविष्टः ।
स पूजितः सन् सुमुखोऽभिभूत्वा दन्तीमुखोऽभीष्टमनन्तशक्तिः ॥
स वै बलं बलिनामग्रगण्यः पुण्यः शरण्यः सकलस्य जन्तोः ।
तमेकदन्तं गजवक्त्रमीशं विज्ञाय दुःखान्तमुपैति सद्यः ॥ ११ ॥
लम्बोदरोऽहं पुरुषोत्तमोऽहं विघ्नान्तकोऽहं विजयात्मकोऽहम् ।
नागाननोऽहं नमता सुसिद्धः स्कन्दाग्रगण्यो निखिलोऽहमस्मि ॥
न मेऽन्तरायो न च कर्मलोपो न पुण्यपापे मम तन्मयस्य ।
एवं विदित्वा गणनाथतत्त्वं निरन्तरायं निजबोधबीजम् ॥१३॥
क्षेमङ्करं सन्ततसौख्यहेतुं प्रयान्ति शुद्धं गणनाथतत्त्वम् ।
विद्यामिमां प्राप्य गौरी महेशादभीष्टसिद्धिं समवाप सद्यः ।
पूज्या परा सा च जजाप मन्त्रं शम्भुं पतिं प्राप्य मुदं ह्यवाप ॥

य इमां हेरम्बोपनिषदमधीते स सर्वान् कामान् लभते । स सर्वपापैर्मुक्तो भवति । स सर्वैर्वेदैर्ज्ञातो भवति । स सर्वैर्देवैः पूजितो भवति । स सर्ववेदपारायणफलं लभते । स गणेशसायुज्यमवाप्नोति य एवं वेद । इत्युपनिषत् ॥

इति हेरम्बोपनिषत् समाप्ता

५. शाक्त-उपनिषदः

अल्ला-उपनिषत्

दिव्यानि धत्ते धत्ते दिव्यानि दिव्यानि धत्ते । धत्त इलल इलले धत्ते धत्त इलले । धत्त इति धत्ते । इलले वरुणो वरुण इलल इलले वरुणः । इलल इति इलले । वरुणो राजा राजा वरुणो वरुणो राजा । राजा पुनर्दुः पुनर्दू राजा राजा पुनर्दुः । पुनर्दुरिति पुनः दुः । ह्वयामि मित्रो मित्रो ह्वयामि ह्वयामि मित्रः । मित्र इलामिलां मित्रो मित्र इलाम् । इलामिलल इलल इलामिलामिलले । इलल इलामिलामिलल इलल इलाम् । इलां वरुणो वरुण इलामिलां वरुणः । वरुणो मित्रो मित्रो वरुणो वरुणो मित्रः । मित्रस्तेज-स्कामस्तेजस्कामो मित्रो मित्रस्तेजस्कामः । तेजस्काम इति तेजः कामः ॥१॥ अयामिलामिलामयामयामिलाम् । इलां त्वं त्वमिलामिलां त्वम् । त्वमर्यम-मर्यमं त्वं त्वमर्यमम् । अर्यमं वरुणो वरुणोऽर्यमममर्यमं वरुणः । वरुणो दध्म दध्म वरुणो वरुणो दध्म । दध्म दीर्घायुर्दीर्घायुर्दध्म दध्म दीर्घायुः । दीर्घायुर्वहते वहते दीर्घायुर्दीर्घायुर्वहते । दीर्घायुरिति दीर्घ आयुः । वहते सुयः सुयो वहते वहते सुयः । सुय इति सुयः । होतारमिन्द्र इन्द्रो होतारं होतारमिन्द्रः । इन्द्रो होतारं होतारमिन्द्र इन्द्रो

होतारम् । इन्द्रो महासुरेन्द्रो महासुरेन्द्र इन्द्र इन्द्रो महासुरेन्द्रः । महासुरेन्द्रः सप्तऋषयः सप्तऋषयो महासुरेन्द्रो महासुरेन्द्रः सप्तऋषयः । सप्तऋषयः सं सं सप्तऋषयः सप्तऋषयः सम् । सप्तऋषय इति सप्त ऋषयः । सं तुष्ट तुष्ट सं सं तुष्ट । तुष्ट देवा देवास्तुष्ट तुष्ट देवाः । देवा इति देवाः ॥ २ ॥

इलामिलामिलामिलामिलाम् । इल्लेलाकबर्होऽकबर्ह इल्लेलाकबर्होऽकबर्ह इल्लेलाकबर्होऽकबर्ह इल्लेलाकबर्होऽकबर्ह इल्लेलाकबर्होऽकबर्हः । अकबर्होऽस्म्यकबर्होऽस्म्यकबर्होऽस्म्यकबर्होऽस्म्यकबर्होऽस्मि ॥ ३ ॥

इति अल्ला-उपनिषत् समाप्ता

आथर्वणद्वितीयोपनिषत्

ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती अणिमासिद्ध्यादिदशकं तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती अणिमासिद्धिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती लघिमासिद्धिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती महिमासिद्धिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती ईशित्वसिद्धिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती वशित्वसिद्धिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती प्राकाम्यसिद्धिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती भुक्तिसिद्धिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती इच्छासिद्धिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती प्राप्तिसिद्धिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती प्रकामसिद्धिस्तस्यै वै नमो

नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती ब्राह्मयष्टकं तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती आं ब्राह्मीशक्तिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती ईं माहेश्वरीशक्तिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती ऊं कौमारीशक्तिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती ॠं वैष्णवीशक्तिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती ॡं वाराहीशक्तिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती ऐं इन्द्राणीशक्तिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती औं चामुण्डाशक्तिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती महालक्ष्मीशक्तिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती मुद्रादशकं तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती द्रां सर्वसंक्षोभिणीमुद्रा तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती द्रीं द्राविणीमुद्रा तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती क्लीं सर्वाकर्षिणीमुद्रा तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती ब्लूं सर्ववशङ्करीमुद्रा तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सः उन्मादिनीमुद्रा तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती क्रों महाङ्कुशमुद्रा तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती ह्स्ख्फ्रें खेचरीमुद्रा तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती ह्सौं बीजमुद्रा तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती ऐं सर्वयोनिमुद्रा तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती ह्सौं त्रिखण्डमुद्रा तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती प्रथमचक्रेश्वरी त्रिपुरा देवी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती अणिमादिसिद्धिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वसंक्षोभिणीमुद्रा तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती कामाकर्षिण्यादिषोडशकं

तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती कामाकर्षिणी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती बुद्ध्याकर्षिणी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती अहङ्काराकर्षिणी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती शब्दाकर्षिणी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती स्पर्शाकर्षिणी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती रूपाकर्षिणी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या शिवा भगवती रसाकर्षिणी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती गन्धाकर्षिणी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती चित्ताकर्षिणी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती धैर्याकर्षिणी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती स्मृत्याकर्षिणी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती नामाकर्षिणी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती बीजाकर्षिणी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती आत्माकर्षिणी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती अमृताकर्षिणी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती शरीराकर्षिणी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती द्वितीयचक्रेश्वरी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती ऐं क्लीं सौः त्रिपुरेश्वरी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती द्रीं सर्वविद्राविणीमुद्रा तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती अनङ्गकुसुमाष्टकं तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती कं खं गं घं ङं अनङ्गकुसुमा तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती चं छं जं झं ञं अनङ्गमेखला तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती टं ठं डं ढं णं अनङ्गमदना तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती तं थं दं धं नं अनङ्गमदनातुरा तस्यै वै नमो नमः ।

ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती पं फं बं भं मं अनङ्गरेखा तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती यं रं लं वं अनङ्गवेगा तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती शं षं सं हं अनङ्गाङ्कुशा तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती ळं क्षं अनङ्गमालिनी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती ह्रीं क्लीं सौः तृतीयचक्रेश्वरी त्रिपुरसुन्दरी देवी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती क्लीं सर्वाकर्षिणीमुद्रा तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वसंक्षोभिण्यादिचतुर्दशकं तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वसंक्षोभिणीशक्तिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वविद्राविणीशक्तिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वाकर्षिणीशक्तिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वाह्लादिनीशक्तिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वसंमोहिनीशक्तिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वस्तंभिनीशक्तिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वजृंभिणीशक्तिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वरञ्जनी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्ववशङ्करी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वोन्मादिनी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वार्थसाधकी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वसंपत्तिपूरणी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वमन्त्रमयी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वद्वन्द्वक्षयङ्करी देवी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती ऐं क्लीं सौः त्रिपुरवासिनी देवी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती ईशित्वसिद्धिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती

ब्लूं सर्ववशङ्करीमुद्रा तस्यै वै नमो नमः। ह्री श्री या वै शिवा भगवती सर्वसिद्धिप्रदादिदशकं तस्यै वै नमो नमः। ह्री श्री या वै शिवा भगवती सर्वसिद्धिप्रदा तस्यै वै नमो नमः। ह्री श्री या वै शिवा भगवती सर्वसंपत्प्रदा तस्यै वै नमो नमः। ह्रीं श्री या वै शिवा भगवती सर्वप्रियङ्करी तस्यै वै नमो नमः। ह्री श्री या वै शिवा भगवती सर्वमङ्गलकारिणी तस्यै वै नमो नमः। ह्री श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वकामप्रदा तस्यै वै नमो नमः। ह्री श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वदुःखविमोचनी तस्यै वै नमो नमः। ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वमृत्युप्रशमनी तस्यै वै नमो नमः। ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वविघ्ननिवारणी तस्यै वै नमो नमः। ह्री श्री या वै शिवा भगवती सर्वाङ्गसुन्दरी तस्यै वै नमो नमः। ह्रीं श्री या वै शिवा भगवती सर्वसौभाग्यदायिनी तस्यै वै नमो नमः। ह्री श्री या वै शिवा भगवती ह्सैं ह्स्क्लीं ह्सौः पञ्चमचक्रेश्वरी त्रिपुराश्रीस्तस्यै वै नमो नमः। ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती वशित्वसिद्धिस्तस्यै वै नमो नमः। ह्री श्रीं या वै शिवा भगवती उन्मादिनीमुद्रा तस्यै वै नमो नमः। ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वज्ञादिदशकं तस्यै वै नमो नमः। ह्री श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वज्ञशक्तिस्तस्यै वै नमो नमः। ह्री श्री या वै शिवा भगवती सर्वशक्तिदेवी तस्यै वै नमो नमः। ह्री श्री या वै शिवा भगवती सर्वैश्वर्यप्रदायिनी तस्यै वै नमो नमः। ह्री श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वज्ञानमयी तस्यै वै नमो नमः। ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वव्याधिविनाशिनी तस्यै वै नमो नमः। ह्री श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वाधारस्वरूपिणी तस्यै वै नमो नमः। ह्रीं श्री या वै शिवा भगवती सर्वपापहरा तस्यै वै नमो नमः। ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वानन्दमयी तस्यै वै नमो नमः। ह्रीं श्री या वै शिवा भगवती सर्वरक्षास्वरूपिणी तस्यै वै नमो नमः। ह्री श्री या वै शिवा भगवती

सर्वेप्सितफलप्रदा तस्यै वै नमो नम । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती ह्री क्री ब्लें त्रिपुरामालिनी नित्या तस्यै वै नमो नम । ह्री श्रीं या वै शिवा भगवती प्राकाम्यसिद्धिस्तस्यै वै नमो न त. । ह्री श्री या वै शिवा भगवती क्रो महाड्कुशमुद्रा तस्यै वै नमो नमः । ह्री श्री या वै शिवा भगवती वशिन्याद्य-ष्टकं तस्यै वै नमो नम· । ह्री श्री या वै शिवा भगवती अं आ इं ईं उं ऊं ऋं ॠं ऌं ॡं एं ऐं ओ औं अं अ वशिनी वाग्वादिनी देवता तस्यै वै नमो नमः । ह्री श्री या वै शिवा भगवती कं खं गं घं ङं कल्ह्री कामेश्वरी वाग्देवता तस्यै वै नमो नम· । ह्री श्री या वै शिवा भगवती चं छं जं झं ञं क्ष्रीं मोदिनी वाग्देवता तस्यै वै नमो नमः । ह्री श्री या वै शिवा भगवती टं ठं डं ढं णं ह्ल्रूं विमला वाग्देवता तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती तं थं दं धं नं अरुणा वाग्देवता तस्यै वै नमो नम. । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती पं फं बं भं मं हसलव्यूं जयिनी वाग्देवता तस्यै वै नमो नम· । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती यं रं लं वं ह्स्म्यों सर्वेश्वरी तस्यै वै नमो नम । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती शं षं सं हं क्ष्वी कौलिनी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती ह्रीं श्रीं सौः सप्तमचक्रेश्वरी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्री या वै शिवा भगवती त्रिपुरा सिद्धा नित्या तस्यै वै नमो नम. । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती भुक्तिसिद्धिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती ह्स्ख्फ्रें खेचरी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्री या वै शिवा भगवती यां रां लां वां शां द्रा द्रीं क्लीं ब्लूं स· बाणस्तस्यै वै नमो नमः । ह्री श्रीं या वै शिवा भगवती धं थं सं मोहनकोदण्ड-रूपिणी तस्यै वै नमो नमः । ह्री श्रीं या वै शिवा भगवती आं ह्री पाशरूपिणी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्री या वै शिवा भगवती क्रों अङ्कुशरूपिणी तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्री या वै शिवा भगवती ह्सै

हस्र्लीं हसौ त्रिपुरजननी तस्यै वै नमो नम । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती इच्छासिद्धिस्तस्यै वै नमो नम । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती हसौ बीजमुद्रा तस्यै वै नमो नम । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती कामेश्वर्यादिदेवतात्रय तस्यै वै नमो नम । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती वाग्भवकूटे कामेश्वरी तस्यै वै नमो नम । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती कामराजकूटे वज्रेश्वरी तस्यै वै नमो नम । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती शक्तिकूटे भगमालिनी तस्यै वै नमो नम । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती हसकलरडै हसकलरडा हसकलरडै तस्यै वै नमो नम । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती प्राप्तिसिद्धिस्तस्यै वे नमो नम । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती ऐ योनिमुद्रा तस्यै वै नमो नम । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती ओङ्कारपीठदेवता तस्यै वै नमो नम । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वात्मकेन सर्वेश्वरी देवी तस्यै वै नमो नम । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वकामसिद्धिस्तस्यै वै नमो नमः । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती त्रिपुरसुन्दरी त्रिपुरवासिनी त्रिपुराश्रीस्त्रिपुरमालिनी त्रिपुरासिद्धिस्त्रिपुरजननी त्रिपुरभैरवी ताभ्यो वै नमो नम । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती सर्वकामसिद्धिस्तस्यै वै नमो नम । ह्रीं श्रीं या वै शिवा भगवती हसौ त्रिखण्डमुद्रा तस्यै वै नमो नम ।

ब्रह्मब्रह्मविदित्येतैर्मन्त्रैर्भगवतीं यजेत् ।

इत्याह भगवान् । ततो देवी स्वात्मान दर्शयति । तस्माद्य एतैर्मन्त्रैर्यजति स ब्रह्म पश्यति । स सर्व पश्यति । सोऽमृतत्व च गच्छति । य एव वेद । इति महोपनिषत् ॥

इत्याथर्वणद्वितीयोपनिषत् समाप्ता

कामराजकीलितोद्धारोपनिषत्

अथोवाच कामराजम् । तदुपासनात् कुशलं लभेत् । श्रियं लभेत् । गुर्वीं वाणीं लभेत् । सर्वयुवतीनां प्रियो भवेत् । प्रथमं कामस्ततः शक्तिस्तदनु तुरीयं द्वावेतौ परैतानि पञ्चाक्षराणि भवन्ति । ततः शून्यं च द्रौ दिवाकरहरौ । तदनु गोत्रभृन्माया । एतानि षडक्षराणि भवन्ति । ततश्चन्द्रः प्रजापतिशक्रौ । ततो माया । एतानि चतुरक्षराणि भवन्ति । आद्यं वाग्भवं द्वितीयं कामराजं तृतीयं शक्तिबीजं शुक्लं तरुणदिवाकराभं शशिकान्त क्रमेण स्मरेत् । ककारादित्वात्कीलिता । कोटिजपात् सिद्धिर्न जायते । यदा मन्मथकलादिर्भवति तदा निष्कीलिता भवेत् । सिद्धिदा भवेत् । सा वीर्यवती भवेत् । त्रैलोक्यं वशमानयेत् । पूजनाद्दौर्भाग्यनाशो भवेत् । जपात् सिद्धीश्वरो भवेत् । इति शिवम् ।

अथाद्यं शाम्भवं द्वितीयं शाक्तं चेति गुरुमुखात् ज्ञातव्यम् । अन्यथा शापमाप्नुयात् । उपासना द्विविधा । शाम्भवं शाक्तं चेति । एवं लोपनाल्लोपा । प्रथमं शंभुचन्द्रौ । तदनु दिवाकरेन्द्रौ । ततः पराबीजं वाग्भवम् । ततः कामराजं शिवचन्द्रकामशम्भुहरयः । पराबीजं शक्तिः । कामपरामध्ये देवराजमेतच्छक्तिकूटम् । एतेन पञ्चदशाक्षराणि भवन्ति । शम्भुप्रधानत्वाच्छाम्भवम् । पूर्णोऽहं शिवोऽहमद्वैतरूपोऽहं नित्यानन्दरूपोऽहं इति स्मरेत् । नापि पूजाया व्रतनियमः । सर्वदा जपं चरेत् । विनोदतः कामिनीमध्ये कामिनीर्दृष्ट्वा च सदानन्दरूपो भवेत् । दिव्याङ्गरागैर्देहं भूषयेत् सुगन्धमाल्याम्बरालङ्काराद्यैः । मांसाद्यैः शुद्धैः सुमधुरैर्भोजयेत् । मपञ्चकेन पूजा कार्या । सदा कौलिको भवेत् । कुलाचारात् सर्वसिद्धीश्वरो भवेत् । एकाकी शक्तियुक्तो भवेत् । मादनं भुक्त्वा शक्तिभुग्भवेत् । शक्तिचक्रं पूजयेत् ।

भोगेन मोक्षमाप्नुयात् । शक्तिहर्षोत्पादनाच्छक्तिः प्रीता भवति । इति शिवम् ॥ २ ॥

अथ वकुलैरर्चयेत् । रक्तपुष्पैरर्चयेत् । तदभावे जलैस्तदभावे मानसी भक्तिमाचरेत् । इति शिवम् ॥ ३ ॥

इत्याथर्वणशाखायां कामराजकीलितोद्धारोपनिषत् समाप्ता

कालिकोपनिषत्

ॐ अथ हैनं ब्रह्मरन्ध्रे ब्रह्मरूपिणीमाप्नोति । सुभगा त्रिगुणिता मुक्तासुभगा कामरेफेन्दिरासमस्तरूपिणीमेतानि त्रिगुणितानि तदनु कूर्चबीजं व्योमषष्ठस्वरा बिन्दुमेलनरूपा तद्द्वयं मायाद्वयं दक्षिणे कालिके चत्यभिमुखगता तदनु बीजसप्तकमुच्चार्य बृहद्भानुजायामुच्चरेत् । स तु शिवमयो भवेत् । सर्वसिद्धीश्वरो भवेत् । गतिस्तस्यास्तीति । नान्यस्य गतिरस्तीति । स तु वागीश्वरः । स तु नारीश्वरः । स तु देवेश्वरः । स तु सर्वेश्वरः । अभिनवजलदसङ्काशा घनस्तनी कुटिलदंष्ट्रा शवासना कालिका ध्येया । त्रिकोणं पञ्चकोणं नवकोणं पद्मम् । तस्मिन् देवीं सर्वाङ्गेऽभ्यर्च्य तदिदं सर्वाङ्गं ओं काली कपालिनी कुल्ला कुरुकुल्ला विरोधिनी विप्रचित्ता उग्रा उग्रप्रभा दीप्ता नीला घना बलाका मात्रा मुद्राऽमिता चैव पञ्चदशकोणगा । ब्राह्मी नारायणी माहेश्वरी कौमारी अपराजिता वाराही नारसिंहिका चेत्यष्टपत्रगा । षोडशस्वरभेदेन प्रथमेन मन्त्रविभागः । तन्मूलेनावाहनं तेनैव पूजनम् । य एवं मन्त्रराजं नियमेन वा लक्षमावर्तयति स पाप्मानं हन्ति । स ब्रह्मत्वं भजति । स

अमृतत्वं भजति । स आयुरारोग्यमैश्वर्यं भजति। सदा पञ्चमकारेण पूजयेत्। सदा गुरुभक्तो भवेत् । सदा देवभक्तो भवेत् । धर्मिष्ठतां पुष्टिमहतवाच विप्रा लभन्ते । मन्त्रजापिनो ह्यात्मा विद्याप्रपूरितो भवति । स जीवन्मुक्तो भवति । स सर्वशास्त्रं जानाति । स सर्वपुण्यकारी भवति । स सर्वयज्ञयाजी भवति । राजानो दासतां यान्ति । जप्त्वा स सर्वमेतं मन्त्रराजं स्वयं शिव एवाहमित्यणिमादिविभूतीनामीश्वरः कालिका लभेत् ।

आवयो. पात्रभूत· सन् सुकृती त्यक्तकल्मषः ।
जीवन्मुक्तः स विज्ञेयो यस्मै लब्धा हि दक्षिणा ॥

दशांशं होमयेत्तदनु तर्पयेत् । अथ हैके यज्ञान्कामानद्वैतज्ञानार्दान-निरुद्धसरस्वतीति । अथ हैषः कालिकामनुजापी य· सदा शुद्धात्मा ज्ञानवैराग्ययुक्तः शाम्भवीदीक्षासु रक्तः शाक्तासु । यदि वा ब्रह्मचारी रात्रौ नग्नः सर्वदा मधुनाऽशक्तो मनसा जपपूजादिनियमवान् । योषित्प्रियकरो भगोदकेन तर्पणं तेनैव पूजनं कुर्यात् । सर्वदा कालिकारूपमात्मानं विभावयेत। स सर्वदा योषिदासक्तो भवेत् । स सर्वहत्या तरति तेन मधुदानेन । अथ पञ्चमकारेण सर्वमायादिविद्या पशुधनधान्यं सर्वेशत्वं च कवित्वं च । नान्यः परम पन्था विद्यते मोक्षाय ज्ञानाय धर्माधर्माय । तत्सर्वं भूतं भव्यं यत्किञ्चिद्दृश्यमानं स्थावरजङ्गमं तत्सर्व कालिकातन्त्रे ओतं प्रोतं वेद । य एवं मनुजापी स पाप्मानं तरति । स भ्रूणहत्या तरति । सोऽगम्यागमनं तरति । स सर्वसुखमाप्नोति । स सर्वं जानाति । स सर्वसंन्यासी भवति । स विरक्तो भवति । स सर्ववेदाध्यायी भवति । स सर्वमन्त्रजापी भवति । स सर्वशास्त्रवेत्ता भवति । स सर्वज्ञानकारी भवति । स आवयोर्मित्रभूतो भवति । इत्याह भगवान् शिव· । निर्विकल्पेन मनसा स वन्द्यो भवति ।

अथ हैनां.

मूलाधारे स्मरेद्दिव्यं त्रिकोणं तेजसां निधिम् ।
शिखा आनीय तस्याग्नेरथ तूर्ध्वं व्यवस्थिता ॥
नीलतोयदमध्यस्था विद्युल्लेखेव भास्वरा ।
नीवारशूकवत्तन्वी पीता भास्वत्यणूपमा ॥
तस्याः शिखाया मध्ये परमात्मा व्यवस्थितः ।
स ब्रह्मा स शिवः सेन्द्रः सोक्षरः परमः स्वराट् ॥
स एव विष्णुः स प्राणः स कालोऽग्निः स चन्द्रमा ।
इति कुण्डलिनी ध्यात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

महापातकेभ्यः पूतो भूत्वा सर्वमन्त्रसिद्धिं कृत्वा भैरवो भवेत् । महाकालभैरवोऽस्य ऋषिः । अनुष्टुप् छन्दः (उष्णिक् छन्दः) कालिका देवता । ह्रीं बीजं हूं शक्तिः क्रीं कीलकं अनिरुद्धसरस्वती देवता । कवित्वे पाण्डित्यार्थे (धर्मार्थकाममोक्षार्थे) जपे विनियोगः । इत्येवमृषिच्छन्दोदैवतं ज्ञात्वा मन्त्रसाफल्यमश्नुते । अथर्वविद्यां प्रथममेकं द्वयं त्रयं वा नामद्वयसंपुटितं कृत्वा योजयेत् । गतिस्तस्यास्तीति । नान्यस्य गतिरस्तीति । ॐ सत्यम् । ॐ तत्सत् ।

अथ हैनं गुरुं परितोष्यैनं मन्त्रराजं गृह्णीयात् । मन्त्रराजं गुरुस्तमपि शिष्याय सत्कुलीनाय विद्याभक्ताय सुवेषां स्त्रियं स्पृष्ट्वा स्वयं निशाया निरुपद्रवः परिपूज्य एकाकी शिवगेहे लक्षं तदर्धं वा जपित्वा दद्यात् । ॐ ॐ ॐ सत्यं सत्यं सत्यम् । नान्यप्रकारेण सिद्धिर्भवति । अथाह वै कालिकामनोस्तारामनोस्त्रिपुरामनोः सर्वदुर्गामनोर्वा स्वरूपसिद्धिरेवमिति शिवम् ॥

इत्याथर्वणे सौभाग्यकाण्डे कालिकोपनिषत् समाप्ता

कालीमेधादीक्षितोपनिषत्

अथाह वै देवानां पत्नी भजते। तस्योपासकोऽन्यां गच्छन् ॐ अथैना मेधादीक्षितरूपिणीं भावयेत्। स शिवो भवेत्। स कालीरूपो भवेत्। सोऽयं मेधास्पर्शमणिकाली दीक्षयेत्। ततश्चिन्तामणिकाली दीक्षयेत्। ततः सिद्धकाल्यधिकारी भवेत्। ततो विद्याराज्ञीं जपेत्। ततः कामकलाकालीं परारूपिणीं जपेत्। ततश्चरणदीक्षारूपिणी हंसकाली यजेत्। रक्तशुक्लमिश्रनिर्वाणरूपिणी यजेत्। सर्वनिर्वाणदीक्षितो भवेत्। ततः शाम्भवीदीक्षितो भवेत्। गुह्यकाल्यधिष्ठितो भवेत्। शिवो भवेत्। स परारूपो भवेत्। परात् पररूपो भवेत्। परात् परातीतरूपो भवेत्। चित्परारूपो भवेत्। चित्परात् परारूपो भवेत्। चित्परात् परातीतरूपो भवेत्। ब्रह्मविष्णुरुद्रेश्वरसदाशिवमहाकालचित्पराम्बारूपो भवेत्। स ब्रह्मत्वं गच्छति। मेधादीक्षां लभेत। मेधादीक्षातः परा दीक्षा न विद्यत इत्याह भगवान् शिवः। स्पर्शविद्यया देहशुद्धिर्भवेत्। ततश्चिन्तामणिविद्याधिकारी विद्याराज्ञीं लभेत्। विद्याराज्ञ्यधिकारी तु षोढां जपेत्। तुर्याषोढाधिकारी कामकलां जपेत्। कामकलाधिकारी चरणरूपिणीं जपेत। हंसदीक्षितो भवेत्। चरणाधिकारी षट्छाम्भवसंपन्नो भवेत्। गुह्यकाल्यधिष्ठितो भवेत। ततो मेधा चरेत्। जीवको हि भृङ्गत्वं गच्छति। भृङ्गीभूत्वा षट् चक्राणि निर्भिन्द्यात्। ततः परागभुग्भवेत्। परकायप्रवेशवान् वयस्स्थैर्यं चरेत्। कामरूपत्वं गच्छति। षष्टिसिद्धीश्वरो भवेदिति शिवप्रोक्तं वेद ॥

इत्याथर्वणे सौभाग्यकाण्डे कालीमेधादीक्षितोपनिषत् समाप्ता

गायत्रीरहस्योपनिषत्

ॐ स्वस्ति सिद्धम् । ॐ नमो ब्रह्मणे । ॐ नमस्कृत्य याज्ञवल्क्य ऋषि स्वयभुव परिपृच्छति । हे ब्रह्मन् गायत्र्या उत्पत्ति श्रोतुमिच्छामि । अथातो वसिष्ठ स्वयभुव परिपृच्छति । यो ब्रह्मा स ब्रह्मोवाच । ब्रह्मज्ञानोत्पत्ते प्रकृति व्याख्यास्याम । को नाम स्वयभू पुरुष इति । तेनाङ्गुलीमथ्यमानात् सलिलमभवत् । सलिलात् फेनमभवत् । फेनाद्बुद्बुदमभवत् । बुद्बुदादण्डमभवत् । अण्डाद्ब्रह्माभवत् । ब्रह्मणो वायुरभवत् । वायोरग्निरभवत् । अग्नेरोङ्कारोऽभवत् । ओङ्काराद्व्याहृतिरभवत् । व्याहृत्या गायत्र्यभवत् । गायत्र्या सावित्र्यभवत् । सावित्र्या सरस्वत्यभवत् । सरस्वत्या सर्वे वेदा अभवन् । सर्वेभ्यो वेदेभ्य सर्वे लोका अभवन । सर्वेभ्यो लोकेभ्य सर्वे प्राणिनोऽभवन् ।

अथातो गायत्री व्याहृतयश्च प्रवर्तन्ते । का च गायत्री काश्च व्याहृतय । किं भू किं भुव किं सुव किं मह किं जन किं तप किं सत्य किं तत् किं सवितु किं वरेण्य किं भर्ग किं देवस्य किं धीमहि किं धिय किं य किं न किं प्रचोदयात् । ॐ भूरिति भुवो लोक । भुव इत्यन्तरिक्षलोक । स्वरिति स्वर्गलोक । मह इति महर्लोक । जन इति जनोलोक । तप इति तपोलोक । सत्यमिति सत्यलोक । तदिति तदसौ तेजोमय तेजोऽग्निर्देवता । सवितुरिति सविता सावित्रमादित्यो वै । वरेण्यमित्यत्र प्रजापति । भर्ग इत्यापो वै भर्ग । देवस्य इतीन्द्रो देवो द्योतत इति स इन्द्रस्तस्मात् सर्वपुरुषो नाम रुद्र । धीमहीत्यन्तरात्मा । धिय इत्यन्तरात्मा पर । य इति सदाशिवपुरुष । नो इत्यस्माक स्वधर्मे । प्रचोदयादिति प्रचोदितकाम इमान् लोकान् प्रत्याश्रयते य परो

धर्म इत्येषा गायत्री । सा च किंगोत्रा कत्यक्षरा कतिपादा । कति कुक्षयः । कानि शीर्षाणि । सांख्यायनगोत्रा सा चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री त्रिपादा चतुष्पादा । पुनस्तस्याश्चत्वारः पादाः षट् कुक्षिकाः पञ्च शीर्षाणि भवन्ति । के च पादाः काश्च कुक्षयः कानि शीर्षाणि । ऋग्वेदोऽस्याः प्रथमः पादो भवति । यजुर्वेदो द्वितीयः पादः । सामवेदस्तृतीयः पादः । अथर्ववेदश्चतुर्थः पादः । पूर्वा दिक् प्रथमा कुक्षिर्भवति । दक्षिणा द्वितीया कुक्षिर्भवति । पश्चिमा तृतीया कुक्षिर्भवति । उत्तरा चतुर्थी कुक्षिर्भवति । ऊर्ध्वं पञ्चमी कुक्षिर्भवति । अधः षष्ठी कुक्षिर्भवति । व्याकरणोऽस्याः प्रथमः शीर्षो भवति । शिक्षा द्वितीयः । कल्पस्तृतीयः । निरुक्तश्चतुर्थः । ज्योतिषामयनमिति पञ्चमः । का दिक् को वर्णः किमायतनं कः स्वरः किं लक्षणं कान्यक्षर-दैवतानि के ऋषयः कानि छन्दांसि काः शक्तयः कानि तत्त्वानि के चावयवाः । पूर्वायां भवतु गायत्री । मध्यमायां भवतु सावित्री । पश्चिमायां भवतु सरस्वती । रक्ता गायत्री । श्वेता सावित्री । कृष्णा सरस्वती । पृथिव्यन्तरिक्षं द्यौरायतनानि । अकारोकारमकाररूपोदात्तादिस्वरात्मिका । पूर्वा सन्ध्या हंसवाहिनी ब्राह्मी । मध्यमा वृषभवाहिनी माहेश्वरी । पश्चिमा गरुडवाहिनी वैष्णवी । पूर्वाह्णकालिका सन्ध्या गायत्री कुमारी रक्ता रक्ताङ्गी रक्तवासिनी रक्तगन्धमाल्यानुलेपनी पाशाङ्कुशाक्षमालाकमण्डलुवर-हस्ता हंसारूढा ब्रह्मदैवत्या ऋग्वेदसहिता आदित्यपथगामिनी भूमण्डल-वासिनी । मध्याह्नकालिका सन्ध्या सावित्री युवती श्वेताङ्गी श्वेतवासिनी श्वेतगन्धमाल्यानुलेपनी त्रिशूलडमरुहस्ता वृषभारूढा रुद्रदैवत्या यजुर्वेद-सहिता आदित्यपथगामिनी भुवोलोके व्यवस्थिता । सायं सन्ध्या सरस्वती वृद्धा कृष्णाङ्गी कृष्णवासिनी कृष्णगन्धमाल्यानुलेपना शङ्खचक्रगदाभयहस्ता गरुडारूढा विष्णुदैवत्या सामवेदसहिता आदित्यपथगामिनी स्वर्गलोकव्यव-

स्थिता । अग्निवायुसूर्यरूपाऽऽहवनीयगार्हपत्यदक्षिणाग्निरूपा ऋग्यजु साम-रूपा भूर्भुव स्वरिति व्याहृतिरूपा प्रातर्मध्याह्नतृतीयसवनात्मिका सत्त्व-रजस्तमोगुणात्मिका जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तरूपा वसुरुद्रादित्यरूपा गायत्री-त्रिष्टुबूजगतीरूपा ब्रह्मशङ्करविष्णुरूपेच्छाज्ञानक्रियाशक्तिरूपा स्वराड्विराड्व-षड्ब्रह्मरूपेति । प्रथममाग्नेय द्वितीय प्राजापत्य तृतीय सौम्य चतुर्थमीशान पञ्चममादित्य षष्ठ गार्हपत्य सप्तम मैत्रमष्टम भगदैवत नवममार्यमण दशम सावित्रमेकादश त्वाष्ट्र द्वादश पौष्ण त्रयोदशमैन्द्राग्न चतुर्दश वायव्य पञ्चदश वामदेव षोडश मैत्रावरुण सप्तदश भ्रातृव्यमष्टादश वैष्णवमेको-नविंश वामन विंश वैश्वदेवमेकविंश रौद्र द्वाविंश कौबेर त्रयोविंशमाश्विन चतुर्विंशं ब्राह्ममिति प्रत्यक्षरदैवतानि । प्रथम वासिष्ठ द्वितीय भारद्वाज तृतीय गार्ग्य चतुर्थमौपमन्यव पञ्चम भार्गव षष्ठ शाण्डिल्य सप्तम लोहितम-ष्टम वैष्णव नवम शातातप दशम सनत्कुमारमेकादश वेदव्यास द्वादश शुक त्रयोदश पाराशर्य चतुर्दश पौण्ड्रक पञ्चदश क्रतु षोडश दाक्ष सप्त-दश काश्यपमष्टादशमात्रेयमेकोनविंशमगस्त्य विंशमौद्दालकमेकविंशमाङ्गिरस द्वाविंश नामिकेतु त्रयोविंश मौद्गल्य चतुर्विंशमाङ्गिरस वैश्वामित्रमिति प्रत्यक्षराणामृषयो भवन्ति । गायत्रीत्रिष्टुब्जगत्यनुष्टुप्पङ्क्तिर्बृहत्युष्णिगदिति-रिति त्रिरावृत्तेन छन्दांसि प्रतिपाद्यन्ते । प्रह्लादिनी प्रज्ञा विश्वभद्रा विलासिनी प्रभा शान्ता मा कान्ति स्पर्शा दुर्गा सरस्वती विरूपा विशालाक्षी शालिनी व्यापिनी विमला तमोऽपहारिणी सूक्ष्मावयवा पद्मालया विरजा विश्वरूपा भद्रा कृपा सर्वतोमुखीति चतुर्विंशतिशक्तयो निगद्यन्ते । पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशगन्धरसरूपस्पर्शशब्दवाक्यानि पादपायूपस्थत्वक्चक्षु -श्रोत्रजिह्वाघ्राणमनोबुद्ध्यहङ्कारचित्तज्ञानानीति प्रत्यक्षराणा तत्त्वानि प्रतीयन्ते । चम्पकातसीकुङ्कुमपिङ्गलेन्द्रनीलाग्निप्रभोद्यत्सूर्यविद्युत्तारकसरोजगौरमरकतशुक्ल -

कुन्देन्दुशङ्खपाण्डुनेत्रनीलोत्पलचन्दनागुरुकस्तूरीगोरोचनघनसारसन्निभं प्रत्य-क्षरमनुस्मृत्य समस्तपातकोपपातकमहापातकागम्यागमनगोहत्याब्रह्महत्याभ्रूण हत्यावीरहत्यापुरुषहत्याऽऽजन्मकृतहत्यास्त्रीहत्यागुरुहत्यापितृहत्याप्राणहत्याच - राचरहत्याऽभक्ष्यभक्षणप्रतिग्रहस्वकर्मविच्छेदनस्वाम्यार्तिहीनकर्मकरणपरधनाप-हरणशूद्रान्नभोजनशत्रुमारणचण्डालीगमनादिसमस्तपापहरणार्थं संस्मरेत् ।

मूर्धा ब्रह्मा शिखान्तो विष्णुर्ललाटं रुद्रश्चक्षुषी चन्द्रादित्यौ कर्णौ शुक्रबृहस्पती नासापुटे अश्विनौ दन्तोष्ठावुभे सन्ध्ये मुखं मरुतः स्तनौ वस्वादयो हृदयं पर्जन्य उदरमाकाशो नाभिरग्निः कटिरिन्द्राग्नी जघनं प्राजापत्यमूरू कैलासमूलं जानुनी विश्वेदेवौ जङ्घे शिशिरः गुल्फानि पृथिवीवनस्पत्यादीनि नखानि महती अस्थीनि नवग्रहा असृक्के-तुर्मासमृतुसन्धयः कालद्वयास्फालनं संवत्सरो निमेषोऽहोरात्रमिति वाग्देवी गायत्री शरणमहं प्रपद्ये ।

य इदं गायत्रीरहस्यमधीते तेन क्रतुसहस्रमिष्टं भवति । य इदं गायत्रीरहस्यमधीते दिवसकृतं पापं नाशयति । प्रातर्मध्याह्नयो षण्मासकृतानि पापानि नाशयति । सायं प्रातरधीयानो जन्मकृतं पापं नाशयति । य इदं गायत्रीरहस्यं ब्राह्मणः पठेत् तेन गायत्र्याः षष्टिसहस्रलक्षाणि जप्तानि भवन्ति । सर्वान् वेदानधीतो भवति । सर्वेषु तीर्थेषु स्नातो भवति । अपेयपानात् पूतो भवति । अभक्ष्यभक्षणात् पूतो भवति । वृषलीगमनात् पूतो भवति । अब्रह्म-चारी ब्रह्मचारी भवति । पङ्क्तिषु सहस्रपानात् पूतो भवति । अष्टौ ब्राह्मणान् ग्राहयित्वा ब्रह्मलोकं स गच्छति । इत्याह भगवान् ब्रह्मा ॥

इति गायत्रीरहस्योपनिषत् समाप्ता

गायत्र्युपनिषत्

ॐ भूमिरन्तरिक्ष द्यौरित्यष्टावक्षराणि। अष्टाक्षर ह वा एक गायत्र्यै पदमेतदु हास्या एतत्स यावदेतेषु लोकेषु तावद्ध जयति। योऽस्या एतदेव पद वेद ऋचो यजूषि सामानीत्यष्टाक्षर ह वा एक गायत्र्यै पदमेतदु हास्या एतत्स यावतीय त्रयी विद्या तावद्ध जयति। योऽस्या एतदेव पद वेद प्राणोऽपानो व्यान इत्यष्टावक्षराण्यष्टाक्षर ह वा एक गायत्र्यै पदमेतदु हास्या एतत्स यावदिद प्राणिति तावद्ध जयति। योऽस्या एतदेव पद वेदाथास्या एतदेव तुरीय दर्शित पद परोरजाय एष तपतीति यद्वै चतुर्थ तत्तुरीय दर्शित पदमिति ददर्श इव ह्येष परोरजा इति सर्वमु ह्येष रज उपर्युपरि तपत्येव ह वा एष श्रिया यशसा तपति। योऽस्या एतदेव पद वेद सैषा गायत्री एतस्मिस्तुरीये दर्शिने पदे परोरजसि प्रतिष्ठिता तद्वै सत्सत्ये प्रतिष्ठित चक्षुर्हि वै सत्य तस्माद्यदिदानीं द्वौ विवदमानावेयाता अहमद्राक्षमहमश्रौषमिति। य एव ब्रूयादहमद्राक्षमिति तस्या एव श्रद्धव्या य एतद्वै तत् सत्य बले प्रतिष्ठित तस्मादाहुर्बल सत्यादौ ज्ञेय एव वैषा गायत्र्यध्यात्म प्रतिष्ठिता सा हैषा गायस्तते प्राणा वै गायास्तान् प्राणास्तते उद्यद्गायस्तने तस्माद्गायत्री नाम स यामेवामू मत्वा हैषैवमास यम्मा इत्याह तस्य प्रमाण त्रायते ता हेके सावित्री-मनुष्टुभमन्वाहुरनुष्टुभैतद्वाचमनुब्रूम इति न तथा कुर्याद्गायत्रीमेवानु-ब्रूयाद्यदि ह वापि बह्विव प्रतिगृह्णाति। इहैव तद्गायत्र्या एकचन पद प्रति य इमास्त्रीन् लोकान् पूर्णान् प्रतिगृह्णीयात् सोऽस्या एतत्प्रथम पदमाप्नुयात् अथ यावतीय त्रयी विद्या यस्तावत् प्रतिगृह्णीयात् सोऽस्या एतद्द्वितीयमाप्नुयात्। अथ यावदिद प्राणिति यस्तावत् प्रतिगृह्णीयात्।

तस्या उपस्थाना गायत्र्यैकपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्पद्यपदा सा न हि पद्यः यस्ते तुरीयाय पदाय दर्शिताय परोरजसे मावदोमिति समधीयीत न हैवास्मै सकाम समृद्ध्यते। यस्मा एवमुपतिष्ठते ह मद प्रापमिति एतद्ध वै तज्जनको वैदेहो बुरिलमाश्रितराश्विमुवाच। यत्तु होतर्गा कथ हलीभूतो वहसीति। मुख ह्यस्या ससभ्रम विदाचकारेति होवा तस्या अग्निरेव मुख यदिह वापि वह्निमानग्नावभ्यादधाति सर्वमेतत्स हत्येवविद्यद्यपवह्नीव पाप करोति सर्वमवैतत्सम्यग्विशुद्धो यतोऽजरोऽ स भवतीति ॥

इति गायत्र्युपनिषत् समाप्ता

गुह्यकाल्युपनिषत्

अथर्ववेदमध्ये तु शाखा मुख्यतमा हि षट्।
स्वयभुवा या कथिता पुत्रायाथर्वण पुरा ॥ १ ॥
तासु गुह्योपनिषदस्तिष्ठन्ति वरवर्णिनि।
नामानि श्रृणु शाखाना तत्राद्या वारतन्तवी ॥ २ ॥
मौञ्जायनी द्वितीया तु तृतीया तार्णबैन्दवी।
चतुर्थी शौनकी प्रोक्ता पञ्चमी पैप्पलादिका ॥ ३ ॥
षष्ठी सौमन्तवी ज्ञेया सारात् सारतमा इमा।
गुह्योपनिषदो गूढा सन्ति शाखासु षट्स्वपि ॥ ४ ॥
ता एकीकृत्य सर्वास्तु मयाऽस्या विनिवेशिता।
सहिताया साधकानामुद्धाराय वरानने ॥ ५ ॥

तास्ते वदामि यत् प्रोक्त ध्यान कुर्वन्ति देवता ।
विराट्ध्यान हि तज्ज्ञेय महापातकनाशनम् ॥ ६ ॥
ब्रह्माण्डाद्बहिरूर्ध्वं हि महत्तत्त्वमहङ्कृति ।
रूपाणि पञ्च तन्मात्रा पुरुष प्रकृतिर्नव ॥ ७ ॥
महापातालपादान्तलम्बा तस्या जय स्मरेत् ।
ब्रह्माण्डार्ध कपाल हि शिरस्तस्या विभावयेत् ॥ ८ ॥
देवलोको ललाट च षट्त्रिंशल्लक्षयोजनम् ।
मेरु सीमन्तदण्डोऽस्या ग्रहरत्नसमाकुल ॥ ९ ॥
अन्तर्वीथी नागवीथी भ्रुवावस्या प्रकीर्तिते ।
शिवलोकश्च वैकुण्ठलोक कर्णावुभौ मतौ ॥ १० ॥
लोहित तिलक ध्यायेन्नासा मन्दाकिनी तथा ।
चक्षुषी चन्द्रसूर्यौ च पक्ष्माणि किरणास्तथा ॥ ११ ॥
गण्डौ स्याता तपोलोकसत्यलोकौ यथाक्रमम् ।
जनोलोकमहर्लोकौ कपोलौ परिकीर्तितौ ॥ १२ ॥
स्याता हिमाद्रिकैलासौ तस्या देव्यास्तु कुण्डले ।
स्वर्लोकश्च भुवर्लोको देव्या ओष्ठाधरौ मतौ ॥ १३ ॥
दिक्पतीना ग्रहाणा च लोकाश्चाथ रदावली ।
गन्धर्वसिद्धसाध्याना पितृकिन्नररक्षसाम् ॥ १४ ॥
पिशाचयक्षाप्सरसा मरीचीयायिना तथा ।
विद्याधराणामाज्योष्मपाणा सोमैकपायिनाम् ॥ १५ ॥
सप्तर्षीणा ध्रुवस्यापि लोका ऊर्ध्वरदावली ।
मुख च रोदसी ज्ञेय द्यौर्लोकश्चिबुक तथा ॥ १६ ॥
ब्रह्मलोको गल प्रोक्तो वायव प्राणरूपिण ।
वनस्पतय ओषध्यो लोमानि परिचक्षते ॥ १७ ॥

विद्युद्दृष्टिरहोरात्र निमेषोन्मेषसञ्ज्ञकम् ।
विश्व तु हृदय प्रोक्त पृथिवी पाद उच्यते ॥ १८ ॥
तल तलातल चैव पाताल सुतल तथा ।
रसातल नागलोका पादाङ्गुल्यः प्रकीर्तिता ॥ १९ ॥
वेदा वाच स्यन्दमाना नदा नद्योऽमिता मता ।
कला काष्ठा मुहूर्ताश्च ऋतवोऽयनमेव च ॥ २० ॥
पक्षा मासास्तथा चाब्दाश्चत्वारोऽपि युगा प्रिये ।
कफोणिर्मणिबन्धश्च तदूरुकटिबन्धना ॥ २१ ॥
प्रपदाश्च स्फिचश्चैव सर्वाङ्गानि प्रचक्षते ।
वैश्वानर कालमृत्युर्जिह्वात्रयमिद स्मृतम् ॥ २२ ॥
आब्रह्मस्तम्बपर्यन्त तनुमस्या प्रचक्षते ।
प्रलयो भोजने कालस्तृप्तिस्तेन च नासिका ॥ २३ ॥
ज्ञेय पार्श्वपरीवर्तो महाकल्पान्तरोद्भव ।
विराड्रूपस्य ते ध्यानमिति सक्षेपतोऽर्पितम् ॥ २४ ॥
तस्या स्वरूपविज्ञान सपर्या परिकीर्तिता ।
तदेव हि श्रुतिप्रोक्तमवधारय पार्वति ॥ २५ ॥
यथोर्णनाभिः सूत्राणि सृजत्यपि गिलत्यपि ।
यथा पृथिव्यामोषध्य सभवन्ति गिलन्त्यपि ॥ २६ ॥
पुरुषात् केशलोमानि जायन्ते च क्षरन्त्यपि ।
उत्पद्यन्ते विलीयन्ते तथा तस्या जगत्यपि ॥ २७ ॥
ज्वलत पावकाद्यद्वत् स्फुलिङ्गा कोटिकोटिश ।
निर्गत्य च विनश्यन्ति विश्व तस्यास्तथा प्रिये ॥ २८ ॥
ऋचो यजूषि सामानि दीक्षा यज्ञा सदक्षिणा ।
अध्वर्युर्यजमानश्च भुवनानि चतुर्दश ॥ २९ ॥

ब्रह्मविष्ण्वादिका देवा मनुष्या पशवो यत ।
प्राणापानौ व्रीहयश्च सत्य श्रद्धा विधिस्तप ॥ ३० ॥
समुद्रा गिरयो नद्य सर्वे स्थावरजङ्गमा ।
विसृज्येमानि सर्गादौ त्व प्रकाशयमे तत ॥ ३१ ॥
जङ्गमानि विधायान्वे विशत्यप्रतिभूतकम् ।
नवद्वार पुर कृत्वा गवाक्षाणीन्द्रियाण्यपि ॥ ३२ ॥
सा पश्यत्यत्ति वहति स्पृशति क्रीडतीच्छति ।
शृणोति जिघ्रति तथा रमते विरमत्यपि ॥ ३३ ॥
तया मुक्त पुर तद्धि मृतमित्यभिधीयते ॥ ३४ ॥
ये तप क्षीणदोषास्ते नैव पश्यन्ति भाविताम् ।
ज्योतिर्मयीं शरीरेऽन्तर्ध्यायमाना महात्मभि ॥ ३५ ॥
बृहच्च तद्दिव्यमचिन्त्यरूप
    सूक्ष्माच्च तत् सूक्ष्मतर विभाति ।
दूरात् सुदूरे तदिहास्ति किञ्चित्
    पश्येत्त्विहैतन्निहित गुहायाम् ॥ ३६ ॥
न चक्षुषा गृह्यते नापि वाचा
    नान्यैर्योगैर्न हि सा कर्मणा वा ।
ज्ञानप्रसादेन विशुद्धसत्त्व
    ततस्तु ता पश्यति निष्कला च ॥ ३७ ॥
यथा नद्य स्यन्दमाना समुद्रे
    गच्छन्त्यस्त नामरूपे विहाय ।
तथा विद्वान् नामरूपाद्विमुक्त
    परात् परा जगदम्बामुपैति ॥ ३८ ॥

सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति तपासि सर्वाणि च यद्वदन्ति ।
यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्य चरन्ति तत्ते पद सग्रहेण ब्रवीमि ॥ ३९
सैवैतत् ॥

एषैवालम्बन श्रेष्ठ सैषैवालम्बन परम् ।
एषैवालम्बन ज्ञात्वा ब्रह्मलोके महीयते ॥ ४० ॥
इन्द्रियेभ्य परा ह्यर्था ह्यर्थेभ्यश्च पर मन ।
मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा महान् पर ॥ ४१ ॥
महत परमव्यक्तमव्यक्तात पुरुष पर ।
पुरुषात्तु परा देवी सा काष्ठा सा परा गति ॥ ४२ ॥
यथोदक गिरौ सृष्ट समुद्रेषु विधावति ।
एव धर्मान् पृथक् पश्यस्तामेवानुविधावति ॥ ४३ ॥
एका गुह्या सर्वभूतान्तरात्मा
एक रूप बहुधा या करोति ।
तामात्मस्था येऽनुपश्यन्ति धीरा
तेषा सुख शाश्वत नेतरेषाम् ॥ ४४ ॥
न तत्र सूर्यो भाति न चन्द्रतारक
नेमा विद्युतो भान्ति कुतोऽयमग्नि ।
तामेव भान्तीमनुभाति सर्वं
तस्या भासा सर्वमिद विभाति ॥ ४५ ॥
यस्या॰ पर नापरमस्ति किञ्चित्
यस्या नाणीयो न ज्यायोऽस्ति किञ्चित् ।
वृक्ष इव स्तब्धा दिवि तिष्ठत्येका
यदन्त पूर्णामवगत्य पूर्ण ॥ ४६ ॥

सर्वाननशिरोग्रीवा सर्वभूतगुहाशया ।
सर्वत्रस्था भगवती तस्मात् सर्वगता शिवा ॥ ४७ ॥
सर्वत पाणिपादान्ता सर्वतोऽक्षिशिरोमुखा ।
सर्वत श्रुतिमत्येषा सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ ४८ ॥
सर्वेन्द्रियगुणाभासा सर्वेन्द्रियविवर्जिता ।
सर्वेषा प्रभुरीशानी सर्वेषा शरण सुहृत् ॥ ४९ ॥
नवद्वारे पुरे देवी हसी लीलायता बहि ।
ध्येया सर्वस्य लोकस्य स्थावरम्य चरस्य च ॥ ५० ॥
अपाणिपादा जननी ग्रहीत्री
पश्यत्यचक्षु सा शृणोत्यकर्णा ।
सा वेत्ति वेद्य न च तस्यास्तु वेत्ता
तामाहुरग्र्या महती महीयसीम् ॥ ५१ ॥
सा चैवाग्नि सा च सूर्य सा वायु सा च चन्द्रमा ।
सा चैव शुक्र सा ब्रह्म सा चाप सा प्रजापति ।
सा चैव स्त्री सा च पुमान् सा कुमार कुमारिका ॥ ५२ ॥
ऋचो अक्षरे परमे व्योमन्
यस्या देवा अधिरुद्रा निषेदु ।
यस्ता न वेद किमृचा करिष्यति
ये ता विदुस्त इमे समासते ॥ ५३ ॥
छन्दासि यज्ञा क्रतवो व्रतानि
भूत भव्य यच्च वेदा वदन्ति ।
सर्वं देवी सृजते विश्वमेतत्
तस्याश्चान्यो मायया सनिरुद्ध ॥ ५४ ॥

माया तु प्रकृति विद्यात् प्रभु तस्या महेश्वरीम् ।
अस्या अवयवै सूक्ष्मैर्व्याप्त सर्वमिद जगत् ॥ ५५ ॥

या देवाना प्रभवा चोद्भवा च
विश्वाधिपा सर्वभूतेषु गूढा ।
हिरण्यगर्भ जनयामास पूर्व
सा नो बुद्ध्या शुभया सयुनक्तु ॥ ५६ ॥

सूक्ष्मातिसूक्ष्म सलिलस्य मध्ये
विश्वस्य स्रष्ट्रीमनेकाननाख्याम् ।
विश्वस्य चैका परिवेष्टयित्रीं
ज्ञात्वा गुह्या शान्तिमत्यन्तमेति ॥ ५७ ॥

सा ह्येव काले भुवनस्य गोप्त्री
विश्वाधिपा सर्वभूतेषु गूढा ।
यस्या मुक्ता ब्रह्मर्षयोऽपि देवा
ज्ञात्वा ता मृत्युपाशाञ्छिनत्ति ॥ ५८ ॥

घृतात् पर मण्डमिवातिसूक्ष्म
ज्ञात्वा कालीं सर्वभूतेषु गूढाम् ।
कल्पान्ते वै सर्वसहारकर्त्रीं
ज्ञात्वा गुह्या मुच्यते सर्वपापै ॥ ५९ ॥

एषा देवी विश्वयोनिर्महात्मा
सदा जनाना हृदि सन्निविष्टा ।
हृदा मनीषा मनसाभिक्लृप्ता
ये ता विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥ ६० ॥

यदा तमस्तन्न दिवा न रात्रि
    न सन्न चासद्भगवत्येव गुह्या ।
तदक्षर तत्सवितुर्वरेण्य
    प्रज्ञा च तस्या प्रसृता परा सा ॥ ६१ ॥
नैनामूर्ध्वं न तिर्यक् च न मध्यं परिजग्रभत् ।
न तस्या प्रतिमाभिश्च तस्या नाम महद्यश ॥ ६२ ॥
न सदृशे तिष्ठति रूपमस्या
    न चक्षुषा पश्यति कश्चिदेनाम् ।
हृदा मनीषा मनसाभिक्लृप्ता
    य एना विदुरमृतास्ते भवन्ति ॥ ६३ ॥
भूयश्च सृष्ट्वा त्रिदशानथेशी
    सर्वाधिपत्य कुरुते भवानी ।
सर्वा दिशश्चोर्ध्वमधश्च तिर्यक्
    प्रकाशयन्ती भ्राजते गुह्यकाली ॥ ६४ ॥
नैव स्त्री न पुमानेषा नैव चेय नपुसका ।
यद्यच्छरीरमादत्ते तेन तेनैव युज्यते ॥ ६५ ॥
धर्मावहा पापनुदा भगेशीं
    ज्ञात्वात्मस्थाममृता विश्वमातरम् ।
तामीश्वराणा परमा महेश्वरीं
    ता देवताना परदेवता च ।
पति पतीना परमा पुरस्तात्
    विद्यावता गुह्यकालीं मनीषाम् ॥ ६६ ॥

तस्या न कार्यं करण च विद्यते
न तत्समा चाप्यधिका च दृश्यत ।
परास्या शक्तिर्विविधैव श्रूयते
स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया च ॥ ६७ ॥
कश्चिन्न तस्या पतिरस्ति लोके
न चेशिता नैव तस्याश्च लिङ्गम् ।
सा कारण कारणकारणाधिपा
नास्याश्च कश्चिज्जनिता न चाधिप ॥ ६८ ॥
एका देवी सर्वभूतेषु गूढा
व्याप्नोत्येतत् सर्वभूतान्तरस्था ।
कर्माध्यक्षा सर्वभूताधिवासा
साक्षिण्येषा केवला निर्गुणा च ॥ ६९ ॥
वशिन्येका निष्क्रियाणा बहूना
एक बीज बहुधा या करोति ।
नानारूपा दशवक्त्र विधत्ते
नानारूपान् या च बाहून् बिभर्ति ॥ ७० ॥
नित्या नित्याना चेतना चेतनाना
एका बहूना विदधाति कामान् ।
तत्कारण साङ्ख्ययोगाधिगम्य
ज्ञात्वा देवीं मुच्यते सर्वपाशै ॥ ७१ ॥
या वै विष्णु पालने सनियुङ्क्ते
रुद्र देव संहृतौ चापि गुह्या ।
ता वै देवीमात्मबुद्धिप्रकाशा
मुमुक्षुर्वै शरणमह प्रपद्ये ॥ ७२ ॥

निष्कला निष्क्रिया शान्ता निरवद्या निरञ्जनाम् ।
वह्नाननकरा देवीं गुह्यामेका समाश्रये ॥ ७३ ॥
इय हि गुह्योपनिषत् सुगूढा
यस्या ब्रह्मा देवता विश्वयोनि ।
एता जपश्चान्वहं भक्तियुक्त
सत्य सत्य ह्यमृत सबभूव ॥ ७४ ॥
वेदवेदान्तयोर्गुह्य पुराकल्पे प्रचोदितम् ।
नाप्रशान्ताय दातव्य नाशिष्याय च वै पुन ॥ ७५ ॥
यस्य देव्या परा भक्तिर्यथा देव्या तथा गुरौ ।
तस्यैते कथिता ह्यर्था प्रकाशन्ते महात्मन ॥ ७६ ॥

महाकाल उवाच —

गुह्योपनिषदित्येषा गोप्यात् गोप्यतरा सदा ।
चतुर्भ्यश्चापि वेदेभ्य एकीकृत्यात्र योजिता ॥ ७७ ॥
उपदिष्टा च सर्गादौ सर्वानेव दिवौकस ।
एवविध च यद्ध्यानमेवरूप च कीर्तितम् ॥ ७८ ॥
सा सपर्या परिज्ञेया विधानमधुना शृणु ।
सोऽहमस्मीति प्रथम सोऽहमस्मि द्वितीयकम् ॥ ७९ ॥
तदस्म्यहं तृतीय च महावाक्यत्रय भवेत् ।
आद्यान्येतानि वाक्यानि छन्दासि परिचक्षते ॥ ८० ॥
देवता गुह्यकाली च रज सत्त्वतमोगुणा ।
सर्वेषा प्रणवो बीज हस शक्ति प्रकीर्तिता ॥ ८१ ॥
मकारश्चाप्यकारश्च ह्युकारश्चेति कीलकम् ।
एभिर्वाक्यत्रयै सर्वं कर्म प्रोत विधानत ॥ ८२ ॥

अनुक्षणं जपंश्चैव निश्चयः परिकीर्तितः ।
द्वितीयोपासकानां हि परिपाटीयमीरिता ॥ ८३ ॥
एवं चाप्यातुरो यस्तु मनुष्यो भक्तिभावितः ।
विमुक्तः सर्वपापेभ्यः कैवल्यायोपकल्पते ।
सर्वाभिः सिद्धिभिस्तस्य किं कार्यं कमलानने ॥ ८४ ॥

इति श्रीमहाकालसंहितायां गुह्यकाल्युपनिषत् समाप्ता

गुह्यषोढान्यासोपनिषत्

अथ गुह्यां न्यसेत् । शिवो भवेत् । शक्तिरूपो भवेत् । विद्याराज्ञीन्यासमेवं चरेत् । न जपो न पूजा न साधनं न कालनियमो न दिवा न रात्रिः । सर्वकालं न्यसेत् । शक्तियुक्तो भवेत् । यथाधिकारवान् न्यसेत् । पूर्णदीक्षां लभेत् । षोढारूपो भवेत् । चिन्तामणिर्भवेत् । क्रीं मातृस्थाने न्यसेत् । परात् परतरो भवेत् । शिवो भवेदित्येकः । अथ ताराद्वयपुटितां मातृकां मातृकापुटितां तां मातृकास्थाने न्यसेत । परातीतारूपो भवेदिति द्वितीयः । अथ शक्तिकाद्वयपुटितां मातृकां मातृकापुटितां तां न्यसेत् । तुर्यारूपो भवेत् । तृतीयकलारूपो भवेत् । कालसंकलनात् काली । सहेलं सलीलं वा स्मरणाद्वरदानेषु चतुरा । तेनेयं दक्षिणा । संबोधनद्वयपुटितां मातृकां मातृकापुटितं नामद्वयं लिपिस्थाने न्यसेत् । तुर्यात् परारूपो भवेत् । चतुर्थीकलारूपो भवेत् । लोकपालसंवादिनी चतुर्थी । अथ पञ्चमीं कलां न्यसेत् । पञ्चमीकलारूपो भवेत् । सुभगात्रयं कूर्चवह्निललनां वह्नेस्त्रिकोणदैवतस्य

लालनाच्छ्रीकण्ठरूपस्तुर्या परातीता । एतत्पुटितमातृकापुटितमेतन्मन्त्र मातृकास्थाने न्यसेदिति पञ्चमी । शिवत्व गच्छति । स सर्वरूपो भवेत् । अथ षष्ठीं कला न्यसेत् । पूर्णा विद्याराज्ञीं लिपिस्थाने न्यसेद्व्यापयेत् । स शिवो भवेत् । स सर्वज्ञत्व गच्छति । स कविर्भवेत् । स सन्न्यासी भवेत् । देवो ह वै भवेत् । विश्वरूपो भवेत् । अयुत न्यसेत् । ऋषिच्छन्दादि पूर्ववद्भवेत् । ब्रह्माण्डगोलकेऽपि या जगतीतले ता सर्वा भुनक्ति । यस्या स्मरणात् सिद्धो निदेशवर्ती च भवेत् ता न्यसेत् । न्यसन न्यास । सम्यक् न्यास सन्न्यास । न तु मुण्डितमुण्ड । तस्य देवादयो नमस्यन्तीति प्रोत वेद । ॐ शिवम् ॥

इत्याथर्वणे सौभाग्यकाण्डे गुह्यषोढान्यासोपनिषत् समाप्ता

पीताम्बरोपनिषत्

ॐ अथ हैना ब्रह्मरन्ध्रे सुभगा ब्रह्मास्त्रस्वरूपिणीमाप्नोति । ब्रह्मास्त्रा महाविद्या शाम्भवीं सर्वस्तम्भकरीं सिद्धा चतुर्भुजा दक्षाभ्या कराभ्या मुद्गरपाशौ वामाभ्या शत्रुजिह्वावज्रे दधाना पीतवासस पीतालङ्कारसपन्ना दृढीभूतपीनोन्नतपयोधरयुग्माढ्या तप्तकार्तस्वरकुण्डलद्वयविराजितमुखाम्भोजा ललाटपट्टोल्लसत्पीतचन्द्रार्धमनुबिभ्रतीमुद्यद्दिवाकरोद्योता स्वर्णसिहासनमध्यकमलसस्था धिया सचिन्त्य तदुपरि त्रिकोणषट्कोणवसुपत्रवृत्तान्त षोडशदलकमलोपरि भूबिम्बत्रयमनुसधाय तत्राद्ययोन्यन्तरे देवीमाहूय ध्यायेत् । योनिं जगद्योनि समायमुच्चार्य शिवान्ते भूमाग्रबिन्दुमिन्दुखण्डमग्निबीज ततो वरुणाङ्कगुणार्णमत्रियुत स्थिरामुखि इति सम्बोध्य सर्वदुष्टानामिद

चाभाष्य वाचमिति मुखमिति पदमिति स्तम्भयेति वोच्चार्य जिह्वां वैशारदीं कीलयेति वुद्धिं विनाशयेति प्रोच्चार्य भूमाया वेदाद्यं ततो यज्ञभूगुहाया योजयेत् । स महास्तम्भेश्वरः सर्वेश्वरः । स सेनास्तम्भं करोति । किं वहुना विवस्वद्भूतिस्तम्भकर्ता सर्ववातस्तम्भकर्तेति । किं दिवाकर्षयति । स सर्वविद्येश्वरः सर्वमन्त्रेश्वरो भूत्वा पूजाया आवर्तनं त्रैलोक्यस्तम्भिन्याः कुर्यात् । अङ्गमाद्यं द्वारतो गणेशं वटुकं योगिनीं क्षेत्राधीशं च पूर्वादिकमभ्यर्च्य गुरुपङ्क्तिमीशासुरान्तमन्तः प्राच्यादौ क्रमानुगता बगला स्तम्भिनी जृम्भिणी मोहिनी वश्या अचला चला दुर्धरा अकल्मषा आधारा कल्पना कालकर्षिणी भ्रमरिका मदगमना भोगा योगिका एता ह्यष्ट-दलानुगताः पूज्याः । ब्राह्मी माहेश्वरी कौमारी वैष्णवी वाराही नारसिंही चामुण्डा महालक्ष्मीश्च । षड्योनिगर्भोता डाकिनी राकिनी लाकिनी काकिनी शाकिनी हाकिनी वेद्याद्यस्थिरमायाद्याः समभ्यर्च्य शक्राग्नियमनिर्ऋतिवरुण-वायव्यधनदेशानप्रजापतिनागेशाः परिवाराभिमताः स्थिरादिवेदाद्याः सवाहनाः सदस्त्रका बाह्यतोऽभ्यर्च्य तां योनिं रतिप्रीतिमनोभवा एताः सर्वाः समाः पीतांशुका ध्येयाः । तदन्तमूलायां बलादिषोडशानुगताः पूज्याः नीराजनैः । स हैश्वर्ययुक्तो भवति । य एना ध्यायति स वाग्मी भवति । सोऽमृतमश्नुते । सर्वसिद्धिकर्ता भवति । सृष्टिस्थितिसंहारकर्ता भवति । स सर्वेश्वरो भवति । स तु ऋद्धीश्वरो भवति । स शाक्तः स वैष्णवः स गणपः स शैवः । स जीवन्मुक्तो भवति । स संन्यासी भवति । न्यसनं न्यासः । सम्यङ्न्यासः संन्यासः । न तु मुण्डितमुण्डः । षट्त्रिंशदस्त्रेश्वरो भवेत् सौभाग्यार्चनेनेति प्रोतं वेद । ॐ शिवम् ॥

इति पीताम्बरोपनिषत् समाप्ता

राजश्यामलारहस्योपनिषत्

ॐ स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्ववेदाः ।
स्वस्ति नस्ताक्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः ।

ॐ रत्नसानुशिखरेष्वासीनं श्रीराजश्यामलारहस्योपनिषद्वेत्तारं मतङ्ग-ऋषिं गुरुं कूचिमारः प्रोवाच । मतङ्ग भगवन् गुरो राजश्यामलारहस्योपनिषदं मेऽनुब्रूहि । मतङ्गभगवान् कूचिमारं स होवाच । तं राजश्यामलारहस्यो-पनिषदमुपदिशामि ।

अथातः श्रीराजश्यामलारहस्योपनिषदं व्याख्यास्यामः । मन्त्रजपाधि-करणन्यासाधिकरणस्तोत्राधिकरणपूजाधिकरणमैथुनाधिकरणैः पञ्चभिर्ब्राह्मणो भोगमोक्षमाप्नोति । गुरोरनुज्ञया श्रीराजश्यामलामन्त्रं नित्यं सहस्रसङ्ख्यया त्रिशतेन वाऽष्टाविंशदुत्तरशतेन वा जप्त्वा मन्त्रसिद्धिर्भवति । शुक्रवारे भार्याजगन्मोहनचक्रे त्रिशतं मन्त्रजपेन मन्त्रसिद्धिः । पुरश्चरणसिद्धिर्भवति । नवाशीतिन्यासानां न्यसनेन देवताशरीरी भवति । नवाशीतिन्यासानां न्यसनेन सर्वदेवैर्नमस्कृतो भवति । नवाशीतिन्यासानां शरीरे न्यसनेन गन्धर्वकन्याभिः पूजितो भवति । नवाशीतिन्यासानां न्यसनेन देवस्त्री-भोगमाप्नोति । रम्भासंभोगमाप्नोति । नवाशीतिन्यासानां न्यसनेन देवता रूपमाप्नोति । देवताशरीरी भूत्वा विमानवान् भवति । विमानमारुह्य स्वर्गं गच्छति । स्वर्गं प्राप्य तद्भोगमाप्नोति । जगन्मोहनचक्रे पाटलकुसुमैः सहस्रसङ्ख्यया पूजिता श्रीराजश्यामला कामितार्थप्रदा मङ्गलप्रदा भवति । वर्षर्तौ श्रावणे मासि सर्वरात्रिषु भार्याजगन्मोहनचक्रे चम्पककुसुमैः सहस्र-सङ्ख्यया पूजिता श्रीराजश्यामलाऽऽरोग्यप्रदा भवति । तत्र शुक्रवारे पूजिता

महालक्ष्मीप्रदा भवति । शुक्रवारयुतायां पौर्णमास्यां भार्याजगन्मोहनचक्रे शतसङ्ख्यया श्रीराजश्यामलाम्बां पूजयन् देहान्तरे रम्भासंभोगमश्नुते । भाद्रपदे मासि महालक्ष्मीव्रतदिनेषु भार्याजगन्मोहनचक्रे श्रीराजश्यामलाम्बां जाजीकुसुमैः पूजयन् मानवो महदैश्वर्यमाप्नोति। शरत्काले सर्वरात्रिषु भार्या-जगन्मोहनचक्रे नीलोत्पलैः सहस्रसङ्ख्यया श्यामलां पूजयन् महाभोगमश्नुते । शुक्रवारयुतायां पौर्णमास्यां भार्याजगन्मोहनचक्रे श्रीराजश्यामलां पूजयन् कल्हारैः शचीभोगमश्नुते । हेमन्तकाले सर्वरात्रिषु भार्याजगन्मोहनचक्रे जवन्तीकुसुमैः सहस्रसङ्ख्यया पूजयन् वरुणदेवेन कनकच्छत्री भवति । मार्गशीर्षे पौर्णमास्यां भार्याजगन्मोहनचक्रे कुसुम्भपुष्पैः पूजयन् मानवो देवेन्द्रैश्वर्यमाप्नोति । माघ्यां शुक्रवारयुक्तायां भार्याजगन्मोहनचक्रे द्रन्द्वमल्लि-काकुड्मलैः सहस्रसङ्ख्यया पूजयन् मानवो राजस्त्रीसंभोगमाप्नोति । सर्वदा पुष्पिण्यां भार्यायां जगन्मोहनचक्रे वसन्तपुष्पैः पूजयन् मानवो देवतात्व-मश्नुते । चतुर्थ्यां शुक्रवारयुक्तायां भार्याजगन्मोहनचक्रे देवता श्यामलां जपन् परशिवत्वमाप्नोति । श्रीराजश्यामलाम्बायाः पञ्चदशस्तोत्राणा पारा-यणेन देवतासन्तुष्टिर्भवति । मङ्गलप्रदा राजवशंकरी च भवति । देवता-सान्निध्यमाप्नोति । सन्निधानेन सर्वनिवृत्तिर्भवति। सर्वमङ्गलमाप्नोति । सर्व-देवनमस्कृतो भवति । सर्वे राजानो वश्या भवन्ति । रम्भादिभिः पूजितो भवति ।स्वर्गभोगमाप्नोति। गुरोरनुज्ञया शुक्रवारे दिवा रात्रौ च चम्पकतैलाद्यैः कृतस्नातां सर्वालङ्कारभूषितां शुभ्रवस्त्रधरां श्रीचन्दनविलिप्ताङ्गीं कस्तूरीति-लकोपेतां कुड्कुमलिप्तकुचभारां पुष्पदामयुक्तधम्मिल्लां ताम्बूलपूरितमुखीं स्वेद-बिन्दूल्लसन्मुखीं बिम्बोष्ठीं कुन्दरदनां कम्बुकण्ठीं मन्जुहासां यौवनोन्मत्तां कञ्जलोचनां पृथुनितम्बां राजरम्भोरुं संपूर्णचन्द्रवदनां संभोगेच्छां शुक-वाणीं सङ्गीतरसिकां कुरवकरसाञ्चितपाणिपादां वशवर्तिनीं भार्यां पुष्पशय्या-

यामुत्तानशायिनीं कृत्वा दर्पणवन्निर्मलं जगन्मोहनचक्रं गन्धद्रव्येण धूपदीपैश्च परिमलीकृतं कुङ्कुममिलितैर्मल्लिकाकुड्मलैः शरसङ्ख्यया पूजयन् ब्राह्मणो देवभोगमाप्नोति। वसन्तनवरात्रिषु भार्याजगन्मोहनचक्रे मल्लिकाकुड्मलैः सहस्रनामभिः रहस्यनामभिश्च पूजिता राजश्यामला राजवशङ्करी भवति। शुक्रवासरयुक्तायां सप्तम्यां रात्रौ भार्याया जगन्मोहनचक्रे प्रथमयामे कल्हार-पुष्पैः सहस्रनामभिर्देवतां पूजयन् देवतासालोक्यमाप्नोति। तस्यामेव द्वितीययामे भार्याजगन्मोहनचक्रे पारिजातपुष्पैः सहस्रनामभिः पूजयन् देवतासामीप्यमाप्नोति। तस्यामेव तृतीययामे भार्याजगन्मोहनचक्रे मन्दारपुष्पैः सहस्रनामभिः पूजयन् देवतासारूप्यमाप्नोति। तस्यामेव चतुर्थयामे जगन्मोहनचक्रे चम्पकपुष्पैः सहस्रनामभिः पूजयन् देवता-सायुज्यमाप्नोति। सर्वरात्रिषु जगन्मोहनचक्रे मल्लिकाकुड्मलैः पूजिता श्यामला कामितार्थप्रदा भवति। ग्रीष्मकाले सर्वरात्रिषु श्रीचन्दनविलिप्तभार्याजगन्मो-हनचक्रं पूजयन् सर्वसिद्धिमाप्नोति। दूर्वाभिः पूजयन् महदायुष्यमश्नुते। अष्टम्यां शुक्रवासरयुक्तायां रात्रौ जगन्मोहनचक्रे राजश्यामलाम्बां श्रीचन्दनेन पूजयन् मानवो गन्धलिप्तो जगन्मोहको भवति। महानवम्यां शुक्रवासरयुक्तायां रात्रौ जगन्मोहनचक्रे कुङ्कुमाक्षतैर्देवतां पूजयित्वा पूजि-ताक्षतान् राज्ञे निवेदयेत्। राजा दासभावमाप्नोति। त्रयोदश्यां शुक्रवास-रयुक्तायां रात्रौ भार्याजगन्मोहनचक्रं पूजयन् मानवः कामसुन्दरो भवति। चन्द्रदर्शनयुक्तायां द्वितीयायां शुक्रवारयुक्तायां भार्याजगन्मोहनचक्रे राजश्या-मलाम्बां श्वेतगन्धाक्षतैः श्वेतपुष्पैश्च पूजयन् साधको देहान्ते राजा भवति। सर्वभोगप्रदा सर्वसौभाग्यप्रदा दीर्घायुष्यप्रदा महायोगप्रदा महामङ्गलप्रदा काम्यप्रदा श्रीराजश्यामला देवेन्द्रभोगप्रदा भवति। सर्वकाम्यरहस्यपूजान्ते मैथुनं देवताप्रीतिकरं भवति। मोक्षप्रदं भवति। स एव भोगापवर्गः।

गुर्वनुज्ञया गुप्तः क्षपणको मुक्तो भवति । एवं कान्तायाः पूजिता स्वर्णचक्रे श्यामला मङ्गलप्रदा भवति । द्रोहिणां नोपदेशः । क्षपणकानां पञ्चाधिकरणैः परो मोक्षो नान्यथेति य एवं वेद । इत्युपनिषत् ॥

इति राजश्यामलारहस्योपनिषत् समाप्ता

वनदुर्गोपनिषत्

ॐ अस्य श्रीवनदुर्गामहामन्त्रस्य किरातरूपधर ईश्वर ऋषिः । अनुष्टुप् छन्दः । अन्तर्यामी नारायण ईश्वरो वनदुर्गा गायत्री देवता । दुं बीजम् । स्वाहा शक्तिः । क्लीं कीलकम् । मम वनदुर्गाप्रसादसिद्ध्यर्थे धर्मार्थकाममोक्षार्थे जपे विनियोगः । मूलेन व्यापकत्रयं कुर्यात् । ह्रीं इति व्यापकत्रयम् । ॐ हंसिनी ह्रां अङ्गुष्ठाभ्यां हृदि । ॐ शिखिनी ह्रीं तर्जनीभ्यां शिरसि । ॐ चक्रिणी ह्रूं मध्यमाभ्यां शिखायाम् । ॐ त्रिशूलधारिणी ह्रैं अनामिकाभ्यां कवचम् । ॐ पद्मिनी ह्रौं कनिष्ठिकाभ्यां नेत्रयोः । ॐ गदिनी ह्रः करतलकरपृष्ठाभ्यामस्त्रम् । ॐ भूर्भुवः स्वरोमिति दिग्बन्धः । अथ ध्यानम्—

अरिशङ्खकृपाणखेटबाणान् सधनुश्शूलकतर्जनीर्दधानाम् ।
भज तां महिषोत्तमाङ्गसंस्था नवदूर्वासदृशी श्रियेऽस्तु दुर्गा ॥१॥
हेमप्रख्यामिन्दुखण्डान्तमौलिं शङ्खारिष्टाभीतिहस्तां त्रिणेत्राम् ।
हेमाब्जस्थां पीतवस्त्रां प्रसन्नां देवीं दुर्गां दिव्यरूपां नमामि ॥२॥

उद्यद्भास्वत्समाभा विधृतनवजपामिन्दुखण्डावबद्धा
ज्योतिर्मौलि त्रिणेत्रा विविधमणिलसत्कुण्डला पद्मकाञ्चीम् ।
हारग्रैवेयभूषा मणिगुणवलयाद्यैर्विचित्राम्बराढ्या
अम्बा पाशाङ्कुशाढ्यामभयवरकरा मञ्जुकान्ता नमामि ॥
सिद्धलक्ष्मी राजलक्ष्मीर्जयलक्ष्मी सरस्वती ।
श्रीलक्ष्मीर्वरलक्ष्मीश्च प्रसन्ना मम सर्वदा ॥ ४ ॥
मायाकुण्डलिनी क्रिया मधुमती काली कलामालिनी
मातङ्गी विजया जया भगवती देवी शिवा शाम्भवी ।
शक्ति शङ्करवल्लभा त्रिणयना वाग्वादिनी भैरवी
ह्रीङ्कारी त्रिपुरा परापरमयी माता कुमारीत्यसि ॥ ५ ॥
सौवर्णाम्बुजमध्यगा त्रिणयना सौदामिनीसन्निभा
शङ्ख चक्रवराभयानि दधतीमिन्दो कला बिभ्रतीम् ।
ग्रैवेयाङ्गदहारकुण्डलधरामाखण्डलाद्यै स्तुता
ध्यायेद्विन्ध्यनिवासिनीं शशिमुखीं पार्श्वस्थपञ्चाननाम् ॥
सिंहारूढा श्यामकान्ति शङ्खचक्रधरा हृदा ।
दुर्गां देवीं तथा ध्यायेच्छरचापौ च बिभ्रतीम् ॥ ७ ॥

मनु —हास्वा यमश यमश तिवगभ न्मेत वा क्यशमक्यश दिय स्थपमुस मे यभ षिपिम्व कि षिरुपु छत्तिउ ओ क्लीं श्रीं ह्रीं ऐं ॐ । ह्रीं महाभीषणे करालवदने विन्ध्यवासिनि ह्रा ह्रीं ह्रू ह्रै ह्रौ ह्र । द्यक्षयोगिनीपरिवृते दुष्टग्रहनाशिनि हु फट् स्वाहा । जम्भिनि मोहिनि म्भिनि पूर्वद्वार बन्धय बन्धय । ढ म्रत्रु अग्निद्वार बन्धय बन्धय । ढ ढ ढ यमद्वार बन्धय बन्धय । ख घ्य निर्ऋतिद्वार बन्धय बन्धय । ल ब्लौं णद्वार बन्धय बन्धय । य श्लीं वायुद्वार बन्धय बन्धय । क्लीं ग्लौं

कुबेरद्वारं बन्धय बन्धय। ओं हं ईं ईशानद्वारं बन्धय बन्धय। ॐ हं क खें ऊर्ध्वद्वारं बन्धय बन्धय। ग्लौं घ्रों पातालद्वारं बन्धय बन्धय। ईं ईं अधोद्वारं बन्धय बन्धय। सर्वग्रहान् बन्धय बन्धय। सर्पराजचोरदुष्ट-मृगादिसकलभयं बन्धय बन्धय। परप्रयोगभूतप्रेतपिशाचभैरवदुर्गाहनुम-द्गुणेश्वरादिसकलकिल्बिषं बन्धय बन्धय। भञ्जय भञ्जय। अमुकं मेह-स्तम्भनं वाक्कायसर्वाङ्गं बन्धय बन्धय। सर्वक्षुद्रोपद्रवं छिन्धि छिन्धि। रे रे घे घे हुं फट् स्वाहा। ॐ श्रीं ह्रीं क्लीं सौः ॐ नमो भगवति माहेश्वरि अन्नपूर्णेश्वरि मा पालय पालय स्वाहा। सं सहस्रबाहवे नमः। पूर्वदिशं चोराञ्छत्रून् बन्धय बन्धय। ॐ फ्रो त्रीं क्लीं ब्लूं आं ह्रीं क्रों श्रीं हुं सं सहस्रार हुं फट् स्वाहा। सं सहस्रबाहवे नमः। आग्नेयदिशं चोराञ्छत्रून् बन्धय बन्धय। ॐ फ्रों त्रीं क्लीं ब्लूं आं ह्रीं क्रों श्री हु सं सहस्रार हुं फट् स्वाहा। सं सहस्रबाहवे नमः। याम्यदिशं चोराञ्छ-त्रून् बन्धय बन्धय। ॐ फ्रों त्री क्ली ब्लूं आं ह्री क्रों श्रीं हुं सं सहस्रार हुं फट् स्वाहा। सं सहस्रबाहवे नमः। निर्ऋतिदिशं चोराञ्छत्रून् बन्धय बन्धय। ॐ फ्रों त्रीं क्ली ब्लूं आं ह्रीं क्रों श्रीं हुं सं सहस्रार हुं फट् स्वाहा। सं सहस्रबाहवे नमः। वरुणदिशं चोराञ्छत्रून् बन्धय बन्धय। ॐ फ्रों त्री क्लीं ब्लूं आं ह्री क्रों श्रीं हुं सं सहस्रार हुं फट् स्वाहा। सं सहस्रबाहवे नमः। वायव्यदिशं चोराञ्छत्रून् बन्धय बन्धय। ॐ फ्रों त्रीं क्लीं ब्लूं आं ह्रीं क्रों श्री हुं सं सहस्रार हुं फट् स्वाहा। सं सहस्रबाहवे नमः। कुबेरदिशं चोराञ्छत्रून् बन्धय बन्धय। ॐ फ्रों त्रीं क्लीं ब्लूं आं ह्रीं क्रों श्रीं हुं सं सहस्रार हुं फट् स्वाहा। सं सहस्रबाहवे नमः। ईशानदिशं चोराञ्छत्रून् बन्धय बन्धय। ॐ फ्रों त्रीं क्लीं ब्लूं आं ह्री क्रों श्री हुं सं सहस्रार हुं फट् स्वाहा। सं सहस्रबाहवे नमः। आकाश-

दिश चोराञ्छत्रून् बन्धय बन्धय। ॐ फ्रों त्रीं क्लीं ब्लू आ ह्रीं क्रों श्रीं हु स सहस्रार हु फट् स्वाहा। स सहस्रबाहवे नम । पाताल-दिश चोराञ्छत्रून् बन्धय बन्धय । ॐ फ्रो त्रीं क्लीं ब्लू आ ह्रीं क्रों श्रीं हु स सहस्रार हु फट् स्वाहा। स सहस्रबाहवे नम । अवान्त-रदिश चोराञ्छत्रून् बन्धय बन्धय। ॐ फ्रों त्रीं क्लीं ब्लू आ ह्रीं श्रीं हु स सहस्रार हु फट् स्वाहा। स सहस्रबाहवे नम । ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ग गग गल ह्रीं ऐं क ए ई ल ह्रीं क्लीं ह स क ह ल ह्रीं सौ स क ल ह्रीं ग क्षिप्रप्रसादगणपतये वर वरद आ ह्रीं क्रो सर्वजन मे वशमानय स्वाहा।

गणाना त्वा गणपति हवामहे कवि कवीनामुपमश्रवस्तमम्।
ज्येष्ठराज ब्रह्मणा ब्रह्मणस्पत आ न शृण्वन्नूतिभि सीद सादनम्॥

ॐ ऐ ह्रीं श्रीं ग ग ग ग ल ह्रीं ऐ क ए ई ल ह्रीं क्लीं ह स क ह ल ह्रीं सौ स क ल ह्रीं ग क्षिप्रप्रसादगणपतये वर वरद आ ह्रीं क्रो सर्वजन मे वशमानय स्वाहा। ॐ ऐं ह्रीं श्रीं यदति यच्च दूरके भय विन्दति मामिह। पवमान वितज्जहि। यदुत्थित भगवति तत्सर्वं शमय शमय स्वाहा। ॐ ऐ ह्रीं श्रीं ग ग ग ग ल ह्रीं ऐं क ए ई ल ह्रीं क्लीं ह स क ह ल ह्रीं सौ स क ल ह्रीं ग क्षिप्रप्रसादगणपतये वर वरद आ ह्रीं क्रों सर्वजन मे वशमानय स्वाहा।

ॐ तत्सवितुर्वरेण्य भर्गो देवस्य धीमहि।
धियो यो न प्रचोदयात्॥

ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ग ग ग ग ल ह्रीं ऐं क ए ई ल ह्रीं क्लीं ह स क ह ल ह्रीं सौ स क ल ह्रीं ग क्षिप्रप्रसादगणपतये वर वरद आ ह्रीं क्रों सर्वजन मे वशमानय स्वाहा।

त्रियम्बक यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम् ।
उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतात् ॥

ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ग ग ग ग ल ह्रीं ऐं क ए ई ल ह्रीं क्लीं ह स क ह ल ह्रीं सौ स क ल ह्रीं गं क्षिप्रप्रसादगणपतये वर वरद आ ह्रीं क्रों सर्वजन मे वशमानय स्वाहा ।

ॐ जातवेदसे सुनवाम सोममरातीयतो निदहाति वेद ।
स न पर्षदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धु दुरिताऽत्यग्नि ॥

ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ग ग ग ग ल ह्रीं ऐं क ए ई ल ह्रीं क्लीं ह स क ह ल ह्रीं सौ स क ल ह्रीं ग क्षिप्रप्रसादगणपतये वर वरद आ ह्रीं क्रों सर्वजन मे वशमानय स्वाहा । ॐ नमो भस्माङ्गरागाय उग्रतेजसे हन हन दह दह पच पच मथ मथ विध्वसय विध्वसय हल हल भञ्जय भञ्जय शूलिनि जय जय तेजसा पूर्वां सिद्धि कुरु कुरु समुद्र पूर्वादिष्ट शोषय शोषय स्तम्भय स्तम्भय परमन्त्रपरयन्त्रपरतन्त्रपरभूतप्रकटिनि छिन्धि छिन्धि ह्रीं फट् स्वाहा ।

हेतुक पूर्वपीठे तु ह्याग्नेय्या त्रिपुरान्तकम् ।
दक्षिणे चाग्निवेताल नैर्ऋत्या यमजिह्वकम् ॥
कालाख्य वारुणे पीठे वायव्या च करालिनम् ।
उत्तरे ह्येकपाद च त्वीशान्या भीमरूपिणम् ॥
आकाशे तु निरालम्ब पाताले बडबानलम् ।
यथा ग्रामे यथा क्षेत्रे रक्षेन्मा वटुकस्तथा ॥

ॐ ह्रीं वटुकाय आपदुद्धरणाय कुरु कुरु वटुकाय ह्रीं ॐ वटुकाय स्वाहा ।

सर्वमङ्गलमाङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ।
शरण्ये त्र्यम्बके गौरि नारायणि नमोऽस्तु न ॥

ॐ ह्रीं श्री दु दुर्गायै नम । ॐ ह्रीं प्रयोगविषये ब्रह्माण्यै नम । ॐ ह्रीं वारुणि खल्विनि माहेश्वर्यै नम । ॐ ह्रीं कुल्यवासिन्यै कुमार्यै नम । ॐ जयन्तपुरवाहिनि वाराह्यै नम । ॐ अष्टमहाकालि रुद्राण्यै नम । ॐ चित्रकूट इन्द्राण्यै नम । ॐ एकवृक्षशुम्भिन्यै महालक्ष्म्यै नम । ॐ त्रिपुरहरब्रह्माण्डनायिकायै नम । ॐ त्रिपुरहरब्रह्मचारिण्यै नम । एतानि क्ष क्ष क्ष त्रैलोक्यवशङ्करीबीजाक्षराणि । ॐ ह्री कुरु कुरु स्वाहा । ॐ ह्रा ह्रीं ह्रू जय जय चामुण्डे चण्डिके त्रिदशमुकुटकोटिरत्नसङ्घट्टितचरणारविन्द गायत्रि सावित्रि मरस्वति माहेश्वरि ब्रह्माण्डभाण्डोदररूपधारिणि प्रकटितदंष्ट्रोग्ररूपवदने घोरघोराननं नयनोज्ज्वलज्वालासहस्रपरिवृते महाट्टहासधवलीकृतदिगन्तरे कोटिदिवाकरसमप्रभे कामरूपिणि महाविद्यासञ्चयप्रभाभासितसकलदिगन्तरे मर्वायुधपरिपूर्णे कपालहस्ते गजाननोत्तरीये भूतवेतालपरिवृते प्रकटितवसुन्धरे मधुकैटभमहिषासुरधूम्रलोचनचण्डमुण्डप्रचण्डरक्तबीजशुम्भनिशुम्भदैत्यनिकृन्तके कालरात्रि महामाये शिवदूति इन्द्राणि शाङ्करि आग्नेयि यामि नैर्ऋति वारुणि वायवि कौबेरि ईशानि ब्रह्माणि विष्णुवक्ष स्थिते त्रिभुवनधराधरे ज्येष्ठे रौद्रे चाम्बिके ब्राह्मि माहेश्वरि वैष्णवि वाराहि इन्द्राणि शाङ्करि चण्डिके शूलिनि महोग्रविषोग्रभक्षितदंष्ट्रिणि हरितहयबद्धबहुकठोरोत्तमाङ्गनवरत्ननिधिकोशे तत्र बहुजिह्वापाणिपादशब्दस्पर्शरूपरसगन्धचक्षुष्मति महाविन्ध्यस्थिते महाज्वालामणिमहिषोपरि स्थित गन्धर्वविद्याधरस्तुते ऐंकारिह्रीकारिश्रींकारिक्लींकारिहस्ते आ ह्री क्रो यज्ञपात्र प्रवेशय प्रवेशय । द्रा प्रवेशय प्रवेशय । श्रीं कुसुमापय कुसुमापय । श्रीं सर्व प्रवेशय प्रवेशय । त्रैलोक्यान्तर्वर्तिन्ये-

काम्रचित्तवशीकृते ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं ह्रैं ह्रौं ह्रः फ्रां फ्रीं फ्रूं फ्रैं फ्रौं फ्रः हुं हुं ह्री ह्री फट् फट् । एता महाशक्तयः । एताभिररिष्टकारिभूतप्रेतपिशाचान् विध्वंसय विध्वंसय । अष्टादशबीजयन्त्रनामानि । ॐ नमो भगवति महाविद्ये मदनराज्ये क्लीं उपनिद ॐ ह्रीं शिवं कुरु स्वाहा । ॐ ऐं ह्री सकलनरमुखभ्रमरि ॐ क्ली ह्री श्री सकलराजमुखभ्रमरि ॐ क्रौं सौं ह्रीं सकलदेवतामुखभ्रमरि ॐ ह्री क्लीं सकलकामिनीमुखभ्रमरि मनोभञ्जनि ॐ ग्लौं सकललोकमुखभ्रमरि ॐ ईं सौं सकलदेवतामुखभ्रमरि ॐ ह्रीं क्ली सकलकामिनीमुखभ्रमरि मनोभञ्जनि ॐ ग्लौं सकललोकमुखभ्रमरि ॐ ईं सौं सकलदेशमुखभ्रमरि ह्स्ख्फ्रें त्रैलोक्यचित्तभ्रमरि ॐ क्षं क्षां क्षिं क्षीं क्षुं क्षूं क्षें क्षैं क्षों क्षौं क्षं क्षः दिग्भवाद्युग्रभैरवादिभूतप्रेतपिशाचचित्तभ्रमरि दुष्टग्रहमन्त्रयन्त्रतन्त्रभ्रमरि ह्स्ख्ह्स्रौं त्रैलोक्यान्तरभ्रमरि ॐ हुं क्षूं हुं क्ली राजमन्त्रयन्त्रतन्त्रभ्रमरि ॐ हुं क्षूं हुं क्लीं परमन्त्रयन्त्रतन्त्रभ्रमरि ॐ हुं क्षूं हुं क्ली सिद्धमन्त्रयन्त्रतन्त्रभ्रमरि ॐ ऐं ईं सौ सकलसुरासुरसर्वमन्त्रयन्त्र-तन्त्रभ्रमरि सर्वक्षोभिणि सर्वक्लेदिनि सकलमनोन्मादिनि भक्तत्राणपरायणि ॐ ह्री रक्तचामुण्डि अमुकमाकर्षयाकर्षय । आं ह्रीं क्रों परमयोगिनि परमकल्याणि पवित्रि ईश्वरि स्वाहा । गायत्रि हुं फट् स्वाहा ।

अक्षिस्पन्दं च दुःस्वप्नं भुजस्पन्दं च दुर्मतिम् ।
दुश्चित्तं दुर्गतिं रोगं सदा नाशय शाङ्करि ॥
महाविद्यां प्रवक्ष्यामि महादेवेन निर्मिताम् ।
चिन्तितां च किरातेन मातृणां चित्तनन्दिनीम् ॥
उत्तमां सर्वविद्यानां सर्वभूतवशङ्करीम् ।
सर्वपापक्षयकरीं सर्वशत्रुनिवारणीम् ॥

कुलगोत्रकरीं विद्याधनधान्ययशस्करीम् ।
जृम्भिणीं स्तम्भिनीं देवीमुत्साहबलवर्धनीम् ॥
सर्वज्वरोच्चाटनीं च सर्वमन्त्रप्रभञ्जनीम् ।
सनातनीं मोहिनीं च सर्वविद्याप्रभेदिनीम् ॥
विश्वयोनि महाशक्तिमायु प्रज्ञाविवर्धनीम् ।
मातङ्गीं मदिरामोदा वन्दे ता जगदीश्वरीम् ॥
मोहिनीं सर्वलोकाना ता विद्या शाम्बरीत्रयाम् ।
अभीष्टफलदा देवीं वन्दे ता जगदीश्वरीम् ॥

परकृताभिचारभस्मना यन्त्रीकृतदुष्टत्रिकोणयन्त्रमध्ये पदन्यासारिष्ट ज्जिम्र छिन्धि छिन्धि । अरिष्टकारिण हन हन । कृष्णपक्षरिक्तसन्ध्यामरिष्ट-युक्तप्रकृतिकाले योगिनीकालाशनिकृतारिष्ट कृतदष्टिं ज्जिम्र छिन्धि छिन्धि । अरिष्टकारिणीविभाविनीपरकृतदुष्टग्रहमन्त्रयन्त्रतन्त्रोच्चाटनीप्रेरितब्रह्मराक्षसशा-किनीडाकिनीछायावासिनीकङ्कालीहिरण्याक्षसन्धिग्रहमुक्तकेश्यादिपिशाचेभ्यो महाभय छिन्धि छिन्धि । अरिष्टकारिणीछेदिनीपरकृतसर्वोपद्रवेभ्य सर्पो-लूककाककङ्कपोतादिवृश्चिकाग्निज्वालामण्डलाग्रेण नवकारश्मशानभस्मना परवश्ययन्त्रतन्त्रादिदुष्टवाक्स्तम्भन च सभाजय ब्लू फट् फट् ॐ नमो महाविद्यायै स्वाहा । ऐकाहिक द्व्याहिक त्र्याहिक चातुर्थिक पञ्चाहिक षष्ठाहिक सप्ताहिकमष्टाहिक नवाहिकं दशाहिकमेकादशाहिक द्वादशाहिक त्रयोदशाहिकमर्धमासिक मासिक द्विमासिक त्रिमासिक षाण्मासिक सा-वत्सरिक वातिक पैत्तिकमापस्मारिक ब्राह्मीक श्लैष्मिक सान्निपातिक संततज्वर शीतज्वरमुष्णज्वर विषमज्वर गण्डपित्तताळुकविस्फोटकादित्व-ग्रोगादिसर्वरोगान् सर्वविष जहि जहि ।

आद्यन्तशून्याः कवयः पुराणाः सूक्ष्मा बृहन्तो ह्यनुशासितारः ।
सर्वान् ज्वरान् घ्नन्तु ममानिरुद्धप्रद्युम्नसङ्कर्षणवासुदेवाः ।
आद्यानिरुद्धाखिलविश्वरूप त्वं पाहि नः सर्वभयादजस्रम् ॥
त्रिपाद्भस्मप्रहरणस्त्रिशिरा रक्तलोचनः ।
स मे प्रीतः सुखं दद्यात् सर्वामयपतिर्ज्वरः ॥

भस्मायुधाय विद्महे तीक्ष्णदंष्ट्राय धीमहि । तन्नो ज्वरः प्रचोदयात् । शिरश्शूलाक्षिशूलकर्णशूलनासिकाशूलगण्डशूलकपोलशूलतालुशूलौष्ठशूलजिह्वाशूलमुखशूलकण्ठशूलकूर्परशूलावरगलशूलस्कन्धशूलबाहुशूलकक्षशूलप्रकोष्ठशूलमणिबन्धशूलकरशूलकरपृष्ठशूलकराङ्गुलीशूलहृदयशूलमनःशूलस्तनशूलपार्श्वशूलकुक्षिशूलनाभिशूलकटिशूलगुदशूलगुह्यशूलमूलशूलोरुशूलजानुशूलजङ्घाशूलगुल्फशूलपादशूलपादाङ्गुलीशूलविस्फोटकप्रभेदिनि ह्रीं ॐ नमो भगवति परच्छेदमंत्रायत्ते भो भो भो दृष्टिशूलमुष्टिशूलमुष्टिपृष्ठशूलमुष्टिपार्श्वशूलसर्वशूलपारावारङ्गमनायै स्वाहा । ॐ नमो भगवते नायकाय छिन्धि छिन्धि आवेशयावेशय परमेश्वराय अघोररूपाय ह्रीं ज्वल ज्वल गुल्गुल्गुल्गुल् ह्रां फट् फट् स्वाहा । आत्मरक्षापररक्षाप्रत्यक्षरक्षाऽग्निरक्षावायुरक्षोदकरक्षामहान्धकारोल्काविद्युदग्न्यनिलचोरशस्त्रास्त्रेभ्यो भयान्मां रक्ष रक्ष । पथगताश्चोरान् शत्रून् बन्धय बन्धय । ॐ फ्रों त्रीं क्लीं ब्लूं आं ह्रीं क्रों श्रां हुं फट् स्वाहा । ॐ नमो भगवते कार्तवीर्यार्जुनाय महाभुजपरिवारितसप्तद्वीपाय । अस्मद्वसुविलुम्पकान् चोरसमूहान् सहस्रभुजैर्दशदिक्षु बन्धय बन्धय । चोरान् ध ध ध ठः ठः ठः हुं फट् स्वाहा । महादेवस्य तेजसा भयङ्करादिष्टदेवतां बन्धयामि । महागणेन पञ्चशीर्षेण पाणिना ॐ ब्लूं ग्लौं हं गं ग्लों हरिद्रागणपतये वरवरदाय सर्वजनहृदयं स्तम्भय स्तम्भय स्वाहा । कल्हल्लपिङ्गलकण्ठमयीं रुद्राङ्गीं रुद्रजटीं महावृक्षनिवासिनीं महामत्तमातङ्गीं

स्वरबीजैर्बन्धयामि । ॐ श्रीं ह्रीं ऐं ॐ नम उच्छिष्टचाण्डालि मातङ्गि सर्वजनवशङ्करि क्लीं स्वाहा । ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ऐं क्लीं सौ ॐ नमो भगवति मातङ्गि सर्वजनमनोहारिणि सर्वदु खरञ्जनि क्लीं ह्रीं श्रीं मर्वराजवशङ्करि सर्वस्त्रीपुरुषवशङ्करि सर्वदुष्टमृगवशङ्करि सर्वसत्त्ववशङ्करि सर्वलोकवशङ्करि अमुक वशमानय स्वाहा । ॐ ऐं ह्रीं श्रीं अ आ मातङ्गि ॐ ऐं ह्रीं श्रीं इ ई मातङ्गि ॐ ऐं ह्रीं श्रीं उं ऊं मातङ्गि ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ऋ ॠ मातङ्गि ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ऌ ॡ मातङ्गि ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ए ऐं मातङ्गि ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ओं औ मातङ्गि ॐ ऐं ह्रीं श्रीं अं अ मातङ्गि ॐ स्वर स्वर । ब्रह्मदण्ड विस्फुर विम्फुर विष्णुदण्ड विस्फोटय विस्फोटय । रुद्रदण्ड प्रज्वल प्रज्वल । वायुदण्ड प्रहर प्रहर । इन्द्रदण्ड भक्षय भक्षय । निर्ऋतिदण्ड हिलि हिलि । यमदण्ड रक्ष रक्ष । कुबेरदण्ड प्रज्वल प्रज्वल । अग्निदण्ड शमय शमय । वरुणदण्ड एह्येहि । नित्यानन्दिनि हसिनि चक्रिणि शङ्खिनि गदिनि पद्मिनि त्रिशूलधारिणि हु फट् । क्रीं क्रीं क्रीं ह्रीं ह्रीं ह्रीं ।

आयु प्रज्ञा च सौभाग्य धान्य च धनमेव च ।
सदा शिव पुत्रवृद्धिं देहि मे चण्डिके शुभे ॥

अथातो मन्त्रपदानि भवन्ति । ॐ छा छायायै स्वाहा । ॐ च चतुरायै स्वाहा । ॐ कु कुलि स्वाहा । ॐ खु खुलि स्वाहा । ॐ हिं हिलि स्वाहा । ॐ ज जलि स्वाहा । ॐ झ झलि स्वाहा । ओ ऐं पिलि स्वाहा । ओं ऐं पिलि पिलि स्वाहा । ॐ हर स्वाहा । ॐ हरहर स्वाहा । ओं गं गन्धर्वाय स्वाहा । ॐ य यक्षाय स्वाहा । ॐ य यक्षाधिपतये स्वाहा । ॐ र रक्षसे स्वाहा । ॐ र रक्षोऽधिपतये स्वाहा । ॐ भू स्वाहा । ॐ भुव स्वाहा । ॐ स्व स्वाहा । ॐ उल्कामुखि स्वाहा । ॐ रु रुद्रजटि स्वाहा । ॐ अ उं म ब्रह्मविष्णुरुद्रतेजसे स्वाहा । ॐ ह्रीं

श्रीं क्लीं नमश्चण्डिकायै महासिद्धलक्ष्म्यै ममेष्टार्थसिद्धये धीमहि। तन्नः शक्तिः प्रचोदयात्। ॐ ऐं वद वद वाग्वादिनि क्लीं सौं महाक्षेमं कुरु कुरु ज्वालामालिनि वह्निवासिनि विद्याया नाभौ हुं फट् स्वाहा। वर्णात्मिकायै ब्रह्माण्यै नमः। ॐ ऐं ह्री श्री ऐं अं आं इं ईं उं ऊं ऋं ॠं लृं ॡं एं ऐं ओं औं अं अः कं खं गं घं ङं चं छं जं झं ञं टं ठं डं ढं णं तं थं दं धं नं पं फं बं भं मं यं रं लं वं शं षं सं हं क्षं नमः स्वाहा। ॐ ऐं ह्रीं श्रीं ङं ञं णं नं मं स्वाहा। ॐ ऐं ह्रीं श्रीं गायत्रि सावित्रि सरस्वति हुं फट् स्वाहा। ये भूतप्रेतपिशाचब्रह्मराक्षसनवग्रहभूतवेतालशाकिनीडाकिनीकूश्माण्डबासवाश्वत्वरराजपुरुषकलहपुरुषाः कुसुमाम्भोवासिनस्तेषां बाधकं कण्टकं बध्नामि। हस्तौ बध्नामि। चक्षुषी बध्नामि। श्रोत्रे बध्नामि। मुखं बध्नामि। घ्राणं बध्नामि। जिह्वां बध्नामि। गतिं बध्नामि। मतिं बध्नामि। बुद्धिं बध्नामि। आकाशं बध्नामि। पातालं बध्नामि। अन्तरिक्षं बध्नामि। पार्श्वौ बध्नामि। सर्वाङ्गं बध्नामि। ॐ ह्लीं बगलामुखि सर्वदुष्टानां वाचं मुखं पदं स्तम्भय। जिह्वां कीलय। बुद्धिं विनाशय। ह्लीं ॐ स्वाहा। ॐ नमो भगवति पुण्यपवित्रि महाविद्यागर्वार्थसाधिनि सिद्धलक्ष्मि वागीश्वरि परमसुन्दरि मां रक्ष रक्ष। ॐ ह्रीं फट् स्वाहा। ॐ हुं ह्रीं श्रीं क्लीं सौं ऐं ह्रीं ॐ नमो भगवति महामाये कालि कङ्कालि महाकालि शाङ्करि परमकल्याणि पवित्रि शाम्भवि परंज्योतिःपरमात्मिके आदिभवान्यानन्दयोगिन्यनादियोगिन्यादिपतियोगिनि रेणुकायोगिन्येकाक्षरि परब्रह्मणि महाकालि सिद्धिकारिणि शिवरूपिणि सरस्वति मत्तकालि मन्मथमनोन्मादिन्यादिभवान्यखिलाण्डकोटिब्रह्माण्डनायकि ब्रं ब्रं ब्रह्माण्डनिलये मां मां माहेश्वरि महामाये वैं वैं वैष्णवि वरमुनिदेवि वां वां वाराह्यादिभेदिनि वं वं वनदुर्गे वरत्रिवेदि स्थं स्थं स्थलदुर्गे स्थलत्रिवेदि

ज ज जलदुर्गे जलत्रिवेदि अ अं अग्निदुर्गे आनन्दवेदि च च चण्डदुर्गे चण्डकपालिनि सा सा सकलदुरितनिवारणि ह ह हसरूपिण्यट्टहासिनि ऊ ऊ उत्तिष्ठ पुरुषि दु दु ह्रीं ह्रीं क्रो क्रो मा मा महाविद्ये दु ह्रीं दुर्गायै नम । नमस्ते अस्तु मा मा हिसी । द्विषन्त मे नाशय । त मृत्यो मृत्यवे नय । इष्टं रक्ष रक्ष । अरिष्ट मे भञ्जय भञ्जय स्वाहा ।

ॐ ऐ ह्रीं श्रीं आ कृष्णेन रजसा वर्तमानो निवेशयन्नमृत मर्त्यं च । हिरण्ययेन सविता रथेना देवो याति भुवनानि पश्यन् । ॐ सूर्याय स्वाहा । ॐ ऐं ह्रीं श्रीं आ प्यायस्व समेतु ते विश्वत सोम वृष्ण्यम् । भवा वाजस्य सङ्गथे । ॐ सोमाय स्वाहा । ॐ ऐं ह्रीं श्रीं अग्निर्मूर्धा दिव ककुत् पति पृथिव्या अयम् । अपा रेतासि जिन्वति । ॐ अङ्गारकाय स्वाहा । ॐ ऐं ह्रीं श्रीं उद्बुध्यध्व समनस सखाय समग्निमिन्ध्व बहव सनीळा । दधिक्रामग्निमुषस च देवीमिन्द्रावतोऽवसे नि ह्वये व । ॐ बुधाय स्वाहा । ॐ ऐं ह्रीं श्रीं बृहस्पते अति यदर्यो अर्हाद्द्युमद्विभाति क्रतुमज्जनेषु । यद्दीदयच्छवसर्तप्रजात तदस्मासु द्रविण धेहि चित्रम् । ॐ बृहस्पतये स्वाहा । ॐ ऐ ह्रीं श्रीं शुक्र शुशुक्वाँ उषो न जार पप्रा समीची दिवो न ज्योति । परि प्रजात क्रत्वा बभूथ भुवो देवाना पिता पुत्र सन् । ॐ शुक्राय स्वाहा । ॐ ऐं ह्रीं श्रीं शमग्निरग्निभि करच्छ नस्तपतु सूर्य । श वातो वात्वरपा अप स्रिध । ॐ शनैश्चराय स्वाहा । ॐ ऐ ह्रीं श्रीं कया नश्चित्र आ भुवदूती सदावृध सखा । कया शचिष्ठया वृता । ॐ राहवे स्वाहा । ॐ ऐं ह्रीं श्रीं केतु कृण्वन्नकेतवे पेशो मर्या अपेशसे । समुषद्भिरजा-यथा । ॐ केतवे स्वाहा । ॐ ऐं ह्रीं श्रीं अ आ इ ई उं ऊ ऋ ॠ ऌ ॡ ए ऐं ओं औ अ अ क ख ग घ ङ च छ ज झ ञ ट ठं ड ढ ण त थ द ध न प फ ब भ म य र ल व श ष स ह क्ष नम स्वाहा ।

ॐ अश्विन्यै स्वाहा । ॐ भरण्यै स्वाहा । ॐ कृत्तिकायै स्वाहा । ॐ रोहिण्यै स्वाहा । ॐ मृगशीर्षाय स्वाहा । ॐ आर्द्रायै स्वाहा । ॐ पुनर्वसवे स्वाहा । ॐ पुष्याय स्वाहा । ॐ आश्रेषायै स्वाहा । ॐ मघाय स्वाहा । ॐ पूर्वफल्गुन्यै स्वाहा । ॐ उत्तरफल्गुन्यै स्वाहा । ॐ हस्ताय स्वाहा । ॐ चित्रायै स्वाहा । ॐ अभिजित्यै स्वाहा । ॐ विशाखायै स्वाहा । ॐ अनूराधाय स्वाहा । ॐ ज्येष्ठायै स्वाहा । ॐ मूलाय स्वाहा । ॐ पूर्वाषाढायै स्वाहा । ॐ उत्तराषाढायै स्वाहा । ॐ श्रोणायै स्वाहा । ॐ श्रविष्ठायै स्वाहा । ॐ शतभिषजे स्वाहा । ॐ पूर्वप्रोष्ठपदाय स्वाहा । ॐ उत्तरप्रोष्ठपदाय स्वाहा । ॐ रेवत्यै स्वाहा । ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । यममुखेन पञ्चयोजनविस्तीर्णेन रुद्रो बध्नातु रुद्रमण्डलम् । रुद्र सपरिवार देवताप्रत्यधिदेवतासहितं रुद्रमण्डलं मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्षं बन्धय बन्धय । सर्वतो मा रक्ष रक्ष । अचल-मचलमाक्रम्याक्रम्य महावज्रकवचैरस्त्रैः राजचोरसर्पसिंहव्याघ्राग्न्याद्युपद्रवं नाशय नाशय । ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं श्रीं क्लीं ब्लूं क्रों आं ह्रीं क्रों हुं फट् स्वाहा । त्र्यम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । यो रुद्रो अग्नौ यो अप्सु य ओषधीषु यो रुद्रो विश्वा भुवना विवेश तस्मै रुद्राय नमो अस्तु । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युतः । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । प्राच्यां दिशीन्द्रो देवता । ऐरावतारूढो हेमवर्णो वज्राङ्कुशहस्त इन्द्रो बध्नात्विन्द्रमण्डलम् । इन्द्र सपरिवार देवता-प्रत्यधिदेवतासहितमिन्द्रमण्डलं मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्षं बन्धय बन्धय ।

सर्वतो मा रक्ष रक्ष। अचलमचलमाक्रम्याक्रम्य महावज्रकवचैरस्त्रै राजचोरसर्पसिंहव्याघ्राग्न्याद्युपद्रव नाशय नाशय। ॐ ह्रा ह्रीं ह्रू श्रीं क्लीं ब्लू फ्रों आ ह्रीं क्रों हु फट् स्वाहा। त्रियम्बक यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम्। उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात्। इन्द्र वो विश्वतस्परि हवामहे जनेभ्य·। अस्माकमस्तु केवलः। वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत। रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि। ॐ नमो भगवते रुद्राय नम।

ॐ नमो भगवते रुद्राय। आग्नेय्या दिश्यग्निर्देवता। मेषारूढो रक्तवर्णो ज्वालाहस्तोऽग्निर्बध्नात्वग्निमण्डलम्। अग्ने सपरिवार देवताप्रत्यधिदेवतासहितमग्निमण्डल मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्ष बन्धय बन्धय। सर्वतो मा रक्ष रक्ष। अचलमचलमाक्रम्याक्रम्य महावज्रकवचैरस्त्रै राजचोरसर्पसिंहव्याघ्राग्न्याद्युपद्रव नाशय नाशय। ॐ ह्रा ह्रीं ह्रू श्रीं क्लीं ब्लू फ्रों आ ह्रीं क्रों हु फट् स्वाहा। त्रियम्बक यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम्। उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात्। अग्नि दूतं वृणीमहे होतार विश्ववेदसम्। अस्य यज्ञस्य सुक्रतुम्। वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत। रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि। ॐ नमो भगवते रुद्राय नम।

ॐ नमो भगवते रुद्राय। याम्या दिशि यमो देवता। महिषारूढो नीलवर्ण कालदण्डो यमो बध्नातु यममण्डलम्। यम सपरिवार देवताप्रत्यधिदेवतासहित यममण्डल मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्ष बन्धय बन्धय। सर्वतो मा रक्ष रक्ष। अचलमचलमाक्रम्याक्रम्य महावज्रकवचैरस्त्रै राजचोरसर्पसिंहव्याघ्राग्न्याद्युपद्रवं नाशय नाशय। ॐ ह्रा ह्रीं ह्रू श्रीं क्लीं ब्लू फ्रों आ ह्रीं क्रों हु फट् स्वाहा। त्रियम्बक यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम्।

उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । यमाय सोमं सुनुत यमाय जुहुता हवि । यम ह यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरङ्कृत । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नम ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । नैर्ऋत्या दिशि निर्ऋतिर्देवता । नरारूढो नीलवर्ण खड्गहस्तो निर्ऋतिर्बध्नातु निर्ऋतिमण्डलम् । निर्ऋते सपरिवार देवताप्रत्यधिदेवतासहित निर्ऋतिमण्डल मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्ष बन्धय बन्धय । सर्वतो मा रक्ष रक्ष । अचलमचलमाक्रम्याक्रम्य महावज्रकवचैरस्त्रै राजचोरसर्पसिंहव्याघ्राग्न्याद्युपद्रव नाशय नाशय । ॐ ह्रा ह्रीं ह्रू श्रीं क्लीं ब्लू फ्रों आ ह्रीं क्रो हु फट् स्वाहा । त्रियम्बक यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । मोषुण परापरा निर्ऋतिर्दुर्हणावधीत् । पदीष्ट तृष्णया सह । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नम ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । वारुण्या दिशि वरुणो देवता । मकरारूढ श्वेतवर्ण पाशहस्तो वरुणो बध्नातु वरुणमण्डलम् । वरुण सपरिवार देवताप्रत्यधिदेवतासहित वरुणमण्डल मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्ष बन्धय बन्धय । सर्वतो मा रक्ष रक्ष । अचलमचलमाक्रम्याक्रम्य महावज्र-कवचैरस्त्रै राजचोरसर्पसिहव्याघ्राग्न्याद्युपद्रव नाशय नाशय । ॐ ह्रा ह्रीं ह्रू श्रीं क्लीं ब्लू फ्रों आ ह्रीं क्रो हु फट् स्वाहा । त्रियम्बक यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । इम मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृडय । त्वामवस्युराचके । तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदा शास्ते यजमानो हविर्भि । अहेडमानो वरुणेह बोध्युरुशस

मा न आयुः प्र मोषीः । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युतः । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । वायव्यां दिशि वायुर्देवता । मृगारूढो धूम्रवर्णो ध्वजहस्तो वायुर्बध्नातु वायुमण्डलम् । वायो सपरिवार देवताप्रत्यधिदेवतासहितं वायुमण्डलं मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्षं बन्धय बन्धय । सर्वतो मां रक्ष रक्ष । अचलमचलमाक्रम्याक्रम्य महावज्रकवचैरस्त्रैः राजचोरसर्पसिंहव्याघ्राग्न्याद्युपद्रवं नाशय नाशय । ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं श्रीं क्लीं ब्लूं फ्रों आं ह्री क्रों हुं फट् स्वाहा । त्रियम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । तव वायवृतस्पते त्वष्टुर्जामातरद्भुत । अवां स्या वृणीमहे । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युतः । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । कौबेर्यां दिशि कुबेरो देवता । अश्वारूढः पीतवर्णो गदाङ्कुशहस्तः कुबेरो बध्नातु कुबेरमण्डलम् । कुबेर सपरिवार देवताप्रत्यधिदेवतासहितं कुबेरमण्डलं मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्षं बन्धय बन्धय । सर्वतो मां रक्ष रक्ष । अचलमचलमाक्रम्याक्रम्य महावज्रकवचैरस्त्रैः राजचोरसर्पसिहव्याघ्राग्न्याद्युपद्रवं नाशय नाशय । ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं श्रीं क्लीं ब्लूं फ्रो आं ह्रीं क्रों हुं फट् स्वाहा । त्रियम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । सोमो धेनुं सोमो अर्वन्तमाशुं सोमो वीरं कर्मण्यं ददाति । सादन्यं विदथ्यं सभेयं पितृश्रवणं यो ददाशदस्मै । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युतः । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । ईशान्या दिशीशानो देवता । वृषभारूढ श्वेतवर्णस्त्रिशूलहस्त ईशानो बध्नात्वीशानमण्डलम् । ईशान सपरिवार देवताप्रत्यधिदेवतासहितमीशानमण्डल मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्ष बन्धय बन्धय । सर्वतो मा रक्ष रक्ष । अचलमचलमाक्रम्याक्रम्य महावज्रकवचैरस्त्रै राजचोरसर्पसिहव्याघ्राग्न्याद्युपद्रव नाशय नाशय । ॐ ह्रा ह्रीं ह्रू श्रीं क्लीं ब्लू फ्रों आ ह्रीं क्रो हु फट् स्वाहा । त्रियम्बक यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । तमीशान जगतस्तस्थुषस्पति धिय जिन्वमवसे हूमहे वयम् । पूषा नो यथा वेदसामसद्वृधे रक्षिता पायुरदब्ध स्वस्तये । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नम ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । ऊर्ध्वाया दिशि ब्रह्मा देवता । हसारूढो रक्तवर्ण कमण्डलुहस्तो ब्रह्मा बध्नातु ब्रह्ममण्डलम् । ब्रह्मन् सपरिवार देवता-प्रत्यधिदेवतासहित ब्रह्ममण्डल मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्षं बन्धय बन्धय । सर्वतो मा रक्ष रक्ष । अचलमचलमाक्रम्याक्रम्य महावज्रकवचैरस्त्रै राज-चोरसर्पसिंहव्याघ्राग्न्याद्युपद्रव नाशय नाशय । ॐ ह्रा ह्रीं ह्रू श्रीं क्लीं ब्लू फ्रो आ ह्रीं क्रों हु फट् स्वाहा । त्रियम्बक यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । ब्रह्मा देवाना पदवी कवीनामृषिर्विप्राणा महिषो मृगाणाम् । श्येनो गृध्राणा स्वधितिर्वे नाना सोम पवित्रमत्येति रेभन् । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नम ।

ॐ नमो भगवने रुद्राय । अधस्ताद्दिशि वासुकिर्देवता । कूर्मारूढो नीलवर्णः पद्महस्तो वासुकिर्बध्नातु वासुकिमण्डलम् । वासुके सपरिवार देवता

प्रत्यधिदेवतासहित वासुकिमण्डल मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्ष बन्धय बन्धय । सर्वतो मा रक्ष रक्ष । अचलमचलमाक्रम्याक्रम्य महावज्रकवचैरस्त्रै राजचोर-सर्पसिहव्याघ्राग्न्याद्युपद्रव नाशय नाशय । ॐ ह्रा ह्रीं ह्रू श्रीं क्लीं ब्लू फ्रों आ ह्रीं क्रों हु फट् स्वाहा । त्रियम्बक यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । नमो अस्तु सर्पेभ्यो ये के च पृथिवीमनु । ये अन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्य सर्पेभ्यो नम । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नम ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । अवान्तरस्था दिशि विष्णुर्देवता । गरुडारूढ श्यामवर्ण शङ्खचक्राङ्कितहस्तो विष्णुर्बध्नातु विष्णुमण्डलम् । विष्णो सपरिवार देवताप्रत्यधिदेवतासहित विष्णुमण्डल मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्ष बन्धय बन्धय । सर्वतो मा रक्ष रक्ष । अचलमचलमाक्रम्याक्रम्य महावज्रकवचैरस्त्रै राजचोरसर्पसिहव्याघ्राग्न्याद्युपद्रव नाशय नाशय । ॐ ह्रा ह्रीं ह्रू श्रीं क्लीं ब्लू फ्रो आ ह्रीं क्रो हु फट् स्वाहा । त्रियम्बक यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । इद विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् । समूढमस्य पासुरे । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नम ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । क्षिक् च क्षीहितिश्च क्षिहितिश्च । उष्णा च शीता च । उग्रा च भीमा च । सदाम्नी सेदिरनिरा । एतास्ते अग्ने घोरास्तनुव । ताभिरमु गच्छ स्वाहा ।

अष्टापिधाना नकुली दन्तै परिवृता पवि ।
सर्वस्यै वाच ईशाना चारु मामिह वादयेत ॥

ऐं वद वद वाग्वादिनि स्वाहा । ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । प्राच्यां दिशीन्द्रः सपरिवारो देवता प्रत्यधिदेवता । तद्दिक्षु त्रिशूलको नाम राक्षसः । तस्याष्टादशकोटिभूत-प्रेतपिशाचब्रह्मराक्षसशाकिनीडाकिनीकाकिनीहाकिनीयाकिनीराकिनीलाकिनी-वेतालकामिनीग्रहान् बन्धयामि मम सपरिवारकस्य । सर्वतो मां रक्ष रक्ष । अचलमचलमाक्रम्याक्रम्य महावज्रकवचैरस्त्रैः राजचोरसर्पसिंहव्याघ्रा-ग्न्याद्युपद्रवं नाशय नाशय । ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं श्री क्लीं ब्लूं फ्रों आं ह्रीं क्रों हुं फट् स्वाहा । त्रियम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतात् । लं इन्द्रं वो विश्वतस्परि हवामहे जनेभ्यः । अस्माकमस्तु केवलः । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युतः । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । आग्नेय्यां दिश्यग्निः सपरिवारो देवता प्रत्यधिदेवता । तद्दिक्षु मारीचको नाम राक्षसः । तस्याष्टादशकोटिभूत-प्रेतपिशाचब्रह्मराक्षसशाकिनीडाकिनीकाकिनीहाकिनीयाकिनीराकिनीलाकिनी-वेतालकामिनीग्रहान् बन्धयामि मम सपरिवारकस्य । सर्वतो मा रक्ष रक्ष । अचलमचलमाक्रम्याक्रम्य महावज्रकवचैरस्त्रैः राजचोरसर्पसिंहव्याघ्रा-ग्न्याद्युपद्रवं नाशय नाशय । ॐ ह्रां ह्री ह्रूं श्रीं क्लीं ब्लूं फ्रों आं ह्रीं क्रों मां हुं फट् स्वाहा । त्रियम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतात् । अग्निं दूतं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसम् । अस्य यज्ञस्य सुक्रतुम् । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युतः । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । याम्यां दिशि यमः सपरिवारो देवता प्रत्यधिदेवता । तद्दिक्ष्वेकपिङ्गलको नाम राक्षसः । तस्याष्टादशकोटि-

भूतप्रेतपिशाचब्रह्मराक्षसशाकिनीडाकिनीकाकिनीहाकिनीयाकिनीराकिनी - शाकिनीवेतालकामिनीग्रहान् बन्धयामि मम सपरिवारकस्य। सर्वतो मा रक्ष रक्ष। अचलमचलमाक्रम्याक्रम्य महावज्रकवचैरस्त्रै राज-चोरसर्पसिंहव्याघ्राग्न्याद्युपद्रव नाशय नाशय। ॐ ह्रा ह्रीं ह्रू श्रीं क्लीं ब्लू फ्रों आ ह्रीं क्रो या हु फट् स्वाहा। त्रियम्बक यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम्। उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतात्। यमाय सोम सुनुत यमाय जुहुता हवि। यमं ह यज्ञो गच्छत्यग्नि-दूतो अरकृत। वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत। रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि। ॐ नमो भगवते रुद्राय नम।

ॐ नमो भगवते रुद्राय। नैर्ऋत्या दिशि निर्ऋति सपरिवारो देवता प्रत्यधिदेवता। तद्दिक्षु सत्यको नाम राक्षस। तस्याष्टादशकोटिभूतप्रेतपिशाचब्रह्मराक्षसशाकिनीडाकिनीकाकिनीहाकिनी - याकिनीराकिनीलाकिनीवेतालकामिनीग्रहान् बन्धयामि मम सपरिवारकस्य। सर्वतो मा रक्ष रक्ष। अचलमचलमाक्रम्याक्रम्य महावज्रकवचैरस्त्रै राजचोर-सर्पसिंहव्याघ्राग्न्याद्युपद्रवं नाशय नाशय। ॐ ह्रा ह्रीं ह्रू श्रीं क्लीं ब्लू फ्रों आ ह्रीं क्रों सा हु फट् स्वाहा। त्रियम्बक यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम्। उर्वारुकमिव बन्धानान्मृत्योर्मुक्षीय माऽमृतात्। मोषुण परापरा निर्ऋतिर्दु-र्हणावधीत्। पदीष्ट तृष्णया सह। वर्षन्तु ने विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत। रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि। ॐ नमो भगवते रुद्राय नम।

ॐ नमो भगवते रुद्राय। वारुण्या दिशि वरुण सपरि-वारो देवता प्रत्यधिदेवता। तद्दिक्षु यत्खलो नाम राक्षस। तस्याष्टादशकोटिभूतप्रेतपिशाचब्रह्मराक्षसशाकिनीडाकिनीकाकिनीहाकिनी - याकिनीराकिनीलाकिनीवेतालकामिनीग्रहान् बन्धयामि मम सपरिवारकस्य।

सर्वतो मां रक्ष रक्ष। अचलमचलमाक्रम्याक्रम्य महावज्रकवचैरस्त्रैः राजचोरसर्पसिंहव्याघ्राग्न्याद्युपद्रवं नाशय नाशय। ॐ ह्रा ह्रीं ह्रूं श्रीं क्ली ब्लूं फ्रों आं ह्री क्रों वां हुं फट् स्वाहा। त्रियम्बकं यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम्। उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात्। इमं मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृडय। त्वामवस्युराचके। तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदा शास्ते यजमानो हविर्भिः। अहेडमानो वरुणेह बोध्युरुशंस मा न आयुः प्र मोषीः। वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युतः। रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि। ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः।

ॐ नमो भगवते रुद्राय। वायव्यां दिशि वायुः सपरिवारो देवता प्रत्यधिदेवता। तद्दिक्षु प्रलम्बको नाम राक्षसः। तस्याष्टादशकोटिभूतप्रेत-पिशाचब्रह्मराक्षसशाकिनीडाकिनीकाकिनीहाकिनीयाकिनीराकिनीलाकिनी - वेतालकामिनीग्रहान् बन्धयामि मम सपरिवारकस्य। सर्वतो मा रक्ष रक्ष। अचलमचलमाक्रम्याक्रम्थ महावज्रकवचैरस्त्रैः राजचोरसर्पसिंहव्याघ्राग्न्याद्युपद्रवं नाशय नाशय। ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं श्रीं क्लीं ब्लूं फ्रों आं ह्रीं क्रों ह्रां हुं फट् स्वाहा। त्रियम्बकं यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम्। उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात्। तव वायवृतस्पते त्वष्टुर्जामातरद्भुत। अवां स्या वृणीमहे। वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युतः। रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि। ॐ नमो भगवने रुद्राय नमः।

ॐ नमो भगवते रुद्राय। कौबेर्यां दिशि कुबेरः सपरिवारो देवता प्रत्यधिदेवता। तद्दिक्ष्वश्वालको नाम राक्षसः। तस्याष्टादशकोटिभूतप्रेतपिशाच-ब्रह्मराक्षसशाकिनीडाकिनीकाकिनीहाकिनीयाकिनीराकिनीलाकिनीवेताल - कामिनीग्रहान् बन्धयामि मम सपरिवारकस्य। सर्वतो मां रक्ष रक्ष। अचलमचलमाक्रम्याक्रम्य महावज्रकवचैरस्त्रैः राजचोरसर्पसिंहव्याघ्राग्न्याद्युपद्रवं

नाशय नाशय । ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं श्रीं क्लीं ब्लूं फ्रो आं ह्रीं क्रों सां ह्रुं फट् स्वाहा । त्रियम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । सोमो धेनुं सोमो अर्वन्तमाशुं सोमो वीरं कर्मण्यं ददाति । सादन्यं विदथ्यं सभेयं पितृश्रवणं यो ददाशदस्मै । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युतः । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । ईशान्यां दिशीशानः सपरिवारो देवता प्रत्यधिदेवता । तद्दिक्शून्यमत्तको नाम राक्षसः । तस्याष्टादशकोटिभूतप्रेतपिशाचब्रह्मराक्षसशाकिनीडाकिनीकाकिनीहाकिनीयाकिनीराकिनीलाकिनीवेतालकामिनीग्रहान् बन्धयामि मम सपरिवारकस्य । सर्वतो मां रक्ष रक्ष । अचलमचलमाक्रम्याक्रम्य महावज्रकवचैरस्त्रैः राजचोरसर्पसिंहव्याघ्राद्युपद्रवं नाशय नाशय । ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं श्रीं क्लीं ब्लूं फ्रों आं ह्रीं क्रों सां ह्रुं फट् स्वाहा । त्रियम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । तमीशानं जगतस्तस्थुषस्पतिं धियंजिन्वमवसे हूमहे वयम् । पूषा नो यथा वेदसामसद्वृधे रक्षिता पायुरदब्धः स्वस्तये । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युतः । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । ऊर्ध्वायां दिशि ब्रह्मा सपरिवारो देवता प्रत्यधिदेवता । तद्दिक्स्वाकाशवासी नाम राक्षसः । तस्याष्टादशकोटिभूतप्रेतपिशाचब्रह्मराक्षसशाकिनीडाकिनीकाकिनीहाकिनीयाकिनीराकिनीलाकिनीवेतालकामिनीग्रहान् बन्धयामि मम सपरिवारकस्य । सर्वतो मां रक्ष रक्ष । अचलमचलमाक्रम्याक्रम्य महावज्रकवचैरस्त्रैः राजचोरसर्पसिंहव्याघ्राद्युपद्रवं नाशय नाशय । ॐ ह्रां ह्रीं ह्रूं श्रीं क्लीं ब्लूं फ्रों आं ह्रीं क्रों सां ह्रुं

फट् स्वाहा। त्रियम्बक यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम्। उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात्। ब्रह्मा देवाना पदवी कवीनामृषिर्विप्राणा महिषो मृगाणाम्। श्येनो गृध्राणा स्वधितिर्वनाना सोम पवित्रमत्येति रेभन्। वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत। रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि। ॐ नमो भगवते रुद्राय नम।

ॐ नमो भगवते रुद्राय। अधस्ताद्दिशि वासुकि सपरिवारो देवता प्रत्यधिदेवता। तद्दिक्षु पातालवासी नाम राक्षस। तस्याष्टादशकोटिभूतप्रेत-पिशाचब्रह्मराक्षसशाकिनीडाकिनीकाकिनीहाकिनीयाकिनीराकिनीलाकिनी-वेतालकामिनीग्रहान् बन्धयामि मम सपरिवारकस्य। सर्वतो मा रक्ष रक्ष। अचलमचलमाक्रम्याक्रम्य महावज्रकवचैरस्त्रै राजचोरसर्पसिंहव्याघ्राग्न्याद्यु-पद्रव नाशय नाशय। ॐ ह्रा ह्रीं ह्रू श्रीं क्लीं ब्लू फ्रो आ ह्रीं क्रों ला हु फट् स्वाहा। त्रियम्बक यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम्। उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात्। नमो अस्तु सर्पेभ्यो ये के च पृथिवीमनु। ये अन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्य सर्पेभ्यो नम। वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत। रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि। ॐ नमो भगवते रुद्राय नम।

ॐ नमो भगवते रुद्राय। अवान्तरस्या दिशि विष्णुः सपरिवारो देवता प्रत्यधिदेवता। तद्दिक्षु भीमको नाम राक्षस। तस्याष्टादशकोटिभूतप्रेतपिशाचब्रह्मराक्षसशाकिनीडाकिनीकाकिनीहाकिनी-याकिनीराकिनीलाकिनीवेतालकामिनीग्रहान् बन्धयामि मम सपरिवारकस्य। सर्वतो मा रक्ष रक्ष। अचलमचलमाक्रम्याक्रम्य महावज्रकवचैरस्त्रै राजचोर-सर्पसिंहव्याघ्राग्न्याद्युपद्रव नाशय नाशय। ॐ ह्रा ह्रीं ह्रू श्रीं क्लीं ब्लू फ्रों आ ह्रीं क्रों ॐ हुं फट् स्वाहा। त्रियम्बकं यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम्।

उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । इद विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् । समूढमस्य पासुरे । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नम ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । ॐ कालि हु कालि म कालि पुलकिते पुलकिते उच्चाटन्युच्चाटनि ॐ कालि भवानि राजपुरुषस्त्रीपुरुषवशङ्करि स्वाहा । ॐ नमो भगवति इन्द्राक्षि मम शत्रुप्राणिना रक्तपायिनि ह्रा ग्रस ग्रस । गृह्ण गृह्ण । दुष्टग्रहज्वालामालिनि मोहिनि स्तम्भय स्तम्भय । सर्व-दुष्टप्रदुष्टान् शोषय शोषय । मारय मारय । मम शत्रूणा शिरोलुण्ठन कुरु कुरु । ठ ठ ठ स्वाहा । हु झटि स्वाहा । त्रियम्बकं यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । उत्त्वा मदन्तु स्तोमा कृणुष्व राधो अद्रिव । अव ब्रह्म द्विषो जहि । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नम ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । प्राच्या दिशि ॐ नमो भगवति इन्द्राणि वज्रहस्ताभ्या मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्ष बन्धय बन्धय । सर्वतो मा रक्ष रक्ष । ह्रा ग्रस ग्रस । गृह्ण गृह्ण । हु झटि स्वाहा । त्रियम्बक यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । इन्द्र वो विश्वतस्परि हवामहे जनेभ्य । अस्माकमस्तु केवल । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नम ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । आग्नेय्या दिशि ॐ नमो भगवति आग्नेयि ज्वालाहस्ताभ्या मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्ष बन्धय बन्धय । सर्वतो

मां रक्ष रक्ष । ह्रां ग्रस ग्रस । गृह्ण गृह्ण । हुं झटि स्वाहा । त्रियम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । अग्निं दूतं वृणीमहे होतारं विश्ववेदसम् । अस्य यज्ञस्य सुक्रतुम् । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युतः । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । याम्यां दिशि ॐ नमो भगवति यामि कालदण्डहस्ताभ्यां मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्षं बन्धय बन्धय । सर्वतो मां रक्ष रक्ष । ह्रा ग्रस ग्रस । गृह्ण गृह्ण । हुं झटि स्वाहा । त्रियम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । यमाय सोमं सुनुत यमाय जुहुता हविः । यमं ह यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरंकृतः । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युतः । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । नैर्ऋत्यां दिशि ॐ नमो भगवति निर्ऋति खड्गहस्ताभ्यां मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्षं बन्धय बन्धय । सर्वतो मां रक्ष रक्ष । ह्रां ग्रस ग्रस । गृह्ण गृह्ण । हुं झटि स्वाहा । त्रियम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । मोषुणः परापरा निर्ऋतिर्दुर्हणावधीत् । पदीष्ट तृष्णया सह । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युतः । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । वारुण्यां दिशि ॐ नमो भगवति वारुणि पाशहस्ताभ्यां मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्षं बन्धय बन्धय । सर्वतो मां रक्ष रक्ष । ह्रां ग्रस ग्रस । गृह्ण गृह्ण । हुं झटि स्वाहा । त्रियम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् ।

इमं मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृडय । त्वामवस्युराचके । तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भिः । अहेडमानो वरुणेह बोध्युरुशंस मा न आयुः प्र मोषीः । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युतः । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । वायव्यां दिशि ॐ नमो भगवति वायवि ध्वजहस्ताभ्यां मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्षं बन्धय बन्धय । सर्वतो मां रक्ष रक्ष । ह्रां ग्रस ग्रस । गृह्ण गृह्ण । हुं झटि स्वाहा । त्रियम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । तव वायवृतस्पते त्वष्टुर्जामातरद्भुत । अवां स्या वृणीमहे । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युतः । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । कौबेर्यां दिशि ॐ नमो भगवति कौबेरि गदाङ्कुशहस्ताभ्यां मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्षं बन्धय बन्धय । सर्वतो मां रक्ष रक्ष । ह्रां ग्रस ग्रस । गृह्ण गृह्ण । हुं झटि स्वाहा । त्रियम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । सोमो धेनुं सोमो अर्वन्तमाशुं सोमो वीरं कर्मण्यं ददाति । सादन्यं विदथ्यं सभेयं पितृश्रवणं यो ददाशदस्मै । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युतः । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । ईशान्यां दिशि ॐ नमो भगवति ईशानि त्रिशूलहस्ताभ्या मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्षं बन्धय बन्धय । सर्वतो मां रक्ष रक्ष । ह्रां ग्रस ग्रस । गृह्ण गृह्ण । हुं झटि स्वाहा । त्रियम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । तमीशानं

जगतस्तस्थुषस्पतिं धियं जिन्वमवसे हूमहे वयम् । पूषा नो यथा वेदसामसद्वृधे रक्षिता पायुरदब्धः स्वस्तये । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युतः । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । ऊर्ध्वायां दिशि ॐ नमो भगवति ब्रह्माणि स्रुक्स्रुवकमण्डल्वक्षसूत्रहस्ताभ्यां मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्षं बन्धय बन्धय । सर्वतो मां रक्ष रक्ष । ह्रां ग्रस ग्रस । गृह्ण गृह्ण । हुं झटि स्वाहा । त्रियम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । ब्रह्मा देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम् । श्येनो गृध्राणां स्वधितिर्वनानां सोमः पवित्रमत्येति रेभन् । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युतः । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । अधस्ताद्दिशि ॐ नमो भगवति पातालवासिनि विषगलहस्ताभ्यां मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्षं बन्धय बन्धय । सर्वतो मां रक्ष रक्ष । ह्रां ग्रस ग्रस । गृह्ण गृह्ण । हुं झटि स्वाहा । त्रियम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । नमो अस्तु सर्पेभ्यो ये के च पृथिवीमनु । ये अन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युतः । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । अवान्तरस्यां दिशि ॐ नमो भगवति महालक्ष्मि पद्मारूढे पद्महस्ताभ्यां मम सपरिवारकस्य प्रत्यक्षं बन्धय बन्धय । सर्वतो मां रक्ष रक्ष । ह्रां ग्रस ग्रस । गृह्ण गृह्ण । हुं झटि स्वाहा । त्रियम्बकं यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव

बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । इद विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् । समूढमस्य पासुरे । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नम॰ ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । ॐ नमो भगवति कौमारि शक्तिहस्तेन सर्वतो मा रक्ष रक्ष । हु झटि स्वाहा । त्रियम्बक यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । इन्द्र वो विश्वत-स्परि हवामहे जनेभ्य । अस्माकमस्तु केवल । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नम॰ ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । ॐ नमो भगवति वाराहि असिहस्तेन सर्वतो मा रक्ष रक्ष । हु झटि स्वाहा । त्रियम्बक यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । अग्निं दूतं वृणीमहे होतार विश्ववेदसम् । अस्य यज्ञस्य सुक्रतुम् । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नम॰ ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । ॐ नमो भगवति सिद्धचामुण्डेश्वरि शङ्खचक्रहस्ताभ्या सर्वतो मां रक्ष रक्ष । हुं झटि स्वाहा । त्रियम्बकं यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । यमाय सोम सुनुत यमाय जुहुता हवि । यमं ह यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरङ्कृत॰ । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नम॰ ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । ॐ नमो भगवति गणेश्वरि परशुहस्तेन सर्वतो मा रक्ष रक्ष । हु झटि स्वाहा । त्रियम्बक यजामहे सुगन्धि

पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । मोषुण परापरा निर्ऋतिर्दुर्हणावधीत् । पदीष्ट तृष्णया सह । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नम' ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । ॐ नमो भगवति क्षेत्रपालिनि विषज्वाला-हस्ताभ्या सर्वतो मा रक्ष रक्ष । हु झटि स्वाहा । त्रियम्बक यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । इम मे वरुण श्रुधी हवमद्या च मृडय । त्वामवस्युराचके । तत्त्वा यामि ब्रह्मणा वन्दमानस्तदाशास्ते यजमानो हविर्भि । अहेडमानो वरुणेह बोध्युरुशस मा न आयु प्र मोषी । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नम ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । ॐ नमो भगवति नारसिंहि दशननखाग्रै सर्वतो मा रक्ष रक्ष । हुं झटि स्वाहा । त्रियम्बक यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । तव वायवृतस्पते त्वष्टुर्जामातरद्भुत । अवा स्या वृणीमहे । वर्षन्तु ते विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नम ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । ॐ नमो भगवति बगळामुखि ब्रह्मास्त्रेण सर्वतो मा रक्ष रक्ष । हु झटि स्वाहा । त्रियम्बक यजामहे सुगन्धिं पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृ तात् । सोमो धेनु सोमो अर्वन्तमाशु सोमो वीरं कर्मण्य ददाति । सादन्य विदथ्य सभेय पितृश्रवण यो ददाशदस्मै । वर्षन्तु ते विभावरि

दिवो अभ्रस्य विद्युत । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नम ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय । ॐ नमो भगवत्यन्नपूर्णेश्वरि कनकदर्वि-हस्तेन सर्वतो मा रक्ष रक्ष । हु झटि स्वाहा । त्रियम्बक यजामहे सुगन्धि पुष्टिवर्धनम् । उर्वारुकमिव बन्धनान्मृत्योर्मुक्षीय मामृतात् । तमीशान जगतस्तस्थुषस्पतिं धिय जिन्वमवसे हूमहे वयम् । पूषा नो यथा वेदसामसद्वृधे रक्षिता पायुरदब्ध स्वस्तये । वर्षन्तु ने विभावरि दिवो अभ्रस्य विद्युत । रोहन्तु सर्वबीजान्यव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ नमो भगवते रुद्राय नम ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय ।

भगवति भवरोगात् पीडित दुष्कृतौघात्
सुतदुहितृकळत्रोपद्रवैर्व्याप्यमानम् ।
विलसदमृतदृष्ट्या वीक्ष्य विभ्रान्तचित्त
सकलभुवनमातस्त्राहि मा त्व नमस्ते ॥

ॐ ह्रीं श्रीं भगवत्यै नम । ॐ नमो भगवति पद्मारूढे पद्महस्ताभ्या सर्वतो मा रक्ष रक्ष । हु झटि स्वाहा ।

लक्ष्मीं क्षीरसमुद्रराजतनया श्रीरङ्गधामेश्वरीं
दासीभूतसमस्तदेववनिता लोकैकदीपाङ्कुराम् ।
श्रीमत्कामकटाक्षलब्धविभवब्रह्मेन्द्रगङ्गाधरा
ता त्रैलोक्यकुटुम्बिनीं सरसिजा वन्दे मुकुन्दप्रियाम् ॥

ॐ ह्रीं श्रीं क्लीं श्रीं सिद्धलक्ष्म्यै स्वाहा । सुवर्णं घर्मं परिवेद वेनम् । इन्द्रस्यात्मानं दशधा चरन्त स्वाहा । ॐ नमो भगवत्यै सर्वतो भूर्भुव स्वरोमिति दिग्बन्ध । ॐ ह्रीं दुर्गे स्वाहा ।

वन्दे रुद्रप्रियां नित्यमुत्पन्नां कामरूपिणीम् ।
उल्कामुखीं रुद्रजटीं नागपुष्पशिरोरुहाम् ॥

मं महिषमर्दिनि स्वाहा । ॐ ह्रीं दुं हुं फट् स्वाहा । प्रयोगबीजानि । ॐ क्लीं ह्रीं श्री ऐं ग्लौं ॐ ह्रीं क्रौं गं ॐ नमो भगवते महागणपतये स्मरणमात्रसन्तुष्टाय सर्वविद्याप्रकाशकाय सर्वकामप्रदाय भवबन्धविमोचनाय ह्रीं सर्वभूतबन्धनाय क्रों साध्याकर्षणाय क्लीं जगत्त्रयवशीकरणाय सौः सर्वमनःक्षोभणाय श्री महासंपत्प्रदाय ग्लौं भूमण्डलाधिपत्यप्रदाय महाज्ञानप्रदाय चिदानन्दात्मने गौरीनन्दनाय महायोगिने शिवप्रियाय सर्वानन्दवर्धनाय सर्वविद्याप्रकाशनप्रदाय द्रां चिरंजीविने ब्लूं संमोहनाय ॐ मोक्षप्रदाय । फट् वशीकुरु वशीकुरु । वौषडाकर्षणाय हुं विद्वेषणाय विद्वेषय विद्वेषय । फट् उच्चाटयोच्चाटय । ठः ठ. स्तम्भय स्तम्भय । खें खें मारय मारय । शोषय शोषय । परमन्त्रयन्त्रतन्त्राणि छेदय छेदय । दुष्टग्रहान्निवारय निवारय । दुःखं हर हर । व्याधिं नाशय नाशय । नमः संपन्नाय संपन्नाय स्वाहा । सर्वपल्लवस्वरूपाय महाविद्याय गं गणपतये स्वाहा ।

यन्मन्त्रेक्षितलाञ्छिताभमनघं मृत्युश्च वज्राशिषो
भूतप्रेतपिशाचकाः प्रति हता निर्घातपातादिव ।
उत्पन्नं च समस्तदुःखदुरितं ह्युच्चाटनोत्पादकं
वन्देऽभीष्टगणाधिपं भयहरं विघ्नौघनाशं परम् ॥

ॐ गं गणपतये नमः । ॐ ह्रीं ऐं ईं स्वाहा ।

ईंकारप्रथमाक्षरश्च वदने द्रां द्रीं कुचावेष्टिते
क्लीं नाभिस्थमनङ्गराजसदने ब्लूंकारमूरुद्वये ।
सः पादेऽपि च पञ्चबाणसदने बन्धूकपुष्पद्युतिं
ध्यायेन्नम्रनिवर्तितेन पुलको गङ्गाप्रवाहो द्रवः ॥

ॐ नमो भगवते कामदेवाय द्रां द्रां द्रावणबाणाय द्रीं द्रीं सन्दीपनबाणाय क्लीं क्लीं संमोहनबाणाय ब्लूं ब्लूं सन्तापनबाणाय सः सः वशीकरणबाणाय ह्रीं ह्रीं मदनावेशबाणाय सकलजनचिन्तितं द्रावय द्रावय । कम्पय कम्पय । हुं फट् स्वाहा । ॐ क्लीं नमो भगवते कामदेवाय श्रीं सर्वजनप्रियाय सर्वसंमोहनाय ज्वल ज्वल प्रज्वल प्रज्वल हन हन वद वद तप तप संमोहय संमोहय सर्वजनं मे वश्यं कुरु कुरु स्वाहा । ॐ ह्रीं श्रीं क्ष्म्री क्ष्म्रै ह्स्रै सहस्रार हुं फट् स्वाहा । ॐ नमो विष्णवे । ॐ नमो नारायणाय । ॐ नमो जय जय गोपीजनवल्लभाय स्वाहा । सहस्रारज्वालावर्ते क्ष्मीं हन हन हुं फट् स्वाहा । ॐ तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि । धियो यो नः प्रचोदयात् । ॐ श्रीनारायणस्य चरणौ शरणं प्रपद्ये । श्रीमते नारायणाय नमः ।

उग्रं वीरं महाविष्णुं ज्वलन्तं सर्वतोमुखम् ।
नृसिंहं भीषणं भद्रं मृत्युमृत्युं नमाम्यहम् ॥

ॐ ऐं ह्रीं श्रीं दुं हुं फट् कनकवज्रवैडूर्यमुक्तालङ्कृतभूषणे एह्येहि आगच्छागच्छ मम कर्णे प्रविश्य प्रविश्य भूतभविष्यद्वर्तमानकालज्ञानदूरदृष्टिदूरस्थश्रवणं ब्रूहि ब्रूहि । अग्निस्तम्भनं शत्रुमुखस्तम्भनं शत्रुबुद्धिस्तम्भनं शत्रुगतिस्तम्भनं परेषां गतिमतिवाग्जिह्वास्तम्भनं कुरु कुरु । शत्रुकार्यं हन हन । मम कार्यं साधय साधय । शत्रूणामुद्योगविध्वंसनं कुरु कुरु । वीरचामुण्डि असिकण्टकधारिणि नगरपुरीपट्टणराजधानीसंमोहिनि असाध्यसाधनि ॐ ह्रीं श्रीं देवि हन हन हुं फट् स्वाहा । ॐ अमरदुर्गे ॐ आं ह्रां सौं ऐं क्लीं हुं सौः ग्लौं श्रीं क्रों एह्येहि भ्रमराम्ब सकलजगन्मोहिनि सकलाण्डजपिण्डजान् भ्रामय भ्रामय । राजप्रजावशङ्करि संमोहय संमोहय । महामाये अष्टादशपीठरूपिणि अमलवरयूं स्फुर स्फुर ।

प्रस्फुर प्रस्फुर । कोटिसूर्यप्रभाभासुरे चन्द्रजटे मा रक्ष रक्ष । मम शत्रून् भस्मीकुरु भस्मीकुरु । विश्वमोहिनि हुं फट् स्वाहा । ॐ नमो भगवते रुद्राय नमः ।

ॐ नमो भगवते रुद्राय ।

शिरो रक्षतु वाराही चन्द्री रक्षतु जङ्घयम् ।
चामुण्डा हृदयं रक्षेत कुक्षिं रक्षतु वारुणी ॥
वैष्णवी पादमाश्रित्य पृष्ठदेशे धनुर्धरा ।
यथा ग्रामे तथा क्षेत्रे रक्षेन्मा च पदे पदे ॥
सर्वमङ्गलमाङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ।
शरण्ये त्र्यम्बके गौरि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥

ब्राह्मि माहेश्वरि कौमारि वैष्णवि वाराहि इन्द्राणि चामुण्डे सिद्धिचामुण्डे क्षेत्रपालिके नारसिंहि महालक्ष्मि सर्वतो दुर्गे हुं फट् स्वाहा ।

भगवन सर्वविजय सहस्रारापराजित ।
शरणं त्वा प्रपन्नोऽस्मि श्रीकरं श्रीसुदर्शनम् ॥
अरुणी वारुणी रक्षेत सर्वग्रहनिवारणी ।
सर्वदारिद्र्यशमनी सर्वराजवशङ्करी ॥

सर्वकर्मकारिणि ॐ भूः स्वाहा । ॐ भुवः स्वाहा । ॐ स्वः स्वाहा । ॐ भूर्भुवः स्वः स्वाहा । ॐ आं ह्रीं क्रों ।

फट् फट् ज्वालि महाकृत्ये विधूमाग्निसमप्रभे ।
हन शत्रुंस्त्रिशूलेन कुद्धास्ये पिब शोणितम् ॥

देवि देवि महादेवि ह्रीं मम शत्रून् विनाशय विनाशय । अहं न जाने न च पार्वतीशः । अष्टौ ब्राह्मणान् ग्राहयित्वा ततो महाविद्या सिध्यति । अशिक्षिताय नोपदेष्टव्यम् ।

एकविंशतिवाराणि परिजप्य शुचिर्भवेत् ।
पत्रं पुष्पं फलं दद्यात् स्त्रियो वा पुरुषस्य वा ।
अवश्यं वशमित्याहुरात्मना च परेण वा ॥
महाविद्यावतां पुंसां मनःक्षोभं करोति यः ।
सप्तरात्रौ व्यतीतायां स च शत्रुर्विनश्यति ॥
कुबेरं ते मुखं रौद्रं नन्दिमानन्दमावह ।
ज्वरं मृत्युभयं घोरं द्विषं नाशय नाशय ॥

ॐ नमो भगवतेऽमृतवर्षाय रुद्राय हृदयेऽमृताभिवर्षणाय । मम ज्वरदाहशान्तिं कुरु कुरु स्वाहा । ॐ हौं जूं सः मां पालय पालय सः जूं हौं ॐ । ॐ नमो भगवने । भो भोः सुदर्शन दुष्टं दारय दारय । दुरितं हन हन । पापं मथ मथ । आरोग्यं कुरु कुरु । द्विषन्तं हन हन । ठः ठः सहस्रार हुं फट् । भस्मायुधाय विद्महे तीक्ष्णदंष्ट्राय धीमहि । तन्नो ज्वरः प्रचोदयात् ।

समुद्रस्योत्तरे तीरे द्विविदो नाम वानरः ।
चातुर्थिकं ज्वरं हन्ति लिखित्वा यस्तु पश्यति ॥

यस्ते मन्योरिति च चतुर्दशर्चस्य सूक्तस्य रुद्रो दुर्वासास्तपनपुत्रो मन्युर्देवता । अपनिलयन्तामिति बीजम् । संसृष्टमिति शक्तिः । शत्रुं क्षपयेति कीलकम् । मम शत्रुक्षयार्थे जपे विनियोगः । अथ ध्यानम्—

दंष्ट्राकरालवदनं ज्वालामालाशिरोरुहम् ।
कपालकर्तिकाहस्तं रुद्रं मन्युं नमाम्यहम् ॥
यस्ते मन्योऽविधद्वज्र सायक सह ओजः पुष्यति विश्वमानुषक् ।
साह्याम दासमार्यं त्वया युजा सहस्कृतेन सहसा सहस्वता ॥१॥

मन्युरिन्द्रो मन्युरेवास देवो मन्युर्होता वरुणो जातवेदा ।
मन्यु विश ईळते मानुषीर्या पाहि नो मन्यो तपसा सजोषा ॥
अभीहि मन्यो तवसस्तवीयान् तपसा युजा वि जहि शत्रून् ।
अमित्रहा वृत्रहा दस्युहा च विश्वा वसून्या भरा त्वं न ॥ ३ ॥
त्वं हि मन्यो अभिभूत्योजा स्वयंभूर्भामो अभिमातिषाह ।
विश्वचर्षणि॰ सहुरि॰ सहावानस्मास्वोज पृतनासु धेहि ॥ ४ ॥
अभाग सन्नप परेतो अस्मि तव क्रत्वा तविषस्य प्रचेत ।
त त्वा मन्यो अक्रतुर्जिहीळाहं स्वा तनूर्बलदेयाय मेहि ॥ ५ ॥
अय ते अस्म्युप मेह्यर्वाङ् प्रतीचीन. सहुरे विश्वधाय. ।
मन्यो वज्रिन्नभि मामा ववृत्स्व हनाव दस्यूनुत बोध्यापे ॥ ६ ॥
अभि प्रेहि दक्षिणतो भवा मेऽधा वृत्राणि जङ्घनाव भूरि ।
जुहोमि ते धरुण मध्वो अग्रमुभा उपांशु प्रथमा पिबाव ॥ ७ ॥
त्वया मन्यो सरथमारुजन्तो हर्षमाणासो धृषिता मरुत्व ।
तिग्मेषव आयुधा सशिशाना अभि प्र यन्तु नरो अग्निरूपा ॥
अग्निरिव मन्यो त्विषित सहस्व सेनानीर्न सहुरे हूत एधि ।
हत्वाय शत्रून् विभजस्व वेद ओजो मिमानो वि मृधो नुदस्व ॥
सहस्व मन्यो अभिमातिमस्मे रुजन् मृणन् प्रमृणन् प्रेहि शत्रून् ।
उग्र ते पाजो नन्वा रुरुध्रे वशी वशं नयस एकज त्वम् ॥ १० ॥
एको बहूनामसि मन्यवीळितो विश विश युधये स शिशाधि ।
अकृत्तरुक् त्वया युजा वय द्युमन्तं घोष विजयाय कृण्महे ॥ ११ ॥
विजेषकृदिन्द्र इवानवब्रवोऽस्माक मन्यो अधिपा भवेह ।
प्रिय ते नाम सहुरे गृणीमसि विद्मा तमुत्स यत आ बभूव ॥

आभूत्या सहजा वज्र सायक सहो बिभर्ष्यभिभूत उत्तरम् ।
क्रत्वा नो मन्यो सह मेद्येधि महाधनस्य पुरुहूत ससृजि ॥१३॥
ससृष्ट धनमुभय समाकृतमस्मभ्य दत्ता वरुणश्च मन्यु ।
भिय दधाना हृदयेषु शत्रव पराजितासो अपनिलयन्ताम् ॥

हु फट् ।

जातवेदसे सुनवाम सोममरातीयतो निदहाति वेद ।
स न पर्षदति दुर्गाणि विश्वा नावेव सिन्धु दुरिताऽत्यग्नि ॥
तामग्निवर्णां तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टाम् ।
दुर्गां देवीं शरणमह प्रपद्ये सुतरसि तरसे नम ॥ २ ॥
अग्ने त्व पारया नव्यो अस्मान् स्वस्तिभिरति दुर्गाणि विश्वा ।
पूश्च पृथ्वी बहुला न उर्वी भवा तोकाय तनयाय शयो ॥३॥
विश्वानि नो दुर्गहा जातवेदस्सिन्धु न नावा दुरिताऽतिपर्षि ।
अग्ने अत्रिवन्मनसा गृणानोऽस्माक भूत्वविता तनूनाम् ॥ ४ ॥
पृतनाजित सहमानमग्निमुग्र हुवेव परमात् सधस्थात् ।
स न पर्षदति दुर्गाणि विश्वा क्षामद्देवो अति दुरिताऽत्यग्नि ॥
प्रत्नोषि कमीड्यो अध्वरेषु सनाच्च होता नव्यश्च सत्सि ।
स्वा चाग्ने तनुव पिप्रियस्वास्मभ्य च सौभगमा यजस्व ॥ ६ ॥
गोभिर्जुष्टमयुजो निषिक्त तवेन्द्र विष्णोरनु स चरेम ।
नाकस्य पृष्ठमभि स वसानो वैष्णवीं लोक इह मादयन्ताम् ॥

भास्कराय विद्महे महाद्युतिकराय धीमहि । तन्नो आदित्य प्रचोद-
ात् । घृणि सूर्य आदित्यो न प्रभावात्यक्षरम् । मधु क्षरन्ति तद्रसम् ।
त्य वै तद्रसमापो ज्योती रसोऽमृत ब्रह्म भूर्भुव स्वरोम् ।

श्रीं श्रीं सोऽहमर्कमहमह ज्योतिरह शिव ।
आत्मज्योतिरह शुक्र सर्वज्योतिरसोऽहमोम् ॥
आदित्यं भास्कर भानु रविं सूर्यं दिवाकरम् ।
नामषट्क स्मरेन्नित्य महापातकनाशनम् ॥

कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि । तन्नो दुर्गिः प्रचोदयात् । ॐ नमो भगवति माहेश्वरि ह्रीं श्रीं क्लीं कल्पलते ममाभीष्टफल देहि । प्रतिकूलं मे नश्यतु । अनुकूल मे अस्तु । महादेव्यै च विद्महे विष्णु-पत्न्यै च धीमहि । तन्नो लक्ष्मी प्रचोदयात् । ॐ ब्लू ह्रीं श्रीं क्लीं ब्रह्मेशानि मा रक्ष रक्ष ।

पञ्चम्या च नवम्या च पञ्चदश्या विशेषत ।
पठित्वा तु महाविद्या श्रीकाम सर्वदा पठेत् ॥
गन्धद्वारा दुराधर्षा नित्यपुष्टा करीषिणीम् ।
ईश्वरीं सर्वभूताना तामिहोपह्वये श्रियम् ॥

श्रीर्मे भजतु । अलक्ष्मीर्मे नश्यतु ।

या कल्पयन्ति नोऽरय क्रूरा कृत्या वधूमिव ।
ता ब्रह्मणे च निर्णुम प्रत्यक्कर्तारमृच्छतु ॥

यदन्ति यच्च दूरके भय विन्दति मामिह । पवमान वि तज्जहि ॥

क्षिप्रं कृत्ये निवर्तस्व कर्तुरेव गृहान् प्रति ।
नाशयास्य पशूश्चैव वीराश्चास्य निबर्हय ॥

ॐ स्वाहा । यदुदित भगवति तत्सर्वं शमय शमय स्वाहा । ॐ गायत्र्यै स्वाहा । ॐ सावित्र्यै स्वाहा । ॐ सरस्वत्यै स्वाहा । ॐ अघोरेभ्योऽथ घोरेभ्यो घोरघोरतरेभ्य । सर्वेभ्य सर्वशर्वेभ्यो नमस्ते अस्तु रुद्ररूपेभ्य । तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि । तन्नो दन्तिः

प्रचोदयात् । तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय धीमहि । तन्नः षण्मुखः प्रचोदयात् । तत्पुरुषाय विद्महे सुवर्णपक्षाय धीमहि । तन्नो गरुडः प्रचोदयात् । वेदात्मनाय विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि । तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात् । नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि । तन्नो विष्णुः प्रचोदयात् । वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्णदंष्ट्राय धीमहि । तन्नो नारसिंहः प्रचोदयात् । भास्कराय विद्महे महाद्युतिकराय धीमहि । तन्नो आदित्यः प्रचोदयात् । वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि । तन्नो अग्निः प्रचोदयात् । कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि । तन्नो दुर्गिः प्रचोदयात् । सदाशिवाय विद्महे सहस्राक्षाय धीमहि । तन्नः साम्बः प्रचोदयात् । क्षेत्रपालाय विद्महे तीक्ष्णदंष्ट्राय धीमहि । तन्नो भैरवः प्रचोदयात् । रघुवंश्याय विद्महे सीतावल्लभाय धीमहि । तन्नो रामः प्रचोदयात् । कुलकुमार्यै विद्महे कौलदेवाय धीमहि । तन्नः कौलः प्रचोदयात् । कालिकायै विद्महे श्मशानवासिन्यै धीमहि। तन्नोऽघोरः प्रचोदयात् । ॐ ऐं ह्रीं श्रीं आनन्देश्वराय विद्महे सुधादेव्यै च धीमहि । तन्नो अर्धनारीश्वरः प्रचोदयात् । एं वागीश्वर्यै च विद्महे क्लीं कामेश्वर्यै च धीमहि । तन्नः क्लीं प्रचोदयात् । ऐं त्रिपुरादेव्यै च विद्महे क्लीं कामेश्वर्यै च धीमहि । सौः तन्नः शक्तिः प्रचोदयात् । हंसहंसाय विद्महे सोऽहं हंसाय धीमहि । तन्नो हंसः प्रचोदयात् । यन्त्रराजाय विद्महे महायन्त्राय धीमहि । तन्नो यन्त्रः प्रचोदयात् । तन्त्रराजाय विद्महे महातन्त्राय धीमहि । तन्नस्तन्त्रः प्रचोदयात् । मन्त्रराजाय विद्महे महामन्त्राय धीमहि । तन्नो मन्त्रः प्रचोदयात् ।

यत इन्द्र भयामहे ततो नो अभयं कृधि ।
मघवञ्छग्धि तव तन्न ऊतये विद्विषो विमृधो जहि ॥

स्वस्तिदा विशस्पतिर्वृत्रहा विमृधो वशी ।
वृषेन्द्र पुर एतु न स्वस्तिदा अभयकर ॥
सहस्रपरमा देवी शतमूला शताङ्कुरा ।
सर्वं हरतु मे पाप दूर्वा दु स्वप्ननाशिनी ॥
काण्डात्काण्डात्प्ररोहन्ती परुष परुष परि ।
एवा नो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च ॥
या शतेन प्रतनोषि सहस्रेण विरोहसि ।
तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हविषा वयम् ॥
अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरा ।
शिरसा धारयिष्यामि रक्षस्व मा पदे पदे ॥
ऋतं सत्य पर ब्रह्म पुरुष कृष्णपिङ्गलम् ।
ऊर्ध्वरेत विरूपाक्ष विश्वरूपाय वै नमो नम ॥

ॐ ह्रीं फट् स्वाहा । खण्फण्म्रसि । ब्रह्मणा त्वा शपामि । ब्रह्मणस्त्वा शपथेन शपामि । घोरेण त्वा भृगूणा चक्षुषा प्रेक्षे । रौद्रेण त्वाङ्गिरसा मनसा ध्यायामि । अघस्य त्वा धारया विध्यामि । अधरो मत्पद्यस्वासौ । उत्तुद शिमिजावरि । तल्पेजे तल्प उत्तुद । गिरीꣳ रनु प्रवेशय । मरीचीरुप सनुद । यावदित पुरस्तादुदयाति सूर्य । तावदितोऽमु नाशय । योऽस्मान् द्वेष्टि । य च वय द्विष्म । खट् फट् जहि । छिन्धी भिन्धी हन्धी कट् । इति वाच क्रूराणि । नमस्ते अस्तु मा मा हिंसी । द्विषन्त मेऽभिराय । त मृत्यो मृत्यवे नय । ससृष्ट धनमुभय समाकृतमस्मभ्य दत्ता वरुणश्च मन्यु । भिय दधाना हृदयेषु शत्रव पराजितासो अपनिलयन्ता हु फट् । ॐ ह्रीं कृष्णवाससे नारसिंहवदने महाभैरवि विद्युज्ज्वालाजिह्वे करालवदने प्रत्यङ्गिरे क्ष्म्रीं क्ष्म्रौं ज्वल ज्वल । ॐ नमो नारायणाय । घृणि सूर्य आदित्यों सहस्रार

हुं फट् । इष्टं रक्ष रक्ष । अरिष्टं भञ्जय भञ्जय स्वाहा । ब्रह्मा नारदाय नारदो बृहत्सेनाय बृहत्सेनो बृहस्पतये बृहस्पतिरिन्द्रायेन्द्रो भारद्वाजाय भारद्वाजो जीवितुकामेभ्यः शिष्येभ्यः प्रायच्छत् क्षीं स्वाहा । नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम ओषधीभ्यः । नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते करोमि । ॐ नमो भगवते श्रीं श्रीमन्महागरुडायामृतकलशोद्भवाय वज्रनखाय वज्रतुण्डवज्रपक्षालङ्कृताय एह्येहि महागरुड हुं फट् स्वाहा । ॐ ह्रीं दुं सर्पोलूककाककपोतवृश्चिकदंष्ट्राग्निविषं नो भयं भूतप्रेतपिशाचब्रह्मराक्षस-सकलकिल्बिषादिमहारोगविषं निर्विषं कुरु कुरु स्वाहा । विन्ध्यस्योत्तरे तीरे मारीचो नाम राक्षसः । तत्र मूत्रपुरीषाभ्यां हुताशनं शमय शमय स्वाहा । ॐ आं ह्रीं क्रों एह्येहि दत्तात्रेयाय स्वाहा । महाविद्यां ज्ञातवतो योऽस्मान् द्वेष्टि योऽरिः स्मरति यावदेकविंशति कृत्वा तावदधिकं नाशय ।

ब्रह्मविद्यामिमां दिव्यां नित्यं सेवेत यः सुधीः ।
ऐहिकामुष्मिकं सौख्यं प्राप्नोत्येव न संशयः ॥
अनवद्यां महाविद्यां यो दूषयति मानवः ।
सोऽवश्यं नाशमाप्नोति षण्मासाभ्यन्तरेण वै ॥
अग्रतः पृष्ठतः पार्श्वे ऊर्ध्वतो रक्ष सर्वतः ।
चन्द्रघण्टाविरूपाक्षि त्वां भजे जगदीश्वरीम् ॥
एवं विद्यां महाविद्यां त्रिसन्ध्यं स्तौति मानवः ।
दृष्ट्वा दुष्टजनाः सर्वे तस्य मोहवशं गताः ॥
तामग्निवर्णां तपसा ज्वलन्तीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टाम् ।
दुर्गां देवीं शरणमहं प्रपद्ये सुतरसि तरसे नमः ॥
मातर्मे मधुकैटभघ्नि महिषप्राणापहारोद्यमे
हेलानिर्मितधूम्रलोचनवधे हे चण्डमुण्डार्दिनि ।

निश्शेषीकृतरक्तबीजदनुजे नित्ये निशुम्भापहे
शुम्भध्वसिनि कालि सर्वदुरित दुर्गे नमस्ते हर ॥
कालदण्डा करालास्या रक्तलोचनभीषणाम् ।
कालदण्डपर मृत्यु विजया बन्धयाम्यहम् ॥
पञ्चयोजनविस्तीर्णं मृत्योश्च मुखमण्डलम् ।
तस्माद्रक्ष महाविद्ये भद्रकालि नमोऽस्तु ते ॥

अव ब्रह्म द्विषो जहि ।

वारिजलोचनसहाये वारिगर्ति वारयासुकरनिकरैः ।
पीडितमत्र भ्रान्त मामनिश पालय त्वमनवद्ये ॥

अव ब्रह्म द्विषो जहि । ॐ ह्रीं श्रीं क्लीं सिद्धलक्ष्मि स्वाहा । ॐ क्लीं ह्रीं श्रीं ॐ आवहन्ती वितन्वाना । कुर्वाणा चीरमात्मन । वासासि मम गावश्च । अन्नपाने च सर्वदा । ततो मे श्रियमावह । लोमशा पशुभि सह स्वाहा ।

श्रियें जात श्रिय आ निरियाय श्रिय वयो जरितृभ्यो दधाति ।
श्रिय वसाना अमृतत्वमायन् भवन्ति सत्या समिथा मितद्रौ ॥

ॐ ह्रीं श्रीं क्लीं ब्लू फ्रों आ ह्रीं क्रो हु फट् स्वाहा । सह नाववतु । सह नौ भुनक्तु । सह वीर्यं करवावहै । तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहै ।

देहमध्यगतो वह्निर्वह्निमध्यगता द्युति ।
द्युतिमध्यगता दीप्तिर्दीप्तिमध्यगत शशी ॥
शशिमध्यगत देव्याश्चक्र परमशोभनम् ।
तन्मध्ये च गतो बिन्दुर्बिन्दुमध्यगत मन ॥

मनोमध्यगतो नादो नादमध्यगताः कलाः ।
कलामध्यगतो जीवो जीवमध्यगता परा ।
जीवः परः परो जीवः सर्वं ब्रह्मेति भावयेत् ॥

ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः

इत्याथर्वणरहस्ये वनदुर्गोपनिषत् समाप्ता

श्यामोपनिषत्

ॐ क्रीं अथ हैनां ब्रह्मरन्ध्रे ब्रह्मस्वरूपिणीमाप्नोति सुभगां शुभधातुकामरेफेन्दिरासमष्टिरूपिणीमेतत्त्रिगुणमादौ तदनु कूर्चबीजद्वयं व्योमषष्ठस्वरबिन्दुमेलनरूपं तदनु भुवनेशीद्वयं भवतु व्योमज्वलनेन्दिराशून्यमेलनरूपं ततो दक्षिणे कालिके चेत्यपि ततो मुखबीजसप्तकमुच्चार्य बृहद्भानुजायामुच्चरेत् । अयं स मन्त्रोत्तमः । य इमां सकृज्जपन् स तु देवेश्वरः । स तु विश्वेश्वरः । स तु नारीश्वरः । स तु सर्वगुरुः । स तु सर्वनमस्यः । स तु सर्ववेदैरधीतो भवति । स सर्वेषु तीर्थेषु स्नातो भवति । स स्वयं सदाशिवः । त्रिकोणं त्रिकोणं त्रिकोणं त्रिकोणं पुनश्चैव त्रिकोणं साष्टपत्रं सकेसरं भूपुरैकेण संयुतं तस्मिन्देवीं हृल्लेखामङ्के विन्यस्य ध्यायेत् । अभिनवजलदनीला कुटिलदंष्ट्रावराभयखड्गमुण्डसहितहस्ता कालिका ध्येया । काली कपालिनी कुल्ला कुरुकुल्ला विरोधिनी विप्रचित्तेति बहिः षट्कोणगाः । उग्रा उग्रप्रभा दीप्ता नीला घना वलाका मात्रा मुद्रा अमितेति नवकोणगाः । ब्राह्मी नारायणी माहेश्वरी चामुण्डा वाराही नारसिंही कौमारी चापरा-

जितेत्यष्टपत्रगा॰ । चतुष्कोणेषु चत्वारो माधवरुद्रविनायकसौरा । दिक्षु दिक्पाला । देवीं सर्वाङ्गेणादौ सपूज्य भगोदकेन तर्पण पञ्चमकारेण पूजनमेतस्या॰ । एव द्वित्रिक्रमेण कुर्वाणा मुनयो भवन्ति । नारिमित्रादि-लक्षणमस्यवर्तते । अमुष्या मन्त्रपाठकस्य गतिरस्ति । नान्यस्येह गतिरस्ति । एतस्यास्तारामनोर्दुर्गामनोस्सुन्दरीमनोर्वा सिद्धिरिदानीम् । सर्वा सुप्ता भूता । असिताङ्गी जागर्ति । इमामसिताङ्ग्युपनिषद योऽधीते अपुत्री पुत्री भवति । योऽन्यस्य वरदो दृष्टचा जगन्मोहयेत् । गङ्गादितीर्थक्षेत्राणामग्निष्टो-मादियज्ञाना फलभागीयते ।

इत्याथर्वणे सौभाग्यकाण्डे श्यामोपनिषत् समाप्ता

श्रीचक्रोपनिषत्

ॐ अथाह वै श्रीचक्रे नित्याक्रान्ते ।

गौरीर्मिमाय सलिलानि तक्षत्येकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी ।

अष्टापदी नवपदी बभूवुषी सहस्राक्षरा परमे व्योमन् ॥

इति प्रत्यह ससङ्गति सहस्र कलशान् स्थाप्य शत वा नव वा सर्वाभावे पूर्णाभिषेक चरेत् । अष्टाष्टक चरेत् । पञ्चपञ्चक वा चरेत् । सर्वाभावे शत पूजयेत् । अमृतत्व गच्छति । श्रीचक्रन्यास चरेत् । स व्यापकत्व गच्छति । मूलाधाराद्बिलान्तं क्रमेण न्यसेत् । स्वराट्चक्र विराट्चक्र सम्राट्चक्र विराज्यचक्र विश्वरूपचक्र शत्रुजिच्चक्र क्रमेण सप्तकलामय न्यसेत् । स शिवो भवेत् । स कविर्भवेत् । स सर्वसिद्धीश्वरो भवेत् । स नवनाथाधिष्ठितो

भवेत् । स भुवनाराधितो भवेत् । निर्विकल्पेन मनसा यश्चरेच्छक्तिदेहे स कालीरूपो भवेत् । विना शक्तिं न मोक्षो न ज्ञानं न सत्यं न धर्मो न तपो न हरिर्न हरो न विरिञ्चिः । सर्वं शक्तियुक्तं भवेत् । तत्संयोगात् सिद्धीश्वरो भवेत् । इति शिवम् ॥

इत्याथर्वणे सौभाग्यकाण्डे श्रीचक्रोपनिषत् समाप्ता

श्रीविद्यातारकोपनिषत्

शं नो मित्रः शं वरुणः—इति शान्तिः

प्रथमः पादः

अथैनमगस्त्यः पप्रच्छ हयग्रीवं किं तारकं किं तरति । स होवाच हयग्रीवः । तारकाधीनुलम्बिपूर्वकं प्रथमं खण्डं ततो द्वितीयं खण्डं ततस्तृतीयं खण्डं ततश्चतुर्थं खण्डं ब्रह्मात्मसच्चिदानन्दात्मकमन्त्रमित्युपासितव्यम् । अकारः प्रथमकूटाक्षरो भवति । उकारो द्वितीयकूटाक्षरो भवति । मकारस्तृतीयकूटाक्षरो भवति । अर्धमातृका चतुर्थकूटाक्षरो भवति । बिन्दुः पञ्चमकूटाक्षरो भवति । नादः षष्ठकूटाक्षरो भवति । तारकत्वात्तारको भवति । तदेव मन्त्रतारकं भवति । तदेव मन्त्रतारकब्रह्म त्वं विद्धि । तदेवोपासितव्यम् । गर्भजन्ममरणसंसारमहद्भयात्तं तारयति । तारकमित्येनत्तारकं ब्राह्मणो नित्यं सहीयते । स पाप्मानं तरति । स मृत्युं तरति । स ब्रह्महत्यां तरति । स भ्रूणहत्यां तरति । स वीरहत्यां तरति । स सर्वं तरति । स संसारं तरति । सोऽविमुक्तमाश्रितो भवति ।

अकाराक्षरसभूता वाग्भवा विश्वभाविता ।
उकाराक्षरसंभूता तेजस कामराजका ॥
प्राज्ञो मकारसभूता तार्तीया च तृतीयका ।
अर्धमात्रा षोडशी च ब्रह्मानन्दैकविग्रहा ॥
तस्या सान्निध्यवशतो जगदानन्ददायिनी ।
उत्पत्तिस्थितिसहारकारिणी सर्वदेहिनाम् ॥
त्रिकूटा भवति ज्ञेया मूलप्रकृतिसञ्ज्ञता ।
प्रकृति प्रणवत्वाच्च सा त्रिकूटत्रयात्मिका ॥

एव यच्चान्यत् त्रिकालातीतम् । चतुष्कूटात्मिकैव सर्वकूटात्मिका ब्रह्ममयी । तुर्यात्मब्रह्मा सोऽयमात्मा चतुष्पाज्जगत स्थान न बहि प्रज्ञ नोभयत प्रज्ञं सप्ताङ्ग एकोनविंशतिमुख । स्थूलभुग्वैश्वानरात्मिका काम-पीठालया मित्रेशनाथात्मिका जाग्रद्दशाधिष्ठायिनीमिच्छाशक्त्यात्मिका कामे-श्वरीं प्रथमकूटा मन्यन्ते ।

इति प्रथम पाद

द्वितीय पाद

स्वप्नस्थानेऽनन्तः सज्ञासप्ताङ्ग एकोनविंशतिमुख प्रविभक्तोऽभूत् । तैजसात्मिका जालन्धरपीठालया षष्ठीशनाथात्मिका वज्रेश्वरीं विष्ण्वात्मिका क्रियारूपा स्वप्नावस्थानस्थितिरूपामिच्छाशक्तिस्वरूपिर्णी द्वितीयकूटा मन्यन्ते ।

इति द्वितीय पाद

तृतीयः पादः

यत्र सुप्तो न कञ्चन काम कामयते तत्सुषुप्तम् । पश्यन्ति यत् सुषुप्तिस्थान एकीभूतप्रज्ञानघन एवानन्देऽभूत् । इच्छाशक्तिरूपा स्वप्नावस्थान-सुषुप्तिदशाधिष्ठायिनीं सानन्दकला तृतीयकूटा मन्यन्ते ।

इति तृतीय पाद

चथुर्थ पाद

एषा सर्वेश्वर्येषा सर्वोत्तमैषान्तर्याम्येषा योनि सर्वेषा प्रभवाप्ययौ हि भूतानाम् । नोभयत प्रज्ञा प्रज्ञानघना न प्रज्ञा नाप्रज्ञामदृष्टामव्यवहार्याम-ग्राह्यामलक्षणामचिन्त्यामव्यपदेश्यामेकात्मप्रत्ययसारा प्रपञ्चोपशमनीं शान्ता शिवामद्वैता षोडशाक्षरीं स्फुरत्तादशाधिष्ठायिनीं चतुर्थखण्डात्मिका मन्यन्ते । सात्मा विज्ञेया । सदोज्ज्वलाविद्या । तत्कार्यहीना स्वात्मबन्धहरा सर्वदा-द्वैतानन्दरूपा सर्वाधिष्ठानसन्मात्रा निरस्ताविद्यातमोमोहाहमेवेति सभाव्या-हमों तत्सद्यत् परब्रह्म चतुष्कूटा परज्योतिस्साहमोमित्यात्मानमादाय मनसा चतुष्कूटामेककार्यो तदा चतुष्कूटाहमिति तत्परा प्रवदन्ति । येन ते ससारिण आत्मना विरागा एव । न ससारिण । य एव वेद स मुक्तो भवति स मुक्तो भवति इत्यगस्त्य । इत्युपनिषत् ।

इति चतुर्थ पाद

इति श्रीविद्यातारकोपनिषत् समाप्ता

षोढोपनिषत्

अथाह वै श्म शव शान शयन शवाना शयन श्मशान तदधिष्ठानो महाकालस्तत्पर्यङ्कसमासीना विश्वव्यापकरूपिणीं कालीं कालादिसत्रासात् कालीं चतुर्युगाधिष्ठात्रीं स्वस्मिन् भाव्य षोढा न्यसेत्। स्थानशुद्धिन्यास विधाय षोढा न्यसेत्। अथ षोढान्यासी षट्कालित्व गच्छति। सेय षट्कला परा परात्परा परात्परातीता चित्परा चित्परात्परा चित्परात्परातीता। षण्णा योगे षोढा भवेत्। वैष्णवकलायुक्ता मातृकायुक्ता वैष्णवीं न्यसेदिति प्रथम। स परारूपो भवेत्। स भूमिं जयति। स शक्तिरूपो भवेत्। अथ वै कामकलापुटिता श्रीकला श्रीकलापुटिता कामकला लिपिस्थाने न्यसेत्। द्वितीयारूपो भवेत्। सोऽमृतत्व गच्छति। स जल तरतीति वै यज्ञे गीर्णं भवति। आदिकलापुटिता श्रीकला श्रीकलापुटितामादिकला मातृस्थाने न्यसेत्। स सिद्धीश्वरो भवेत्। स वह्निं जयति। दिवारात्रिव्यापी भवेत्। कूर्चं चन्द्र कूर्चं चन्द्रमन्तर्दृष्टिमद्दीपनमन्त्र राज्ञीपुटितमेतेन पुटिता राज्ञीं न्यसेत्। स खेचरो भवेत्। स वायुपुरगामी भवेत्। स कलावान् भवेत्। चतुर्थीरूपो भवेत्। अनुलोमविलोमेन मूलमन्त्र केवलं न्यसेत्। विद्यान्यासरूपो भवेत्। सर्वं जयति। स पञ्चमीरूपो भवेत्। स चाकाशं जयति। अष्टोत्तरशतानुलोमविलोमाकृतिक्रमेण देवता व्यापयेत्। स ध्वनिरूपो भवेत्। सर्वं जयति। सर्वं जरति। महापातकोपपातकानि तरति। वयःस्थैर्यकरो भवेत्। अष्टसिद्धिदाता भवेत्। तद्दर्शनेन देवत्व भवेत्। षष्ठीकलावान् भवेत्। विश्वरूपो भवेत्। य पश्यति तं शिव कुरुते। नमस्कारान्मूर्तिस्फोटो भवेत्। स गारूपनाशको भवेत्। स महेन्द्रजालदर्शको भवेत्। तद्दर्शनात् सिद्धीश्वरो भवेत्। पुटिति

छिन्नाकल्पामुग्रायामङ्गषोढां न्यसेत् । तत्स्पर्शादष्टलोहस्पर्शो भवेत् । शक्तिकुण्डे जिह्वां नाडीं वा न्यस्य यो जपेत् स कालीरूपो भवेत् । इति शिवम् ॥

इत्याथर्वणे सौभाग्यकाण्डे षोढोपनिषत् समाप्ता

सुमुख्युपनिषत्

अथैनामावाहयाम्यनवद्यां शवाधिरूढां रक्तवस्त्रालङ्कारयुक्तां रक्तपीठोपविष्टां गुञ्जाहारविभूषितहृदयां षोडशसमासमाकारां युवतीं पीनोन्नतघनस्तनीं स्वहृदये चिन्तयित्वोच्छिष्टपदमाभाष्य चण्डालिनीमभिमतां सुमुखीं तदन्ते देवीं चोक्त्वा महापिशाचिनीं तस्माद्धरामग्निमाया बिन्दुमौलिनीं समुच्चार्य ठान्तत्रयं सविसर्गं समुद्धृत्य देवीं हृदये विभाव्य ईङ्कारस्वरूपं सबिन्दुमुखं युग्मस्तनपदान्तं भावयित्वा यन्त्रं योनिं तदुपरि शिववक्त्रयोनिमष्टपत्रं षोडशाब्जकं वृत्तमेकं चतुरश्रं यन्त्रराजं विचिन्त्यादौ देवीमावाह्य बिन्दौ गन्धाक्षतपुष्पधूपदीपान् संस्कृतान्नं नानाविधं निवेद्याद्यं पलं मीनाद्यन्नं मूलेन मूलां सन्तर्प्य संस्कृतां पुरस्कृतां योनिं देवतायै निवेदयेत् । सुकृती चतुरश्रान् देवानिन्द्राग्नियमनिर्ऋतिवरुणवायुकुबेरेशानान् वामावर्तेन संपूज्य षोडशाब्जके कलावती कपालिनी कल्याणी नित्या कमला क्रिया कृपा आकुला कुलीना कुमारी कुण्डला आकरा किशोरी कोमला कल्पा कुमुदा एताः पूजयेत् । अष्टाब्जे ब्राह्मी माहेश्वरी कौमारी वैष्णवी वाराही इन्द्राणी चामुण्डा महालक्ष्मीः । ततो योनिपञ्चके चन्द्रा चन्द्रानना चारुमुखी चामीकरप्रभा चतुरा । ततो योनौ वामा ज्येष्ठा रौद्री । तदन्ते रतिप्रीति-

मनोभवा पूज्या । प्रान्ते पूजा सन्तर्प्य पुनर्नैवेद्य बहुगुण निवेद्यारात्रिक निवेद्य परा पूजयन् महाछत्रचामरादिसर्वदेवैर्नमस्कृतामाद्यशक्तिमष्ट-जातीया स्वय भैरवो भूत्वा कुलाकुलामृतैर्देवीं सन्तर्प्य स्वहृदये ता परा विसृज्य सुखेनैव शिवशक्त्यात्मको भावयन् विहरेत् । स सिद्धीश्वरो भवेत् । स सर्वेश्वरो भवेत् । स लोकाध्यक्षो भवेत् । भवो भूत्वा विभावयति ॥

इत्याथर्वणे सौभाग्यकाण्डे सुमुख्युपनिषत् समाप्ता

हंसषोढोपनिषत्

अथाह वै हसषोढान्यासी शिवो भवेत् । सर्वसिद्धीश्वरो भवेत् । एतत्फल वक्तु सदाशिवोऽपि न समर्थ । षोढान्यासस्य विरूपाक्षमहाकाल ऋषि । अनुष्टुप् छन्द । काली देवता । कालीदेहार्थे विनियोग । हसेनाङ्ग-षट्कम् । स निर्वाणरूपो भवेत् । हस क ख ग घ ङ महामुण्डमालाधारिणि महाकालप्रिये मा रक्ष रक्ष । षट्चक्रवासिनि वागीश्वरि जिह्वाग्रे वस । ह नम शिरसि प्रोत वेद शिवो भवेत् । हस च छ ज झ ञ महात्रि-पुरभैरवि पुस्तकाक्षमालाधारिणि शत्रुमुखस्तम्भन कुरु कुरु स्वाहेति महा-पद्मे । हस ट ठ ड ढ ण डा डीं ड डाकिनि मा रक्ष रक्ष स्वाहेत्य-नाहते न्यसेत् । तृतीयारूपो भवेत् । हस त थ द ध न महामारि मार-हारिणि हुं हु दारिद्र्य हर हर स्वाहा । गु न्यसेत् । स ब्रह्मकालीत्व गच्छति । चतुर्थत्वं गच्छति । हस प फ ब भ म मार्जारि वीरावलि ममालस्य नाशय नाशय । हस य र ल व श ष स ह लम्बोदरि मातर्महामङ्गलप्रिये

मम जाड्यं छेदय छेदय । भ्रंश भ्रंश । भगवति मां रक्ष रक्ष । भुवन-धारिणि मां धारय धारय । स्वाहापदद्वयं न्यस्य शिवो भवेत् । अथ वै षष्ठीं न्यसेत् । हंसः लं क्षं महालक्ष्मि राजराजेश्वरि महा-कालप्रिये कालखण्डिनि खण्डिनि खण्डय खण्डय खां खीं खूं खैं खों खौं खः खनित्रि समे स्वाहेति सर्वाङ्गे न्यसेत् । हंसः पञ्चाशत् व्यापकं कुर्यात् । इति षष्ठी । स शिवो भवेत् । स सोमयाजी भवेत् । स विरक्तो भवेत् । स सर्वदीक्षितो भवेत् । सोऽमृतत्वं गच्छति । स सर्वकालत्वं गच्छति । स सर्वन्यासकारी भवेत् । अनधीतगतिर्विद्यां लभेत् । कर्तव्याकरणादिकर्ता भवेत् । सर्वसिद्धीश्वरो भवेत् । कालीरूपो भवेत् । सोऽहं हंस इत्याह भगवान् सदाशिव इति प्रोतं वेद ॥

इत्याथर्वणे सौभाग्यकाण्डे हंसषोढोपनिषत् समाप्ता

ग्रन्थसूची

[यत्र पुटसङ्ख्यानन्तर तिर्यग्रेखायाः पर सङ्ख्या वर्तते तत्र तावती पदावृत्तिर्बोध्या]

नामधेयपदसूची

[यत्र पुटसङ्ख्यानन्तरं तिर्यग्रेखायाः पर सङ्ख्या वर्तते तत्र तावती पदावृत्तिर्बोध्या]

विशेषपदसूची

[यत्र पुटसङ्ख्यानन्तर तिर्यग्रेखाया पर सङ्ख्या वर्तते तत्र तावती पदावृत्तिर्बोध्या]

Printed by A K Sitarama Sastri, at the Vasanta Press, Adyar, Madras